HAL open science

Domestic Rituals of the Atharvaveda in the Paippalāda Tradition of Orissa: Śrīdhara's Vivāhādikarmapañjikā

Arlo Griffiths, Shilpa Sumant

▶ To cite this version:

Arlo Griffiths, Shilpa Sumant. Domestic Rituals of the Atharvaveda in the Paippalāda Tradition of Orissa: Śrīdhara's Vivāhādikarmapañjikā: Volume I: Book I, Part I: General Prescriptions. Institut Français de Pondichéry; École française d'Extrême-Orient, 135, pp.306, 2018, Indologie, 978-81-8470-224-8 / 978-2-85539-227-1. halshs-01761728

HAL Id: halshs-01761728
https://shs.hal.science/halshs-01761728

Submitted on 5 Aug 2024

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire HAL, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

Domestic Rituals of the Atharvaveda in the Paippalāda Tradition of Orissa

Śrīdhara's Vivāhādikarmapañjikā

Volume I: Book One, Part One

General Prescriptions

।। श्रीधरविरचिता विवाहादिकर्मपञ्जिका ।।

प्रथमो ग्रन्थः – प्रथमभागस्य प्रथमः खण्डः

सर्वकर्मसामान्यविधयः बहिःशालादितन्त्रप्रायश्चित्तान्ताः

L'Institut Français de Pondichéry (IFP), UMIFRE 21 CNRS-MAE, est un établissement à autonomie financière sous la double tutelle du Ministère des Affaires Étrangères (MAE) et du Centre National de la Recherche Scientifique (CNRS). Il est partie intégrante du réseau des 27 centres de recherche de ce Ministère. Avec le Centre de Sciences Humaines (CSH) à New Delhi, il forme l'USR 3330 du CNRS « Savoirs et Mondes Indiens ». Il remplit des missions de recherche, d'expertise et de formation en Sciences Humaines et Sociales et en Ecologie dans le Sud et le Sud-est asiatique. Il s'intéresse particulièrement aux savoirs et patrimoines culturels indiens (langue et littérature sanskrite, histoire des religions, études tamoules...), aux dynamiques sociales contemporaines, et aux ecosystèmes naturels de l'Inde du Sud.

The French Institute of Pondicherry (IFP), UMIFRE 21 CNRS-MAE, is a financially autonomous institution under the joint supervision of the French Ministry of Foreign Affairs (MAE) and the French National Centre of Scientific Research (CNRS). It is a part of the network of 27 research centres under this Ministry. It also forms part of the research unit 3330 "Savoirs et Mondes Indiens" of the CNRS, along with the Centre de Sciences Humaines (CSH) in New Delhi. It fulfils its missions of research, expertise and training in Human and Social Sciences and Ecology in South and South-East Asia. It works particularly in the fields of Indian cultural knowledge and heritage (Sanskrit language and literature, history of religions, Tamil studies...), contemporary social dynamics and the natural ecosystems of South India.

French Institute of Pondicherry
11, St. Louis Street
P.B. 33, Pondicherry, 605001, India
Tel.: (413) 2231609
Email: ifpcom@ifpindia.org
Website: http://www.ifpindia.org

L'École française d'Extrême-Orient (EFEO), fondée en 1900 à Hanoï, est un établissement relevant du ministère français de l'Enseignement supérieur et de la Recherche dont la mission scientifique est l'étude des civilisations classiques de l'Asie. Son champ de recherches s'étend de l'Inde à la Chine et au Japon et, englobant l'ensemble du Sud-Est asiatique, comprend la plupart des sociétés qui furent indianisées ou sinisées au cours de l'histoire. Autour de ses dix-sept centres et antennes, installés dans douze pays d'Asie, se sont constitués des réseaux de chercheurs locaux et internationaux sur lesquels l'École a pu s'appuyer pour construire son essor. L'EFEO aborde l'Asie par des recherches pluridisciplinaires et comparatistes, associant l'archéologie, l'histoire, l'anthropologie, la philologie, et les sciences religieuses. À Pondichéry, les projets de l'EFEO portent essentiellement sur l'« indologie » classique : sanskrit, tamoul ancien, histoire, histoire de l'art et des religions.

The mission of The French School of Asian Studies (EFEO), founded in 1900 in Hanoi and today under the aegis of the French Ministry of Higher Education and Research, is to study the classical civilizations of Asia. Stretching from India, in the West, across the whole of South-East Asia to China and Japan, the EFEO's research areas cover most of the societies which have been 'Indianised' or 'Sinicised' over the course of history. A network of international scholars working at the EFEO's seventeen centres and branch offices, which are spread across twelve Asian countries, has been essential in the development of the School's research programme. Interdisciplinary projects bring together leading scholars in the fields of anthropology, archaeology, history, philology, and religious studies. In Pondicherry, the projects of the EFEO focus mainly on classical Indology: Sanskrit, Old Tamil, History, and History of art and of religions.

École française d'Extrême-Orient
22, avenue du Président Wilson
75116 Paris, France
Tel.: (33) 1 53 70 18 60
Website: http://www.efeo.fr

Pondicherry Centre of the EFEO
16 & 19, Dumas Street
Pondicherry, 605001, India
Tel.: (91) (413) 2334539/2332504
Email: administration@efeo-pondicherry.org

Collection Indologie 135

Domestic Rituals of the Atharvaveda in the Paippalāda Tradition of Orissa

Śrīdhara's Vivāhādikarmapañjikā

Volume I: Book One, Part One

General Prescriptions

।। श्रीधरविरचिता विवाहादिकर्मपञ्जिका ।।

प्रथमो ग्रन्थः – प्रथमभागस्य प्रथमः खण्डः

सर्वकर्मसामान्यविधयः बहिःशालादितन्त्रप्रायश्चित्तान्ताः

Edited with an Introduction by

Arlo Griffiths & Shilpa Sumant

institut français de pondichéry

école française d'extrême-orient

2018

Comité scientifique / Advisory Board

Diwakar Acharya (Oxford University),
Nalini Balbir (Université de Paris III et École pratique des hautes études),
Peter Bisschop (Leiden University),
R. Champakalakshmi (Jawaharlal Nehru University, retired),
Alexander Dubianski (Moscow State University),
Arlo Griffiths (École française d'Extrême-Orient),
François Gros (École pratique des hautes études, retired),
Pascale Haag (École des hautes études en sciences sociales),
Oskar von Hinüber (University of Freiburg im Breisgau, retired),
Jan E.M. Houben (École pratique des hautes études),
Padma Kaimal (Colgate University),
Kei Kataoka (Kyushu University),
Vempati Kutumba Sastry (Rashtriya Sanskrit Sansthan, retired),
R. Nagaswamy (Tamil Nadu State Department of Archaeology, retired),
Leslie Orr (Concordia University),
Aloka Parasher-Sen (University of Hyderabad),
Pierre Pichard (École française d'Extrême-Orient, retired),
Herman Tieken (Leiden University).

Comité de Lecture / Peer-Review

Les éditeurs font appel à des spécialistes pour l'évaluation des manuscrits soumis.
The publishers call on experts for evaluation of submitted manuscripts.

© Institut Français de Pondichéry, 2018 (ISBN 978 81 8470 224 8)
© École française d'Extrême-Orient, 2018 (ISBN 978 2 85539 227 1)

This book was typeset by Arlo Griffiths in CMU Serif and Devanagari MT using XeLaTeX with the `ledmac` package and was printed at the Sri Aurobindo Ashram Press, Pondicherry. Its cover shows a painting of Lakṣmī-Nṛsiṁha made in 2016 by Brahmananda Rout (Bhubaneswar), who was commissioned to follow the iconographic indications of the text edited here.

Contents of this volume

Contents of this volume v

Preface vii

Introduction xi

1. Genre xi
2. Manuscripts xvi
3. Title and structure xxx
4. Date and author Śrīdhara xxxv
5. Glimpses from the text xli
6. Śrīdhara's grammatical usage lxxv
7. Śrīdhara's vocabulary lxxxv
8. Śrīdhara's citation of mantras xcii
9. Śrīdhara's sources cviii
10. Our editorial method cxxi
11. Our critical apparatus cxxxii

Sanskrit text

Chapter 1. बहिःशालाशुभविधिः 1

Chapter 2. कुमारीदर्शनादिकर्मत्रयम् 11

Chapter 3. अधिवासविधिः 19

Chapter 4. पूर्वतन्त्रम् 49
Chapter 5. इध्महोमादिचरुपाकान्तकर्म 101
Chapter 6. उत्तरतन्त्रम् 113
Chapter 7. द्विविधस्थण्डिलविधानम् 129
Chapter 8. नक्षत्रकल्पोक्ततन्त्रम् 133
Chapter 9. तन्त्रप्रायश्चित्तानि 137

References 141

Table of contents of Karmapañjikā chapters 1–9 163

Preface

The Vivāhādikarmapañjikā, or Karmapañjikā for short, that we have undertaken to edit and the first nine chapters of whose text we present to readers in this volume, is a manual of the *paddhati* type apparently intended for the preservation of practical and theoretical knowledge of the performance of domestic rituals in the Atharvavedic tradition of the Paippalāda Śākhā. It was written in Orissa and represents a stage in the liturgical development of this tradition somewhere between that of its oldest known text, the Paippalādasaṁhitā of the Atharvaveda, which provides the basic collection of mantras for ritual performance in this tradition, and the living ritual tradition of present-day Orissa — to all likelihood a stage much more closely resembling the latter than the former extremity.

Our work on this text is an outcome of our respective doctoral research projects focusing on the Paippalādasaṁhitā (defended in 2004, published as GRIFFITHS 2009) and on the development of *vivāha*, i.e. 'marriage' ritual from *saṁhitā* to *prayoga* texts in the Atharvavedic tradition (defended in 2007).[1] Peripheral to his search for manuscripts of the Paippalādasaṁhitā, Griffiths had been collecting manuscripts of other Atharvavedic manuscripts in Orissa since 1999, and these included manuscripts of the Karmapañjikā; his work on another im-

[1] The thesis resulting from the latter project has been made available at `http://shodhganga.inflibnet.ac.in/handle/10603/23517`.

portant Atharvavedic text, the Kauśikasūtra, took him to Pune for the first time in 2000, to study with Prof. S.S. Bahulkar, under whose guidance Sumant started her doctoral research in 2003. It was Prof. Bahulkar who introduced us to each other, and in whose company we undertook joint fieldwork in Orissa in May and June 2005. The idea of joining hands for an edition of the Karmapañjikā was born during those unusually hot summer months.

Our initial interest in the text naturally arose from the perspective of our respective main research projects. From a casual perusal of the manuscripts, it soon became clear to Griffiths that this text was of considerable significance for the critical edition of the PS, and this led to his article Griffiths 2003b, which contained the *editio princeps* of one chapter of the text. It also appeared that the text preserves authentic ancient elements peculiar to the Atharvavedic tradition, notably in the prescriptions for marriage ritual (Griffiths 2004–05), and this fact heightened Sumant's interest in the text. Since we have started editing the text in earnest, however, we have become gradually aware of a number of other factors which make the text interesting also from less particularist points of view. Although we entertain no aspirations that this text, now starting to be made generally accessible, will also attract general attention among those who study Sanskrit literature, some of these factors will be exposed in our Introduction.

***

As we finalize this work to go to the press, we would like to record here our special debt of gratitude to Kunja Bihari Upadhyaya (Puri), who has been a consistently reliable source of information in our work since Arlo Griffiths first came to Orissa in 1998, and to both of us since 2005. He has helped us gain access to several manuscripts, used in this volume, in excellent scanned form; has illuminated aspects of modern ritual performance; has tirelessly investigated the identity of place names mentioned in the colophons of Orissa's Paippalāda manuscripts; has joined us on visits to modern villages; has acted as liaison with other members of his tradition; and has showered his friendship on us in many other ways too.

Our friend M. Sanjeeb Kumar, employee of the Orissa State Museum, has likewise been an unfailing support in our attempts to acquire usable photographs of the manuscripts that underlie our work, both from his museum and from brahmin villages around Bhubaneswar. It is through him that we were able to commission the painting that adorns the cover of this book.

Over the years that we have worked, off and on, toward the publication of this book, we have been helped by many scholars, among whom we would like to thank here in particular Diwakar Acharya, Gudrun Bühnemann, Dominic Goodall, Kengo Harimoto, Kei Kataoka and Somadeva Vasudeva. Our manuscript was evaluated anonymously by two scholars who made useful observations, many of which we have gratefully incorporated into the version that has now been printed. Thanks are due also to Hugo David and Carmen Sylvia Spiers who helped with the last round of proofreading.

We both owe gratitude to the J. Gonda Fund of the Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences which awarded Advanced Study Grants to Shilpa Sumant in 2008 and 2015, that allowed her twice to spend six months of full-time work on the Karmapañjikā in Leiden at the International Institute of Asian Studies.

***

Throughout our Introduction, we use the ‘ethnographic present’ in discussing the living Atharvavedic tradition of Orissa as we found it during the years that we made regular visits to Orissa. This period alas lies more than 10 years in the past today, and the situation on the ground is likely to have changed in several ways. One thing that has changed, in 2011, is the name of the state and of its language, now officially Odisha and Odia. We have decided not to adjust our usage in this book which was largely written before 2011, and not only for the mere reason of chronology: since Oriya does not have a sound corresponding to the English combination *sh*, and since the letters *di* do not more accurately represent the sound of Oriya ଡ଼ି (Indological transliteration: *ṛi*) than do the letters *ri*, the new spellings of the two names seem to us no better than the old ones.

Despite our best efforts, we have not been able to rectify some errors in the page and line numbering of our text edition that is automatically passed to our critical apparatus by the `ledmac` package. For reasons that remain unclear to us, the main apparatus on p. 46 starts with a line number 7 that should be a 1; there is a string of wrong line numbers in the right column of the main apparatus on p. 47; and the top layer of apparatus on p. 96 starts with a 12 that should be a 1. There are probably some other such imperfections that we have not noticed yet, and we hope that none of them will prove disturbing for readers.

Finally, we must clarify that only the first line of the Sanskrit title given to this volume has direct basis in the work of our author Śrīdhara. The expressions *prathamo granthaḥ – prathamabhāgasya prathamaḥ khaṇḍaḥ – sarvakarmasāmānyavidhayaḥ bahiḥśālādiprāyaścittāntāḥ* are largely of our own making.

December 22, 2017

Arlo Griffiths (Lyons, France)

Shilpa Sumant (Pune)

Introduction

1. Genre

Within Vedic studies, the genre of texts to which the Karmapañjikā belongs has only very rarely been the focus of attention. In the context of his discussion of authentically Vedic Sūtra texts, GONDA (1977a: 653f.) has observed the following:

> One would probably not be very wrong if one supposed that the need for brief practical manuals stating in plain terms the details and technicalities of the sacrificial rites was felt already at an early period. Such an easier and practical literature, indispensable for officiants, does indeed exist. For the greater part of later date and decidedly post-Vedic it is mainly represented by 'guide-books' *(paddhati)* and 'practical courses of the procedures' *(prayoga)*. Though continuing far into modern times, it has mostly remained unpublished and consequently is—in spite of its intrinsic value and helpfulness in understanding the *sūtras*—little known in the West.

We might add that it is in fact also little known in India, where this kind of literature falls entirely outside of the scope of University Sanskrit curricula.

The "intrinsic value" of which GONDA speaks seems to us to lie not only in throwing light on problems in the study of older texts belonging to the respective Vedic traditions, but also — perhaps even

more so — in the documentation of a certain stage in the continuous process of ritual development from ancient Vedic to modern-day Hindu ritual, and — in the case of texts such as ours, which frequently cite a variety of texts outside of any Vedic tradition — in the documentation of the intellectual and religious milieu of the author; in other, very broad terms, the interest lies in the material provided by this literature for refining our picture of the general cultural history of India. This is all the more so, since it is a regrettable feature of the history of Sanskrit scholarship that these "decidedly post-Vedic" — which means: decidedly Hindu — texts, if studied at all, have been studied only from the point of view of Vedic studies. Indeed, studies of medieval religious literature in general do not take these texts into account, although they are decidedly medieval and religious.[2]

If we look at the Karmapañjikā in particular, another factor that becomes relevant is its provenance from Orissa. The Sanskrit literature of Orissa is relatively less known than that of more prestigious centers of Sanskrit literary production, and this includes the study of Orissa's Vedic traditions. In fact, by virtue of its uniqueness, the Paippalāda tradition from which the Karmapañjikā emanates is basically the only Vedic tradition of Orissa about which anything is known beyond the local level. Conversely, those studies of medieval religious traditions of Orissa which do exist, do not refer at all to the existence of contemporary literature composed in the local Vedic traditions.[3] With the present volume, we hope to make a very modest beginning towards the process of filling this gap in general Indological knowledge, and specifically the knowledge of Orissa's traditions of religious literature. Some examples of the kind of information of relevance to different aspects of the cultural history of India, that we find in the Karmapañjikā, are included further on in this Introduction (§5).

[2] The classificatory distinction expressed in the titles of two of GONDA's volumes in *A History of Indian Literature* (1977a and 1977b) is a clear case in point.

[3] Cf. for instance the famous collection of essays edited by ESCHMANN *et al.* (1978); the more recent study by TRIPATHI (2004); or the series of volumes published by Manohar and edited by Hermann Kulke and Burkhard Schnepel under the title *Studies in Orissan Society, Culture and History*, from 2001 onwards.

A number of good studies and text editions of comparable works have appeared in recent decades, among which we may mention the text edition of a *prayoga* in the Ṛgvedic tradition of Maharashtra (JOG 1974); BÜHNEMANN's study (1988) of *pūjā* ritual based on *vaidika paddhati*s, also of Maharashtra; and KARTTUNEN's publications (1989–90, 1998, 2001) on *prayoga* texts of the Nambudiri Jaiminīya Sāmavedins of Kerala. The Atharvedic Śaunaka tradition, whose texts have been preserved mainly in Gujarat and Maharashtra, has been particularly fortunate in that not only its most important *paddhati*, Keśava's manual based on the Kauśikasūtra (LIMAYE *et al.* 1982), but also an early medieval commentary on that same Sūtra, the Dārilabhāṣya, have appeared in critical editions (DIWEKAR *et al.* 1972), as has a large collection of early medieval ritualistic texts, the Atharvavedapariśiṣṭas,[4] while several minor commentaries and manuals have begun to be studied as well.[5] The special attention which the *paddhati* and *prayoga* texts of the Śaunaka tradition have received provides a relatively fertile soil in which to sow the seeds of comparative studies of the latter-day history of Atharvavedic liturgy by studying a manual of the Paippalāda tradition.

We have above referred to the Karmapañjikā as a *paddhati*, and in this we follow both the terminology chosen by Durgamohan BHATTACHARYYA (1968: 23) for this specific text, and what seems to be common Indological usage.[6] We stress nevertheless that while texts bearing the word *paddhati* in their title are known in the Paippalāda tradition (see e.g. GRIFFITHS & SCHMIEDCHEN 2007: 147, 168, 220), our author calls his work a *pañjikā*.[7] It is often assumed that the author's choice of genre terminology in his title must be a direct reflec-

---

[4] See BISSCHOP & GRIFFITHS 2003 and 2007, and GRIFFITHS 2007, for nearly exhaustive bibliographic information about the Atharvavedapariśiṣṭas.

[5] See BAHULKAR 1978, 2002, 2003; ROTARU 2008.

[6] Cf., for instance, GONDA 1977a: 653ff. and 1977b: 42, 213–215.

[7] This term figures neither among the titles of ancillary works in Vedic traditions surveyed in GONDA 1977a, nor in titles of works belonging to non-Vedic traditions surveyed in GONDA 1977b. The term is also very rare among works of 'Hindu Tantric and Śākta literature' surveyed in GOUDRIAAN & GUPTA 1981.

tion of the nature of the text. The respective editorial teams' notes in their introductions to the Dārila's Kauśikabhāṣya and Keśava's Kauśikapaddhati are cases in point. For the Kauśikabhāṣya, DIWEKAR *et al.* (1972: xiv, n. 14) cite, without indication of source, something they call "the traditional definition of Bhāṣya",[8] and observe that Dārila is generally true to this definition. For the Kauśikapaddhati, LIMAYE *et al.* (1982: xiii, n. 1), quote the definition of the *paddhati* genre given by Rājaśekhara in his Kāvyamīmāṁsā, and seem to imply that their characterization of the text as laying "greater emphasis on the explanation of the ritual in detail" would be in line with the quoted definition. The complete context of Rājaśekhara's definition is this:

> sūtrāṇāṁ sakalasāravivaraṇaṁ vr̥ttiḥ | sūtravr̥ttivivecanaṁ paddhatiḥ | ākṣipya bhāṣaṇād bhāṣyam | antarbhāṣyaṁ samīkṣā | avāntarārthavicchedaś ca sā | yathāsambhavam arthasya ṭīkanaṁ ṭīkā | viṣamapadabhañjikā pañjikā | arthapradarśanakārikā kārikā | uktānuktaduruktacintā vārttikam iti śāstrabhedāḥ |[9]

We find here definitions both of *paddhati* and of *pañjikā*. Now in an important note at the outset of their edition of Vallabhadeva's Raghupañcikā, GOODALL & ISAACSON (2003: xiii, n. 2) have cited this and three other authors' definitions of *pañjikā*, pointing out that they are sometimes conflicting. In attempting to understand what our author may have understood a *pañjikā* to be, it is useful to observe his own specific indication at the opening of chapter 1 (2:6–7) that he was writing a work 'in accordance with the Sūtra', with the explanation that the Sūtra in question is that of Paiṭhīnasi.[10] This reference to a Sūtra indeed recalls Rājaśekhara's definition of the *paddhati*. It might be interesting to investigate whether the use of *pañjikā* in this sense

[8] *sūtrārtho varṇyate yatra vākyaiḥ sūtrānusāribhiḥ | svapadāni ca varṇyante bhāṣyaṁ bhāṣyavido viduḥ* ||. Another scholar trained at Pune, Ashok AKLUJKAR, speaks of this verse as "anonymously handed down in the tradition" (2010: 11 n. 18). Some textual attestations do exist, but none prominent enough to invalidate the suggestion of its primarily oral transmission.

[9] Cited after PARASHAR 2000: 28, where a translation can also be found.

[10] On this *sūtrakāra*, see below, p. cxvi.

of *paddhati* was common in late medieval Orissa, or in India generally, but we have — partly due to lack of sources — decided that such an investigation falls beyond the scope of our present study.[11]

Finally, in the case of the Karmapañjikā (KP), authored by a certain Śrīdhara (see §4), it is necessary to distinguish between its style and that of the related but anonymous work entitled Karmasamuccaya (KS), which has been discussed elsewhere (SUMANT 2016).[12] Among the striking differences are the presence of many citations from other texts in the former, and absence of such citations in the latter; and the reference to mantras by their *pratīka* ('incipit') in KP, as opposed to their *sakalapāṭha* ('full reading') in the KS.[13] These facts seemed to us initially to correspond with what we had understood to be the distinction between *paddhati* and *prayoga*, two classes of literature which, at least in Vedic studies, tend to be presented by scholars as distinct genres. But since we have found no contrasting definitions of the two, we are inclined not to bring this distinction to bear on the differences between the two texts that are at issue.[14]

As a matter of curiosity, we mention here the recent publication of a modern *paddhati* which claims to be based on the KP (U.K. PAṆḌĀ & REDDY 2012). We do not often cite this book because it does not help significantly in the task of editing and understanding the text that it claims to follow.

[11] See TANEMURA (2004: 3–5) for discussion of the Buddhist work entitled Kriyāsaṁgrahapañjikā, written by the Nepalese author Kuladatta, who lived a few centuries before our author and whose work is no more in conformity with śāstric definitions of the *pañjikā* than is the Karmapañjikā.

[12] See SUMANT's article for the list of manuscripts of the Karmasamuccaya that we have used in our study of the Karmapañjikā.

[13] On this matter, see pp. c–cviii below.

[14] The discussion in GONDA 1977a tends to keep the two terms *paddhati* and *prayoga* apart — presumably as a reflection of the titles of the works being treated — but GONDA admits (p. 655, n. 57) that "there was no hard and fast line between the two classes". For instance the Prayogadīpa, an Atharvavedic work discussed by BAHULKAR (1978), notwithstanding its self-definition as a *prayoga*, seems to have as much right to the title *paddhati* as does our text.

2. Manuscripts

The existence of the KP was first reported in the Kaushik lectures delivered by Durgamohan BHATTACHARYYA in November 1962 under the auspices of the Shikshan Prasarak Mandali in Poona; the lectures were published posthumously, in 1968. BHATTACHARYYA discusses his acquisition in Orissa of manuscripts of the Paippalāda School, including "much sought-for manuscripts of the Āṅgirasakalpa, Karmapañjikā and Karmasamuccaya" (p. 2); the purport of the qualification "much sought-for" is not evident, but if its scope was meant to extend only over the first two titles mentioned, then it might have been intended to express something similar to our experience in the field, namely that manuscripts containing the Karmapañjikā, as well as manuscripts attributed to the Āṅgirasakalpa,[15] are quite rare, certainly if compared to the great number of manuscripts containing parts of the Karmasamuccaya. From the two other references to the Karmapañjikā contained in his published Kaushik lectures (pp. 23 and 41), it is clear that BHATTACHARYYA had read at least the opening chapter, from which he gives two citations relating to the principal authority that the Karmapañjikā claims to follow, namely Paiṭhīnasi, to whom we shall also return (§9).

It is not clear from BHATTACHARYYA 1968 how many manuscripts of the KP he had acquired. The table of abbreviations in the first volume of his son Dipak BHATTACHARYA's edition of the Paippalādasaṁhitā, defines "कर्मप." as "कर्मपञ्जिका (Manuscript)" (1997: lvi), which might mean that only one manuscript has come into the possession of the Bhattachary(y)as. We have sought more specific information about the source or sources at Prof. Bhattacharya's disposal, and requested his permission to make photographs, or his help to procure reproductions in another manner, but our efforts in this regard have been of no avail.

Besides the material in Prof. Bhattacharya's hands, six manuscripts of the KP are presently known to us. All are palm-leaf manu-

[15] On the Āṅgirasakalpa corpus, see SANDERSON 2007.

scripts on which the text has been carved with a stylus using Oriya script. Five of them have been listed in a previous article on the ancillary literature of the Paippalāda School (GRIFFITHS 2007: 144). Two manuscripts (sigla Gu_2 and Dh/903) figuring in that list were not available to us then in usable form, but our fieldwork in Orissa in January 2011 has yielded excellent scans of Dh/903[16] and very good photographs of Gu_2. During this same visit, we also became aware of the existence of one more manuscript previously unknown to us, Gu_3, and were able to produce very good photos. Dh/903 does not cover the portion of the text edited here, and will be described in a later volume of our edition. In the following, we give descriptions of the five manuscripts used for our edition in this volume.[17]

2.1 Three manuscripts from Guhiẏāpāḷa

2.1.1 Beṇudhara Paṇḍā's manuscript

The first manuscript from Guhiẏāpāḷa of which we were able to make use for this volume is the one that is in the hands of Beṇudhara Paṇḍā. We refer to it by the siglum $\mathbf{Gu}_1$. The owner allowed us to borrow this manuscript for more than a year before we returned it to him in 2005. We have done our initial complete collation directly from the manuscript while it was in our hands, and thereafter used photographs to check readings once again. This manuscript, whose dimensions we have regrettably failed to record but do not differ markedly from the other ones to be described below, is in good physical condition and is complete in 171 numbered folios, plus two cover leaves (of which one is completely empty, while the other bears only the single line *ravībhūmau gūr̥sparśe : martye ca budhacandrayoḥ : śūkrasauritapāpale : agnisthanavidhiyate* on one side). It comprises an extensive

[16] These scans, produced in the framework of the National Mission for Manuscripts, were kindly put at our disposal, with permission of Dr. C.B. Patel, then director of the Orissa State Museum, by Dr. Bhagyalipi Malla, curator of the Manuscripts section in the museum.

[17] For more about the Paippalāda-Atharvavedic settlements where the manuscripts have been found, see WITZEL & GRIFFITHS 2002.

final colophon running from folio 168v (line 3) to 169r (l. 3), which reads as follows:[18]

> ...vedaśāstrārthatatvajño muner api matibhramaḥ | mama bāliśabuddhitvād granthaṁ karttuṁ samudyataḥ || tathā || tathāpy adhīro dhīro vā dhīr̥pī bhagavān mama || hr̥tatpadmastho nr̥harir yat pracodayeti takr̥taṁ | nr̥siṁhacaraṇāmbhojaṁ dhyātyunnai karmapañjikāṁ | kr̥tvā śuddham aśuddhaṁ vā kṣamayantu manīṣiṇaḥ || 0 || 0 || iti śrīnr̥siṁhacaraṇaparicārakaśrīmanmahopādhyāyaśrīviracitāyāṁ vivāhakarmmapañjikākāyāṁ dr̥balakr̥tye śuddhinnāma **(169r)** daśamo 'dhyāyaḥ samāptaṁ || [ornament] || ity uttarakarmmavyavahārakhaṇḍam idaṁ || || śrīmanr̥siṁhacaraṇaparicāraṇa{ka}śrīmanmahopādhyāyaśrīdharaviracitāyā vivāhakarmapañjikākāyāṁ hariharapaṇḍāyena likhitam idaṁ pustakaṁ mukundadevasya daśama daśāṅkena mārgaśirakr̥ṣṇasaptamyāṁ samāpto yaṁ granthaḥ || svakīyārthaṁ na parārthāya || bhīmasyāpi raṇe bhaṅgo muner api matibhramaḥ | yadi śuddham aśuddhaṁ vā mama doṣo na vidyate | | bhagnapr̥ṣṭhakaṭigrīvatulyadr̥ṣṭir adhomukhaḥ | duḥkhena likhitaṁ granthaṁ putravat paripālayet || || pustakaṁ harate dyas tu kāṇo dukhī bhaven naraḥ | mr̥tāḥ svargaṁ na gachanti pitaro narakennayet || śubham astu || {samasta 2# aṅke pimpolośāsanara mahājana harihara}padīnāṁ ||

After this immediately follows another longish passage introduced by the word *śuddhicandrikāyāṁ*, running up to f. 171v (l. 3), which is terminated by a separate colophon:

> ...|| viṣṇuḥ || jananā || śubham astu || samasta virikeśoradevaṅka a {#} ##[19] ṅke phālgunyaśuklacaturthatithireṁ govindaśarmāmātmaya dayānidhiśarmma idaṁ likhidaṁ pustakaṁ samāptaṁ || 0 || lekhako nāsti doṣaḥ || lekhako dayānidhi asmin śāśanaṁ

[18] The elements of this colophon are well-known from other Orissan manuscripts. Cf. Griffiths 2003a and Griffiths 2007: 149–159.

[19] One might read here *ña ña*, which could be letter-numbering for *10 10*, perhaps standing for 10 (cf. Griffiths 2007: 159).

pi{•}mpolaḥ ‖ gotraḥ kāpyasaḥ bṛhatam idaṁ grantha karmma-pañjikāḥ ‖ 0 ‖ [ornament] ‖

We seem to learn from these colophons that the principal part of the manuscript was copied for private use by a certain Harihara Paṇḍā, of the Kāpyasagotra, in a village Pimpolo,[20] in the 10th *aṅka* = 8th regnal year of one of the several Orissa kings named Mukundadeva, whose identity the calendrical data in the first colophon do not suffice to determine. The concluding part — which shows no difference of hand — would then have been written by a Daẏānidhi, son of Govinda, in the same village, in an uncertain regnal year of one of the several Orissa kings called Vīrakeśarideva. According to the *vaṁśavṛkṣa* of his own family drawn for us by Beṇudhara Paṇḍā (b. 1934), who belongs to the Kāpyasagotra, his childless grand-uncle was called Daẏānidhi, but the latter's father (Beṇudhara's great-grandfather) is indicated to have borne the name Banamāḷī. It must therefore remain uncertain whether this manuscript was copied by one of Beṇudhara's ancestors, or came into his family's possession from another family, and precisely what role the mentioned Harihara and Daẏānidhi played in the copying of this manuscript, or an antecedent copy. Despite the absence of unequivocal internal evidence, it seems a safe guess to date it to the 19th century. An apograph of this manuscript, copied in 1929–1931, is available to us as Gu_3 (see below), and provides a *terminus ante quem* for its exemplar.

The manuscript at first merely made the impression of being quite severely sloppy, which indeed it is. It shows such relatively extravagant spellings as *gṛkṇa-* for *gṛhṇa-*, *yajñā* for *jihvā* (through the graphic similarity of *jñ* to *vk* and pronunciations *jivkā/jivhā*),[21] and *vikriyante* for *vihriyante*.[22] There are also numerous cases of more

[20] No such village figures in Witzel & Griffiths 2002. According to information kindly provided by K.B. Upadhyaya, who referred us to an article by Surendra Misra, which we have not been able to consult directly, Pimpolo is an older name of Piḷipiḷā, a Śāsana village neighboring Jagannātha-Vidyādharapura in Puri District.

[21] See our apparatus for passages in ch. 4, 59:9 and 60:8.

[22] In all mss. in a verse in ch. 4, 50:7.

substantial distortion of the text in this manuscript, readings whose inferiority vis-à-vis the other manuscripts is sometimes easy, but often rather difficult to determine. We may cite the following examples. In ch. 3 (46:6–7), the reading °*vacanāt* ‖ *bhūmi mātar ity r̥cā ca bhūmim abhimantrya*, instead of °*vacanād yathākramaṁ dadyād iti* | *mantrā ucyante* | *bhūmi mātar ity r̥cā dyauṣ ṭa āyur ity r̥cā ca bhūmim abhimantrya* is a clear example of involuntary reduction in Gu_1: without two *pratīka*s, the conjunction *ca* makes no sense. A less evident case involves the verses on *cittahastahomalaṣaṇa* in ch. 4 (70:1–6), absent in Gu_1, but which we accept as part of the text, on the basis of the other manuscripts, even though these verses seem intrusive: our argument for rejecting the alternative reading presented by Gu_1 against the other three manuscripts is made explicit in the critical apparatus. The reading *pūrvavatsaṁskr̥takuśānaḥ punaḥ pūrvavat str̥ṇīta* in ch. 9 (140:4), with needless repetition of *pūrvavat*, is not shared by $NiKuGu_2$, suggesting that it is Gu_1 that has a distorted reading here.

Our appreciation for this manuscript has however grown in the course of time, for besides simple, often evident, cases of sloppiness, it also contains a number of variant readings which there is no evident reason to reject. Besides numerous specific cases, we have also observed general patterns in the way this manuscript varies from Ni, Ku and Gu_2. It shows a tendency to omit *yathā* in introducing quotations from authoritative sources (e.g. 2:12: *uktaṁ ca paribhāṣāyāṁ* for adopted reading *yathoktaṁ paribhāṣāyāṁ*), or to omit the introductory phrase *tathā ca* (e.g. 54:9). The manuscript also shows a clear tendency, verging on a consistent practice, not to contain sentences indicating the beneficiary of groups of oblations; this is clearly seen for instance in chapter 4, where the following sentences are all absent from this manuscript: *etā dvāviṁśati samidāhutayo 'gnaye* (86:8), *imāś catasra ājyāhutayo 'gnaye* (98:3), twice *idam agnaye* (99:3, 7), *imāḥ pañcājyāhutayo somāya* (98:8–9); the same is seen also in chapter 6, where the sentences *imāḥ pañcāhutayaḥ kāmāya* (117:11), *imās tisra samidājyāhutayo 'gnaye* (119:5), again three times *idam agnaye* in a row (119:10, 11 and 120:1), *uttarārdha imā ekādaśājyāhutayo 'gnaye* (121:1–2), to mention only a selection of relevant cases, are all indicated as 'omitted' in our apparatus. In reality, we cannot be certain that it is indeed the case that this manuscript represents a branch

of transmission which has omitted such elements, rather than that the other manuscripts represent a branch that has added them, although comparison with Gu_2, which often follows Gu_1, but then again also often agrees with the other two manuscripts that we have collated, lends weight to our choice to retain such sentences. We explain our policy in this regard further on in this Introduction (§10).

2.1.2 Ambujākṣa Upādhyāẏa's manuscript

Another manuscript kept in the same village (siglum **Gu$_2$**) had been known to us for about ten years, but only in the form of largely illegible photographs, until January 2011, when we were able to apply new ink to enhance contrast and photograph it anew. Its dimensions are 36 × 3 cm, with left and right margins measuring about 2.5 cm in width, top and bottom margins about 0.5 cm in height on every folio, and mostly four lines per folio side. It comprises folios numbered (in the left margin of the recto sides) 1 through 146. The 108th folio is doubly numbered 108 and 109, and although there is from that point onwards a slight incongruity between the actual number of folios and the noted numbers, there is no gap in the text. The same holds true in the case of the folio number 121, which is lacking between 120 and 122, but again without gap in the text.

The text is incomplete, for it ends abruptly on f. 145v, with *suphalaparvaṇy anterasāne yat pratipādikāni bahu* ‖ *śrī* ‖ *śrī* ‖, which corresponds to the sentence *muṣalaparvaṇy anterasāne (?) yat pratipādikāni (?) bahūni vākyānv uktāni* ‖ in the Dāhādhyāya found on f. 116v in Ni, f. 126r in Ku, f. 123v in Gu_1, and f. 123v in Gu_3: this means that more than eight chapters at the end of the text are not included in this manuscript.[23]

After the last words of the KP proper follows on f. 146 an apparently unrelated text, plus one additional unnumbered leaf at the end, bearing, in relatively sloppy handwriting on only one side, one and a half verse: *śukrañ ca pātāle agnisthāna vidhiyate* ‖ *2* ‖ *hiyate*

[23] Cf. the table of contents for the whole text, pp. xxxi–xxxiv below.

yajamāne vai śr̥vasya muladarśanāt ‖ *putrair iṣṭaṁphalaiṣu vai sr̥tir esā purānane* ‖ *2* ‖ (which may, except for the first half verse, be compared with a verse in ch. 4 of our edition, at 89:6–7).

Because it became available only at a relatively late stage in the preparation of this volume, we first thought we might have to limit ourselves to systematic collation of this manuscript only for the first chapter. But when we had done so, it became clear that this manuscript transmits a text closer to that of Ku (and Ni, only very partly available for this chapter) than to that of Gu_1 and Gu_3. It contains many blunders, but also preserves authentic readings where other manuscripts err often enough that we decided it must be collated systematically for the whole text. We present below a list (not intended to be exhaustive) of cases where Gu_2 alone preserves readings that we consider authentic, illustrating the importance of this manuscript, notwithstanding the fact that some of these readings may be due to scribal reintroduction of good readings rather than to their linear preservation from the author's text.

ch. 3 In the verse *vidvadbhiḥ saha niścitya tad yajñam avatārayet* (20:11–12), only Gu_2 has the reading of the Atharvavidhāna.

ch. 3 In the verse *varjanaṁ madhumāṁsānāṁ. . .* (23:6–7), we adopt the reading *anye tv akṣāram ūcire*: we had previously emended thus, but then found our emendation attested as such in Gu_2.

ch. 3 In the verse *anantargarbhiṇam. . .* (29:8–9), only Gu_2 shows the readings *kauśaṁ* and *prāde(ś)aṁ* that other sources citing the same verse give.

ch. 3 At 40:8 only Gu_2 shows the necessary reading °*gadāvaradharam*, which we had previously restored by emendation.

ch. 3 At 43:11, only Gu_2 reads *pītavarṇāṁ*, confirming our previous emendation, while $NiKuGu_1$ read *pītavarṇṇaṁ*.

ch. 3 At 43:13, only Gu_2 reads *brahmapaṭṭe*, confirming our previous emendation, while NiKu read *brahmaghaṭṭe* and Gu_1 has a lacuna here.

ch. 4 At 67:4, only Gu_2 reads *samāpanaṁ*, confirming our previous emendation (rather evident in view of the verse that follows), while NiKu read *samānaṁ* and Gu_1 omits the word altogether.

ch. 4 At 68:3, only Gu_2 reads *sarvadā*, in line with the parallel texts, while the other manuscripts read *tanmanā*.

ch. 5 In the verse *prādeśamātrāḥ...* (101:8–102:1), only Gu_2 has the reading *kaniṣṭhikāpramāṇena*, thus solving the metrical problem posed by the reading *kaniṣṭhāgramāṇena* of the other manuscripts.

ch. 5 At 103:2, only Gu_2 reads *bhavaty eva*, confirming our previous emendation of the reading *bhavetyeva* found in the other manuscripts.

ch. 7 In the final verses of this chapter, at 131:11, only Gu_2 supports the reading *adbhiṣ ṭvā pari°*, confirming our previous emendation of *abhiṣṭapari°* found in the other manuscripts.

The scribe has a clear tendency not to apply the *anusvāra* to create hiatus before vowel-initial words, but rather tends to use the 'proper' spelling °*m V°*. Although it is impossible to tell whether the manuscript is in this way faithful to Śrīdhara or rather presents the received text in normalized spelling, for the sake of legibility we have tended to prefer the readings of this manuscript in such cases (cf. e.g. the variant reading for °*bhūṣaṇabhūṣitāṅgīm aṣṭa°* at 38:5). Related to this, we have noted in this manuscript a certain tendency to insert a hiatus-breaking *m* (see the verses occurring in ch. 4, e.g. the variant for *caturgr̥hīta ājyārthaṁ* at 90:7). It appears that the scribe of this manuscript is more than usually careless about vowel length and the distinction of sibilants. One idiosyncrasy which we have never yet seen in other Orissan manuscripts is the repeated spelling of *tatra/tataḥ* by what seems to be the sequence तत्त्. We may note among his other idiosyncracies also his predilection for spelling the words *vastra* as *vaśra*, his frequent omission of final virāma signs, his frequent confusion of *i* (इ) and *ri* (रि), *ā* (आ) and *rā* (रा), *u* (उ) and *ru/r̥* (ऋ) and his even more frequent degemination of double consonants.

Because we collated this manuscript at a late stage of the preparation of the present volume, that is long after we had given up the extremely detailed level of collation that we had maintained for the other three manuscripts in chapter 1–3 (see also p. cxxx), we have not reported for this manuscript all insignificant variants that might have been reported had we had access to this manuscript right from the beginning. Still, we have been somewhat more scrupulous in reporting insignificant variants from it in the first three chapters than in the rest of the text.

This manuscript contains a few cases of omissions of (sequences of) akṣaras corresponding to space left open on the leaf. These seem to indicate a sequence in the scribe's exemplar which was affected by a lacuna or which he was unable to read due to some other reason, for the gaps correspond precisely to the number of signs we expect on the basis of the other manuscripts. This manuscript often omits the short dedicatory sentences whose omission in Gu_1 we have pointed out above (p. xx). But there are also several cases (e.g. in ch. 6) of agreement of Gu_2 with NiKu against Gu_1 in such cases. On the whole, despite occasional striking agreements between Gu_1 and Gu_2, we do not believe that the two manuscripts are closely related.

2.1.3 Sudhākara Paṇḍā's manuscript

This manuscript (siglum $\mathbf{Gu}_3$) is in possession of Sudhākara Paṇḍā. His grandfather, Yadunātha Paṇḍā, copied it early in the last century. After applying ink, we made photographs of this manuscript in January 2011. The manuscript is in good condition, complete with 243 folios comprising on average four lines per side. The dimensions of the folios are 41 × 3 cm. The left and right margins measure about 3.5 cm in width while the top and bottom margins are about 0.4 cm in height.

The text begins with *oṁ namo lakṣmīnṛsiṁhāya* || followed by the *maṅgala* verse of the Karmapañjikā *vande yaṁ paramaṁ*, etc. In the left margin of the first folio, one can read a word *karmapañjikālekhaḥ* written over three lines, namely *karmapa*, *ñjikā* and *lekhaḥ*. To the left side of this, there is one unreadable character. The folios are numbered in the left margin of the recto sides. An intermediate colophon

is found on folio 140v:

> eṭhār̥ lekhā vanda kaliṁ | kāraṇa | durva+la+kr̥tya ārambha hebār̥ uktakārikāmāna varttamāna uccāraṇa karivāku śuddhara lokamāne niśedha karivār̥ṁ ata eva lekhivāku sāhāsa valiẏā nāhi jāṇivā heve || iti sna 1336 sāla vaïsākṣa di 22 na śanivāra dina 5 pāñca ghaḍi samayare karmapañjikāpustakalekhaka śrī yadunātha paṇḍā sā: guhiẏāpāḷa ta: vahaḍāgoḍā pra: dhalabhuiṁ thānā vahaḍāgoḍā niyagharapaścimadarijā arthāta mapasaḷa piṇḍāre vasi lekhaka śrī yadunātha paṇḍāṅku rakṣā karive śrīlakṣmīnr̥siṁha || [ornament] || yadi ca āẏu thāẏa tāhāhele pare lekhivuṁ || śeṣa karivuṁ

The text of the KP ends on folio 239r. Here starts the following colophon:

> śrīmannr̥siṁhacaraṇaparicāraṇaśrīmanmahopādhyāyaśrīdharaviracitāyāṁ vivāhādikarmapañjikāyaṁ śrīyadunāthapaṇḍāyena likhitam idaṁ pustakaṁ mārgaśira di 29 somavāra daśamitithire e dina divā dui ghaḍiṭhāre kr̥ṣṇa**(239v)**pakṣe samāpto 'yaṁ granthaḥ || svakīyārthaṁ na parārthāya || || bhīmasyāpi raṇe bhaṅgo muner api matibhramaḥ || yadi śuddham aśuddhaṁ vā mama doṣo na vidyate || || bhagnapr̥ṣṭhakaṭigrīva tulyadr̥ṣṭir adhomukhaḥ || || duḥkhena likhitaṁ granthaḥ putravat pratipālayet || pustakaṁ harate dyas tu kāṇo duḥkhī bhaven naraḥ || mr̥tā svargaṁ na gacchanti pitaro narakennayet || śubham astu ||

Hereafter it resumes, just like Gu_1, with a passage under the heading *śuddhacandrikāyāṁ*. On folio 243v, we again find a proper colophon:

> śrī śubham astu || || [ornament] || || sna 1338 sāla mārgaśira śaṅkamaṇe 30 dina maṅgaḷavāra tini prahara samayare e pustakalekhaka guhiẏāpāḷagrāmanivāsiṁ dāmodarapaṇḍāṅkatmajā śrīyadunāthapaṇḍā lekhakadoṣamārjanā sarvatram idaṁ pustakaṁ bahucintāre cintita ho+i+ lekhā śeṣa kariṁ || jāṇivā heve || || [ornament] || || vr̥hatam idaṁ grantha karmapañjikāḥ ||

From the intermediate and final colophon it becomes clear that the name of the copyist is Yadunātha Paṇḍā, who is son of Dāmodara

Paṇḍā and hails from the village Guhiẏāpāḷa. After an interruption of copying necessitated by a funerary ritual, in Vaiśākha of the year 1336 in the Akbar era (i.e. in 1929 CE), he completed writing this manuscript for his own purpose in the month Mārgaśīrṣa of year 1338 (i.e. in 1931 CE), on Tuesday in the third hour of the day.

Even in the few facts quoted above, we observe a striking similarity between the manuscripts Gu_1 and Gu_3. As this manuscript became available to us only at a late stage of our work on editing the first nine chapters of the text, we initially hesitated whether we ought to delay publication by trying to collate it. We decided that we ought at least to investigate the quality of this witness, and that a good way to do so would be to collate it for a part of this volume. After the systematic collation of the first chapter, it became evident that the readings of this manuscript confirm what already seemed likely on the basis of the colophons, namely that it is a direct copy of Gu_1. The reader who studies the apparatus in chapter 1 will observe that in almost all the cases of variant reading, Gu_3 sides with Gu_1. Only a few cases can be found where Gu_3 presents further erroneous readings or improvisations upon Gu_1 readings.

Here, we cite a few examples from the first chapter to demonstrate how scrupulously the copyist of Gu_3 follows Gu_1 even in copying the mistakes in Gu_1, or how errors in Gu_1 help to explain further corruptions in Gu_3. Both mss. share the readings *yogār̥ḍhamarīṁdhanuṁrvarābhayakaraṁ* (1:4), where we find both *repha* and *anusvāra*; *devarūpo* (2:2) for *vedarūpo*; *avasyaṁ* (3:2), where dental *s* is used for palatal *ś*; *nakṣatrāṇāṁ mamr̥tayogo* (4:1), using both *anusvāra* and *m*; *bhavititribrāhmaṇān* (4:2) for *bhavatviti trir brāhmaṇā*. For the intended reading *tadgartasya* (4:3), the scribe of Gu_1 initially wrote *tadgasya* which he then changed to *tadadgarttasya*, forgetting to cancel the *da*. The redundancy evidently confused the copyist of Gu_3, so that he wrote *tadadgaṁtasya*, replacing *repha* by *anusvāra*. Interchanging of *sambhārāṁśca samprokṣya* as *samprokṣya sambhārāṁśca* is found in both the manuscripts (4:10). Both have *mantrante* for *mantrānte* (6:4), *naivedye* for *naivedyaṁ* (7:6), *gaṇavandana* for *gaṇavardhana* (8:3), *eṇḍara* for *eraṇḍa* (9:6), *śālāpāṭhapramāṇañca* for *śālāpramāṇam* (9:7) and *bahiḥśālāvidhiḥ* for

bahiḥśālāśubhavidhiḥ (10:4). There are also cases where Gu_1 has dropped a syllable or two, which are found to be absent in Gu_3 too. As examples we cite *catusraṁ* (4:2) for *caturasraṁ* and *prāṇāmau* (4:10) for *prāṇāyāmau*.

We find the presence of unnecessary or absence of required *anusvāra*, and likewise the presence or absence of *visarga* in identical readings of both the manuscripts. Examples are *nr̥siharṁ* (2:9), *mr̥gaśirāṁ* (3:7), *viṣṭiṁtyakatadine* (3:10), *śubhārambhaṁ* (3:11), *karmādiḥ* (6:4). For *pratīka*s and for phrases introducing mantras — a juncture that frequently provokes errors in all manuscripts — Gu_1 and Gu_3 show identical errors. Some such examples are *avyasaśce ityr̥caṁ* (5:4), *yat te vāsa tr̥cānte* (6:12), *viśvata tr̥cānte* (7:3), *tve ityarddharccena* (7:5) and *mantreṇo upasthānaḥ oṁ* (8:4).

Also in cases where our edition has rejected readings that are not evidently wrong, Gu_3 accepts the same style as that of Gu_1 while introducing quotations. It sides with Gu_1 in writing *uktaṁ ca paribhāṣāyāṁ* (2:12), where Gu_2 and Ku write *yathoktaṁ paribhāṣāyāṁ*. Instead of citing the title of a source-text as Āgamaśāstra, both the manuscripts give the name *śāmaśāstra*, which could be intended as Sāmaśāstra (5:1). They employ different verbs in introductory phrases of mantras such as *smr̥tvā*, where other manuscripts have *dhyātvā* (8:7). Both the manuscripts read *śriyaṁ dhātur iti sūktena* where other manuscripts say *śriyaṁ dhātur iti tyr̥cena sūktena* (7:2). Gu_3 also drops exactly the same sentences not found in Gu_1, e.g. *karmaṇāṁ siddhikāmas tu pūjayed vai vināyakam | iti vacanād ādau vināyakaṁ saṁpūjya paścād anantādīniti* (4:4–5). This half verse and the sentence following it are absent in both manuscripts.

On the other hand Gu_3 also presents its own erroneous readings while copying Gu_1 by dropping one or two characters or writing wrong ones. E.g. *bhāvadyaḥ* (2:3); *tsamādhau* (2:3) for *samādhau*; *tasanuṁḥ* (2:4), where Gu_1 has *tatsūnuṁḥ*, for *tatsūnuḥ*; *vilikṣya* for *vilikhya* (4:6). There are also some rare cases where Gu_3 seems to have improvised upon the reading of Gu_1 to end up siding with Ni in presenting the correct readings *dyaurugreti* (9:2) and *evam eva namaskāraṁ* (9:2–3). There is just one case where we have adopted a reading attested in no other manuscript than Gu_3, namely at 8:1, where by improvisation

it has re-established the correct reading *pañcopacārapūjāvidhiḥ* that shows minor misspellings in all other available manuscripts and would have been easily retrievable by the copyist without direct support in any manuscript.

All the quoted examples clearly show that it is not necessary to collate this manuscript completely. Therefore, we will not use this manuscript for further collation beyond chapter 1, except for consulting it with regard to doubtful passages in Gu_1.

2.2 Manuscript from Kurumcaini

The manuscript from Kurumcaini (siglum **Ku**), formerly in possession of the late Harihara Upādhyāẏa, was entrusted to Arlo Griffiths by the late proprietor in the year 2000. It has since been deposited at the Cambridge University Library, where it has received class mark Or.2573 and has been made accessible online through this institution's Sanskrit manuscripts project (`http://sanskrit.lib.cam.ac.uk`).

The manuscript does not seem to contain any proper final colophon. In fact, comparison with the manuscript Gu_1 suggests that some mishap in the copying process is responsible for the absence of a colophon. In Ku, on folio 172r, lines 1–2, we read *nāśaucaṁ kīryate madbhiḥ patite ca tathā mr̥te* || (*0* || *śrī* || *śrīlakṣmīnr̥siṁhaśrīcaraṇe śyaraṇa* || *sūryoparāgasaṁprāpte lohānāṁ trayamiśritaṁ* || *śuvarṇṇaṁ rajataṁ tāmbraṁ ravirbāṇar̥tukramāt* || *yasya candraparāśeṣu lohānāṁ trayamiśritaṁ* || *tāvatāmbraśvarṇṇānāṁ arkaśoḍaṣaindubhiḥ* ||) *patitānāṁ na dāvaḥ syān vānteṣṭir nāgnisaṁcayaḥ* ||. This corresponds to Gu_1, f. 167v, ll. 3–4, except for the text in parentheses which is inserted in Ku. Immediately hereafter, Ku continues with words found on Gu_1 f. 171r, l. 3: *atra sannipātaśavya ubhayatrayasambandhate.* Without further evident interruption or omission vis-à-vis the text contained in Gu_1, the text in Ku runs for about one more folio-side up to *viṣṇuḥ* || *jananā svanaṁ caret* || *tathā ca kaurmmaḥ* || *yatra viṅgudradāyādā ye sya viprasya bāndhavāḥ* || at f. 172v, l. 2, which are the last words of the manuscript (found in Gu_1 on f. 171v, l. 3, after which just one more line follows before the end of that manuscript). A substantial portion of

text, found in Gu_1 between f. 164v, l. 4 and 171r, l. 3, which notably includes the first of the two Gu_1 colophons cited above, therefore seems to be missing in Ku. The manuscript, as far as we have seen, does not contain any colophon elsewhere either, and hence contains no information about its scribe and circumstances of copying.

However, we fortunately have evidence external to this manuscript that sheds light on these matters. As we have had occasion to observe elsewhere (GRIFFITHS 2007: 156f.), the hand in the manuscript Ku for the KP is the same as that in a manuscript containing Atharvavedic Upaniṣads. In the context of the description of that latter manuscript, it became clear that its scribe, called Bhovanika Upādhyāẏa, originated from the village Jemādeipura, and is likely to have lived no earlier than the 20th century. The manuscript of the KP which concerns us here was copied by the same scribe. In all likelihood this happened in the same village, roughly a century ago.

Just like its fellow manuscript, it was previously uninked; ink has been applied by Arlo Griffiths about seventeen years ago. It is in pristine physical condition. Its dimensions are 40.2 × 3.7 cm, with left and right margins measuring about 3 cm in width, top and bottom margins about 0.5 cm in height on every folio.

The manuscript contains a relatively great number of evident cases of intentional scribal intervention, in the form of ‘corrections’ of certainly authentic readings preserved in other manuscripts. We have only rarely adopted readings found only in this one.

2.3 Manuscript from Nirmaḷā

This manuscript (siglum **Ni**) is in the hands of Prahlāda Upādhyāẏa of the village Nirmaḷā, situated ca. 32 km to the South of Bhubaneswar, just East of the Bhubaneswar-Puri road. The manuscript was cleaned, freshly inked, and photographed by Arlo Griffiths in 2000. These photographs served as the basis for our collation. The manuscript was then in relatively bad condition, and already lacked a number of folios. Those that could be photographed run from folio 3 up to and including 127 (between which folios 46–47, 62 and 64 are missing). The last words of the text preserved in this manuscript are

...*aṣṭame lomāṇy avayava | navame vīryapūraṇārthaṁ | daśame saṁpūrṇāvayavapūraṇartham ityādi* (in the Pūrvaṣoḍaśapiṇḍādhyāya, i.e. chapter 4 in book II, see p. xxxiv). No final colophon is preserved and we can therefore only guess at the age of this manuscript: since it generally preserves the text in somewhat more reliable form than the other manuscripts that we have thus far used, it might be one or two generations of copying closer to the archetype. The dimensions of this manuscript are 37 × 3.5 cm, with left and right margins measuring about 2 cm in width.

Ni is our best manuscript, but it is certainly not free of errors. We have noted, for instance, multiple occurrences of omitted (single) syllables in chapter 4.

3. Title and structure

Although its colophons give the more elaborate title Vivāhādikarmapañjikā, i.e. 'Exposition of the Rituals starting with Marriage', a verse in the opening sequence of verses clearly states that the author sets out to produce a *karmapañjikayā nāma grantham.* It is naturally the shorter title Karmapañjikā that we have adopted in our discussion of and references to this text, which is rather clearly constituted in two main divisions.[24] For the sake of convenience, we call these two main

[24] Not however in the manner stated by PAṆḌĀ in the Pūrvābhāsa to his [2003] publication: *śrīdharakṛtakarmapañjikāyām ekaḥ saptajātasaṁsthādhyāyaḥ aparaḥ tantrādhyāyaḥ, evaṁ dvau adhyāyau varttete | saptajātasaṁsthādhyāyam avalamvya "paippalādavivāhādisaṁskārapaddhatiḥ" nāmakaṁ śodhagrantham ahaṁ prakāśitavān | adhunā "paippalādavaśādiṣaṭkarmapaddhatiḥ" nāmakam idaṁ granthaṁ prakāśayāmi | ayaṁ granthaḥ dvitīyabhāgaḥ* |. As far as we can tell, there is in fact nothing that connects the title Tantrādhyāya with the work we are editing here. As is clear from the information cited by SANDERSON (2007: 216), a title Tantrādhyāya figures in the Āṅgirasakalpa manuscripts where it is attributed to the Karmasamuccaya, a title that figures frequently in a variety of manuscripts of Paippalāda ancillary literature, and seems to have functioned at least in part as a locus of attribution rather than that it denoted a specifically circumscribed work; in both of his independent publications (2000, [2003]), U. PAṆḌĀ conflates it with the clearly

divisions 'books'. The first book deals with the seven *jātasaṁsthā*s or 'Basic rituals for one who has been born',[25] and is entitled Jātasaṁsthākarmapañjikā. It consists of twenty-one chapters, whose titles do not show a uniform pattern, but in more than a quarter of which the title is formed with the element *vidhi.* In conformity with its title, this book deals with the domestic rituals that a male Paippalāda brahmin must undergo from marriage to graduation from Vedic study. It starts with the preparations for marriage ritual, whose description it soon interrupts to introduce the generic structure common to all rites later to be described, only to return to the procedure of marriage rituals in the tenth chapter of the work.

Book I shows an internal caesura after chapter 9, on which basis we have decided to divide the text of this book over two volumes, each containing one part. Both parts of book I are concluded by short chapters giving *prāyaścitta*s for the rituals they have described. As said, book I, part 1, consists of nine chapters, and it is these that are included in the present volume. Based on the five manuscripts described above, we are at this stage able to give the following overview of the chapters of the entire text. A more detailed table of contents for the chapters included in this first volume will be given at the back of this book, pp. 163–172.

circumscribed text of the Karmapañjikā, whose manuscripts never call it Karmasamuccaya. It was not before a more recent collaborative publication, which came to our attention only after the basic draft of our work had been written, that Paṇḍā seems to have come to an understanding of the difference between Karmapañjikā and Karmasamuccaya (Paṇḍā & Reddy 2012, Preface).

[25] Cf. our discussion of this technical term on p. lxxxix below.

Chapter	Title	To be found on folios
BOOK I, PART I		
1	Bahiḥśālāśubhavidhiḥ	Gu$_1$ 4v–7v, Gu$_2$ 1r–4r, Gu$_3$ 1r–4v, Ku 1r–3v, Ni 3r–3v
2	Kumāridarśanādi-karmatrayam	Gu$_1$ 7v–10r, Gu$_2$ 4r–6v, Gu$_3$ 4v–7v, Ku 3v–5v, Ni 3v–5v
3	Adhivāsavidhiḥ	Gu$_1$ 10r–19v, Gu$_2$ 6v–16v, Gu$_3$ 7v–19v, Ku 5v–15v, Ni 5v–14v
4	Pūrvatantram	Gu$_1$ 19v–34v, Gu$_2$ 16v–34r, Gu$_3$ 19v–39v, Ku 15v–33r, Ni 14v–29v
5	Idhmahomādicarupākānta-karma	Gu$_1$ 34v–38v, Gu$_2$ 34r–39r, Gu$_3$ 39v–44v, Ku 33r–37v, Ni 29v–33v
6	Uttaratantram	Gu$_1$ 38v–44r, Gu$_2$ 39r–45v, Gu$_3$ 44v–51v, Ku 37v–44r, Ni 33v–38v
7	Dvividhasthaṇḍilavidhānam	Gu$_1$ 44r–45v, Gu$_2$ 45v–47r, Gu$_3$ 51v–53r, Ku 44r–45r, Ni 38v–39v
8	Nakṣatrakalpoktatantram	Gu$_1$ 45v–47r, Gu$_2$ 47r–48v Gu$_3$ 53r–54v, Ku 45r–46v, Ni 39v–40r
9	Tantraprāyaścittāni	Gu$_1$ 47r–48r, Gu$_2$ 48v–49v, Gu$_3$ 54v–56r, Ku 46v–47v, Ni 40r–41v

BOOK I, PART II		
1	Vivāhakarmapañcakam	Gu_1 48r–75r, Gu_2 49v–76r, Gu_3 56r–82r, Ku 47v–70r, Ni 41v–61v
2	Garbhādhānam	Gu_1 75r–77r, Gu_2 76v–80r, Gu_3 82r–84v, Ku 70v–71v, Ni ?–? (missing folio 62)
3	Puṁsavanam	Gu_1 77r–78r, Gu_2 80r–81v, Gu_3 84v–86r, Ku 71v– 73v, Ni ?–65r (missing folio 64)
4	Jātakarmādyanna-prāśanāntakarmāṇi	Gu_1 78r–83v, Gu_2 81v–87v, Gu_3 86r–92r, Ku 73v–78r, Ni 65r–69r
5	Godānakarma	Gu_1 83v–86v, Gu_2 87v–91r, Gu_3 92r–95r, Ku 78r–80v, Ni 69r–71v
6	Upanayanavidhiḥ	Gu_1 86r–91r, Gu_2 91r–96v, Gu_3 95r–102r, Ku 80v–85v, Ni 71v–76r
7	Brahmacārinityakr̥tya-sāvitrīvratavisarjanam	Gu_1 91r–102v, Gu_2 96v–115r, Gu_3 102r–122r, Ku 85v–100v, Ni 76r–89v
8	Cyutavrati-punarupanayanavidhiḥ	Gu_1 102v–103r, Gu_2 115r–116r Gu_3 122r–123r, Ku 100v–101r, Ni 89v–90r
9	Vedavratavidhiḥ	Gu_1 103r–106v, Gu_2 116r–121r, Gu_3 123r–130v, Ku 101r–106r, Ni 90r–95r
10	Brahmacārisnānavidhiḥ	Gu_1 106v–107v, Gu_2 121r–121v Gu_3 130v–132r, Ku 106r–106v Ni 95r–95v
11	Āplavanam / Samāvartanam	Gu_1 107v–109r, Gu_2 121v–123v Gu_3 132r–134v, Ku 106v–108r Ni 95v–97v
12	Jātakarmādyakaraṇa-yathākālaprāptāni prāyaścittāni	Gu_1 109r–111r, Gu_2 124v–128r, Gu_3 133v–140r, Ku 108r–111r Ni 97v–100r

BOOK II		
1	Dānādhyāyaḥ	Gu$_1$ 111r–118v, Gu$_2$ 128r–139r Gu$_3$ 141r–154v, Ku 111r–120v, Ni 100r–109v
2	Dāhādhyāyaḥ	Gu$_1$ 118v–125v, Gu$_2$ not available after 146v, Gu$_3$ 154v –168r, Ku 120v–129r Ni 110r–119v
3	Prāyaścittādhyāyaḥ	Gu$_1$ 125v–127r, Gu$_3$ 169v–171v, Ku 129r–130v, Ni 119v–121v
4	Pūrvaṣoḍaśapiṇḍādhyāyaḥ	Gu$_1$ 127r–135v, Gu$_3$ 171v–186r, Ku 130v–139v, Ni not available after 127v
5	Śāntikādhyāyaḥ	Gu$_1$ 135v–139r, Gu$_3$ 186r–192r, Ku 139v–143v
6	Pretadānādhyāyaḥ	Gu$_1$ 139r–142v, Gu$_3$ 192r–199r, Ku 143v–147v
7	Vr̥ṣotsargaḥ	Gu$_1$ 142v–146v, Gu$_3$ 199r–206r, Ku 147v–152r
8	Uttaraṣoḍaśapiṇḍādhyāyaḥ	Gu$_1$ 146v–149v, Gu$_3$ 206r–210v, Ku 152r–155r
9	Samānayanaśrāddham	Gu$_1$ 149v–156r, Gu$_3$ 210v–220r, Ku 155r–161r
10	Śuddhiḥ	Gu$_1$ 156r–169r, Gu$_3$ 220r–239r, Ku not available after 172v

A number of internal cross-references demonstrate that at least the composition of the first book of the KP was carefully planned. We have found a number of forward and backward references, and have wherever possible identified the respective places referred to in our critical apparatus. Since the references are not always explicitly marked as such in the text, it is certain that the following list and the corresponding indications in the edition itself are not exhaustive:

ch. 3 *brahmālakṣaṇaṁ brahmopaveśanasthāne kathayiṣyāmaḥ* (24:3); *adya brahmaṇa ityādi devabrāhmaṇasannidhāv ityantaṁ pūrva-*

vat (25:1); *pūrvavat sarṣyādikam avyasaś cety r̥cam uktvā* (29:5); *brahmāñjalividhānaṁ pūrvatantre kathayiṣyāmaḥ* (36:3); *madhuparkaṁ. . .sa ca dānapratigrahe kathayiṣyāmaḥ* (28:3).

ch. 4 *upāṁśur yaḥ. . .na śr̥ṇoti* (55:1–2); *saptajihvābhyo nama iti samudāyena mitādivad arcayet* (61:11–12).

ch. 5 *pūrvoktasamillakṣaṇopetaṁ* (102:2); *pūrvavan mahāvyāhr̥tyādibhiḥ sāvitrīśāntibrahmajajñānāntaiḥ* (102:7).

ch. 6 *yajñabhāṇḍāni sthāpayitvā* (118:4);
caturavattasthāne uktam (124:4).

ch. 7 several backward references marked by *pūrvavat.*

ch. 8 several backward references marked by *pūrvavat.*

Not yet having undertaken any study of the second book, we limit ourselves here to observing that it is divided into ten chapters bearing individual titles ending in *adhyāya.* It deals with funerary rituals, and seems to go under the general title Uttarakarmavyavahārakhaṇḍa or Durbalakr̥tya. Our impression at this stage, based almost entirely on our sole experience of transliterating the text of this book from Gu_1, is that this second part lacks the distinctive Atharvavedic character that marks the first, both in the selection of authorities cited and in the ritual procedure itself.

4. Date and author Śrīdhara

As is clear from verses occurring on pp. 1 and 140 of our edition, and from another verse to be included in volume II of our edition,[26] the Karmapañjikā was written by an Atharvavedic brahmin, born as son of a certain Harihara into the Śāṇḍilyagotra, who in the chapter

[26] Concluding verse of book I, part 2: *brahmavede ca niṣṇātaḥ kr̥tī hariharātmajaḥ | prāyaścittatrayaṁ hy etan nr̥siṁhānugrahāt kr̥tam ||.*

colophons of his work consistently styles himself *mahopādhyāya*. According to LALYE (2002: 15), this was a title that could be conferred in ancient India on scholars "who could write books on various śāstra topics". We do not know what is the source of this statement, nor do we know to what extent practices concerning the conferral of such honorary titles differed from region to region, and from century to century. The text itself shows Śrīdhara to have been a fairly well-read man, but one with a limited capacity for or else a limited interest in the use of passable Sanskrit language (see §6 and §10).

In the Pūrvābhāsa to his publication of an Āṅgirasakalpa manuscript under the title Paippalādavaśādiṣaṭkarmapaddhati, PAṆḌĀ has written ([2003], unnumbered first and second page):

> आसीदथर्ववेदविद्वान् श्रीधरमहोपाध्याय उड्रप्रदेशे वालेश्वरमण्डलाऽन्तर्गत-मयूरग्रामे । यः कर्मपञ्जिका कर्मसमुच्चयो वा इति ग्रन्थे पैप्पलादशाखाया गर्भाधानादारभ्य अन्त्येष्टिं यावत् संस्कारकर्मणां विधानं सप्तजातसंस्थाध्याये तथा नक्षत्राङ्गिरसाऽऽसुरीकल्पादिषु स्थितानामथर्ववेदोक्तवैदिकतन्त्राणामर्थाद् वशादिषट्-कर्मणां विधानं वर्ण्णितवान् । अयमथर्ववेदकर्मकाण्डाध्यापकरूपेण तदा सुपरिचितो भूत्वा उपाध्यायात् महोपाध्यायपदवीभूषितोऽभवत् । भक्तकविमाधवपट्टनायकविरचितवैष्णव-लीलामृतनामकग्रन्थे वर्त्तते -
>
> "रेमुणाकटके रहि, गोपीनाथ मूर्त्ति सेवइ ।
> पढइ गोपालतापिनी, पइपलसूत्रवखाणि । ७९ ।"[27]
>
> गोपालतापिनी, तापनीय वा अथर्ववेदे वर्त्तते । तथा "योऽध्यापयति वृत्त्यर्थं स उपाध्याय उच्यते" । वेदवेदाङ्गानामध्यापक एव उपाध्यायः । इमं विद्वांसं केवलमथर्ववेदकर्मकाण्डज्ञातारः जानन्ति, नाऽन्ये । अस्य विदुषः पूर्ववर्त्ती भूधरमहोपाध्याय आसीत् । अयमपि उड्रदेशीयः अथर्ववेद-विदामग्रगण्यः । इदानीमपि अयं विद्वान् लोकलोचनान्तराले वर्त्तते । अस्य इतिहासः नास्ति । किन्तु अस्मिन् ग्रन्थे "आसुरी दीपिका" वर्त्तते । रचयिता भूधरः । उभौ श्रीलक्ष्मीनृसिंहोपासकौ आस्ताम् । अथर्ववेदविद् ब्राह्मणानामिष्टदेवः श्रीनृसिंहः । अतः भूधर श्रीधरौ अथर्ववेद ब्राह्मण-सन्तानौ एव । श्रीमद् भागवतादिग्रन्थानां व्याख्यातृरूपेण परिचितस्य श्रीधरस्वामिनः यथा तथा इतिहासः लभ्यते । तस्मादितिहासाद् विचारयामि यः श्रीधरस्वामी

[27] This is verse 79 in adhyāya 2 of the edition by RATHA & ĀCĀRYYA. PAṆḌĀ's citation contains a small mistake; the edition in fact reads *kaṭakeṇa*. It is relevant to cite also the preceding verse: *śrīdhara nāme vipravara marei grāme janma tāra* | *bhāgavata dīpikā racati bhagati mārge tāra mati* ||.

> स एव श्रीधर महोपाध्याय इति । यतः श्रीधरस्वामी नृसिंहमन्त्रसिद्धः, सर्वत्र श्रीनृसिंहं स्तौति स्म । श्रीधर महोपाध्यायोऽपि तथैव । अस्य पिता हरिहरः । स्वयं श्रीधरः कर्मपञ्जिकायां "ब्रह्मवेदे च निष्णातः कृती हरिहरात्मजः" इति लिखितवान् । इमं पैप्पलादवशादिषट्कर्मपद्धति ग्रन्थं यो न जानाति स श्रीनृसिंहमन्त्रसिद्धः कथं स्यात् ? एतस्मिन् विषये "पण्डित श्रीधरस्वामी" नामकं पुस्तकं द्रष्टव्यम् ।

The ostensibly interesting information about Śrīdhara's place of residence and œuvre that we find in the verse from the Oriya text Vaiṣṇavalīlāmṛta, which PAṆḌĀ seems himself to have found cited in the article DEVĪ 2002, included in the volume *Paṇḍita Śrīdharasvāmī*,[28] is unfortunately not reliable, since the Vaiṣṇavalīlāmṛta has been shown to be a forged text.[29] Regarding the specific information *paḍhaï gopālatāpinī païpalasūtra vakhāṇi* 'he studied the Gopālatāpinī, and expounded the Païpalasūtra', this is very likely to have been based directly on information contained in the printed version (1968) of Durgamohan BHATTACHARYYA's very Kaushik lectures, that we ourselves have referred to above, where these elements figure in conspicuously similar constellation. Remuṇā is the name of a locality just north of the town Balasore in the district of the same name in northern Orissa: as is clear from several articles in the mentioned volume *Paṇḍita Śrīdharasvāmī* (ed. DAS 2002), the village Mayūragrāma lying near it[30] is commonly considered by Oriya intellectuals to be the birth-place of Śrīdharasvāmin. The suggestion, made by PAṆḌĀ (2002, [2003]) after the Vaiṣṇavalīlāmṛta, of identity of our Śrīdhara with the author of the Bhāvārthadīpikā on the Bhāgavatapurāṇa called Śrīdharasvāmin, who has been dated by P.K. GODE (1949) between 1350 and 1450 CE, seems to us highly unlikely, since as far as we know there is no evidence in Śrīdharasvāmin's

[28] Around the year 2004, Umākānta PAṆḌĀ kindly gave Arlo Griffiths a copy of this volume of Oriya articles edited by DAS in which is included also an article by PAṆḌĀ himself.

[29] See DĀŚA 1992 and MIŚRA 2000. We are grateful to Prof. Gaganendranath Das who helped us obtain a copy of the edition itself, as well as these critical articles that examine the authenticity of the edited text.

[30] See also the map at the back of DAS 2002.

work of any affiliation with the Atharvaveda. Moreover that scholar's work is characterised by the use of clear and concise, grammatically correct Sanskrit. The only correspondence between the two authors therefore seems to lie in their names, and in the fact that Nṛsiṁha is the deity to whom the privilege of a dedicatory *maṅgala* is assigned.[31] This does not seem sufficient to draw the conclusion of their identity in the face of the numerous arguments for their difference.[32]

We must accept that our author is not at the moment identifiable with the author of any other known work, and rather search for internal evidence in the text of the KP to determine its time of composition. We are on solid ground, although still not certain about the precise dating of the text itself, if we seek to determine a *terminus ante quem.* The nuptial *saṁkalpa*, 'declaration of intent', cited in chapter 2 (14:10–11) specifies the year as *caturyugasya kaleḥ prathamapāde / ekanavatyadhikaṣaṭśatottaracatuḥsahasraparimite 'bde* 'in the first quarter of the Kali among the four Aeons, in the year four thousand six hundred and ninety-one', i.e. in 4691 of the Kali Era, which corresponds to 1589 CE. If this reading, found without significant variants in three manuscripts (Ni, Ku, Gu_2) of the four collated for this chapter, actually preserves the form of the *saṁkalpa* as intended by Śrīdhara, then we seem to have here a precise indication of the date. The variant reading in our fourth manuscript (Gu_1) — *amukādhikasaptaṣaṇṇavatyadhikaṣaṭ*°, which only partly makes sense, instead of *ekanavatyadhikaṣaṭ*° — is unlikely to be original. We infer

[31] Bhāvārthadīpikā 1.1.1 (cited after Caturvedī 1976–77: 60): *vāgīśā yasya vadane lakṣmīr yasya ca vakṣasi | yasyāste hṛdaye saṁvit taṁ nṛsiṁham ahaṁ bhaje* ||.

[32] For information on life, works, lineage, and residence of Śrīdharasvāmin, we have relied on De 1942 and Caturvedī 1976–77. According to the latter work (p. 57), a legend spread by some Bengali scholars has it that Śrīdhara was born in a village named Nāndā in the family of a certain Sureśvara and belonged to the Śāṇḍilyagotra. His name before *saṁnyāsa* was Śrīdharācārya and his son's name was Śrīkara Vidyārṇava. The *gotra* name is the same as that of our Śrīdhara's, but otherwise the example shows simply how common it has been for specific regions to claim celebrated authors as their own, as we see also in the Oriya claim that Śrīdharasvāmin originates from near Remuṇā.

this on the grounds that much later on in the text, at the beginning of Book 2, in the context of the *dvādaśavārṣika dāna*, Śrīdhara again expresses a *saṁkalpa*, and there all four manuscripts transmit without any significant variation nearly the same words as we find in chapter 2 of Book 1. The text there indicates: *caturyugasya kaleḥ prathamapāde / etāvadadhikaṣaṭśatottaracatuḥsahasraparimite 'bde.*[33] Although we are unsure what Śrīdhara meant here with the word *etāvat*, we do not consider it impossible that he intended the precise value *ekanavati* stated in 14:11 to be supplied. It is true that from the structure of the rest of the *saṁkalpa*, one would not expect any specific year to be stated in either passage, since it obviously belongs not to the fixed elements of the *saṁkalpa*, but to those which need to be formulated in accordance with the time, place and individuals involved in the ritual. At least the correspondence between the two passages on the number *ṣaṭśatottaracatuḥsahasra* 4600 seems to indicate that the text was composed no earlier than 1498 CE.

Another indication of a *terminus post quem* might be sought in the text's reference in chapter 3 (28:1–2) to the discussion by a certain Bhūdhara of the topic of reciting mantras with multiple *svara*s, i.e. 'tones', in his work Rājakarmādhyāya, perhaps identifiable with material preserved in the Āṅgirasakalpa corpus. In his article on this corpus, SANDERSON (2007: 209, 216, 220–221, 259) has mentioned the material thus far identified explicitly with the name Bhūdhara, and has suggested as rough chronology that the core of the Āṅgirasakalpa corpus would date between the 10th and the 14th centuries. Although SANDERSON has rightly stressed that "with few exceptions this *Āṅgirasakalpa* corpus comprises rituals in which the king is sponsor and beneficiary" (2007: 203), and although discussion of the relevance of *svara*s from a Tantric, rather than an inherited Vedic point of view,

[33] Gu_1 111v5–112v1; Gu_2 128v4–129r1; Ku 112r1–2; Ni 100v5–101r1. The entire section in question seems to be skipped in Dh/903 1r3 with the simple expression *deśakālavākyānantaram*; since this manuscript does not cover Book 1, we have not studied it so far and hence are unable to comment on the significance of its skipping the phrase that interests us here.

does indeed figure in the corpus,[34] it must be admitted that the precise title Rājakarmādhyāya has not thus far surfaced in any of the relevant manuscripts; that the material in the corpus which is explicitly associated with the name Bhūdhara does not seem to contain discussion of the topic of *svara*; and that in any case the chronological position of this material within the corpus is entirely uncertain. In short, this lead for a *terminus post quem* turns out to be too thin.[35]

We land on considerably firmer ground if we observe that there is a close correspondence, which to our judgment cannot be coincidental, between a passage at the opening of Śrīdhara's text (3:6–11), and a passage that occurs in nearly identical form in Rāghavabhaṭṭa's commentary on the Śāradātilakatantra (composed in Benares in 1493 CE).[36] The passage deals with the proper timing of the construction of a pavilion for conducting rituals, and in both Rāghavabhaṭṭa's and Śrīdhara's text comprises a *śārdūlavikrīḍita* stanza, which is attributed by Rāghavabhaṭṭa to a Rājamārtaṇḍa, while Śrīdhara vaguely states *jyotiḥśāstre*. The original source is presumably Bhojarāja's Rājamārtaṇḍa on Muhūrta.[37] We have found it cited also in the Śrītattvacintāmaṇi by Pūrṇānanda Giri, who lived and worked in Bengal and another of whose works, the Śāktakrama, seems to have been written in 1571 CE.[38] This author explicitly states that he takes his citation from Rāghavabhaṭṭa.[39] We are inclined to think that

---

[34] See the manuscript from Asimiḷā whose text is presented in PAṆḌĀ [2003], and particularly the sections entitled Ṣaṭsvarasāmasvarūpa (p. 157) and Dvisvarānuṣṭupsāmavidhāna (p. 192).

[35] Cf. below, p. cxix, for further discussion of this Bhūdhara.

[36] BÜHNEMANN 2011: 206. The year 1494 cited by GOUDRIAAN & GUPTA (1981: 135) is erroneous.

[37] This work is mentioned by PINGREE (1981: 102), where it is indicated (n. 7) that the text was printed in Bombay in 1896. This edition was not available to us. PINGREE further informs that "a selection of 286 verses (out of 1421 or 1462) on *tithis*, *vratas*, and *utsavas* was edited by P. V. KANE, "Passages from the Rājamārtaṇḍa on Tithis, Vratas and Utsavas," ABORI 36 (1956), 306–339." We have consulted this article but were unable to identify the verse in question in it.

[38] GOUDRIAAN & GUPTA 1981: 145.

[39] Śrītattvacintāmaṇi, p. 113: *tad uktaṁ śāradāyāṁ tṛtīyapaṭale nakṣatrarāśi*

Śrīdhara took it from Rāghavabhaṭṭa too, because we have other evidence that the Śāradātilakatantra was among Śrīdhara's sources (cf. §9.1.1), and he is likely to have used it with a commentary; moreover the manner in which Śrīdhara cites the Rājamārtaṇḍa stanza can easily be understood as a paraphrase of Rāghavabhaṭṭa. If these assumptions are correct, we have a *terminus post quem* in 1493 CE.

To sum up, we conclude that the Karmapañjikā was composed at some point during the 16th century CE, and possibly in the precise year 1589. This conclusion does not seem to us to be at variance with any of the relevant facts known to us at this time.

5. Glimpses from the text

As a means to further highlight our text's "intrinsic value", whose existence we have affirmed at the outset of this Introduction (p. xi), we now propose first to discuss a selection of four topics that figure prominently in the text, before moving to a discussion of the philological nitty-gritty of our endeavor. We have selected these topics on the one hand for their suitability to illustrate the kind of data the Karmapañjikā may contribute towards the history of texts and ritual in the Atharvavedic tradition[40] as well as Indian cultural history beyond the confines of this tradition, and on the other because they figure with such prominence in the text that we can be sure they were important also from Śrīdhara's own point of view. Considering that we do not think we shall ever take responsibility for the publication of an integral translation, our procedure of presenting selected topics,

---

[...] rāghavabhaṭṭenāpi tadvyākhyānāvasare "jyotiḥśāstrasamuktaprakāreṇa nakṣatravārarāśīnāṁ madhye sādhyānukūle nakṣatre sādhyānukūlarāśau anukūlavāre śubhe 'hani jyotiḥśāstrasamuktaśubhatithau tato maṇḍapaṁ racayet" ity abhihitam | tad uktaṁ rājamārtaṇḍe — ādityadvaya...".

[40] We recall at this point that two other clear illustrations of this specific aspect of the text's "intrinsic value" have already been given in the articles GRIFFITHS 2003b and 2004–05. Those two illustrations were taken from parts of the text that will be included in volume II of our edition.

including ample citations with translation, is simultaneously intended as a means to prepare the reader for independent reading of the text that we have set out to publish.

5.1 Śrīdhara's *iṣṭadevatā*: Lakṣmī-Nṛsiṁha

Lakṣmī-Nṛsiṁha or simply Nṛsiṁha appears to have served as the collective *iṣṭadevatā* of the Orissa Paippalādins, if we may believe the previously quoted Pūrvābhāsa of Umākānta PAṆḌĀ [2003]: *atharvavedavidbrāhmaṇānām iṣṭadevaḥ śrīnṛsiṁhaḥ*. We have neither ethnographic nor textual data to support this statement in its sweeping form, but it is clear that this deity indeed was (and still is) of major importance to this community.[41] If indeed (Lakṣmī-)Nṛsiṁha was a collective *iṣṭadevatā*, we do not know whether it has been a common phenomenon in Indian socio-religious history for entire communities to share one 'elective deity'. What seems certain, however, is that this deity was Śrīdhara's own *iṣṭadevatā*, for he states himself (ch. 1, 2:7–10):

> granthādau granthasya nirvighnaparisamāptyartham iṣṭadevatāṁ stauti |
>
> śrīnṛsiṁhaṁ namaskṛtya dhiyā vācā ca karmaṇā |
> bahiḥśālāvidhiṁ vakṣye sarvakarme praśasyate ||
>
> 'At the beginning of the work, to ensure the unhindered completion of the work, he praises[42] his personal deity: "Having paid homage to Śrīnṛsiṁha in thought, speech and deed, I shall expound the precepts for the external pavilion. It is recommended in all rituals".'

Not only here, at the proper beginning of his work, and in similar opening verses at the beginning of each chapter, but also in the lim-

[41] For the relevant evidence, see SANDERSON 2007: 226 (and GRIFFITHS 2009: VI for further references).

[42] We interpret the verb *stauti* that Śrīdhara uses here as refering to himself, not the Sūtrakāra whom he has introduced in the preceding sentence.

inal *maṅgala* verses that precede the passage just quoted, does Śrīdhara pay homage to (Lakṣmī-)Nṛsiṁha. The topic deserves special attention as it may help us understand Śrīdhara's place in the development of the Paippalāda ritual tradition against the background of socio-religious developments in Orissa during the medieval period. Śrīdhara's iconographical notions resemble those found in the Āṅgirasakalpa corpus which seems to have started to be composed around the tenth century CE.[43] This corpus itself adopts these ideas from the non-Vedic Tantric/Āgamic literature. It appears that Nṛsiṁha gained importance as a deity in such literature between the ninth and the twelfth century CE. He was not only adopted as an *iṣṭadevatā* in the Paippalāda school but came to take the central position in the (hostile) magical practices carried out by Paippalāda brahmins.

Let us now discuss the attributes of this deity in the very first (*maṅgala*) verse, which is remarkably irregular from both the grammatical and the metrical point of view:

> vande yaṁ paramaṁ vadanti munayaḥ śāntaṁ cidaṁ śāśvatam
> satyajñānamayaṁ himāṁśudhavalaṁ hārādibhir bhūṣitam |
> yogārūḍham ariṁdhanurvarābhayakaraṁ vāme śritāṁ cendirām
> śeṣakroḍe vasānaṁ nṛharim aniśam acintyam ātmasvarūpam ||[44]
> 'I praise him whom the sages call the highest, peaceful, conscious, eternal, true knowledge incarnate, white as the moon, adorned with necklace and so on, steeped in *yoga*, with hands displaying his wheel, a bow, the *vara* and the *abhaya* [*mudrā*s] — Nṛhari,

---

[43] Cf. SANDERSON 2007: 230–236 for the dating of the Āṅgirasakalpa corpus, some parts of which certainly predate our text.

[44] Two regular *śārdūlavikrīḍita* pādas precede a pāda of 21 syllables whose first 9 and last 15 syllables display not the *sragdharā* but the *śārdūlavikrīḍita* rhythm, and finally there is a *sragdharā* pāda containing one metrical error. Related verses show that the grammatical oddity of the inflected form *ariṁ* in pāda c is comparatively unadventurous; this element is necessary because the deity indeed bears a wheel, but eliminating it and reading *yogārūḍhadhanur*° would make for a regular *śārdūlavikrīḍita* pāda. We take *cida-* as an adjective abstracted from the attribute *saccidānanda-* which figures in several Nṛsiṁha verses in the Āṅgirasakalpa corpus (PAṆḌĀ [2003]).

who ever abides in the lap of Śeṣa, who is unfathomable, and represents the essence of the Ātman —, and [I also praise] Indirā who is leaning against his left side.'

The iconographic features mentioned by Śrīdhara in the first *maṅgala* verse more or less match those attributed to this deity in Puruṣottamamāhātmya 28.27–31.[45] This text describes the vision of Nṛsiṁha received by king Indradyumna after he had learned the Nṛsiṁha-mantra:

mantrarājaṁ tato labdhvā indradyumnaś caturmukhāt |
nṛsiṁhaṁ śāntavapuṣaṁ lakṣmīsaṁśritavakṣasam ||
cakraṁ pinākaṁ dadhataṁ candrasūryāgnicakṣuṣaṁ |
jānuprasāritakarasarojadvandvam unnasam ||
yogapaṭṭāsanārūḍho dvātriṁśaddalapadmake |[46]
mantravarṇamaye madhye karṇikāpraṇavojjvale ||
sukhāsīnaṁ sāṭṭahāsaṁ vīkṣantaṁ śrīmukhāmbujam |
saṭāmaṇḍitavaktrābjaṁ divyaratnojjvalākṛtim |[47]
phaṇāsahasraṁ vistārya paścāc chatrākṛtiṁ vibhoḥ ||
'Then Indradyumna, after receiving the great mantra from Brahmā, [had a vision of] Nṛsiṁha of benevolent form, with Lakṣmī reclining on his chest, holding a wheel, a bow, moon-sun-fire-eyed, extending his two lotus-hands up to his knees, with prominent nose, maintaining his posture with a *yogapaṭṭa* on a lotus having thirty-two petals comprising the syllables of the mantra and bright in the middle with Oṁ on the pericarp, sitting in an easy posture, with loud laughter, glancing at the lotus-face of Lakṣmī, whose lotus-face is adorned with braids of hair, with divine jewel-like lustrous complexion, [and] behind the Lord the shape of a parasol spreading out with a thousand hoods.'

---

[45] Included in the Vaiṣṇavakhaṇḍa of the Bombay edition of the Skandapurāṇa.
[46] °*rūḍho dvā*°: em., °*rūḍhadvā*° Ed.
[47] °*kṛtim*: em., °*kṛti* Ed.

The characteristics shared with those seen in Śrīdhara's description are Nṛsiṁha's benevolent form, his being seated in yogic posture, holding a wheel and a bow and Lakṣmī reclining on him. Moreover, in Śrīdhara's verse he is described as lying in the lap of Śesa̤, while the Puruṣottamamāhātmya verses describe Śeṣa as providing with his hoods a canopy above the god's head. These attributes form accepted iconographical features of Nṛsiṁha images throughout India, and medieval Orissan art is no exception. We will continue by discussing the iconographic features in detail.

The feature *yogārūḍha* seems to denote the Yoganṛsiṁha form, where Nṛsiṁha is in a particular posture such as *sopāśrayāsana*, i.e. a posture where the legs are crossed and the raised knees are supported by a band (*yogapaṭṭa*, cf. LIEBERT 1976: 354); or *utkuṭikāsana*, where the icon sits with heels kept close to the buttocks, and the back slightly curved, while the forearms are resting in the knees raised above the seat. DONALDSON (2001: 128) discusses textual descriptions, besides those involving these two postures, where Nṛsiṁha is seated in *sukhāsana*[48] or *lalitāsana*.[49] According to RAMACHANDRA RAO (1990: 201), the Yoganṛsiṁha form symbolizes omniscience. The phrase *satyajñānamayam* employed by Śrīdhara expresses the same idea.

The next attribute of Nṛsiṁha iconography mentioned here, and in several other verses composed by Śrīdhara, is his holding in two of his hands a wheel and a bow, while displaying with his two other hands the *vara* and *abhaya* gestures respectively. In the opening verse of chapter 7, we read a phrase *cakraṁ pinākam abhayaṁ varam* to explain these attributes, and in the opening verse of chapter 9 we

[48] This means any comfortable sitting posture. But technically it is described as a posture where one leg (generally the left one), rests flat on the seat while the other knee is raised upwards and the corresponding arm is stretched out on the raised knee. Cf. LIEBERT 1976: 285.

[49] This is also a posture of relaxation in which one leg, usually the left, is tucked upon the seat (*pīṭha*) while the right one dangles down along it and is often shown resting on a *karṇikā*. Cf. LIEBERT 1976: 151.

come across the compound *varāridhanuṣo 'bhītiḥ*. Initially, we had understood the word *ari* appearing in the list of attributes of Nṛsiṁha to mean his 'enemy', i.e. Hiraṇyakaśipu. But in sculptural representation, this demon is shown lying on the lap of this terrifying god while the god is tearing open his belly. This interpretation of *ari* as 'enemy' would raise further problems, insofar as it would mean that two aspects of Nṛsiṁha, viz. the hostile and the benevolent, are represented at once. Nṛsiṁha killing Hiraṇyakaśipu represents his hostile nature, while the presence of Lakṣmī denotes his benevolence. It seems improbable that both the aspects would be shown together in one and the same image. In an earlier article (SUMANT 2010), this matter has been discussed and an effort made to interpret the textual passages on the assumption that *ari* means 'enemy', and designates Hiraṇyakaśipu. But after that article was completed, a more convincing solution, taking the word *ari* as compositional form for *arin*, meaning 'wheel', was suggested to us by Alexis Sanderson. There are many images of Nṛsiṁha from Orissa depicting this attribute.[50] As mentioned above, in the opening verse of chapter 7 the word *arin* is replaced by the more familiar word *cakra* to denote the discus.

These references to four attributes associated with the hands make us conclude that Śrīdhara's verses describe a four-armed Nṛsiṁha. In various Purāṇic and Āgamic texts describing Nṛsiṁha iconography, we come across Nṛsiṁha images having two, four, eight, twelve, sixteen or thirty-two hands.[51] In actual sculptural practice, we find six-armed varieties of Nṛsiṁha images as well (cf. DESAI 1973: 86, 90). In the same kinds of text, we read about a variety of weapons held by Nṛsiṁha. The wheel appears in most of the lists,[52] while a bow is mentioned much more rarely.[53] In the four-armed images that

[50] Cf. the tables of Nṛsiṁha attributes presented in DONALDSON 2001: 125–126, and esp. 130–131.

[51] Cf. Matsyapurāṇa 269.31, Agnipurāṇa 49.17, Nāradapurāṇa 1.71.62–66. For Āgamic sources, cf. SMITH 1969: 138–146.

[52] See e.g. Viṣṇudharmottarapurāṇa 3.78.11 and Agnipurāṇa 49.4. Cf. SMITH 1969: 138–146.

[53] Cf. the Puruṣottamamāhātmya verses quoted earlier. Cf. also Nāradapurāṇa

we see in Orissa, Nr̥siṁha is tearing open the demon with his lower two hands while the other hands are holding a discus and a club, or rarely a conch instead of the club. The bow is apparently never found as his attribute in Orissan sculptural representations.[54] We understand from DONALDSON's description (2001: 132) that four-armed Nr̥siṁha images, in which the lower hands display the *varada* and *abhaya* gestures, while the upper hands hold the conch and wheel, are more common in Orissa. It appears that Viṣṇu's two attributes *śaṅkha* and *cakra* are invariably present in Orissan images of his other incarnations as well. However, in Śrīdhara's description the conch is totally absent.

The Puruṣottamamāhātmya verses dealing with Indradyumna's vision of benevolent Nr̥siṁha describe the deity as accompanied by Lakṣmī.[55] The *dhyāna* verse Nāradapurāṇa 1.71.51 also describes the presence of Lakṣmī to the left side (*vāmāṅkasthitayā lakṣmyāliṅgitaṁ*). The presence of Lakṣmī, sometimes joined by the goddess Earth, indicates the benevolent character of Nr̥siṁha. The Vaikhānasāgama explains that the goddesses must be shown at the god's side for pacifying his fury.[56] DESAI (1973: 94) points out that images of Lakṣmī-Nr̥siṁha are not to be found before the thirteenth century CE. DONALDSON (2001: 129) adds that in Orissan art, we most frequently encounter the Yoga form of Nr̥siṁha seated in *utkuṭikāsana* accompanied by Lakṣmī on his *yogapaṭṭa*. He observes (p. 132):

> The majority of seated Nr̥siṁha images in Orissa, as indicated, have a small image of Lakṣmī seated on the *yoga-paṭṭa* above the left leg of the lion-headed deity and thus fall into the iconographic classification of Lakṣmī-Nr̥siṁha images. This is the most popular way in which Viṣṇu is represented with Lakṣmī in Orissan art.

1.71.55, Pārameśvarasaṁhitā 23.46.

[54] See again DONALDSON's tables (2001: 125–126, 130–131).

[55] 28.27: *nr̥siṁhaṁ śāntavapuṣaṁ lakṣmīsaṁśritavakṣasam* |.

[56] Paṭala 58, p. 198: *tasya kopaśāntyarthaṁ dakṣiṇavāmayoḥ śrībhūmyau nāradaṁ vīṇāhastinaṁ prahlādaṁ vandamānaṁ bhakticaritaṁ cendrādilokapālān vā vandamānāṁś ca kārayet* |.

This combination of features of Nṛsiṁha iconography is evidently intended in Śrīdhara's *maṅgala*.

The next attribute that calls for attention is the fact that the deity abides in the lap of Śeṣa. The opening verse of chapter 9 also expresses the presence of Śeṣa (*śeṣacchatrasubhūṣaṇaḥ*).[57] It has been observed by DONALDSON (2001: 132) that the serpent-canopy appears in Orissa only with Lakṣmī-Nṛsiṁha images.

Some of the minor attributes mentioned by Śrīdhara add flavor to the iconographic composition. The attribute *himāṁśudhavala* in the opening *maṅgala* verse, just as *śaraccandranibha* appearing in the opening verse of chapter 7, indicate that this god is as fair as the moon. We find the same in Pāñcarātra texts.[58] Alternatively Nṛsiṁha can also be compared with crystal[59] or a white mountain.[60] We should note that the Āgamic texts invariably mention Nṛsiṁha having a red complexion when they wish to stress his wrathful form. It appears that the color of Nṛsimha's garment can also be used to suggest or strengthen this aspect. For example, Viṣṇudharmottarapurāṇa 3.78.2 mentions that Nṛsiṁha has a dark-colored garment (*nīlavāsas*). Pādmasaṁhitā 17.24 mentions a garment of red color. In contrast with this, the yellow color seems to imply his peaceful aspect,[61] and in the opening verse of chapter 7 Śrīdhara praises Nṛsiṁha precisely as having a yellow garment.

Thus, in his *maṅgala* verses, Śrīdhara presents an interesting combination of various iconographic characteristics of Nṛsiṁha. And it seems quite certain that all of the attributes discussed above were well known in the Paippalāda tradition already before Śrīdhara. In

---

[57] This iconographic form is named 'Chhatra-nārasiṁha' by RAMACHANDRA RAO (1990: 194).

[58] Cf. SMITH 1969: 143, citing Īśvarasaṁhitā 4.62 and Parāśarasaṁhitā 15.160.

[59] Cf. SMITH 1969: 140, citing Pādmasaṁhitā 17.24.

[60] Cf. SMITH 1969: 140, 143, citing Viṣvaksenasaṁhitā 11.60, Viṣṇutantra 17.3, Pādmasaṁhitā 31.257 etc.

[61] Cf. SMITH 1969: 139, citing Sātvatasaṁhitā 12.76, which mentions a garment of yellow color.

various rites prescribed in the Āṅgirasakalpa mss., we come across the procedure of visualization of Nṛsiṁha and observe descriptions of Nṛsiṁha very similar to those found in Śrīdhara's work. Cf. the following verse found twice in nearly identical form in the Ānuṣṭubhakalpamālā:

satyajñānasukhasvarūpam amalaṁ kṣīrābdhimadhyasthale
yogārūḍham atiprasannavapuṣaṁ bhūṣāsahasrojjvalam |
tryakṣaṁ cakrapinākasābhayavaraṁ bibhrāṇam arkacchaviṁ
chatrībhūtaphaṇīndram indudhavalaṁ lakṣmīnṛsiṁhaṁ bhaje ||[62]
'I pay reverence to him, who has the form of truth, knowledge and happiness, stainless, steeped in *yoga* in the midst of the milk ocean, of extremely gracious form, splendid with thousands of decorations, three-eyed, displaying a wheel, a bow, the *vara* and the *abhaya* [*mudrā*s], possessing the splendor of the sun, whom the king of serpents serves as parasol, the moon-white Lakṣmī-Nṛsiṁha.'

From the Nṛsiṁhasāmānyapūjāvidhi:

aruṇakanakavastraṁ[63] nīlakaṇṭhaṁ trinetram
rathacaraṇapinākābhītyabhīṣṭāgrahastam |
amṛtalaharigauraṁ śeṣabhoge śayānaṁ
praṇamata śaśicūḍaṁ yogarūḍhaṁ nṛsiṁham ||[64]
'To him, who wears a dress of reddish yellow, the blue-throated, the three-eyed, who has [in his back hands] a wheel and a bow, [while displaying] in the front hands the *abhaya* and the *vara* [*mudrā*s], pale as the nectar-waved [moon], lying in the lap of Śeṣa —

[62] Paippalādavaśādiṣaṭkarmapaddhati, pp. 155 and 190; text established by collating AK mss. BORI 959 / 1887–91, ff. 114r1–2, 144v1–2; and As ff. 85r1–2, 104v1–2. The only difference is that the verb form is *bhajet* in the first occurrence. The same verse, with *-sthitam* instead of *-sthale*, is found at Parāśarasaṁhitā 15.160 (cited by Smith 1969: 143).

[63] °*vastraṁ*: emendation proposed by Dominic Goodall with reference to the indication *pītāmbaraṁ raktottaravastraṁ* in the passage cited hereafter. Both mss. we have collated read °*varṇaṁ*.

[64] Paippalādavaśādiṣaṭkarmapaddhati, p. 190. Text established by collating mss. BORI 959 / 1887–91, f. 143v4–144r1 and As f. 104r4–v1.

you must pay obeisance to that Nṛsiṁha, who bears the moon on his crest and is steeped in *yoga*.'

Finally, a series of *dhyāna* verses from the Āṅgirasakalpa's Mantrarājavidhāna, describes the abode of Nṛsiṁha in the milk ocean, situated at the center of the great wheel, and his being seated on Śeṣa. Some of the same attributes are found in Śrīdhara's opening verse of chapter 9 with the phrase *mahācakrasya nābhisthaḥ śeṣacchatraḥ*. The verses are quoted below for comparison with the description of these and other attributes given by Śrīdhara:

> mahācakrasya nābhisthe dhyāte dugdhapayonidheḥ |
> śvetadvīpaṁ tato ratnaprāsādaṁ tatra saṁsmaret ||
> śvetasiṁhāsanaṁ tatra padme śeṣe ca saṁsmṛte |
> yogarūḍhaṁ tadaṅgair vā tatpṛṣṭhe vānuśāyinam ||
> tatphaṇānāṁ sahasreṇa chatriṇaṁ nayanair yutam |
> suprasannaṁ bhūrirūpaṁ cakraśārṅgaṁ varābhayam ||
> candribhir dadhataṁ dorbhiḥ sahasrārkojjvalaṁ sitaṁ |
> vakṣogatamahālakṣmīṁ prekṣyamāṇaṁ muhurmuhuḥ ||
> pītāmbaraṁ raktottaravastraṁ mantrī vicintayet |[65]
> 'After meditating on the milk ocean at the center of the great wheel, he should meditate on the white island and the jewel-palace thereon. After meditating on the water-lily and on Śeṣa, the minister should reflect there on [Nṛsiṁha], whose throne is white, steeped in *yoga* with [the support of] its limbs (i.e. those of the serpent as *yogapaṭṭa*), or leaning on its back, canopied by its thousand hoods, possessing [more than two] eyes (i.e. three-eyed), very gracious, splendid, holding in his lustrous hands a wheel, a bow, [and making] the *vara* and the *abhaya* [*mudrā*s], shining like thousands of Suns, white, repeatedly casting glances towards Lakṣmī leaning on his chest, wearing a yellow garment and red upper dress.'

[65] Paippalādavaśādiṣaṭkarmapaddhati, p. 17. Text established by collating mss. BORI 960 / 1887–91, f. 68v2–68r1 and As f. 9v5–10r2.

The fact that the Paippalāda texts from Orissa lay such stress on the deity Nr̥siṁha is a reflection of larger scale socio-religious trends. There is epigraphical evidence which confirms that already in the eighth century CE, Viṣṇu was being worshiped in his Nr̥siṁha form in areas overlapping with what is today Orissa (cf. VON STIETENCRON 1978: 12). The stone inscription of Śivagupta Bālārjuna found at Sirpur in Raipur District, Chattisgarh (SHASTRI 1995/II: 140–147) opens with the praise of Puruṣottama and goes on to describe his manifestation as Nr̥siṁha. Due to the influence of Tantrism between the tenth and the twelfth centuries, Nr̥siṁha came to enjoy elevated importance in the regional Vaiṣṇava cult, where any particular worship of this deity in a hostile form, resembling that of certain Tantric deities, had been absent up to that point. TRIPATHI (1978: 44) described the emergence of Nr̥siṁha as a Tantric deity in the following manner:

> There was nothing similar to these '*ugra*' Tantric deities in the Vaiṣṇava-Bhāgavatism which is based on the intense emotional dedication (*bhakti*) of an individual to the highest personal God (Bhagavat) with a view to attain final liberation. The strong influence of the Tantric ideas, however, led Viṣṇuism to develop the concept of Narasiṁha—originally only an incarnation of Viṣṇu—to an independent deity with furious character who destroys the evils and the dangers befalling his worshipper and grants him immediately worldly benefits. Nr̥siṁha, in other words, is a Viṣṇuite version of the Tantric practice of the worship of the furious deities.

This Tantric deity having attained widespread importance in Orissa, will then have been adopted by the Paippalāda priests, hired by the kings to carry out hostile practices in warding off and winning over their enemies through worship of this furious god. The image of Nr̥siṁha killing ruthlessly his enemy Hiraṇyakaśipu and favoring his devotee Prahlāda, would have been emblematic of such practices. And, as we have said before, Nr̥siṁha is indeed central in the Āṅgirasakalpa corpus, which comprises rituals to be performed on behalf of kings (cf. SANDERSON 2007: 226ff.). We imagine that Nr̥siṁha worship, once it had come to form an essential feature of the ritual

repertoire of Paippalāda priests in service of royal patrons, later gave rise to this deity becoming considered to be their *iṣṭadevatā*.

5.2 Mitādipūjā

The Paippalāda ritual tradition, as we see it described in the Karmapañjikā, has incorporated various Hindu practices into the performance of, in origin, Vedic rituals. One of these is a rite called *mitādipūjā*, the worship of deities beginning with Mita. The inclusion of such rites is observed in a number of Vedic traditions,[66] but this particular one does not seem to be known to scholarship so far. Indeed, we do not know the term *mitādipūjā* from any other ritualistic tradition.

In the Karmapañjikā, the performance of this Mitādi worship is repeatedly enjoined, but the basic description is given in chapter 3, the Adhivāsavidhi. The noun *adhivāsa* 'incubation' here denotes establishing the deity in an image or in a particular object, such as a pot, bringing about some sort of impregnation with divine energy by prolonged juxtaposition, in preparation for the main ritual proceedings.[67] This Adhivāsavidhi consists of *svastivācana* (pronouncing blessings), *hotr̥varaṇa* (selection and appointment of priests), *puruṣasaṁskāra* and *bhūsaṁskāra* (ritual purification of the *yajamāna* and the ritual ground), followed by *mitādipūjā*, *maṅgalāropaṇa* (an act where various auspicious items are invoked and are brought in contact with the *yajamāna*), and finally *vandāpanā* (adoration of elders and brahmins and receiving blessings from them). The worship is still in vogue in Orissa today, and it is therefore quite surprising that its description is

[66] See KANE 1941: 212f., 286f. For a description of a similar *maṇḍapadevatāpratiṣṭhā* ritual performed before marriage or the thread ceremony amongst the Hiraṇyakeśin Yajurvedin Brahmins in Maharashtra, see TACHIKAWA, HINO & DEODHAR 2001: 114.

[67] Cf. the second and third meanings distinguished for *adhivāsa* in the TAK I, p. 109: 'sojourn in [a certain milieu] or on [a certain support]' and 'preparations for an important ritual'. We take the translation 'incubation' from GOODALL 2015: 49, 238, 359 and 360.

not found in most of the manuscripts of the Karmasamuccaya.[68] We do find Mitādipūjā described in printed Paippalāda texts, such as the Paippalādavivāhādisaṁskārapaddhati (U. PAṆḌĀ 2000, pp. 17–39) that is based on one or more Karmasamuccaya manuscripts from the village Guhiẏāpāḷa, as well as in the manual Ātharvaṇīyapūjāpaddhati (B. PAṆḌĀ 2004, pp. 77–84), whose compiler hails from the same village. Our discussion here is mainly based on the Karmapañjikā.

5.2.1 The Mitādi deities

The Karmapañjikā gives a series of stanzas (32:15–34:1) in which are listed, in the following order and with the following explicit numerical indications, ten Mitādigaṇadevatās (Mita, Pramita, Śālakaṭaṁkaṭa, Kūṣmāṇḍarājaputra, Bhr̥gu, Aṅgiras, Pippalāda, Mahākāla, Caṇḍikā, Kṣetrapālaka); again Bhr̥gu and Aṅgiras, as well as Gaṇeśa and Śiva; the nine Grahas (Āditya, Soma, Maṅgala, Budha, Vākpati, Śukra, Śani, Rāhu, Ketu); the eight Lokapālas (Sūrya, Indra, Agni, Vāyu, Candra, Kubera, Varuṇa, Yama); the ten Dikpālas (Indra, Agni, Yama, Nirr̥ti, Varuṇa, Vāyu, Kubera, Īśāna, Ananta, Parameṣṭhin — or Candra and Sūrya in the place of the last two); the sixteen Mātr̥kās (Gaurī, Padmā, Śacī, Medhā, Sāvitrī, Vijayā, Jayā, Devasenā, Svadhā, Svāhā, Dhr̥ti, Puṣṭi, Sutuṣṭikā, Ātmadevatā, Kuladevatā); the Sarve Devās; Brahman. If we assume that Sarve Devās stands for one deity, if we count each deity every time it is mentioned, and if we follow the explicit numerical indications, this gives us 59 deities. In fact only 58 deities are mentioned, because the list of Mātr̥kās does not comprise sixteen members, contrary to what is explicitly affirmed, but only fifteen.

However, the final verse of the series explicitly states the total of Mitādis to be 57, a number that is repeated also in the ensuing prose paragraph (35:1). The fact that the only one of the Karmasamuccaya manuscripts available to us which deals with Mitādipūjā is also explicit about this number, while it mentions one by one only

[68] See n. 12 above for more on these mss.; see n. 69 below for known exceptions.

the Mitādigaṇadevatās, suggests that it was this number that held special importance.[69]

A possible solution for the discrepancy is to count all deities that are mentioned in more than one list each time they occur, except Bhṛgu and Aṅgiras (whose second mention is not properly in a list), and to count the Mātṛkās as sixteen, despite the deficiency of the actually available list. The number of the Mother-goddesses is indeed conventionally sixteen. The Nāradapurāṇa, for instance, enumerates sixteen Mātṛs that are to be worshipped along with Gaṇeśa. They are as follows (1.51.97–98):

> gaurī padmā śacī medhā sāvitrī vijayā jayā |
> devasenā svadhā svāhā mātṛkā vaidhṛtir dhṛtiḥ ||
> puṣṭir hṛṣṭis tathā tuṣṭir ātmadevatayā saha |
> gaṇeśenādhikā hy etā vṛddhau pūjyās tu ṣoḍaśa ||
> 'Gaurī, Padmā, Śacī, Medhā, Sāvitrī, Vijayā, Jayā, Devasenā, Svadhā, Svāhā, Mātṛkā, Vaidhṛti, Dhṛti, Puṣṭi, Hṛṣṭi as well as Tuṣṭi along with the Self-Deity are to be worshipped along with Gaṇeśa in *vṛddhi*.'

We presume that *vṛddhi* here means Vṛddhiśrāddha, also known as Nāndīśrāddha, which is another type of preliminary ritual.[70] Of the

[69] The ms. alluded to is KS/Gu$_1$, f. 17v2–18r4. A note-book in possession of Beṇudhara Paṇḍā (KS/Gu$_2$) deals with this worship on pp. 19–20. It does not mention the number of the deities in general. The list of ten Mitādis appears to be identical with the list of the KP with minor change of sequence: Mita, Pramita, Sālakaṭaṁkaṭa, Kūṣmāṇḍarājaputra, Mahākāla, Kṣetrapāla, Caṇḍikā, Bhṛgu, Āṅgirasa and Pippalāda, Śiva and Vighneśvara. Then follow the nine Grahas, ten Lokapālas, sixteen Mātṛkās and Brahman. Thus, the list altogether misses the reference to the Dikpālas. Umākānta PAṆḌĀ's Paippalādavivāhādisaṁskārapaddhati, which normally represents the text of the KS, here states (p. 17) *evaṁ ṣaṭpañcāśanmitādidevatā bhavanti.* In the absence of additional manuscript evidence to verify the matter, we assume that PAṆḌĀ has here intervened in the material at his disposal, reducing the number of deities by one after observing that the listed Mātṛkās are only fifteen (and not minding the other numerical problems).

[70] In KANE's words (1953: 527): "The words Nāndīśrāddha and Vṛddhiśrāddha are synonymous". On this preliminary ritual, cf. KANE 1941: 218.

sixteen mother goddesses, the name Vaidhr̥ti is not mentioned in our text. It is not unknown for the number of Mātr̥(kā)s listed to be smaller than sixteen. Other texts, such as Chandogapariśiṣṭa 1.9, also prescribe that at the beginning of all rites, the Mātr̥s together with Gaṇādhipa are to be worshipped:

> karmādiṣu ca sarveṣu mātaraḥ sagaṇādhipāḥ |
> pūjanīyāḥ prayatnena pūjitāḥ pūjayanti tāḥ ||
> 'The Mothers along with the Throng Lord are to be worshipped with effort at the commencement of all rites. When they are worshipped, they worship [the performer].'

But in 1.8 *ka* and *kha* (p. 20), this text enumerates only fourteen of them.[71]

5.2.2 The Purpose of Mitādi worship

The Mitādi deities are worshipped at the beginning of any auspicious ceremony. Śrīdhara quotes a verse from a source (unidentified so far) that he calls *dharmaśāstra* (34:2–4), where the worship of the Mitādis, Śiva and Gaṇeśa is enjoined at the beginning of any auspicious rite:

> pūjayitvā mitādīṁś ca śivaṁ sagaṇanāyakaṁ |
> śāntikarma yathoddiṣṭam ārabheta vicakṣaṇa iti ||
> 'The adept, after having worshipped the Mitādis and Śiva along with Gaṇanāyaka (Gaṇeśa), should commence the pacificatory rite as directed [by the scriptures].'

Śrīdhara himself states the purpose of the worship of the Mitādis and Gaṇeśa to be as follows (45:2–3):

[71] The verses that appear here are: *gaurī padmā śacī medhā sāvitrī vijayā jayā | devasenā svadhā svāhā mātaro lokamātaraḥ || dhr̥tiḥ puṣṭis tathā tuṣṭir ātmadevatayā saha | gaṇeśenādhikā hy etā vr̥ddhau pūjyās tu ṣoḍaśa ||*. The two names Mātr̥kā and Vaidhr̥ti are not found here. Similar verses are quoted in Aparārka (p. 517) and Smr̥ticandrikā (Śrāddha, p. 503).

tadanantaraṁ kartā mitādigaṇeśatvād ādau vighnanivṛttyarthaṁ karmasya saṁpūrṇaphalaprāptyarthaṁ pūrvavad gaṇeśāya arghyopasthānaṁ ca kuryāt |
'For the reason that the Mitādis are [forms of] Gaṇeśa, the priest should then, in the above-mentioned manner, make an offering of *arghya* water to Gaṇeśa for destruction of obstacles and for obtaining the complete result of the ritual under performance.'

5.2.3 The Mitādis as Vināyakas

In some of the earlier Smṛtis and Purāṇic texts, four deities with names closely resembling the first four Mitādis are identified as Vināyakas. These Vināyakas, although malevolent, are not insensitive to propitiation. The Mānavagṛhyasūtra, for instance, prescribes a propitiatory rite to remove troubles caused by the Vināyakas. Here, under the name Vināyaka, we find reference to four deities, viz. Śālakaṭaṅkaṭa, Kūṣmāṇḍarājaputra, Usmita and Devayajana.[72] In this text, these Vināyakas are mentioned as four different gods, but in later texts such as the Yājñavalkyasmṛti, Agnipurāṇa, etc., they are referred to as 'one' deity. Indeed it seems that these Vināyakas, which each had a separate identity but shared similar characteristics, later on emerged as 'one' god, viz. Vināyaka or Gaṇapati.[73]

---

[72] Mānavagṛhyasūtra 2.14.1–2. Yājñavalkyasmṛti 1.285–86 lists as the Vināyakas' names: Mita, Saṁmita, Śāla and Kaṭaṁkaṭa, Kūṣmāṇḍa and Rājaputra. Agnipurāṇa 266.14 gives the names of the Vināyakas as Mita, Saṁmita, Śāla, Kaṭaṁkaṭa, the two Kūṣmāṇḍas and Rājaputra. The names Śālakaṭaṅkaṭa and Kūṣmāṇḍarājaputra appear in the list of fifty-six Vināyakas established to protect the city of Kāśī (cited from the Kāśīkhaṇḍa of the Bombay Skandapurāṇa edition by Bühnemann 1989: 24).

[73] See Getty 1936: 2. The author presents the connection between the Vināyakas and Rudra as follows: "At any rate, puranic myth explains that the group of Vināyakas was merged into one definite deity whom Rudra (Śiva) appointed 'Leader of the Gaṇas' or Gaṇa-pati; and Gaṇapati-Vināyaka, who may be considered the earliest form of Gaṇeśa as known in the purāṇas, was given the role of creating difficulties and obstructions if not properly propitiated." See also Narain (1991: 30) on the Vināyakas: "It has already been noted that in the *Mānava Gṛhyasūtra* certain imps and evil spirits, such as Sālakaṭaṃkaṭa, Uṣmita, Kuṣmāṇḍarājaputra,

In this connection, it is interesting to note that the Atharvavedic tradition maintains the idea of four different Vināyakas. In the Vināyakaśānti (Śāntikalpa 1.4–9), for instance, a pacificatory rite for propitiation of the Vināyakas is prescribed for those who are seized by them. Here we come across the names of the Vināyakas as Śālakaṭaṅkaṭa, Kūṣmāṇḍarājaputra, Utsmṛta and Devayajana. This text further states the obstacles caused by these Vināyakas in the same manner as mentioned in the Mānavagṛhyasūtra.

The KP too preserves the separate existence of the Vināyakas among the ten Mitādigaṇadevatās. In addition to the four Vināyakas (here called Mita, Pramita, Śālakaṭaṁkaṭa and Kūṣmāṇḍarājaputra), it includes in this class of deities the typically Ātharvaṇic sages Bhṛgu, Aṅgiras and Pippalāda, as well as the deities Mahākāla,[74] Caṇḍikā[75]

---

and Devayajana, are collectively described as *vināyaka*s who were prone to possess men and women, make them failures in life, and put obstacles in the way of their performance of good deeds. The texts also lay down various ways of propitiating these spirits and thus freeing oneself from their possession. Thus the *vināyaka*s were known in the non-Vedic Brahmanic tradition for their dual role of producing obstacles (*vighnakartā*) and of removing obstacles (*vighnahartā*). They were thus in their own way the regulators of order and discipline (*vināya* [*sic*]) in society by first injecting elements of fear and then promising to remove them for an offering."

[74] Goodall *et al.* (2005: 39) present the iconography of Mahākāla appearing in the Pañcāvaraṇastava according to which Mahākāla is black in color. He has either two hands or four. According to verse 11, where he is described as having two hands, he holds skull-bowl and trident in his left and right hands respectively. According to verse 68, where Mahākāla is described to have four hands, he holds a skull-bowl and a sword in his left hands and in his right hands he holds a shield and a trident. For further description of the iconography of Mahākāla, see Goodall *et al.* 2005: 100–103 and 105–107. The Agnipurāṇa, in its chapter Pratimālakṣaṇa, while indicating the features of various deities, describes Mahākāla as follows (1.50.40): *mahākālo 'simuṇḍī syāc chūlakhaṭavāṁs tathā | kṛśo bhaṅgī ca nṛtyan vai kuṣmāṇḍaśūlakharvavān ||*; see de Mallmann 1963: 67–68. Cf. the attributes of Mahākāla given in the KP, ch. 3, 38:2–4.

[75] Caṇḍikā or Caṇḍī is a popular female folk deity not present in the Vedic pantheon. In eastern India, especially in Bengal, she is associated with good fortune as well as disaster. She is worshipped in forms such as Maṅgalacaṇḍī, Saṅkaṭacaṇḍī and Raṇacaṇḍī. See McDaniel (2002: 9) for more details. The Agnipurāṇa 1.52.16 describes the features of Caṇḍikā in the following manner: *caṇḍikā daśahastā syāt*

and Kṣetrapālaka,[76] known from Purāṇas and Tantric treatises. The other classes of deities such as the Navagrahas, the Mātṛ(kā)s, etc., are included in this Mitādi worship probably with the same purpose of removing obstacles. Getty (1936: 10) points out the co-existence of Gaṇeśa images with the Navagrahas and the seven Mothers in India, which offers a clue as to the origin of the inclusion of these classes in the Mitādi worship.[77]

---

khaḍgaśūlāriśaktidhṛk | dakṣe vāme nāgapāśaṁ carmāṅkuśakuṭhārakam | dhanuḥ siṁhe ca mahiṣaḥ śūlena prahatogrataḥ ||; see de Mallmann 1963: 143–147. Cf. the attributes of Caṇḍikā given in the KP, ch. 3, 38:5–9.

[76] It seems that in Purāṇic and Tantric literature Kṣetrapāla is included among the Dvāradevatās, i.e. the deities guarding the gates, who are to be worshipped in the door or outside the house. Such deities, besides Kṣetrapāla, are Gaṇapati, Guru, Paramaguru, Parameṣṭhin, the Yoginīs and Vāgīśvarī. See Nāradapurāṇa 1.66.80, Śivapurāṇa 7.2.30.68, Brahmāṇḍapurāṇa 3.44.105, Tantrasāra 14, etc. In the Nāradapurāṇa 1.85.113–114, Kṣetrapāla is described as: *asiśūlakapālāni ḍamaruṁ dadhataṁ karaiḥ | kṛṣṇaṁ digaṁbaraṁ krūraṁ kṣetrapālaṁ ca paścime ||* 'Dark-colored, naked, fierce Kṣetrapāla, holding axe, spear, skulls and *ḍamaru* in his hands [is to be worshipped] in the west'. Nityanāthasiddha's Rasaratnākara, in its fourth section called Rasāyanakhaṇḍa (4.8.105–106, p. 73), describes the existence of Kṣetrapāla as a guardian of the southern door of one of the heavenly forests in which there exists a *śivaliṅga*. The verses mentioned here describe Kṣetrapāla in the following manner: *tatas tu dakṣiṇaṁ dvāraṁ gacchet tatra bhayaṅkaram | muktakeśaṁ vakranetraṁ gadāhastaṁ digambaram || nīlavarṇaṁ kṣetrapālaṁ dṛṣṭvā mantraṁ samuccaret ||* 'Then [the worshipper] should proceed to the southern gate and having Kṣetrapāla in sight, who is fierce, with loose hair, having hostile eye, holding a club in his hand, naked, dark-colored, he should recite the mantra…'. Cf. the description of Kṣetrapālaka, ch. 3, 38:10–39:1. See also de Mallmann 1963: 68–69, and Goodall *et al.* 2005: 183 (on verse 98).

[77] She explains the connection of these two classes with Gaṇeśa as follows: "It was probably because of his early popularity as 'Remover of Obstacles' that he was attached to different groups of deities such as the Navagrahas (the Nine Planets) and the Saptamātṛkās (the Seven Divine Mothers), whose origins are as ancient as they are obscure. The Navagrahas were believed to direct the destinies of men, and in order not to offend any of the group by the special worship of one of the *grahas*, they were appealed to *as a group*; but before addressing their supplications to the Navagrahas the worshippers considered it propitious to implore the 'Remover of Obstacles', Vighnāntaka, to intervene in their favour. It is probably for this reason that Gaṇeśa figured in the group; and that, as he was addressed first before the

5.2.4 The Procedure of Mitādi worship

In order to worship these deities, they are first arranged in a specific manner by drawing various figures representing them.[78] Cf. ch. 3, 34:5–35:4. The following stages can then be distinguished in the performance of this Mitādipūjā.

1. Visualization (*dhyāna*): While visualizing any deity, a performer should have the exact form of that deity before his eyes. For this purpose, the KP provides precise and picturesque descriptions of these deities. The ten Mitādigaṇadevatās with their attributes are presented in ch. 3, 36:3–39:1 for visualization, followed by the visualization of Gaṇapati (39:5–9)[79] and Śiva (39:10–40:3). The KP continues with the description of the Grahas for their visualization through 40:4–42:1. It does not precisely describe the Dikpālas for their visualization but offers instead some *namas* verses that do shed light on their characteristics (42:3–43:9). A description of the Lokapālas for visualization is totally absent in the KP. The Mātṛkās are to be visualized on sixteen pitchers placed east of the jar representing Bhṛgu and Aṅgiras. The personal deity and the family deity are to be worshipped near that. Brahman is to be visualized on a piece of cloth.

2. Invocation and Installation (*āvāhanāropaṇa*): After visualization, the performer then invites these deities to approach the place of worship and imposes them on their respective images. The formula for invocation and imposition is as follows: *ehy ehi oṁ amuka oṁ amukaṁ āropayāmi* | 'Come, Come. Oṁ, O such and such. Oṁ, I impose such and such [on this image]'.

---

others, he was represented standing at the extreme right of the Planets …".

[78] The Ātharvaṇīyapūjāpaddhati (pp. 85–87) discusses the worship of the Mitādis and (on the preceding unnumbered pages) presents diagrams which show how these various classes of deities are arranged in specific formations among the Paippalāda brahmins of Orissa.

[79] Note that the descriptions of the first four Mitādis (Mita, Pramita, Śālakaṭaṁkaṭa and Kūṣmāṇḍarājaputra), who are enumerated as Vināyakas, on the one hand, and that of Gaṇapati, on the other, are quite different in terms of their respective size, attributes, vehicle, body parts and accompanying deities.

3. Bath (*snāna*): The next stage in the worship consists in bathing the deities. To be more precise, bathing the deities involves sprinkling water with two grass-blades to the recitation of hymn PS 1.25, and the formula that is to be recited along with the bath is: *etat snānam oṁ mitāya na mama* | 'This bath is for the sake of Mita, it does not belong to me'.[80] The performer each time replaces the name Mita with the dative of the name of the respective deity.

4. The five services (*pañcopacāra*): After the bath, the performer offers to these deities cloth, fragrances, flowers, incense, a lamp and a food offering with the respective stanzas. He then prepares *arghya*, an offering of water mixed with fragrances etc. The formula for offering *arghya* is: *etad arghyam oṁ mitāya na mama* | 'This *arghya* is for the sake of Mita, it does not belong to me'. The performer each time replaces the name Mita with the dative of the name of the respective deity.

5. Worshiping the Deity (*upasthāna*): The performer worships the deity with flowers and recites a formula: *oṁ mitam aham upatiṣṭhe* | 'I approach Mita'. For this, he prepares *arghya* in a pot, i.e. water mixed with fragrances, grass-blades, flowers, *dūrvā*-grass and *akṣata* rice-grains, and offers it with the stanza PS 5.2.2. He pays homage to the deities one by one or collectively.

6. Guarantee of flawlessness (*acchidrāvadhāraṇa*): The last step in Mitādi worship involves the recitation of the following formula: *adya mitādipūjākarmaṇaḥ yat kṛtaṁ tad acchidram astu* | *śrībhagavato vāsudevasya prasādāt sarvaṁ paripūrṇam astu* | 'Today, whatever is performed of the worship of Mita etc., that should be flawless. All that should be complete by the grace of Lord Vāsudeva'.

7. Dismissal (*visarjana*): At the conclusion of the worship, the deities are dismissed with the stanza PS 16.136.4.

[80] See our discussion on the philological problems posed by this formula, below p. cxxii.

Śrīdhara will enjoin the usage of Mitādipūjā not only later on in the text (ch. 4, 51:3; ch. 6, 117:9; ch. 7, 130:5–6) but has also already enjoined it prior to its actual description (ch. 2, 12:8 and 17:7–8).

5.3 Pacificatory Water

The KP deals with the preparation of *śāntyudaka* 'pacificatory water' in chapter 4, 73:6–76:10. The complete section clearly inherits facets of a specifically Atharvavedic tradition, which reveals itself in some striking parallels in the ritual manuals of the Śaunaka Śākhā, where *śāntyudaka* is likewise an important topic. The correspondences between the Śaunaka Atharvavedic tradition, as described in its published manuals, and the Paippalāda, as represented by Śrīdhara, pertain not only to certain materials and utensils that are to be used and the terms used to denote them (*śāntyoṣadhi*s, *kaṁsapātra* etc.), but also to the actual procedure of preparing the water and its usage. These correspondences clearly point to a common ancestor of the two ritual traditions. Since we know no correspondences in other traditions, it seems that we have to do here with defining facets of Atharvavedic ritual. This is certainly also the case for the related category of *śāntivr̥kṣa*s, a discussion of which we preface to our discussion of the *śāntyudaka*, even though the *śāntivr̥kṣa*s are to be used in *samiddhoma* and not in the preparation or use of *śāntyudaka*.

5.3.1 *śāntivr̥kṣa*s

The KP presents a list of the *śāntivr̥kṣa*s just before the section that deals with the preparation of *śāntyudaka*. The wood of these trees is to be used as fuel in pacificatory rituals. The text (ch. 4, 65:2–3) makes a distinction between *śānta* and *ghora* plants and accordingly between the *samidh*s prepared from them.

> śāntā samit palāśādidaśavr̥kṣasamudbhavā |
> ghorā ity ucyate yatra tilvakādīn prakalpayet ||
> 'The fire-stick made from the ten types of wood beginning with

Palāśa (*Butea monosperma*)[81] is pacificatory, while one speaks of a hostile [fire-stick] when one arranges Tilvaka, etc.'

The text here makes only a passing reference to the *ghora* trees but does not enumerate these, apparently to avoid unnecessary elaboration upon an unrelated topic.

At 1.2.18, the Atharvavedic Gopathabrāhmaṇa makes a similar distinction between pacificatory and hostile plants (not trees!) with the designations *ātharvaṇī* and *āṅgirasī*: *sa khalu śāntyudakaṁ cakārātharvaṇībhiś cāṅgirasībhiś ca.* According to the Ātharvaṇīya-paddhati (Bloomfield 1890: 26 n. 7), the *ātharvaṇī*s are listed in the Kauśikasūtra, while the *āṅgirasī*s are mentioned in the Vaitānasūtra: *tatra yā ātharvaṇī sā kauśikoktā | yā āṅgirasī sā vaitānoktā.* The Kauśikasūtra also makes a distinction between pacificatory and hostile materials with the words *śānta* and *ghora* in its sūtras 8.8 and 47.2 respectively.

The KP mentions these *śāntivr̥kṣa*s in the following verses in ch. 4, 65:5–12:

śāntivr̥kṣāḥ samākhyātāḥ parṇo 'śvattha udumbaraḥ |
kampilaḥ syandanaś caiva varuṇo bilva eva ca ||
jiṅgiṇī vetasaś caiva śirīṣa iti te daśa |
pūrvālābhe grahītavyam uttaraṁ kramayogataḥ ||
prāgagrāḥ samidho grāhyā eteṣāṁ śāntikarmasu |
prādeśamātrāḥ samidhaḥ śucideśe 'tha śāntajāḥ ||
tiryagyavodarāṇy aṣṭau ūrdhvā vā vrīhayas trayaḥ |
aṅgulasya pramāṇena prādeśo dvādaśāṅgula iti ||
'The ten pacificatory trees are reckoned to be Parṇa, Aśvattha, Udumbara, Kampila, Syandana, Varuṇa, Bilva, Jiṅgiṇī, Vetasa and Śirīṣa. If the first is not available, the next one should be used, in order of the list. The fire-sticks of these [trees] are to be taken with the tips towards the East during pacificatory rituals.

[81] The actual list, to be cited below, begins with the name Parṇa which is an older name for the same plant (cf. MW, p. 606).

> The fire-sticks are of the length of a *prādeśa*, [taken from trees growing] in a holy place and are made of pacificatory trees. [The length of fire-sticks in different measures is] eight barley-grains or three rice (grains) upright; with the measure of *aṅgula*, a *prādeśa* is of twelve *aṅgula*s.'

The list of *śāntivr̥kṣa*s appearing in the Atharvavedic Kauśikasūtra at 8.15 is much more elaborate, for it mentions the following twenty-two names: Palāśa, Udumbara, Jambu, Kāmpila, Srak, Vaṅgha, Śirīṣa, Sraktya, Varaṇa, Bilva, Jaṅgiḍa, Kuṭaka, Garhya, Galāvala, Vetasa, Śimbala, Sipuna, Syandana, Āraṇikā, Aśmayokta, Tunyu and Pūtadāru.

Just as it is explained in the above-quoted verses of the KP that the wood of these pacificatory trees is used in pacificatory rituals, so also does Keśava's *paddhati* on KauśS 8.15 mention the use of these pacificatory trees for making various sacrificial utensils and as fuel sticks in *śāntika* and *pauṣṭika*, i.e. generally auspicious rituals.

5.3.2 *śāntyoṣadhi*s

The *śāntyoṣadhi*s are an assemblage of plants and a few other products of nature, designated as possessing the same *śānta* character, that are necessary for preparation of *śāntyudaka*. The KP enumerates them in the following verses (74:8–75:3):

> adhunā śāntyoṣadhayo bhaṇyante |
>
> > vāsako mālukāpatram apāmārgau sitāruṇau |
> > vaṁśapatratr̥ṇaṁ śiṁśapā kāśamūlaś ca kampilaḥ ||
> > lāṅgalād uddhr̥tā mr̥c ca valmīkasāramr̥ttikā |
> > prāgagrās tisr̥bhir dūrvā kuśaḥ pālāśapatrakam |
> > dhānyaṁ yava imāḥ śāntyoṣadhayo daśa pañca ca ||
>
> 'Now are listed the pacificatory plants: Vāsaka, Mālukāpatra, white and red Apāmārga, Vaṁśapatra-grass, Śiṁśapā, Kāśamūla and Kampila. Earth dug up with a plough and earth from the core of a termite mound. [A blade of] Dūrvā (grass) whose tips, with three, face East. Kuśa, Palāśa leaf, rice, barley. These are the ten plus five pacificatory plants.'

The items in this list of fifteen 'pacificatory plants' considerably differ from those figuring in the list given in the primary ritual Sūtra of the Śaunaka tradition, the Kauśikasūtra, at 8.16. This last list does however share some names mentioned in the KP, such as Apāmārga, the lump of clay (there called *ākr̥tiloṣṭa*), the earth from a termite mound, tips of Dūrvā-grass, rice and barley. But the following *śānta* plants given in the Kauśikasūtra are not found in the list of the KP: Citi, Prāyaścitti, Śamī, Śamakā, Savaṁśā, Śāmyavākā, Talāśā, Palāśa, Vāśā, Śiṁśapā, Śimbala, Sipuna and Darbha-grass.

5.3.3 Preparation of *śāntyudaka*

The KP states that it is essential to prepare the *śāntyudaka* in a *kaṁsapātra*, i.e. a brass pot, and to support this rule it cites a verse, untraced so far. The verse (73:10–11) implies that 'one has to prepare *śāntyudaka* in a brass pot because of the injunction of the *śruti* that it would not be *śāntyudaka* if it were made in another kind of pot'. We find a similar injunction in the Śaunaka tradition, where KauśS 9.8 states: *ahatavāsāḥ kaṁse śāntyudakaṁ karoti* 'wearing a new garment, he makes *śāntyudaka* in a brass [pot]'.

The priest first fills the pot with water. With hands folded together, he then asks the Brahman permission to make *śāntyudaka*, using the prose utterance *oṁ karavāṇi* 'Oṁ, shall I prepare [it]?', to which the Brahman responds: *oṁ br̥haspatiprasūtaḥ kurutāṁ bhavān* 'Oṁ, impelled by Br̥haspati (i.e., the Brahman-priest of the gods), you should prepare it'. Again, the Śaunaka tradition shares precisely the same injunction.[82]

The priest recites PS 18.44 plus ten stanzas not attested in any known Saṁhitā[83] and pours water from the brass pot onto the ground, in an uninterrupted stream in the southern direction outside of the

---

[82] Cf. KauśS 9.9: *atisr̥ṣṭo apāṁ vr̥ṣabha ity apo 'tisr̥jya sarvā imā āpa oṣadhaya iti pr̥ṣṭvā sarvā ity ākhyāta oṁ br̥haspatiprasūtaḥ karavāṇīty anujñāpyoṁ savitr̥prasūtaḥ kurutāṁ bhavān ity anujñātaḥ kurvīta.*

[83] The technical term for such verses used here is *kalpajā*, see p. xcii.

vedi. With a formula no more extensive than *yac chivaṁ tad iha* 'Whatever is auspicious, let that be here!', it seems that the officiant is intended to 'pour the remainder of the water stream back into the brass pot' (74:2–3). The phrase used in the KP is *dhārāśeṣaṁ punaḥ kaṁsapātre pratyāsicya*, the meaning of which is actually quite unclear. KauśS 9.3 contains the same verb *pratyāsiñcati*, and the same sūtra is repeated as 9.5. Dārila (p. 44) paraphrases this verb as *pratyāsekaḥ tatraiva prakṣepaḥ*, while Keśava (p. 33) comments *śāntyudakaṁ śāntyudakamadhye prakṣipet | anenaiva kārayitā prokṣaṇācamanādīni pratyr̥caṁ karoti.* It is not clear however, how one can pour any *śāntyudaka* before its preparation. Keśava comments on 9.5: *kārayitā prokṣaṇāsecanam ācamanaṁ karoti.* Thus, it seems that by *pratyāsiñcati*, Keśava understands 'sprinkling, pouring and sipping'. Our text states something similar (76:8–9): *śāntyudakenācamanābhyukṣaṇamātraṁ karoti* 'With *śāntyudaka*, he only does sprinkling and sipping'. But this injunction in our text appears at the end of *śāntyudaka* section and not in the beginning, where it is found in the KauśS and other ancillary texts based on it. For the details of the procedure of preparation of *śāntyudaka* in the KauśS and its ancillary texts, we refer to Rotaru (2009: 165ff.), where *pratyāsicya* is translated as 'pours out'. For the time being, we are unable to propose a convincing translation of the cited KP phrase.

The officiant praises the waters with folded hands under recitation of a group of hymns and verses designated as *apāṁstotragaṇa*, 'Group of hymns in praise of the waters' (cf. p. xciv). The Dravyopakalpaka, an officiant responsible for materials (75:4), gathers the *śāntyoṣadhi*s on a Palāśa or a Śivāṛi leaf (on the latter, cf. p. lxxxvii), makes it into a packet, which he ties with a pair of blades of Kuśa-grass. He sprinkles it with water from the brass pot and takes it in his hand. Then the priest takes the packet from the hands of the Dravyopakalpaka while reciting the stanza PS 11.6.7, places it in his right hand and asks the officiant standing by the side of the Brahman-priest (or the substitute water pot): *oṁ sarvā imā oṣadhayaḥ* 'Oṁ, are these all the plants?'. The response should be *oṁ sarvāḥ* 'Yes, they are all'. The same conversation figures in KauśS 9.9, where, according to Keśava, it takes place between the performer and the Brahman. The only difference is the presence of the word *āpa* in

the question formula (*...sarvā imā* ***āpa*** *oṣadhaya iti pr̥ṣṭvā sarvā ity ākhyātaḥ...*). The consent from the Brahman to prepare the *śāntyudaka*, discussed above, which in our text appears at the beginning, follows after this conversation in the KauśS.

The priest consecrates the plants with a group of hymns designated as *oṣadhistotragaṇa.* He gathers those plants in the brass pot and recites the *mahāvyāhr̥ti*s, the Sāvitrī and the *śānti* verses (cf. our discussion of this last group of three below, p. xcvii) followed by the recitation of the *śāntigaṇa*, i.e. the group of hymns specifically associated with pacification, and again the priest recites the *mahāvyāhr̥ti*s, the Sāvitrī and the *śānti* verses.[84] He then brings a piece of charcoal out of the northern part of the fire into the center of the *vedi.* He offers a libation of *śāntyudaka* with the formula *somāya svāha* 'Hail to Soma!', throws that piece of charcoal away and washes his hands. Then he besprinkles the fire with *śāntyudaka* twice repeating the two stanzas PS 10.1.12–13. He twice consecrates the water in the brass pot with repetition of the stanzas referred to as the *abhijīvantī* 'Vibrant ones' (cf. p. xciv). He takes some of that water and takes one sip, then takes some more water and besprinkles himself. He also sprinkles some over the *vedi* and the requisite materials.

As has been mentioned earlier, the KP prescribes the use of *śāntyudaka* for sipping and sprinkling. Some passages where *śāntyudaka* is used are the following: ch. 4 (78:11), ch. 4 (85:9), ch. 5 (104:4), ch. 5 (110.1), ch. 6 (118:2). The preparation of *śāntyudaka* in the preliminaries and its usage as a purifier for sprinkling and sipping in all types of rituals forms an integral part of the practices of the Atharvavedins.[85] Outside of the literature of the two Atharvavedic schools itself, for instance in descriptions of Tantric rituals, we do occasion-

[84] According to KauśS 9.7, and Keśava on this sūtra, the recitation of the Sāvitrī and ŚS 1.6 (*śaṁ no devīḥ*) takes place before and after the recitation of *śānti*-hymns. Our text also mentions this practice, although with different mantras (76:2).

[85] For a collection of references about the usage of *śāntyudaka* in various rites prescribed throughout the KauśS, cf. Rotaru (2009: 162–63).

ally come across the usage of *śāntyudaka* for sprinkling;[86] there and in other branches of Sanskrit literature, occurrence of the word or its synonym *śāntitoya* is nevertheless much rarer than one might have expected given the natural association of water with pacification, and the utter simplicity of the compound in question. Let us refer here to Bāṇa's Harṣacarita (ed. Kane, Ucchvāsa 4, p. 7), where we read that a priest stands holding *śāntyudaka* in his hands looking like Dharma; to the same author's Kādambarī (ed. and transl. Smith 2009: 328–329), which depicts the king visiting a birth chamber which was sprinkled with *śāntyudaka* "by a number of brahmins loudly reciting the Vedas"; and to Kālidāsa's Abhijñānaśākuntala, where, in act 3 (ed. and transl. Vasudeva 2006: 130–131), we see Kaṇva's pupil sending *śāntyudaka* through Gautamī to cure Śakuntalā's sickness. The qualification of the water in this last context as *vaitānika* is tantalizing, since one of the five basic *kalpa*s, i.e. 'Ritual manuals', acknowledged in both Atharvavedic traditions is the Vaitānakalpa (cf. 133:4–5 and see Griffiths 2007: 184 as well as Sanderson 2007: 203 and 209). It seems possible that the performance of *śānti* rituals and the use of *śāntyudaka* in such rituals originated in the sphere of ritual services provided to royal clients of the Atharvavedic priests (cf. Sanderson 2007), who called on their services to pacify the effects of hostile practices. The priests would then, at a later stage, have incorporated such pacificatory practices known to them in their private domestic rituals as well.

5.4 Tantras

The Atharvavedic traditions use the terms *pūrvatantra* and *uttaratantra* for two default elements of any ritual, where certain offerings are made into the fire in the beginning and at the end of the specific rite under performance.[87]

[86] Cf. Jayākhyasaṁhitā 21.203–206, 21.277; Pārameśvarasaṁhitā 15.431, 434; Īśānaśivagurudevapaddhati II, p. 291.

[87] See some preliminary remarks in Griffiths 2007: 183. A recent article by Sumant (2013), whose substance corresponds to the following paragraphs, was un-

For these preliminary and concluding ritual offerings, the Paippalāda school knows a set of four *tantra*s, i.e. 'models', called *divya*, *sāmpada*, *prāyaścittīya* and *ābhicārika*.[88] The first three are performed in Śānti rituals, while the *ābhicārikatantra* is appropriate for acts of hostile magic. A pair of Paribhāṣā verses quoted in this connection (96:7–97:1) explains the purpose of performing these four types of *tantra*s:

> catvāraḥ karmaṇām ete bhavanty atra vicārakāḥ |
> divyāś ca sāmpadāś caiva prāyaścittābhicārikāḥ ||
> svargādisādhane divyān sāmpadān kāmyasādhane |
> aihikāmuṣmikacchidre prāyaścittān prayojayet |
> uddr̥ptavairināśāya yojayed ābhicārikān iti |
> 'In this regard, there are four procedures: those focused on heaven, those focused on material gain, expiatory ones and [procedures] for hostile magic. One should perform the *divya* [procedures] for attaining goals such as heaven; the *sāmpada* ones for accomplishing desired aims; in the case of any deficiency in [rituals] related to the present world or to the world beyond, one should perform the *prāyaścitta*s; one should perform the *ābhicārika* ones for the destruction of an arrogant enemy.'

Besides these, the Paippalāda school knows an option of choosing one further model that combines the first three, and this combined performance of the *divya*, the *sāmpada* and the *prāyaścittīya tantra*s is known as the *samuccayatantra*. It is this *samuccayatantra* which is actually performed in all the domestic rituals of the Paippalādins today, and the same seems to have been true in Śrīdhara's time.

---

fortunately published in uncorrected form; the present discussion correctly presents the data and the way we interpret them.

[88] Precisely these four terms are known also, although not in association with the term *tantra*, at Caraṇavyūhopaniṣad 1.3. See Griffiths 2007: 165 and discussion on p. 172. We withdraw the hypothesis offered there of a specific connection between the respective *tantra*s and the four Vedas.

The KP also mentions a twofold classification of rites, namely *śānta* 'pacificatory' and *ghora* 'hostile'. The *divya*, the *sāmpada* and the *prāyaścittīya* together constitute the *śānta* class, while the *ābhicārika* alone constitutes the *ghora* class.

The verses quoted in the KP (97:10–17) from a text called Bhārakī (cf. p. cxx), explain on which occasions these *tantra*s are to be performed:

mahāśāntiṣu sarvāsu dīkṣāyāṁ grahakarmaṇi |
tatra spaṣṭavicāraḥ syān maṇau tantrakadambakam ||
divyādiṣv adhikāreṣu noktānāṁ yatra karmaṇām |
nimittaliṅgamuktānām api tantrasamuccayaḥ ||
divyaṁ vā sāmpadaṁ vāpi prāyaścittam athāpi vā |
yatra noktaṁ viśeṣeṇa tatra tantrasamuccayaḥ ||
sarve sarvatra vā kāryā dvividhā vā vicāraṇā |
?arthavān phalabhūyiṣṭhān? pariśiṣṭasya śāsanāt ||[89]

'In all Mahāśānti rituals, in initiation, [and] in the rites related to the Grahas, the procedure is clear.[90] In the case of (ritual use of) an amulet there is a combination of *tantra*s. In connection with the rites which are not enumerated in the domains of *divya* etc. and also the rites which are free from indication of motive, there is aggregation of *tantra*s. Where it is not specifically mentioned [that there should be a performance of] the *divya* or the *sāmpada* or the *prāyaścitta* [*tantra*], in that case there is aggregation of *tantra*s. Or the twofold distinction is that all [the *tantra*s], . . . are [to be performed] everywhere (i.e. in each rite) according to the instruction of the Pariśiṣṭa.'

[89] None of these verses can be traced in the Atharvavedapariśiṣṭas or in any other Vedic text.

[90] It is not clear to us, but one might guess that in some of the Mahāśāntis it would be *prāyaścittīya* because they are for the rectification of specific situations; in initiation it might be *divya*; in the case of the rites related to Grahas one might think of the *sāmpadatantra* if the aim is to appease the Grahas for ensuring material gains.

The Pūrvatantra ritual consists in preparation of the sacrificial ground and altar; worship of Agni and kindling of the fire; *mahāvyāhr̥tihoma*; *samitpañcakahoma*; preparation of the seat of the Brahman-priest and the sacrificer; preparation of *śāntyudaka*; placing of various pots such as the *brahmapātra*, *antarodapātra* and *jāgmāyanodapātra* or Samudra; preparation of the *pavitra* and consecration of clarified butter; *samiddhoma* and worship and heating of the oblation spoon (*sruva*).

The Divyatantra is characterised by the *divyapurastāddhoma*, which comprises four oblations to Agni with the recitation of a group of verses PS 20.45.8, 12.18.1(= 15.23.3 = 20.45.9), PS 20.32.8 and PS 12.18.2 designated as *divyapurastāddhomikagaṇa*;[91] twelve oblations to Agni with the recitation of the *yajñasyacakṣurgaṇa* comprising PS 1.81.1–2, the verses *ā vaha devān* and *ye devā yajñahanaḥ* and PS 17.10.3–6; and two oblations to Rohita with PS 18.16.3–4. The Divyatantra concludes with the *āghāra*s and the *ājyabhāga*s. The first *āghāra* is offered to Agni from the north-west corner to the south-east corner of the altar with the recitation of *yukto yujye*, while the second from the south-west corner to the north-east corner is offered to Pūṣan and Sarasvatī with the recitation of a mantra *anu me dyām anumatiḥ*. The *ājyabhāga*s for Agni and Soma are carried out with the recitation of PS 1.54.1 and 1.51.3 respectively.

If one wishes to perform Sāmpadatantra, one has to perform the Divyatantra. Then one has to offer the four oblations called *sāmpadapurastāddhoma* to Agni reciting PS 1.39. These offerings are followed by the *āghāra*s and *ājyabhāga*s, in the manner described in the Divyatantra. While performing the Prāyaścittīyatantra one has to begin with the Divyatantra and then offer the five oblations called *prāyaścittīyapurastāddhoma* to Soma with PS 2.80, again followed by the *āghāra*s and *ājyabhāga*s. The Samuccayatantra comprises the combined oblations prescribed in the Divyatantra, Sāmpadatantra and Prāyaścittīyatantra followed by the *āghāra*s and *ājyabhāga*s.

---

[91] Apparently the same *gaṇa* is further on in the text designated as *hr̥dāpūtagaṇa*, cf. xcv.

The Uttaratantra or the concluding sequence which follows the main rite is a counterpart of the Pūrvatantra ritual and thus continues the four different models, viz. the Divya, Sāmpada, Prāyaścittīya and Samuccaya. The sequence of the Uttaratantra comprises an oblation to Agni Sviṣṭakṛt; Śāntivācana, Svastivācana and Puṇyāhavācana; giving of the sacrificial fee and oblations with recitation of the Kāmasūkta (PS 1.30). Wherever there is a *caru*, the ritual acts involve preparation of *prāśitra* by bringing the remnants of clarified butter back into the principal sacrificial material with PS 1.30.5 and consuming it with PS 20.57.13, before sprinkling oneself with *śāntyudaka* and water from the *paryukṣaṇa* pot and consecrating oneself with PS 20.57.15–16. When there is no *caru*, the performer, after making oblations with the Kāmasūkta, continues with the next set of ritual offerings consisting of *samiddhoma* and expiatory offerings with the verses called Vimocanī. They are followed by *saṁsthitahoma*s.

It is only at this point that we come across the specification of four separate *tantra*s. When one performs Divyatantra, the *divyasaṁsthitahoma*s consist of eleven oblations to Agni with *pra vaha devān*, PS 20.34.9–10 and 20.35.1, followed by bringing the remnants of clarified butter into the pot called *jāgmāyanodapātra* under recitation of PS 20.35.2–8. For the performance of Sāmpadatantra, the *sāmpadasaṁsthitahoma*s are offered with PS 1.41 after the *divyasaṁsthitahoma*s. For Prāyaścittīyatantra, after the *divyasaṁsthita* oblations, there are three offerings with PS 19.28.4–6. When the Samuccayatantra is performed, one has to give the *divya*, *sāmpada* and *prāyaścittīya saṁsthitahoma*s and then make the offerings that begin with recitation of the *ācāryagaṇa*. On the other hand, when one performs separate *tantra*s, the offerings beginning with the *ācāryagaṇa* follow after the *saṁsthitahoma*s specified for that particular *tantra*. There are thirteen offerings of butter or fire-sticks with the recitation of the *ācāryagaṇa*, which comprises PS 19.44.3, 20.8.9–10 and 20.9.1, four *kalpajā* verses beginning with *agnau pacate*,[92] PS 19.35.1, 19.38.6, 3.13.6, 5.16.7 and 19.35.3.

[92] See below, p. xcii, on the meaning of the term *kalpajā*.

Then follow expiatory offerings. The priest recites PS 16.72.8. Five offerings are made to Agni, Yajña, Brahman, Viṣṇu and Prajāpati with five *kalpajā* verses beginning with *yan me agne*; one offering is made to Indra with PS 5.4.11. Three oblations with PS 20.15.10 and 20.16.1–2 are given to Viṣṇu-Varuṇa and are followed by the *mahāvyāhṛtihoma*.

With a verse *etās te agne*, the remaining fire-sticks are offered into the fire. A *pūrṇāhuti* or full-oblation consisting of clarified butter, *dūrvā* grass, *akṣata* rice grains and a coconut is offered to Sūrya with the verse PS 18.16.2. This is followed by the *pavitrahoma* which requires recitation of the *kalpajā* verse *pavitraṁ śatadhāram*. The performer inhales the smoke from the fire with fifteen mantras beginning with *āyur mā viśatu*. The sacrificer places the sacrificial ladle and spoon in the hands of his wife, who is standing in the north-west corner of the *vedi*. He pours water from the Jāgmāyana water-pot into her folded hands, reciting PS 19.45.8–10, and taking the water from her folded hands sprinkles it on her head with PS 20.23.10. The mantra PS 20.28.1 is recited for the sacrificer's wife. After beating the ground with his hands, the sacrificer touches his face. He touches his body parts with the recitation of mantras beginning with *adabdhaṁ me* up to *samānānāṁ bhūyāsam*. He touches the Antara water-pot and with a verse *tryāyuṣam* applies the ash of the fire on his forehead and throat and consecrates his body parts with the recitation of *vāṅ ma āsan*. This is followed by the *viṣṇukrama*s. The ritual is concluded with the dismissal of Brahman and Agni.

The Pūrvatantra and the Uttaratantra form an essential feature of domestic rituals in the Atharvaveda tradition in general. Both the rituals are described in the Kauśikasūtra as part of Darśapūrṇamāsa and Ājyatantra.[93] According to CALAND (1900: VI), the New moon and Full moon offerings form the basic framework of any magical ritual prescribed in the Sūtra:

[93] Cf. CALAND (1900: VI–VII) for a list of ritual acts comprising Pūrvatantra and Uttaratantra.

> Das Kauśika Sūtra eröffnet seine Darstellung mit der Beschreibung des Neu- und Vollmondsopfers. Bei einer oberflächlichen Beobachtung scheint diese vorangeschickte Beschreibung überflüssig zu sein und in keinem Zusammenhange mit den übrigen Theilen des Werkes zu stehen; das ist aber keineswegs der Fall. Die hier vorangehende Erörterung des Neu- und Vollmondsopfers ist nämlich gerade der unentbehrliche Rahmen, in welchen die meisten Zauberhandlungen eingefügt werden sollen.

The Pūrvatantra and the Uttaratantra rituals are briefly explained in the *paddhati* texts in the Śaunaka tradition, such as the Ātharvaṇīyapaddhati and the Kauśikapaddhati. We do not find a separate mention of all four *tantra*s (*divya* etc.) in this school. However, these terms do seem to be an old part of the tradition, because the term *divyatantra* is mentioned in AVPariś 70.9.1.[94] From the description in the KP, it appears that such a tradition of separate *tantra*s has been preserved and perhaps further elaborated in the Paippalāda school.

In addition to the *tantra*s mentioned so far, the Paippalāda ritual manuals describe one more, the Nakṣatrakalpoktatantra,[95] a model of ritual offerings, ostensibly following a description in the Nakṣatrakalpa, to whose description chapter 8 of our text is devoted. It is remarkable that there does not appear to be any connection between the facets of this *tantra* and the contents of the text entitled Nakṣatrakalpa which has been transmitted in the Śaunaka tradition as Atharvavedapariśiṣṭa 1.[96] Apparently, it was used in both the pacificatory and in the exorcizing rites. It seems to be a basic model of ritual offerings lacking the *purastāddhoma*s and *saṁsthitahoma*s with the respective mantras prescribed in each of the aforementioned

[94] *tatra śāntiṁ pravakṣyāmi sarvapāpapraṇāśinīm | divyatantravid ācāryo yayā phalam avāpnuyāt* || 'I will describe the pacificatory rite that destroys all the sins, [whose] performer [should] know the *divyatantra* [and] by [the performance of] which one obtains the fruit.'

[95] Cf. GRIFFITHS 2007: 183, for a preliminary discussion of Nakṣatrakalpoktatantra.

[96] See below, p. cxiii.

*tantra*s. It also appears to be a simplifed version of the normal Pūrvatantra and Uttaratantra mentioned in chapters 4 and 6 respectively.

The differences between the normal procedures of Pūrvatantra and Uttaratantantra, on the one hand, and those of the Nakṣatrakalpoktatantra, on the other, seem to be as follows:

1. There is mention of use of fumigation in the *puruṣasaṁskāra*s in the Nakṣatrakalpoktatantra with the instruction *viśeṣas tu puruṣasaṁskāre dhūpo deyaḥ*.[97]

2. There is prescription of the recitation of *devapurāgaṇa* while approaching the deities in the normal Pūrvatantra ritual, while the recitation of the verse *saha nāv avatu* is prescribed in the Nakṣatrakalpoktatantra.

3. There is an offering of five fire-sticks in the normal Pūrvatantra with PS 13.5.3–5, 16.45.4 and 17.48.6, but with PS 17.48.6–10 in the Nakṣatrakalpoktatantra.

4. There is no mention of the preparation of *śāntyudaka* in the Nakṣatrakalpoktatantra.

5. The Nakṣatrakalpoktatantra mentions placing of only two pots: one called *udapātra* and one representing Brahman, but not the third one called Antara or Samudra, which is mentioned in the normal Pūrvatantra.

6. In the Pūrvatantra, we find prescription of PS 8.13 and the *vyāhṛti*s while praising the clarifed butter. The Nakṣatrakalpoktatantra, on the other hand, only mentions PS 8.13.11 in this act.

7. The preliminaries of the Nakṣatrakalpoktatantra contain only *divyapurastāddhomika* offerings.

[97] We do not know the exact procedure of the performance of this act, but guess that the sacrifcer inhales the smoke of the incense.

8. The Nakṣatrakalpoktatantra mentions two offerings of fire-wood with PS 20.61.5–6 in between the preliminary offerings and the principal offerings.

9. The Uttaratantra of the Nakṣatrakalpoktatantra is an abridged version of the normal Uttaratantra. It consists of the *divyasaṁsthita* offerings alone.

Finally, we must mention here that so far we have not come across the description of the Ābhicārikatantra in the available manuscripts of the Karmapañjikā, Karmasamuccaya and Āṅgirasakalpa and the related printed sources.

6. Śrīdhara's grammatical usage

In recent years, various studies have brought to light the great diversity of nonstandard linguistic phenomena that occur in such genres as Epic Sanskrit (OBERLIES 2003) and scriptural Tantric literature (see GOODALL 2004: lxxviii–lxxxvii and 2015: 113–136 for examples from two texts and further references). A study by DESHPANDE (1996) was devoted specifically to the topic of 'priestly' Sanskrit, but is limited in its scope to the special features of priestly use of Sanskrit during the performance of ritual. Several of the special features of low-register Sanskrit that have been mentioned and discussed in such publications as those we have mentioned occur also, sometimes abundantly, in Śrīdhara's writing, but since the sources that were the focus of our predecessors have not included texts that are directly comparable to the KP, it seems useful to include here a relatively elaborate discussion of such topics as nonstandard morphology and unusual sentence constructions.[98] A purist might argue that it would make more sense to describe the linguistic usage of a text such as ours in positive terms, rather than in terms of deviations from the norm, but since our text

[98] Unusual vocabulary will be discussed in §7, deviations from metrical and sandhi norms in §10.

is clearly written in Sanskrit, and since Sanskrit, at least in theory, is a norm-bound language *par excellence*, the approach chosen by our predecessors and adopted here has the advantage of being more pragmatic.

The manuscript evidence concerning linguistic peculiarities is often not unanimous, so that the decision to retain, reject or emend them is generally a matter that involves a weighing of various text-critically relevant factors. It is therefore important to note that, besides frequent verse quotations from other authorities, which do show a number of the nonstandard features known from Epic and Tantric literature, Śrīdhara's own writing text is almost entirely in prose, so that the metrical control upon the authenticity of nonstandard usage is in most cases not at our disposal. Nevertheless, the text does contain some verses that were certainly of Śrīdhara's own making, and he himself must be held responsible for such an astounding hemistich as this (from the concluding verses at the end of ch. 9, 140:8), where the meaning is evident, however unsupported by the proper use of nominal morphology it may be:

> kathitaṁ sarvam eteṣām kramo hariharātmajaḥ
> 'The entire procedure of them has been expounded by the son of Harihara.'

We assume that at least a part of the explanation for such sins against grammar lies in the difficulty that Śrīdhara would have had to say the same using the same words with proper endings (*kathitaḥ sarva eteṣāṁ kramo hariharātmajena*), while still obeying the metrical rules. The opening *maṅgalaśloka*s of chapters 7 and 9 show similarly flagrant sins against grammar, as does the concluding verse of chapter 2:

> kathitaṁ me 'tra vākyāni kumārīdarśanādikam |
> ādāv etat trayaṁ karma paścāt kuryādhivāsanam ||
> 'I have here given the statements with regard to the [ritual of] Seeing the Bride, etc. In the beginning there is this triple ritual, thereupon he should perform the Incubation.'

Both in Śrīdhara's own prose, in his own verses, and in the numerous citations of verses from a variety of authorities, the text bristles

with examples of nonstandard nominal and verbal forms, ill-formed compounds, and a diversity of sins against the rules of sentence construction. And Śrīdhara's 'priestly' Sanskrit is not only remarkable for reasons of morphology and syntax; also from a lexical point of view, some observations from our side seem to be required to prepare the reader for studying this text. Since citations from other sources often show variants from the published texts precisely in the matter of nonstandard morphology, we do not strictly limit ourselves in the examples we cite to Śrīdhara's own usage. But in the absence of specification otherwise, the examples below are taken from Śrīdhara himself and from prose contexts.

6.1 Nonstandard nominal stems and declined forms

The transition is almost always to the paradigm of stems in *-a*. In this category, we find °*karme* for °*karmaṇi* (ch. 1, 2:10), *karmasya* for *karmaṇaḥ* (ch. 3, 21:3), *karmeṣu* for *karmasu* (ch. 6, 116:3); *ṛca* in *ṛcānta* for *ṛganta* (ch. 1, 6:12); *āśiṣa* for *āśīr* in *āśiṣadānam* (ch. 2, 13:3); *ṛtvija-* (supported by three out of four manuscripts in ch. 3, at 24:7, the fourth having *ṛtvagbhiḥ*); *bhṛgvaṅgiraghaṭa* for *bhṛgvaṅgiroghaṭa* (ch. 3, 35:3); *vāsasya* for *vāsasaḥ* (ch. 3, 30:9); *śirasād* for *śirasaḥ* (ch. 4, 77:6); *sarvasu* for *sarveṣu* (m.c. in ch. 4, 55:5); *bhṛgava* (ch. 6, 114:9, 10: the context of this cited verse twice shows that *bhṛgava* = *bhārgava/bhṛgu*).

The treatment of frequently occurring nouns in *-tṛ* is a separate case, although not always distinguishable from the preceding: *bhrātādayaḥ* for *bhrātrādayaḥ* (ch. 2, 13:10); *pitrayoḥ* for *pitryoḥ* (ch. 2, 12:5: here one ms. actually has the 'correct' reading, but we suppose Śrīdhara more likely used the substandard form). Very frequent cases are *hotā-/hota-* for *hotṛ-*, as in *hotādīnām* for *hotrādīnām* (ch. 3, 19:3); *hotādivaraṇa* for *hotrādivaraṇa* (ch. 3, 29:3); and *kartā-/karta-* for *kartṛ*, as in *kartottarataḥ* (ch. 4, 85:7: Gu_2 here has *kartur uttarataḥ*, but we consider this a likely case of normalization in transmission).

The form *brahmā*, nom. of *brahman*, functions as stem form in compounds like *brahmālakṣaṇa* (ch. 4, 71:10).

Other forms of stem transition are less easily classified. The form *vedavratādīni* in the meaning *vedavratādiṣu* or *vedavratādau* (133:2) may be considered as a metrically conditioned loc. sg. of the type *vāri* → *vāriṇi*. The voc. form *muni* m.c. for *mune* (ch. 1, 5:3), in a verse cited probably from the Prapañcasāra, would formally have to be classified as transition to -*ī* stem, although perhaps the paradigm of -*in* stems has played a role here. For the form °*vidhinābhāve* instead of °*vidhyabhāve* or °*vidher abhāve* (ch. 4, 98:12), we have thought of an explanation in terms of thematization *vidhina-* from *vidhinā* etc., based on confusion of -*in* and -*i* paradigms; an alternative possibility would be to emend °*vidhino 'bhāve*, or, easiest, °*vidhānābhāve*.

It is possible that Śrīdhara understood a stem *cakṣu* to exist beside *cakṣus*: we find *cakṣurūpe* (twice in ch. 4, 99:6, 8) in all mss., for expected *cakṣūrūpe* but in this case we have proposed to make this slight correction (because the mss. do not systematically distinguish *u*/*ū*).

6.2 Nonstandard gender

We find a number of cases where nouns are used with inflection that seems to indicate a certain laxity in the distinction of genders. The manuscript evidence is often equivocal, and some nonstandard forms could easily be removed by emendation. To the extent the phenomenon is really attributable to Śrīdhara, influence from his mother tongue Oriya (which belongs to the New Indo-Aryan languages that do not know grammatical gender) may have played a role. Examples:

ch. 1 contrast 3:6 *bahiḥśālārambhaḥ kriyate* with 3:11 *śubhārambhaṁ kartavyam* (we expect masc.); 9:2 *taṁ dhīraṁ* referring to *śubhakāṣṭham* (not a very certain case, because one could easily emend *tad dhīraṁ* here)

ch. 2 13:3 and ch. 3, 46:4–5: the respective manuscript readings for the same verse, accepted into our edition only in the second instance, give equivocal support both for the form *gorocanam* and for expected *gorocanām*

ch. 3 43:12 *padmādīni* for expected *padmādīḥ*

ch. 4 58:2 *tilakādīni* next to *veṇvādīn* and *śālmalyādīn* in a single hemistisch of an unattributed verse; 78:13 *granthim. . .tām* for expected *tam* (the nonstandard gender of the pronoun is perhaps caused by the corruption *muñca tām* for *muñcatād* in a mantra cited in that context); 84:10 *kuśāni* for expected *kuśān*

ch. 5 102:2–3 *mahedhmapañcakaṁ. . .taṁ ghr̥tena* (not a very certain case, because one could easily emend *tad ghr̥tena* here); 103:6 *sambhārāṇi* for expected *sambhārāḥ*; 103:9 *asvinnataṇḍulāni* for expected *asvinnataṇḍulāḥ*

ch. 7 129:4 *śāntyudakā(ḥ)* for expected *śāntyudakāni*

ch. 9 140:6 *idhmahomam* as nom. for expected and metrically permissible *idhmahomas*

We have rejected the reading °*vidhiḥ samāptā*, which implies nonstandard fem. gender for *vidhi-*, even though it is unanimously supported by the mss. in the colophon to ch. 1, on the grounds that in the colophon to ch. 3, we find °*vidhiḥ samāptaḥ* (as is the case in the colophon for the Vedavratavidhi edited in Griffiths 2003b).

6.3 Irregularities in the formation of compounds

We occasionally find ill-formed compounds *metri causa*: *varāridhanuṣobhītiḥ* is used in the *maṅgala* of ch. 9 (137:2) because *varāridhanurabhītiḥ* would have been unmetrical. In the *maṅgala* of ch. 6, we find *aniṣṭavāraya* in three mss. while the Ku reading is *aniṣṭaṁ vāraya*. We prefer accepting an ill-formed compound rather than the metrical flaw which would result from accepting the latter reading. Indeed, it seems that Śrīdhara more often takes the liberty of forming compounds of nouns with verbs by simply omitting the accusative case ending on a noun immediately followed by a governing verb form. All cases besides the one just mentioned are in prose, and we have not been entirely consistent in our editorial choices. The reading *varānetum* (13:8) stands in three mss. although Gu_2 has expected *varam ā*°, and we have hesitantly adopted this reading. At 37:8, all mss. read °*bhayadadhānaṁ*, but ease of emendation to °*bhayaṁ dadhānaṁ*

makes this case unsure, and we have emended. Instead of the reading °*sūtrabibhrāṇaṁ* found in three mss. at 41:1, Gu_2 actually reads °*sūtraṁ bibhrāṇaṁ*, which we have adopted. At 80:4, all mss. read *brahmapātrasthāpitum*, and we have retained this reading, although ease of emendation to °*pātraṁ sthāpitum* makes this case unsure. We have made the same choice for *śāntyudakakartuṁ* at 73:6.

Among irregularities connected with nominal composition we may mention *etadbhedo*, apparently meaning *eṣa bhedo* in ch. 6, 122:5. The compound *dayāleśa* in the *maṅgala* of ch. 4 appears to be an inverted bahuvrīhi equivalent to *aleśadaya.* At 37:8, the expression *r̥ṣisaṁghaiḥ paricāraka* seems to be an equivalent of *r̥ṣisaṁghaiḥ paricārita* and may have arisen through contamination with bahuvrīhi *r̥ṣisaṁghaparicāraka.*

6.4 Nonstandard verb forms

The form *hunet* (ch. 4, 62:7) for *juhuyāt* is fairly common in low-register Sanskrit, but is not regularly used by Śrīdhara. Perhaps the unanimous reading *vriyatā* which we have emended to *vriyate*, in a verse quoted from the Vidhiśauca at 72:3, was intended in the meaning of a *ta*-participle, i.e. as equivalent to *vr̥tā* (cf. *santatā...santatiḥ* in the preceding verse). The form *sampradadet*, found just before *prayacchet* and just after *pradadīta*, at 112:3, is surely the result of contamination between different conjugations. The text also contains a small number of ill-formed absolutives with suffix *ya* for *tvā*: we have noted one instance in a series of *dhyāna* verses (58:11), evidently *metri causa.* But we again find *sthāpya* without preverb in three mss., now in prose, at 136:8 (only Gu_1 reads *pratiṣṭhāpya*).

6.5 Disagreement of number

If this phenomenon exists at all, it is of very rare occurrence, and may be due not to imperfection of transmission, but to a lapse in Śrīdhara's own writing process. In ch. 4, at 52:10–53:1, it seems likely that Śrīdhara actually produced the sentence *kecit prāg eva mantraṁ japet paścād brahmāñjaliṁ kurvanti* as it stands, making *kurvanti* agree with *kecit*, and ignoring that *karoti* is expected after *japet.* The

reading *badhnāti* in Gu_1 in place of *kurvanti* would then represent an attempt to normalize the sentence. At the opening of ch. 5 (101:5), where the apodosis of the manuscripts is clearly °*ādiṣu karmaṇy*, we have decided to intervene by conjecturing *karmasv*, since an error in transmission here seems rather likely (perhaps through *śv*, which graphically resembles *ṇy* in Oriya script). Further on in the same chapter (106:4), however, we are convinced that the apparent disagreement in number that we see in *lokas. . .kurvanti* is authorial and that no editorial intervention is necessary, since *loka* may have evoked the idea of plurality in Śrīdhara's mind (even though the *tatsama loka* in Oriya does not have any inherent plural value as does the *tadbhava log* in Hindi), or, perhaps more convincingly, one may read *lokas tu* as separate sentence meaning 'But in actual practice: . . . they take'. The recurrence of same sentence structure, but consistently with the verb in the singular (*lokas tu. . .gr̥hṇāti*; twice *lokas tu. . .karoti*), in a sentence from chapter 10 and two sentences from chapter 13 that will be included in the second volume of our edition, does suggest that the use of the plural in chapter 5 is a slip of the pen. In a Paribhāṣā verse as to whose precise meaning we are unsure, cited at the very end of ch. 7, the verb form *dr̥śyante* is used with a singular subject.

6.6 Laxity in the use of cases

Since the Sanskrit language even in normative usage allows a certain amount of overlap between the functions of different cases, it is not always possible to distinguish between usage within and beyond the confines of received norms. The following examples have, therefore, been selected from what appeared to us the most adventurous departures from the norm.

acc. for dat.: *putram* for *putrāya*, 12:7.

dat. for acc.: *varāya* for *varam*, 13:9. Our reading amalgamates two different readings, both of which are perfectly acceptable from the syntactic point of view, but only one of which makes sense in the context. The Gu_2 reading, *varam gandhamālyādinābhyarcya*, however, is distinctly a *lectio facilior*. We hypothesize

that Śrīdhara's text contained the substandard dative form, and for the rest is well preserved in Gu_2.

gen. for loc.: *kṣīrasyāvartamāne phenāyamāne*, 107:3.

instr. for acc.: *yas te gandha iti tisr̥bhir gandhair abhimantrya dadyāt*, 7:1 (clearly a case of case attraction, one expects *gandhān*); *gandhapuṣpaiḥ svasvamantreṇa dadyāt*, 13:2–3 (°*puṣpaṁ dadyāt* in Gu_2 here seems a *lectio facilior*).

instr. for loc. or *vice versa*: *padbhyāṁ pañcasu nirmitā* (55:12) and *str̥tadarbhasthānaiḥ* (127:5) — this may be due to influence from Oriya language, where the suffix -*re* fullfils syntactic functions corresponding to the instr. and loc. in Sanskrit.

6.7 Other problems of sentence construction

Śrīdhara's work is marked by great laxity of syntactic usage. Perhaps the most striking is his exuberant use of absolutive forms, which the reader will often do best to read as finite verb forms.[99] Many instances of careless sentence construction overlap partly with some of the categories presented above. We do not think it is necessary to deal with the phenomenon in an exhaustive way in this Introduction, and, being unable to propose a useful classification, we present the following examples in the order in which they occur.

Chapter 1 At the end of this chapter, Śrīdhara forgets that he has started his sentence announcing the measurement of a *śālā*, and has used feminine adjectives, so that in the end he ought to have used the congruent form *śālām.* Instead, he used the grammatically discordant synonym *maṇḍapam.*

[99] There are myriad examples of such use of absolutives (except in chapter 9). Some notable passages are: ch. 1, 4:2, 6:2–3, 7:7, 8:2–4, 8:6–9:2, 10:1–2; ch. 2, 12:4–6, 13:8–10; ch. 3, 26:5–7, 29:5–6, 32:3–4, 32:12–13, 34:7–12, 43:11–44:1; ch. 4, 51:1–2, 70:9–71:2, 76:11–77:6, 78:11–13, 93:1–4; ch. 5, 106:3, 108:3–6, 110:3–12; ch. 6, 119:1–3, 127:9–12; ch. 7, 129:5–8, 130:1–4; ch. 8, 134:8–11.

Chapter 2 At 12:7–8, the astounding sentence *sa vaded ārogyam apravāsī lagnakāle copasthitaṁ dātum iti* seems to be intended to mean *sa vaded arogāyāpravāsine lagnakāle copasthitāya dātum icchāmīti* (cf. the parallel at 17:3–5). A few lines further on (12:11), three mss. support the reading *dadyād iti* where *iti* seems to be unwanted (and is hence omitted in Ku).

Chapter 3 At 28:3, the phrase *sa ca dānapratigrahe kathayiṣyāmaḥ* stands for *taṁ ca...kathayiṣyāmaḥ* or *sa ca...kathayiṣyate*, contaminating active and passive constructions. Another interesting case is found at 34:8–9: *maṇḍalikādvayaṁ gaṇapatiśivapūjanādi vidhāya.* We have considered the possibility of emending to °*dvaye*, but at this stage of the ritual, it seems unfitting to assume an instruction to 'arrange the worship of Gaṇapati and Śiva in two circles'. The meaning of the author has to be *gaṇapatiśivapūjanādimaṇḍalikādvayaṁ vidhāya* or *maṇḍalikādvayaṁ gaṇapatiśivapūjanārthaṁ vidhāya*, but we see no way to choose between any such emendations, and prefer to consider Śrīdhara's *gaṇapatiśivapūjanādi* as a kind of afterthought, not interpretable in strictly grammatical terms (cf. 39:5–6: *tato ghaṭasyādhastān maṇḍalikayor...gaṇapatiśivayor dhyānādi sampādayet*). We have noted a redundant compound *dhr̥takhaḍgaśūlagadācarmadharam* at 41:5, and contamination of verbal with nominal syntax in *devatāsvarūpānusaṁdhānarūpam upasthānam* at 44:6 (*upasthānam* should have been *upasthāya*).

Chapter 4 At 63:10 we edit *keṣāṁcit pūjanāt prāg darbhakoṣṭhītriḥparyukṣaṇaṁ cecchanti*, rejecting the Gu_1 reading *kecit* as *lectio facilior*: a nominal and verbal sentence structure have been contaminated. In a verse cited from the Vidhiśauca (53:11), the phrase °*pāṇibhyāṁ saṁyuktaṁ dhyāpanaṁ smr̥tam* must be understood to mean: °*pāṇibhyāṁ saṁyuktābhyām adhyāpanaṁ smr̥tam.*[100] A mix of disagreement of cases and numbers with redundancy and confusion of sentence constructions is found at 64:2–4: *tato mahāvyā-*

[100] Cf. below, p. lxxxvi, on the form *dhyāpana*.

hṛtibhir oṁkārādyoṁkārāntaṁ sapraṇavāni svāhāntāni dvādaśa | tat savitur ity ṛcā | pṛthivī śāntir ity ṛk | brahma jajñānam ity ekā | etaiḥ pañcadaśabhir mantrair... For a translation of this passage, see below, particularly p. xcvi; we do not understand why Śrīdhara did not write *oṁkārādyoṁkārāntānti* (see p. xcviii). A clearer example of disagreement of cases is found in the phrase *etaiḥ sāgraiḥ pañca samidhaḥ sakṛd dhutvā* at 71:2. We do not emend the case of *mahāvyāhṛtiśāntīty uktvā* at 75:13 to °*śāntim uktvā* or °*śāntīr uktvā* (cf. *mahāvyāhṛtisāvitrīśānti* in ch. 5, 102:7), because we presume Śrīdhara is contaminating here the means of designating mantras by *pratīka* with *iti*, and the manner of doing so by technical designation.[101] Both cases and numbers seem to be in disagreement at 80:1, where *pūrvottarāgrābhyāṁ dvau dvau kuśapatreṇa* apparently stands for *pūrvottarāgrābhyāṁ dvābhyāṁ dvābhyāṁ kuśapatrābhyāṁ*, but we must admit that the meaning of this passage is rather unclear to us. The sentence *yaiḥ karmaṇi yaiḥ prayojanam* (81:5) seems to mean something like *yeṣāṁ [samidājyādihaviṣāṁ] yasmin karmaṇi prayojanam asti, tair eva.*

Chapter 5 The phrase *yadodaudane kariṣyamāṇe* (106:9) represents a contamination of loc. abs. with a construction based on *yadā*.

Chapter 6 At 125:7–9, we find: *tato yajamānasya* ***patnī*** *yad apsu te sarasvatīty ṛcaṁ* ***kartā*** *paṭhati | svayaṁ pāṇibhyāṁ bhūmim āpīḍya svamukhaṁ spṛśati |*. Two easy emendations suggest themselves to render this an unobtrusive sentence: *patnyai* or *kartari paṭhati.* Nevertheless, we do not emend as we suspect that the author may have written the sentence in this way. It could be rendered as follows: 'Then the sponsor's wife — the priest recites the stanza *yad apsu te sarasvati* — she herself strikes the earth with her two hands and wipes her face.' Or else it may have to be rephrased as follows: *tato...ity ṛcaṁ kartā paṭhati | svayaṁ...svamukhaṁ yajamānasya patnī spṛśati.* In the phrase *yayor ojaseti tisra iti pratyṛcam* at 123:4–5, we observe

[101] Cf. below, respectively pp. c and xciv.

surprising repetition of *iti* in all mss., once before and once after *tisra*. We assume that the expression chosen by Śrīdhara was intended to be equivalent to *yayor ojaseti tisr̥bhiḥ pratyr̥cam*, and are very tempted to make this emendation.

Chapter 7 The opening *maṅgala* starts out with a string of accusative forms denoting the deity after which a verb meaning 'I praise' is expected, but its final pāda shows the deity in the nominative and the predicate *avatu*; the words *cakraṁ pinākam abhayaṁ varaṁ* require a word like *dadhānam* which is not expressed. The coordinated sentences *yaḥ śataudanām iti mitādīnāṁ visarjanam* | *hutabhuṅmantreṇāgniṁ kṣamāpayed visarjanaṁ ca* | at 130:5–6 are a mixture of nominal and verbal sentence construction.

7. Śrīdhara's vocabulary

7.1 Deśī (and Aiśa/Ārṣa) vocabulary

The text contains a small number of words or variant spellings that are either entirely unknown to us elsewhere in Sanskrit literature, or are only of very rare occurrence, and do not seem to belong to the repertoire of (Atharvavedic) technical terminology either. A significant part may be classified as *deśī*, i.e. 'local' vocabulary. We discuss the items in question in alphabetical order.

koṣṭhī. This element of the compound *darbhakoṣṭhī* (ch. 4, 63:10), is not attested in the Sanskrit dictionaries at our disposal. To explain its meaning, we may first note the synonymity of *praveṣṭa* and *prakoṣṭha* (see MW, pp. 654 and 694), and then point out the occurrence of the phrase *agniṁ darbhaiḥ veṣṭayet* (ch. 4, 61:13) two pages before *darbhakoṣṭhītriḥparyukṣaṇa*, which suggests that the *koṣṭhī* is a synonym of *veṣṭa*, i.e. that it means 'enclosure'. We suppose that a noun with final *-ī* rather than the expected *-a* may have been extracted from the *cvi*-formation *koṣṭhīkr̥* 'to surround, to enclose', and note the existence of the word *koṣṭhī* in Oriya (Oṛiā Bhāṣākoṣa II: 1812), although it is there apparently limited to use in the context of astrological diagrams.

ghaṇṭ in the meaning of *ghaṭṭ*. On several occasions in ch. 5, we find forms implying the existence of a verbal base *ghaṇṭ* in the meaning 'to stir', which in standard Sanskrit is connected rather with the base *ghaṭṭ*. The forms in question are *ghaṇṭana-* (103:8, 104:2), *ghaṇṭyamāna-* and *ghaṇṭayati* (107:5), none of them with relevant variant readings. It seems that Śrīdhara's usage here was influenced by the Oriya language, where the noun *ghaṇṭa* denotes i.a. 'a kind of sauce; hodge podge; a curry composed of several vegetables', *ghaṇṭā* can have the same meaning, while the verb *ghāṇṭibā* means 'to stir up, to mix' (Oṛiā Bhāṣākoṣa II: 2390–2391).

tāmbra. A local spelling for *tāmra* (ch. 3 etc.): the mss. almost invariably give *tāmbra*, so we have rejected the few occasions where we find *tāmra* in a single manuscript (ch. 4, 80:4, 6 and 8: Gu_2 reads *tāmreṇaiva* and *tāmreṇa* respectively).

dhyāpana in a verse cited from the Vidhiśauca (ch. 4, 53:11) seems to be a metrically conditioned aphaeretic form equivalent to *adhyāpana*.[102] We consider this to be an example of Aiśa/Ārṣa rather than Deśī language.

payaḥpeṭī, ch. 2 (13:7): a word denoting the 'coconut' according to Oṛiā Bhāṣākoṣa IV: 4583.

pheṭayitvā, ch. 4 (78:13): according to Oṛiā Bhāṣākoṣa V: 5255, the Oriya language knows *pheṭ* in the meaning 'to open', as well as a derivative *pheṭana* 'opening', but the former is not cited in the usual infinitive form (which would be *pheṭibā* if it existed). We probably have to consider our absolutive form as derived according to the rules of Sanskrit grammar from a stem *pheṭay-* being in turn the caus. derivation from the Oriya root *phiṭ* (see Oṛiā Bhāṣākoṣa V: 5234 *phiṭibā* "2. to be opened"). Such ablaut is not a feature of Oriya grammar.

---

[102] Cf. GOUDRIAAN & SCHOTERMAN 1988: 60; BÜHNEMANN 1988: 117, with n. 48 and fig. 8; Manusmṛti 2.70c *brahmāñjalikṛto 'dhyāpyo*. See above, p. lxxxiii.

laḍuka, ch. 3 (39:8): this is a local spelling for expected *laḍḍuka* (cf. Oṛiā Bhāṣākoṣa VI: 7285).

vandāpanā, ch. 3 (47:8): according to Oṛiā Bhāṣākoṣa V: 5350, 'the ceremony of saluting a distinguished guest or a newly married couple'.

śivāḍi, ch. 4 (75:4): cf. Oṛiā Bhāṣākoṣa VII: 8466, s.v. *siāṛi*, "2. A kind of wild creeper with big leaves". The identification with this Oriya word is due to PAṆḌĀ 2000: 71.

sāhaṇa, ch. 6 (116:4): the Middle Indo-Aryan correspondent of Sanskrit *sādhana*. As far as we can tell, this form is of very rare occurrence in Sanskrit literature. We have not found this word in the Oṛiā Bhāṣākoṣa, but it is found in SHETH's Prakrit dictionary (1963: 895) in the meaning 'means'.

7.2 Technical vocabulary

One of the most clearly Atharvavedic features of the text lies in its technical vocabulary shared with texts pertaining to the Śaunaka tradition of the Atharvaveda, and often not attested anywhere else. Since we assume the Paippalāda and Śaunaka traditions to have ceased exerting significant mutual influence more than a millennium ago, such shared features are eloquent testimony to the longevity of idiosyncratic terminology in the tradition as a whole. Some of the apparently technical vocabulary in the KP is, however, not shared with the Śaunaka tradition, or not shared with that tradition exclusively.

In a few cases, the text itself contains definitions of usage that might be called technical. This is the case for the terms denoting the main priest who is active in the rituals that the text deals with. In chapter 3 (28:3–6), we read:

> tataḥ kartā vr̥tāya madhuparkaṁ dadyāt | . . . | vr̥tasya tasya r̥tvikkartābrahmahotāhāvakayājakā iti śāstraprasiddhāni ṣaṇṇāmāni | itthaṁ brahmadravyopakalpakapr̥ṣṭaprativaktr̥mantraniścāyakān krameṇa vr̥ṇīta | vareṇa viśeṣaḥ hotr̥padasthāne brahmādipadaniveśanam | abhāve r̥tvigbrahmāṇau dvāv eva vr̥tau |
> 'Then the *kartr̥* (i.e. Yajamāna) should offer *madhuparka* to the

> [*hotṛ*] who has been chosen. [...] For the one who has been chosen, there are six designations well known from the scriptures, namely *ṛtvij*, *kartā*, *brahman*, *hotā*, *hāvaka* and *yājaka*. In the same manner, one should choose the *brahman*, *dravyopakalpaka*, *pṛṣṭaprativaktṛ* and *mantraniścāyaka*. The distinction in the selection process is that in the place of the word *hotṛ* there is insertion of the word *brahman* etc. If there is a lack [of potential officiants], only an *ṛtvij* and a *brahman* are selected.'

This passage refers back, at least implicitly, to the verses listing names for various priestly functions that figured at the beginning of the same chapter (19:5–20:4). All in all, it is clear that the words *ṛtvij*, *kartā/kartṛ*, *brahman* (m.), *yājaka*, *hāvaka* and *hotā/hotṛ* can all be used to denote the principal (or only) officiant. It also seems, from the quoted passages, that *kartā/kartṛ* can sometimes be used to denote the Yajamāna, as can the word *kārayitṛ* (ch. 3, 26:9 and 27:3; ch. 6, 117:8, 119:3).[103] Reading the text, one has the impression that there was no clear or uniform tradition concerning the roles and names, if any, attributed to minor officiants. The classifications that we see figuring in chapter 3 appear to have a theoretical nature. We have thus far encountered an explicit mention only of the Dravyopakalpaka (chapter 4, 58:1).

The meaning of the non-Vedic technical term *adhivāsa*, figuring in the title and text of chapter 3, has been discussed on p. lii.

As regards the term *jātasaṁsthā*, which figures in the title of Part I of Śrīdhara's work, it is discussed at some length at the outset of the text:

> jātasaṁsthāyāṁ bahiḥśālāropaṇam avaśyaṁ kāryam | gṛhādeḥ karmācaraṇe niṣiddhatvāt | yathoktaṁ paribhāṣāyām |

[103] The use of *kartṛ* as synonym for Yajamāna agrees with usage in Tantric ritual texts, according to TAK II, p. 58; but according to the same dictionary, *kārayitṛ* would then mean the actual officiant in Pāñcarātra texts, which is in radical contradiction to Śrīdhara's usage, about which the listed attestations leave no doubt whatsoever.

> gṛhamadhye na kartavyā jātasaṁsthāḥ kadācana |
> prāṅgaṇe maṇḍapaṁ kṛtvā tatra karma samācaret ||
>
> iti vanacād bahiḥśālāropaṇam avaśyam eva | jātasaṁsthāś ca katiprakārā bhavanti | sapteti | tad yathā paribhāṣāyām |
>
> vivāho garbhakaraṇaṁ tataḥ puṁsavanaṁ tathā |
> jātakarma ca godānopanayanāplavanānīti ||
>
> 'The construction of an external pavilion is obligatory in a Jātasaṁsthā, on the grounds that the house and so on are prohibited for the purpose of carrying out rituals. As has been stated in the General Rules: "Jātasaṁsthās are in no case to be performed inside the house. He should make a pavilion in the courtyard and conduct the ritual there." On the basis of this statement, the construction of an external pavilion is indeed obligatory. And how many are the Jātasaṁsthās? Seven. This is in accordance with [a statement] in the General Rules: "Marriage, Conception, Procuring a Male, Birth, Tonsure, Initiation and Graduation".'

The term *jātasaṁsthā* must have been coined on the basis of the important Śrauta classifications of seven *somasaṁsthā*s and seven *haviḥsaṁsthā*s (Mylius 1995: 128). The term in question is not known to us from any other source whether Atharvavedic, other Vedic, or non-Vedic. It could be interpreted as a *madhyamapadalopa* compound for *jātakarmasaṁsthā* or *jātakarmādikarmasaṁsthā*, but such interpretations run into trouble by the fact that Jātakarman in fact does not occur at the beginning or form the basic paradigm of the ritual sequence as it is presented in the Karmapañjikā. We have therefore chosen the interpretation cited above (p. xxxi), for which we find support in the usage of the compound *jātasaṁskāra*, in identical meaning, contrasted with *mṛtasaṁskāra*, in the Baudhāyanapitṛmedhasūtra (3.1.4):

> tasmāj jātasya vai manuṣyasya dvau saṁskārāv ṛṇabhūtau bhavataḥ jātasaṁskāraḥ mṛtasaṁskāraś ceti | vijñāyate jātasaṁskāreṇemaṁ lokam abhijayati mṛtasaṁskāreṇāmuṁ lokam |
> 'Therefore, in respect of a man who is born two (sets of) rites become obligatory—the rites to be performed when he is born and the rites to be performed when he is dead. It is said that, as the result of the rites performed when he is born, he wins this

> world, while, as the result of the rites performed when he is dead, he wins the other (world).'[104]

We finally wish to point out two technical terms which clearly belong to the authentic Atharvavedic heritage within the ritual vocabulary known to Śrīdhara. The first is *nimuṣṭi*, which occurs in the section Idhmalakṣaṇa at the beginning of chapter 5 (101:7–102:1):

> idhmalakṣaṇam āha paribhāṣāyāṁ ||
>
> > prādeśamātrā samidha idhmā nimuṣṭihastakāḥ |
> > nimuṣṭir iti vijñeyo hasto 'prasāritāṅguliḥ |
> > kaniṣṭhikāpramāṇena kurvanty anye maṇīṣiṇa iti ||
>
> atha hotā nimuṣṭihastaparimitaṁ pūrvoktasamillakṣaṇopetaṁ mahedhmapañcakaṁ sāgraṁ mūleṣu gr̥hṇan | oṁ anajmīti brāhmaṇān pr̥cchet | te oṁ rādhyatām iti vadeyuḥ | tatas taṁ ghr̥tena mrakṣayitvā karmasiddhir astv iti hotrokte astv iti te brahmādaya āhuḥ |
> 'He (the Sūtrakāra) has stated the features of the fire-sticks in the General Rules: "The *samidh* fire-sticks measure a span, the *idhma* fire-sticks a *nimuṣṭi* fore-arm. *nimuṣṭi* means [the length of] a fore-arm with fingers not extended. Other specialists use the measure up to [the tip of] the little finger." Then the officiant takes by their bases the five great *idhma*s, endowed with the previously treated features of *samidh*s, with uncut tips and measuring an arm with clenched fist, and should ask the brahmins: "Om. Do I make an anointment?" They should say: "Om. Let it prosper!". Then he smears it with ghee, and when the officiant has said "Let the ritual be successful!", they, the *brahman*-priest, etc., say "Let it be so!".'

The word *nimuṣṭi* is very rare. It is known to us elsewhere in all of Sanskrit literature only once in the Aitareyāraṇyaka and commentary, twice in the Atharvavedic Kauśikasūtra, and once in Dārila's

[104] Text and translation cited from Śrautakośa vol. I, Sanskrit section p. 818; English Section, part II, p. 1037.

commentary on the latter. At Aitareyāraṇyaka 5.3.1, *iṣumātraḥ prāṅ preṅkho nimuṣṭikas tiryaṅ*, it indicates the cross breadth of the swing in the Mahāvrata ceremony. KEITH (1909: 271) translates this sentence: 'The swing should be a yard in size from east to west, its cross breadth a yard less a hand', following in this interpretation of *nimuṣṭika* Sāyaṇa's commentary *nimuṣṭiko muṣṭinyūnabāṇaḥ*. Kauśikasūtra 85.1 introduces the topic of 'measures' with the words *atha mānāni*, and the following two sūtras contain a list: *diṣṭikudiṣṭivitastinimuṣṭyaratnipadaprakramāḥ prādeśena dhanuṣā ca*. For this part of the text, Dārila's Bhāṣya is not available. The other attestation in the Kauśikasūtra, at 47.14, is alas not more helpful about the literal meaning of *nimuṣṭi*. In BLOOMFIELD's edition, it reads as follows: *ya imām ayaṁ vajra iti dviguṇām ekavīrān saṁnahya pāśān nimuṣṭitr̥tīyaṁ daṇḍaṁ saṁpātavat*. Attempting to settle the problematic readings in order to be able to translate the Sūtra would take us too far from the topic at hand. It is important to note, though, that Dārila's commentary here reads (130:4–5) *dviguṇām ekavīrān saṁnahya pāśāṁ nimuṣṭi muṁḍahastaḥ saṁpātavad ubhayamekhalā daṁḍaṁ ca*.[105] Dārila understands *nimuṣṭi* as *muṇḍahasta*, which might mean 'a cubit reduced by a hand-length' and in any case agrees with the cited Paribhāṣā in defining the *nimuṣṭi* in terms of a reduced *hasta*.[106] Given the rarity of the word, the predominance of attestations in Atharvavedic texts, and the conspicuous similarity of the Atharvavedic commentarial traditions, it seems to us that this word belonged to a core of ancient Atharvavedic ritualistic vocabulary.

Entirely limited to the Atharvavedic domain, as far as we know, is the word *jāgmāyana* (ch. 4, 84:2, 5; ch. 6, 121:2–3), which is obviously equivalent to *jāṅmāyana*, a word apparently occurring only in the Kauśikasūtra and its dependent texts in the Śaunaka Śākhā. Regarding *jāṅmāyana*, BLOOMFIELD (1889: L) notes the existence in

[105] We transliterate directly from the facsimile, for the editors of the *codex unicus* have taken too many liberties, here as also elsewhere, in restoring the text.

[106] Keśava's *paddhati* does not repeat or explain the words of either of the two cited Kauśikasūtra passages.

his sources of the variant reading *jāgmāyana* which is what we read in ours. He considered that it designates "probably a light water-vessel in common use (*saṁvyavahārārtham*)". The word is attested at KauśS 3.1 and 68.17; in Dārila's Bhāṣya on 3.2, 3.18, 6.17 and 47.1; in Keśava's *paddhati* under 3.2 (where the explanation *jāṅmāyanam udapātraṁ kāṁsyapātram* confirms BLOOMFIELD's interpretation), 49.26; 67.20–22 (p. 314). In none of these occurrences does it become clear why the water pot in question would be so designated.

A few more examples of technical terminology specific to the Atharvavedic tradition will be discussed in the following section.

8. Śrīdhara's citation of mantras

8.1 Technical designations used in mantra citation

Like other Vedic traditions, the Paippalāda tradition makes use of a specific set of its own technical designations for such units as the half stanza, the stanza, the hymn, and other textual divisions.

8.1.1 Generic designations

The generic terms that we have noted in the first nine chapters of the KP are, in alphabetical order:

ardharca (77:1, 77:7, 104:6, 105:1): half stanza (GRIFFITHS 2003b: 25).

avasāna (31:3, 54:7, 77:5, 81:1, 81:3, 84:6, 84:9, 87:1, 90:5, 117–118 5×, 118:3, 127:9): this term (GRIFFITHS 2003b: 11, n. 31), literally meaning 'termination', designates prose sentences, in some cases those delimited by a single *daṇḍa* punctuation sign, elsewhere those delimited by a double one.

kaṇḍikā: this term, nearly synonymous with *sūkta*, designates the basic unit that is the Vedic 'hymn' (see GRIFFITHS 2003b: 26).

kalpajā: this is another term whose use is strictly limited to the ancillary literature of the Atharvavedic tradition, being attested

frequently also in the Śaunaka school in the works of Dārila[107] and Keśava;[108] its feminine form implies the word *r̥c*, and the term designates stanzas cited from sources other than the author's own Saṁhitā, which are considered all to be 'born from ritual practice' (*kalpa-ja*).

khaṇḍa: this term, which alas occurs only once (104:6), seems to denote a previously unidentified textual division of the Paippalādasaṁhitā, or at least of its *kāṇḍa* 16, other than the unnamed textual division discussed in Griffiths 2003b: 29–31. See below, p. cii, on the context in which it occurs.

catuṣka: this term, as well as similar adjectives derived from numerals, is used in the expression *catuṣkeṇa sūktena* (127:7) to indicate the sequence of four stanzas 19.24.17–20 together forming a hymn, even though this sequence is part of a *kāṇḍa* whose 'hymns' are assembled from smaller original units which the tradition remembers as originally having constituted *sūkta*s. On these issues, see Griffiths 2009: XXXVIII–XXXIX, LXXVI.

tr̥ca: this term is familiar to Vedic scholars in this spelling and sometimes figures as such in one or more of the manuscripts (e.g. 47:1, 74:6), but we remain in doubt as to the spelling favored by Śrīdhara, for we predominantly find it spelt in the manuscripts as *tyr̥ca* or *tryr̥ca* (see 7:2, 119:4, 121:10, 125:5). It is used for citations of triplets from PS *kāṇḍa* 19, whose 'hymns' are almost entirely built up of such smaller original subunits. See just above, under *catuṣka*. We have opted for the standard spelling *tr̥ca* only when there was support for it in any manuscript.

prapāṭhaka: the use of this term at 127:4–5 to denote three segments of texts, namely the three prose mantras PS 16.131.1–3,

[107] For this author the word is sometimes masculine, but generally feminine: 11:9 (m.); 17.2; 21.6; 21.8; 23.14; 25.16; 28.17; 29.16; 72.1 (m.); 115.10; 115.13; 115.14; 118.20; 134.7; 134.8.

[108] For this author the word is less consistently feminine; he uses it while commenting on the following sūtras: 42.17 (m.); 44.17; 49.14; 78.11 (n.); 133.8 (n.).

provides a significant argument against the hypothetical use by GRIFFITHS (2003b: 29–31) of the same term to denote the unnamed textual division of the PS. But since the term seems to be used only once by Śrīdhara, we do not feel sure his usage reflects a longstanding tradition within the Paippalāda school.

sūkta: this term, nearly synonymous with *kaṇḍikā* (see above), designates the basic unit that is the Vedic 'hymn', which in certain cases (e.g. 30.6) may actually correspond to a smaller subunit than the present division of the PS into hymns.

We may note here that Śrīdhara seems not to be very precise in his use of the terms *r̥c* and *mantra*, which he uses also where Vedic tradition normally uses distinct terms such as *vākya*, *nigada* or *praiṣa*. See e.g. the phrase *br̥haspate yajñaṁ pāhīty r̥caṁ japet. . .oṁ karavāṇīti mantreṇa* in ch. 4, 73:4–6; see also his lax use of the term *ardharca* to which we draw attention on p. ciii.

8.1.2 Specific designations for groups of mantras

The text also makes use of technical designations for specific (groups of) mantras. We again present them in alphabetical order.

abhijīvantī: this is a name (*saṁjñā*, 76:6) designating the four stanzas PS 19.55.12–15 and the single stanza 20.43.1.

avyasaśca: this noun (in a Paribhāṣā verse, 51:10) is derived from the *pratīka avyasaś ca* designating PS 19.35.1 = ŚS 19.69.1 that is of primordial importance in Atharvavedic ritual, as reflected both in the KP itself (see pp. 5–6 and *passim*) and in the KauśS as well as its ancillary texts (see BLOOMFIELD 1889: 411–412, index under 19.68.1; Keśava's *paddhati*, pp. 21–22).

kāmasūkta: this term (117:11) denotes the hymn PS 1.30, parallel to ŚS 19.52, the latter also being designated as *kāmasūkta* in the Śaunaka tradition (see BLOOMFIELD 1889, index B).

gaṇa: designation of groups of mantras as *gaṇa*s bearing specific names is also a shared feature of the Atharvavedic tradition

in the Paippalāda and Śaunaka schools. The latter transmits a text listing and defining such *gaṇa*s (Atharvavedapariśiṣṭa 32 entitled Gaṇamālā) and another specifying the seers, deities and meters assigned to each group (Bṛhatsarvānukramaṇikā, first Paṭala). Śrīdhara refers to the following *gaṇa*s:[109]

apāṁstotragaṇa: ch. 4, 74:6

ācāryagaṇa: ch. 6, 122:7

oṣadhistotragaṇa: ch. 4, 75:11

divyapurastāddhomikagaṇa: ch. 4, 92:8–9, apparently identical to *hṛdāpūtagaṇa* (see below)

devapurāgaṇa: ch. 4, 54:3

pavitragaṇa: ch. 3, 30:3; ch. 4, 51:2

yajñasyacakṣurgaṇa: ch. 4, 96:1–2

śāntigaṇa: ch. 4, 76:2

hṛdāpūtagaṇa: this term is used in ch. 8 135:3 apparently to refer to a *gaṇa* defined in ch. 4, where however it is referred to as *divyapurastāddhomikagaṇa* (see above)

payasvatī kalpajā: on the term *kalpajā*, see the previous paragraph; the expression *payasvatī kalpajā* (31:3) denotes a mantra whose *sakalapāṭha* we know only from PVSP, pp. 1–2, where it is presented as comprising two mantras. This is in disagreement with the indication of our text.

yuktoyujyādika: this noun (in a Paribhāṣā verse, 51:11) is derived from the *pratīka yukto yujye* designating a mantra not found in any known Saṁhitā (see 52:10).

vimocanī: this is a name (*saṁjñā*, 120:1–2, 120:6)[110] designating a group composed of PS 12.19.9, 18.82.7–10 and 20.32.9.

[109] For a more detailed study of the *gaṇa*s in the KP, see Sumant 2017.

[110] It would seem natural to emend *vimocanīsaṁjñāḥ* at 120:1–2, but the fact that we find *vimocanīsaṁjñāyāḥ phalam* in 120:6 in all mss. but Gu_1 suggests that Śrīdhara really intended a singular form.

hutabhugmantra: this designation of a mantra not found in any known Saṁhitā appears and is immediately followed by its own *sakalapāṭha* at 128:3; then the term reoccurs at 130:6.

This is also the place to discuss the manner in which the text invokes mantras called *mahāvyāhr̥ti*s and enjoins their recitation in larger assemblages of mantras. We find the expressions *mahāvyāhr̥tyādibhiḥ sāvitrīśāntibrahmajajñānāntaiḥ pañcadaśabhir mantraiḥ* 'with the fifteen mantras starting with the *mahāvyāhr̥ti*s and ending with the Sāvitrī, the Śānti and the Brahmajajñāna' (102:7), or similar indications of the same mantras (91:4, 136:4–5). All such indications imply the reader's knowledge of an earlier statement at 64:1–10:

> ihāsūtrito 'pi mahāvyāhr̥tyādibhir homo yujyata iti | tato mahāvyāhr̥tibhir oṁ̐kārādyoṁ̐kārāntaṁ sapraṇavāni svāhāntāni dvādaśa | tat savitur ity r̥cā | pr̥thivī śāntir ity r̥k | brahma jajñānam ity ekā | etaiḥ pañcadaśabhir mantrair upāṁśunā pratyekaṁ prāgagrāḥ samidho 'bhyādadhyāt | etair yathākrameṇa tyāgaḥ kāryaḥ | vakṣyamāṇaprakāreṇa | idam ātmane | idam agnaye | idaṁ vāyave | idaṁ sūryāya | idaṁ br̥haspataye | idaṁ varuṇāya | idam indrāya | idaṁ viśvebhyo devebhyaḥ | idaṁ brahmaṇe | idaṁ viṣṇave | idaṁ rudrāya | idaṁ paramātmane | idaṁ savitre | idaṁ pr̥thivyantarikṣadivebhyaḥ oṣadhībhyo vanaspatibhyaḥ | idaṁ brahmaṇe | tathā ca paribhāṣāyām |
>
> oṁ̐
> bhūr bhuvaḥ sva ityādyā mantrā vyāhr̥tayaḥ smr̥tāḥ |
> tā eva pratyekam oṁpūrvā mahāvyāhr̥tisaṁjñitāḥ ||
>
> '"On this occasion, even though it is not prescribed in the Sūtra, the oblation is joined with the *mahāvyāhr̥ti*s." On that basis there are twelve [mantras] with the *mahāvyāhr̥ti*s, beginning with *oṁ̐kāra* and ending with *oṁ̐kāra*, along with the *praṇava* (i.e. *oṁ̐kāra*) and ending in *svāhā*; [there is] the Sāvitrī (R̥V 3.62.10); the Śānti (ŚS 19.9.14); the single [stanza beginning with] *brahma jajñānam* (PS 5.2.2=6.11.1). With these fifteen mantras, [recited] in whisper, he should add the fuel sticks one by one, their tips toward the east. With these in due succession he should make the

> offering, in the manner that will [now] be stated: This [offering] is for Ātman. [...] This [offering] is for Brahman. Thus also in the General Rule: "Om. The mantras beginning with *bhūr bhuvaḥ svaḥ* are called the *vyāhṛti*s. The same ones, if each preceded by *oṁ*, are called the *mahāvyāhṛti*s".'

The precise purport of Śrīdhara's terse instructions is still difficult to fathom from his own statement, but is significantly elucidated by a passage from the Karmasamuccaya:[111]

> mahāvyāhṛtibhiḥ tat savitur ity ṛcā pṛthivī śāntir iti kalpajayā brahma jajñānam ity ṛcā ca pratyekaṁ samidho 'bhyādadhyāt | mantras tu | oṁ oṁ svāhā idam ātmane | oṁ bhūḥ svāhā agnaye | oṁ bhuvaḥ svāhā vāyave | oṁ svaḥ svāhā sūryāya | oṁ janat svāhā bṛhaspataye | oṁ bṛhat svāhā varuṇāya | oṁ karat svāhā indrāya | oṁ ruhat svāhā viśvebhyo devebhyaḥ | oṁ mahat svāhā brahmaṇe | oṁ tat svāhā viṣṇave | oṁ śaṁ svāhā rudrāya | oṁ oṁ svāhā paramātmane | oṁ bhūr bhuvaḥ svaḥ tat savitur vareṇyaṁ bhargo devasya dhīmahi dhiyo yo naḥ pracodayāt | svāhā idaṁ savitre | oṁ pṛthivī śāntir antarikṣaṁ śāntir dyauḥ śāntir āpaḥ śāntir oṣadhayaḥ śāntir vanaspatayaḥ śāntiḥ śāntiḥ śāntiḥ śāntiḥ sa mayā mohaṁ yad iha ghoraṁ yad iha krūraṁ yad iha pāpaṁ tac chāntaṁ tac chivaṁ sarvam eva samantanaḥ | idaṁ pṛthivyantarikṣadivyebhya oṣadhībhyo vanaspatibhyaḥ | oṁ brahma jajñānaṁ prathamaṁ purastāt vi sīmataḥ suruco vena āvaḥ | sa budhnyā upamā asya viṣṭhāḥ śataś ca yonim asataś ca vi vaḥ | idaṁ brahmaṇe |

Based on comparison with this Karmasamuccaya passage, we are able to understand Śrīdhara's instructions. The technical designation *mahāvyāhṛti* is explained as the combination of *oṁ* with simple *vyāhṛti* in the Paribhāṣā verse quoted by Śrīdhara, but this verse

[111] We cite the passage in a provisional edition based on the manuscripts Gu_1 22r4–22v4, Ḍi 18r3–18v4, Ek 22v3–23r3, and Sa 294–29v4; PVSP, p. 61–62, gives a slightly modified version of this passage.

does not mention more than the first three best known *vyāhṛti*s. The full list of ten simple *vyāhṛtis* did not need to be quoted because it was traditionally known, e.g. at GB 2.2.14, where they are enclosed in *oṁkāra*s: *oṁ bhūr bhuvaḥ svar janad vṛdhat karad ruhan mahat tac cham oṁ.* This is also what Śrīdhara means with *mahāvyāhṛtibhir oṁkārādyoṁkārāntaṁ*, with the difference that he has in mind not the simple *vyāhṛtis* but the ones extended with *oṁkāra*s to become *mahāvyāhṛtis.* The quoted KP passage indeed shows first twelve mantras among which ten are based on *mahāvyāhṛti*s, and these ten are enclosed by formulas having the *oṁkāra* itself as their base. Now each of these formulas has *oṁ* (*sapraṇava*), naturally at the beginning, and *svāhā* at the end (*svāhānta*). Then follow three stanzas, viz. *tat savituḥ. . .*, *pṛthivī śāntiḥ. . .* and *brahma jajñānam. . .*, to which the KS again adds *oṁ* and *svāhā*, perhaps at odds with Śrīdhara's intentions. Anyhow, these three mantras raise the number of formulas to fifteen.[112] Each is endowed with short dedicatory statements from *idam ātmane* through *idam brahmaṇe*, the latter occurring twice.[113] The PVSP gives the same account except that it misses the twelfth formula *oṁ oṁ svāhā.* That we are dealing with an old element of the Atharvavedic ritual tradition is clear from the frequent occurrence of the same element in the Atharvavedapariśiṣṭas.[114]

[112] When our text states *mahāvyāhṛtisāvitrīśānti* (76:2), it presumably denotes the group of fifteen minus the stanza PS 5.2.2=6.11.1 indicated by the *pratīka brahmajajñāna.*

[113] The correspondence of deities with *vyāhṛti*s partly agrees with that implied in GB 1.1.17–21.

[114] AVPariś 1.42.4 *sāvitryā śāntisūktaiś ca mahāvyāhṛtibhis tathā | apāṁ stotraiḥ pavitraiś ca nakṣatrastutibhis tathā*; 11.1.5 *mahāvyāhṛtisāvitrīśāntiṁ brahma jajñānam iti hutvā*; 33.5.2 *pūrvaṁ mahāvyāhṛtibhiḥ sāvitryā tadanantaram | śāntiś ca brahma jajñānaṁ brahma bhrājad itīti ca* ||; 37.16.1 *mahāvyāhṛtibhiḥ sāvitrīśāntisūktaṁ brahma jajñānaṁ yad asmṛty anumatiḥ sarvam iti juhuyād abhyātānaiś ca* ||; 37.17.1 *mahāvyāhṛtibhiḥ sāvitrī śāntisūktaṁ brahma jajñānaṁ ye triṣaptā idāvatsarāya ghṛtena tvāgniṁ brūma iti* ||; 41.2.6 *yathākṣaraṁ daivataṁ rūpaṁ ca manasi samādhāya mahāvyāhṛtibhiḥ saṁdhāya gāyatrīṁ japet* ||; 69.3.1 *na labhed yady atharvāṇaṁ kuryād daśaguṇaṁ svayam | mahāvyāhṛtihomaṁ ca sāvitraṁ japam eva ca* ||.

8.2 Declaration of *ṛṣi*, *chandas*, *devatā*, *viniyoga*

At many occasions in the liturgy described in the text, the practitioner is required to declare the *ṛṣi* 'seer', *chandas* 'meter', *devatā* 'deity' and *viniyoga* 'application' of mantras that he must recite. It seems that these are normally mentioned *before* the *pratīka* itself appears, and that this only happens if the *pratīka* refers to a hymn (*kaṇḍikā/sūkta*), rather than an individual mantra. There are, however, some exceptions to this pattern.[115] Such declarations also, although only occasionally and with much variation in manuscript readings, occur in abbreviated form: at 51:5–6 we find *oṁ ātmānuṣṭupparamātmeti* and at 127:11 *oṁ brahmānuṣṭupparamātmeti.*

It has been suggested in a previous publication by Griffiths (2007: 187) that such declarations furnish evidence "that independent Anukramaṇī-type material existed also for the Paippalāda school", which has not preserved any texts dealing as such with this kind of information about the Vedic mantras. We would now emphasize, however, that such declarations were part and parcel of medieval ritual practise, and were even carried out in the case of patently non-Vedic mantras.[116] There is hence some reason to suspect that even in the case of Vedic mantras, the Anukramaṇī-type information preserved in KP rather forms a case of invention of tradition, than a reflection of authentic traditional information. That there are plenty of cases where the information furnished about a mantra is unreliable, is not necessarily a sign of inauthenticity, for the Anukramaṇīs of the Śaunaka tradition likewise abound in unreliable information.[117]

For instance, for the mantras PS 13.5.3–5, 16.45.4 and 17.48.6, used together in the context of *samitpañcakahoma* 'oblation with five fuel-sticks', we find in chapter 4 on pp. 70–71 the declarations: *vasavo ṛṣaya anuṣṭup chanda agnir devatā samitpañcakahome viniyoga* (for

[115] See the citation of PS 2.22.5 and 3.38.3 in chapter 4, on p. 57.
[116] See Sanderson (2007: 225, 244) on this ritual practice in Tantric texts associated with the Paippalāda tradition.
[117] See Whitney & Lanman 1905, vol. I: lxxi–lxxiv and II: 1038–1040.

PS 13.5.3–5) and *bṛhaspatir ṛṣir anuṣṭup chandaḥ viśve devā devatā pūrvavad viniyoga* (for PS 16.45.4 and 17.48.6). In the second declaration, the indication of the deity is surprising, for both the contents of the two mantras and their ritual context point to Agni as sole deity. There is slight variation of reading for the first metrical indication, but whether we read Triṣṭubh or Anuṣṭubh, the indication is wrong, since PS 13.5.3–5 are in Jagatī; likewise, the indication of Anuṣṭubh for PS 16.45.4 and 17.48.6 is wrong in both cases. It seems that Anuṣṭubh functioned as a kind of default meter-name, without Śrīdhara (or the tradition he based himself on) feeling the need to undertake any more fine-tuned metrical analysis in declaring *ṛṣichandodevatāviniyoga*.

8.3 Citation of mantras by *pratīka*

Throughout the text, Śrīdhara's work abounds in instructions to recite mantras, and the vast majority of these are mantras from the Atharvaveda, almost always from its Paippalādasaṁhitā. The default way of indicating when such a mantra is to be recited is by citing its *pratīka*. Only very occasionally does Śrīdhara need to cite a Paippalādasaṁhitā mantra in full.[118] Mantras indicated by *pratīka* are in the vast majority of cases to be traced in the Paippalādasaṁhitā, although there are exceptions also to this rule. We have in general relied on evidence from the Karmasamuccaya,[119] which cites mantras by *sakalapāṭha*, for the identification of *pratīka*s unidentifiable in PS; it was also this text that became our guide in determining which PS mantras are intended in case of ambiguity of the *pratīka*, or in determining whether a *pratīka* corresponding to a first stanza of a hymn was intended to indicate the whole hymn or the single stanza. Numerous observations on the manner in which the KP uses

[118] See the citation of PS 8.14.6cd in ch. 4, 85:8. Here the manuscripts unanimously render the words *dakṣāṇāṁ dakṣapatir* as *yakṣāṇāṁ yakṣapatir*, which we have emended as the context clearly requires it.

[119] Mainly through the transcript of a single manuscript published as Paippalādavivāhādisaṁskārapaddhati (PVSP). On the Karmasamuccaya, see above, pp. xv–xvi.

*pratīka*s were made in a previous publication (Griffiths 2003b, *passim* in the footnotes). Limiting ourselves to phenomena occurring in this first volume of our edition, we now add the following list of observations.

8.3.1 Amputation of the ends of *pratīka*s

Śrīdhara sometimes dispenses with the final consonant of a word at the end of the part quoted, and the results regarding application of vowel sandhi with the closing *iti* are unpredictable. Thus for *hiraṇyavarṇāḥ* (PS 1.25.1) we find *hiraṇyavarṇeti* at 6:2; for *agnir mā viśvāt* (PS 20.23.5) we find *agnir mā viśvā iti* at 30:6; for *bharāmedhmam* (PS 13.5.3) we find *bharāmedhmeti* at 70:9; for *tvaṁ bhūmim* (PS 11.13.3) at 87:5 we find *tvaṁ bhūmīti.* At 74:4, we find a *pratīka āpo adyāṁ* for *āpo adyānu* (PS 1.33), where almost all of the syllable *nu* has been lost and, in the absence of an explanation for why this would have happened, we might as well have decided to emend.

8.3.2 Ambiguous *pratīka*s

The scope of the *pratīka anu sūryam ud ayatām* (PS 1.28.1) at 45:7–46:1 is not made explicit, but we follow the Karmasamuccaya in assuming that this denotes the entire hymn 1.28 and not the single stanza 1.28.1. The *pratīka samiddho 'gniḥ* at 71:2 is ambiguous, for there are three PS mantras beginning with precisely these two words: 18.17.8, 20.12.6 and 20.12.7. We follow the Karmasamuccaya in assuming that Śrīdhara intended 18.17.8.

8.3.3 Different *pratīka*s for the same mantra

We have observed that a shorter *pratīka* sometimes follows after the mantra has been initially introduced with a longer one. Thus a mantra not occurring in PS (but identifable thanks to a *sakalapāṭha* in the Karmasamuccaya) is cited by the *pratīka etās te agne* at 123:9, while we find only *etās te* at 136:5 to indicate the same mantra. The latter would have been ambiguous in the absence of the preceding more extensive *pratīka*, because there are two mantras proper to PS which

start with precisely these two words (3.37.9 and 18.79.3). Another case of a non-PS mantra is indicated at 125:1 with *āyur mā viśatv iti*, whereas at 136:7 two manuscripts read *āyurmma iti*, suggesting that Śrīdhara intended an abbreviated *pratīka* here, and hence we have emended *āyur meti* (two other manuscripts here would have supported repetition of the same more extensive *pratīka*).

8.3.4 Strategies for disambiguation of *pratīka*s

Sometimes our author uses explicit means of disambiguation. We have encountered use of the word *etāvat* to disambiguate *pratīka*s that could denote several mantras. Thus at 126:5–6, the sequence *tryāyuṣam ity ṛcā yad devānāṁ tryāyuṣaṁ tan me astu śatāyuṣam iti etāvat* indicates a mantra (not found in PS) that runs as follows: *tryāyuṣaṁ jamadagneḥ kaśyapasya tryāyuṣam | yad devānāṁ tryāyuṣaṁ tan me astu śatāyuṣam.* The unusual mode of reference is chosen here as a means to distinguish this mantra from PS 2.59.5, which has the same first but a different second half. The citation *yā oṣadhayaḥ somarājñīr ity eketi tṛcaṁ sūktam* at 75:10–11, baffling at first sight, retains the Saṁhitā's own disambiguation device *ity ekā* (see Griffiths 2009: XXXVIII) to distinguish the intended triplet PS 19.12.4–6 from the mantra 11.7.5.

As was already demonstrated in Griffiths 2003b, Śrīdhara's work reveals that he had intimate knowledge of the textual structure of the Paippalāda Śākhā's fundamental scripture. This knowledge is often used to disambiguate references to mantras. Thus, the *pratīka sūryasyāvṛtam iti* is followed by the specification *tribhir avasānaiḥ kṣudrapaṭhitaiḥ* at 127:9–10, to yield the meaning: 'with the three prose sentences *sūryasyāvṛtam*, etc., read in the Kṣudra[kāṇḍa]'. Śrīdhara chooses this manner of expression in order to disambiguate the intended mantra PS 16.132.2 from 10.10.3, which has the same *pratīka* but comprises only two *avasāna*s,[120] and is not found in the

[120] See above, p. xcii, on this technical term. The same opening *sūryasyāvṛtam* is also found in 18.53.1c, but there does not stand at the beginning of a mantra,

Kṣudrakāṇḍa, i.e. PS 16.[121] We see here that the disambiguation is somewhat redundant, because both the characteristics of comprising three prose sentences and of occurring in PS 16 would individually have been sufficient to disambiguate the *pratīka*. Similarly, in ch. 5, at 104:6–8, we read an elaborate instruction for modification of the mantra PS 16.70.1 *dyaur javenā pr̥thivī varimṇāntarikṣaṁ mahitvāpo bhūmnā | devasya tvā savituḥ prasave 'śvinor bāhubhyāṁ pūṣṇo hastābhyāṁ prasūto brāhmaṇebhyo nir vapāmi* ||.

> tato hāvakaḥ devasya tveti kṣaudrasya tr̥tīyakhaṇḍe paṭhitenārdharcena brāhmaṇebhya iti padam uddhr̥tya tatsthāne devatānāma nikṣipya caturthyantena vrīhīn iti padānte nirvapāmīty antimaṁ padaṁ saṁyojya mantrāvr̥ttibhis tribhir devatāsvarūpam anusmaran adhomuṣṭinā pūrvāgrasthāpitaśūrpagatāni dhānyāni taṇḍulāni vā nirupya
> 'Then the priest should, with the fist downwards, scatter the unhusked or husked rice grains that are in the east-facing winnowing fan, while thinking of the appearance of the deity, with three repetitions of the half stanza *devasya tvā* that is read in the third part of the Kṣudrakāṇḍa (PS 16), removing the word *brāhmaṇebhyas*, inserting in its place the name of a god with dative case ending and joining as last word *nirvapāmi* at the end of the word *vrīhīn*.'

It is probably not relevant for the present discussion that Śrīdhara does not realize, or does not care, that the mantra is in prose so that the term *ardharca* is not really suitable. What is relevant is that he manages to disambiguate the mantra which is the starting point of the *ūha* process (cf. 105:1) from an identical line in PS 5.40.1 and a nearly identical line in PS 20.57.12 by specifying that it is a mantra 'that is read in the third part of the Kṣudrakāṇḍa', which leaves no doubt that he means the second half of PS 16.70.1, for there are

and hence this mantra does not come into consideration.

[121] See GRIFFITHS 2003a: 27 and GRIFFITHS 2009: LXXIII on the traditional names of the *kāṇḍa*s of the Paippalādasaṁhitā.

no other occurrences of *devasya tvā* in this Saṁhitā.[122] Śrīdhara's expression could be interpreted as implying that the first half of this mantra is to be included each time in the modified mantra. But the Karmasamuccaya does not make any mention of the words *dyaur javenā pr̥thivī varimṇāntarikṣaṁ mahitvāpo bhūmnā*.[123] And so it is unclear why Śrīdhara was intent on specifying PS 16.70.1b as against PS 5.40.1a — both having precisely the same text — as starting point.

Against the background of this case, we may attempt to interpret the following instruction at 117.13–118.1: *devasya tveti khilāvasānenā rabha ity antena prāśitraṁ gr̥hṇāti* 'He takes the *prāśitra* with the supplement prose-sentence *devasya tvā* that ends with *ā rabhe*'. Clearly, Śrīdhara here wishes to disambiguate PS 20.57.12 *devasya tvā savituḥ prasave 'śvinor bāhubhyāṁ pūṣṇo hastābhyāṁ prasūta ā rabhe* || from the two occurrences, just mentioned, of *devasya tvā*. If our interpretation of the word *khila* here as meaning 'supplement' is correct, we have evidence of awareness within the tradition itself of the supplementary nature of the final hymns of PS 20 (or the whole of that *kāṇḍa*).[124] The addition *ā rābha ity antena* does, in a manner comparable to what we have observed above with regard to 127:9–10, make this specification redundant, and so we remain somewhat uncertain as to the interpretation of the word *khila* here, although the fact that the only case of use of the designation *kalpajā* for a mantra actually found in PS (20.45.6 in 87:5) also concerns *kāṇḍa* 20 might again reveal the tradition's awareness that whole or part of PS 20 is of supplementary nature. The repeated expression *vi te muñcāmīty ekaikarcikī* (120:1, 135:11), where the specification *ekarcikī* — a reference to this *kāṇḍa*'s title Ekarcakāṇḍa of the type discussed by GRIFFITHS (2009: XLIII) — serves to disambiguate the *pratīka* as referring to PS 20.32.9 and not to 18.14.6 (which shares the incipit *vi te muñcāmi*), might on the

---

[122] See above, p. xciii, about the technical term *khaṇḍa* whose meaning in this context is unclear.

[123] See PVSP, p. 96 (corrected): *oṁ devasya tvety ardharcena prasūta ity anantaraṁ yathādevataṁ yojayitvā yathoktadevatāyai dhānyasya trīn muṣṭīn nirvapati mantrāvr̥ttyā...*

[124] On the supplementary nature of PS 20, see WITZEL 1985: 269.

other hand be cited to prove the full integration of this final *kāṇḍa* into the text received by Atharvavedins in Orissa in Śrīdhara's time.

8.3.5 Single *pratīka*s for groups of stanzas in consecutive hymns

We append to the preceding discussion of citations from PS 20 another observation that concerns this *kāṇḍa.* It has already been shown elsewhere that the division of textual material over hymns currently found in the Saṁhitā sometimes separates by a hymn-boundary stanzas that are evidently interconnected.[125] The mode of citation of Paippalādasaṁhitā mantras sometimes shows that such hymn-boundaries must be ignored. This is illustrated by the case of the consecutive and indeed interconnected mantras PS 20.34.9–10 & 20.35.1, split over two hymns in the transmitted arrangement of the Saṁhitā, which are quoted with the simple expression *yad adya tveti tisraḥ* in ch. 6 at 120:11 and in ch. 8 at 136:1. Since, starting with the words *yad adya tvā*, there are only two stanzas in hymn 20.34 it stands to reason that Śrīdhara intends to include also the first stanza of 20.35. This is confirmed by the fact that the immediately following *pratīka*, in ch. 6, is for PS 20.35.2–8, i.e. for the mantras immediately following 20.35.1. On this basis, we may confidently assume that the odd expression *yayor ojaseti tisra iti pratyr̥cam* in ch. 6 at 123:4–5, presumably intended to be equivalent to *yayor ojaseti tisr̥bhiḥ pratyr̥cam*,[126] and its counterpart *yayor ojaseti tisraḥ* in ch. 8 at 136:4, are meant to indicate the three consecutive stanza PS 20.15.10 through 20.16.1–2. Despite this ritualistic evidence for the need to ignore the boundaries between hymns that interrupt these two groups of stanzas in the Saṁhitā, it is important to note that neither the parallel for the first in ŚS 7.97 nor that for the second in ŚS 7.25 gives the same three stanzas, and hence there is no support from the side of the Śaunakasaṁhitā for the antiquity of these triplets. In other words, it may not be necessary

[125] See GRIFFITHS 2004–05 for the connected stanzas 20.61.7–10+20.62.1–2.

[126] If this is not how the text must be emended here: cf. p. lxxxv.

to conclude that Śrīdhara's mode of citation preserves a trace of an ancient alternative arrangement of the stanzas into hymns.

8.3.6 Mantras identifiable in other *śruti* sources

In principle, one would expect mantras from other *śruti* sources to be cited in *sakalapāṭha*, and this is illustrated by the citation of variants of Taittirīyāraṇyaka 8.1.1 and 7.1.1 cited together in ch. 8, at 134:2–7, although the mantra is initially referred to only by *pratīka* (134:1).

There are a number of cases of mantras cited by *pratīka* that are identifiable in *kāṇḍa* 19 of the Śaunakasaṁhitā, which is known to stand in a particularly close connection with the Paippalāda tradition, more than two-thirds of its seventy hymns being directly adopted from the Paippalādasaṁhitā, where only thirteen of the hymns of ŚS find no parallel at all.[127] That a few of these non-PS hymns from ŚS 19 were known also in the Paippalāda tradition is shown by the fact that Śrīdhara cites them, in whole or in part, only by *pratīka*: the stanza ŚS 19.9.14 at 64:3 (*pr̥thivī śāntir ity r̥k*) and the hymn ŚS 19.9 at 76:1–2 (*śāntā dyaur iti kalpajā kaṇḍikā*). Furthermore, some of the mantras of the 'unidentified' class discussed in the next paragraph find close parallels in ŚS 19: ŚS 19.60.1–2 & 19.61.1b at 126:5–6 and ŚS 19.64.4 at 123:9.

At 46:1 we have identified a *pratīka* as designating a mantra from R̥VKh 2.6.9.

8.3.7 Unidentified mantras

As already indicated above (p. xcii), and as just exemplified for citation of ŚS 19.9, the text often uses an explicit means of indicating that a given *pratīka* indicates a mantra not contained in PS, namely by designating the stanza(s) as *kalpajā*. Sometimes, the same designation is used for a mantras which we know from other sources, such as the group of ten mantras designated as *yajñasya santatir iti daśabhiḥ*

[127] Cf. Griffiths 2009: XXXV–XXXVII.

kalpajābhiḥ cited at 82:1, preserved in *sakalapāṭha* in the AthPrāy (1.3:76.3–6). But this is relatively rare. Far more numerous are the cases of *pratīka*s that are not identifiable in any scriptural sources, and whose *sakalapāṭha* would have remained unknown if we had not had access to the Karmasamuccaya. It is the absence of an identified scriptural source for such mantras that justifies our use of the label 'unidentified'.

The fact that Śrīdhara labels the mantras intended by the *pratīka*s *ye 'psv antar agnaya iti* at 74:1 and *indrasya vacasā* at 125:4 as *kalpajā* indicates that the *pratīka*s here do not concern PS 10.9.1–10 and 19.6.2–3, but two sets of mantras not contained as such in PS. It is only by consulting the corresponding passages in the Karmasamuccaya that we have been able to prove incorrect our initial impression that the designation *kalpajā* is occasionally applied to PS mantras,[128] and that we have been able to determine which were the intended non-PS mantras in such cases involving mantras not known from any other mantra collections. Our author is not entirely consistent in his usage, for the same mantra is cited as *pra vaha devān ity ekā* at 120:11, but as *pra vaha devān iti kalpajā* at 136:1 — again, we were able to determine that the same mantra is intended by consulting the corresponding passages in the Karmasamuccaya.

Our consultation of the Karmasamuccaya has been facilitated by Umākānta PAṆḌĀ's book entitled Paippalādavivāhādisaṁskāra-paddhati which is based on one manuscript of the Karmasamuccaya. But this publication is not a critical edition and was printed with such a degree of carelessness that the text frequently takes a form almost unrecognizable as Sanskrit. Although we have referred to it as convenient point of access to the Karmasamuccaya, we have as much as possible tried to verify our citations against the available manuscripts of that manual (see above, p. xv). However, we have not deemed it desirable to burden the critical apparatus of our edition with precise record of the variant readings or discussion of the numerous textual

[128] The only exception (*kalpajā* at 87:5) concerns a mantra found in the supplementary twentieth *kāṇḍa* of the Saṁhitā (PS 20.45.6). See above, p. civ.

problems in our citations of the *sakalapāṭha*s of unidentified mantras known only from the Karmasamuccaya. We must admit that we faced a relative shortage of witnesses for many of the *sakalapāṭha*s, and hence the textual interventions that we have made are often rather uncertain.

9. Śrīdhara's sources

Throughout his work, Śrīdhara makes extensive use of other literature known to him. His manner of citing texts which are an integral part of the liturgy, i.e. mantras, has been treated in the preceding paragraphs. So we now turn to texts which are cited to support Śrīdhara's description of ritual practice or his choices of interpretation on certain issues. It will be interesting to determine the spectrum of non-scriptural sources known to our author. We present the material in two categories: first non-Atharvavedic sources, then sources belonging to the Atharvavedic tradition.

9.1 Sources not belonging to the Atharvavedic tradition

9.1.1 Citations traceable to known sources

Non-Vedic texts There are a few citations of works referred to only by generic titles, which we believe to be able to trace to specific sources. Thus the title Āgamaśāstra (chapters 1, 5:1 and 4, 92:2) indicates verses that are traceable in the Tantric texts Prapañcasāra (and Prapañcasārasaṁgraha) as well as the related Śāradātilakatantra, as we have already mentioned above (p. xli).[129] When Śrīdhara uses the title Jyotiḥśāstra, he seems to be alluding to a passage in Rāghavabhaṭṭa's commentary on the Śāradātilakatantra, which is also repeated in Pūrṇānanda's Śrītattvacintāmaṇi. As we have explained

[129] See Sanderson 2007: 230–233 on these texts, their date and place of composition.

above (p. xl), whereas our text does not specify the source, the verse is in both those *mantraśāstra* texts attributed to a Rājamārtaṇḍa, which seems to be Bhojarāja's Rājamārtaṇḍa on *muhūrta*.

There are occasional citations of verses traceable to the Mahābhārata or Purāṇas, often to more than one of such texts. Our indications of the possible sources do not aim to be exhaustive (Garuḍapurāṇa at ch. 1, 4:4; Viṣṇudharmottarapurāṇa at ch. 4, 63:2–3; other Epic/Purāṇic texts at ch. 2, 14:4–9, 15:8–11).

Texts of other Vedic traditions A small number of texts from other Vedic traditions known to modern scholarship seems also to have been known and used by Śrīdhara. In chapter 3, we find a citation from an unspecified source that is probably the text known to scholarship under the titles Karmapradīpa or Chandogapariśiṣṭa, and also called Chandogasmr̥ti in the manuscripts of that text,[130] at 29:8–9.[131] The verse is also quoted in the Nityācārapradīpa, p. 37, and it cannot be excluded that Śrīdhara took it from such a source.[132] Another verse identifiable in the Chandogapariśiṣṭa is quoted in ch. 4 (62:5–6), with mere indication of the source as *smr̥ti*. We have found in the Kātyāyanīyapariśiṣṭa of the White Yajurveda a close parallel to a pair of verses attributed by Śrīdhara to an unspecified Purāṇa in ch. 5 (109:6).

9.1.2 Citations not traceable to any known source

Non-Vedic texts Śrīdhara provides a number of citations with indications of sources that are in some cases entirely unknown, or are known in others but do not contain — at least not in editions avail-

---

[130] See SCHRADER 1889: 2–3.

[131] This is the verse 1.2.10. Cf. translation with note and references to other relevant texts in SCHRADER 1889: 25.

[132] The Nityācārapradīpa is a large work composed by Narasiṁha Vājapeyin, who was active later than the fourteenth century CE, hailed from Orissa and migrated to Kāśī. In his work, he quotes the Kalpataru, Prapañcasāra and Mādhavīya (KANE 1941 [1997]: 1054).

able to us — the elements attributed to them by Śrīdhara. Thus the Pātañjalasūtra cited in ch. 1 (5:9) is certainly not the famous philosophical work attributed to Patañjali: it is not clear whether it indicates the Atharvavedic text very frequently cited as Paribhāṣā, another Atharvavedic text such as the Paiṭhīnasisūtra (assuming a very heavy textual corruption Paiṭhīnasi → Pātañjala), or some non-Atharvavedic, or even entirely non-Vedic text. A citation attributed to the Mānavadharmaśāstra in ch. 3 (32:7) is not identifiable in the available text of the Manusmr̥ti, or elsewhere, nor is another one, more vaguely ascribed to Dharmaśāstra, in the same chapter (34:2). Again, there is a citation labelled as *smr̥tivacana* (ch. 3, 46:6), which we have been unable to identify.

Texts probably belonging to some Vedic tradition We occasionally find maxims called *vacana* or *nyāya* that we cannot trace in any source. Examples are *mantrānte karmādi sandhātavyam iti* in ch. 1 (6:4), *sarvasiddhis tu kambala iti vacanāt* in ch. 4 (82:7–8), and *carusiddher avaśyam iti nyāyāt* in ch. 5 (107:12). As regards the maxim *yatra yatrānumatis tatra tatra prajāpatiḥ*, whose source we are unable to trace, it is first cited in ch. 5 as *nyāya* (104:10–11), and occurs again further on in the same chapter (111:10–11), but then it is cited as *śiṣṭācāraparamparāpramāṇa*, and is alluded to again, at 112:4, simply as *ācāra*. Similarly, the maxim *yat pariṣiñcati yajñasya payaḥ pariṣiñcatīti* called a *praśaṁsāsūtra* in ch. 5 (107:12–13) is not identifiable in any known text.[133] For none of these maxims do we feel certain that they were specific to the Atharvavedic tradition.

9.2 Atharvavedic sources

The great bulk of Śrīdhara's quotations, however, comes from texts of the Atharvavedic tradition, some common to the schools of the Śaunakas as well as the Paippalādas, others specific to the latter;

[133] See a bit further on (p. 109), where it is explained in two different citations that *praśaṁsā* means the textual genre *brāhmaṇa*.

some available in published form, some available in manuscript, some known so far only from the citations contained in Śrīdhara's text.

9.2.1 Known works

Kauśikasūtra Edited almost 130 years ago by BLOOMFIELD under this title on the basis of manuscripts transmitted by the Śaunaka Śākhā, this text was known to the Atharvavedic tradition as a whole as Saṁhitāvidhi, and has been shown by GRIFFITHS (2004) to have been intended originally for use by priests of more than one Śākhā, including that of the Paippalādas, although no manuscripts of it can be found in Orissa today. It seems unlikely that the text was still available in Śrīdhara's time, but its former importance is evident from the text.

A text called Jvālālakṣaṇa, which has a parallel in Atharvavedapariśiṣṭa 29, is quoted *in extenso* in ch. 4. There (94:9), we read the hemistich *prāyaścittaṁ tataḥ kuryād yad uktaṁ saṁhitāvidhau*, which corresponds to *prāyaścittiṁ tadā kuryād yad uktaṁ kauśikena tu* in Atharvavedapariśiṣṭa 29.2.2cd. We encounter here the phenomenon of attribution of certain textual material that was still known in Śrīdhara's time to a given traditional title connected with a text that was no longer available as such, and consequent mismatches between the titles to which Śrīdhara refers the textual material in question, and the texts in which we find the same material transmitted. Several more examples of this phenomenon will follow below.

There is un unmistakeable allusion to Kauśikasūtra 8.22 *yathārtham udarkān yojayet* in ch. 5, when a Paribhāṣā verse states that *kalpe yathārthaṁ modarkān yojayeti na paṭhyate.* The use of the title Kalpa here must be understood as short-hand for Saṁhitāvidhikalpa (cf. 133:4–5 and references given above, p. lxvii). However, when Śrīdhara himself uses the actual term Saṁhitāvidhikalpa in ch. 9 (137:3), this is in connection with a ritual similar to that described in Atharvavedapariśiṣṭa 37.19, rather than in any passage in the Saṁhitāvidhi as we know it, i.e. the Kauśikasūtra.

A few other facts also indicate the former importance of the Kauśikasūtra in the tradition inherited by Śrīdhara. A Vedic stanza

given in *sakalapāṭha* at Kauśikasūtra 137.11 is quoted by *pratīka* in ch. 4 (54:7). A sequence of mantras corresponding to Kauśikasūtra 3.2 through 3.10 is cited by *pratīka* in ch. 4 (pp. 83–90).[134] A set of Triṣṭubh/Jagatī pādas attributed to Paiṭhīnasi that has a parallel in the Kauśikasūtra 73.17–18 but also in the Mahābhārata is cited in ch. 4 (69:6–8).[135]

Atharvavedapariśiṣṭas We have seen above a case of a text that is part of the collection of Pariśiṣṭas of the Atharvaveda as transmitted in manuscripts of the Śaunaka school, and edited by Bolling & von Negelein (1909–10), but which is attributed by Śrīdhara to the Saṁhitāvidhi (i.e. Kauśikasūtra). In the same way, we find a few other texts or verses known to us only from the Atharvavedapariśiṣṭa attributed by Śrīdhara to other known works.

Thus for instance the rubric *gopathabrāhmaṇe* figures twice in ch. 4 (88:15, 91:5) to denote verses from Atharvavedapariśiṣṭa 27, a text entitled Sruvalakṣaṇa. Two verses from an untraceable Sruvagrahaṇalakṣaṇa are, in turn, cited as occurring *gopathe* (89:5). This association of the title Gopatha(brāhmaṇa) with Pariśiṣṭas of the Atharvaveda has also been observed on the part of Hemādri, the important authority on Dharmaśāstra.[136]

A verse cited from the Vidhiśauca in ch. 4 alludes to a Vaitānakalpa (72:8), which is explained by Śrīdhara (73:3) as relating to a sentence that we can trace only in AVPariś 37.16.1, part of a text called Samuccayaprāyaścittāni.[137] Other material traceable in that

[134] See the top layer of our critical apparatus on those pages for the philological complications posed by the fact that the Karmasamuccaya manuscripts, which give these mantras in *sakalapāṭha*, show significantly different readings of these mantras from the readings we get in the Kauśikasūtra.

[135] The sequence *śraddhayā pūtaṁ havir āpnuvanti* could be emended to *nāśraddhāpūtaṁ havir āpnuvanti* (after *nāśraddhadhānād dhi havir juṣanti* in MBh and KauśS), but we abstain.

[136] Cf. Griffiths 2007: 180.

[137] For the association of Prāyaścitta with the Vaitānakalpa of the Atharvaveda, see below, p. cxiv. See also Griffiths 2007: 180 (n. 51).

text is found without any attribution in ch. 9 of the KP, entitled Tantraprāyaścittāni: verses from AVPariś 37.19 on p. 138 and from 37.5 on pp. 139–140.

A group of verses from Atharvavedapariśiṣṭa 24, a text entitled Vedilakṣaṇa, is attributed to the Atharvahṛdaya in ch. 4 (56:9). Under the same rubric we find in the same chapter a group of verses from Atharvavedapariśiṣṭa 26 (Samillakṣaṇa) at 66:5 and a group of verses from Atharvavedapariśiṣṭa 28 (Hastalakṣaṇa) at 70:1. Surprisingly, this Atharvahṛdaya is a title associated in the Śaunaka school with Pariśiṣṭa 69, a text of which no trace is found in Śrīdhara's work nor in any other Paippalāda text preserved in Orissa except the mention of its title in Caraṇavyūhopaniṣad 4.9 (Griffiths 2007: 170).

As noted above (p. lxxiii), there does not seem to be any connection, beyond the titles, between the Nakṣatrakalpoktatantra known to Śrīdhara and the Nakṣatrakalpa which is Atharvavedapariśiṣṭa 1.

Gopathabrāhmaṇa Besides the attribution of citations to the Gopatha(brāhmaṇa) discussed above, where we observed that this rubric in several cases denotes textual material we know rather from the Atharvavedapariśiṣṭas, we also find rare cases where material actually identifiable in the transmitted Gopathabrāhmaṇa is cited by Śrīdhara under that rubric. The clearest one we have encountered so far is when Śrīdhara states in ch. 4 (63:10): *keṣāṁcit pūjanāt prāg darbhakoṣṭhītriḥparyukṣaṇaṁ cecchanti | tathā ca gopathabrāhmaṇe*, which must indicate knowledge of the sentence *trir evāgnīnt saṁprokṣati triḥ paryukṣati* at GB 1.1.14.

However, the citation *āpo bhṛgvaṅgiromayam* in ch. 3 (39:4) can be identified as GB 1.1.39 but is not there attributed by Śrīdhara to any specific text. He does not even recognize it as coming from a scriptural source (as he writes *iti smaraṇāt*), although when a more extensive citation of the same Gopathabrāhmaṇa passage is given in ch. 4 (72:10–12), again without attribution to that text, Śrīdhara introduces it with *tathā ca śrutiḥ*. Another passage from the Gopathabrāhmaṇa (1.5.23) is presented in garbled form at 50:3–5, with indication *śrutau*. In both cases, the context is citation from Paribhāṣā or Vidhiśauca (see below, pp. cxvi–cxviii), and the attri-

bution to *śruti* is perhaps more likely to have been taken over by Śrīdhara from these sources, rather than indicating his own direct knowledge of the Gopathabrāhmaṇa.

As stated above, the Karmapañjikā twice contains an attribution *gopathabrāhmaṇe* where in fact a Pariśiṣṭa is meant (ch. 4: 88:15, 91:5). In another case (89:5), a Pariśiṣṭa-like text entitled Sruvagrahaṇalakṣaṇa, which we are unable to trace anywhere, is cited as occurring *gopathe*. An untraceable verse stated to be found *gopathabrāhmaṇe* (ch. 5, 109:12–13) takes up a theme that is in itself known from the opening Paribhāṣāsūtras of the Kauśikasūtra,[138] but involves the technical term *praśaṁsā* that we only know in related contexts from the Paribhāṣāsūtras of Āpastamba and Hiraṇyakeśin.[139] It seems likely that another (presently lost) recension of an Atharvavedic text such as the corpus of Pariśiṣṭas would have contained a related passage on the classification of different types of Vedic sources such as we see cited by Śrīdhara and attributed to the Gopathabrāhmaṇa. The fact that the statement is in verse form renders it rather less likely that the source of the verse is in any form related to the Gopathabrāhmaṇa known to us.

Vaitānasūtra and Atharvaprāyaścittas Beyond knowledge of the traditional title Vaitānakalpa (cf. p. lxvii), there is only very slim evidence of Śrīdhara's familiarity with the text transmitted in the Śaunaka school under the title Vaitānasūtra (ed. VISHVA BANDHU 1967) and the collection of Prāyaścittas transmitted as its ninth through fourteenth *adhyāya*s (ed. VON NEGELEIN 1913–14). As noted above, a

[138] KauśS 1.1–8 *atha vidhiṁ vakṣyāmaḥ* | *sa punar āmnāyapratyayaḥ* | *āmnāyaḥ punar mantrāś ca brāhmaṇāni ca* | *tad yathābrāhmaṇaṁ vidhir evaṁ karmaliṅgā mantrāḥ* | *tathānyārthaḥ* | *tathā brāhmaṇaliṅgā mantrāḥ* | *tadabhāve saṁpradāyaḥ* | *pramuktatvād brāhmaṇānām* |.

[139] ĀpŚS 24.1.30–34 *mantrabrāhmaṇe yajñasya pramāṇam* | *mantrabrāhmaṇayor vedanāmadheyam* | *karmacodanā brāhmaṇāni* | *brāhmaṇaśeṣo 'rthavādo nindā praśaṁsā parakr̥tiḥ purākalpaś ca* | *ato 'nye mantrāḥ* |. HirŚS 1.1.6–12 *vidhilakṣaṇāni karmāṇi* | *mantrabrāhmaṇayor vedanāmadheyam* | *karmavidhānaṁ brāhmaṇāni* | *taccheṣo 'rthavādaḥ* | *nindā praśaṁsā* | *parakr̥tiḥ purākalpaś ca* | *ato 'nye mantrāḥ* |.

verse quoted from the Vidhiśauca in ch. 4 alludes to this Vaitānakalpa (72:8), which is explained by Śrīdhara (73:3) as relating to a sentence that we can trace only in AVPariś 37.16.1. However, a series of *kalpajā* stanzas known to us elsewhere only in AthPrāy 1.3:76.3–6 is cited by *pratīka* in ch. 4 (82.1), and another such stanza, traceable only at AthPrāy 2.4:82.3–4, is cited by *pratīka* in the next chapter (107:7–8), where Śrīdhara writes: *agne prāśnāhīti kalpajarcā carusthālyā utpatan nicālad vāgnau yadā haviḥ sravet tadānumantrayet | itīyaṁ mantra-prāyaścittiḥ* |. It thus seems likely that Śrīdhara had access to some remnant of the Atharvavedic corpus of Prāyaścittas.

Atharvavidhāna A text called Atharvavidhāna or Atharvavidhi is transmitted as part of the Viṣṇudharmottarapurāṇa and Agnipurāṇa, and was edited on the basis of editions of those Purāṇas by Durgamohan Bhattacharyya (1955). Some verses found in that text correspond to verses which Śrīdhara cites under the rubrics Paribhāṣā (ch. 1, 5:5–6) or Paiṭhīnasi (ch. 3, 20:11–12, 21:5–8). It is noteworthy that the group of verses cited on pp. 20:11–21:2, for instance, seems to be a unitary whole,[140] even though only its first verse occurs in the Atharvavidhāna. Perhaps both the Atharvavidhāna and Śrīdhara's source go back to a third source, now lost, from which the Atharvavidhāna selected fewer verses than did Śrīdhara's source. An unspecified *vidhāna* cited in ch. 4 (64:1) cannot be identified with the Atharvavidhāna as edited by Durgamohan Bhattacharyya.

Muṇḍakopaniṣad This important Atharvavedic Upaniṣad was of course known to Śrīdhara.[141] It is the only one that he cites, and he does so twice in ch. 4 (59:11–12, 62:9–10), both times introduced with *tathā ca śrutiḥ*.

[140] There is a problem here in the use of the word *brāhmaṇa* both in masc. and ntr. form and meaning, but we dare not remove the incongruence by emendation.

[141] See Griffiths & Schmiedchen (eds.) 2007: 84, 181 n. 56; 252.

9.2.2 Unknown texts referred to by Śrīdhara by their title

Much more, however, than by quotations of known Atharvavedic, other Vedic or non-Vedic texts, Śrīdhara's work is enriched with quotations from Atharvavedic sources that are not available to us elsewhere.

Paiṭhīnasi's Sūtra and the Paribhāṣā Right at the beginning of his work, Śrīdhara declares (2:4–7):

> karomi bahiḥśālādikaṁ karma jātasaṁsthādikāḥ kriyāḥ | karmapañjikayā nāma granthaṁ sūtrānusārataḥ | sūtrānusārata iti paiṭhīnasisūtrānusāreṇety arthaḥ |
> 'I compose a book entitled Karmapañjikā about the ritual starting with the external pavilion [and] about the acts beginning with those for one who has been born, following the Sūtra. "Following the Sūtra" means following the Sūtra of Paiṭhīnasi.'

Also further on in the text, we occasionally find explicit references to the authority of this Sūtra of Paiṭhīnasi. We learn that its first aphorism (*ādisūtra*) was *āplutya hiraṇyavarṇābhiḥ* (ch. 4, 50:14), and besides this find two other prose aphorisms cited by Śrīdhara: *tūṣṇīṁ kṣīraṁ āpūrayati* (ch. 5, 106:11) and *yathārthaṁ kurvīran* (ch. 6, 128:1). As regards this last aphorism (*sūtrakāravacana*), we draw attention here to the parallels we have cited in our critical apparatus: even though it is not found as such in any known text, it is surely no coincidence that the closest parallels are found in two works belonging to the Atharvavedic tradition, the Keśavapaddhati and the corpus of Atharvaprāyaścittas, among which the latter has the status of Sūtra.

No works of this Paiṭhīnasi have come down to the present in complete form, but he is referred to as an authority in many medieval Sanskrit commentaries and digests, both in the context of Dharmaśāstra in the broad sense, and in that of the Atharvavedic ritual tradition in particular. The listing and evaluation of citations from Paiṭhīnasi's works have occupied several scholars through the nineteenth, twen-

tieth and into the twenty-first centuries.[142] These citations are both in prose and in verse, and this agrees well with what we observe in Śrīdhara's work: beside the prose aphorisms listed above, we mention here among many instances of Anuṣṭubhs attributed to Paiṭhīnasi only the long series of verses in ch. 3 that starts on p. 14, and goes on with occasional prose interruptions until p. 24. So far, we have found just one example of textual agreement between material attributed to Paiṭhīnasi in the Karmapañjikā and in other works: when Dharmanibandha authors Lakṣmīdhara, Hemādri and Halāyudha attribute to Paiṭhīnasi the aphorism *hiraṇyavarṇā iti sūktena snātvā śaucaṁ kr̥tvā apāṁ madhye trīn prāṇāyāmān kuryāt*,[143] this seems to be a kind of gloss of Paiṭhīnasi's *ādisūtra* cited by Śrīdhara (see p. cxvi).

One other point of correspondence must be noted: the fact that Atharvavedic authors such as Dārila and Keśava, on the one hand, attribute to Paiṭhīnasi the authorship of ritual Paribhāṣās, and that Śrīdhara, on the other, also makes continuous reference to a Paribhāṣā. Although it is never made entirely explicit by Śrīdhara, we are inclined to identify the Paribhāṣā that he quotes so frequently with the work he attributes to Paiṭhīnasi.

Indeed, one possible way of interpreting the greater context of a passage mentioned above as containing a prose aphorism is that the authors of Sūtra and Paribhāṣā are one and the same. One might cite in support of this idea the following passage (ch. 5, 106:10–11):

> yadā kartā kṣīraudanaṁ kartum icchati tadā mantrābhāvāt sūtrakāreṇaivoktaṁ tūṣṇīṁ kṣīraṁ carusthālyām āpūrayati | anādeśe kṣīraudanaṁ bhavatīti paribhāṣāyām |

But the problem with reading *tūṣṇīṁ kṣīraṁ carusthālyām āpūrayati* | *anādeśe kṣīraudanaṁ bhavati* all together as a general rule stated by the author of the Sūtra himself is that *anādeśe kṣīraudanaṁ bhavati*

[142] See Bloomfield 1889: xvii–xviii; Caland 1893: 99–100; Chintamani 1939; Banerji 1961; Kane 1968: 284–286; and now Rotaru 2016.

[143] Fragment 16 in Chintamani 1939; fragment 308 in Rotaru 2016.

here actually seems to be a paraphrase of a verse that had figured previously, as we have indicated in our apparatus. And there is some more evidence, less equivocal in nature, for distinction between these two sources. Note for instance how in ch. 4 (pp. 67–78) a pair of verses introduced with *atha hotr̥lakṣaṇam* | *paribhāṣāyāṁ* is followed immediately by a verse introduced with *tathā ca paiṭhīnasiḥ*, and again how in ch. 6 (p. 118) we find one verse introduced with *tathā ca paribhāṣāyām* immediately followed by a pair of verses introduced with *paiṭhīnasiḥ*.

We must leave this question unsolved for the time being, but whatever the answer may be, it is likely that the Paribhāṣā as cited by Śrīdhara is at least of fairly respectable (early medieval) age. For a verse attributed to the Paribhāṣā at the opening of ch. 4 was evidently known to Bhaṭṭa Jayanta, who also cites an interpretation of it, that he rejects as the statement of someone who does not know what he is talking about (*abhūmijña*).[144] The Paribhāṣā verse *uddhr̥tyādivikalpasya vākyenāhāryamr̥ttikā* | *kāryā sikatāmayī vāpi susamā dakṣiṇonnatā* ‖ cited in ch. 4 at 55:7–8 to our mind is likely to reflect the Paribhāṣā's author's knowledge of the mantra PS 7.13.9 *yāsāṁ sikatavāpiṣu gr̥ho mito hiraṇyayaḥ. . .* (and perhaps 19.4.14 *pari vas sikatāmayīr dhanūs tiraś cid asthiran* | *tiṣṭhatelayatā su kam* ‖). It is possible that another verse attributed to the Paribhāṣā (ch. 4, 96:7–8) was known to the redactors of the Caraṇavyūhopaniṣad (cf. p. lxviii n. 88 above). Finally, another verse in the same chapter (78:1–2), *chinnamūlāḥ kuśā jñeyāḥ samūlāḥ kutapāḥ smr̥tāḥ* | *upamūlās tathā darbhāḥ puṣpitā barhiṣaḥ smr̥tāḥ* ‖, finds a close parallel in the Yajñapārśva, verse 2.5: *aprasūtāḥ smr̥tā darbhāḥ prasūtās tu kuśāḥ smr̥tāḥ* | *amūlāḥ kutapā jñeyā ity eṣā naigamī śrutiḥ* ‖.[145]

Vidhiśauca Another source, which is quoted ten times in chapter 4 and once more in chapter 6, while it occurs also frequently in chapters

[144] On this author's connection with the Paippalāda tradition of the Atharvaveda, see Kataoka 2007. The passage in question is cited in our critical apparatus.

[145] Variant reading: . . . | *samūlā kutapā. . .*

that will be included in the following volumes of our edition, is entitled Vidhiśauca. This is entirely unknown to us from any other text, but it must have been a work belonging to the Atharvavedic ritual tradition, for a Vidhiśauca verse quoted by Śrīdhara in ch. 4 (57:11–12) contains the word *kalpajā* which, as we have discussed above (p. xcii), is a technical term proper to the Atharvavedic tradition; and a group of verses quoted in ch. 4 (72:3–8) refers to the Vaitānakalpa which is another traditional category peculiar to the Atharvaveda (cf. p. cxiv).

A work by Bhūdhara On more than one occasion, Śrīdhara refers to the work of an author called Bhūdhara. In ch. 3 (28:1–2), he makes it quite clear that this text was in circulation in his time:

> idānīṁ tadavyavahārād asya mantrasya svarā na nirṇīyante | yady api spr̥hayanti kecit tadā rājakarmādhyāye bhūdhareṇoktam | tatraiva darśayitavyāḥ |
> 'The accents of this mantra cannot be ascertained because of their having gone out of practice. If there are any who desire them nonetheless, it is treated by Bhūdhara in the chapter on rituals for the king. They are to be shown only there.'

All that was known so far about this author was based on material included in the Āṅgirasakalpa corpus, which has only begun to be explored, and where we find included his *paddhati* on the rites of the Mantra of the goddess Tripurabhairavī as well as his Dīpikā on the Āsurīkalpa (Atharvavedapariśiṣṭa 35).[146] It is clear from several passages in the Paippalādavaśādiṣaṭkarmapaddhati, based on one manuscript belonging to this corpus,[147] that *svara*s should be shown with the fingers in certain ritual contexts involving (non-Vedic) mantras of Nr̥siṁha.[148] But these passages seem all to be part of "the *Ānuṣṭubha-*

[146] See Sanderson 2007: 220 and 221. For further references to Bhūdhara, see the index in Griffiths & Schmiedchen (eds.) 2007.

[147] Cf. Sanderson 2007: 209.

[148] Cf. i.a. Paippalādavaśādiṣaṭkarmapaddhati, pp. 157–161, 193. We have not yet investigated whether there is any similarity with the *mudrā*s used in properly

kalpamālā of Śeṣa, an exhaustive Paddhati for the regular worship of Nṛsiṃha with his Ānuṣṭubha Mantra (pp. 154–209)",[149] and not of any text attributed in the sources we have seen so far to the author Bhūdhara. A further complicating factor is that we cannot exclude the possibility that the names Śeṣa and Bhūdhara denoted one and the same author. We are hence still unsure whether the 'chapter on rituals for the king' (*rājakarmādhyāya*) referred to by Śrīdhara can be identified with either of the two texts ascribed to Bhūdhara in the parts of the Āṅgirasakalpa corpus that have so far been analysed, or perhaps denoted the Ānuṣṭubhakalpamālā, or some other text, perhaps one still unknown to us from manuscript sources.[150] Besides the quoted passage, we have also noted a reference to an 'opinion of Bhūdhara' (*bhūdharamata*) at the end of chapter 10, to be published in the next volume of our edition.

Works of mythical authors The work Bhārakī is rarely cited, and may have been known to Śrīdhara only in the form of attributions included in the Paribhāṣā, on which he relied, for both times the rubric *bhārakyām* interrupts what can be read as a sequence of Paribhāṣā verses (see ch. 4, 55:11 and 97:9). The element Bhārakī figures as part of the penultimate title Bhārakīgārgyabārhaspatyośanādbhutāni in the list of Atharvavedapariśiṣṭas included in the Caraṇavyūhopaniṣad (Griffiths 2007: 170), where the parallel list in the Caraṇavyūha of the Śaunaka school (AVPariś 49.4.9) reads Bhārgavīyagārgyabārhaspatyośanasādbhutāni, and the corresponding Pariśiṣṭa (70) is entitled Bhārgavīyāni. Part of this same complex of elusive works are the

Vedic context among the Nambudiris, studied by Staal (1983).

[149] Sanderson 2007: 216.

[150] At Paippalādavaśādiṣaṭkarmapaddhati, p. 63, there is a verse *asurebhyo yataḥ pūrvaṁ yojitā tridaśair iyam | āsurīti tato devī rājakarmasu gīyate* || 'Because it was in the past applied by the gods against the Asuras, therefore this goddess, the [mantra of] Āsurī, is chanted in rituals for the king'. But this is from the Āsurīvidhānakalpa, "A work by an anonymous scholar on a fire sacrifice culminating in the dismemberment and sacrifice of an image of the enemy made of the Āsurī fruit and other substances" (Sanderson 2007: 212).

text ascribed to Uśanas, to whom a sequence of verses with parallels in AVPariś 24 is attributed in the same chapter (95:1),[151] and the Aindrabārhaspatya, from which an otherwise unknown verse is cited in ch. 3 (47:6). And a final author who lies far away in a mythical past is Sumanta (*sic*), in a sequence of verses on the Agnināmāni in ch. 4 (60:11 and 61:9).[152]

10. Our editorial method

As editors of the Karmapañjikā, our principal aim has been to determine and present to the reader the text as composed by Śrīdhara. We see no reason to doubt that the available manuscript evidence allows us to come relatively close to this goal, although we do not claim to have been entirely successful. We should also make clear that we have not rigidly striven to present what Śrīdhara may be supposed to have written in all cases, but have opted for a compromise, in which the additional aim to ensure readability of our text was a counterbalance to the stated principal aim.

For there are a few rare cases where all collated manuscripts show the same reading, or can be reduced to one antecedent reading, which can plainly not have been what Śrīdhara intended to write. These might at first sight be thought to suggest that all manuscripts derive from a corrupt hyparchetype which was not Śrīdhara's autograph, but we find ourselves unable to draw such a conclusion, because we doubt that the manuscript tradition of this text has sufficient time depth for such a textbook case of stemmatology to have arisen, and, more pertinently, because we consider it virtually certain that Śrīdhara's own autograph contained some errors right from the start. We do not expect that this assumption will meet with serious objections, but before we move on to a discussion of general aspects of our edi-

[151] Cf. also Pariśiṣṭa 72 entitled Auśanasādbhutāni.

[152] This cannot be identified with any verse ascribed to Sumantu in Dharmanibandhas (cf. Chintamani 1934).

torial policy, we would like to present some specific cases that allow particularly illustrative inferences about Śrīdhara's writing process.

The first case we would like to discuss in this connection is the reading °*bhūtāyāṁ* supported by all manuscripts, where the intended reading is obviously °*bhūtaṁ*, at the opening of ch. 4 (49:3). It is not easy to imagine how the attested reading might have come about as a voluntary or involuntary change in transmission. An unintentional error in Śrīdhara's own manuscript might more easily explain the situation. Right after this prose passage, we find a pair of Paribhāṣā verses, which the very fortunate availability of testimony from Bhaṭṭa Jayanta's Nyāyamañjarī proves must be part of a rather ancient tradition, and for which the manuscripts transmit two gravely disfiguring errors, which the Nyāyamañjarī evidence helps to restore: *traite* for *śraute* and *ekarṣau* for *ekāgnau.* It seems likely that the manuscript material for the Paribhāṣās that was at our author's disposal was itself already corrupt, and that Śrīdhara had no qualms copying blatantly corrupt readings into his own text.

An interesting ensemble of correlated cases is the final element in the frequently occurring *tyāga* formula, of which two examples, taken from chapter 3, have figured above (p. lx). We here cite another, from ch. 5 (110:12–111:1):

> devatāsattām āpādya svasattvaparityāgāya amukāya idaṁ na mama iti nīcair brūyāt |
> 'Having brought about the presence of the deity, and in order to relinquish his own being, he should say, in low voice: "This is for N.N. It does not belong to me!".'

In the various occurrences of this formula, the manuscripts tend to show the readings *namaḥ* | *iti* or *nameti*, which, in view of the common occurrence of double sandhi and excessive use of punctuation, might be interpreted as standing both for *nama iti* or for *na ma iti.* That the former interpretation is to be rejected, despite the fact that the manuscripts often use a *visarga* sign, is proven by the passage in ch. 3 (44:8–9), already cited above, where our emended reading *etad arghyam oṁ brahmaṇe na mama* | (one manuscript shows a lacuna, the other three read *. . . brahmaṇe namaḥ* |) is immediately followed

by *evam evopasthānam | pūjitadevatābhyo namaskuryāt.* Without emendation, the passage would be entirely redundant. The great majority of readings for this part of the *tyāga* formula, whenever it occurs, comprise only two syllables *na ma(ḥ)*, which might point to *na me.* There is also a smaller, but to our judgment significant, body of evidence in support of the reading *na mama.*[153] Although we have, after much hesitation, and partially with the simple intention to favor immediate comprehension of the text, opted to normalize the *tyāga* formula so as always to end with *na mama*, we may in reality not presume that Śrīdhara was himself consistent, and he may himself even have confused *namaskāra* with *tyāga.*[154]

In chapters 5–6 (111:1; 111:6; 124:3; 124:4), we have emended the recurrent reading *caturava(d)dharma* to *caturavattadharma*, which is the expected expression: cf. e.g. Keśava's *paddhati* on Kauśikasūtra 106.9 *avadāyāvadāya caturavattahomaḥ puroḍāśasya.* While all the other manuscript evidence unanimously omits the syllable *tta* in these four occurrences, we find Gu_1 alone supporting our emendation (Gu_1 *caturavarttadharmeṇa*), and that too just once, in the single occurrence in metrical context, the Paribhāṣā verse quoted on p. 111, where the meter requires the presence of this syllable. It seems quite possible that Śrīdhara did not know the word in any other form than *caturava(d)dharma*, but we have preferred to present this technical term in a meaningful form.

[153] All of the relevant cases in the 9 chapters edited here, including those already cited above, are: ch. 1 (6:3; 6.11–12; 8:4); ch. 3 (44:4, 5, 9; 45:5, 6); ch. 4 (61:11); ch. 5 (111:1); ch. 6 (114:2). The last is the only case in this volume where at least two manuscripts correctly give *na mama* and not *nama.*

[154] The word *tyāga* itself does not actually occur in the nine chapters contained in this volume, except in the cited passage as *parityāga.* There are, however, several occurrences in later chapters, of which we are at present able to cite four, on the basis of the manuscript Gu_1: ch. 10 *indrāyedaṁ nameti tyāgaḥ*; ch. 13 *indrāṇyai idaṁ na mameti pratyāhutityāgaḥ* and *prajāpatayedaṁ na mameti tyāgaḥ*; ch. 25 *amukaśarmmaṇe pretāya na vameti tyāgaḥ.* We have cited the actual manuscript readings, three of which clearly support our conclusion that the formula ought to end in *na mama* (in one case with the slight and very common error *m/v*).

In a number of cases, finally, a serious corruption may be suspected, but no convincing solution can be proposed, and it is unclear whether we should presume that Śrīdhara's own copy already contained the problematic reading, or whether we may blame transmission. For instance, in ch. 4 (50:2–5) we find the following passage:

> pākayajñāḥ śrutāv ucyante ||
>
> sāyaṁprātarhomau sthālīpāko navaś ca yaḥ |
> baliś ca pitṛyajñāś ca aṣṭakāś caiva saptamāḥ ||
> paśur ity ete pākayajñā iti | aṣṭamaḥ pākayajñāś ca ity ete pākayajñāḥ |

As we have noted in our apparatus, the *śruti* statement corresponds to Gopathabrāhmaṇa 1.5.23 *sāyaṁprātarhomau sthālīpāko navaś ca yaḥ | baliś ca pitṛyajñaś cāṣṭakā saptamaḥ paśuḥ || ity ete pākayajñāḥ*, a prose passage which Śrīdhara seems to have wanted to squeeze into a semblance of verse-form. But as it stands, the text is very hard to accept, and the problem can only be resolved with drastic measures, such as restoring *...aṣṭakāś caiva saptamāḥ || paśur aṣṭamaḥ pākayajñaś ca || ity ete pākayajñāḥ*. Being at a loss with regard to Śrīdhara's real intention here, we have chosen to retain the text as found in the manuscripts. In rare cases, we edit problematic passages that seem irreparably corrupt within questions marks (e.g. 50:11–12).

10.1 Punctuation

The manuscripts do not show a great deal of variation in the placement of punctuation. The punctuation of our text adheres, as closely as possible without becoming slavish, to that of the manuscripts, so that in most cases punctuation in our edited text corresponds to what is found in more than one manuscript. As regards the use of single vs. double *daṇḍa*s, there is more variation in the manuscripts, and here our decision has been to use the single *daṇḍa* sign everywhere, except to mark the ends of verses.

A special point is the placement of *iti* after verses, but not included in them from the point of view of meter, which tends to happen before the placement of punctuation. To the extent the manuscripts

vary in this regard, we have normalized the seemingly far predominant habit of placing *iti* before punctuation. Among numerous cases, we point to the first, namely in ch. 1 at 3:5 (*plavanānīti* ||), and the second, in ch. 2 at 17:10 (*kuryādhivāsanam iti* ||).

Placement of punctuation should not be understood to correspond only to major breaks, such as the break between sentences, but to cover also such pauses as would be marked with a comma in English usage, so that, for instance, frequently occurring relative/correlative constructions such as *yadā. . .tadā. . .* clauses are often separated by a *daṇḍa* in the manuscripts.

10.2 Metrical transgressions

With the exception of the *maṅgala* verses in long meters at the opening of the text, and some very rare citations of verses from other works (see e.g. 69:1–9), the only verse form observed so far in Śrīdhara's text is the Anuṣṭubh. Many of the verses occurring in the text are explicitly attributed to other texts, and it seems reasonable to presume that except the *maṅgalaśloka*s at the beginnings and ends of chapters, most verses elsewhere, even if not explicitly attributed to any other source, were not of Śrīdhara's own composition. It is not necessary here to make a thorough distinction between original compositions of our author and verses he cites from sources available to him, as we find laxity in the observance of metrical rules both in the *maṅgalaśloka*s and in all other verses, and generally broad manuscript support for the transgressions in question. There are several cases where emendations to sort out these metrical problems are so readily imaginable that it is hard to believe Śrīdhara's autograph was metrically in order. Rather we believe that these metrical impurities are an original feature of this text, and of the sources cited.

Besides the flamboyantly transgressive opening stanzas of Śrīdhara himself (see our discussion on p. xliii), we find several other interesting cases in chapter 1. The first that draws attention is the following (3:4–5):

> vivāho garbhakaraṇaṁ tataḥ puṁsavanaṁ tataḥ |
> jātakarma ca godānopanayanāplavanānīti ||

This stanza is attributed to the Paribhāṣā (cf. p. cxvi). We have yet to find even a partly satisfactory solution to the metrical problem posed by the sequence *godānopanayanāplavanānīti* (the word *iti* falls outside of the stanza, although it is written before the punctuation, in the manner that we have discussed just above, p. cxxv).

The metrical error caused by the sequence *varuṇa deva* in pāda d (*varuṇa deva namo 'stu te*) of a *dhyāna* verse in ch. 3 (42:12) can only be solved by supposing that *varuṇa* could be syncopated to become *var'ṇa*. The origin of the problem clearly lies in the repetitive nature of the series of such verses in which the present one for Varuṇa finds its place: preceding verses in the series ended with metrically unobjectionable pādas (*sahasrākṣa namo 'stu te*, *chāgagāmi. . .*, *pretādhipa. . .*, *māṁsabhakṣa. . .*). Further on in the same series of unattributed *dhyāna* verses (43:8–9), for emending away a whole series of unwanted accusative forms found in the manuscripts, we have paid the price of introducing a disturbing case of enjambment in the vocative case form °*kamaṇḍalu-dhara*, a compound whose two members straddle the boundary between two halves of a verse.

The following verse is found in another series of *dhyāna* verses dedicated to Agni (ch. 4, 58:6–7):

> sarvalakṣaṇasaṁpūrṇaṁ jaṭāmukuṭamaṇḍitam |
> catuḥśrotraṁ dvināsaṁ ca ṣaṇṇetraṁ dvirāsyakam ||

The metrical deficiency of pāda d could be easily solved by inserting *ca*, yet none of our manuscripts offers this solution.[155]

A Paribhāṣā verse in ch. 4 (64:9–10) reads as follows:

> oṁbhūrbhuvaḥsva ityādyā mantrā vyāhr̥tayaḥ smr̥tāḥ |
> tā eva pratyekam oṁpūrvā mahāvyāhr̥tisaṁjñitāḥ ||

It seems that the metrical problem in pāda c must here be resolved by applying double sandhi to yield *taiva*.

[155] Cf. Nāradapurāṇa 1.51.48: *dvimukhaṁ caikahr̥dayaṁ catuḥśrotraṁ dvināsikam* | *dviśīrṣakaṁ ca ṣaṇnetraṁ piṅgalaṁ saptajihvakam.*

Another Paribhāṣā verse in ch. 4 (81:7) begins with a metrically deficient hemistich that we are unable to improve without radical emendation: *ācāryāḥ prāhuḥ sapta havīṁṣy agra bhavanti vai.* Unattributed verses in ch. 4 have hypermetrical pādas c: at 73:11 we read *aśāntyudakaṁ bhavet tatra anyapātre yadā kr̥tam* and at 74:10 *vaṁśapatratr̥ṇaṁ śiṁśapā kāśamūlaś ca kampilaḥ.*

There are again several metrical problems in Paribhāṣā verses in ch. 5. At 105:8–9, our edition reads:

> tathā hi brāhmaṇasthāne yathādaivataṁ prayujyate |
> devasya tvety avasāne mantram ullaṅghya caiva hi ||

In this case the three manuscripts $NiGu_1Gu_2$ support the hypermetrical reading *yathādaivataṁ*; only Ku reads *yathādaivaṁ*, which is likely an intervention from the scribe to fix the meter, and we are reluctant to accept the easy solution of reading *yathādevaṁ.* Still, in the same verse, we have emended the hypermetrical instrumental form *avasānena* supported by all four manuscripts into the locative *avasāne.* A few lines further on (105:13), we retain the unmetrical hemistich *udarko mantra bhavatīti nirukteṣu nigadyate* that has broad manuscript support (again, it is only the scribe of Ku who seems to have felt obliged to fix the text he was copying, by reading *bhavatī nirukteṣu*).

Finally, we draw attention here to the metrical problem in this verse attributed to anonymous *tantraliṅgavidaḥ* at the end of ch. 6 (128:8–9):

> idhmā barhir udapātraṁ sampātā ājyam eva ca |
> purastātsaṁsthitahomāś ca ṣaḍvidhā tantracodaneti ||

The manuscript Gu_2 actually has the reading *homā* here, rather than *homāś ca* found in $NiKuGu_1$. We retain the latter reading, for the variant reading of Gu_1 does yield the right number of syllables but not a proper cadence. We suppose that *purastāt* was to be pronounced *p'rastāt.*

10.3 Sandhi

The manuscripts are rarely unanimous with regard to the use of *avagraha*s in *praśliṣṭasandhi.* E.g., for *gr̥hītvāgni°* in ch. 4 (59:7), we read *gr̥hītvā'gni°* in $NiGu_1$, and *gr̥hītvā agni°* in $KuGu_2$. We have consistently removed any such *avagraha*s from our text, and applied the sandhi if the weight of the manuscript evidence seemed to be in favor of it.

Non-application of vowel sandhi, or in other words the retention of hiatus, is however a common feature in our text, for a variety of pragmatic reasons. Among hundreds of cases, we may cite °*sthāne uktam* (ch. 6, 124:4). A phonetic reason, namely local pronunciation of *r̥* as /ru/, explains such cases as *maharṣayo r̥ṣayas* (ch. 4, 87:9) and *vasavo r̥ṣayaḥ* (ch. 5, 102:4–5). We have the impression that the ms. Gu_2 may show a tendency to apply sandhi where other mss. do not: between two pādas of a verse attributed to an unidentified *vedavacas* in ch. 4, we find *. . .śuddhakarmā anyair. . .* at 69:3 represented in this ms. as *śuddhakarmānyair.*

In ch. 3, at 28:1, we have emended the unanimous manuscript reading °*hārāt asya* (i.e. °हारात् अस्य) to °*hārād asya.* Use of *anusvāra* at word end before following vowel, or in other words the non-use of intervocalic *m*, is a much more common example of non-application of sandhi, because *ṁ* is the preferred spelling of *m* in pausa.

Use of a hiatus-breaking *-m-* is occasionally found in Śrīdhara's prose and retained in our edition. In ch. 4 (62:11), we edit *śūrpādīnāmagniprajvālane*, which seems to stand for *śūrpādinā agni°*, on the basis of mss. $NiKuGu_2$; the sentence where it occurs is not found in Gu_1. In the same chapter (99:9), we have followed the same three mss. in reading *vibhajyatamābhyām*, which clearly stands for *vibhajyata-m-ābhyām*, while Gu_1 here uses *-y-* as hiatus-breaker. Another case occurs in a sequence of *pratīka*s *agnir mā pātu prathama-m-agnir mā viśvā iti* at 30:6, where the first *pratīka* is for PS 20.16.8 *agnir mā pātu prathamo durarmaṇo* while the second is for PS 20.23.5 *agnir mā viśvād duritāt punātu*, so that the sequence ought to have been *agnir mā pātu pratham**a** **a**gnir mā viśvā**d** **i**ti* if Śrīdhara had cared

to write in correct Sanskrit.[156] Furthermore, two relatively certain cases appear in verses cited by Śrīdhara in ch. 4: in a Paribhāṣā verse at 62:2 (*sadhūma-m-atha dāruṇi*) and in an unidentified *vedavacas* at 69:1 (*hiṁsitvā-m-anṛtīṁ*).

One entirely unexpected sandhi form is found in verse context, although without metrical need, in all manuscripts in ch. 3 (43:2) °*adhyakṣo kubero*, instead of °*adhyakṣaḥ kubero*. It is not clear who is the author of the sequence of verses where it occurs, but in all likelihood not Śrīdhara himself. The same is found also in prose, in ch. 4 (85:1) °*mukho kuśān*, where by contrast we may attribute this idiosyncrasy to our author.

Double application of sandhi is a very common feature of the text, both in Śrīdhara's own prose, and in the verse citations that he includes. Our editorial policy here distinguishes between these verse and prose contexts. In the former, we preserve cases of double sandhi sanctioned by the meter; in the latter, our primary criterion is readability, since we can, even facing unanimity of manuscript transmission, never be sure whether we are dealing with an authentic authorial feature, or a feature of transmission shared by all manuscripts. In so doing, we know that we will erase some authorial cases of double sandhi in prose context from the text, but this objection seems to us not to outweigh the benefit of a readable text. The following list of examples does not aim at completeness.

ch. 2 13:1 (prose): we have emended the unanimous reading *tasyāñjalau* to *tasyā añjalau*

ch. 3 34:10 (prose): we have emended *lokapāladikpālārcanīyāḥ* to *lokapāladikpālā arcanīyāḥ*; 42:9 (verse): we have retained *nairṛtotpalavigrahaḥ* (m.c. for *nairṛta utpalavigrahaḥ*)

ch. 4 50:12 (verse): we have retained *amuṣmaiti* (m.c. for *amuṣmā iti*); 58:5 (prose): we have emended *tatottara*° to *tata uttara*°;

[156] On the issue of laxity in sandhi and citation forms at the boundaries of *pratīkas*, see above, p. c.

78:11 and 85:6–7 (prose): we have three times emended °*mukhopa*° to °*mukha upa*°; 98:3 (prose): we have emended *catasrājyā*° to *catasra ājyā*°

ch. 5 107:3 (prose): we have emended *phenāyamānetyarthaḥ* to *phenāyamāna ity arthaḥ*

ch. 6 116:8 (prose): we have emended °*karmaṇi kr̥taitat* to °*karmaṇi kr̥ta etat*; 119:11–120:1 and 121.7 (prose): we have twice emended *catasrājyāhutayo* to *catasra ājyāhutayo*; 121:1 (prose): we have emended *saṁsrāvabhāgeti* to *saṁsrāvabhāgā iti*; 121:11 (prose): we have emended *tisrājyājutayo* to *tisra ājyāhutayo*; 122:2 (prose): we have emended °*hartavyeti* to °*hartavya iti*

10.4 Variant readings not systematically reported

Whereas in the first three chapters, we have ignored only few of the insignificant variants in our critical apparatus, we have later become less reticent in this regard. Unless there was occasion to cite any other variant for any of the sources used, or the reading in question yields a grammatically acceptable variant, we have in these later chapters (gradually) ceased to report variant readings involving the following types of commonly occurring phenomena:

- presence/absence of anusvāra or homorganic nasal
- use of anusvāra for -*m* at the end of a sentence or phrase
- presence/absence of visarga and virāma
- presence/absence of punctuation
- presence/absence of avagraha vs. initial *a*-
- presence/absence of sandhi in formulaic prose sequences
- presence/absence of consonant doubling after *r*
- spelling of a single consonant for a geminate in other contexts than those involving *r*

- degemination in clusters such as *ttv* (ubiquitous)
- spelling of *ccha* as *cha* (nearly ubiquitous)
- spelling *tś* for *(c)ch* (if based on a correct analysis of sandhi)
- short or long vowel sign for the reverse
- variation *e/ye/ai/ayi* and *o/au*
- spelling of *ru/rū* by *r̥/r̥̄* and the reverse
- omission of final -*r* before initial vowel *r̥*- or other errors involving *r̥/r*, including omission of repha
- graphic confusion between *Cā* and *Cī*
- graphic confusion *g/ś*; *m/s*; *d/h*; of the combinations *bd*, *vy*, *dd*, *dv* and *dy*; of any combinations *Cv* and *Cy*
- pronunciation-based misspelling of sibilants[157]
- pronunciation-based confusion of *j* and *y*; *j* and *dy*
- spelling *ny* for *ṇy*
- simplification *kṣ* for *kṣy*

Our manuscript Gu$_1$ shows a proportionally large number of errors of sandhi between the ends of *pratīka*s and ensuing elements commencing with *iti*. We have gradually permitted ourselves more and more to abstain from reporting this specific type of error too.

[157] Some substandard spellings occur with near consistency in certain words. Thus, in the portions of the text for which we have collated manuscripts so far, the word *sita* is generally spelt *śita*; *sruva* almost always as *śr̥va* and *sruc* as *śr̥c*; *śūrpa*, by contrast, is never spelt with *ś* but always with *s*. We have everywhere edited (without systematic recording of the variants in question) the expected sibilant although Śrīdhara apparently knew them in a different spelling. It might thus be said that in the case of sibilants (among others), we have tended to over-normalize our text.

11. Our critical apparatus

The critical apparatus of our edition comprises three layers, although all three layers do not necessarily appear on every page. The top layer is reserved for the identification of the mantras indicated only by *pratīka*. The middle layer reports and quotes significant parallels found within the KP and in other texts, for instance when Śrīdhara quotes a verse that we have found transmitted also elsewhere, whether or not this is the same as the source indicated by Śrīdhara, if indeed he indicates any source at all. These parallels have sometimes had influence on our choices of reading. The abbreviations used for the titles of parallel texts are explained on pp. 141–142.

The lowest and generally largest layer of the apparatus — the only one to be arranged in two columns — is dedicated to reporting on the variant readings of our four, or, for chapters 1–3, even five manuscripts. This layer of our apparatus is built up of segments of text for which variant readings are to be reported. Each segment is quoted from the body of our edition with reference to the line(s) where it occurs, and delimited by the sign **]**, after which follow the variant readings corresponding to this segment. Our apparatus is fully positive, meaning that we always make explicit which manuscripts, if any, support our choice of reading, and what are the readings of manuscripts which do not support our choice. We always make it explicit when the reading that we adopt is an emendation not found as such in any manuscript. However, we refer the reader back to our list in §10.4 of the types of variant readings which have not been systematically reported in our apparatus. We also recall that the level of detail which we have striven for in reporting variants was very high in chapters 1–3, meaning that quite a few insignificant variant readings are reported in those chapters, whereas our apparatus in subsequent chapters is relatively more free of such clutter. On the other hand, as indicated above, in principle we report all variant readings when we report any variant reading at all. It may be said that this results in reporting too many insignificant variants, but our consideration was that in the impossibility of consistently reporting all variance of reading, it might be useful from time to time to remind the reader of the kind of insignificant variation that does occur.

The sigla by which we designate our witnesses have been introduced in our description of the manuscripts in §2. The basic order in which we cite readings is Ni, Ku, Gu_1, Gu_2, Gu_3. Besides these sigla, we use the following editorial indications:

- alt. The following manuscript(s) arrange(s) the text in an alternative manner, as reported in our apparatus, and do not have a textual segment that is directly parallel to the segment in question.
- corr. The preceding reading is not literally attested as such in any manuscript, but is a normalized correction for which at least one manuscript has an insignificantly different reading.
- {} The akṣara(s) enclosed is (are) cancelled by the scribe.
- em. The preceding reading is our emendation.
- lac. The following manuscript(s) shows a larger lacuna within which falls the segment in question (contrast "om.").
- om. The following manuscript(s) altogether omit the specific segment in question (contrast "lac.").
- ^{ac} *ante correctionem*: the given reading of this manuscript was subsequently corrected by the scribe.
- ^{pc} *post correctionem*: the given reading of this manuscript is the result of correction by the scribe.
- +...+ The akṣara(s) is (are) added in the margin or between the lines.
- • One illegible akṣara.
- # One illegible numeral sign.
- _ Space for one akṣara left open in the given manuscript corresponding to illegible passages in its exemplar.

(1)

बहिःशालाशुभविधिः

Ku 1r, Gu_1 4v5, Gu_2 1r, Gu_3 1r ॐ नमो लक्ष्मीनृसिंहाय ।

वन्दे यं परमं वदन्ति मुनयः शान्तं चिदं शाश्वतम्
सत्यज्ञानमयं हिमांशुधवलं हारादिभिर्भूषितम् ।
योगारूढमरिंधनुर्वराभयकरं वामे श्रितां चेन्दिरां
Gu_1 5r शेषक्रोडे वसानं नृहरिमनिशमचिन्त्यमात्मस्वरूपम् ॥

---

4 अरिंधनुर्वराभयकरं Cf. the first *maṅgala* verse of chapter 7: शरच्चन्द्रनिभं देवं नृसिंहं पीतवाससम् । चक्रं पिनाकमभयं वरं शेषाङ्कगोऽवतु ॥; but especially the *maṅgala* of chapter 9: महाचक्रस्य नाभिस्थः शेषच्छत्रसुभूषणः । वरारिधनुषोऽभीतिः सश्रीकोऽवतु सिंहराट् ॥ and that of chapter 10 (to be included in vol. II of our edition): लक्ष्मीकुचाग्रसंस्पर्शसंजातपुलकात्मने । नमस्तस्मै नृसिंहाय वराभ्यरिपिनाकिने ॥. Given the equivalence of the compounds वरारिधनुषोऽभीतिः and वराभ्यरिपिनाकिने in these last two *maṅgala*s with the transmitted but unmetrical reading here, it seems that the metrical infelicity (or indeterminability) must be accepted.

---

1 ॐ नमो लक्ष्मीनृसिंहाय] Gu_1Gu_3, श्रीलक्ष्मीनृसिंहाय नमः । अविघ्नमस्तु Ku, श्रीलक्ष्मिनृसिहाय नमः ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ अविघ्नमस्तु Gu_2
2 यं] Gu_1Gu_3, सं Ku, य Gu_2
2 मुनयः] $KuGu_1Gu_3$, मुनयोः Gu_2
2 शान्तं चिदं] Gu_1Gu_2, शान्तचिद्यं Ku, शान्तिचिदं Gu_2
3 सत्यज्ञानमयं] Ku, सत्यज्ञानमय Gu_1Gu_3, सत्यं ज्ञानमयं Gu_2
3 हिमांशु°] $KuGu_1Gu_2$, दिमांशु° Gu_3
3 °दिभिर्भूषितम्] corr., °दिभिभूषितमं $KuGu_1$, °दिभिभूशितं Gu_2, °दिविभुषितमं Gu_3
4 योगारूढमरिंधनुर्वराभयकरं] corr. (but unmetr.), योगात्रृडमरिंधनुर्व{•}राभयकरं Ku, योगात्रृढमरींधनुंर्वराभयकरं Gu_1Gu_3, योगात्रृढधनुर्वराभयकरं Gu_2
4 श्रितां चेन्दिरां] em., श्रितं चेन्दिरं $KuGu_1Gu_3$, श्रीतं चेन्द्रीय Gu_2
5 शेषक्रोडे] $KuGu_1Gu_2$, शक्षक्रोडे Gu_2
5 °निशमचिन्त्य°] em. (but still unmetr.), °निशं चिन्त्य° $KuGu_1Gu_2Gu_3$
5 °मात्मस्व°] $KuGu_1Gu_3$, °मासस्व° Gu_2

श्रीमल्लक्ष्मीनृसिंहपदयुगकमले भृङ्गवद्भृङ्गरूपी
श्रेष्ठः शाण्डिल्यगोत्रे हरिहरसुकृती वेदरूपो बभूव ।
शान्तो दान्तोऽनुरागी हरिपदयुगलं भावयेद्यः समाधौ
तत्सूनुः श्रीधरोऽहं नृहरिपदयुगं चिन्तयित्वा करोमि ॥
बहिःशालादिकं कर्म जातसंस्थादिकाः क्रियाः ।
कर्मपञ्जिकया नाम ग्रन्थं सूत्रानुसारतः ॥

सूत्रानुसारत इति पैठीनसिसूत्रानुसारेणेत्यर्थः । ग्रन्थादौ ग्रन्थस्य निर्विघ्नपरिसमाप्त्यर्थमिष्टदेवतां स्तौति ।

श्रीनृसिंहं नमस्कृत्य धिया वाचा च कर्मणा ।
बहिःशालाविधिं वक्ष्ये सर्वकर्मे प्रशस्यते ॥

अथ बहिःशालारोपणविधिः । जातसंस्थायां बहिःशालारोपणं अवश्यं कार्यम् । Gu$_3$ 1v
गृहादेः कर्माचरणे निषिद्धत्वात् । यथोक्तं परिभाषायाम् ।

गृहमध्ये न कर्तव्या जातसंस्था कदाचन ।

---

1 श्रीमल्लक्ष्मी°] Ku, श्रीमलक्ष्मी° Gu$_1$Gu$_3$, लक्ष्मि° Gu$_2$
1 °नृसिंहपद°] KuGu$_1$Gu$_2$, °नृसिहःपद° Gu$_3$
1 भृङ्गवद्भृङ्गरूपी] Ku, भृवद्भृङ्गरूपी Gu$_1$Gu$_3$, भृङ्गवभृङ्गरःपी Gu$_2$
2 °सुकृती] KuGu$_1$Gu$_3$, °शुकृती Gu$_2$
2 वेद°] KuGu$_2$, देव° Gu$_1$Gu$_3$
3–4 भावयेद्यः °°° नृहरिपदयुगं] Gu$_2$ omits these words due to eye-skip
3 भावयेद्यः] KuGu$_1$, lac. Gu$_2$, भावद्यः Gu$_3$
3 समाधौ] Gu$_1$, समाधो Ku, lac. Gu$_2$, त्समाधौ Gu$_3$
4 तत्सूनुः] corr., त्रसूनः Ku, तत्सूनुंः Gu$_1$, lac. Gu$_2$, तसनुंः Gu$_3$
5 बहिःशाला°] KuGu$_1$Gu$_2$, बहिशाला° Gu$_3$
5 कर्म] KuGu$_1$Gu$_3$, सर्वं Gu$_2$
5 क्रियाः] KuGu$_1$Gu$_3$, क्रिया Gu$_2$
6 °पञ्जिकया] Gu$_1$Gu$_2$Gu$_3$, °पञ्जिकाया Ku
6 सूत्रानु°] Ku, सुत्रानु° Gu$_1$Gu$_2$Gu$_3$
7 सूत्रानु°] Ku, सुत्रानु° Gu$_1$Gu$_2$Gu$_3$
7 पैठीनसिसूत्रानुसारेणेत्यर्थः] Gu$_2$, पैठनसीसुत्रानुसारेणेत्यर्थः Ku, पैठीनसिसुत्रानुसारेणेति Gu$_1$Gu$_3$
7–8 ग्रन्थादौ °°° स्तौति ।] This sentence is omitted in Gu$_2$
9 श्रीनृसिंहं] Ku, श्रीनृसिहं Gu$_1$Gu$_3$, श्रीलक्ष्मिनृसिंहं Gu$_2$
9 धिया] Gu$_1$Gu$_2$Gu$_3$, स्रधया Ku
10 बहिःशालाविधिं वक्ष्ये] KuGu$_1$Gu$_3$, बहिशालाविधि वक्षो Gu$_2$
10 °कर्मे] Gu$_1$Gu$_2$Gu$_3$^{pc}, °कर्म Ku, °कर्म्म Gu$_3$^{ac}
11 बहिःशाला°] KuGu$_1$Gu$_3$, बहिशाला° Gu$_2$
11 °स्थायां] Gu$_1$Gu$_2$Gu$_3$, °स्थाया Ku
11 अवश्यं] Ku, अवस्यं Gu$_1$Gu$_3$, अवश्य Gu$_2$
12 गृहादेः] KuGu$_1$Gu$_3$, गृहदेः Gu$_2$
12 कर्माचरणे] Gu$_2$, कर्माचकरणे Ku, कर्म्माचरणे Gu$_1$Gu$_3$
12 निषिद्ध°] KuGu$_1$Gu$_3$, निशीद्ध° Gu$_2$
12 यथोक्तं] KuGu$_1$, उक्तं च Gu$_1$Gu$_3$
13 जातसंस्था] Gu$_2$, जातसंस्थाः Ku, जातंसंस्था Gu$_1$Gu$_3$

प्राङ्गणे मण्डपं कृत्वा तत्र कर्म समाचरेत् ॥

Ku 1v, Gu$_2$ 1v इति वचनाद्बहिःशालारोपणमवश्यमेव । जातसंस्थाश्च कतिप्रकारा भवन्ति । सप्तेति । तद्यथा परिभाषायाम् ।

विवाहो गर्भकरणं ततः पुंसवनं पुनः ।
जातकर्म च गोदानोपनयनाप्लवनानीति ॥

अथ ज्योतिःशास्त्रोक्तशुभदिवसे बहिःशालारम्भः क्रियते । यदुक्तं ज्योतिःशास्त्रे ।

आदित्यद्वयरोहिणीमृगशिराज्येष्ठाधनिष्ठोत्तरा-
पौष्णाविष्णुमघानुराधगुरुभिः शुद्धैः सुतारान्वितैः ।
सौम्यानां दिवसेऽथ पापरहिते योगे विरिक्ते तिथौ
विष्टित्यक्तदिने वदन्ति मुनयो वेश्मादि कार्यं शुभम् ॥

इत्यादि वचनाद्दैवज्ञोदिते काले शुभारम्भं कर्तव्यम् । तस्य विधिरुच्यते ।

Gu$_3$ 2r आदौ स्वस्तिवाचनं कृत्वा अद्यामुकसगोत्रस्यामुकदेवशर्मणः पुत्रस्य पुत्र्या वा अमु-

---

6–10 Rāghavabhaṭṭa on Śāradātilakatantra 3.19 (p. 148) °°° शुभेऽह्नि ज्योतिः-शास्त्रसमुक्तशुभतिथौ ततो मण्डपं रचयेदिति सम्बन्धः । तथा च राजमार्तण्डे – आदित्यद्वयरोहिणी-मृगशिरोहस्ताधनिष्ठोत्तरापुष्याविष्णुमघानुराधपवनैः शुद्धैः सुतारान्वितैः । सौम्यानां दिवसेषु पापरहिते योगे विरिक्ते तिथौ विष्टित्यक्तदिने वदन्ति मुनयो वेश्मादि कार्य्यं शुभम् ॥

---

1 तत्र] KuGu$_1$Gu$_3$, तत्त् Gu$_2$
2 °मवश्यमेव] Ku, °मवस्यमेव Gu$_1$Gu$_2$Gu$_3$
2 °संस्थाश्च] KuGu$_1$Gu$_2$, °संस्था च Gu$_3$
3 °भाषायाम्] KuGu$_1$Gu$_3$, °भाशायां Gu$_2$
4 पुनः] Gu$_1$Gu$_2$Gu$_3$, ततः Ku
5 °प्लवनानीति ॥] Gu$_1$Gu$_3$, °प्लवनानिति ॥ KuGu$_2$
6 ज्योतिःशास्त्रोक्त°] KuGu$_1$Gu$_3$, जोतिसास्त्रोक्त° Gu$_2$
6 °शुभ°] KuGu$_2$, °सुभ° Gu$_1$Gu$_3$
7 °रोहिणी°] KuGu$_3$, °रोहीणी° Gu$_1$, °रोहिणि° Gu$_2$
7 °शिरा°] KuGu$_2$, °शिरां° Gu$_1$Gu$_3$
8 °विष्णु°] KuGu$_1$Gu$_3$, °विष्णू° Gu$_2$
8 °राधगुरुभिः] Gu$_1$Gu$_3$, °राधगुरिभः Ku, °राधागुरूभिः Gu$_2$
8 शुद्धैः] KuGu$_1$Gu$_3$, शुद्धै Gu$_2$
8 सुतारान्वितैः] Gu$_1$Gu$_2$Gu$_3$, सुतान्वितैः Ku
9 सौम्यानां] Ku, सोम्यानां Gu$_1$Gu$_3$, सोम्याना Gu$_2$
9 विरिक्ते] Gu$_1$Gu$_2$Gu$_3$, विरक्ते Ku
10 विष्टित्यक्त°] KuGu$_2$, विष्टिंत्यक्त° Gu$_1$Gu$_3$
11 वचनाद्दैव°] Ku, वचनादैव° Gu$_1$Gu$_2$Gu$_3$
11 शुभारम्भं] Gu$_1$Gu$_3$, शुभारम्भ KuGu$_2$
12 अद्यामुकसगोत्रस्यामुक°] corr., अद्यामुकसगोत्रस्या अमुक° Ku, अद्या अमुकसगोत्रस्यामुक° Gu$_1$Gu$_3$, अमुकसगोत्रस्य अमुक° Gu$_2$
12 पुत्र्या] Ku, पुत्री Gu$_1$Gu$_2$Gu$_3$
3.12–4.1 वा अमुककर्म] Ku, वामुककर्म्म Gu$_1$Gu$_3$, वामुककर्म Gu$_2$

ककर्म कर्तुं बहिःशालारम्भः क्रियते यदा तदा तारावारग्रहनक्षत्राणाममृतयोगोऽस्तु । शुभं भवत्विति त्रिर्ब्राह्मणा वदेयुः । तदनन्तरं ज्योतिःशास्त्रोक्ते स्थाने चतुरस्रं गर्तं खात्वा । तद्गर्तस्य मध्ये दक्षिणे गणेशं पूजयेत् ।

कर्मणां सिद्धिकामस्तु पूजयेद्वै विनायकम् ।

इति वचनादादौ विनायकं संपूज्य पश्चादनन्तादीनिति । उत्तरे अनन्तादीन् पूजयेत् ।

गर्तस्योत्तरभागेऽष्टदलपद्मं विलिख्य तत्र कर्णिकायां महावराहस्वरूपिणं वासुदेवं Gu$_2$ 2r
पूजयेत् । पत्रेषु पूर्वादिक्रमेण अनन्तवासुकितक्षककर्कोटकशङ्ख्कुलिकपद्ममहापद्म इत्यष्टौ Ku 2r
नागान् पूजयेत् ।

तत आचार्यः पूर्वाभिमुख उत्तराभिमुखो वासने चोपविश्य हृदि नारायणं विचिन्त्य स्मार्तमार्गेणासनप्राणायामौ कृत्वा अर्घ्यपात्रं विधायार्घ्यजलेनात्मानं संभारांश्च संप्रोक्ष्य
ॐ आत्मा ऋषिरनुष्टुप्छन्दः परमात्मा देवता सर्वकर्मारम्भे विनियोग इति प्राञ्जलिर्भूत्वा Gu$_3$ 2v

4 The same half-verse is found in the Garuḍapurāṇa 1.51.20ab.

1 बहिः॰] Gu$_1$Gu$_2$Gu$_3$, विहिः॰ Ku
1 क्रियते] Gu$_1$Gu$_2$Gu$_3$, क्रीयते Ku
1 तदा] KuGu$_1$Gu$_3$, om. Gu$_2$
1 तारावारग्रह॰] Gu$_1$Gu$_2$, तारावाराग्रह॰ KuGu$_3$
1 नक्षत्राणाममृत॰] Ku, नक्षत्राणां ममृत॰ Gu$_1$Gu$_2$Gu$_3$
2 भवत्विति त्रिर्ब्राह्मणा] Gu$_2$, भवत्विति ब्राह्मणा Ku, भवितित्रिब्राह्मणान् Gu$_1$Gu$_3$
2 वदेयुः] KuGu$_1$Gu$_3$, वदेयु Gu$_2$
2 तदनन्तरं] KuGu$_1$Gu$_3$, तदनंन्तरं Gu$_2$
2 चतुरस्रं] Ku, चतुस्रं Gu$_1$Gu$_3$, चतुस्र Gu$_2$
2 गर्तं] KuGu$_1$Gu$_3$, गर्त्तु Gu$_2$
3 तद्गर्तस्य] Ku, तदद्गस्य Gu$_1$^{ac}, तदद्गर्त्तस्य Gu$_1$^{pc}, तंगर्त्तस्य Gu$_2$, तदद्गंत्तस्य Gu$_3$
3 पूजयेत्] Gu$_1$Gu$_3$, पुजयेत् KuGu$_2$
4–5 कर्मणां ॰॰॰ पश्चादनन्तादीनिति ।] Gu$_1$ and Gu$_3$ do not give this half-verse and following prose sentence
4 पूजयेद्वै] Ku, lac. Gu$_1$Gu$_3$, पूजये वै Gu$_2$
5 ॰दीनिति] corr., ॰दिनीति Ku, lac. Gu$_1$Gu$_3$, ॰दिनिति Gu$_2$
5 अनन्तादीन्] Gu$_1$, अनन्तादीन KuGu$_3$, अनन्तादिन Gu$_2$
6 ऽष्टदलपद्मं] KuGu$_2$, अष्टदलं पद्मं Gu$_1$Gu$_3$
6 विलिख्य] Gu$_1$, लिखित्वा KuGu$_2$, विलिक्ष्य Gu$_3$
6 तत्र कर्णिकायां] KuGu$_2$Gu$_3$, तत्र कर्ण्णिकायां तत्र कर्ण्णिकायां Gu$_1$
7 पत्रेषु] KuGu$_1$, पत्रेषू Gu$_2$, पत्रेसु Gu$_3$
7 ॰वासुकि॰] KuGu$_2$, ॰वासुकी॰ Gu$_1$Gu$_3$
7 ॰शङ्ख्कुलिकपद्ममहापद्म] Gu$_2$, ॰शङ्ककुलिकपद्म Ku, ॰शंङ्ख्कुलिकपद्ममहापद्म Gu$_1$Gu$_3$
7–8 इत्यष्टौ नागान्] Gu$_1$Gu$_2$Gu$_3$, इत्यकुलानागेभ्यो Ku
9 तत] KuGu$_1$Gu$_3$, तत्त् Gu$_2$
9 ॰मुख उत्तराभिमुखो] em., ॰मुखोत्तराभिमुखो Ku, ॰मुखोत्तरामुखो Gu$_1$Gu$_2$Gu$_3$
9 वासने] Gu$_1$Gu$_3$, वा आसने KuGu$_2$
9 विचिन्त्य] Gu$_1$Gu$_2$Gu$_3$, विचन्त्य Ku
10 ॰मार्गेणासन॰] KuGu$_1$Gu$_3$, ॰मार्गे आसन॰ Gu$_2$
10 ॰प्राणायामौ] KuGu$_2$, प्राणामौ Gu$_1$Gu$_3$
10 कृत्वा] KuGu$_2$, कृत्व । Gu$_1$Gu$_3$
10 संभारांश्च संप्रोक्ष्य] corr., सम्भारांश्च संप्रोक्षः Ku, संप्रोक्ष्य सम्भारांश्च Gu$_1$Gu$_3$, सम्भारांश्च संप्रेक्ष्य Gu$_2$
11 विनियोग] KuGu$_1$Gu$_3$, विनियोगः । Gu$_2$
11 प्राञ्जलिर्भूत्वा] Gu$_1$Gu$_3$, प्राञ्जलिभूत्वा Ku, प्राञ्जलिर्भुत्व Gu$_2$

वदति । ऋषिच्छन्दोदेवताः शिरसि वदने हृदये न्यसेदिति सर्वत्र । तथा चागमशास्त्रे ।

> ऋषिर्गुरुत्वाच्छिरसैव धार्यश्छन्दोऽक्षरत्वाद्रसनागतं स्यात् ।
> ध्यानं तु गन्तव्यतया सदैव हृदि प्रविष्टा मुनि देवतेति ॥

ततः कर्ता अव्यसश्चेत्यृचं पठति । उक्तं च परिभाषायाम् ।

> आर्षं वै दैवतं छन्दस्त्वविज्ञाय भृगूत्तम ।
> मन्त्रस्य तेन मन्त्रेण जपहोमौ न कारयेत् ॥
>
> ब्राह्मणं विनियोगं च छन्दांस्यार्षेयदेवताः ।
> अज्ञात्वा यश्चरेन्मन्त्रैर्न स तत्फलमश्नुते ॥

इति पातञ्जलसूत्रोक्तम् ।

> मन्त्रवत्कर्मणामादावव्यसश्चेत्यृचं पठेत् ।
> यस्मात्कोशादित्यन्ततः परिशिष्टस्य शासनात् ॥

---

4 अव्यसश्च PS 19.35.2

2–3 Prapañcasāra 6.2 ऋषिर्गुरुत्वाच्छिरसैव धार्यश्छन्दोऽक्षरत्वाद्ररसनागतं स्यात् । धियावगन्तव्यतया सदैव हृदि प्रविष्टा मनुदेवता च ॥

5–6 Atharvavidhāna 47 (= Viṣṇudharmottarapurāṇa 2.127.45cd–46ab) आर्षं वै दैवतं छन्दस्त्वविज्ञाय भृगूत्तम । मन्त्रस्य तेन मन्त्रेण जप्यहोमौ न कारयेत् ॥

---

1 °देवताः] em., °देवता Ku, °देवता च Gu$_1$Gu$_2$Gu$_3$
1 न्यसेदिति सर्वत्र] KuGu$_1$Gu$_3$, न्यशेदि शर्वत्र Gu$_2$
1 चागमशास्त्रे] KuGu$_2$, च शामशास्त्रे Gu$_1$Gu$_3$
2 ऋषिर्गुरुत्वाच्छिरसैव धार्यश्छन्दो] em., ऋषिर्गुऋत्वाच्छिरसौव धार्यं छन्दो Ku, ऋषिर्शुऋत्वाच्छिरसैव धार्यं छन्दो Gu$_1$, ऋषिर्गुऋत्वाछिरसैव धार्यं च्छन्दो Gu$_2$, ऋषिर्श्चऋत्वाच्छिरसैव धार्यं छन्दो Gu$_3$
2 °गतं] Gu$_2$, °गत Ku, °गतः Gu$_1$, °शतः Gu$_3$
3 ध्यानं तु] Gu$_1$Gu$_3$, ध्यानन्तु KuGu$_2$
3 गन्तव्यतया] KuGu$_2$, गन्त्रव्यतया Gu$_1$Gu$_3$
3 प्रविष्टा] Gu$_2$, प्रदिष्टा KuGu$_1$Gu$_3$
3 देवतेति] KuGu$_1$Gu$_3$, देवता चेति Gu$_2$
4 ततः] KuGu$_1$Gu$_3$, तत् Gu$_2$
4 अव्यसश्चेत्यृचं] KuGu$_2$, अव्यसश्चे इत्यृचं Gu$_1$Gu$_3$
4 उक्तं च] KuGu$_1$Gu$_3$, उक्तं Gu$_2$
5 आर्षं] KuGu$_1$Gu$_3$, आर्षषं Gu$_2$
5 °स्त्वविज्ञाय] KuGu$_1$Gu$_3$, °स्वविज्ञाय Gu$_2$
5 भृगूत्तम] corr., भृगुत्तम KuGu$_1$Gu$_2$Gu$_3$
6 मन्त्रस्य] KuGu$_1$Gu$_3$, मन्त्र ॥ मन्त्रस्य Gu$_2$
7 च] KuGu$_2$, om. Gu$_1$Gu$_3$
7 छन्दांस्यार्षेयदेवताः] KuGu$_1$Gu$_3$, छन्दास्यार्षेयदेवता Gu$_2$
8 यश्चरेन्मन्त्रैर्न] KuGu$_1$, यःश्चरेमन्त्रैनि Gu$_2$, यश्चरेन्मन्त्रैनि Gu$_3$
8 स] Gu$_1$Gu$_2$Gu$_3$, स्य Ku
9 इति] KuGu$_2$, इति ॥ इति Gu$_1$Gu$_3$
9 पातञ्जल°] KuGu$_2$, पात्रञ्जल° Gu$_1$Gu$_3$
10 °मादावव्यसश्चे°] corr., °मादादव्यसश्चे° Ku, °मादाववसश्चे° Gu$_1$Gu$_1$, °वादादव्यसश्चे° Gu$_2$
11 °दित्यन्ततः] Gu$_1$Gu$_2$Gu$_3$, °दित्यन्तः Ku

इति वचनाद्वैदिककर्मणामादावव्यसश्चेति भवति । नो चेद्धीनाङ्गं भवति । ततः कर्ता ॐ (Gu$_2$ 2v) कश्यप ऋषिस्त्रिष्टुप्छन्द आपो देवता मन्त्रस्नाने विनियोग इति स्मृत्वा । हिरण्यवर्णेति सूक्तान्ते एतत्स्नानम् ॐ गणपत्यादिसर्वेभ्यो देवेभ्यो न मम इति स्नानं कारयित्वा । (Ku 2v) मन्त्रान्ते कर्मादि सन्धातव्यमिति वचनात्सूक्तानन्तरमेव स्नाति । तथा च परिभाषायाम् ।

उत्तरस्य गणस्यादिः पूर्वस्यान्ते भवेदिह ।
सर्वत्रैवं विजानीयान्मन्त्रकर्मगणेषु च ॥
पूर्वो मन्त्रगणो ज्ञेयः कर्म चैवोत्तरो गणः ।
तस्मान्मन्त्रगणस्यान्ते कर्म कुर्याद्यथाविधि ॥ (Gu$_1$ 6v)
उक्त्वा कर्म ततः पश्चान्मन्त्रं तत्र विनिर्दिशेत् ।
तत्रापि मन्त्रः पूर्वः स्यात्कर्मणः साधको यतः ॥

इति वचनात्सूक्तानन्तरमेव स्नाति । एतदाचमनीयम् ॐ गणपत्यादिसर्वेभ्यो देवेभ्यो न मम । यत्ते वास इत्यृचान्ते एष ते वास गणपत इत्यादि सर्वेषूपचारेषु योज्यम् । पुनरा-

---

2 हिरण्यवर्णाः PS 1.25 12 यत्ते वासः PS 16.4.6

---

4 KātyŚS 1.3.3 मन्त्रान्तैः कर्मादि सांनिपात्योऽभिधानात्

---

1 इति वचनाद्वैदिक॰] corr., इति वचनात् ॥ वैदिक॰ KuGu_2, इत्रि वचनाद्वैदिक॰ Gu_1Gu_3
1 ॰मादावव्यसश्चेति भवति] Gu_2, ॰मादामव्यसश्चेति भवति Ku, ॰मादावव्यसश्चेतिर्भवति Gu_1Gu_3
1 चेद्धीनाङ्गं] em., चेद्धिनाङ्ग Ku, चेद्धीनाङ्ग $Gu_1Gu_2Gu_3$
1–2 ॐ कश्यप] Gu_1Gu_3, ॐ काश्यप KuGu_2
2 विनियोग इति] KuGu_1Gu_3, विनियोगः ॥ इति Gu_2
3 एतत्स्नानम् ॐ] em., एतस्नानमौँ KuGu_2, एतस्नानंमो ॐ Gu_1Gu_3
3 देवेभ्यो न मम इति स्नानं] em., देवेभ्यो नम इति स्नानं KuGu_1Gu_3, देवेभ्यः इति स्नानं नम इति स्नानं Gu_2
4 मन्त्रान्ते] KuGu_2, मन्त्रन्ते Gu_1Gu_3
4 कर्मादि] KuGu_2, कर्मादिः Gu_1Gu_3
4 सन्धातव्यमिति वचनात्सूक्तानन्तरमेव स्नाति] em., सन्धातव्यमिति वचनात्सूक्तान्तरमेव स्नाति Ku, सन्ध्यातव्यमिति Gu_1Gu_3, सन्धातव्यमिति वचनात्सुतान्तरमेव स्नाति Gu_2
4 ॰भाषायां] KuGu_1Gu_3, ॰भाशायां Gu_2
5 गणस्यादिः] KuGu_1Gu_3, गणेस्यादिः Gu_2
6 सर्वत्रैवं] KuGu_1Gu_2, सर्वत्रैव Gu_3
6 ॰जानीयान्मन्त्र॰] KuGu_1Gu_3, ॰जानियान्मन्त्र॰ Gu_2
7 मन्त्रगणो] KuGu_1Gu_3, मन्त्रगणे Gu_2
8 ॰गणस्यान्ते] KuGu_1Gu_1, ॰गणेस्यान्ते Gu_2
8 ॰विधि] corr., ॰विधिः Ku$Gu_1Gu_2Gu_3$
9 ततः] KuGu_1Gu_3, तत्तः Gu_2
10 तत्रापि] KuGu_1, तत्रपि Gu_2
10 यतः] corr., यत KuGu_2, यत्र Gu_1Gu_3
11 वचनात्सूक्तानन्तरमेव] em., वचनात्सूक्तान्तरेमेव Ku^{ac}, वचनात्सूक्तान्तरमेव $Ku^{pc}Gu_1Gu_2$, सूक्तान्तरमेव Gu_3
11 एतदाचमनीयम् ॐ] corr., एतद्वाचमानीयमौँ Ku, एतदाचमनियं ॐ Gu_1Gu_3, एतदाचमनियंमौँ Gu_2
11–12 देवेभ्यो न मम] em., देवेभ्यः Ku, देवेभ्यो नमः $Gu_1Gu_2Gu_3$
12 यत्ते] KuGu_1Gu_3, यते Gu_2
12 इत्यृचान्ते] KuGu_2, त्यृचान्ते Gu_1Gu_3
12 गणपत इत्यादि सर्वेषूपचारेषु] em., गणपतत्यादि ॥ इति सर्वेषुपचारेषु Ku, ॐ गणपतत्यादिसर्वेसुत्पचारेषु Gu_1Gu_3, ॐ गणपतत्यादि ॥ इति सर्वेषू उपचारेषू Gu_2
6.12–7.1 पुनरा॰] KuGu_1Gu_3, पूनरा॰ Gu_2

चमनीयम् । यस्ते गन्ध इति तिसृभिर्गन्धैरभिमन्त्र्य दद्यात् । ॐ भृगुर्ऋषिरनुष्टुभादि
Gu$_2$ 3r छन्दः धाता देवता पुष्पाभिमन्त्रणे विनियोग इति स्मृत्वा श्रियं धातरिति त्यृचेन सूक्तेन पुष्पं दद्यात् । न तं यक्ष्मेति सूक्तेन धूपं दद्यात् । यो विश्वत इत्यृचान्ते दीपं दर्शयेत् ।
Gu$_3$ 3v अर्घ्यपात्राज्जलं प्रणवेन नैवेद्ये निक्षिपेत् । शिवौ ते स्तामिति द्वाभ्यामभिमन्त्र्य । देवस्य त्वेत्यर्धर्चेन ब्राह्मणस्थाने यथादैवतं गणपत्यादिना योजयित्वा देवतास्वरूपं ध्यात्वा अर्घ्यपात्राज्जलं हस्ते गृहीत्वा देवतार्थे नैवेद्यं निक्षिपेत् । ततः कर्ता ग्रासमुद्रां वामहस्तेन प्राणादिपञ्चमुद्राः प्रदर्श्य । ततो देवस्य स्वादुतृप्तिं विचिन्त्य । तत आचमनीयं दद्यात् । ततः करघृष्टिवस्त्रार्थे पुष्पं दद्यात् । ताम्बूलं दद्यात् । पुष्पाञ्जलित्रयं विकीर्य

---

1 यस्ते गन्धः PS 17.3.4–6 2 श्रियं धातः PS 19.48.17–19 3 न तं यक्ष्माः PS 19.24.1–3
3 यो विश्वतः PS 13.5.7 4 शिवौ ते स्ताम् PS 16.4.8–9 5 देवस्य त्वा PS 5.40.1ab

---

1 यस्ते] KuGu$_1$Gu$_3$, जस्ते Gu$_2$
1 गन्ध] KuGu$_1$Gu$_2$, गन्धं Gu$_3$
1 तिसृभिर्गन्धैरभिमन्त्र्य दद्यात्] corr., सृभिर्गन्धैरनुमन्त्र्यादद्यात् Ku, त्रिसृभिर्गन्धैरभिमन्त्र्य दद्यात् Gu$_1$Gu$_3$, त्रिसृभिर्गन्धैरद्भिमन्त्र्य दद्यात् Gu$_2$
1 भृगुर्ऋषिरनुष्टुभादि] Ku, भृगुऋषिरनुष्टुवादि Gu$_1$Gu$_2$Gu$_3$
2 धाता देवता] KuGu$_2$, धाता ते देवता Gu$_1$Gu$_3$
2 पुष्पाभिमन्त्रणे] Ku, पुष्वाभिमन्त्रणे Gu$_1$Gu$_3$, पुस्पाभीमन्त्रेणे Gu$_2$
2 °योग इति] corr., °योगः ॥ इति KuGu$_2$, °योगः Gu$_1$Gu$_3$
2 श्रियं] Ku, श्रीयं Gu$_1$Gu$_2$Gu$_3$
2 धातरिति त्यृचेन सूक्तेन] em., धातुरित्यृचेन सूक्तेन Ku, धातुरिति सूक्तेन Gu$_1$Gu$_3$, धातुरिति त्यृचेन सूक्तेन Gu$_2$
3 यक्ष्मेति] KuGu$_1$Gu$_3$, यक्ष्मे इति Gu$_2$
3 विश्वत इत्यृचान्ते] Ku, विश्वतत्यृचान्ते Gu$_1$Gu$_3$, विश्वत इत्यृचा Gu$_2$
3 दर्शयेत्] KuGu$_1$Gu$_3$, दद्यात् Gu$_2$
4 शिवौ] Gu$_2$, सिवौ Gu$_1$Gu$_3$, ततः कर्त्ता शिवौ Ku
5 त्वेत्यर्धर्चेन] Ku, त्वे इत्यर्द्धर्च्चेन Gu$_1$Gu$_3$, त्वे इत्यर्द्धचेन Gu$_2$
5 योजयित्वा] KuGu$_1$Gu$_3$, योजइत्वा Gu$_2$
5 देवतास्वरूपं] Gu$_1$Gu$_3$, देवस्वऋ्रपं Ku, देवस्यऋ्रपं Gu$_2$
6 अर्घ्यपात्राज्जलं] Gu$_1$Gu$_2$Gu$_3$, अर्घ्यपात्रज्जलं Ku
6 गृहीत्वा] KuGu$_1$Gu$_3$, गृहित्वा Gu$_2$
6 देवतार्थे] em., देवतीर्थे KuGu$_1$Gu$_3$, देवतिर्थेन Gu$_2$
6 नैवेद्यं] KuGu$_2$, नैवेद्ये Gu$_1$Gu$_3$
6 निक्षिपेत्] Gu$_1$Gu$_2$Gu$_3$, निःक्षिपेत् Ku
6–7 कर्ता ग्रासमुद्रां °°° प्राणादिपञ्चमुद्राः] Gu$_2$, कर्त्ता । समुद्रां वामहस्तेन विकचोत्पलसंनिभां कृत्वा परहस्तेन प्राणादिमुद्राः Ku, कर्त्ता प्राणापञ्चमुद्राः Gu$_1$Gu$_3$
7 प्रदर्श्य] KuGu$_1$Gu$_3$, प्रदर्स्य Gu$_2$
7 ततो] KuGu$_1$Gu$_3$, तत Gu$_2$
7 °तृप्तिं] Gu$_2$, °तृप्तीन् Ku, °तृप्तीन Gu$_1$, °तृप्तीनि Gu$_3$
7 तत] KuGu$_1$Gu$_3$, ततः Gu$_2$
7 आचमनीयं] KuGu$_2$, आचमनीय Gu$_1$Gu$_3$
8 ततः] KuGu$_2$, om. Gu$_1$Gu$_3$
8 °घृष्टिवस्त्रार्थे] Ku, °घृष्टिस्तार्थे Gu$_1$Gu$_3$, °घृष्टिवश्रार्थे Gu$_2$
8 ताम्बूलं] Gu$_1$Gu$_3$, ताम्बुलं KuGu$_2$
8 पुष्पाञ्जलित्रयं विकीर्य] Gu$_1$, ततः पुष्पाञ्जलित्रयं दद्यात् Ku (from ततः here to अर्घ्योपस्थाने विनियोगः below, Ku places the text in the margin), ततः पुष्पाञ्जलिं त्रयं दद्यात् Gu$_2$, पुष्वाञ्जंलित्रयं विकिर्य Gu$_3$

प्रदक्षिणनमस्कारौ कृत्वा । इति पञ्चोपचारपूजाविधिः ।
शङ्खे गन्धाक्षताम्बुदूर्वाफलं पूरयित्वा । हस्ते गृहीत्वा । ॐ गणक ऋषिर्निचृद्गायत्री Gu$_1$ 7r, Ni 3r
छन्दः महागणपतिर्देवता अर्घ्योपस्थाने विनियोग इति स्मृत्वा । गणपते गणवर्धन इति सूक्ताभ्यां पठित्वा । ॐ गणपतये एतदर्घ्यं न मम इत्यर्घ्यं दत्त्वा । एवं मन्त्रेणोपस्थानं कुर्यात् ।

तदनन्तरं पूर्ववदर्घ्यपात्रं गृहीत्वा । ॐ मेधातिथिर्ऋषिरनुष्टुप्छन्दः पृथिवी देवता Ku 3r, Gu$_3$ 4r
अर्घ्योपस्थाने विनियोग इति स्मृत्वा । इहैव ध्रुवां सत्यस्य स्थूणेति द्वाभ्यां सूक्ताभ्यां पठित्वा । एतदर्घ्यम् ॐ अनन्ताद्यष्टकुलनागेभ्यो न मम इत्यर्घ्यं दत्त्वा । एवमेवोप-

---

3 गणपते गणवर्धन PS 19.54.4–6, 7–9   7 इहैव ध्रुवाम् PS 3.20   7 सत्यस्य स्थूणा PS 7.6

---

1 प्रदक्षिणनमस्कारौ] KuGu$_1$Gu$_3$, प्रदक्षिणं नमस्कारं Gu$_2$
1 °चारपूजाविधिः] Gu$_3$, °चारापूजाविधिः Ku, °चारपुजाविधिः Gu$_1$, °चारपूजाविधि Gu$_2$
2–3 शङ्खे °°° इति स्मृत्वा ।] In Ku, these sentences are distributed in various places over the margins of f. 2v and 3r. Gu$_1$Gu$_3$ present them in a different arrangement: ॐ गणक ऋषिः निवृद्गायत्री छन्दः महागणपतिर्देवता अर्घ्योपस्थाने विनियोगः । इति स्मृत्वा ॥ शंखे गन्धाम्बुक्षितदूर्वाः फलं पूरयित्वा । हस्ते गृहीत्वा ।. Gu$_2$ shows the arrangement we have adopted here, but inserts before ॐ गणक the following: ॐ गणपाति ॥
2 शङ्खे] KuGu$_2$, शंखे Gu$_1$Gu$_3$
2 गन्धाक्षताम्बुदूर्वाफलं] Gu$_2$, गन्धाम्बुक्षतिदूर्वाः फलं Ku, गन्धाम्बुक्षितदूर्वाः फलं Gu$_1$Gu$_3$
2 पूरयित्वा] KuGu$_1$Gu$_3$, पुरइत्वा Gu$_2$
2 गृहीत्वा] NiKuGu$_1$Gu$_3$, गृहित्वा Gu$_2$
2 °र्निचृद्गायत्री] em., °र्निवृद्गायत्री NiKuGu$_1$Gu$_3$, °र्नीवृद्गायत्री Gu$_2$
3 छन्दः] NiKuGu$_1$Gu$_3$, छन्दो Gu$_2$
3 विनियोग इति स्मृत्वा] Ni, विनियोगः Ku, विनियोगः । इति स्मृत्वा ॥ Gu$_1$Gu$_3$, विनियोगः ॥ इति ध्यात्वा Gu$_2$
3 गणवर्धन] NiKuGu$_2$, गणवन्दन Gu$_1$Gu$_3$
4 न मम] em., नम NiKuGu$_2$, नमः Gu$_1$Gu$_3$
4 इत्यर्घ्यं] Ku, इत्यदर्घ्यं NiGu$_3$, इत्यऽर्घ्यं Gu$_1$, इतिऽर्घ्यं Gu$_2$
4 दत्त्वा । एवं] corr., दत्वा । एव NiKuGu$_3$, दत्वाः । एव Gu$_1$, दद्याऽनेन Gu$_2$
4–5 मन्त्रेणोपस्थानं कुर्यात्] Ku, मन्त्रेण उपस्थानं NiGu$_2$, मन्त्रेणो उपस्थानः ॐ Gu$_1$Gu$_3$
6 पूर्ववदर्घ्यपात्रं] NiKuGu$_1$, पूर्ववदुदर्घ्यपात्रं Gu$_2$, पूर्वदर्घ्यपात्रं Gu$_3$
6 गृहीत्वा] NiKuGu$_1$, गृहित्वा Gu$_2$Gu$_3$
6 मेधातिथिर्ऋषि°] corr., मेधातिथिऋषि NiKuGu$_1$Gu$_2$Gu$_3$
6 °नुष्टुप्छन्दः] NiKuGu$_1$Gu$_3$, °नुष्टुप्छन्द Gu$_2$
6 पृथिवी] NiKuGu$_1$Gu$_3$, पृथुवी Gu$_2$
7 विनियोग इति स्मृत्वा] Gu$_1$Gu$_3$, विनियोग इति ध्यात्वा Ni, विनियोगः इति ध्यात्वा Gu$_2$, विनियोगः Ku
7 स्थूणेति] NiGu$_1$Gu$_2$Gu$_3$, स्थूणा इति Ku
8 पठित्वा] NiKuGu$_1$Gu$_3$, om. Gu$_2$
8 एतदर्घ्यम् ॐ] NiKu, एतदर्घ्यमो ॐ Gu$_1$Gu$_3$, एतदर्घ ॥ ॐ Gu$_2$
8 अनन्ताद्यष्टकुलनागेभ्यो न मम] em., अनन्ताद्यष्टकुलानागेभ्यो नम NiGu$_2$, अष्टकुलानागेभ्यो नम Ku, अनन्ताद्यष्टकुलानागेभ्यो ऽर्घ्यं नमो अनन्ताद्यष्टकुलागेभ्यो ऽर्घं नम Gu$_1$, अनन्ताद्यष्टकुलानागेभ्यो नम ऽर्घ्यं नम Gu$_3$
8 इत्यर्घ्यं] NiGu$_1$Gu$_3$, इतित्यर्घ्यं Ku, इति अर्घ्य Gu$_2$
8.8–9.1 एवमेवोपस्थाय ।] NiGu$_1$Gu$_2$Gu$_3$,

स्थाय । ततो वर्धक्यादिना सुघट्टितं शुभकाष्ठं गृहीत्वा नानामङ्गलवाद्यादिपुरःसरं येन द्यौरुग्रेत्यृचा गर्ते तं धीरं निक्षिप्य । नमोऽस्तु सर्पेभ्य इति मन्त्रेणाशिषं दत्त्वा । एवमेव नमस्कारं कुर्यात् । ॐ ब्रह्मा ऋषिरनुष्टुप्छन्दः परमात्मा देवता हृदयाभिमन्त्रणे विनियोग इति चिन्तयित्वा यस्मात्कोशादित्यृचमुक्त्वा । ततस्तं गर्तं मृदा वालुकया वा पूरयेत् ।
Gu_2 4r ब्राह्मणानामाशीर्वादः । ततो वर्धक्यादिना शालां निर्वाह्य । शान्तिकर्मशालायां धव-खदिरएरण्डपलाशकण्टकादिकाष्ठं वर्जयेत् ।

अथ शालाप्रमाणम् । चतुर्हस्तां चतुरस्रां हस्तमात्रोच्छ्रितां सुसमामवक्रां चतुष्कोणां

1–2 येन द्यौरुग्रा PS 4.1.4   2 नमोऽस्तु सर्पेभ्यः PS 19.22.1   4 यस्मात्कोशात् PS 19.35.3

एवमन्त्रेणोपस्थानं ॥ अनन्तं विततमिति आसिर्वादं Ku

1–2 ततो ◦◦◦ निक्षिप्य] Ku first gives these words in agreement with $NiGu_1Gu_2Gu_3$, then adds marginally what appears to be a gloss: ततः शालां गृहित्वा येन द्यौऋग्रा इत्यृचा गर्त्ते विमुच्य After this, in the main body of the text, it adds the following sentences not found in any of our other mss.: शाला देविति द्वाभ्यां गर्त्तस्थितशालामृत्तिकया दृढिकरोति ॥ अनु सूर्यमिति शालायां हरिद्रादानं । गन्धद्वारामिति गन्धलेपनं ॥

1 सुघट्टितं] $NiGu_1Gu_3$, सुघटतं Ku, सुघटीतं Gu_2

1 ◦काष्ठं] $NiKuGu_2$, ◦काष्टं Gu_1Gu_3

1 गृहीत्वा] $NiKuGu_1Gu_3$, गृहित्वा Gu_2

1 ◦पुरःसरं] $NiKuGu_1Gu_3$, ◦पूरःसरं Gu_2

2 द्यौरुग्रेत्यृचा] $NiGu_3$, द्यौऋग्रेत्यृचा Ku, द्रौऋग्रेत्यृचा Gu_1, यौरुग्रे इत्यृचा Gu_2

2 तं] NiKu, त Gu_1Gu_3, om. Gu_2

2 सर्पेभ्य] $NiKuGu_2$, सर्पेभ्यो Gu_1Gu_3

2–3 एवमेव नमस्कारं] $NiGu_3$, एवमन्त्रेण नमस्कारं Ku, एवमेव नस्कारं Gu_1, एवमन्त्रेणैव नमस्कारं Gu_2

3 ॐ] $NiKuGu_2$, om. Gu_1Gu_3

3 ब्रह्मा] $NiGu_1Gu_2Gu_3$, ब्रह्म Ku

3 ऋषिरनु◦] $NiKuGu_2$, ऋषि अनु◦ Gu_1Gu_3

3–4 विनियोग इति] $NiGu_2$, विनियोगः इति Ku, विनियोगः ॥ Gu_1Gu_3

4 चिन्तयित्वा] NiKu, om. Gu_1Gu_3, चिन्तइत्वा Gu_2

4 ◦दित्यृचमुक्त्वा] Ni, ◦दित्यृचमुक्ता Ku, ◦दित्यृचं पठित्वा Gu_1Gu_3, ◦दितित्यृचमुक्त्वा Gu_2

4 ततस्तं] $NiKuGu_1$, ततस्रं Gu_1Gu_3, ततःस्तं Gu_2

5 ब्राह्मणानामाशीर्वादः] Ku, ब्राह्मणानामाशिर्वादः Ni, ब्राह्मणानामाशीर्वादः Gu_1, ब्राह्मणानामाशिषः Gu_2, ब्रह्मणानामाशीर्वादः Gu_3

5 वर्धक्यादिना] $NiKuGu_1Gu_3$, वर्द्धक्यादिनां Gu_2

5 शान्तिकर्म◦] $NiGu_1Gu_2Gu_3$, शान्तकर्म◦ Ku

6 ◦एरण्डपलाशकण्टकादि◦] NiKu, ◦एण्डरकण्टकादि◦ Gu_1Gu_3, ◦एरण्डपलशकण्टकादी◦ Gu_2

7 ◦प्रमाणम्] $NiKuGu_2$, ◦पाठप्रमाणञ्च Gu_1Gu_3

7 चतुर्हस्तां चतुरस्रां] These words appear in reversed order in Gu_2

7 चतुर्हस्तां] $NiGu_2$, चतुर्हस्तं Ku, चतुर्दस्तां Gu_1, चतर्दस्तां Gu_3

7 चतुरस्रां] NiKu, चतु{र्द}स्रां Gu_1, चतुरश्रां Gu_2, चतुस्रां Gu_3

7 ◦मात्रोच्छ्रितां] $NiGu_1Gu_2Gu_3$, ◦मात्रोछित्रां Ku

प्रागुदक्प्रवणां गोमयोपलिप्तां सुविचित्रितां वितानादिशोभितां शालां कृत्वा मण्डपं कारयित्वेति । Gu₁ 7v Gu₃ 4v

इति श्रीमन्नृसिंहचरणपरिचारकश्रीमन्महोपाध्यायश्रीधरविरचितायां विवाहादिकर्मपञ्जिकायां बहिःशालाशुभविधिः समाप्तः । Ni 3v

1 प्रागुदक्प्रवणां] NiKu, om. Gu_1Gu_3, प्रागुदत्कप्रवणां Gu_2
1 गोमयोपलिप्तां] $NiGu_2$, गोमयोलिप्तां Ku, गोमयोनोपलिप्तां Gu_1Gu_3
1 वितानादिशोभितां] $NiKuGu_2^{pc}$, वितानादिशोभिशोभितां Gu_1, वितानाभिशोभितां Gu_2^{ac}, विनानादिशोभिशोभितां Gu_3
1 शालां कृत्वा] Gu_2, om. $NiKuGu_1Gu_3$
2 कारयित्वेति] $NiKuGu_1Gu_3$, कारयेत् Gu_2
3 श्रीमन्नृसिंह] NiKu, श्रीमनृसिंह° Gu_1Gu_3, श्रीमन्नृसिह° Gu_2
4 विवाहादिकर्मपञ्जिकायां] NiKu, विवाहकर्मपञ्जिकायां Gu_1Gu_3, om. Gu_2
4 बहिःशालाशुभविधिः] NiKu, बहिःशालाविधिः Gu_1Gu_3, बहिशालाविधिः Gu_2
4 समाप्तः] Gu_2, समाप्ता $NiKuGu_1Gu_3$

(2)

कुमारीदर्शनादिकर्मत्रयम्

Ku 3v श्रीनृसिंहं नमस्कृत्य वक्ष्ये कन्याप्रदर्शनम् ।
वरणस्य विधिं चैव सत्यवाचनकर्म च ॥

तत्रादौ कन्यादर्शनविधिं वक्ष्यामः ।

बहिःशालामण्डपस्य चतुर्षु कोणेष्वामपात्रमृत्तिकानिर्मितप्रदीपान् स्थापयेत् । तान् घृतपूर्णानुज्ज्वलज्वलितैर्दीप्तान् कृत्वा । अथ दीपाधारमस्तके पूर्वादिक्रमेणाविच्छिन्नैः सूत्रैः सप्तावृतं वेष्टयेत् । केचित् त्रिवृतं वा ।

10.4–11.1 ००० समाप्तः । श्रीनृसिंहं ०००] Gu_1 misplaces between the colophon of the preceding and the beginning of the present chapter the following words (see below, p. 19): उदत्कोटिनिभं देवं नृसिंहं भक्तवत्सलं । नत्वा वाक्कायमनसैर्विधिं वक्ष्ये धिवासनं ॥ ततो ज्योतिर्विदां सम्मतेर्दिवसे विवाहादिकर्म्मणा यथाकथं सम्भारान्निष्पाद्य ॥ बहिःशालामण्डपं गत्वा ॥ ० ॥
1 ०प्रदर्शनम्] $NiKuGu_1$, प्रदर्शन Gu_2
2 वरणस्य] $KuGu_1Gu_2$, वरस्य Ni
2 ०कर्म च] Ni, ०कर्मणी Ku, ०कर्म्मणि Gu_1, कर्मणि Gu_2
3 ०विधिं वक्ष्यामः] NiKu, ०विधिः Gu_1 (see below, p. 13), ०विधि वक्षामः Gu_2
4 ०मण्डपस्य चतुर्षु] $NiKuGu_1$, ०मण्डपच+तु+र्षु Gu_2
4 ०पात्रमृत्तिकानिर्मितप्रदीपान्] $NiGu_2$, ०पात्रनिर्मितमृत्तिकादिप्रदीपान् Ku, ०पात्रमृत्तिकानिर्म्मितप्रदीपान Gu_1
4–5 तान् घृतपूर्णानुज्ज्वलज्वलितैर्दीप्तान्] em., तान् घृतपूर्ण्णानुज्वलज्वलितैर्दीपान् Ni, तान् घृतपूर्ण्णान् ज्वलितैर्दिपान् Ku, तानमृतपूर्ण्णं उज्ज्वलज्वलितैः Gu_1, तानु घृतपुर्ण्णानुज्ज्वलवर्त्तिभिः प्रज्वलितान्दीपान् Gu_2
5 कृत्वा] $NiKuGu_1$, कारयेत् Gu_2
5 अथ दीपाधारमस्तके] $NiKuGu_2$, तत्राधारमस्त्रके Gu_1
5 ०क्रमेणाविच्छिन्नैः] Gu_1Gu_2, ०क्रणाविच्छिन्नैः Ni, ०क्रमेणाविछिन्नै Ku
6 सूत्रैः] $NiKuGu_1$, om. Gu_2
6 सप्तावृतं] $NiKuGu_2$, स्तप्तवृतं Gu_1
6 केचित् त्रि०] corr., केचि त्रि० $NiKuGu_2$, केचिन्त्रि० Gu_1

मण्डपस्य पूर्वभागे धान्यपुञ्जोपरि जलकुम्भं स्थापयेत् । तदुपरि सहकारपल्लवं दत्त्वा । तदुपरि तण्डुलपात्रं नारिकेलफलं प्राङ्मौलिं प्रत्यङ्मूलं स्थापयित्वा । तस्य पश्चिमे आचार्यस्यासनं कल्पयेत् ।

ततः कुमारीमलंकारादिना यथाविभवानुसारेण मण्डयित्वा आचार्यस्योत्तरे पूर्वाभिमुखीमुपवेश्य । ततः कर्ता तामाचमनाभ्युक्षणं कारयित्वा । वरकन्ययोः पित्रयोः स्वी- Gu$_2$ 4v
कारवाचनं कृत्वा ।

अस्मदमुकशर्मणः पुत्रं युष्मद्दुहितरं देहि । स वदेदारोग्यमप्रवासी लग्नकाले चोप- Gu$_1$ 8r
स्थितं दातुमिति । ततः कर्ता मितादीन् पूजयेत् । तदनन्तरं कर्ता कन्यां हिरण्यवर्णेति सूक्तेन स्नापयित्वा । सुवर्णनारिकेलफलक्रमुकताम्बूलगन्धपुष्पशङ्खाभरणवस्त्राण्यानीय । कन्यायाः पुरतः स्थापयित्वा । यत्ते वास इत्यृचाभिमन्त्र्य वासो दत्त्वा । अपराणि सर्वाणि Ni 4r
कन्यायां दद्यादिति ।

---

8 हिरण्यवर्णाः PS 1.25 10 यत्ते वासः PS 16.4.6

---

1 °पुञ्जोपरि] NiGu$_1$, °पुञ्जैपरि Ku, °पूञ्जोपरि Gu$_2$
1–2 तदुपरि °°° स्थापयित्वा ।] Gu$_2$ omits this sentence due to eyeskip
1 °पल्लवं] NiKu, lac. Gu$_1$, °पलवं Gu$_2$
2 दत्त्वा] corr., दत्वा NiKuGu$_2$, lac. Gu$_1$
2 तण्डुलपात्रं] NiKu, lac. Gu$_1$, om. Gu$_2$
2 °फलं] Ni, °फलतं Ku, lac. Gu$_1$, °फलं च Gu$_2$
2 प्राङ्मौलिं प्रत्यङ्मूलं] corr., प्राङ्मौ प्रत्यङमुलां Ni, प्रान्मौलि प्रत्यङमुली Ku, lac. Gu$_1$, प्राङ्मोलि प्रत्यङ्मूलं Gu$_2$
3 आचार्यस्यासनं] NiKu, आचार्यासनं Gu$_1$, आचार्यस्यसनं Gu$_2$
3 कल्पयेत्] NiGu$_1$Gu$_2$, कल्पयित्वा Ku
4 ततः] NiKuGu$_2$, om. Gu$_1$
4 °कारादिना] em., °कारादिनां NiKuGu$_1$, °कारादि Gu$_2$
4 °विभवानुसारेण] Gu$_1$, °विभर्वानुसारेण Ni, °विभदानुसारेण Ku, °+शक्त्य+नुशारेण Gu$_2$
4 °स्योत्तरे] NiKuGu$_1$, °स्य उत्तरे Gu$_2$
5 °मुपवेश्य] NiKuGu$_1$, °मुपविश्य Gu$_2$
5 ततः] NiKuGu$_2$, om. Gu$_1$
5 कारयित्वा] corr., कृत्वा NiKuGu$_2$, ककारयित्वा Gu$_1$
5 पित्रयोः] NiGu$_1$, पित्र्योः Ku, पित्रोः Gu$_2$
6 °वाचनं] KuGu$_1$, वाचन Ni, °वचनं Gu$_2$
7 अस्मदमुक°] Gu$_1$, अस्मत् अमुक° NiKu, अमुकशर्मन्न अमुक° Gu$_2$
7 °द्दुहितरं] NiKu, °दुहितरं Gu$_1$Gu$_2$
7 स वदेदा°] corr., सोऽवदत् आ° NiKu, सोऽवददा° Gu$_1$, स वदेत् आ° Gu$_2$
8 °स्थितं] NiKuGu$_2$, °स्थितुं Gu$_1$
8 दातुमिति ।] NiKuGu$_2$, दातुं । Gu$_1$
8 ततः कर्ता मितादीन्] NiKu, कर्त्ता मितादीन ततः Gu$_1$, ततः कर्ता मितादीन Gu$_2$
8 कर्ता] corr., कर्त्ता NiKuGu$_2$, om. Gu$_1$
8 कन्यां] NiGu$_1$, कन्या KuGu$_2$
8 हिरण्यवर्णेति] NiKuGu$_2$, हिण्यवर्न्णेति Gu$_1$
9 सूक्तेन] NiKuGu$_2$, मन्त्रेण Gu$_1$
10 पुरतः] NiKuGu$_2$, पुरः Gu$_1$
10 इत्यृचाभिमन्त्र्य] NiKuGu$_2$, त्यृचाभिन्त्र्यय Gu$_1$
10 दत्त्वा] corr., दत्वा NiKuGu$_1$Gu$_2$
10 अपराणि] NiKuGu$_2$, एतानि Gu$_1$
10 सर्वाणि] NiGu$_1$Gu$_2$, om. Ku
11 कन्यायां] NiKuGu$_1$, कन्याया Gu$_2$
11 दद्यादिति] NiGu$_1$Gu$_2$, दद्यात् Ku

ततस्तां सुभगाः स्त्रियो गृहं नीत्वा वासादिना परिधाप्य । तस्या अञ्जलौ सफलं Ku 4r तण्डुलं पूरयित्वा । पुनर्मण्डपे आचार्यस्योत्तरतः प्रवेशयेत् । तत आचार्यस्तां गन्धपुष्पैः स्वस्वमन्त्रेण दद्यात् । ततो मङ्गलारोपणम् । अर्यमणमिति द्वाभ्यामाशिषदानम् ।

ततः सहस्राक्षेणेत्यृचा वरायाशिषं दातुं स्थापयति । ततो रक्षां कृत्वा गृहं प्रवेशयेत् । ततः सुभगाः स्त्रियो मङ्गलान्याचरन्ति । इति कन्यादर्शनविधिः ।

अथ वरणविधिः । अहतवस्त्रयुगं गन्धमाल्यमुद्रिकाकुण्डलदूर्वाक्षतयज्ञोपवीतताम्बूल-Gu$_2$ 5r नारिकेलफलक्रमुकफलानि । एवं पयःपेटी । वरस्य पादप्रक्षालनार्थं शरावादिपात्रम् । एतानुपकल्प्य । ततः कन्यादाता वरमानेतुं शङ्खादिमङ्गलवाद्यपुरःसरं ब्राह्मणैः सह गत्वा । वराय गन्धमाल्यादिनाभ्यर्च्य । नारिकेलफलं हस्ते दत्त्वा पुनस्तेनैव प्रकारेण वरमानीयाचम्य कर्तुरुत्तरतः पूर्वाभिमुखमुपवेश्य । ततः कन्याभ्रातादयो मृत्तिकादिपात्रे वरस्य पादौ पयःपेटीजलेन जलेन च प्रक्षालयन्ति । ततः कन्यादाता वरस्य वरणाय

3 अर्यमणम् PS 18.2.7–8 4 सहस्राक्षेण PS 1.62.3

1 ततस्तां] NiKuGu$_1$, ततःस्तां Gu$_2$
1 सुभगाः] corr., सुभगा NiKuGu$_1$Gu$_2$
1 वासादिना] Ni, वस्त्रादिना Ku, वासादिनां Gu$_1$, वश्रादीन् Gu$_2$
1 °स्या अञ्ज°] em., °स्याञ्ज° NiKuGu$_1$Gu$_2$
1–2 °फलं तण्डुलं] NiKuGu$_2$, °फलतण्डुलं च Gu$_1$
2 आचार्यस्तां] NiKuGu$_1$, आचार्यस्तस्यै Gu$_2$
2 °पुष्पैः] NiKuGu$_1$, °पुष्पं Gu$_2$
3 °रोपणम् । अर्यमणमिति] Between these two sentences, Ni and Ku insert with minor variants the verse भूमिं दीपं etc., that occurs in all mss. in ch. 3, p. 46
3 °माशिष°] NiKuGu$_1$, °माशिस° Gu$_2$
4 ततः] NiKuGu$_2$, तत Gu$_1$
4 सहस्राक्षेणेत्यृचा] NiKuGu$_1$, शहश्राक्षेणेत्यृच Gu$_2$
4 स्थापयति] NiGu$_1$Gu$_2$, स्थापयेत् Ku
5 ततः] NiKu, om. Gu$_1$, ततो Gu$_2$
5 सुभगाः] corr., सुभगा NiKuGu$_1$Gu$_2$
5 °विधिः] NiKuGu$_2$, °विधिः +sec. m. इतीकनादर+ Gu$_1$
6 वरणविधिः] NiKu, वरणविधिं वक्ष्यामः Gu$_1$ (see above, p. 11), वरणविधि Gu$_2$
6 अहतवस्त्रयुगं] Ku, {अथ}अहतवस्त्रयुगं Ni, अहतवस्त्रं युगं Gu$_1$, अहतवश्रयुग्मं Gu$_2$
6 °माल्यमुद्रिका°] NiKuGu$_1$, °माल्यामुद्रिकान् Gu$_2$
7 °नारिकेलफलक्रमुकफलानि] NiKu, °नारिकेलक्रमुकफलानि Gu$_1$, °नारिकेलफलनारिकेलफलक्रमुकफलनि Gu$_2$
7 एवं पयःपेटी] Ku, एकं पयःपेटी Ni, om. Gu$_1$, एका पयपेटी Gu$_2$
8 वरमानेतुं] corr., वरानेतुं NiKuGu$_1$, वरमानेतु Gu$_2$
9 वराय] NiKuGu$_1$, वरं Gu$_2$
9 °दिनाभ्यर्च्य] corr., °दीनभ्यर्चं NiGu$_1$, °दीनभच्चर्य Ku, °दिनाभ्यच्चर्य Gu$_2$
9 दत्त्वा] corr., दत्वा NiKuGu$_1$, हत्वा Gu$_2$
10 वरमानीयाचम्य] NiKuGu$_1$, वरमानयेत् ॥ वर आचम्य Gu$_2$
10 कर्तुरुत्तरतः] NiGu$_2$, कर्तुरुत्ततः KuGu$_1$
10 पूर्वाभिमुखमुपवेश्य] Gu$_1$, पूर्वामुखोप° Ni, पूर्वाभिमुखीमुप° Ku, पूर्वाभिमुख उपवेशेत् Gu$_2$
10 कन्याभ्रातादयो] Gu$_2$, कन्याभ्रातादयः NiKuGu$_1$
10 मृत्तिकादि°] Gu$_1$, मुर्त्तिकादि° NiKu, मृर्तिकादि° Gu$_2$
11 पयःपेटीजलेन] NiKu, पयःपेटियलेन Gu$_1$, पयपेटीजलेन Gu$_2$
11 जलेन च] NiGu$_2$, om. Ku, यलेन च Gu$_1$
11 प्रक्षालयन्ति] em., प्रक्षालयति NiKuGu$_1$, प्रक्षालयेत् Gu$_2$
11 कन्यादाता व°] NiGu$_2$, कन्यादातुं व° Ku, कन्यादातुर्व° Gu$_1$
11 वरणाय] NiKuGu$_1$, वरणार्थं Gu$_2$

ब्राह्मणान् प्रार्थयेत् । ते शुभमस्त्विति वदन्ति ।
अथ सङ्कल्पः । Ni 4v

ॐ विष्णुर्विष्णुर्विष्णुः ।
शुक्लाम्बरधरं विष्णुं शशिवर्णं चतुर्भुजम् ।
प्रसन्नवदनं ध्यायेत्सर्वविघ्नोपशान्तये ॥
स्मृते सकलकल्याणभाजनं यत्र जायते । Ku 4v
पुरुषस्तमजं नित्यं व्रजामि शरणं हरिम् ॥
शङ्खचक्रगदापाणे द्वारकानिलयाच्युत ।
गोविन्द पुण्डरीकाक्ष रक्ष मां शरणागतम् ॥

अद्य ब्रह्मणो द्वितीयपरार्धे श्वेतवाराहकल्पे वैवस्वतमनोरष्टाविंशतितमे चतुर्युग- Gu$_1$ 9r
स्य कलेः प्रथमपादे । एकनवत्यधिकषट्शतोत्तरचतुःसहस्रपरिमितेऽब्दे । यथानामसं-
वत्सरे । अमुकायने । अमुक ऋतौ । अमुके मासि । अमुकपक्षे । अमुकतिथौ । अमुक- Gu$_2$ 5v
नक्षत्रे । अमुकराशिस्थिते श्रीभास्करे । अमुकराशिस्थिते श्रीचन्द्रमसि । एवं यथास्थाना-

---

4–5 The same verse is found in at the beginning of several *parvan*s of the Mahābhārata, although always relegated to the apparatus in the critical edition. It is also found elsewhere.

6–7 The same verse is found in as Viṣṇupurāṇa 5.17.17 and in the critical edition of the Mahābhārata, under 2.72.36*630.

8–9 The same verse is found in the crit. ed. of the Mahābhārata, under 2.61.40*547.

---

1 ब्राह्मणान्] ब्राह्मणा{या}न् Ni, ब्राह्मणान KuGu$_1$, ब्राह्मणाय Gu$_2$
1 शुभमस्त्विति वदन्ति] NiKuGu$_1$, शुभमस्तु वदेयुः Gu$_2$
2 अथ] NiKu, ततः Gu$_1$
4 विष्णुं] KuGu$_2$, विष्णुः NiGu$_1$
4 चतुर्भुजम्] NiKuGu$_2$, चतुभुजं Gu$_1$
5 प्रसन्न°] NiKuGu$_1$, प्रमन° Gu$_2$
6 स्मृते °°° जायते ।] This whole hemistich is omitted in Gu$_2$
8 द्वारका°] NiKuGu$_1$, द्वारिका° Gu$_2$
9 शरणागतम् ॥] KuGu$_1$, शरणागतम् ॥ ॐ विष्णुर्विष्णुर्विष्णुः । Ni, शरणाङ्गतं ॥ Gu$_2$
10 श्वेत°] NiKuGu$_2$, श्वत° Gu$_1$
10 वैवस्वतमनोर°] NiKuGu$_1$, वैवश्वतमनेर° Gu$_2$
10 °विंशतितमे] em., °विंशतितमः NiKuGu$_1$, °विंशतितम Gu$_2$
10–11 चतुर्युगस्य] NiKuGu$_2$, चतुयुगस्य Gu$_1$
11 कलेः प्रथमपादे ।] NiGu$_1$, कले प्रथमपादे ॥ Ku, कले ॥ प्रथमे पादे ॥ Gu$_2$
11 एकनवत्यधिकषट्°] NiKu, अमुकाधिकसप्तषण्णवत्यधिकषट° Gu$_1$, एकानवत्यधिकषट्° Gu$_2$
11 ऽब्दे] NiGu$_1$, ऽद्बे Ku, अऽब्दे Gu$_2$
12 अमुक ऋतौ] Ni, अमुका ऋर्त्तौ Ku, अमुकाकर्त्तौ Gu$_1$, अमुकतिथौ Gu$_2^{ac}$, अमुकर्त्तौ Gu$_2^{pc}$
12 अमुके मासि] NiKuGu$_2$, अमुकमास्य Gu$_1$
12–13 °तिथौ । अमुक°] Between these two items, only Ni includes अमुकवासरे
13 अमुकराशिस्थिते] NiKu, अमुकस्थिते Gu$_1$, अमुकरासौ स्थिते Gu$_2$
13 अमुकराशिस्थिते श्रीचन्द्रमसि] corr., अमुकराशिस्थिते श्रीचान्द्रमसि NiKuGu$_1$, अमुकरासौ स्थिते श्रीचन्द्रमसि Gu$_2$

वस्थितेषु भौमादिग्रहयोगलग्नकरणमुहूर्तकांशकेषु । एवंगुणविशेषणविशिष्टायां पुण्याहः-पुण्यतिथौ । इह पृथिव्यां जम्बुद्वीपे भरतखण्डे । भारते वर्षे । उत्कले देशे । मेरोर्दक्षिणतः । महोदधेरुत्तरतः । श्रीविरजापुरुषोत्तमयोरन्तराले । श्रीदेवब्राह्मणचरणसंनिधौ । अमुक-सगोत्रोऽमुकदेवशर्मा कन्यादानकर्माहं कुर्वीय । इति सङ्कल्पः ।

श्रीभगवतो वासुदेवस्य प्रीतये ब्राह्मणाय आसनं ददामि । ब्राह्मणाय पादासनं
Ni 5r ददामि । ब्राह्मणाय अर्घ्योदकं ददामि । ब्राह्मणाय गन्धं ददामि । ब्राह्मणाय पुष्पं ददामि । ब्राह्मणाय अर्चनीयं ददामि । ब्राह्मणं नारायणमुपकल्पयामि । अर्चितं स्वर्चितमस्तु ।

नमोऽस्त्वनन्ताय सहस्रमूर्तये सहस्रपादाक्षिशिरोरुबाहवे ।
सहस्रनाम्ने पुरुषाय शाश्वते सहस्रकोटीयुगधारिणे नमः ॥
नमो ब्रह्मण्यदेवाय गोब्राह्मणहिताय च ।
जगद्धिताय कृष्णाय गोविन्दाय नमो नमः ॥

8–9 The same verse is found in the critical edition of the Mahābhārata, under 13.135.142d*635.

10–11 The same verse is found in the Viṣṇupurāṇa 1.19.65, the Nārada-purāṇa 1.4.61, and in the crit. ed. of the Mahābhārata, under 2.47.60b*93 and 13.135.142d*639.

---

1 °करण°] $KuGu_1Gu_2$, om. Ni
1–2 एवंगुणविशेषणविशिष्टायां पुण्याहःपुण्यतिथौ ।] NiKu, om. Gu_1, एवंगुणविशेषणविशिष्टायां पुण्यतिथौ । Gu_2
2 जम्बुद्वीपे] $KuGu_1Gu_2$, जम्बुदीपे Ni
2 भरतखण्डे] $NiGu_1Gu_2$, उत्तर+त+खण्डे Ku
2 भारते वर्षे] Ku, भारते व{त्त}र्षे Ni, भारते व{रसे}र्षे Gu_1, भारथे वर्षे Gu_2
3 महोदधेरुत्तरतः] Ni, महोदधिऋत्तरतः $KuGu_1$, महोदधिऋत्तरत Gu_2
3 °पुरुषोत्तमयोरन्तराले । श्रीदेव°] $NiGu_2$, °पुरुषोत्तमयोरन्तराले । अमुकनदीतीरे । श्रीअमुकदेव° Ku, पुरुषोत्तमयोरन्तराले । श्रीअमुकदेव° Gu_1
4 °सगोत्रोऽमुकदेवशर्मा] corr., °सगोत्र अमुकदेवशर्म्मा Ni, °सगोत्र अमुकदेवशर्मा Ku, °सगोत्र अमुकसर्मा Gu_1, °शगो{त्र}त्रोऽमुकशर्मा Gu_2
4 कन्यादानकर्माहं] $KuGu_1$, कन्यादानकर्म्माहं Ni, कन्यादानमहं Gu_2
5 ददामि] $NiGu_1Gu_2$, ददानि Ku
6 ददामि] $NiGu_1Gu_2$, ददानि Ku
6 ब्राह्मणाय अर्घ्योदकं] $NiKuGu_1$, ब्राह्मणयऽघ्योदकं Gu_2
6 ददामि] Gu_1Gu_2, ददा{स}मि Ni, ददानि Ku
7 अर्चनीयं ददामि ।] $NiKuGu_1$, om. Gu_2. Gu_1 reads in the margin, with (misplaced) indication to insert after this punctuation: +नमो स्त्वनन्ताया पाठेत् २+ See just below
7 ब्राह्मणं] NiKu, ब्राह्मण Gu_1Gu_2
8–11 नमो °°° नमो नमः ॥] Gu_1 omits all but the first words of these verses; even these few words are inserted in the wrong place (see just above)
8 नमो] $NiGu_1Gu_2$, ॐ नमो Ku
8 °पादाक्षि°] $KuGu_2$, °पादाक्ष° Ni, lac. Gu_1
9 °युगधारिणे] $NiGu_2$, युवधारिणे° Ku, lac. Gu_1
10 ब्रह्मण्य°] NiKu, lac. Gu_1, ब्रह्मन्य° Gu_2

ततः कुण्डलमुद्रिकानारिकेलफलक्रमुकफलताम्बूलगन्धपुष्पयज्ञोपवीतसहितं वस्त्र- Gu$_2$ 6r
युगं गृहीत्वा । कन्यादाता वदति । अमुकसगोत्रं अथर्ववेदान्तर्गतपिप्पलादशाखैकदेशा- Gu$_1$ 9v
ध्यायिनं अमुकदेवशर्माणं ब्राह्मणं गन्धपुष्पाद्यर्चितम् । अमुकसगोत्रस्यामुकशर्मणो मम
दुहितरममुकादेवीं कन्यां विवाहयितुमनेन वासोयुगलेन कुण्डलमुद्रिकादिसहितेन वर-
त्वेन त्वामहं वृणे । इत्युक्त्वा तद्वस्त्रादिकं वरस्य हस्ते दद्यात् । स च वृतोऽस्मीति
प्रतिवचनं ददाति । तद्वस्त्रयुगं समन्त्रकं परिधाप्य । गन्धपुष्पं गृहीत्वा पूर्वकृताशिषं
गृह्णाति । ततो ब्राह्मणानामर्घ्यदानम् । ततो मङ्गलारोपणम् । इहैव स्तमित्यृचा वराया-
शिषं दत्त्वा । इति वरणविधिः ।

अथ वाग्दानविधिः । गन्धपुष्पाक्षतफलजलतिलकुशसहितं शङ्खादिपात्रे गृहीत्वा
वाक्यं वदेद्दाता । ॐ विष्णुर्विष्णुर्विष्णुः । अद्य इहेत्यादिविशिष्टभूप्रदेशे अमुकमासि । Ni 5v
अमुकपक्षे । अमुकवासरे । अमुकतिथौ । अमुकनक्षत्रे । अमुकराशिस्थिते श्रीभास्करे । Ku 5v

---

7 इहैव स्तम् PS 18.3.1

---

1 कुण्डलमुद्रिकानारि॰] NiKuGu$_1$, कण्डलमुद्रिकां नारि॰ Gu$_2$
1–2 ॰यज्ञोपवीतसहितं वस्त्रयुगं] corr., ॰यज्ञोपवीतं वस्त्रयुगं NiKuGu$_1$, ॰यज्ञेपवितसहितं वश्रयुग्मं Gu$_2$
2 ॰गोत्रं] NiKuGu$_1$, गोत्र॰ Gu$_2$
2 ॰पिप्पलाद॰] NiKuGu$_1$, ॰पिपलाद॰ Gu$_2$
3 ॰ध्यायिनं] NiKuGu$_1$, ॰ध्यायिन Gu$_2$
3 ॰शर्माणं] NiKu, ॰शर्म्माणं Gu$_1$
3 ॰गोत्रस्यामुकशर्मणो] corr., ॰गोत्रं अमुकशर्म्मणो Ni, ॰गोत्रंस्य अमुकशर्मणो Ku, ॰गोत्रः अमुकशर्मणो Gu$_1$, ॰गोत्रस्याऽमुकशर्मण Gu$_2$
4 ॰मुकादेवीं] NiKuGu$_2$, ॰मुदेवीं Gu$_1$
4 विवाहयितुमनेन] NiKu, विवाहैतुमनेन Gu$_1$, विवाहयितुं अनेन Gu$_2$
4 वासोयुगलेन] corr., om. NiKuGu$_1$, वासोजुगलेन Gu$_2$
4 ॰मुद्रिकादि॰] Ni, ॰मुद्रिका॰ KuGu$_1$Gu$_2$
5 वरस्य हस्ते] NiKuGu$_2$, वरहस्ते Gu$_1$
5 स च] NiKuGu$_1$, वरो Gu$_2$
6 ददाति] NiKuGu$_1$, वदाति Gu$_2$
6 तद्वस्त्रयुगं] NiKu, तद्वस्त्रं युगं Gu$_1$, तद्वश्रयुग्मं Gu$_2$
6 ॰धाप्य] NiKuGu$_1$, ॰धापयेत् Gu$_2$
6 ॰पुष्पं] NiKuGu$_1$, ॰पुष्प Gu$_2$
6 गृहीत्वा पूर्वकृताशिषं] NiKuGu$_2$, गृहीत्वाशिषं Gu$_1$
7 गृह्णाति] NiGu$_1$, गृह्नाति Ku, गृह्णियात् Gu$_2$
7 ततो ब्रा॰] NiKuGu$_2$, ब्रा॰ Gu$_1$
7–8 इहैव ॰॰॰ दत्त्वा ।] This sentence is omitted in Gu$_2$ due to eye-skip
7 स्तमित्यृचा] Ni^{pc}Gu$_1$, स्तमित्यृचो Ni^{ac}, स्त्रमित्यृचा Ku, lac. Gu$_2$
7–8 वरायाशिषं] NiKu, वराय शिषं Gu$_1$, lac. Gu$_2$
8 ॰विधिः] NiKu, ॰विधि समाप्ता Gu$_1$, ॰वीधिः Gu$_2$
9 वाग्दानविधिः] NiKu, वाग्दानं Gu$_1$, वागदानविधि Gu$_2$
9 शङ्खादि॰] KuGu$_1$Gu$_2$, शङ्ख्यादि॰ Ni
9 ॰पात्रे] NiKuGu$_1$, ॰पात्रं Gu$_2$
10 वाक्यं] NiKuGu$_1$, वक्यं Gu$_2$
10 वदेद्दाता] NiKuGu$_1$, दाता वदेत् Gu$_2$
10 ॐ विष्णुर्विष्णुर्विष्णुः] NiKuGu$_2$, ॐ विष्णुः Gu$_1$
10 अद्य इहेत्यादि॰] Gu$_2$, अद्य इह Ni, अद्य इह पुण्ये हनि Ku, ऽद्य Gu$_1$
10 ॰विशिष्टभूप्रदेशे] NiKuGu$_2$, ॰विशिष्टभूमौ प्रदेशे Gu$_1$
10 अमुकमासि] Ku, अमुके मासि Ni, अमुकमास्य Gu$_1$, अमुके माशि Gu$_2$
11 अमुकवासरे] NiKuGu$_2$, ऽमुकवारे Gu$_1$
11 अमुकराशिस्थिते] Ku, अमुकराशिःस्थिते

अमुकराशिस्थिते श्रीचन्द्रमसि । एवं यथास्थानावस्थितेषु भौमादिग्रहयोगलग्नकरण-
मुहूर्तकांशकेषु । एवंविशेषणविशिष्टायां पुण्याहःपुण्यतिथौ । अमुकसगोत्रायाथर्ववेदा-
Gu$_{2}$ 6v न्तर्गतपिप्पलादशाखैकदेशाध्यायिने अमुकदेवशर्मणे ब्राह्मणाय चित्रादिरोगरहिताया-
क्लीबायापतितायाप्रवासिने यथाकालोपस्थायिने अमुकसगोत्र-अमुकशर्मा मम दुहित-
Gu$_{1}$ 10r रममुकसगोत्राममुकादेवीं कन्यां विवाहयितुं विवाहकाले ब्राह्मणसन्निधौ कर्तव्ये तदङ्ग-
तया गृह्योक्तविधिना तुभ्यमहं दास्यामि सत्यां सत्यां सत्यां वाचमहं प्रतिजाने । इत्युक्त्वा
भूमौ जलं निक्षिप्य कुशद्वयं वरस्य हस्ते दद्यात् । ब्राह्मणानामाशीर्वादः । ततो रक्षाकरण-
मितादिविसर्जने भवतः ।

कथितं मेऽत्र वाक्यानि कुमारीदर्शनादिकम् ।
आदावेतत् त्रयं कर्म पश्चात्कुर्याधिवासनमिति ॥

इति श्रीमन्नृसिंहचरणपरिचारकश्रीमन्महोपाध्यायश्रीधरविरचितायां विवाहादिकर्मपञ्जिकायां कुमारीदर्शनादिकर्मत्रयं समाप्तम् ।

Ni, ऽमुकरासिस्थिते Gu$_{1}$, अमुकराशीस्थिते Gu$_{2}$
1 °राशि°] Gu$_{1}$, °रा{रो}शौ° Ni, °राशौ° Ku, °रासौ° Gu$_{2}$
1 °चन्द्रमसि] em., °चान्द्रमसि NiKuGu$_{1}$Gu$_{2}$
1–2 °ग्रहयोगलग्नकरण°] Ku, °ग्रह{योग}लग्नयोगकरण° Ni, °ग्रहलग्नयोगकरण° Gu$_{1}$, °ग्रहयोगलग्न° Gu$_{2}$
2 °विशेषण°] NiGu$_{1}$Gu$_{2}$, °विधिविशेषण° Ku
2 °विशिष्टायां] NiKuGu$_{1}$, °विशिष्टाया Gu$_{2}$
2 पुण्याहःपुण्यतिथौ] NiKu, पुण्याहपुण्यतिथौ Gu$_{1}$, पुत्र्यतिथौ Gu$_{2}$
3 °पिप्पलाद°] NiKu, °पैप्पलाद° Gu$_{1}$, °पिपलाद° Gu$_{2}$
3 °शाखैक°] NiKuGu$_{2}$, °शाकैक° Gu$_{1}$
3 अमुकदेवशर्मणे] NiKuGu$_{2}$, अमुकशर्म्मणे Gu$_{1}$
4 °कालोप°] NiKuGu$_{1}$, °कालौप° Gu$_{2}$
4 अमुकसगोत्र-अमुकशर्मा] NiGu$_{1}$Gu$_{2}$, अमुकशर्मणे Ku
5 °देवीं] NiKu, °देवी Gu$_{1}$Gu$_{2}$
5 विवाहयितुं] NiKuGu$_{2}$, विवाहैतुं Gu$_{1}$
5 °सन्निधौ] NiKuGu$_{1}$, °सनिधौ Gu$_{2}$
6 गृह्योक्त°] NiKu, गुह्योक्त° Gu$_{1}$Gu$_{2}$
6 सत्यां सत्यां सत्यां] NiGu$_{2}$, सत्यां सत्यां KuGu$_{1}$
7 ब्राह्मणानामा°] NiKuGu$_{2}$, ब्राह्मनामा° Gu$_{1}$
7 °वादः ।] Ku inserts hereafter: व्यवहारस्तु प्रथमया मातृवस्त्रदानं ॥
7–8 रक्षाकरण°] corr., रक्षादिकरणं Ni, रक्षाकरणं KuGu$_{1}$Gu$_{2}$
9 मेऽत्र] Ku, मेऽत Ni, मेऽत्रऽ Gu$_{1}$, मे अत्र Gu$_{2}$
9 वाक्यानि] NiKuGu$_{1}$, वाक्यं च Gu$_{2}$
10 आदावेतत् त्रयं] Ku, आदावेत{न्त}त्रयं Ni, आदावेतन्त्रयं Gu$_{1}$, आदावेतत्त्रय Gu$_{2}$
10 °त्कुर्याधिवासनमिति ॥] NiGu$_{1}$, °त्कुर्याधिधात्मनं इति ॥ Ku, °कुर्याऽधिवासनं ॥ Gu$_{2}$
11–12 श्रीमन्नृसिंहचरण °°° कर्मपञ्जिकायां] NiKuGu$_{2}$, श्रीधरविरचितायां कर्मपञ्जिकायां Gu$_{1}$

(3)

अधिवासविधिः

उद्यत्कोटीनिभं देवं नृसिंहं भक्तवत्सलम् ।
Ni 6r नत्वा वाक्कायमनसैर्विधिं वक्ष्येऽधिवासनम् ॥

Ku 6r तत्रादौ होतादीनां यो यस्मिन् नियुक्त एतेषां यानि लक्षणानि यानि नियमादीनि तान्याह ।

भवन्ति यस्य चत्वारो ब्राह्मणाः कर्मवाहकाः ।
एकस्तेषां भवेत्कर्ता सदस्या इतरे त्रयः ॥
ऋत्विक्कर्ता तथा ब्रह्मा होता याजक एव च ।
Gu$_2$ 7r एतानि कर्तृनामानि कथितानि मनीषिणा ॥

1–2 उद्यत्कोटी °°° वक्ष्येऽधिवासनम् ॥] Gu$_1$ omits the verse here, but had inserted it above, at the end of the Bahiḥśālā(śubha)vidhi (p. 11), together with some prose materials not traced in the other mss. The readings are quoted from that place.
1 उद्यत्कोटी°] Gu$_2$, उद्यत्कोटि° NiKu, उदत्कोटि° Gu$_1$
1 नृसिंहं] NiKuGu$_1$, नृसिहं Gu$_2$
2 वाक्कायमनसैर्विधिं] Gu$_1$Gu$_2$, वाक्कायमनसैविधि Ni, वाक्यामनसैर्विधिं Ku
2 वक्ष्ये] NiGu$_1$, वक्षे KuGu$_2$
2 °वासनम्] NiGu$_1$Gu$_2$, °नासनं Ku
3–4 तत्रादौ °°° तान्याह ।] Gu$_1$ omits this portion, replacing it by the following: मण्डपस्य पूर्वभागे धान्यराशीवुपरि उदककुम्भं निधाय तदुपरि च्यतपल्लवं तदुपरि नारिकेलफलं प्राङ्मौलि प्रत्यङ्मु{ख}लं दत्वा । तत पश्चिमे होताद्यासनं कल्पयित्वा ॥ कर्त्तुराद्युपयोगमा ॥
3 होतादीनां] NiKu, alt. Gu$_1$, om. Gu$_2$
3 यो यस्मिन्] KuGu$_2$, योगस्मिं Ni, alt. Gu$_1$
3–4 यानि नियमादीनि तान्याह] corr., यानि नीयमादीनि तान्याह Ni, यानियमादिनि तान्याह Ku, lac. Gu$_1$, यानि नियमानिनि न्याह Ku
5 भवन्ति] NiGu$_1$Gu$_2$, भवति Ku
6 एकस्तेषां] NiKuGu$_2$, एकस्ताषां Gu$_1$
6 इतरे] NiKuGu$_1$, ईतर Gu$_2$
7 ऋत्विक्कर्ता] NiKuGu$_1$, ऋत्विकर्त्ता Gu$_2$
7 याजक एव] NiKuGu$_2$, यजकयेव Gu$_1$
8 कर्तृ°] NiKu, कर्त्तु° Gu$_1$Gu$_2$
8 मनीषिणा] em., मनीषिणः NiKuGu$_1$,

सदस्या विधिद्रष्टारो मन्त्रादिन्यूनपूरकाः ।
उपद्रष्टा च एवैषां त्रयाणां नाम कथ्यते ॥
एतैश्चतुर्भिः संयुक्तो यजमानो न मुह्यति ।
यज्ञकर्मणि कर्ता च त्रिभिर्युक्तो न मुह्यति ॥

तथा च पैठीनसिः ।

चत्वारो ब्राह्मणा नित्या ऋत्विजः कर्मवाहकाः ।
चतुर्भिः संप्रयुक्तस्तु यजमानो न मुह्यति ॥
एकः कर्मणि युक्तः स्यादेको द्रव्योपकल्पने ।
एकः पृष्टः प्रतिब्रूयादेको मन्त्रस्य निश्चये ॥

तथा च मन्त्रादिविधिनिश्चयमाह । Gu$_1$ 10v

छन्दसि ब्राह्मणे सूत्रे यदव्यक्तं प्रदृश्यते ।
विद्वद्भिः सह निश्चित्य तद्यज्ञमवतारयेत् ॥
मन्त्रब्राह्मणकल्पानां विरोधो यत्र दृश्यते ।
किं प्रमाणं भवेत्तत्र मन्त्रः कल्पोऽथ ब्राह्मणम् ॥
मन्त्रास्तु पूर्वमुत्पन्नाः कल्पो मन्त्रानुसारतः ।
ब्राह्मणोऽत्र यथा ब्रूयात्तत्प्रमाणमिति स्थितिः ॥

11–12 Atharvavidhāna 48 (= Viṣṇudharmottarapurāṇa 2.127.46cd–47ab) छन्दसि ब्राह्मणे सूत्रे यदव्यक्तं प्रदृश्यते । विद्वद्भिः सह निश्चित्य तद्यज्ञमवतारयेत् ॥

मनिशिणः Gu$_2$
1 °द्रष्टारो] NiKuGu$_2$, °द्रंष्टारो Gu$_1$
2 उपद्रष्टा च] NiKu, उपद्रष्टार Gu$_1$Gu$_2$
2 त्रयाणां] NiKuGu$_1$, त्रयाणा Gu$_2$
3 संयुक्तो] NiGu$_1$Gu$_2$, संयुक्ते Ku
4 यज्ञकर्मणि °°° मुह्यति ॥] Ni and Gu$_2$ omit this half-verse, apparently through eye-skip
4 त्रिभिर्युक्तो] Ku, त्रिभियुक्तो Gu$_1$, lac. NiGu$_2$
7 चतुर्भिः] NiKuGu$_2$, चतुभिः Gu$_1$
7 °युक्तस्तु] NiKu, °युक्तो स्तु Gu$_1$, °मुक्तस्तु Gu$_2$
8 युक्तः स्यादेको] NiKu, युक्तः स्याको Gu$_1$, युक्तस्यदेको Gu$_2$
8 °कल्पने] KuGu$_1$Gu$_2$, °कल्पते Ni
9 एकः] NiKuGu$_1$, एक Gu$_2$
9 पृष्टः] corr., पृष्ठः NiKuGu$_1$Gu$_2$
9 °ब्रूयादेको] NiKuGu$_2$, °व्मायादेको Gu$_1$
10 मन्त्रादिविधिनिश्चयमाह] corr., मन्त्रादेविधिनिश्चयमाह Ni, मन्त्रादेविधिनिश्चयममाह Ku, मन्त्रादिविधिनियममाह Gu$_1$, मन्त्रादिविधिर्निश्चयममाह Gu$_2$
11 ब्राह्मणे] NiKuGu$_1$, ब्रह्मणे Gu$_2$
11 यदव्यक्तं] NiKuGu$_1$, यद्यव्यक्तं Gu$_2$
12 तद्यज्ञमवतारयेत्] Gu$_2$, तद्यक्तुत्कर्मवमतारयेत् Ni, त्रव्यञ्ज्ञन्मन्त्रवृमवतारयेत् Ku, तरोद्विज्ञमवतारयेत् Gu$_1$
14 भवेत्तत्र] KuGu$_1$Gu$_2$, भवेत्तस्य Ni
14 ब्राह्मणम्] NiKuGu$_1$, ब्राह्मणः Gu$_2$
16 ऽत्र] NiGu$_2$, अत्र Ku, ऽत Gu$_1$
16 ब्रूयात्तत्प्रमाणमिति] NiKuGu$_1$, ब्रूयात्तत्प्रणमिति Gu$_2$
16 स्थितिः] NiGu$_1$Gu$_2$, स्थितः Ku

मन्त्रा वै विस्तृता यज्ञे ऋत्विजो मन्त्रवाहकाः ।
यत्तु तत्क्रियते छिद्रं सदस्यास्तत्र तत्त्वगा इति ॥

Ku 6v अथ यस्मिन्कर्मणि यानि सम्भाराणि स्वसूत्रेऽभिहितानि स्वसूत्रलंघने कर्मस्याफलमाह ।

Ni 6v सम्भारा ये यथा यत्र यानि द्रव्याणि स्वे विधौ ।
शाखां प्रति यथा यत्र तत्प्रमाणमिति स्थितिः ॥
यः स्वसूत्रमतिक्रम्य परसूत्रेण वर्तते ।
Gu_2 7v अप्रमाणविधिं कुर्यान्न स तेन समृध्यत इति ॥

तथा चान्य आहुः ।

ऊनार्थश्चाधिकार्थो वा यः स्वशाखोदितो विधिः ।

5–8 Atharvavidhāna 49–50abcd (= Viṣṇudharmottarapurāṇa 2.127.47cd–49ab) सम्भारा ये यथा यत्र यानि द्रव्याणि यो विधिः । शाखां प्रति तथा तत्र तत्प्रमाणमिति स्थितिः ॥ यः स्वसूत्रमतिक्रम्य परसूत्रेण वर्तते । अप्रमाणमृषिं कृत्वा सोऽप्यधर्मेण युज्यते ।
21.10–22.1 Keśavapaddhati on Kauśikasūtra 58.21 ऊनो वातिरिक्तो वा यः स्वशाखोदितो विधिः । तेनैव सर्वं संपूर्णं स्यान्न कुर्यात् पारतन्त्रिकम् ॥

---

1 विस्तृता] Ni, वित्स्मृता Ku, वित्स्थता Gu_1, वस्तृता Gu_2
1 °वाहकाः] NiKuGu_1, °वाहका Gu_2
2 यत्तु] Gu_1, यस्तु NiKuGu_2
2 तत्क्रियते] corr., तक्रियते NiKu, तित्क्रियते Gu_1, तत्कुऋते Gu_2
2 °स्तत्र तत्त्वगा इति] em., °स्तन्त तत्वगा इति Ni, °स्तंन्त्र तत्वगा इति Ku, °स्तन्त तत्वगाः Gu_1, °स्तन्त्र तत्वाग्रः Gu_2
3–4 अथ °°° कर्मस्याफलमाह ।] Gu_1 omits this prose paragraph and only gives the second of the following two verses; Gu_1 and Ku have given that same verse सम्भारा just above between the verses छन्दसि and मन्त्रब्राह्मणकल्पानां, where Ni and Gu_2 omit it and we have followed their testimony; Ku gives the verse in both places.
3 अथ] NiGu_2, om. Ku, lac. Gu_1
3 ऽभिहितानि] em., ऽभिहितं Ni, ऽभिहि Ku, lac. Gu_1, अऽभिहितं Gu_2
3 °लंघने] Gu_2, °लघने Ni, °लघगने Ku, lac. Gu_1
3 कर्मस्याफल°] NiKu, lac. Gu_1, कर्मणफल° Gu_2
5 यानि द्रव्याणि] NiKu, lac. Gu_1, यनि द्रव्यानि Gu_2
5 विधौ] NiKu, lac. Gu_1, निधौ Gu_2
6 स्थितिः] Gu_2, स्थितिं Ni, स्थितः Ku, lac. Gu_1
7 °क्रम्य] NiKuGu_2, °क्रमी Gu_1
7 परसूत्रेण] NiKuGu_1, दारसूत्रेण Gu_2
7 वर्तते] NiKu$Gu_1$$Gu_2^{pc}$, वर्त्तयेत् Gu_2^{ac}
8 स तेन] NiKu, स ते Gu_1, स तेन सतन Gu_2
8 समृध्यत इति] Ku, समृत इति Ni, समृद्ध्यत इति Gu_1, समृध्यते Gu_2
9 आहुः] NiKuGu_1, आहु Gu_2
10 ऊनार्थश्चा°] KuGu_1, उशनार्थश्चा° Ni, उनर्थश्चा° Gu_2
10 °कार्थो] NiKuGu_1, °कार्यो Gu_2

तं प्रयत्नेन कुर्वीत न कुर्यात्पारशाखिकम् ॥
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन स्वसूत्रं न तु लङ्घयेत् ।
स्वसूत्रलङ्घनादेव नाप्नोति कर्मणः फलमिति ॥

अथ सदस्यादीनां लक्षणान्याह । भारक्याम् ।

मन्त्रब्राह्मणकल्पज्ञान् शान्तान् दान्तान् जितेन्द्रियान् ।
इतिहासपुराणज्ञान् भृग्वङ्गिरसकोविदान् ॥
सर्वकर्मसु निःशङ्कान् प्रयोगज्ञान् क्रियान्वितान् ।
इष्टांश्च श्रद्दधानांश्च सदस्यानुपवेशयेत् ॥
यद्यत्करोति वै कर्म तत्तत्तेषु नियोजयेत् ।
एतैः स्वाराधितं कर्म कर्ता सिद्धिमवाप्नुयात् ।

अथ होतुर्लक्षणमाह ।

याजकः श्रद्धानश्च जितक्रोधोऽनसूयकः ।
अलुब्धः सत्यवादी च धर्मज्ञो ब्राह्मणप्रियः ॥

---

2 Atharvavidhāna 50ef (= Viṣṇudharmottarapurāṇa 2.127.49cd) तस्मात् सर्वप्रयत्नेन स्वसूत्रं न विलङ्घयेत् ॥

---

1 कुर्वीत] $NiGu_1$, कुर्वत Ku, कुर्वित Gu_2
1 कुर्यात्पारशाखिकम्] $NiGu_1$, कुर्यात्परशाखिकं Ku, कुर्यात्पारशाखिनं Gu_2
2 °त्सर्व°] $NiKuGu_1$, °त्सर्वं Gu_2
3 स्वसूत्र°] $NiGu_2$, स्वसूत्रं $KuGu_1$
3 °लङ्घनादेव] $NiKuGu_1$, °लघनादेव Gu_2
3 नाप्नोति] NiKu, नाप्नोतिः Gu_1
3 कर्मणः] $NiKuGu_1$, कर्मणा Gu_2
3 फलमिति] $NiKuGu_1$, फलं Gu_2
4 अथ सदस्यादीनां] NiKu, अ ऋत्वियादि Gu_1, अथ सदस्यानां Gu_2
4 लक्षणान्याह] Ni, लक्षणन्याह Ku, लक्षणमाह Gu_1Gu_2
5–8 मन्त्रब्राह्मणकल्पज्ञान् °°° सदस्यानुपवेशयेत् ॥] These two verses are omitted in Gu_1
5 दान्तान्] $NiGu_2$, om. Ku, lac. Gu_1
6 भृग्वङ्गिरसकोविदान्] corr., भृग्वङ्गिरस{●}सकोविदान् Ni, भृग्वङ्गिरसे कोविद्वान् Ku, lac. Gu_1, भुग्यङ्गिरसकेविदान् Gu_2
7 प्रयोगज्ञान्] Ni, प्रयोगकान् Ku, lac. Gu_1, om. Gu_2
8 इष्टांश्च] NiKu, lac. Gu_1, इष्टं Gu_2
8 °धानांश्च] NiKu, lac. Gu_1, °धानाश्च Gu_2
9 °त्करोति] $NiKuGu_2$, °त्कोरोति Gu_1
9 तत्तत्तेषु] corr., तत्रत्तेषु Ni, त्रत्तत्तेषु Ku, तत्तन्तेषु Gu_1, तंतुतेष्ठ Gu_2
9 नियोजयेत्] $NiGu_1Gu_2$, नियोकयेत् Ku
10 एतैः] NiKu, तैः Gu_1, एतै Gu_2
10 स्वाराधितं] $KuGu_1$, स्वाराधिकं Ni, शाराधितं Gu_2
10 °वाप्नुयात्] $NiKuGu_1$, °वप्नुयात् Gu_2
11 होतुर्ल°] $NiKuGu_2$, होतुल° Gu_1
12 जितक्रोधो] Gu_1, जितक्रो NiKu, जि{के}क्रोधो Gu_2
12 ऽनसूयकः] Ku, ऽनुसूयकः $NiGu_1$, नुसूयकः Gu_2
13 अलुब्धः] NiKu, अलुब्धुः Gu_1, अलुब्धुंः Gu_2

शीलवृत्तगुणोपेतो विद्याचारसमन्वितः ।
होता यस्येदृशो विद्वान् तस्य सिद्धिर्न संशय इति ॥

एतेषां नियममाह ।

पूर्वेद्युः सोपवासो वा हविष्याहार एव वा ।
Gu_1 11r कर्ता भवेत्सदस्याश्च यजमानस्तथैव च ॥
वर्जनं मधुमांसानां माषस्य मसुरस्य च ।
Gu_2 8r हविष्यं भवतीत्येव अन्ये त्वक्षारमूचिरे ॥

तथा च शास्त्रान्तरे अक्षारलक्षणान्याह ।

Ni 7r अस्विन्नधान्यं गव्यं च यवमुद्गौ तिलास्तथा ।
अक्षाराः कथिता ह्येते अन्ये क्षाराः प्रकीर्तिताः ॥

एवं स्थित्वा प्रभाते वै स्नात्वा सन्ध्यामुपास्य च ।
अनुकूलवशेनैव कृत्वा माध्याह्निकीं क्रियाम् ।
शुक्लवासाः शुचिर्दान्तः सत्यवादी दृढव्रतः ।
सदस्यैः सहितो याति यजमानस्य संनिधिम् ॥

---

1 शीलवृत्त॰] $NiGu_1$, शीलोवृत्त॰ Ku, शीलवृर्त्ती Gu_2
1 ॰गुणोपेतो] $NiKuGu_1$, ॰गणवेतो Gu_2^{ac}, ॰गणपेतो Gu_2^{pc}
1 विद्या॰] $NiGu_1Gu_2$, दिव्या॰ Ku
2 सिद्धिर्न] NiKu, सिधिर्न Gu_1, शिद्धिन Gu_2
2 संशय इति ॥] NiKu, संशयः ॥ Gu_1, संसयः ॥ Gu_2
3 एतेषां नियममाह] $NiKuGu_2$, अथ होतादीन्नियममाहा Gu_1
4 ॰हार] $NiKuGu_1$, ॰हर Gu_2
5 भवेत्स॰] $NiKuGu_1$, भवेस्य॰ Gu_2
5 ॰मानस्तथैव] $NiKuGu_1$, ॰मानतथैव Gu_2
6 मसुरस्य] $NiGu_1$, मधुरस्य Ku, मसूरास्य Gu_2
7 अन्ये] $NiKuGu_1$, दन्ये Gu_1
7 त्वक्षारमूचिरे] Gu_2, तत्क्षारमूचिरे Ni, तक्षारमूचिरे Ku, तुक्षारमृचिरे Gu_1
8 अक्षारलक्षणान्याह] corr., अक्षारलवषणान्याह Ni, अक्षारलक्षणन्याह Ku, om. Gu_1, अक्षारलवणन्याह Gu_2
9 अस्विन्नधान्यं] em., अस्विन्वं धान्यं $NiKuGu_1$, आश्विनधान्यं Gu_2
9 गव्यं] $NiGu_1Gu_2$, गद्यं Ku
9 यवमुद्गौ] $NiGu_1Gu_2$, यवमुङ्गो Ku
9 तिलास्तथा] $NiGu_2$, तिलस्तथा Ku, तिल{त}स्तथा Gu_1
11 प्रभाते वै] $NiKuGu_1$, वै प्रभाते वै Gu_2
12 अनुकूलवशेनैव] $KuGu_1$, अनुकूले वशेनैव Ni, अनकुलवसेनैव Gu_2
12 माध्याह्निकीं क्रियाम्] $NiKuGu_1$, मध्याह्निकां क्रयां Gu_2
13 ॰वासाः] $NiGu_1Gu_2$, ॰वासः Ku
13 ॰र्दान्तः] em., ॰र्दान्तो $NiKuGu_2$, ॰र्दान्ता Gu_1
23.14–24.4 सदस्यैः सहितो ॰॰॰ सदस्यैः सहितो वृतः] This passage is omitted in Gu_2 due to eye-skip
14 याति] NiKu, यातु Gu_1, lac. Gu_2
14 संनिधिम्] Ni, सन्निधौ Ku, सनिधौ Gu_1, lac. Gu_2

ततः स यजमानो वै कृतमाध्याह्निकक्रियः ।
ऋत्विजं वरयेद्धीमान् भूरादिविधिना यमी ॥

ब्रह्मालक्षणं तु ब्रह्मोपवेशनस्थाने कथयिष्यामः ।

ततः संभृतसंभारः सदस्यैः सहितो वृतः ।
स ऋत्विक् कर्म कुर्वीत यजमानसमृद्धये ॥

इति वचनादादौ सम्भारान्संभृत्य । ततो वरणं ब्राह्मणानां कुर्युरिति ।

तत्रादौ संकल्पविधिः । ततः शुद्धे दिवसे शुभकाले ऋत्विजैः सह यजमानः कृत- Gu_1 11v
स्नानादिनित्यकृत्यः शुचिः शुक्लवासाः दृढव्रतः सत्यवादी शान्तो दान्तः पयःपूर्णताम्ब्र-
पात्रगन्धपुष्पनारिकेलफलान्वितः प्राङ्मुख आसने उपविष्टो नारायणं हृदि ध्यायन् संकल्पं

---

3 ब्रह्मोपवेशनस्थाने Cf. p. 71.

---

1 ॰माध्याह्निकक्रियः] corr., ॰माध्याह्निकः क्रियः Ni, ॰माध्याह्निकिकक्रियः Ku, ॰माध्याह्निकः क्रिया Gu_1, lac. Gu_2
2 वरयेद्धीमान्] corr., वरयेरर्द्धमान् NiKu, वयेद्दीमान् Gu_1, lac. Gu_2
2 यमी] $NiGu_1$, यथा Ku, lac. Gu_2
3 ब्रह्मालक्षणं तु] Gu_1, ब्रह्मलक्षणं तु Ni, ब्रह्मलक्षन्तु Ku, lac. Gu_2
3 ब्रह्मोपवेशन॰] NiKu, ब्रह्मोपशन॰ Gu_1, lac. Gu_2
4 वृतः] $NiGu_1$, वृतोः Ku, lac. Gu_2
5 यजमानसमृद्धये] $NiKuGu_2$, यजमृद्धये Gu_1
6 इति वचनादादौ सम्भारान्संभृत्य ।] Gu_1 omits this sentence, and gives here instead the four verses भूमिभागे, कुम्भस्थाः, अथर्ववेदो and तस्मात् that Ni and Ku give below (p. 31) and of which only the first is presented there in Gu_2. The precise reading of Gu_1 here is: भूमिभागे समे रम्ये प्रागुक्प्रवणे शुभे ॥ गोमयेनोपलिप्ते च ततस्त्रन्तं समाचरेत् ॥ कुम्भस्थाः पुजयेदापस्त्रन्तादौ सर्वकर्मणां । आपो भृग्वङ्गिरोऋपमिति श्रुतिनिदर्शनात् । तथा च मानवे धर्मशास्त्रे ॥ अथर्ववेदो वेदानामृग्यजुःसामलक्षणं । आमयं इदं शुभ्रमंहशामपनोदनमिति ॥ तस्माद्भृग्वङ्गिरोऋपमम्भःकुम्भं प्रपूजयेत् ॥ अलंकुर्याच्छिरैर्वस्त्रै गन्धमाल्यैः स्वशक्तित इति ॥ ॥
6 ततो ॰॰॰ कुर्युरिति ।] Gu_1 replaces this by वरणविधिऋच्यते ॥
6 ब्राह्मणानां] Gu_2, ब्राह्मणान् NiKu, lac. Gu_1
6 कुर्युरिति] NiKu, alt. Gu_1, कुर्युः Gu_2
7 संकल्पविधिः] NiKu, संकल्पः Gu_1, सकल्पविधिः Gu_2
7 ततः] $NiKuGu_2$, om. Gu_1
7 शुद्धे दिवसे शुभकाले] $NiKuGu_1$, शुभे काले शुद्धे दिवसे Gu_2
7 ऋत्विजैः] $NiKuGu_1$, ऋत्वग्भिः Gu_2
7 सह] $NiGu_1Gu_2$, स Ku
7–8 कृतस्नानादि॰] $NiGu_1Gu_2$, कृतः स्नानादि॰ Ku
8 ॰कृत्यः] $NiKuGu_1$, ॰क्रियः Gu_2
8 शुक्लवासाः] $NiGu_1$, शुक्लवासः Ku, शुक्लवासा Gu_2
8 पयः॰] Ni, पय॰ $KuGu_2$, यलः॰ Gu_1
9 ॰पात्र॰] corr., ॰पात्रे $NiKuGu_1$, ॰पात्रं Gu_2
9 ॰फलान्वितः] $NiKuGu_1$, ॰फलान्वितं कृत्वा Gu_2
9 प्राङ्मुख] $NiKuGu_2$, प्राङ्मुखो उदङ्मुखो वा Gu_1
9 उपविष्टो] Gu_2, उपविष्टः $NiGu_1$, उपविष्टः Ku
9 ध्यायन् संकल्पं] Thus $NiGu_2$. Ku

कुर्यात् । तत ॐ अद्य ब्रह्मण इत्यादि देवब्राह्मणसंनिधावित्यन्तं पूर्ववत् । विशेषस्तु । अमुकसगोत्रः श्रीमान् अमुकदेवशर्माहं मम पुत्रस्य दुहितुर्वा अमुकहोमकर्तुं ब्राह्मणद्वारा कारयिष्ये । अहं करिष्ये वा । इति संकल्पवाक्यम् ।

Gu$_2$ 8v अथ स्वस्तिवाचनम् । ब्राह्मणान् गन्धादिभिरभ्यर्च्य । अस्मिन् अमुकसगोत्रस्य Ni 7v अमुकशर्मणः पुत्रस्य दुहितुर्वा अधिवासादि-अमुकहोमकर्मणि पुण्याहं भवन्तो ब्रुवन्त्विति ब्रूयात् । ते ॐ पुण्याहमिति त्रिर्ब्रूयुः । एवं स्वस्ति भवन्तो ब्रुवन्त्विति वदेत् । ते च ॐ स्वस्तीति त्रिर्वदेयुः । एवमृद्धिं ऋद्धिं भवन्तो ब्रुवन्त्विति वदेत् । ते पुनः ॐ ऋध्यतामिति त्रिरभिदध्युः । इति स्वस्तिवाचनम् ।

ततो होतादीन् यथाक्रमं विधिना वृणुयात् । ततो यजमान ऋत्विजं आत्मसात्कृतं वरयेदित्याह परिभाषायाम् ।

सर्वकर्मणि विद्वान् सो नित्यनैमित्तिकादिके ।

1 पूर्ववत् Cf. pp. 14–15.

inserts between these two words प्राणायाम कृत्वा and Gu$_1$ inserts प्राणायामानकृत्वा
1 तत] Ni, तत्र KuGu$_2$, om. Gu$_1$
1 अद्य °°° पूर्ववत् । विशेषस्तु ।] Thus NiKu, while Gu$_2$ reads: अद्य ब्रह्मणो द्वितियपरार्द्धे इत्यदि °°° पूर्ववत् ॥. Gu$_1$ does not abbreviate, and reads: अद्य ब्रह्मणो दितीयपरार्द्धे श्वेतवराहकल्पे । वैवस्वतमनोः यथावत्परिमितेऽब्दे अमुकायने अमुके मासि अमुकपक्षे अमुकतिथौ अमुकवारे अमुकनकक्षत्रे अमुकराशिस्थिते श्रीभास्करे अमुकराशिस्थिते श्रीचन्द्रमसि यथास्थानावस्थितभौमादिग्रहयोग-करणमुहुर्त्तकांशकेषु । एवंविशेषणविशिष्टायां पुण्यतिथौ । इह पृथिव्यां जम्बुद्वीपे भारते वर्षे भरतखण्डे उत्कले देशे {मे} (see p. 14)
1 °संनिधावित्यन्तं] NiGu$_2$, °सन्निधादित्यन्तं Ku, alt. Gu$_1$
2 ब्राह्मणद्वारा] NiGu$_1$, ब्राह्मणद्वाराहं Ku, ब्राह्मद्वारामहं Gu$_2$
3 अहं] NiKuGu$_2$, om. Gu$_1$
4 अथ स्वस्तिवाचनम् ।] NiKuGu$_2$, ततो Gu$_1$
4 °गोत्रस्य] NiKuGu$_1$, °गोत्र Gu$_2$
5 °शर्मणः] NiKuGu$_1$, °शर्मणः Gu$_2$
5 दुहितुर्वा अधिवासादि-] NiKuGu$_2$, om. Gu$_1$
5 पुण्याहं] NiKuGu$_1$, पण्याहं Gu$_2$
6 पुण्याहमिति त्रिर्ब्रूयुः] Gu$_2$, पुण्याहमिति ब्रूयुः Ni, पुण्याहमिति त्रि ब्रूयुः KuGu$_1$
6 स्वस्ति] Gu$_1$Gu$_2$, स्वस्तिं NiKu
7 स्वस्तीति त्रिर्वदेयुः] NiGu$_1$, स्वस्तीत्रित्रिर्वदेत् Ku, स्वस्ति त्रि वदेयुः Gu$_2$
7 एवमृद्धिं] em., एवमौं ऋद्धिं NiKuGu$_1$, ऋद्धिं Gu$_2$
7 पुनः ॐ ऋध्यतामिति] पुनरौंमृध्यतामिति NiGu$_1$, पुनरौंम्रृद्ध्यतामिति Ku, च ऋध्यतामिति Gu$_2$
8 त्रिरभिदध्युः] NiKuGu$_1$, त्रि वदेयुः Gu$_2$
8 स्वस्तिवाचनम्] NiKuGu$_2$, पुन्याहवाचनं Gu$_1$
9 होतादीन्] NiGu$_2$, होतादीन KuGu$_1$
9–10 ततो °°° वरयेदित्याह परिभाषायाम् ।] This phrase is omitted in Gu$_1$, but see the variant reading in this ms. just after the Paribhāṣā quotation
9 यजमान] KuGu$_2$, यजमानं Ni, lac. Gu$_1$
9 ऋत्विजं] NiGu$_2$, ऋत्विज Ku, lac. Gu$_1$
9 आत्मसात्कृतं] Ni, आत्मात्कृतं Ku, lac. Gu$_1$, आत्मासात्कृतं Gu$_2$
11 °कर्मणि] NiGu$_2$, °कर्माणि KuGu$_1$
11 विद्वान् सो] corr., विद्वांसो NiKuGu$_1$, विद्वासो Gu$_2$
11 नित्यनैमित्तिकादिके] NiGu$_1$, नित्यं

ऋत्विजं यजमानो हि युञ्जीयादात्मसात्कृतम् ॥
आत्मार्थीश्च परार्थीश्च ऋत्विगेव प्रयोजयेत् ।
आत्मसात्तु कृतो यस्मादाशिषः सर्वकर्मसु ॥

इत्यादरेण वृणुयादिति ।

अथ भाव्यहोतृब्राह्मणं प्राङ्मुखं प्रत्यङ्मुखमुदङ्मुखं वा उपवेश्य । कर्ता आसनपादासनगन्धपुष्पादिभिरभ्यर्च्य । वस्त्रयज्ञोपवीतगन्धपुष्पताम्बूलकुण्डलमुद्रिकानारिकेलफलादिकं दक्षिणजंघायां गृहीत्वा । ॐ भूपते भुवनपते भुवां पते महतो भूतस्य पते [Gu$_2$ 9r] होतारं त्वां वृणीमह इति होतारमनुमन्त्रयेत् । यदा यजमानो वेदस्यासामर्थ्यात् तदान्यं ब्राह्मणं तत्प्रतिनिधित्वेन कर्तारं स्पृष्ट्वा मन्त्रं जपति । कारयिता च केवलं कर्म कुरु- [Ku 8r] ते । वाक्यं तु । ॐ अद्य पूर्वोक्तविशेषणविशिष्टायां पुण्यतिथौ । अमुकसगोत्रं अथर्ववेदपैप्पलादशाखाध्यायिनं अमुकदेवशर्माणं ब्राह्मणं संकल्पितेऽस्मिन् अमुककर्मणि होतृ- [Ni 8r] कर्म कर्तुं एभिर्वस्त्रयुगलयज्ञोपवीतगन्धपुष्पताम्बूलकुण्डलमुद्रिकानारिकेलफलादिभिर्होतारं त्वामहं वृणे । इत्यादरेण वृणीत । [Gu$_1$ 12v]

7–8 भूपते ◦◦◦ वृणीमहे VaitS 1.17

नैमित्तिकादिके Ku, नित्यनैमित्तिकादिने Gu$_2$
1 ऋत्विजं] NiKuGu$_1$, ऋत्विज Gu$_2$
2 आत्मार्थीश्च परार्थीश्च] NiKu, आत्मार्थाश्च परार्थाश्च Gu$_1$, आत्मार्थांश्च परार्थांश्च Gu$_1$
2 ऋत्विगेव] Gu$_1$, ऋत्विचोवि Ni, ऋत्विचोव Ku, ऋत्विजश्च Gu$_2$
3 आत्मसात्तु कृतो] Ku, आ{त्मा}त्मसातु कृतो Ni, आत्मासान्तु कृतो Gu$_1$, आत्ममातु तो Gu$_2$
4 इत्यादरेण वृणुयादिति ।] Ni, इत्यादिवरेण वृणुयादिति । Ku, इति परिभाषाध्यायेऽभिहितं । Gu$_1$, इति वचनादत्यादरोण वृणुयात् । Gu$_2$
5 प्राङ्मुखं प्रत्यङ्मुखमुदङ्मुखं] Gu$_1$, प्रत्यङ्मुखं प्राङ्मुख उदङ्मुख Ni, प्रत्यङ्मुख उदङ्मुखं Ku, प्रत्यङ्मुखं प्राङ्मुखं Gu$_1$
5 वा उपवेश्य । कर्ता आसन◦] NiKuGu$_2$, उपवेश्यासन◦ Gu$_1$
6–7 वस्त्र◦◦◦फलादिकं] NiKuGu$_1$, वश्रगन्धपुष्पं यज्ञोपवीतताम्बुलकुण्डलमुद्रिकानारिकेलफलफलादीकं Gu$_2$
7 ◦जंघायां] NiKuGu$_1$, ◦जंघाया Gu$_2$
7 भूपते] KuGu$_2$, भूःपते Ni, भुःपते Gu$_1$
7 महतो] NiKuGu$_2$, om. Gu$_1$
8 त्वां] Ni^{ac}Ku, त्वा Ni^{pc}Gu$_1$Gu$_2$
8 होतारमनुमन्त्रयेत्] NiGu$_1$Gu$_2$, होतारमन्त्रयेत् Ku
8 यदा] Gu$_1$Gu$_2$, यद्वा NiKu
8 वेदस्यासामर्थ्यात् तदान्यं] NiKu, वेदमनधिकारि भवति तदाऽन्नं Gu$_1$, वेदस्यासामर्थात्तदात्तदाऽन्य Gu$_2$
9 तत्प्रति◦] NiGu$_1$, त्प्रति◦ Ku, प्रति◦ Gu$_2$
9 जपति] NiKuGu$_1$, जपेत् Gu$_2$
9 कारयिता] NiGu$_2$, कारयित्वा ता Ku, कारइत्वा Gu$_1$
10 पुण्य◦] NiKuGu$_1$, पुन्य◦ Gu$_2$
10–11 अथर्ववेदपैप्पलाद◦] Gu$_1$, अथर्ववेदान्तर्गतपिप्पलाद◦ Ni, अथर्ववेदपैप्पला◦ Ku, अथर्ववेदान्तर्गतपिपलाद◦ Gu$_2$
11 ◦शाखाध्यायिनं] KuGu$_1$Gu$_2$, ◦शाखैकदेशाध्यायिनं Ni
11 ◦देवशर्माणं ब्राह्मणं] NiKuGu$_1$, ◦सर्मणं Gu$_2$
11 ◦कर्मणि] NiKuGu$_2$, ◦सर्मणि Gu$_2$
11–12 होतृकर्म] NiGu$_1$, हो+ता+कर्म Ku, होत्रुकर्म Gu$_2$
12 एभिर्वस्त्रयुगल◦] NiKuGu$_1$, एभिर्वश्रजुगल◦ Gu$_2$
13 इत्यादरेण] NiKuGu$_2$, इत्याजरेण Gu$_1$

ततो होता तैरलंकृत आचम्य। वृतोऽस्मीति प्रतिवचनम्। ततो यथाविहितं होतृकर्म कुर्विति यजमानोक्ते ॐ करवाणीति होता प्रतिब्रूयात्।

ततः कारयितरि प्रत्यङ्मुखमुदङ्मुखं वावस्थातरि उदात्तानुदात्तस्वरितैस्त्रिभिः स्वरैर्जपति। ॐ अहं भूपतिरहं भुवनपतिरहं भुवां पतिरहं महतो भूतस्य पतिस्तदहं मनसे प्रब्रवीमि। मनो वाचे वाग्गायत्र्यै गायत्र्युष्णिह उष्णिगनुष्टुभे अनुष्टुब्बृहत्यै बृहती पंक्तये
Gu$_2$ 9v पंक्तिस्त्रिष्टुभे त्रिष्टुब्जगत्यै जगती प्रजापतये प्रजापतिर्विश्वेभ्यो देवेभ्यः। ॐ भूर्भुवः स्वर्जनद्बृहत्करद्रुहन्महत्तच्छम् ॐ। बृहस्पतिर्दैवो ब्रह्माहमसौ मानुष इति। असावित्यत्रामुकशर्मा मानुष इति उपांशु स्वनाम गृह्णीयात्। उपांशुलक्षणं यथा परिभाषायाम्।

Ku 8v उपविष्टो न शृणोति पार्श्वतोऽपि जनः क्वचित्।
तदुपांशु भवेद्वाक्यं यजुषो धर्म एव स इति॥

4–6 अहं भूपतिरहं ∘∘∘ प्रजापतिर्विश्वेभ्यो देवेभ्यः VaitS 1.18 6–7 ॐ भूर्भुवः स्वर्जनद्बृहत्करद्रुहन्महत्तच्छम् ॐ Cf. GB 2.2.14 and VaitS 17.6 7 बृहस्पतिर्दैवो ∘∘∘ मानुषः Cf. ŚāṅkhŚS 4.6.9

---

1 तैरलंकृत] NiKuGu$_1$, वस्त्रादिभिरलःकृत Gu$_2$
2 कुर्विति] corr., कुर्वीति Ni, कुर्वीत Ku, कुर्वित Gu$_1$, कर्वति Gu$_2$
2 यजमानोक्ते] NiKuGu$_1$, यजमान उक्ते Gu$_2$
2 प्रतिब्रूयात्] NiKuGu$_1$, ब्रूयात् Gu$_2$
3 ततः] NiGu$_2$, ततश्च KuGu$_1$
3 कारयितरि] NiKuGu$_1$, कारयित्यरि Gu$_2$
3 वावस्थातरि] KuGu$_1$Gu$_2$, वावस्मातरि Ni
3 उदात्तानुदात्त॰] NiKuGu$_2$, उदान्तानुदान्त॰ Gu$_1$
3–4 स्वरैर्ज॰] NiGu$_1$Gu$_2$, स्वरैज॰ Ku
4 ॐ अहं भूपतिरहं] Ni, ॐ भूः अहं पतिरहं Ku, अहं भूपतिरहं Gu$_1$Gu$_2$
5 मनो वाचे] NiGu$_1$Gu$_2$, मनो विचे Ku
5 वाग्गायत्र्यै] NiKu, वागगायत्र्यै Gu$_1$, वग्गयत्र्यै Gu$_2$
5 गायत्र्युष्णिह उष्णिगनुष्टुभे] corr., गायत्र्युष्णिवानुष्टुभे Ni, गायत्र्युष्टुवानुष्टुभे Ku, गायत्र्युष्णिहे उष्णिगनुष्टुभे Gu$_1$Gu$_2$
5 अनुष्टुब्बृहत्यै] Ni, अनुष्टुर्बृहत्यै Ku, अनुष्टुब्बृहष्वयै Gu$_1$, अनुष्टुब्बीहत्यै Gu$_2$
6 पंक्तिस्त्रिष्टुभे] NiGu$_2$, पंक्तित्रिष्टुभे त्रिष्टुभे Ku, पङ्क्ति त्रिष्टुभे Gu$_1$
6 त्रिष्टुब्जगत्यै] NiGu$_1$Gu$_2$, त्रिष्टुव्यगत्यै Ku
6 प्रजापतये] NiGu$_1$Gu$_2$, प्रजापतये प्रजापतये Ku
6–7 ॐ भूर्भुवः स्वर्जनद्बृहत्करद्रुहन्महत्तच्छम् ॐ] Gu$_2$, ॐ भूर्भुवः स्वजनद्बृहत्करद्रुहन्महत्तरामौं Ni, ॐ भूर्भुवः स्वर्जनवृहत्करद्धहमुहतत्समौं Ku, ॐ भूभुवः स्वर्जनद्बृहत्करद्रुहन्मदन्तरामौं ॐ Gu$_1$
7 बृहस्पतिर्दैवो] corr., बृहतिर्देवो Ni, बृहस्पतिर्देवो KuGu$_1$, बृहस्पतिर्देवा Gu$_2$
7 मानुष] NiKuGu$_2$, मानस Gu$_1$
7–8 असावित्यत्रामुकशर्मा] NiGu$_1$, असार्वित्यत्रा अमुकशर्म Ku, असावित्य अमुकशर्मा Gu$_2$
8 उपांशु] NiKuGu$_1$, उपाशुं Gu$_2$
8 स्वनाम] NiGu$_1$Gu$_2$, नाम Ku
8 उपांशु॰] NiKuGu$_1$, उपाशुं॰ Gu$_2$
8 यथा] NiKu, om. Gu$_1$
9 पार्श्वतोऽपि जनः] NiKuGu$_1$, वारश्वतोऽपि जःन Gu$_2$
10 तदुपांशु] NiKuGu$_1$, उपांशु Gu$_2$

इदानीं तदव्यवहारादस्य मन्त्रस्य स्वरा न निर्णीयन्ते। यद्यपि स्पृहयन्ति केचित्तदा राजकर्माध्याये भूधरेणोक्तम्। तत्रैव दर्शयितव्याः।

ततः कर्ता वृताय मधुपर्कं दद्यात्। स च दानप्रतिग्रहे कथयिष्यामः। वृतस्य तस्य ऋत्विक्कर्ताब्रह्महोताहावकयाजका इति शास्त्रप्रसिद्धानि षण्णामानि। इत्थं ब्रह्मद्र- Ni 8v
व्योपकल्पकपृष्टप्रतिवक्तृमन्त्रनिश्चायकान् क्रमेण वृणीत। वरणे विशेषः। होतृपदस्थाने Gu$_1$ 13r
ब्रह्मादिपदनिवेशनम्। अभावे ऋत्विग्ब्रह्माणौ द्वावेव वृतौ।

आचार्यं वरयेत्पूर्वं ब्रह्माणं तदनन्तरमिति।

अथवा ऋत्विङ्मात्रं वरणीयम्। ब्रह्मा पुनरुदपात्रम्। एवं त्रिविधा ब्राह्मणव्यवस्था। अथवा ऋत्विगभावे स्वयं यजमानः कर्ता स्यात्। तदा त इत्यादिस्थाने न इत्यादि प्रयोक्तव्यम्। तथा च परिभाषायाम्।

---

4 दानप्रतिग्रहे This topic will figure in chapter 10, to be published in vol. II of our edition.

---

1 तदव्यवहारादस्य] em., तदव्यव्यहारात् अस्य Ni, तु व्यवहारात् अस्य Ku, न्तनव्यव्यहारात् अस्य Gu$_1$, तुनव्यव्यहारात् अस्य Gu$_2$
1 निर्णीयन्ते] em., निर्णयन्ते Ni, निर्नयन्ते Ku, निण्णींन्ते Gu$_1$, निर्न्णयन्ते Gu$_2$
1–2 यद्यपि स्पृहयन्ति केचित्तदा राजकर्माध्याये भूधरेणोक्तम्। तत्रैव दर्शयितव्याः।] These two sentences are omitted in Gu$_1$
1 यद्यपि स्पृहयन्ति केचित्तदा] NiKu, lac. Gu$_1$, यद स्पृहन्ति केत्तदा Gu$_2$
2 तत्रैव दर्शयितव्याः] NiKu, lac. Gu$_1$, तत्रैवादर्शयिद्वा Gu$_2$
3 वृताय] NiKuGu$_1$, वृत्ताय Gu$_2$
3 मधुपर्कं] NiKuGu$_2$, यथाविधिना मधुपर्कं च Gu$_1$
4 तस्य] NiKuGu$_2$, त्रस्य Gu$_1$
4 °ब्रह्महोताहावकयाजका] NiKuGu$_1$, °ब्रह्माहोत्ताहावकयजका Gu$_2$
4 षण्णामानि] NiKuGu$_1$, पर्ण्णामानि Gu$_2$
4–5 इत्थं] NiKuGu$_1$, इथं Gu$_2$
5 °द्रव्योप°] NiKuGu$_1$, °द्रवोपर° Gu$_2$
5 °पृष्टप्रतिवक्तृ°] corr., °पृष्ठप्रतिवक्तृ° Ni, °पृष्ठप्रतिवक्तु° Ku, °पृष्ठप्रतिवकृ° Gu$_1$, °पृष्टप्रतिवक्त्रु° Gu$_2$
5 °निश्चायकान्] NiKuGu$_1$, °निश्चयज्ञान Gu$_2$
6 वरणे विशेषः।] Gu$_2$, वरणे विशेषः NiKu, विशेषस्तु Gu$_1$
6 ब्रह्मादिपद°] Gu$_1$Gu$_2$, ब्रह्माविपद° NiKu
7 ऋत्विग्ब्रह्माणौ द्वावेव वृतौ।] corr., om. NiGu$_2$, ऋत्विद्ब्रह्माणौ द्वावेव कृतौ। Ku, ऋग्ब्रह्माणौ द्वावेव वृतौ। Gu$_1$
7 आचार्यं °°° तदनन्तरमिति।] NiKu. This half-verse is found in Gu$_1$ immediately before the verse कर्माणि ऋत्विजोऽभावे and right after the three sentences अथवा ऋत्विङ्मात्रं °°° त्रिविधा ब्राह्मणव्यवस्था।
7 वरयेत्पूर्वं ब्रह्माणं] NiKu, वृणुयात्पुर्वं ब्रह्माणं Gu$_1$, वरयेद्ब्रह्माणं Gu$_2$
8 तदनन्तरमिति] NiKu, तदनन्तरं Gu$_1$Gu$_2$
28.9–29.1 अथवा ऋत्विङ्मात्रं °°° यदाचरेत्।] This entire prose passage and following half-verse are omitted in Gu$_2$
9 अथवा ऋत्विगभावे °°° परिभाषायाम्।] These three sentences are omitted in Gu$_1$
10 ऋत्विगभावे] Ku, ऋत्विशगभावे Ni, lac. Gu$_1$Gu$_2$

> कर्माणि ऋत्विजोऽभावे यजमानो यदाचरेत् ।
> न इत्यादि प्रयुञ्जीत त इत्यादि पराशिष इति ॥

इत्यधिवासे होतादिवरणम् ।

Ku 9r अथाधिवासकर्म । तत्रादावात्मनः शुद्ध्यर्थं पुरुषसंस्कारं होता कुर्यात् । तस्य विधि-
Gu$_2$ 10r रुच्यते । पूर्ववत् सष्यादिकमव्यसश्चेत्यृचमुक्त्वा । हिरण्यवर्णेति सूक्तान्ते ताम्ब्राद्यर्घ्य-
पात्रजलेन पवित्रकुशयुगलेनात्मानं संप्रोक्ष्य ।

पवित्रलक्षणं यथा ।

> अनन्तर्गर्भिणं साग्रं कौशं द्विदलमेव च ।
> प्रादेशमात्रं विज्ञेयं पवित्रं यत्र कुत्रचिदिति स्मृतेः ॥

---

5 अव्यसश्च PS 19.35.2 5 हिरण्यवर्णाः PS 1.25

---

5 पूर्ववत् Cf. p. 5.

8–9 Chandogapariśiṣṭa 1.2.10 अनन्तर्गर्भिणं साग्रं कौशं द्विदलमेव च । प्रादेशमात्रं विज्ञेयं पवित्रं यत्र कुत्रचित् ॥

---

2 प्रयुञ्जीत] Ni, प्रयुञ्जत Ku, प्रयुंजीत Gu$_1$, प्रयुग Gu$_2$

2 पराशिष इति ॥] NiKuGu$_2$, पराशिषमिति ॥Gu$_1$

4 अथाधिवासकर्म °°° विधिरुच्यते ।] Ku places before this the following paragraph: ततो बहिशालायां अधिवासकर्माङ्गत्वे आदौ पुऋषसंस्कारादिमितादिपूजा कर्त्तव्या ॥ तत्रादौ पुऋषसंस्कारविधिः ॥ ततः कर्त्ता ताम्ब्रादिपात्रे अर्घ्यपात्रं कृत्वा ॥ Gu$_1$ inserts the same paragraph (with insignificant variants) in place of this

4 तत्रादावात्मनः] corr., तत्रादावात्मनो Ni, तत्रादात्मनो Ku, lac. Gu$_1$, तत्रादात्मनः Gu$_2$

4 शुद्ध्यर्थं] Ku, श्मद्ध्यर्थं Ni, lac. Gu$_1$, शुद्धर्थं Gu$_2$

4 पुरुषसंस्कारं] NiGu$_2$, संस्कारं Ku, lac. Gu$_1$

5 पूर्ववत् सष्यादिकम°] Ni, पूर्ववत्सष्यादिकर्म° Ku, स ऋष्यादिकं पूर्ववद° Gu$_1$, पुरववत्सऋष्यादीकम° Gu$_2$

5–6 ताम्ब्राद्यर्घ्यपात्रजलेन पवित्रकुशयुगलेनात्मानं] Ku, ताम्ब्राद्यर्घपात्रजलेन पवित्रकुशयुगलेनात्मानं Ni, पवित्रकुशयुगलेनात्मानं अर्घ्यपात्रज्जलं Gu$_1$, ताम्ब्राद्यर्घपात्रे जलेन पवित्रकुशयुगलेनात्मानं Gu$_2$

6 संप्रोक्ष्य] NiGu$_2$, प्रोक्ष्य Ku, संप्रोक्ष Gu$_1$

7 यथा] NiKuGu$_2$, तु Gu$_1$

8 अनन्तर्गर्भिणं] corr., अनन्तगदर्भिणं Ni, अनन्तगर्भिणीं Ku, अनन्तगर्भिणी Gu$_1$, अनन्तं गर्भिणं Gu$_2$

8 साग्रं] NiKuGu$_1$, सग्रं Gu$_2$

8 कौशं] Gu$_2$, कुशं NiKuGu$_1$

9 प्रादेशमात्रं वि°] corr., प्रादेशमात्रवि° NiKuGu$_1$, प्रादेसमात्रं वि° Gu$_2$

9 कुत्रचिदिति स्मृतेः ॥] Ni, कुत्रचिदिदिति स्मृतेः ॥ Ku, कुत्रचिदिति ॥ Gu$_1$, कुत्रचित् ॥ इति स्मृते ॥ Gu$_2$

तदनन्तरं कर्ता पवित्रगणेन प्रत्यृचं स्वशिरस्यद्भिरभ्युक्ष्य । केचिद्गणान्तेऽपि । व्यवहारस्तु प्रत्यृचं स्नातीति ।

पवित्रगण उच्यते ।

ॐ बृहस्पतिर्ऋषिरनुष्टुप्छन्द आपो देवताद्भिरभ्युक्षणे विनियोग इति स्मृत्वा सहस्राक्षमिति सूक्तम् । आपः पुनन्त्वित्येका । आपो मा शुन्धन्त्विति षड़ृचः । पुनन्तु मा Ni 9r
वायोः पूत इति सूक्तद्वयम् । यदशुद्धमग्निर्मा पातु प्रथममग्निर्मा विश्वा इत्येकैका ऋक् । Gu$_1$ 13v
अस्य गणस्य पवित्र इति नाम ।

तदनन्तरं कर्ता यत्ते वास इत्यृचान्ते अहते वाससी अहतं वासो वा परिधाप्य ।

अहतवासस्य लक्षणमाह ।

> अहतं द्विप्रकारं तु तन्त्रोद्धृतं च धौतकम् ।
> प्रसारितदशं शुक्लमधौतं रजकेन यत् इति ॥

यदा चाधौतं तदाद्भिरभ्युक्ष्य पुण्डरीकाक्षस्मरणेन परिधातव्यमिति । तत आचमनं स्मार्तं

4–5 सहस्राक्षम् PS 9.25–26 5 आपः पुनन्तु PS 9.3.1 5 आपो मा शुन्धन्तु PS 10.9.4–10 5 पुनन्तु मा PS 19.7.10–12 6 वायोः पूतः PS 19.43.4–6 6 यदशुद्धम् PS 20.16.4 6 अग्निर्मा पातु प्रथमः PS 20.16.8 6 अग्निर्मा विश्वात् PS 20.23.5 8 यत्ते वासः PS 16.4.6

---

1 तदनन्तरं] NiGu$_1$, तदन्तरं Ku, तदनन्तंरं Gu$_2$
1 कर्ता] NiKuGu$_2$, om. Gu$_1$
1 पवित्रगणेन प्रत्यृचं] NiGu$_2$, प्रत्यृचं पवित्रगणेन Ku, पवित्रगणेन प्रत्यृच Gu$_1$
1 स्वशिरस्यद्भिरभ्युक्ष्य] Ni, स्वशिरःस्यद्भिरभ्युक्ष्य Ku, स्वशिरस्युद्भुक्ष्य Gu$_1$, स्वसिरस्यद्भिरभ्यु{•}क्ष Gu$_1$
1 केचिद्गणान्ते] NiGu$_1$Gu$_2$, केचिङ्गणान्ते Ku
2 स्नातीति ।] NiKu, स्नाति । Gu$_1$, स्नातिः Gu$_2$
3 पवित्रगण] NiKuGu$_2$, स Gu$_1$
3 उच्यते] em., उच्यन्ते NiKuGu$_1$Gu$_2$
4 बृहस्पतिर्ऋ°] em., बृहस्पतिऋ° NiKuGu$_1$Gu$_2$
4 देवताद्भिरभ्युक्षणे] Ni, देवता अभ्युक्षणे Ku, देवताद्भुक्षणे Gu$_1$, देवताऽभिरभ्युक्षणे Gu$_2$
4 विनियोग इति स्मृत्वा] NiKuGu$_2$, विनियोगः Gu$_1$
5 सूक्तम्] Ku and Gu$_1$ insert before this word: द्विकण्डिकं
5 आपः पुनन्त्वित्येका] NiKuGu$_1$, आप पूनन्त्येका Gu$_2$
6 प्रथममग्निर्मा] NiKuGu$_1$, प्रथमोमग्निर्मा Gu$_2$
8 तदनन्तरं कर्ता] NiKu, ततो Gu$_1$
8 यत्ते] NiKuGu$_1$, जत्ते Gu$_1$
8 अहतं] NiGu$_1$Gu$_2$, अहं Ku
8 वा परिधाप्य] Ni, परिधाप्य KuGu$_2$, वा कर्त्ता परिधाप्य Gu$_1$
9 अहतवासस्य] Ni, अत्र वासस्य Ku, अहतवस्त्र° Gu$_1$, अहतं वाससो Gu$_2$
10 द्विप्रकारं] Gu$_2$, द्विःप्रकार Ni, द्विःप्रकारन् Ku, द्विःप्रकारं Gu$_1$
10 तन्त्रोद्धृतं] NiKuGu$_1$, तन्त्रोर्द्धुतं Gu$_2$
10 च] NiKuGu$_1$, om. Gu$_2$
11 शुक्लमधौतं] KuGu$_1$Gu$_2$, शुक्ल धौतं Ni
11–12 रजकेन °°° यदा चाधौतं] Gu$_2$ omits these words due to eye-skip
11 यत् इति ॥] Ni, यत इति ॥ Ku, यत् ॥ Gu$_1$, lac. Gu$_2$
12 तदाद्भिरभ्युक्ष्य] corr., तदाऽद्भिरभ्युक्ष्य Ni, तदाद्भिरभ्युक्ष KuGu$_2$, तदाद्भिरभ्युक्ष्यु Gu$_1$
12 पुण्डरीकाक्षस्मरणेन] NiGu$_2$, पुण्डरीकाक्षंस्मरणेन Ku, om. Gu$_1$
12 तत आचमनं स्मार्तं] NiKuGu$_2$, आचमनं

Ku 9v कृत्वा । यस्ते गन्ध इति तिसृभिर्ऋग्भिर्गन्धैरनुलिप्य । पूर्ववत्सर्ष्यादिकं श्रियं धातरिति सूक्तान्ते शुक्लपुष्पैः स्वदेहमलंकुर्यात् । तत अव रेणुमव रज इति तिसृभिर्ऋग्भिः करौ शोधयितुमद्भिः प्रक्षालयेत् । पयस्वत्या कल्पजया चतुरवसानिकयाचम्य । प्रियं मा कृणु देवेष्वित्यृचा स्वगात्रस्थं यज्ञोपवीतमभिमन्त्रयेत् । एवमात्मनो विशुद्ध्यर्थं सर्वकर्मारम्भे Gu$_2$ 10v स्नानादियज्ञोपवीतान्तं कर्म कुर्यादिति । इत्यधिवासे पुरुषसंस्कारविधिः ।

अथ सकलकर्मप्राच्याङ्गभूतमितादिपूजाविधिः कथ्यते । तत उपकल्पितसम्भारसहिते सुसंस्कृते यज्ञमण्डपे होत्रादयो यथास्थानमुपविशन्ति ।

अथ भूसंस्कारमाह ।

---

1 यस्ते गन्धः PS 17.3.4–6 1 श्रियं धातः PS 19.48.17–19 2 अव रेणुमव रजः PS 7.3.7–9 3 पयस्वती कल्पजा Unidentified. The *sakalapāṭha* is given at PVSP, pp. 1–2 (emended): पयस्वतीरोषधयः पयस्वन् मामकं पयः । अपां पयसो यत्पयस्तेन मामिन्द्र संसृजः । पयः पिबामि रसमोषधीनां या मातरो जनयन्ति गर्भम् । ताः पीयमाना अमृतेन सार्द्धं कृण्वन्तु मामधरे सुप्रपीतम् ॥ 3–4 प्रियं मा कृणु देवेषु PS 2.32.5

Gu$_1$
1 कृत्वा] NiKuGu$_2$, कृत्व Gu$_1$
1 तिसृभिर्ऋग्भिर्गन्धैरनुलिप्य] corr., तिसृभिऋग्भिर्गन्धैरनुलिप्य Ni, तिसृभिर्गन्धैरनुलिप्य Ku, तिसृभिऋग्भिः शुक्लगन्धैलिप्य Gu$_1$, तिसृभिःर्ऋग्भिरङ्गे गन्धंरनुलम्पेत Gu$_2$
1–4 पूर्ववत्सर्ष्यादिकं °°° यज्ञोपवीतमभिमन्त्रयेत् ।] These sentences are omitted in Gu$_2$, possibly due to eye-skip
1 पूर्ववत्सर्ष्यादिकं] Ku, पूर्ववत्सष्यादिकं Ni, पूर्ववदृष्यादिकं Gu$_1$, lac. Gu$_2$
1 धातरिति] em., धातुरिति NiKuGu$_1$, lac. Gu$_2$
2 सूक्तान्ते] NiKu, सूक्तेन Gu$_1$, lac. Gu$_2$
2 शुक्लपुष्पैः स्वदेहमलं°] corr., शुक्लपुष्पैरलं° Ni, शुक्लपुष्पै स्वदेहंरलं° Ku, शुक्लपुष्पमालया स्वदेहेमलं° Gu$_1$, lac. Gu$_2$
2 तत] NiKu, तदनन्तरं Gu$_1$, lac. Gu$_2$
2 अव रेणुमव रज इति] NiKu, अव रेणुमिति Gu$_1$, lac. Gu$_2$
2 तिसृभिर्ऋग्भिः] corr., तिसृभिर्ऋग्भि Ni, तिसृभि ऋग्भि Ku, तिसृभिः Gu$_1$, lac. Gu$_2$
3 शोधयितुमद्भिः] Gu$_1$, शोधयितु Ni, शोधयितुंमद्भि Ku, lac. Gu$_2$
3 °सानिकयाचम्य] NiKu, °सानिकाचम्य Gu$_1$, lac. Gu$_2$
4 स्वगात्रस्थं] KuGu$_1$, गात्रस्थं Ni, lac. Gu$_2$
4–5 एवमात्मनो विशुद्ध्यर्थं सर्वकर्मारम्भे स्नानादियज्ञोपवीतान्तं कर्म कुर्यादिति ।] Ni, एवमात्मनो शुद्ध्यर्थं सर्वकर्मारम्भे विनियोगः ॥ स्नानादियज्ञोपवीतान्तं कर्म कुर्यादिति ॥ Ku, एवं सर्वकर्मारम्भे स्नानादियज्ञोपवीतान्तं कर्म कुर्यादात्मविशुद्धर्थं{कर्म} ॥ Gu$_1$, एवमात्मनो विशुर्थं सर्वकर्मारम्भे स्नानादियज्ञोपवितान्तं कर्म कुर्यादिति ।
5 °संस्कारविधिः] Ku, °संस्कारविधिधिः Ni, °संस्कारः Gu$_1$, °सस्कारविधिः Gu$_1$
6 सकल°] NiKuGu$_1$, om. Gu$_2$
6 °पूजाविधिः] NiKuGu$_2$, °पूजा Gu$_1$
6–7 तत उप°] NiKu, उप° Gu$_1$, तत्रोप° Gu$_2$
7 °सहिते] Gu$_2$, °सहितो NiKuGu$_1$
7 सुसंस्कृते] NiKu, सुसंस्कृत Gu$_1$Gu$_2$
7 होत्रादयो] NiKuGu$_1$, होतादयो Gu$_2$
8 °विशन्ति] NiGu$_2$, °विशति KuGu$_1$
31.8–32.13 अथ भूसंस्कारमाह । °°° संस्थाप्य ।] Gu$_1$ omits the heading, places the following verses elsewhere (see above, p. 24), and has here only the following prose: मण्डपस्य पूर्वभागे पूर्वस्थापितभृग्वङ्गिरकलशं तस्य दक्षिणपार्श्वे दीपमास्थाप्य ॥ भृग्वङ्गिरकलशं चन्दनेनोपलिप्य वाससा संवेष्ट्य सहकारपल्लवचयेपरितण्डुलपूर्णपात्रे नारिकेलफलं प्रत्यङ्मूलं स्थापये[Gu$_1$ 14r]त् ॥

भूमिभागे समे रम्ये प्रागुदक्प्रवणे शुभे ।
गोमयेनोपलिप्ते च ततस्तन्त्रं समाचरेदिति ॥

ततो मण्डपस्य पूर्वभागे पूर्ववद्भृग्वङ्गिरकलशं पूजार्थं संस्थाप्य । चन्दनेनोपलिप्य । Ni 9v
वाससा संवेष्ट्य । तथा च स्मृतिः ।

कुम्भस्थाः पूजयेदापस्तन्त्रादौ सर्वकर्मणाम् ।
आपो भृग्वङ्गिरो रूपमिति स्मृतिनिदर्शनादिति ॥

तथा च मानवे धर्मशास्त्रे ।

अथर्ववेदो वेदानामृग्यजुःसामलक्षणम् ।
आपोमयमिदं शुभ्रमंहसामपनोदनमिति ॥
तस्माद्भृग्वङ्गिरोरूपमम्भःकुम्भं प्रपूजयेत् ।
अलंकुर्यात्सितैर्वस्त्रैर्गन्धमाल्यैः स्वशक्तित इति ॥ Ku 10r

कलशस्य दक्षिणभागे दीपाधारके दीपमास्थाप्य । आत्मनो दक्षिणपार्श्वे पूजासामग्रीं निधाय । वामभागे जलपूर्णकर्करीं च । अग्रे शङ्खाद्यर्घ्यपात्रं संस्थाप्य ।

अथ मितादयः गण्यन्ते ।

मितश्च प्रमितश्चैव तथा शालकटंकटः ।

प्राङ्मौलिप्रत्यङ्मूलामितिवचनात् ॥ The individual readings for the verses are quoted from there.
1 प्रागुदक्प्रवणे] Ni, प्रागुदक्प्रवणं Ku, प्रागुक्प्रवणे Gu$_1$, प्रागुक् प्रणे Gu$_2$
2 ततस्तन्त्रं] NiKuGu$_2$, ततस्त्रन्तं Gu$_1$
2 ◦चरेदिति ॥] NiKu, ◦चरेत् ॥ Gu$_1$, ◦चरे ॥ Gu$_1$
3 ततो] NiKuGu$_2$, om. Gu$_1$
3 पूर्ववद्भृ◦] Ni, पूर्ववभृ◦ KuGu$_2$, alt. Gu$_1$
3 संस्थाप्य] NiGu$_2$, स्थाप्य Ku, alt. Gu$_1$
3–13 चन्दनेनोपलिप्य । ◦◦◦ संस्थाप्य ।] All of the intervening material is omitted in Gu$_2$, possibly due to eye-skip
4 वाससा] NiGu$_1$, वाससी Ku, lac. Gu$_2$
5 पूजयेदापस्तन्त्रादौ] corr., पूजयेदा{●}पस्तन्त्रादौ Ni, पूजयेर्दापस्तन्त्रादौ Ku, पुजयेदापस्त्रन्त्रादौ Gu$_1$, lac. Gu$_2$
6 स्मृतिनिदर्शनादिति ॥] NiKu, श्रुतिनिदर्शनात ॥ Gu$_1$, lac. Gu$_2$
9 आपोमयमिदं] NiKu, आमयमिदं Gu$_1$, lac. Gu$_2$
9 शुभ्रमंहसामप◦] corr., शुभ्रसंह{●}सामप◦ Ni, शुभ्रंमंहसामप◦ Ku, शुभ्रमंहशामप◦ Gu$_1$, lac. Gu$_2$
10 तस्माद्भृ◦] Gu$_1$, तस्मात्भृ◦ NiKu, lac. Gu$_2$
10 ◦कुम्भं] KuGu$_1$, ◦कुम्भः Ni, lac. Gu$_2$
11 ◦कुर्यात्सितैर्वस्त्रैर्गन्ध◦] corr., ◦कुर्याच्छितैर्वस्त्रैगन्ध◦ Ni, ◦कुर्याच्वितैर्वस्त्रैगन्ध◦ Ku, ◦कुर्याच्छिरैर्वस्त्रैगन्ध◦ Gu$_1$, lac. Gu$_2$
12 दीपमा◦] KuGu$_1$, दीपामा◦ Ni, lac. Gu$_2$
12 आत्मनो] Ni, आसनो Ku, lac. Gu$_1$Gu$_2$
12–13 पूजासामग्रीं] Ku, पूजासामिग्रीं Ni, lac. Gu$_1$Gu$_2$
14 गण्यन्ते] NiKu, परिगण्यन्ते Gu$_1$Gu$_2$
15 शालकटंकटः ।] NiGu$_1$, शालंकटंकटः । Ku, सालकटंकट । : Gu$_2$

कूष्माण्डराजपुत्रश्च भृगुरप्यङ्गिरास्तथा ॥
पिप्पलादो महाकालश्चण्डिका क्षेत्रपालकः ।
एते दश समाख्याता मिताद्या गणदेवताः ॥
पुनश्च भृग्वङ्गिरसौ गणेशः शिव एव च ।
आदित्यश्चैव सोमश्च मङ्गलो बुधवाक्पती ।
शुक्रः शनिश्च राहुश्च केतुश्चैते नवग्रहाः ॥
सूर्येन्द्राग्निवायुचन्द्राः कुबेरो वरुणो यमः ।
इत्यष्टौ लोकपालाः स्युः पुराविद्भिः प्रकीर्तिताः ॥
इन्द्रश्चाग्निर्यमश्चैव निर्ऋतिर्वरुणस्तथा ।
वायुः कुबेर ईशानश्चानन्तपरमेष्ठिनौ ॥
चन्द्रसूर्यौ भवेतां वा नानन्तपरमेष्ठिनौ ।
एवं स्याद्दशसंख्याता दिक्पाला गणनायकाः ॥
Ni 10r, Gu$_2$ 11r गौरी पद्मा शची मेधा सावित्री विजया जया ।
देवसेना स्वधा स्वाहा धृतिः पुष्टिः सुतुष्टिका ॥
तथात्मदेवता चैव तथैव कुलदेवता ।
मातृकाः षोडश प्रोक्ताः सर्वे देवास्ततः परम् ॥
ब्रह्मा च सप्तपञ्चाशन्मिताद्याः कथिता बुधैः ।

1 °रास्तथा] NiGu$_1$Gu$_2$, °रस्तथा Ku
2 महाकालश्चण्डिका] NiKuGu$_2$, महाकाल चण्डिका Gu$_1$
3 समाख्याता] NiKuGu$_1$, समाक्षाता Gu$_2$
4 °रसौ] NiKuGu$_1$, °रसो Gu$_2$
5 बुधवाक्पती] Gu$_2$, बुधवात्कपति Ni, बुधवाक्पतीः KuGu$_1$
6 शनिश्च] NiKuGu$_1$, शनिश्चर Gu$_2$
6 केतुश्चैते] NiKuGu$_1$, केतुश्चैव Gu$_2$
7 °वायुचन्द्राः] NiGu$_2$, °वायुचन्द्रो Ku, °वायुः चन्द्राः Gu$_1$
7 कुबेरो वरुणो] NiKu, कुर्वेरो वऋणो Gu$_1$, कुवेरोर्वऋणो Gu$_2$
8 इत्यष्टौ] NiKuGu$_1$, इत्यष्टो Gu$_2$
8 लोकपालाः स्युः] NiKuGu$_2$, स्युर्लोकपालाः Gu$_1$
8 °विद्भिः] NiGu$_1$Gu$_2$, °वद्भिः Ku
9 इन्द्रश्चाग्निर्यमश्चैव निर्ऋतिर्व°] NiGu$_1$, इन्द्राश्चाग्निर्यमश्चैव कुबेरो निर्ऋति व° Ku, इन्द्रश्चग्निर्यमश्चैव निर्ऋतिर्व° Gu$_2$
10 ईशानश्चानन्त°] NiGu$_2$, ईशानश्चानन्ता° Ku, ईशानानन्त° Gu$_1$
11 °सूर्यौ] NiGu$_2$, °सूर्यो KuGu$_1$
11 नानन्त°] corr., नानन्ता° Ni, चानन्त° Ku, ननन्त° Gu$_1$, नानन्तं Gu$_2$
12 स्याद्दशसंख्याता] NiKuGu$_1$, दशसमाख्याता Gu$_2$
12 °नायकाः] NiKuGu$_1$Gu$_2^{pc}$, °देवता Gu$_2^{ac}$
14 देवसेना] NiKuGu$_1$, सेना Gu$_2$
14 धृतिः पुष्टिः सुतुष्टिका] Ku, धृतिः पुष्टिः सतुष्टिका NiGu$_2$, धृतिः पुष्टिका Gu$_1$
15 तथैव] NiKuGu$_2$, ततश्च Gu$_1$
16 देवास्ततः] NiKuGu$_1$, देवा ततः Gu$_2$
17 सप्तपञ्चाशन्मिताद्याः] corr., सप्तपञ्चाशन्मिताद्या NiGu$_1$, सप्तपंचाशमिताद्याः Ku, सप्तपञ्चाशन्मितादि Gu$_2$
17 कथिता बुधैः] NiKuGu$_1$, कथितो बुधौः Gu$_2$

अथर्वकर्मणामादौ पूज्याः स्युः कर्मकर्तृभिः ॥

तथा च धर्मशास्त्रे । Ku 10v

पूजयित्वा मितादींश्च शिवं सगणनायकम् ।
शान्तिकर्म यथोद्दिष्टमारभेत विचक्षण इति ॥

एतेषां पूजास्थानानि कथ्यन्ते । भृग्वङ्गिरोर्चनार्थाय स्थापितघटः । तदुत्तरपार्श्वे Gu_1 14v
उदीच्याद्यप्राच्यान्तं परस्परानुक्रमेणैव मितादिभृगुपर्यन्तानां देवानां पञ्च मृन्मयीः प्रतिमाः प्रत्यङ्मुखीः स्थापयित्वा । एवं घटस्य दक्षिणपार्श्वे उत्तरादिदक्षिणान्तस्थपंक्त्या अङ्गिरःप्रभृतिक्षेत्रपालान्तानां पञ्च प्रतिमा निवेश्य । घटस्याधः पश्चान्मण्डलिकाद्वयं गणपतिशिवपूजनादि विधाय । तत्संनिधौ ग्रहपूजोक्तप्रकारेण निर्मितमण्डले नवग्रहप्रतिमा निधाय । तत्पश्चिमभूभागे लोकपालदिक्पाला अर्चनीयाः । अष्टदलपद्मं विलिख्य । घटस्य पुरस्तान्मातृकार्चननिमित्तं उत्तरादिदक्षिणान्तक्रमेणैव प्रागिव षोडशकलशान् संस्थाप्य । तन्निकटे सर्वदेवतापूजायै मण्डलं निर्माय । भृग्वङ्गिरघटस्य पूर्वे Gu_2 11v

---

1 पूज्याः] corr., पूज्या $NiGu_1Gu_2$, पुण्या Ku
1 °कर्तृभिः] Gu_1, °कर्त्तुभिः $NiGu_2$, °कर्त्तभिः Ku
3 पूजयित्वा] $NiKuGu_1$, पूजइत्वा Gu_2
3 मितादींश्च शिवं] $NiKuGu_1$, मिताद_सिवं Gu_2
3 सगणनायकम्] $NiKuGu_1$, गणनायकं Gu_2
4 विचक्षण इति] $NiGu_1$, द्विचक्षण इति Ku, विक्षेणः Gu_2
5 एतेषां] $NiKuGu_1$, येतेसां Gu_2
5 कथ्यन्ते] Ni, कथ्यते $KuGu_2$, गद्यंते Gu_1
5 स्थापितघटः] $NiKuGu_1$, स्थापितो घटः Gu_2
6 उदीच्याद्यप्राच्यान्तं] $NiKuGu_1$, उदिच्यान्तं Gu_1
6 °भृगुपर्यन्तानां] $KuGu_2$, °भृगृपर्यंन्तानां Ni, °भृगुपर्यंन्तां Gu_1
6 देवानां पञ्च] $NiKuGu_2$, देवानाञ्च Gu_1
6 मृन्मयीः] Ni, मृन्मयाः $KuGu_1$, मृन्मयिः Gu_2
6–7 प्रतिमाः प्रत्यङ्मुखीः] corr., प्र{त्य}तिमा प्र{ति}त्यङ्मुखीः Ni, प्रतिमाः प्रत्यङ्मुखी Ku, प्रत्यङ्मुखीः Gu_1, प्रतिमाः प्रत्यङ्मुखिः Gu_2
7 एवं] $NiKuGu_1$, -- Gu_2
7 घटस्य] NiKu, घटसा Gu_1
7 °स्थपंक्त्या] $KuGu_1Gu_2$, °स्थं पंक्त्या Ni
8 °प्रभृतिक्षेत्र°] Gu_2, °प्रभृतिःक्षेत्र° $NiGu_1$, °प्रभृतिःक्षत्र° Ku
8 प्रतिमा] $NiKuGu_2$, प्रतिमां Gu_1
9 °द्वयं] $NiKuGu_2$, °द्वितीयं Gu_1
9 °मण्डले] $KuGu_1Gu_2$, °मण्डे{•}ल Ni
10 °प्रतिमा] Gu_2, °प्रतिमां $NiKuGu_1$
10 °भूभागे] $NiKuGu_2$, °भूमिभागे Gu_1
10 लोकपालदिक्पाला अर्चनीयाः । अष्टदल°] em., लोकपालदिक्पालार्च्चनीयाः । अष्टदल° NiKu, लोकपालदिक्पालार्च्चनीयाऽष्टदलं Gu_1, लोकपालदि____र्च्चनीयां अष्टदल° Gu_2
11 पुरस्तान्मातृकार्चन°] $NiKuGu_1$, पुरस्तामातृकाण्यर्च्चन° Gu_2
11 °निमित्तं] $NiKuGu_2$, °निमिन्तं Gu_1
11 °दक्षिणान्तक्रमेणैव] $NiKuGu_1$, °दखिणान्तक्रमेण एव Gu_2
11 प्रागिव] Ku, प्राशिव $NiGu_2$, प्राग्वी Gu_1
12 तन्निकटे] $KuGu_2$, तं निकटे Ni, तनिकटे Gu_1
12 °देवतापूजायै] $NiGu_1Gu_2$, देवपुजायै Ku
12 भृग्वङ्गिर°] $NiKuGu_1$, भृगु{व}ग्वङ्गीर° Gu_2

Ni 10v ब्रह्मणोऽर्चायै ब्रह्मपट्टं प्रत्यङ्मुखमवलम्बयेत् । एवं मितप्रमुखसप्तपञ्चाशद्देवतापूजास्थानान्यभिहितानि । अयं मुख्यपक्षः ।

अथवा भृग्वङ्गिरघटस्येशानभूभागेऽष्टदलपद्मं विलिख्य । तत्र कर्णिकाद्यैशानदलान्तं मितादीनर्चयेत् । अयं गौणपक्षः । अत्र पक्षे ।

Ku 11r मितश्च प्रमितश्चैव तथा शालकटंकटः ।
कूष्माण्डराजपुत्रश्च भृगुरप्यङ्गिरास्तथा ॥
पिप्पलादो महाकालश्चण्डिका क्षेत्रपालकः ।

पुनश्च भृग्वङ्गिरसौ

विघ्नेश्वरः शिवः पश्चादादित्यादिनवग्रहाः ॥
Gu$_1$ 15r सूर्याद्या लोकपालाः स्युरिन्द्राद्याः पालका दिशाम् ।
गौर्यादयो मातृकाः स्युः षोडशैता भवन्ति हि ॥
तथात्मदेवता ध्येया तथैव कुलदेवता ।
सर्वे देवास्ततः प्रोक्ता ब्रह्मा च तदनन्तरमिति ॥

---

1 ब्रह्मणोऽर्चायै] NiGu$_1$Gu$_2$, ब्रह्माऽर्च्चायै Ku
1 °पट्टं] Gu$_1$, °पघट्टं Ni, °घट्टं Ku, °घटं Gu$_2$
1 प्रत्यङ्मुखमव°] NiKuGu$_2$, पत्यङ्मुखमव° Gu$_1$
1 मितप्रमुख°] NiKuGu$_1$, मितप्रमित° Gu$_2$
2 मुख्यपक्षः] Ku, मुख्यपक्ष्यः Ni, मुक्षः पक्षं Gu$_1$, मुक्ष पक्ष Gu$_2$
3 अथवा भृग्वङ्गिरघटस्येशान°] NiKuGu$_2$, अथवा । घटस्येशान° Gu$_1$
3 °पद्मं विलिख्य] NiKuGu$_1$, °पद्मलिख्य Gu$_2$
3 तत्र] NiKuGu$_2$, त्रत्र Gu$_1$
3 कर्णिकाद्यैशान°] NiKuGu$_2$, कर्ण्णिदौ ऐशान° Gu$_1$
3–4 °दलान्तं मितादीनर्चयेत्] Ni, °दलान्तं उत्तान् मितादीनर्चयेत् KuGu$_1$, °दलान्तं मितादिन अर्च्चयेत् Gu$_2$
4 गौणपक्षः] NiKu, गौणः पक्षः Gu$_1$, गौनपक्षः Gu$_2$
4 अत्र पक्षे] NiGu$_2$, om. Ku, अत्र क्षे Gu$_1$
5 शालकटंकटः] NiKu, शालंकटंकट्टः Gu$_1$, शालंकटंकटः Gu$_2$
6 भृगुरप्यङ्गिरास्तथा] corr., भृगुरप्यङ्गिरस्तथा NiKuGu$_1$, भृगुरप्यङ्गीरास्ता Gu$_2$
7 पिप्पलादो] NiKuGu$_1$, पिपलादो Gu$_2$
7 महाकालश्चण्डिका क्षेत्रपालकः] corr., महाकालःश्चण्डिका क्षेत्रपालकः Ni, महाकालश्चण्डिका क्षेत्रपालाकः Ku, महाकालश्चण्डिका क्षत्रपालकः Gu$_1$, मह्रकालश्चण्डिका क्षत्रपालकः Gu$_2$
8 पुनश्च भृग्वङ्गिरसौ] NiKu, om. Gu$_1$Gu$_2$
9 शिवः पश्चादा°] NiGu$_1$, शिवः श्चादा° Ku, सिवः पश्चादा° Gu$_2$
10 सूर्याद्या लोकपालाः] corr., सूर्याद्याः लोकपालाः Ni, सूर्याद्या लोकपाला KuGu$_2$, सूर्याद्या लोकपालः Gu$_1$
10 स्युरिन्द्राद्याः] corr., स्युःरिन्द्राद्या Ni, स्युरिन्द्राद्या KuGu$_1$, स्यरिन्द्राद्याः Gu$_2$
10 दिशाम्] NiKuGu$_1$, दिशा Gu$_2$
11 मातृकाः] Gu$_1$, मातृका NiKuGu$_2$
12 तथात्म°] NiKuGu$_2$, अथात्म° Gu$_1$
12 कुलदेवता] NiKuGu$_2$, कुलदेवत Gu$_1$
13 देवास्ततः] NiGu$_1$, वेदास्ततः Ku, देवगणाः Gu$_2$
35.13–36.1 °°° तदनन्तरमिति ॥ एतेषां °°°]

एतेषां ध्यानारोपणावाहनान्युपपादयेत् । ततः कर्ताघ्र्यपात्रं संस्कृत्य तेनैवाघ्र्य-
जलेन पूजाद्रव्याणि संप्रोक्ष्य । हृदि नारायणं विचिन्त्य । प्राणानायम्य । दक्षिणहस्ते
पुष्पमादाय ब्रह्माञ्जलिं विधाय । ब्रह्माञ्जलिविधानं पूर्वतन्त्रे कथयिष्यामः । अनन्यमना
मितप्रतिमायां तावच्छ्वेतपीतस्थूलहस्तं उपरितनसव्येतरकरधृताक्षसूत्रपर्शुकं अधस्तन- Gu₂ 12r
वामदक्षिणहस्तधृतस्वदन्तमोदकं त्रिनयनं व्यालयज्ञोपवीतं चन्द्रार्धकृतमस्तकं सर्वा-
भरणभूषितं पद्मासनं अङ्गुष्ठपर्वमात्रं ध्यात्वा एह्येहि मित ॐ मितमारोपयामीत्यावाह्या-
रोप्य प्रतिमादेवतयोस्तादात्म्यं भावयित्वा हस्तोपात्तकुसुमं प्रतिमाशिरसि क्षिपेत् । Ni 11r
एवमुत्तरत्रापि ध्यानानन्तरं एह्येहि अमुक ॐ अमुकमारोपयामीत्यावाहनारोपणयोर- Ku 11v
मुकपदस्थाने देवतानाम योजयेत् ।

---

3 पूर्वतन्त्रे Cf. p. 53.

Between the verse and the following prose passage, Ku and Gu_1 insert two short sentences: अष्टदले पूजा कथ्यते ॥ ततः कर्त्ता ताम्ब्राद्यर्घ्यपात्रं विधाय ॥
1 एतेषां] $NiKuGu_2$, ततः मितादिषु Gu_1
1 °रोपणावाहनान्युप°] $NiGu_1Gu_2$, °रोपणादावाहनान्युप° Ku
1–2 ततः कर्ता °°° विचिन्त्य ।] Gu_1 gives these two sentences in reduced form: ततः कर्त्ता हृदि नारायणं विचिन्त्य ।
1 कर्ताघ्र्यपात्रं] $NiGu_2$, कर्त्ता अर्घ्यपात्रं Ku
1–2 तेनैवाघ्र्य°] $NiGu_2$, न्तेनैवाघ्र्य° Ku, lac. Gu_1
2 पूजाद्रव्याणि संप्रोक्ष्य] $NiGu_2$, पूजां द्रव्याणि संप्रोक्षः Ku, lac. Gu_1
2 प्राणानायम्य] $NiGu_2$, प्राणायामं कृत्वा $KuGu_1$
2 दक्षिण°] $NiKuGu_1$, दखिण° Gu_2
3 ब्रह्माञ्जलिं] NiKu, ब्रह्माञ्जलीं Gu_1, ब्रह्माञ्जलि Gu_2
3 विधाय । °°° । अनन्यमना] Gu_1 omits a whole sentence: विधायानन्यमना
3 °विधानं] NiKu, lac. Gu_1, °विध्यानं Gu_2
3 कथयिष्यामः] NiKu, lac. Gu_1, कथयिष्यामः Gu_2
3 अनन्यमना] NiKu, alt. Gu_1, तन्यमा{ना}मि Gu_2
4 तावच्छ्वेतपीत°] Ni, तावच्छेतपीत° Ku, तावच्छ्वेतपात° Gu_1, तावच्छेवतपीत° Gu_2^{ac}, तावचेतपीत° Gu_2^{pc}
4 °तन°] $NiKuGu_1$, °जन° Gu_2
4 °पर्शुकं] Gu_1Gu_2, °पर्युकं Ni, °परशुङ्क Ku
4 अधस्तन°] $NiKuGu_1$, अथस्तन° Gu_2^{ac}, अ•स्तन° Gu_2^{pc}
6 पद्मासनं] NiKu, ब्रह्माशनं Gu_1, पद्माशनं Gu_2
6 अङ्गुष्ठ°] $NiKuGu_1$, अङ्गष्ठ° Gu_2
6 एह्येहि मित ॐ] $NiGu_2$, एह्येहि ॐ Ku, इह्येहि ॐ Gu_1
6–7 °रोपयामीत्यावाह्यारोप्य] Gu_1, °रोपयामीति इत्यावाह्य । आरोप्य । NiKu, °रोपयामीति ॥ आरोपयामि ॥ Gu_2
7 °देवतयोस्तादात्म्यं] Ni, °देव{ता}तयास्तदात्म्यं Ku, °देवतयोस्तदात्म्यं Gu_1, °देवतयोस्तादत्म्यं Gu_2
7 हस्तोपात्त°] corr., हस्तोत्तपात्त° Ni, हस्तो उपात्त° Ku, हस्तोपात° Gu_1, हस्तो उपात° Gu_2
7 प्रतिमा°] $NiKuGu_1$, om. Gu_2
7 क्षिपेत्] $NiKuGu_2$, क्षिपेत Gu_1
8 ध्यानानन्तरं] corr., ध्यानान्तरं $NiKuGu_1$, ध्यानानन्तंरं Gu_2
8 एह्येहि अमुक ॐ अमुकमारोप°] corr., एह्येहि ॐ अमुक ॐ अमुकमारोप° $NiGu_2$, एह्येहि ॐ अमुकमारोप° Ku, एह्येहि ॐ {अ ॐ} अमुक ॐ अमुकमारोप° Gu_1
8 °वाहनारोपण°] $NiKuGu_2$, °वहनारोपण° Gu_1
9 °पदस्थाने] $NiKuGu_1$, °पदमुपस्थाने Gu_2

तत एवंरूपं हरिद्राभं रक्तशुण्डं प्रमितं चिन्तयेत् । तथारूपं लोहितं नीलशुण्डं शालकटंकटं ध्यायेत् । एवंरूपं श्वेतशुण्डं कूष्माण्डराजपुत्रमनुस्मरेत् । एते चत्वारो गणपतिभेदाः ।

Gu$_1$ 15v शुक्लं शुक्लांशुकं सितगन्धमाल्यधरं श्मश्रुलं जटिलं द्विकरमक्षसूत्रदक्षकरम् । वामे कमण्डलुधरं सन्ततशिरागात्रं कृष्णाजिनबद्धपद्मासनं योगजिज्ञासुमुनिजनोपासनं कनकयज्ञोपवीतोत्तरीयं दक्षिणेतरकराभ्यां व्याख्यामुद्राभयधरं मुनिवरं भृगुं जानीयात् ।
Gu$_2$ 12v पीनं कृष्णमृगचर्मकलितकमलासनं स्वर्णयज्ञोपवीतं जटामण्डितमस्तकं दीर्घश्मश्रुलं पूर्ववद्गृहीताक्षसूत्रकमण्डलुकं प्रागिव वैकल्पिकव्याख्यामुद्राभयं दधानं ऋषिसंघैः परिचारकं योगाभ्यासनिष्ठं श्रेयांसमङ्गिरसं विद्यात् ।

अरुणं अरुणगन्धमाल्यवसनं लम्बश्मश्रुशोभितस्थूलकायं सूर्यसमाक्षाणं जटामण्डितमुण्डं कुण्डलभूषितगण्डं धृतहेमपवित्रं सव्यासव्यबाहूपात्तकमण्डल्वक्षसूत्रं सर्वशाखा-

---

1 तत एवंरूपं] NiKuGu$_1$, ततः रेवंऋपं Gu$_2$
1 प्रमितं] KuGu$_1$Gu$_2$, प्रमित Ni
1 लोहितं] KuGu$_1$Gu$_2$, लोहित Ni
1–2 शालकटंकटं] corr., शालंकटंकटं NiKuGu$_1$, शालंकटंकट Gu$_2$
2 ध्यायेत्] NiGu$_1$Gu$_2$, चिन्तयेत् Ku
2 एवंरूपं] KuGu$_2$, एवंऋप NiGu$_1$
2 कूष्माण्ड°] corr., कुष्माण्ड° NiKuGu$_2$, पुष्माण्ड° Gu$_1$
4 शुक्लं शुक्लांशुकं] NiGu$_1$Gu$_2$, शुक्लां शुक्लं Ku
4 सित°] corr., शित° NiKuGu$_1$Gu$_2$
4 श्मश्रुलं] NiGu$_1$Gu$_2$, श्मश्रु Ku
4 द्विकरमक्षसूत्र°] corr., द्विकरंमक्षसूत्रं Ni, द्विकरमक्षसूत्रं KuGu$_1$Gu$_2$
5 सन्तत°] NiKuGu$_1$, संत्रत° Gu$_2$
5 कृष्णाजिन°] Gu$_2$, कृष्णाजिने Ni, कृष्णाजिंन° Ku, कूष्णाजिन° Gu$_1$
5 °बद्ध°] NiKuGu$_1$, °बन्ध° Gu$_2$
5 योगजिज्ञासुमुनि°] NiKuGu$_1$, जोगजज्ञामुनि° Gu$_2$
5 °पासनं] NiGu$_2$, °पास Ku, °पाशनं Gu$_1$
5–6 कनकयज्ञोपवीतोत्तरीयं] NiKuGu$_1$, कनकमययज्ञोपवतं । त्तऋयं Gu$_2$
6 दक्षिणेतर°] NiKuGu$_2$, दक्षिते° Gu$_1$
6 व्याख्यामुद्रा°] NiKuGu$_1$, व्याक्षां मुद्रा° Gu$_2$
6 भृगुं जानीयात्] NiKuGu$_1$, भृगुर्जानियात् Gu$_2$
7 पीनं कृष्णमृग°] NiGu$_1$Gu$_2$, नं कृष्णमुग Ku
7 °कलित°] NiKuGu$_1$, om. Gu$_2$
7 °मस्तकं] NiKuGu$_2$, °मस्त्रकं Gu$_1$
7 °श्मश्रुलं] NiKuGu$_2$, °श्मश्रुकं Gu$_1$
7–8 पूर्ववद्गृहीताक्ष°] NiKuGu$_1$, पूर्ववद्गृहीत्वक्ष° Gu$_2$
8 प्रागिव] KuGu$_1$Gu$_2$, प्रागि{व} शिव Ni
8 °मुद्राभयं दधानं] em. (Diwakar Acharya), °मुद्राभयदधानं NiKuGu$_1$Gu$_2$
8 ऋषिसंघैः] Gu$_2$, ऋषिसिंघैः Ni, ऋषिसङ्घैः Ku, ऋषसंघैः Gu$_1$
9 योगाभ्यासनिष्ठं] Gu$_1$Gu$_2$, योगाभ्यासनिष्ठष्ठं Ni, योगाभ्यांसनिविष्ट Ku
9 श्रेयांसम°] NiGu$_1$Gu$_2$, श्रेयांसाम° Ku
9 विद्यात्] NiGu$_1$, विद्धात् Ku, वीन्ध्यात् Gu$_2$
10 °वसनं] NiGu$_1$Gu$_2$, °वसन Ku
10 सूर्यसमाक्षाणं] em. (Diwakar Acharya), सूर्यसमाक्षा{क्षा}यं Ni, सूर्यसमाक्षायं Ku, सूर्यसमाक्षायां Gu$_1$, om. Gu$_2$
10–11 °मण्डितमुण्डं कुण्डल°] NiGu$_1$Gu$_2$, °मण्डित कुण्डल° Ku
11 °भूषितगण्डं] Ku, °भूषितं गण्डं NiGu$_1$, °भूशितगण्डं Gu$_2$
11 °पवित्रं] NiGu$_1$, °पवित्र Ku, °पवीत्रं Gu$_2$
11 °बाहूपात्त°] corr., °बाहुपात्त° NiKu, °बाहुपन्त° Gu$_1$, °बाहुपात° Gu$_2$
11 °शाखा°] Gu$_1$Gu$_2$, °साखा° Ni, °साक्षा° Ku

प्रवर्तकं सर्वार्थसाधकं पिप्पलादं ध्यायेत् ।
कृष्णवर्णं सर्वाद्भुतानेकबाहुधरं देवीत्रासनार्थं विधृतानङ्गकपालमालिनं सर्वा-
भरणभूषितं बृहत्सालप्रतीकाशं रक्तवस्त्रपरिधानं रक्तवस्त्रोत्तरीयं बृहत्कायं महाकालं Ni 11v, Ku 12r
ध्यात्वा ।
गौराङ्गीं मणिभूषणादिदिव्यभूषणभूषिताङ्गीमष्टहस्तां गौरगन्धमाल्यवस्त्रां दक्षि-
णभुजचतुष्टयोर्ध्वक्रमेण गृहीतशक्तिचक्रशूलखड्गां वामकरचतुष्कोर्ध्वक्रमोपात्तधनुरङ्कुश- Gu$_1$ 16r
परशुपाशकृतनागां पुरोवर्तिच्छिन्नशिरस्कमहिषोत्पन्ननागपाशवेष्टितमहिषासुरं त्रिशू-
लेन हन्तुमुद्यतां समरनिर्जिताशेषदैत्यां सिंहपृष्ठस्थापितदक्षिणपादां महिषपृष्ठन्यस्तवा-
मपादां देवीं चण्डिकां चेतसि कुर्यात् ।
दक्षिणे सितधारासिधारणं वामे खण्डितमुण्डकेशधारिणं नग्नं तुरङ्गाधिरूढं भयं- Gu$_2$ 13r

---

1 सर्वार्थसाधकं] NiKuGu$_1$, om. Gu$_2$
2 सर्वाद्भुतानेक°] Gu$_1$Gu$_2$, सर्वाभूतानेक° Ni, सर्वातानेक° Ku
2 देवी°] corr., देवि° NiKuGu$_1$, देवि° Gu$_2$
2 °त्रासनार्थं] NiGu$_1$, °तासनार्थं KuGu$_2$
3 °भूषितं] NiGu$_1$, °भूषित Ku, °भूशितं Gu$_2$
3 रक्तवस्त्रपरिधानं] NiKuGu$_1$, रक्तपरिधानं Gu$_2$
3 °वस्त्रोत्तरीयं बृहत्कायं महाकालं] Ni, °वस्त्रोत्तरियं महाकालं Ku, °वस्त्रोत्तरीयं च बृहत्कायं महाकालं Gu$_1$, °वस्त्रोत्तॠयं बृकायं महाकालं Gu$_2$
5 गौराङ्गीं] Ni, गौराङ्गि KuGu$_1$, गौराङ्गं Gu$_2$
5 मणिभूषणादि°] NiGu$_1$, मणिभूषिणांदि° Ku, मणिभूशणाङ्ग° Gu$_2$
5 °भूषणभूषिताङ्गीमष्टहस्तां] corr., °भूषणसिताङ्गीं अष्टहस्तां Ni, °भूताङ्गी अष्टहस्तां Ku, °भूषणभूषिताङ्गीं अष्टहस्तां Gu$_1$, °भूषिताङ्गिमष्टहस्ता Gu$_2$
5 °वस्त्रां] NiKu, °वस्त्रा Gu$_1$Gu$_2$
6 °खड्गां] em., °खड्गं NiKuGu$_1$Gu$_2$
6 °क्रमोपात्त°] NiGu$_2$, °क्रमोपातु° Ku, °क्रमोपान्त° Gu$_1$
7 °पाशकृतनागां] em., °पाशालंकृतनागां NiGu$_2$, °पाशाकृतनागां Ku, °पाशां कृतनाशां Gu$_1$
7 पुरोवर्तिच्छिन्न°] corr., पुरोवर्त्तिश्छिन्न° NiGu$_2$, पुरोद्वत्तत्शिन्न° Ku, पुरोवर्त्तिछिन° Gu$_1$
7 °शिरस्क°] NiGu$_1$, °शिरस° Ku, °शिरष्क° Gu$_2$
7 महिषोत्पन्ननागपाशवेष्टित°] NiGu$_1$, महिषोत्पन्नबाणपाशवेष्टितं Ku, महिषोत्पनागपाशवेष्टितं Gu$_2$
8 हन्तुमुद्यतां] NiKuGu$_1$, हंन्तुंमद्यता Gu$_2$
8 समरनिर्जिता°] Ni, समरर्जिता° Ku, समरनिजिता° Gu$_1$, शमरनिर्जिता° Gu$_1$
8–9 °दक्षिणपादां °°° कुर्यात् ।] Gu$_2$ first writes देवीं चेतसि चण्डिका चेतसि कुर्यात् ॥ which is then cancelled by means of dots and replaced in the lower margin by दक्षिणपादादेवीं चण्डिका चेतसि कुर्यात्, both readings omitting one attribute due to eye-skip
8 °पादां] em., °पादं NiKuGu$_1$, °पादा Gu$_2$
8 °न्यस्त°] NiKu, °न्यत° Gu$_1$, lac. Gu$_2$
8–9 °वामपादां] em., °वामपादं NiKuGu$_1$, lac. Gu$_2$
10 °सित°] corr., °शित° NiKuGu$_1$Gu$_2$
10 °धारासिधारणं] NiKuGu$_2$, °धारणं Gu$_1$
10 °धारिणं] KuGu$_1$Gu$_2$, °धारणं Ni
10 नग्नं] NiGu$_1$, लग्नं Ku, नग्न Gu$_2$
10 तुरङ्गाधि°] NiKuGu$_1$, तुर{•}गाधि° Gu$_2$
38.10–39.1 भयंकरबृहच्छरीरं] Ni, भयङ्करबृहत्शरिरं Ku, भङ्ककरं बृहत्सरी Gu$_1$, भयंङ्करं बृहच्छरिरं Gu$_2$

करबृहच्छरीरं उपासककण्ठपालं क्षेत्रपालमालोकयेत् ।
मितादिक्षेत्रपालान्तप्रतिमापंक्तिमध्यस्थितोदकघटे । उक्तरीत्यैव भृग्वङ्गिरसौ
ध्यात्वा एतमेतं भृग्वङ्गिरसौ । ॐ भृग्वङ्गिरसावारोपयामीति युगपदावाह्य पूजयेत् ।
आपो भृग्वङ्गिरोमयमिति स्मरणात् ।
ततो घटस्याधस्तान्मण्डलिकयोरुदगादिक्रमेण गणपतिशिवयोर्ध्यानादि सम्पाद-
Ku 12v येत् । रक्तं रक्तचन्दनवसनकुसुमयुक्तं गजवदनं त्रिलोचनं लम्बोदरं नागयज्ञोपवीतधरं
स्तव्यकर्णं महाशुण्डं एकदंष्ट्रं चतुष्करं चन्द्रार्धकृतशेखरं दक्षिणभुजयुगलोपरिष्टात्क्रमवि-
Ni 12r धृतोत्पलदन्तकं वामभुजयुगलतथाविधधृतपरशुलडुकं ईषद्धसनं वामनकरचरणं मूषिक-
Gu$_1$ 16v वाहनं कृतपद्मासनं बुद्धिकुबुद्धिपरिवृतं अशेषसुरसेवितं गणपतिं चेतसि धारयेत् ।
शुद्धस्फटिकगात्रं पञ्चवक्त्रं त्रिनेत्रं हेमाभपूर्ववक्त्रं अञ्जनाभदक्षिणवक्त्रं क्षीराभ-
पश्चिमवक्त्रं बन्धूकरक्तोत्तरवक्त्रं अतिश्वेतोर्ध्ववक्त्रं प्रतिशिरश्चन्द्रशेखरं विचित्रव्याघ्र-
Gu$_2$ 13v चर्माम्बरं महाबाहुं चतुर्बाहुं दक्षिणबाहुयुगोर्ध्वक्रमेण कुठारवरकरं वामबाहुयुगोर्ध्वक्रम-

---

4 आपो भृग्वङ्गिरोमयम् GB 1.1.39

---

1 उपासककण्ठपालं] em., उपासकण्ठपालं NiGu$_2$, उपासकश्वःपालं Ku, उपासकश्चगालं Gu$_1$
2 °क्षेत्रपालान्त°] NiGu$_1$, °क्षत्रपालान्त° Ku, °क्षत्रपालंन्त° Gu$_2$
2–3 भृग्वङ्गिरसौ ध्यात्वा एतमेतं] These four words are omitted in Ku and Gu$_2$, due to eye-skip
2 भृग्वङ्गिरसौ] NiGu$_2$, भृग्वङ्गिरासौ Gu$_1$, lac. Ku
3 °रोपयामीति] NiKuGu$_1$, °रोपयामीत्रि Gu$_2$
4 भृग्वङ्गिरोमयमिति] NiKuGu$_1$, भृग्वङ्गिरसोमय इति Gu$_2$
5 घटस्याधस्ता°] Gu$_1$Gu$_2$, घटस्याधस्था° Ni, घटस्त्राधस्था° Ku
5 °योरुदगादि°] NiKuGu$_1$, °योऋदपादि° Gu$_2$
6 °कुसुम°] NiKuGu$_1$, °कसुम° Gu$_2$
6 लम्बोदरं] NiKuGu$_2$, लम्बोदनं Gu$_1$
7 स्तव्यकर्णं] NiGu$_1$Gu$_2$, स्त्रव्यकर्ण्णं Ku
7 °शेखरं] NiKuGu$_1$, °सेखरं Gu$_2$
7 °ष्टात्क्रमर°] NiKuGu$_1$, °ष्टाकूम° Gu$_2$
8 °युगलतथाविधधृतपरशु°] corr., °युगलं तथाविधधृतपरशु° NiGu$_1$, °युगलं तथाविधृतपर्शु° Ku, °जुगलं तथाविधधृतपरशु° Gu$_2$
8 ईषद्धसनं] NiKu, इषधसनं Gu$_1$
8 वामनकरचरणं] Gu$_2$, वामकरनकरचरणं Ni, वामनसूकरचरणं Ku, वामकरचरणं Gu$_1$
8–9 मूषिक°] NiKuGu$_1$, मुशिक° Gu$_2$
9 बुद्धिकुबुद्धिपरिवृतं अशेष°] NiKuGu$_1$, बुद्धिकुबुद्धिःपरिवृत{स}मशेष° Gu$_2$
9 °सुर°] KuGu$_1$, °शुर° NiGu$_2$
9 चेतसि] Ku, चे<••> Ni, चेतस Gu$_1$
10 °स्फटिकगात्रं] NiKuGu$_1$, °स्पटीकंत्रं Gu$_2$
10 हेमाभ°] NiKuGu$_1$, हेमाभा° Gu$_2$
10 °वक्त्रं अञ्जनाभदक्षिणवक्त्रं] Gu$_2$, °वक्त्रं । अञ्जनादक्षिणवक्त्रं Ni, °वक्त्रं {•} त्रिनेत्रं अञ्जनादक्षिणवक्त्रं Ku (note repetition of त्रिनेत्रं), °वक्त्रं अञ्जनाभिदक्षिणवक्त्रं Gu$_1$
10–11 क्षीराभपश्चिमवक्त्रं] NiGu$_2$, क्षीराभं पश्चिमवक्त्रं Ku, क्षीरभपश्चिमवक्त्रं Gu$_1$
11 प्रतिशिरश्चन्द्र°] NiKuGu$_2$, प्रतिशिरचन्द्र° Gu$_1$
11 °शेखरं] NiKuGu$_1$, °सेखरं Gu$_2$
12 महाबाहुं] NiKuGu$_1$, महाबाहु Gu$_2$
12 दक्षिणबाहुयुगोर्ध्व°] Gu$_1$Gu$_2$, दक्षिणबाहुं युगोर्ध्व° NiKu
39.12–40.1 वामबाहुयुगोर्ध्वक्रममृ°] Gu$_1$Gu$_2$, वामबाहुयुगोर्ध्वक्रमृ° Ni, वामबाहुं युगोर्ध्वक्रममृ° Ku

मृगाभयधरं सरोरुहे कृतनिलयं सर्वालङ्कारोज्ज्वलकायं संपूर्णचन्द्रवदनं सोमसूर्याग्निनयनं सौन्दर्य विजितमदनं षोडशाब्दयुवसमानं विशदस्मितं नीलकण्ठशोभितं वृषभवाहनं चरणप्रवणसुरगणमण्डलं देवदेवं शिवं भावयेत् । Ku 13r

शिवसंनिधौ नवनाभमण्डलेऽष्टदलपद्मे वा ग्रहान् ध्यायेत् । लोहिताभं द्विभुजं क-राभ्यां शोणपद्मयुगं बिभ्राणं रक्तवस्त्रपरिधानोत्तरीयं सर्वाभरणभूषितं सप्ताश्वयुतस्यन्दने स्थितं क्षत्रियदेहं आदित्यं चिन्तयेत् ॥ १ ॥ सितं अमृतमण्डले दशाश्वयुतविमाने Gu$_1$ 17r स्थितं सितवस्त्रपरिधानं द्विभुजं कुमुदामृतपूर्णकमण्डलुधरं सर्वाभरणभूषितं ब्राह्मणं सोमं ध्यायेत् ॥ २ ॥ लोहितं लोहिताभरणं चतुर्भुजं शूलशक्तिगदावरधरं मेषवाहनं क्षत्रियं अङ्गारकं ध्यात्वा ॥ ३ ॥ पीतं पीतवस्त्रं माल्यादिविभूषितं चतुर्भुजं खड्गचर्मगदावरधरं वैश्यशरीरं सिंहवाहनं बुधं संदध्यात् ॥ ४ ॥ पीतवर्णं पीतवस्त्रं गन्धमाल्याभरणं चतुर्भुजं Ni 12v

---

1 सर्वालङ्कारोज्ज्वलकायं] Ni, सर्वालङ्कारोज्वलकायं KuGu$_2$, सर्वाङ्कारोज्वलकायं Gu$_1$
1 सोमसूर्याग्नि°] NiKuGu$_2$, सोसूर्याग्नि° Gu$_1$
2 °विजित°] NiKuGu$_1$, °द्विजित° Gu$_2$
2 °मदनं] NiGu$_1$Gu$_2$, °वदनं Ku
2 षोडशाब्दयुव°] Gu$_1$Gu$_2$, षोडशाब्दयुवग° Ni, षोडशाद्वायुव° Ku
2 विशद°] Gu$_1$, विषद° NiKuGu$_2$
2 °शोभितं] NiKuGu$_1$, °सोभितं Gu$_2$
2 वृषभ°] NiKuGu$_1$, वृशभ° Gu$_2$
3 °सुरगणमण्डलं] Gu$_1$, °शुरमण्डलं Ni, °शुरग{ण}ण्डमण्डलं Ku^{ac}, °शुरगणमण्डलं Ku^{pc}, °मण्डलं Gu$_2$
3 देवदेवं शिवं] NiGu$_1$, देवदेवशिवं Ku, दैवेवशिवं Gu$_2$
4 वा] NiKuGu$_1$, om. Gu$_2$
4 ग्रहान् ध्यायेत्] NiKuGu$_1$, ग्रहान ध्यायेत Gu$_2$
5 शोणपद्म°] NiGu$_1$Gu$_2$, श्वेतापद्म° Ku
5 बिभ्राणं] KuGu$_1$Gu$_2$, बिभ्राणं बिभ्राणं Ni
5 रक्तवस्त्रपरि°] NiGu$_1$, रक्तवस्त्रापरि° Ku, रक्तवश्रपरि° Gu$_2$
5 °भूषितं] NiKuGu$_1$, °भुशितं Gu$_2$
5 °स्यन्दने] NiKuGu$_1$, °स्यदने Gu$_2$
6 क्षत्रिय°] NiGu$_1$, क्षत्र्य° Ku, क्षेत्रिय° Gu$_2$
6 आदित्यं चिन्तयेत्] NiKuGu$_1$, आदित्य चिन्त्रयेत Gu$_2$
6 सितं] corr., शितं NiKuGu$_1$Gu$_2$
6 °मण्डले] NiKuGu$_1$, °मले Gu$_2$
6 दशाश्व°] KuGu$_1$Gu$_2$, दशश्व° Ni
7 सितवस्त्र°] corr., शितवस्त्र° NiGu$_1$, शितं वस्त्र° Ku, सितव{●}स्र° Gu$_2$
7 द्विभुजं] NiKuGu$_2$, om. Gu$_1$
7 कुमुदामृतपूर्णकमण्डलुधरं] corr., कुमुदामृतपूर्णं कमण्डलुधरं NiGu$_1$, कुमुदामृतपूर्णमण्डलधरं Ku, कुमुदामृतपूर्णककमण्डलुधरं Gu$_2$
7 ब्राह्मणं] NiKuGu$_1$, ब्रह्माणं Gu$_2$
8 °भरणं] NiKuGu$_1$, °भरण Gu$_2$
8 °गदावरधरं] Gu$_2$, °गदाधरं NiKuGu$_1$
8 मेष°] NiKuGu$_1$, मेस° Gu$_2$
8 क्षत्रियं] NiGu$_1$Gu$_2$, क्षत्र्यं Ku
9 ध्यात्वा] NiGu$_1$Gu$_2$, ध्यायेत् Ku
9 पीतवस्त्रं माल्यादिविभूषितं] NiKu, पीतवस्त्रमाल्यादिविभूषितं Gu$_1$, पीतवश्रमाल्यादिभुशितं Gu$_2$
9 चतुर्भुजं] NiGu$_1$Gu$_2$, चतुर्भुज Ku
9 °गदावरधरं] NiGu$_1$, °गदाधरं Ku, °धरं Gu$_2$
10 वैश्य°] NiKuGu$_1$, वश्य° Gu$_2$
10 °शरीरं] NiGu$_1$Gu$_2$, °स्वरूप Ku
10 संदध्यात्] NiKu, सन्ध्याध्यायेत् Gu$_1$, सन्दध्यात्वा Gu$_2$
10 पीतवस्त्रं गन्ध°] Ni, हस्तंस्थापीतवस्त्रं गन्ध° Ku, हंसस्थं पीतवस्त्रगन्ध° Gu$_1$, पीतवश्रं गन्ध° Gu$_2$

दण्डकमण्डलुवराक्षसूत्रं बिभ्राणं हंसस्थं ब्राह्मणं मनसि कुर्यात् ॥ ५ ॥ सितं सित- [Gu$_2$ 14r] वस्त्रं गन्धमाल्यादिभूषणं चतुर्भुजं वराक्षसूत्रकरण्डदण्डमण्डितं मण्डुकवाहनं सिंहवाहनं वा वैश्यस्वरूपं शुक्रं ध्यायेत् ॥ ६ ॥ इन्द्रनीलमणिप्रभं चतुर्भुजं शूलवरकोदण्डशरधरं नीलभूषणभूषितं नीलवस्त्रधरं गृध्रपृष्ठारूढं शूद्रं शनिं ध्यायेत् ॥ ७ ॥ करालवदनं [Gu$_1$ 17v, Ku 13v] कृष्णवसनमाल्यधरं चतुष्पाणिं धृतखड्गशूलगदाचर्मधरं सिंहवाहनगतं शूद्रदेहं राहुं चिन्तयित्वा ॥ ८ ॥ धूम्रवर्णं विकृतवक्त्रं नाभेरधः सर्पगात्रं कृष्णवस्त्रं द्विभुजं गदावरधरं सिंहस्थं शूद्रं केतुं ध्यात्वा ॥ ९ ॥ एतान् पद्मोपरि कर्णिकायां आदौ रविः तत आग्नेयदले चन्द्रः दक्षिणदलेऽङ्गारकः ईशानदले बुधः । उत्तरे गुरुः पूर्वे शुक्रः पश्चिमे शनिः नैर्ऋते

---

1 °कमण्डलु°] NiKu, °कमणलु° Gu$_1$, °कमण्डलुं Gu$_2$
1 °सूत्रं बिभ्राणं हंसस्थं] Gu$_2$, °सूत्रबिभ्राणं हंसस्थं Ni, °सूत्रबिभ्राण हंसस्थं Ku, °सूत्रबिभ्राणं हंसस्थ Gu$_1$
1 ब्राह्मणं] NiKuGu$_1$, ब्रह्माणं Gu$_2$
1–2 सितं सितवस्त्रं गन्ध°] corr., शितं शितवस्त्रं गन्ध° Ni, शितवस्त्रं गन्ध° Ku, शितं शितं वस्त्रगन्ध° Gu$_1$, शितं शितवस्त्रगन्ध° Gu$_2$
2 वराक्ष°] NiKuGu$_1$, वरक्ष° Gu$_2$
2 °करण्डदण्डमण्डितं] Gu$_1$, °करण्डदण्डकमण्डलुदणडमण्डितं Ni, °करमण्डितं Ku, °करदण्डमण्डितं Gu$_2$
2 सिंहवाहनं] NiKuGu$_1$, om. Gu$_2$
3 वैश्यस्वरूपं] Gu$_1$, वैश्यस्वऋप Ni, वाश्यस्वऋपं Ku, वैश्वऋपं Gu$_2$
3 °कोदण्डशरधरं] NiKuGu$_2$, °कोदण्डधरं Gu$_1$
4 °भूषितं] NiKuGu$_1$, °भुशितं Gu$_2$
4 °वस्त्र°] NiKuGu$_1$, °वश्र° Gu$_2$
4 °पृष्ठारूढं] NiKu, °पृष्ठधऋढं Gu$_1$, °पृष्ठऋढं Gu$_2$
4 शूद्रं] NiKuGu$_1$, शूलं Gu$_2$
4 ध्यायेत्] NiKu, मनसि ध्यात्वा Gu$_1$, ध्यात्वा Gu$_2$
5 कृष्णवसनमाल्यधरं] NiKu, कृष्णं वसनमाल्यधरं Gu$_1$, कृष्णवश्रमाल्यधरं Gu$_2$
5 चतुष्पाणिं धृत°] NiGu$_1$, चतुष्पाणिधृत° Ku, चतुष्पाधृत° Gu$_2$
5–6 °धरं °°° चिन्तयित्वा] Gu$_1$ has a different order of words and some small variants: °धरं । शूद्रदेहं राहुं सिंहासनगतं विचिन्तयेत्
5 सिंहवाहनगतं] Ni, सिंहवाहनं शतं Ku, सिंहासनगतं Gu$_1$Gu$_2$
6 चिन्तयित्वा] NiKu, विचिन्तयेत् Gu$_1$, च्चिन्तयेत् Gu$_2$
6 विकृतवक्त्रं] NiGu$_1$Gu$_2$, विकृतण्र्णं Ku
6 नाभेरधः] Gu$_1$, नाभेधर Ni, नाभेरध Ku, नाभेरध{र}ः Gu$_2$
6 सर्पगात्रं] Ni, सर्पगातं Ku, सर्पशास्त्रं Gu$_1$, सर्पागात्रं Gu$_2$
6 कृष्णवस्त्रं] NiKu, वस्त्रदिकृष्णऋप Gu$_1$, कृष्णवश्र Gu$_2$
7 शूद्रं] NiKuGu$_1$, शूद्र Gu$_2$
7 कर्णिकायां] NiKuGu$_2$, कर्ण्णिकाया Gu$_1$
41.7–42.1 आदौ °°° एतान् पूजयेत् ।] Gu$_1$ has a rather different reading here: आदौ । पूर्वदले तत आग्नये ततो दक्षिणदले तत ईशानदले तत उत्तरदले ततः पूर्वे ततः पश्चिमे ततः नैर्ऋतदले ततो वायव्ये । यथाग्रहस्वऋपं वर्ण्णकै लिखित्वा यथाक्रमेण तान् पूजयेत् ॥ Note also the omission of the next sentence in Gu$_1$
7 रविः तत] NiKu, alt. Gu$_1$, रविस्तत्र Gu$_2$
7 आग्नेयदले] NiKu, alt. Gu$_1$, आग्नेयं दले Gu$_2$
8 चन्द्रः] Ku, चन्द्र NiGu$_2$, alt. Gu$_1$
8 ऽङ्गारकः] NiKu, alt. Gu$_1$, अगांरक Gu$_2$
8 बुधः । उत्तरे] NiKu, alt. Gu$_1$, बुधऋत्तरे Gu$_2$
8 शनिः] NiKu, alt. Gu$_1$, सनि Gu$_2$

राहुः वायव्ये केतुरिति । एवं यथास्थानं ग्रहवर्णैर्यथा तथा लिखित्वा एतान् पूजयेत् ।
घटस्य पश्चिमप्रदेशेऽष्टदलकमले दिक्पालान् ध्यायेत् ।

इन्द्रः सुरपतिः प्रीतो वज्रहस्तः पुरन्दरः ।
ऐरावतसमारूढः सहस्राक्ष नमोऽस्तु ते ॥
सर्वतेजमयो देवो रक्तवर्णो महाबलः ।
शक्तिहस्तो महावीर्यश्छागगामि नमोऽस्तु ते ॥ Ni 13r,
दण्डहस्तो यमो देवो धर्माध्यक्षो महाबलः । Gu₂ 14v
महामहिषमारूढः प्रेताधिप नमोऽस्तु ते ॥
राक्षसाधिपतिः श्रीमान्नैर्ऋतोत्पलविग्रहः ।
खड्गहस्त शवारूढ मांसभक्ष नमोऽस्तु ते ॥
पाशहस्तात्मजो नित्यं जलराजो महाबलः ।
निम्नगामीति विख्यातो वरुण देव नमोऽस्तु ते ॥
मकरस्थं महारूढं(?) पाशहस्तमहाबलम् । Gu₁ 18r
सर्वगन्धाधिपं देवं दिव्यस्त्रीपरिवारितम् ।
रत्नागारं महाराजं वरुणमाह्वयाम्यहम् ॥
सर्वप्राणात्मजो नित्यं सर्वगो वायुदर्शनः । Ku 14r

---

1 यथास्थानं] NiKu, alt. Gu_1, यथास्थानौ Gu_2
1 °वर्णैर्यथा] $KuGu_2$, °वर्ण्णैयथा Ni, alt. Gu_1
1 तथा] NiKu, alt. Gu_1, यथा Gu_2
1 एतान्] NiKu, alt. Gu_1, एतान Gu_2
2 घटस्य °°° ध्यायेत् ।] This entire sentence is not found in Gu_1
3 इन्द्रः सुरपतिः] $KuGu_1Gu_2$, इन्द्रं सूरपतिः Ni
4 ऐरावतसमारूढः] Ni, ऐरावतसमाॠढं Ku, {ऐ}ऐरावतः समारूढः Gu_1, ऐरावतसमाॠढ Gu_2
4 ते] $NiKuGu_1$, om. Gu_2
5 सर्वतेज°] $NiKuGu_1$, सर्वे तेज° Gu_2
5 °वर्णो] $NiKuGu_1$, °वर्ण्ण Gu_2
6 °वीर्यश्छागगामि] Gu_2, °वीर्यश्च्छागगामी Ni, °वीर्य शामी Ku, °वीर्यश्छगगामि Gu_1
8 महामहिषमारूढः] Ni, महामहिमाॠढः Ku, महामहिसमाॠढः Gu_1, महामहीसमांॠढः Gu_1
8 प्रेताधिप] $NiKuGu_2$, प्रेधिप Gu_1
8 ते] $NiKuGu_1$, om. Gu_2
9 श्रीमान्नैर्ऋतोत्पलविग्रहः] Ni, श्रीमानिन्नैर्ऋतोत्पलविग्रहः Ku, श्रीमानैर्ऋतोत्पलविग्रहहः Gu_1, श्रीमानैर्ऋतोत्पालविग्रहः Gu_2
11 पाशहस्तात्मजो] Ni, पाशहस्तात्मनो Ku, पाशहस्तात्मयो Gu_1, पासहस्तात्मयो Gu_2
11 जलराजो] $NiKuGu_2$, जलराज Gu_1
12 निम्नगामीति] Gu_1, निम्नगमीति Ni, निम्नगापति Ku
13 मकरस्थं] $NiKuGu_2$, मकस्थं Gu_1
13 पाशहस्तमहाबलम्] em., पाशहस्तमहाबलः $NiKuGu_1$, पासहस्तं महाबलः Gu_2
14 सर्वगन्धाधिपं] $NiKuGu_2$, सर्वगन्धाधिप Gu_1
14 दिव्यस्त्रीपरिवारितम्] $NiKuGu_1$, दिव्यस्तपरिवरीतम् Gu_2
15 रत्नागारं महाराजं] em., रत्नागारं महाराज NiKu, रत्नासारं महाराज Gu_1Gu_2
15 वरुणमाह्वयाम्यहम्] em., वॠणं वाहयाम्यहं Ni, वॠणंमावहयाम्यहं Ku, वॠणमावाहयाम्यहं Gu_1Gu_2
16 सर्वप्राणात्मजो] $NiKuGu_2$, सर्वप्राणात्मयो Gu_1
16 सर्वगो वायुदर्शनः] em., सर्वगो वायुदर्शनं

ध्वजहस्त महापाणि मृगवाह नमोऽस्तु ते ॥
सर्वयक्षभयाध्यक्षो कुबेरो रत्नवाहनः ।
अर्थपूर्ण गदाधारि रोचनाभ नमोऽस्तु ते ॥
सर्वविद्याधिपः शुक्ल ईशानो वृषवाहनः ।
शूलपाणिर्महाप्राज्ञस्त्रैलोक्याधिप ते नमः ॥
पन्नगाधिपतिर्देवो अनन्तोऽनन्तविक्रमः ।
पाताले वसते नित्यं सर्वाधार नमोऽस्तु ते ॥
रक्तवर्णो महाप्राज्ञ अक्षमालाकमण्डलु- ।
धर हंसस्थित देव वेदरूपि नमोऽस्तु ते ॥

एते दिक्पालाः ।

घटस्य पुरस्तान्मातृकार्चनार्थं षोडशकलशे प्रागिव पूजयेत् । पीतवर्णां युवतीं बद्धकञ्चुकां सर्वाभरणभूषितां गौरीं ध्यात्वा । एवं पद्मादीन्यर्चयेत् । तस्य कलशस्य समीपे
Gu$_2$ 15r इष्टदेवतापूजार्थं मण्डले इष्टदेवतां कुलदेवतां च संपूज्य । भृग्वङ्गिरघटपूर्वे ब्रह्मपट्टे ब्रह्माणं

NiKuGu$_1$, सगोमायुदर्शनं Gu$_2$
1 ध्वजहस्त महापाणि मृगवाह] Ni, ध्वजहस्त गदापाणि मृगवाह Ku, ध्वजहस्त महापाणिर्मृगवाहन Gu$_1$, ध्वजहस्तं समापाणि मृगवाह Gu$_2$
2 °भयाध्यक्षो] NiKuGu$_1$, °भयाध्यक्ष Gu$_2$
3 अर्थपूर्ण गदाधारि] Gu$_2$, अर्थपूर्ण गदाधारी NiGu$_1$, अर्थं पूर्ण्णं गदाधारि Ku
4 शुक्ल] Gu$_1$Gu$_2$, शुक्र Ni, शुक्लं Ku
5 °पाणिर्महा°] corr., °पाणिम्महा° Ni, °पाणिमहा° KuGu$_2$, °पार्माहा° Gu$_1$
5 °लोक्याधिप ते नमः] NiGu$_1$, °लोक्याधिप नमोऽस्तु ते Ku, °लोक्याधिपतिर्नमः Gu$_2$
6 पन्नगाधि°] NiGu$_1$Gu$_2$, पंन्नशाधि° Ku
6 अनन्तो] corr., ऽनन्तो Ni, ऽअनन्तो Ku, ऽनन्ता Gu$_1$, नन्तो Gu$_1$
6 ऽनन्तविक्रमः] NiKuGu$_1$, नन्तविग्रः Gu$_2$
7 पाताले] NiKuGu$_1$, पाताल Gu$_2$
7 सर्वाधार] NiGu$_1$Gu$_2$, सर्वाधारा Ku
8 रक्तवर्णो] KuGu$_1$, रक्तवतो Ni, ॠक्तवर्ण्णो Gu$_2$
8 महाप्राज्ञ] NiKuGu$_2$, महाप्राज्ञः Gu$_1$
8 अक्षमालाकमण्डलु-] em., अक्षमालां कमण्डलुं NiGu$_2$, अक्षमालाकमण्डलुं Ku, अक्षमालाकमण्डलुः Gu$_1$
9 धर] em., धरं NiKuGu$_1$Gu$_2$
9 हंसस्थित देव] em., हंसस्थितं देवं NiKuGu$_1$Gu$_2$
9 वेदरूपि] corr., वेदरूपी Ni, {देवं} देवॠपी Ku, वेदॠपा Gu$_1$, वेदॠपी Gu$_2$
10 दिक्पालाः] NiKuGu$_2$, दिक्पाला Gu$_1$
11 घटस्य °°° पूजयेत् ।] Gu$_1$ omits this sentence
11 षोडशकलशे] KuGu$_2$, षोडशदलशे Ni, lac. Gu$_1$
11 प्रागिव] NiKu, lac. Gu$_1$, प्रगीव Gu$_2$
11 पीतवर्णां] Gu$_2$, पीतवर्ण्णं NiKuGu$_1$
11 युवतीं] NiKuGu$_2$, जुवतिं Gu$_1$
12 बद्धकञ्चुकां] corr., बद्धकञ्चुलां Ni, बद्धकाञ्चनां Ku, बर्द्धकञ्चुकां Gu$_1$Gu$_2$
12 पद्मादीन्यर्चयेत्] Ni, पद्मादिन्यर्च्चयेत् KuGu$_2$, पद्मादिना ध्यायेत् Gu$_1$
13 इष्टदेवतापूजार्थं मण्डले इष्टदेवतां कुलदेवतां च संपूज्य ।] NiGu$_2$, इष्टदेवतापूजार्थं मण्डले इष्टदेवता संपूज्य ॥ ततो कुलदेवतां ध्यात्वा ॥ Ku, इष्टदेवता ध्यायेत् ॥ ततः कुलदेवता ध्यायेत् ॥ Gu$_1$
43.13–44.1 भृग्वङ्गिरघटपूर्वे °°° ध्यात्वा ।] Gu$_1$ omits this sentence
13 ब्रह्मपट्टे] Gu$_2$, ब्रह्मघट्टे NiKu, lac. Gu$_1$
13 ब्रह्माणं] NiKuGu$_1$, ब्राह्मणं Gu$_2$

ध्यात्वा । रक्तवर्णं चतुर्भुजं स्रुक्स्रुवाक्षकमण्डलुधरं चतुर्मुखं श्मश्रुलं मुकुटादिविभूषितं Ni 13v हंसवाहनं ब्रह्माणं चिन्तयेदिति । इत्थमनुध्यानारोपणावाहनविधिः ।

अनन्तरं हिरण्यवर्णेति सूक्तेन परिगणितदेवताः कुशाग्रद्वयजलेन क्रमशः स्नापयेत् । Gu$_1$ 18v, Ku 14v एतत्स्नानम् ॐ मिताय न मम इत्यादि । एवं वस्त्रगन्धपुष्पधूपदीपनैवेद्यैर्यथास्वलिङ्ग-मन्त्रैर्दद्यात् । ततः पात्रे गन्धादिकमापूर्य एतदर्घ्यं ॐ मिताय न मम इत्यादि प्रत्येक-मर्घ्यं दद्यात् । दक्षिणहस्ते पुष्पाण्यादाय देवतास्वरूपानुसंधानरूपमुपस्थानम् । ॐ मितमहमुपतिष्ठ इत्याद्येकैकमुपतिष्ठेत् । अथवा समुदायेन दद्यात् । ततः पुनः पात्रे उदक-गन्धकुशकुसुमदूर्वाक्षतानि निधाय । ब्रह्म जज्ञानं प्रथमं पुरस्तादित्यृचान्ते एतदर्घ्यम् ॐ ब्रह्मणे न मम । एवमेवोपस्थानम् । पूजितदेवताभ्यो नमस्कुर्यात् । तत अच्छिद्रावधारणम् । अद्य मितादिपूजाकर्मणः यत्कृतं तदच्छिद्रमस्तु । श्रीभगवतो वासुदेवस्य Gu$_2$ 15v

3 हिरण्यवर्णाः PS 1.25   8 ब्रह्म जज्ञानं प्रथमं पुरस्तात् PS 5.2.2 = 6.11.1

1 स्रुक्स्रुवाक्ष°] corr., श्रुत्कश्रुवाक्ष° Ni, श्रुक्श्रुवाक्ष° KuGu$_2$, श्रीश्रुत्वाक्ष° Gu$_1$
1–2 चतुर्मुखं ◦◦◦ चिन्तयेदिति ।] Gu$_1$ places चतुर्मुखं before हंसवाहनं
1 °दिविभूषितं] NiKuGu$_1$, °दिभिभूसितं Gu$_2$
2 ब्रह्माणं] NiKuGu$_2$, ब्राह्मणं Gu$_1$
2 चिन्तयेदिति] NiKu, चिन्तयेत् Gu$_1$Gu$_2$
2 इत्थमनु°] Ku, इत्यमनु° NiGu$_1$, इथमनु° Gu$_2$
2–3 °ध्यानारोपणावाहनविधिः । अनन्तरं] Ni, °ध्यानारोपणावाहनविधिः ॥ अनन्तं Ku, °ध्यानाद्यावाहनारोपणानन्तरं Gu$_1$, °ध्यानारोपणावाहनाविधिः ॥ ॥ अनन्तरं Gu$_2$
3 कुशाग्रद्वयजलेन] NiKu, दर्भद्वायाग्रजलेन Gu$_1$, कुशाग्रद्वयं जलेन Gu$_2$
3 क्रमशः] NiKuGu$_2$, क्रमन Gu$_1$
4 न मम इत्यादि] em., न म इत्यादि NiKu, नमः ॥ ॥ एवमो ॐ प्रमिताय नम इत्यादिभिः Gu$_1$, न म रित्यादि Gu$_2$
4 वस्त्रगन्ध°] NiKu, वासचन्दन° Gu$_1$, वश्रगन्ध° Gu$_2$
4–5 °स्वलिङ्गमन्त्रैर्दद्यात्] em., °सलिङ्गमन्त्रैर्दद्यात् NiKuGu$_2$, °सुलिङ्गमन्त्रैदद्यात् Gu$_1$
5 एतदर्घ्यं ॐ] NiGu$_1$, एतदर्घ्य ॐ Ku, एतर्घ्यमों Gu$_2$
5 न मम] em., न म NiGu$_1$Gu$_2$, नमः ॥ Ku
5–6 प्रत्येकमर्घ्यं] NiGu$_1$Gu$_2$, प्रत्येक अर्घ्यं Ku
6 दक्षिणहस्ते] NiGu$_1$Gu$_2$, दक्षिणहस्तेन Ku
6 पुष्पाण्यादाय] NiGu$_1$Gu$_2$, पुष्पानयादाय Ku
6 °स्वरूपानु°] NiGu$_1$Gu$_2$, °स्वऋृपं नु° Ku
6–9 ॐ मितमहमुपतिष्ठे ◦◦◦ एवमेवोपस्थानम् ।] Ni omits these five sentences, presumably due to eye-skip
7 °तिष्ठ इत्याद्येकैकमुपतिष्ठेत्] em., lac. Ni, °तिष्ठदित्याद्येकमुपतिष्ठेत् Ku, °तिष्ठेदित्यादि ॥ एकैकमुपतिष्ठेत् Gu$_1$, °तिष्ठे इत्यादि ॥ Gu$_1$
7–8 उदकगन्धकुशकुसुमदूर्वाक्षतानि] KuGu$_2$, lac. Ni, उदककुशगन्धक्रमुकदूर्वाक्षतानि Gu$_1$
8 जज्ञानं प्रथमं] em., lac. Ni, यज्ञानं प्रथमं KuGu$_2$, यज्ञानं Gu$_1$
8 पुरस्तादित्यृचान्ते] em., lac. Ni, पुरस्ता इत्यृचाते Ku, पुरस्ताद्विसीमत इत्यृचान्ते Gu$_1$Gu$_2$
8–9 एतदर्घ्यम् ॐ] KuGu$_1$, lac. Ni, दर्घ्यमों Gu$_2$
9 न मम । एवमेवोप°] em., lac. Ni, नमः । एवमेवोप° KuGu$_1$Gu$_2$
9–10 तत अच्छिद्राव°] Ni, तत्र अछिद्राव° Ku, अछिद्राव° Gu$_1$, ततः रछिद्राव° Gu$_2$
10 अद्य] NiKuGu$_2$, ॐ अद्य Gu$_1$
10 °पूजाकर्मणः] NiKuGu$_1$, °पूजादिकर्मणः Gu$_2$
10 तदच्छिद्रमस्तु] NiKu, तत्सकृतमस्तु Gu$_1$, तत्सुकृतमस्तु Gu$_2$

प्रसादात्तत्सर्वं परिपूर्णमस्तु । इत्यधिवासे मितादिपूजाविधिः ।

तदनन्तरं कर्ता मितादिगणेशत्वादादौ विघ्ननिवृत्त्यर्थं कर्मस्य संपूर्णफलप्राप्त्यर्थं पूर्ववद्गणेशाय अर्घ्योपस्थानं च कुर्यादिति । यतः सर्वकर्ममूलत्वात् । अथ रात्र्यर्घ्यमन्त्राः । पूर्ववदर्घ्यं गृहीत्वा आङ्गिरसकल्पोक्त-नमस्तेऽस्तुमहाभाग-इत्यादिमन्त्रैरुच्चार्य एतदर्घ्यम् ॐ रात्रीदेव्यै न मम इति अर्घ्यं दत्त्वा । आ रात्रि इषिरा योषा इति द्वे द्विकण्डिके सूक्ते । एतैर्मन्त्रपठनानन्तरं ॐ रात्रीदेव्यै इदमुपस्थानं न मम इत्युपस्थाय । तदनन्तरं
Ku 15r कर्तुरुत्तरतो यजमानमुपवेश्य । कर्ता तं हरिद्राधिवासनं गन्धाधिवासनं च कुर्यात् । अनु

---

4 नमस्तेऽस्तु महाभागे Unidentified. The *sakalapāṭha* is given in PVSP, p. 39: नमस्तेऽस्तु महाभागे सर्वभूतभयङ्करि । विश्रामार्थं प्रजानां त्वं सृष्टासि ब्रह्मणा स्वयम् ॥ पाहि मां सततं देवि सराष्ट्रं ससुहृज्जनम् । उषसे नः प्रयच्छस्व शान्तिं च कृणु मे सदा ॥ ये त्वा प्रपद्यन्ते देवि न तेषां विद्यते भयम् । रात्रिं प्रपद्ये जननीं सर्वभूतनिवेशिनीम् ॥ भद्रां भगवतीं कृष्णां विश्वस्य जगतो निशाम् । संवेशनीं संजीवनीं ग्रहनक्षत्रमालिनीम् ॥ प्रपन्नोऽहं शिवां रात्रिं भद्रे पारमशीमहि । यां सदा सर्वभूतानि स्थावराणि चराणि च ॥ सायंप्रातः नमस्यन्ति सा मां रात्र्यभिरक्षतु । 5 आ रात्रि PS 6.20+21 5 इषिरा योषा PS 14.8+9 45.7–46.1 अनु सूर्यमुदयताम् PS 1.28

---

1 प्रसादात्तत्सर्वं] NiKuGu$_2$, प्रसादात्सर्वं Gu$_1$
1 मितादिपूजाविधिः] NiKuGu$_2$, मितादिपूजा Gu$_1$
2 तदनन्तरं कर्ता] NiKuGu$_2$, ततः Gu$_1$
2 मितादिगणेश॰] em., मितादयोगणेश॰ NiKuGu$_2$, मितादयोगणेस॰ Gu$_1$
2–3 ॰त्वादादौ ॰॰॰ कुर्यादिति] Gu$_1$ considerably shortens this sentence: ॰त्वात् पूर्वङ्गणेशार्घ्योपस्थानं कुर्यात्
2 ॰वृत्त्यर्थं] Ku, ॰वृत्यर्थं NiGu$_2$, lac. Gu$_1$
2 संपूर्णफलप्राप्त्यर्थं] NiGu$_2$, सम्पूर्ण्णफलप्राप्तार्थं Ku, lac. Gu$_1$
3 पूर्ववद्गणेशाय] NiKuGu$_1$, पूर्ववद्गणेशायं Gu$_2$
3 ॰स्थानं कुर्यादिति] NiGu$_2$, alt. Gu$_1$, ॰स्थानं च कुर्यादिति Ku
3 यतः] NiKuGu$_1$, तत Gu$_2$
3 सर्वकर्ममूलत्वात्] KuGu$_2$, सर्वकर्म्मत्वात् Ni, सर्वकर्माङ्गमूलत्वात् Gu$_1$
3 रात्र्यर्घ्य॰] KuGu$_1$, रात्र्यर्घ॰ Ni, रात्रिर्घ्य॰ Gu$_2$
4 पूर्ववदर्घ्यं] NiKuGu$_1$, पूर्ववदर्घं Gu$_2$
4 ॰कल्पोक्त॰] NiKuGu$_1$, ॰कल्पोक्तं Gu$_2$
4 ॰ऽस्तुमहाभाग-इत्यादि॰] Gu$_2$, ॰ऽस्तुमहाभारा इत्यादि॰ Ni, ॰स्तुमहाभागे इत्यादि॰ Ku, ॰ऽस्तुतमाहाभाग इत्यादि॰ Gu$_1$
4–5 एतदर्घ्यम् ॐ] NiKuGu$_1$, एतदघमौँ Gu$_2$
5 न मम इति अर्घ्यं दत्त्वा] em., न म इति अर्घं दत्वा Ni, न म इति अर्घ्यं दत्वा Ku, नमः Gu$_1$, नमः । इत्य अर्घ दत्वा ॥ Gu$_2$
5 रात्रि] KuGu$_2$, रात्री NiGu$_1$
5–6 द्वे द्विकण्डिके सूक्ते] corr., द्वे सूक्ते Ni, द्वेकण्डिके सूक्ते Ku, द्वे द्वेकण्डिके सूक्ते Gu$_1$, द्वे शूक्ते Gu$_2$
6 एतैर्मन्त्रपठनानन्तरं ॐ] Gu$_1$ omits these words
6 एतैर्मन्त्र॰] NiGu$_2$, एतेमन्त्र॰ Ku, lac. Gu$_1$
6 रात्रीदेव्यै] NiGu$_2$, रात्रिदेवै Ku, रात्रीदेवै Gu$_1$
6 इदमुपस्थानं] NiKuGu$_2$, उपस्थानं Gu$_1$
6 न मम] em., नम NiKuGu$_1$Gu$_2$
6 इत्युपस्थाय] NiKuGu$_1$, इत्यंपस्थाय Gu$_2$
7 कर्ता तं] NiKuGu$_2$, om. Gu$_1$
7 हरिद्राधिवासनं] KuGu$_1$, हद्राधिवासनं Ni, हरिद्राधिवासन Gu$_2$
7 च] NiKu, om. Gu$_1$Gu$_2$

सूर्यमुदयतामिति सूक्तान्ते एष ते हरिद्राधिवास इति हरिद्रां लेपयेत् । गन्धद्वारामित्यृचा Ni 14r
गन्धाधिवासनं च । Gu$_1$ 19r

अथाधिवासे मङ्गलारोपणम् ।

भूमिं दीपं फलं दूर्वाः पुष्पं गोरोचनं तथा ।
दर्पणं दधि सिद्धार्थं घृतं चासादयेत्क्रमात् ॥

इति स्मृतिवचनाद्यथाक्रमं दद्यादिति । मन्त्रा उच्यन्ते । भूमि मातरित्यृचा द्यौष्ट आयु-
रित्यृचा च भूमिमभिमन्त्र्य तिलकं दद्यात् । त्वयीन्द्रियमित्यृचा दीपं दर्शयेत् । या ओ- Gu$_2$ 16r
षधयः सोमराज्ञीरिति द्वे ऋचावुक्त्वा फलं ललाटे स्पृष्ट्वा हस्ते प्रयच्छेत् । अघद्विष्टेत्यृचा

---

1 गन्धद्वाराम् R̥VKh 2.6.9. A *sakalapāṭha* of the same mantra is found in PVSP, p. 45, without variants 6 भूमि मातः PS 17.6.8 6–7 द्यौष्ट आयुः PS 9.11.3 7 त्वयीन्द्रियम् PS 10.2.1/8? 7–8 या ओषधयः सोमराज्ञीः PS 11.7.5–6 8 अघद्विष्टा PS 19.15.12

4–5 The source of this *smr̥tivacana* is unidentified.

---

7 हरिद्राधिवास इति] In between these two words, Ku and Gu$_1$ insert: एतत्ते न म यजमानं
1 हरिद्राधिवास] NiKu, हृद्राधिवास Gu$_1$, हरिधिवास Gu$_2$
1 इति हरिद्रां] Ni, इति हरिद्रा KuGu$_2$, om. Gu$_1$
2 गन्धाधिवासनं] KuGu$_1$Gu$_2$, गन्धादिवासनं Ni
3 मङ्गलारोपणम्] NiGu$_1$Gu$_2$, मङ्गलादिरोपणं Ku
4 भूमिं दीपं] Ni, भूमीदिपं KuGu$_2$, भूमिदीपं Gu$_1$
4 दूर्वाः] corr., दूर्वां NiGu$_2$, दुर्वा Ku, दूर्वा Gu$_1$
4 गोरोचनं] Ku, गोरोचनां Ni, गोचनां Gu$_1$, गोरचना Gu$_2$
5 दर्पणं] NiKuGu$_1$, दर्पणे Gu$_2$
5 चासादयेत्क्रमात्] NiKuGu$_1$, चासादये क्रमात् Gu$_2$
6 इति] NiGu$_1$Gu$_2$, om. Ku
6–7 °वचनाद्यथाक्रमं °°° भूमि मातरित्युक्त्वा द्यौष्ट आयुरित्यृचा च भूमिमभिमन्त्र्य] Gu$_1$ reduces this to: °वचनात् ॥ भूमि मातरित्यृचा च भूमिमभिमन्त्र्य
6 मन्त्रा उच्यन्ते] NiKu, om. Gu$_1$, मन्त्रोच्यनते Gu$_2$
6 मातरित्यृचा] KuGu$_1$Gu$_2$, मातरित्युक्त्वा Ni
6 द्यौष्ट आयु°] NiKu, om. Gu$_1$, द्यौष्टायु° Gu$_2$
7 त्वयीन्द्रिय°] NiKu, त्वियिन्द्रिय° Gu$_1$, त्व{इ}यीन्द्रीय° Gu$_2$
8 सोमराज्ञीरिति] KuGu$_1$, सोमराज्ञी इति Ni, सोमराज्ञोरिति Gu$_2$
8 ऋचावुक्त्वा] NiGu$_1$Gu$_2$, ऋचौ त्यृचा Ku
8 स्पृष्ट्वा] NiKuGu$_2$, दत्वा Gu$_1$
46.8–47.1 हस्ते प्रयच्छेत् °°° दद्यात्] Possibly in part due to eye-skip (cf. p. 48, l. 3), the reading in Gu$_2$ is substantially different: जपति ॥ ततः य सतौदनामित्यृचा आचार्यः मितादीन् सृजे ॥ आयने +ते+ परायणेत्यृचा दूर्वां दद्यात् ॥
8 हस्ते] NiKu, दस्ते Gu$_1$, om. Gu$_2$
8 अघद्विष्टेत्यृचा] em., अघद्वुष्टेत्यृचा NiKu, अमद्विष्टेत्यृचान्ते Gu$_1$, alt. Gu$_2$

दूर्वा दद्यात् । श्रियं धातरिति तृचेन सूक्तेन स्रजश्चाबध्नीयात् । सगुणास आसत इति तिसृभिर्ऋग्भिर्गोरोचनेनालंकुर्यात् । दर्शोऽसीत्यृचा आदर्शं दर्शयेत् । उच्चापतन्तमिति द्वाभ्यां दध्ना तिलकं दद्यात् । पिङ्ग रक्षेत्यृचा गौरसर्षपमासादयेत् । घृतस्य जूतिरित्यृचा घृतावेक्षणं कारयेत् । चकारात्सुवर्णमन्नं च । अग्नेः प्रजातमिति सूक्तान्ते आभरणं दत्त्वा । प्राणाय नम इत्यृचा दध्यन्नं प्राशयेत् । सिन्धुराज्ञीरित्यृचा सिन्धुराभरणं कुर्यात् ।

ऐन्द्राबार्हस्पत्ये ।

Ku 15v नित्ये नैमित्तिके काम्ये यद्वान्यत्रापि कुत्रचित् ।
सर्वत्र मङ्गले चैव कार्यो वन्दापनाविधिः ॥

इति वचनादाचार्यः स्वयं वन्दापनां कुर्यात् । मातादिस्त्रीभ्यश्च । ततो यजमानः ब्राह्मणे-

---

1 श्रियं धातः PS 19.48.17–19 1 सगुणास आसते PS 15.21.6–8 2 दर्शोऽसि PS 20.43.4 2 उच्चापतन्तम् PS 18.24.3–4 3 पिङ्ग रक्ष PS 16.81.6 3 घृतस्य जूतिः PS 1.110.1 4 अग्नेः प्रजातम् PS 1.82 5 प्राणाय नमः PS 16.21.1 5 सिन्धुराज्ञीः PS 19.7.9

---

1 दूर्वा] corr., दुर्वां NiGu$_1$Gu$_2$, दुर्वा Ku
1 दद्यात्] NiGu$_2$, दत्वा KuGu$_1$
1 श्रियं धातरिति तृचेन सूक्तेन] corr., श्रियं धातुरिति तृचेन सूक्तेन Ni, श्रियं धातुरिति त्यृचेन सूक्तेन Ku, श्रियं धातुरिति सूक्तान्ते Gu$_1$, श्रीयं धातरित्रृचेन सूक्तेन Gu$_2$
1 स्रजश्चाबध्नीयात्] NiGu$_2$, स्रगश्चाबध्नीयात् Ku, शुक्लपष्पैरलंकुर्यात् Gu$_1$
1–2 इति तिसृभिर्ऋग्भिर्गो°] NiGu$_2$, इति तिसृभि ऋग्भिर्गो° Ku, इतिशृभि ऋग्भि गो° Gu$_1$
2 °रोचनेनालंकुर्यात्] NiGu$_1$, °रोचनातिलकं कुर्यात् Ku, °रोचनालंकुर्यात् Ku
2 दर्शोऽसीत्यृचा] NiGu$_2$, दर्शो सीत्यृचा Ku, दर्शोऽसी इत्यृचा Gu$_1$
2 आदर्शं] NiKuGu$_1$, दर्पणं Gu$_2$
2 °पतन्तमिति] NiKuGu$_1$, °पतन्तिमिति Gu$_2$
3 दद्यात्] NiGu$_2$, दत्वा KuGu$_1$
3 पिङ्ग रक्षेत्यृचा] Ni, पिङ्ग रक्षमित्यृचा Ku, पिङ्ग रक्षे Gu$_1$, पिङ्ग रक्ष इत्यृचा Gu$_1$
3 °सर्षपमा°] NiGu$_1$Gu$_2$, °सर्पपमा° Ku
3 जूतिरित्यृचा] KuGu$_1$Gu$_2$, यूतिरित्यृचा Ni
4 कारयेत्] NiKuGu$_2$, कारयित्वा Gu$_1$
4 चकारात्सुवर्णमन्नं] NiGu$_1$, चकारात्स्वर्ण्णमन्नं KuGu$_2$
4 अग्नेः प्रजातमिति सूक्तान्ते] Thus Gu$_1$Gu$_2$. NiKu add one more *pratīka* (for PS 1.83) and read: अग्नेः प्रजातं यदाबध्नमिति but still continue with singular सूक्तान्ते
4 आभरणं] Gu$_1$Gu$_2$, सुवर्णाभरणं NiKu
4 दत्त्वा] Gu$_1$Gu$_2$, कारयित्वा NiKu
5 इत्यृचा] NiKuGu$_2$, त्यृचा Gu$_1$
5 सिन्धुराज्ञीरित्यृचा] corr., सिन्दुराज्ञीरित्यृचा Ni, सिन्धुराज्ञेरित्यृचा Ku, सिन्दुराज्ञीरिति मान्त्रेण Gu$_1$, शिन्दुराज्ञे इत्यृचा Gu$_2$
5 सिन्धुराभरणं] corr., सिन्दुराभरणं NiGu$_1$Gu$_2$, शिन्धुराभरणं Ku
5 कुर्यात्] NiKuGu$_2$, कारयेत् Gu$_1$
7 °बार्हस्पत्ये] NiKuGu$_2$, °बाहस्पत्ये Gu$_1$
7 नित्ये] NiKuGu$_1$, om. Gu$_2$
7 काम्ये] NiKuGu$_1$, कम्ये Gu$_2$
9 यद्वान्यत्रापि] NiKu, यदानेत्रापि Gu$_1$, यदान्यत्रापि Gu$_1$
9–7 कुत्रचित्] NiKuGu$_2$, कुत्रचित Gu$_1$
9 °चार्यः स्वयं] NiGu$_2$, °चार्य स्वयं Ku, °चार्यः Gu$_1$
9 कुर्यात् । मातादिस्त्रीभ्यश्च] NiGu$_2$, कुर्यात् ॥ Ku, कुर्या मात्रादिभ्यश्च Gu$_1$
9 ब्राह्मणेभ्यस्ताम्बूलादिकं] NiKuGu$_1$, ब्राह्मणादिकं ताम्बुलं Gu$_2$

भ्यस्ताम्बूलादिकं दद्यात् । उषसे न इति मन्त्रेणाशिषं दद्यात् । तत आचार्य रक्षन्तु त्वेति चतसृभिर्ऋग्भिस्त्रायमाण इति चतुष्कं सूक्तं असपत्नमिति द्वे ऋचौ । अह्ने च त्वेत्यृक् एतै [Ni 14v] रक्षामन्त्रैर्यजमानं स्पृष्ट्वा जपति । यः शतौदनामित्यृचा आचार्यः मितादीन् विसृजेत् । [Gu$_1$ 19v] पूर्ववद्यस्मात्कोशादित्यृचात्मनो हृदयाभिमन्त्रणं कुर्यात् । ततो ब्राह्मणानामाशीर्वादः । ततो यजमानः ब्राह्मणान्नमस्कृत्य स्वैरीभवेत् । अधिवासस्तु केषांचित्कर्मणि पूर्वेद्युः सन्ध्यायां रात्रौ भवति । केषांचित्सद्योऽधिवास इति ।

इति श्रीमन्नृसिंहचरणपरिचारकश्रीमन्महोपाध्यायश्रीधरविरचितायां विवाहादिकर्मपञ्जिकायामधिवासविधिः समाप्तः ।

---

1 उषसे नः PS 14.9.7 1 रक्षन्तु त्वा PS 16.2.1–4 2 त्रायमाणे PS 19.44.7–10 2 असपत्नम् PS 12.6.5–6 2 अह्ने च त्वा PS 16.4.10 3 यः शतौदनाम् PS 16.136.4 4 यस्मात्कोशात् PS 19.35.3

---

1 दद्यात्] Ni, दत्वा KuGu$_1$Gu$_2$
1 उषसे ◦◦◦ दद्यात् ।] Gu$_1$ omits this sentence
1 उषसे न इति] NiKu, lac. Gu$_1$, उसषे नरिति Gu$_2$
1 दद्यात्] Ni, दत्वा KuGu$_2$, lac. Gu$_1$
1 तत आचार्य] NiKu, तत आ Gu$_1$, ततोराचार्य Gu$_2$
2 चतसृभिर्ऋग्भिस्त्रायमाण] Gu$_1$Gu$_2$, तिसृभिर्ऋग्भिस्त्रायमाण Ni, तिसृभिऋग्भिस्तयमाण Ku
2–3 एतै रक्षामन्त्रैर्यजमानं स्पृष्ट्वा जपति ।] Ku, एतैर्यजमानं स्पृष्ट्वा जपति । Ni, एतै रक्षां पठित्वा यजमानं स्पृशन् । ततो Gu$_1$, एतै यजमानं स्पृष्ट्वा जपति । Gu$_2$
3 मितादीन्] NiGu$_2$, मितादिन KuGu$_1$
4 पूर्ववद्यस्मा◦] NiKuGu$_2$, यस्मा◦ Gu$_1$
4 ◦त्यृचात्मनो] NiGu$_1$, ◦त्यृचा आत्मनो KuGu$_2$
4 हृदयाभिमन्त्रणं] KuGu$_1$Gu$_2$, हृदयामन्त्रणं Ni
4 ततो ब्राह्मणानामाशीर्वादः] KuGu$_2$, ततो ब्राह्मणानामाशिर्वादः । ततो ब्राह्मणानामाशिर्वादः Ni, ब्राह्मणानामाशीर्वादः Gu$_1$
5 स्वैरीभवेत्] NiGu$_1$, स्वैरिभवेत् Ku, स्वैऋभवे Gu$_2$
5–6 अधिवासस्तु ◦◦◦ भवति । केषांचित्सद्योऽधिवास इति ।] This remark is placed after the colophon in Gu$_1$; Ni first gives it before the colophon, where we find it also in Ku, but then repeats it integrally and without any variants in a marginal addition which is to be inserted before the opening verse of the next chapter, which is the only place where we find the remark in Gu$_1$
5 ◦वासस्तु केषांचित्कर्मणि] NiGu$_1$Gu$_2$, ◦वासस्तुंषांकिञ्चित्कर्म Ku
5 पूर्वेद्युः] NiKuGu$_1$, पूर्वेद्यः Gu$_2$
6 रात्रौ] NiKuGu$_2$, om. Gu$_1$
6 केषांचित्सद्योऽधिवास इति] NiGu$_1$, केचित्सद्योऽधिवास इति Ku, केषाचित्सिकेधिवासविधिः ॥ Gu$_2$
7 श्रीमन्नृसिंह◦] NiKu, श्रीनृसिह◦ Gu$_1$, श्रीमनृसिंह◦ Gu$_2$
8 ◦चरण◦] NiKuGu$_1$, om. Gu$_2$
8 विवाहादिकर्म◦] Gu$_2$, विवाहकर्म◦ NiKuGu$_1$
8 ◦विधिः समाप्तः] Ni, ◦विधिः ॥ समाप्ताः Ku, ◦विधिः समाप्ता Gu$_1$, ◦विधि समाप्त Gu$_2$

(4)

पूर्वतन्त्रम्

श्रीनृसिंह दयालेश भक्तानामभयप्रद ।
पूर्वतन्त्रं प्रवक्ष्यामि विघ्नमत्र निवारय ॥

अथ कर्मणां प्राच्याङ्गभूतं पाकयज्ञिकं तन्त्रं व्याख्यास्यामः ।
पाकयज्ञिकलक्षणं परिभाषायाम् ।

द्वे यज्ञवृत्ती भवतः सर्वकर्मस्वथर्वणाम् ।
Ku 16r श्रौते वैहारिकी वृत्तिरन्यत्र पाकयज्ञिकी ॥
एकाग्नौ पाकयज्ञांश्च यजेदग्नित्रये तथा ।

5–6 Nyāyamañjarī I, 628:18–21 यत एवं तत्र पठ्यते द्वे यज्ञवृत्ती भवतः वैहारिकी पाकयज्ञवृत्तिश्चेति । तत्र वैहारिकी नाम अनेकर्त्विगाश्रितानां एकक्रियाणामुपदेशः श्रुतौ । एकब्रह्मर्त्विगाश्रितास्तु शान्त्यादिक्रियाः स्मृतावित्यभूमिज्ञोक्तिरेषा ।

---

1 श्रीनृसिंह°] NiGu$_2$, श्री ॥ श्रीनृसिंह° Ku, श्रीनृमिंह° Gu$_1$
1 दयालेश] NiKuGu$_1$, दयकेश Gu$_2$
1 भक्तानामभयप्रद] KuGu$_1$, भक्तानामभयप्रदः Ni, भक्तानाभयप्रद Gu$_2$
2 प्रवक्ष्यामि] NiGu$_1$, प्रवाक्ष्यामि Ku, प्रवख्यामि Gu$_2$
2 विघ्नमत्र] NiKuGu$_1$, विघ्नमज Gu$_2$
3 अथ कर्मणां] Gu$_2$, अथ कर्म्मणा Ni, अथर्वकर्मणां Ku, तत्र कर्मणां Gu$_1$
3 प्राच्याङ्ग°] NiKuGu$_2$, प्रथङ्ग° Gu$_1$
3 °भूतं] em., °भूतायां NiKuGu$_1$, °भुतायां Gu$_2$
3 °यज्ञिकं] KuGu$_1$, °यज्ञकं NiGu$_2$
4 पाकयज्ञिकलक्षणं परिभाषायाम्] corr., पाकयज्ञकलक्षणं परिभाषायां Ni, पाकयज्ञिकं लक्षणं परिभाषायां Ku, अथ परिभाषायां Gu$_1$, पाकयज्ञलक्षण परिभाशाया Gu$_2$
5 यज्ञवृत्ती] KuGu$_1$Gu$_2$, यज्ञे वृत्ती Ni
5 भवतः] NiKuGu$_2$, भवतिः Gu$_1$
6 श्रौते] em., त्रैते NiKuGu$_1$, पात्रैते Gu$_2$
6 वैहारिकी] NiKuGu$_1$, वैदाभिकी Gu$_2$
7 एकाग्नौ] em., एकर्षौं NiKuGu$_1$, एकषौ Gu$_2$
7 पाकयज्ञांश्च] NiGu$_1$, पाकयज्ञाश्च KuGu$_2$
7 यजेदग्नित्रये] NiGu$_1$Gu$_2$, यजेदशित्रये Ku

अग्निष्टोमादिकान् यज्ञानेकाग्नौ न भवन्ति हि ॥

पाकयज्ञाः श्रुतावुच्यन्ते ।

सायंप्रातर्होमौ स्थालीपाको नवश्च यः ।
बलिश्च पितृयज्ञाश्च अष्टकाश्चैव सप्तमाः ॥
पशुरित्येते पाकयज्ञा इति । अष्टमः पाकयज्ञाश्च इत्येते पाकयज्ञाः । Gu$_2$ 17r

एतद्वृत्तीनि कर्माणि विहाय पैतृमेधिकम् ।
तस्य वैहारिकी वृत्तिर्विह्नियन्ते यतोऽग्नयः ॥

तथा च विधिशौचे ।

सर्वाश्च जातसंस्थाश्च प्रायश्चित्तानि साम्पदान् । Ni 15r
काम्यांश्च यज्ञानेकाग्नौ पौर्णमासेन वर्तयेत् ॥
? श्रूयन्ते पाकयज्ञैश्च निरग्निमपि जायते ? । Gu$_1$ 20r
ऽमुष्मै स्वाहेत्यमुष्मैति लौकिकेऽग्नौ विधानविदिति ?

वचनाज्जातसंस्थायां पाकयज्ञिकं तन्त्रं भवतीत्येव

तथा च पैठीनसिसूत्रकारः । इदमादिसूत्रमुच्यते । आप्लुत्य हिरण्यवर्णाभिरिति ।

3–5 GB 1.5.23 सायंप्रातर्होमौ स्थालीपाको नवश्च यः । बलिश्च पितृयज्ञश्चाष्टका सप्तमः पशुः ॥ इत्येते पाकयज्ञाः ॥ Śrīdhara presents a garbled version of this *śruti* passage, clearly trying to squeeze it even further into verse form.

---

2 पाकयज्ञाः] corr., पाकयज्ञा NiKuGu$_1$Gu$_2$
2 श्रुतावुच्यन्ते] NiKuGu$_1$, श्रुतो उच्यते Gu$_2$
3 °र्होमौ] KuGu$_1$, °र्होसौ Ni, °र्दोमौ Gu$_2$
3 स्थालीपाको] Gu$_1$, स्थाल्यालीपाको Ni, स्थालिंपाको Ku, स्थालिपाको Gu$_2$
3 नवश्च यः] NiGu$_1$, नवशृवः Ku, नवश्च जः Gu$_2$
4 अष्टकाश्चैव] KuGu$_1$, अष्टका चैव Ni, अष्टकश्चैव Gu$_2$
4 सप्तमाः] NiKuGu$_1$, सप्तम Gu$_2$
5 पाकयज्ञा] NiKuGu$_2$, पाकयज्ञका Gu$_1$
5 पाकयज्ञाश्च] KuGu$_2$, पाकयज्ञांश्च NiGu$_1$
6 एतद्वृत्तीनि] Ni, एतद्वृत्ति Ku, एतद्वृतानि Gu$_1$Gu$_2$
6 विहाय] NiGu$_1$Gu$_2$, विवाय Ku
7 तस्य] NiKuGu$_1$, यस्य Gu$_2$
7 °ह्नियन्ते] em., °क्रीयन्ते NiKuGu$_1$, °क्रियन्ते Gu$_2$
9 सर्वाश्च] NiGu$_1$Gu$_2$, सर्वाशृ Ku
10 यज्ञानेकाग्नौ] NiKuGu$_1$, यज्ञमेकाग्नौ Gu$_2$
10 °मासेन वर्तयेत्] NiGu$_1$Gu$_2$, °मासे निवर्तयेत् Ku
11 °यज्ञैश्च] NiGu$_2$, °यज्ञैकंश्च Ku, °यज्ञेश्च Gu$_1$
11 निरग्निमपि] NiKu, निरग्निरपि Gu$_1$Gu$_2$
11 जायते] NiKuGu$_2$, जायन्ते Gu$_1$
12 विधानविदिति] KuGu$_1$Gu$_2$, विधानदिति Ni
13 भवतीत्येव] NiGu$_2$, भवतीत्येतेव भूमिभागे ॥ Ku, भवतित्येव ॥ भूमिभागे ॥ Gu$_1$
14 हिरण्य°] NiKuGu$_2$, हिण्य° Gu$_1$

एतैः सूक्तानन्तरमेव स्नातीत्यर्थः । पूर्ववदृष्यादिकं स्मृत्वा अव्यसश्चेत्यृचमुक्त्वा । तत एता ऋचो ब्रवीति स्नात्वा । तदनन्तरं पवित्रगणेनाद्भिरभ्युक्ष्य । वस्त्रादियज्ञोपवीतान्तं अधिवासे व्याख्यातः । पूर्ववत्संस्कृतमण्डपे मितादिपूजा कर्तव्या । तत ॐ ब्रह्मा Ku 16v ऋषिर्देवी गायत्री छन्दः अग्निर्देवता ॐकारस्य । ॐ अद्यामुकसगोत्रस्यामुकशर्मणः यजमानस्यामुकहोमकर्मणि कर्मारम्भे विनियोग इति संकल्प्य । पुनः ॐ आत्मानुष्टुप्परमात्मेति स्मृत्वा अव्यसश्चेत्युक्त्वा मुखविवरप्रकाशनार्थं । वदनस्य संस्कर्तुं कर्मोपयुक्तमन्त्रान्तरं पठनीयं वा ।

Gu_2 17v ननु आदौ पुरुषसंस्कारार्थेऽव्यसश्चेत्युक्त्वा पुनस्तन्त्रारम्भे कथं पुनरुक्त्वेति । भिन्नकालदेशत्वान्नैवं दोष इति । परिभाषायाम् ।

कृत्वा पुरुषसंस्कारमव्यसश्चं पुनर्वदेत् ।
युक्तोयुज्यादिकं तन्त्रं ततः पश्चात्समाचरेत् ॥

---

1 अव्यसश्च PS 19.35.2 6 अव्यसश्च PS 19.35.2

---

1 एतैः] Gu_1Gu_2, एतै NiKu
1 सूक्तानन्तरमेव] em., सूक्तान्तरमेव NiKuGu_1Gu_2
1 ◦दृष्यादिकं] KuGu_1Gu_2, पूर्वत्दृष्यादिकं Ni
1 ◦श्चेत्यृचमुक्त्वा] NiKu, ◦श्चेत्युक्त्वा Gu_1, ◦श्चे इत्यृचमुक्त्वा Gu_2
1–2 तत ◦◦◦ तदनन्तरं] This is omitted in Gu_1
1–2 तत एता] NiKu, lac. Gu_1, ततरेता Gu_2
2 ◦गणेनाद्भिरभ्युक्ष्य] NiGu_2, ◦गणेनाभिरभ्युक्ष Ku, ◦गणेनाभ्युक्ष्य Gu_1
2 वस्त्रादियज्ञोपवीतान्तं] corr., वस्त्रायज्ञोपवीतान्तं Ni, वस्त्रयज्ञोपवीतान्तं Ku, वस्त्रादियज्ञोपवीतां Gu_1, वश्रादियज्ञोपवीतान्तं Gu_2
3 अधिवासे व्याख्यातः] NiKuGu_2, पूर्वव कृत्वा Gu_1
3 पूर्ववत्संस्कृतमण्डपे] NiKuGu_2, पूर्ववन्मण्डपे Gu_1
4 ॐ] NiKu, om. Gu_1Gu_2
4 ◦सगोत्रस्यामुक◦] Gu_1Gu_2, ◦सगोत्रायामुक◦ NiKu
5 संकल्प्य] NiGu_1, संकल्पः Ku, संङ्कल्प Gu_2
5–6 पुनः ॐ आ◦] corr., पुन ॐ आ◦ NiKu, पुनरा◦ Gu_1, ॐ आ◦ Gu_2
6 ◦त्मानुष्टुप्परमात्मेति] NiGu_1, ◦त्मा ऋषिरनुष्टुप्छन्दः परमात्मेति Ku, ◦त्मानुष्टुप्परमात्मा{देवतां}ति Gu_2
6 अव्यसश्चेत्युक्त्वा] NiKuGu_1, अव्यसश्चेत्यृचमुक्त्वा Gu_2
6 ◦प्रकाशनार्थं] NiGu_1Gu_2, ◦प्रकाशनं Ku
6 वदनस्य] NiGu_1, ववनस्यं Ku, वदन Gu_2
7 कर्मोपयुक्तमन्त्रान्तरं] corr., कर्मोपयुक्तमन्त्रान्तर NiGu_1, कर्मोपयुक्तमन्त्रा Ku, कर्मोपयुक्तं मन्त्रान्तर Gu_2
8 ननु] NiKuGu_2, om. Gu_1
8 पुनस्तन्त्रा◦] NiKuGu_2, पुनतन्त्रा◦ Gu_1
8–9 कथं पुनरुक्त्वेति । भिन्नकालदेशत्वान्नैवं दोष इति ।] em., कथं पुनऋक्त्वेति ॥ भिन्नकालदेशत्वान्नैवं दोषरिति ॥ Ni, कथं मयिवं दोषः पुनऋक्त्वेति ॥ भिन्नकालदेशत्वा नैवंमहापरिति । Ku, कथम् । मैवं दोषः पुनऋत्तेरिति । भिन्नदेशकालत्वात् । Gu_1, कथं पुनऋक्त्वेति ॥ भिन्नकालदेशत्वा नैवं दोशरिति ॥ Gu_2
10 पुरुषसंस्कार◦] KuGu_2, पुऋसंस्कार◦ Ni, पुऋपसंस्कार◦ Gu_1
11 ◦युज्यादिकं] NiKu, ◦यज्यादिकं Gu_1, ◦युज्यदिकं Gu_2
11 पश्चात्समा◦] KuGu_2, त्पश्चात्समा◦ Ni, पश्चत्समा◦ Gu_1

उक्तं वापि पुनर्ब्रूयादव्यसश्चमतन्द्रितः ।
भिन्नौ च देशकालौ च तन्त्रसंस्कारयोर्यत इति ॥

ननु यदा तन्त्रसंस्कारयोर्भिन्नदेशकालौ भवतस्तदा कथं मितादिपूजान्ते यस्मात्को- Ni 15v
शादित्युपसंहारं न कृतम् । तदा मन्त्रवत्कर्मणामादाविति वाक्यं व्यर्थं स्यात् । न । उक्तं च परिभाषायाम् ।

उपांशुनापि वा ब्रूयात्संस्कारे तामृचं सुधीः ।
यस्मात्कोशान्न कृत्वैव स्पष्टतन्त्रादिकं पुनः ॥
अथवा पुनः शान्त्युदके सावित्री युज्यते यथा ।
तथेयमव्यसश्चेत्यृक् पूर्वमुक्त्वापि युज्यत इति ॥

ततः कर्ता युक्तो युज्य इति कल्पजचौं ब्रह्माञ्जलिं कृत्वा जपति । केचित्प्रागेव मन्त्रं Gu$_1$ 20v

---

10 युक्तो युज्ये Unidentified. The *sakalapāṭha* is given at PVSP, p. 55. Applying some radical emendations, in accordance with demands of sense and the extensive parallels provided by unidentified mantras cited at KauśS 45.16 and 117.2, the mantra may have been intended to be as follows: युक्तो युज्ये ब्रह्मणे वर्मणे कर्मणेऽहं स्वस्तये । अश्व इव वाजी वसुजित्सुजिह्वो धुरीवानड्वान् पुरुषं पारयाणि । मा वि रिक्षि तन्वा मात्मना मा प्रजया मा पशुभिर्मा गृहैर्मा धनेन ॥ अनु मेऽद्यानुमतिरन्वमंस्त कर्मणे । पूषा सरस्वती मही यत्करोमि तदृध्यताम् ॥. The variant readings from the ms. KS/Gu$_1$ that we have consulted are as follows: °°° वाजी सुजिरस्तु जिह्वाधुरिवानड्वान् °°° । मा वि दिक्ष तन्वा °°° । अनु मे द्यामनुमतिरन्वमं स्विष्टकर्मणे । पूषा सरस्वतीमहं यत्करोमि तदुध्यताम् ।; the printed Paddhati actually reads: युक्तो युज्ये ब्रह्मणे बर्मणे कर्मणेऽहं स्बस्तये । अश्ब इब बाजिस् सुजिरस्तु बह्बाधुरीबानड्बान् पुरुषं पारयामि । मा बिदिक्षतन्बा माऽऽत्मना मा प्रजया मा पशुभि र्मागृहै र्मा धनेन ॥१ इदं पूष्णे ॐ अनु मे द्यामनुमति रनुमं स्बेष्टकर्मणे । पूषा सरस्बती मह्यं यत् करोमि तदुध्यताम् । इदमपानाय ।

---

4 मन्त्रवत्कर्मणामादौ Cf. p. 5.

---

1 °दव्यसश्चमतन्द्रितः] em., °दव्यसश्चमतन्त्रितः NiGu$_1$Gu$_2$, °ह्व्यसश्चेमतन्त्रतः Ku
2 देशकालौ च] NiKuGu$_2$, देशकालौश्च Gu$_1$
2 °यत इति] NiKu, यतः Gu$_1$, यतरिति Gu$_2$
3 ननु यदा तन्त्रसंस्कारयोर्भिन्न°] NiKu, भिन्न° Gu$_1$, ननु यदा तन्त्रसंस्कारयोभिन्न° Gu$_2$
3 कथं] NiGu$_1$Gu$_2$, om. Ku
4 तदा] NiKuGu$_2$, om. Gu$_1$
4 वाक्यं व्यर्थं] NiGu$_2$, वाक्यर्थं Ku, व्यर्थ Gu$_1$
4 न ।] Ni, om. KuGu$_1$, न Gu$_2$
5 च] NiKu, om. Gu$_1$Gu$_2$
6 वा] NiKuGu$_1$, चा Gu$_2$
6 तामृचं] NiKuGu$_1$, तामृतं Gu$_2$
7 °तन्त्रादिकं] NiKuGu$_1$, °तदिकं Gu$_2$
9 तथेयमव्यसश्चेत्यृक्] Gu$_1$, तथेमव्यसश्चेत्यृक् Ni, तथेमव्येसश्चेत्यृक् Ku, तथेयमव्यसश्चेक् Gu$_2$
9 पूर्वमुक्त्वापि] NiKuGu$_1$, पूर्वसूक्तपि Gu$_2$
10 युज्य इति] Ku, युज्येति NiGu$_2$, युज्यति Gu$_1$
10 कृत्वा] NiKuGu$_1$, कृवा Gu$_2$
10 केचित्प्रागेव] NiGu$_2$, केचि प्राणेव Ku, केचि प्रागेव Gu$_1$

Ku 17r जपेत् पश्चाद्ब्रह्माञ्जलिं कुर्वन्ति । पुनर्जपब्रह्माञ्जल्योश्च लक्षणं परिभाषायाम् । यथा ।

मन्त्रानेकस्वरेणैव संप्रेष्याज्ञानवाचने ।
त्रैस्वरेण प्रयुञ्जीत जपहोमादिकर्मस्विति ॥

वचनादुदात्तानुदात्तस्वरितैस्त्रैस्वरेण मन्त्रोच्चारणं भवति ।

Gu$_2$ 18r अथ ब्रह्माञ्जलिस्तु त्रिप्रकारा भवति । यथा ।

सव्यस्य पाणेरङ्गुष्ठप्रादेशिन्यन्तरालिके ।
दक्षिणस्य चतसृणामङ्गुलीनां निधानतः ॥
सव्याङ्गुष्ठनिधानात्तु ब्रह्माञ्जलिः स उच्यते ।
विपरीतो विधातव्यस्त्वभिचारादिकर्मस्विति ॥

विधिशौचे ।

दक्षिणोत्तरपाणिभ्यां संयुक्तं ध्यापनं स्मृतम् ।
ब्रह्माञ्जलिः स उच्यते ब्रह्म तेनोपपद्यत इति ॥

तत आसनादुत्थाय पूर्वाभिमुखः सन् देवपुरागणोदितान् देवान् मनसा ध्यायन्

---

1 पश्चाद्ब्र°] NiKuGu$_2$, पश्चाब्र° Gu$_1$
1 कुर्वन्ति] NiKuGu$_2$, बध्नाति Gu$_1$
1 पुनर्जपस्य °°° यथा ।] In Gu$_1$, we find rather differently: जपब्रह्माञ्जल्योर्विधानं परिभाषायाम् । यथा । ब्रह्माञ्जलिस्तु द्विःप्रकारा भवन्ति ॥ अथ जपलक्षणं ॥
1 पुनर्जपब्रह्माञ्जल्योश्च] em., पुन ब्रह्माञ्जलिश्च Ni, पुनर्ब्रह्माञ्जलिश्च Ku, alt. Gu$_1$, जपब्रह्माञ्जलिंश्च Gu$_2$
2 मन्त्रानेक°] NiKuGu$_1$, मुलानेक° Gu$_2$
2 संप्रेष्याज्ञानवाचने] NiKuGu$_1$, संप्रेष्याग्यांनवाचके Gu$_2$
3 त्रैस्वरेण] NiKuGu$_2$, तैस्वरेण Gu$_1$
3 प्रयुञ्जीत] NiKuGu$_1$, प्रयञ्जीत Gu$_2$
4 वचनादुदात्तानुदात्तस्वरितैस्त्रैस्वरेण] Ku, वचनादुदात्तानुदात्तस्वरितैस्त्रैस्वर्येण NiGu$_2$, वचनात्रैस्वरेण Gu$_1$
5 अथ] NiKuGu$_2$, om. Gu$_1$
5 त्रिप्रकारा] Ku, त्रिःप्रकारा Ni, द्विःप्रकारा Gu$_1$, तिःप्रकारा Gu$_1$
5 भवति] NiKuGu$_2$, भवन्ति Gu$_1$
5 यथा] NiKuGu$_2$, om. Gu$_1$
6 सव्यस्य] NiKuGu$_2$, सव्य Gu$_1$
6 °प्रादेशिन्यन्त°] NiKu, °प्राद्वेसिन्यंन्त° Gu$_1$, °प्रादेशिनन्त° Gu$_2$
7 चतसृणाम°] corr., चतश्रूणाम° Ni, चतुश्रुणाम° Ku, चतुसृणाम° Gu$_1$Gu$_2$
7 निधानतः] NiGu$_1$, विधानतः Ku, नीधानतः Gu$_2$
8 °निधानात्तु] corr., °निधानान्तु NiKuGu$_1$, °निधानातु Gu$_2$
8 ब्रह्माञ्जलिः] NiKuGu$_1$, ब्रह्माञ्जलिं Gu$_2$
9 विपरीतो °°° कर्मसु] Before this half verse, Ku and Gu$_1$ insert: शान्तिकर्मैवं ॥
11 दक्षिणोत्तर°] KuGu$_1$Gu$_2$, दक्षिणोत्त° Ni
11 ध्यापनं] NiKuGu$_1$, धापनं Gu$_2$
12 ब्रह्माञ्जलिः] NiKuGu$_1$, ब्रह्माञ्जलीं Gu$_2$
12 उच्यते] NiGu$_1$Gu$_1$, उच्येते Ku
13 °गणोदितान्] NiKu, °गणोक्तान् Gu$_1$, °गणोदितान Gu$_2$
13 देवान्] Ni, देवतान् Ku, देवान Gu$_1$Gu$_2$

मन्त्रानुच्चारयन् प्राच्यां दिश्युपतिष्ठेत् । न प्रतिदिशमिति । अस्य गणस्य भारद्वाज ऋषिरनुष्टुप्छन्द इन्द्रो देवता मन्त्रोक्तान् देवानुपस्थाने विनियोग इति ध्यात्वा । Ni 16r अप न्यधुरग्निर्मा पातु वसुभिरग्निं ते वसुमन्तं मित्रः पृथिव्योदक्रामदित्येकैका कण्डिका । एतैर्देवपुरा संज्ञा ।

तत ॐ प्रपद्य इत्येवमादिभिः पञ्चभिर्मन्त्रैः प्रथमं दक्षिणपादं वर्धयति द्वितीयं वामं पुनस्तृतीयं दक्षिणं चतुर्थं वामं पञ्चमं दक्षिणमित्येवंक्रमेण वेद्यर्थं भूमिमाक्रम्य । Ku 17v उपद्रष्टुरित्यादित्रिभिरवसानैस्तत्रैव तिष्ठन् जपेत् । ततो बृहस्पते परिगृहाण वेदिमित्यृचा यस्यां Gu$_2$ 18v वेदिमित्येका च कुशमुष्टिरसंख्यातैः साग्रैः परिग्रहसंज्ञितैः धृतमूलैर्वेद्यर्थं भूमिं परिगृह्य ।

तथा च परिभाषायाम् ।

> वेदेः परिग्रहः कार्यः साग्रेण दर्भमुष्टिना ।
> प्रस्तरस्त्वेव जानीयाद्बर्हिस्तरणशिष्टत इति ॥

द्विपञ्चाशत्परिग्रह इति वचनात्संख्या भवति । वि मिमीष्वेत्यृचा परिग्रहकुशमुष्टि-

---

2 अप न्यधुः PS 1.108 2–3 अग्निर्मा पातु वसुभिः PS 7.16 3 अग्निं ते वसुमन्तम् PS 7.17 3 मित्रः पृथिव्योदक्रामत् PS 8.17 5 ॐ प्रपद्ये Unidentified. The five mantras are integrated into the ritual prescription at PVSP, p. 57. The *sakalapāṭha* is found in the KS (where ms. Gu$_1$ omits the first mantra): ॐ प्रपद्ये । भूः प्रपद्ये । भुवः प्रपद्ये । स्वः प्रपद्ये । जनः प्रपद्ये । 6–7 उपद्रष्टुः Unidentified. The *sakalapāṭha* is given in PVSP, p. 57 (and virtually the same mantra is cited at VādhŚS 15.12.47–52): उपद्रष्टुरुपद्रष्टुर्मा गोपाय । उपश्रोतुरुपश्रोतुर्मा गोपाय । अनुख्यातुरनुख्यातुर्मा गोपाय । 7 बृहस्पते परिगृहाण वेदिम् KauśS 137.11 7–8 यस्यां वेदिम् PS 17.2.4 12 वि मिमीष्व PS 18.17.7

---

12 द्विपञ्चाशत्परिग्रहः Cf. the verse occurring on p. 71: ब्रह्मग्रन्थिर्द्विपञ्चाशद्विपञ्चाशत्परिग्रहः । दक्षिणावर्तिर्ब्रह्मा च वामवर्तिश्च विष्टर इति ॥

---

1 मन्त्रानुच्चारयन्] KuGu$_1$, मन्त्रानुच्चारयन Ni, मन्त्रनुच्चारयन Gu$_2$
1 प्रतिदिशमिति] NiKuGu$_2$, प्रतिदिशं Gu$_1$
2 विनियोग इति ध्यात्वा] NiKuGu$_2$, विनियोगः Gu$_1$
3 एतैर्देवपुरा] NiKu, एतैर्देवापुरा Gu$_1$, एतैदेवपुरा Gu$_2$
5 वर्धयति] NiKuGu$_2$, om. Gu$_1$
5 द्वितीयं] NiKuGu$_1$, द्वितिया Gu$_2$
6 चतुर्थं] NiKuGu$_2$, चतर्थं Gu$_1$
6 वामं] NiKuGu$_1$, वामञ्च Gu$_2$
6 पञ्चमं] Ni, पञ्चमव Ku, पञ्चम Gu$_1$Gu$_2$
6 °मित्येवं°] Ni, °मित्येव° KuGu$_2$, °मित्येंव° Gu$_1$
6 वेद्यर्थं भू°] NiGu$_1$Gu$_2$, वेद्याभू° Ku
7 °सानैस्तत्रैव] NiKuGu$_1$, °सानैस्तत्रै Gu$_2$
7 ततो] NiKuGu$_1$, om. Gu$_2$
7 वेदिमित्यृचा] NiKuGu$_2$, वेदिमित्येका Gu$_1$
8 वेदिमित्येका] NiGu$_2$, वेदिमित्यृचा KuGu$_1$
9 तथा च] NiKuGu$_2$, om. Gu$_1$
11 प्रस्तरस्त्वेव] NiKuGu$_2$, प्रस्तरेस्त्वेव Gu$_1$
11 जानीयाद्बर्हिस्तरणशिष्टत] Gu$_2$, जानीयाद्बर्हिस्तरणशिषूत्र Ni, जानीयाबर्हिस्तरणशिष्टत Ku, जानीयाद्बहिस्तरणशिष्टत Gu$_1$
11 इति] NiKuGu$_1$, om. Gu$_2$
12 °पञ्चाशत्प°] NiKuGu$_1$, °पञ्चाशप° Gu$_2$
12 वचनात्संख्या] NiKu, वचनात संख्यां Gu$_1$, वचना सख्या Gu$_2$

ना ससमिधां सर्वतो मीयमानां वेदिं स्पृष्ट्वा उपांशुनाभिमन्त्रयेत् । उपांशुर्यः पार्श्वे उपविष्टो न शृणोति । ततश्चतुःशिखण्डेति कल्पजर्चा सर्वतो मितां वेदिभूमिं वालुकामुष्टिप्रक्षेपणादिनानुमन्त्रयेत् । ततः सदस्या मृदा वालुकया वा वेदिं कुर्वन्ति । द्विप्रकारा इति परिभाषायाम् ।

द्विप्रकारा भवेद्वेदिश्चरणेष्वेव सर्वसु ।
आहार्यमृत्तिका चैव तथैवोद्धृतमृत्तिका ॥
उद्धृत्यादिविकल्पस्य वाक्येनाहार्यमृत्तिका ।
कार्या सिकतामयी वापि सुसमा दक्षिणोन्नता ॥
पञ्चभागविभक्तायां वेद्यां भागे चतुर्थके ।
Ni 16v कार्या चैवोत्तरा वेदिश्चतुरस्रा सुलक्षणा ॥

तथा च भारक्याम् ।

षट्प्रादेशी भवेद्वेदिः पद्भ्यां पञ्चसु निर्मिता ।
Ku 18r त्रिभिश्चैव तथा मध्ये चतुर्भिः शिखरे तथा ॥
Gu$_1$ 21v त्रीन् भागान् जघने कुर्याच्चतुर्थेऽग्निं निवेशयेत् ।
भागं तु पूर्वतः कृत्वा एवं सर्वासु वेदिषु ॥

---

2 चतुःशिखण्डा Unidentified. The *sakalapāṭha* is given in PVSP, p. 58 (corrected): चतुःशिखण्डा युवतिः सुपत्नी मीयमाना महते सौभगाय । ऊर्जं दधानादितिर्जनाय सा मे धुक्ष्व सर्वान् भूतिकामान् ॥ (cf. ĀpŚS 4.5.1)

1–2 उपांशुर्यः ◦◦◦ न शृणोति । Allusion to the *upāṁśulakṣaṇa* cited on p. 27.

---

1 ससमिधां] Ku, समिधां Ni, सहसमिध Gu$_1$, समीधा Gu$_2$
1 पार्श्वे] NiKu, पारश्व Gu$_1$, पारस्वे Gu$_2$
2 ततश्च◦] corr., ततो च◦ NiKuGu$_1$, ततःश्च◦ Gu$_2$
2 कल्पजर्चा] NiKuGu$_2$, कल्पजर्च्चे Gu$_1$
2 वेदिभूमिं] corr., वेदि भूमिं NiKuGu$_1$, वेदिं भूमीं Gu$_2$
2 ◦मुष्टि◦] KuGu$_1$Gu$_2$, om. Ni
3 सदस्या] NiKuGu$_1$, सदस्य Gu$_2$
3 कुर्वन्ति] NiKuGu$_1$, कुर्वति Gu$_2$
3 द्विप्रकारा इति] Gu$_2$, द्विःप्रकारा इति NiKu, द्विःप्रकारेति Gu$_1$
5 द्विप्रकारा] NiGu$_2$, द्विःप्रकारा KuGu$_1$
5 सर्वसु] NiKuGu$_1$, पर्वशु Gu$_2$
6 आहार्यमृत्तिका चैव] Gu$_2$, आहार्यमृत्तिकाच्चैव Ni, आहार्यमुत्तिका चैव Ku, अहार्यमृत्तिका चैव Gu$_1$
7 उद्धृत्यादिविकल्पस्य वाक्येनाहार्यमृत्तिका ।] Gu$_2$ omits this due to eye-skip
7 वाक्येना◦] NiGu$_1$, वाद्येना◦ Ku, lac. Gu$_2$
8 सिकतामयी] Ni, सिकतामया KuGu$_2$, सिकृतामयी Gu$_1$
8 दक्षिणोन्नता] NiKuGu$_1$, दक्षिणोनता Gu$_2$
9 ◦विभक्तायां] NiKuGu$_2$, ◦विर्भगक्तायां Gu$_1$
9 वेद्यां] corr., वेद्या NiKuGu$_1$Gu$_2$
10 चैवोत्तरा] NiKuGu$_2$, चैवात्तरा Gu$_1$
12 षट्प्रादेशी] Ku, पट्प्रादेशि Ni, षट्प्राद्वेशि Gu$_1$, षट्प्रादेशिः Gu$_2$
12 निर्मिता] em., निर्मितः NiKuGu$_1$, निर्मीतः Gu$_2$
13 शिखरे] NiKuGu$_1$, सिखखरे Gu$_2$
14 निवेशयेत्] NiKu, निवेदये+त्+ Gu$_1$, निवेदयेत् Gu$_2$

एकाग्निकी तु वेदिः स्यात् षट्पदी पार्श्वतो भवेत् । Gu$_2$ 19r
जघने पञ्चपदी स्यात् पुरस्तात्तु चतुष्पदीति ॥

अथ वेदिलक्षणम् । प्राङ्मौलिप्रत्यङ्मूलां यजमानप्रादेशषट्कसमानदीर्घां पञ्चप्रादेशपरिमितजघनां चतुःप्रादेशायतमस्तकां त्रिप्रादेशविस्तृतमध्यां चतुष्कोणां कर्णचतुष्कोपेतां उदपात्रादिकल्पितस्थानां अन्तःपातितमृत्तिकां वालुकां वा पूर्वोत्तरप्रवणां दक्षिणोन्नतां सुसमामवक्रां दिक्ष्वहीनां अन्यूनातिरिक्तां सुरूपां एवं वेदिं सदस्यैः कारयित्वा । शिरसि द्वादशाङ्गुलं त्यक्त्वा । तत्पश्चाद्वितस्तिमात्रां समचतुरस्रामुत्तरवेदिं कारयेत् । इति वेदिलक्षणम् ।

अथ वेदेर्दोषमाहाथर्वहृदये ।

दक्षिणेन तु या वक्रा याज्ञिकं सा विनाशयेत् ।
या तु वक्रोत्तरेण स्याद्यजमानं विनाशयेत् ॥
पुरस्तात्पृष्ठतो वापि मध्यतो विषमा च या ।
पुरमन्तःपुरं वापि नायकं च हिनस्ति सा ॥

56.10–57.1 AVPariś 24.1.8–10ab दक्षिणेन तु या वक्रा याज्ञिकं सा विनाशयेत् । या तु वक्रोत्तरेण स्याद्यजमानं विनाशयेत् ॥ पुरस्तात्पृष्ठतो वापि मध्यतो विषमा च या । पुरमन्तःपुरं चापि नायकं च हिनस्ति सा ॥ एषा संक्षेपतः प्रोक्ता वेदिः सामान्यलक्षणा ।

---

1 एकाग्निकी] NiKuGu$_1$, ऐकाग्निकां Gu$_2$
1 वेदिः] corr., वेदी Ni, वेदिं Ku, वेदि Gu$_1$Gu$_2$
1 षट्पदी] NiKuGu$_1$, षट्प्रदी Gu$_2$
2 °स्तात्तु] Ni, °स्तातु KuGu$_2$, °स्तान्तु Gu$_1$
2 चतुष्पदीति] NiKuGu$_1$, चतुष्पदी Gu$_2$
3 अथ वेदिलक्षणम् ।] Omitted in Gu$_2$
3–4 °देशपरिमितजघनां] Gu$_1$Gu$_2$, °देशपरिमितजनां Ni, °देश्यपरिमितजघनां Ku
4 °देशायतमस्तकां] NiKuGu$_1$, °देशायतयतमस्तकां Gu$_2$
4 त्रिप्रादेशविस्तृतमध्यां] em., त्रिःप्रादेशविस्तृतमध्यं Ni, त्रिःप्रादेशविस्मृतमध्यं Ku, त्रिःदेशविस्तृतमध्यां Gu$_1$, त्रिःप्रादेशविस्तृतमध्यां Gu$_2$
5 अन्तःपातित°] NiKuGu$_1$, ऽन्तरंपातित° Gu$_2$
6 सुसमामवक्रां] NiGu$_2$, सुसमां नावक्रां Ku, सुसमामचक्रां Gu$_1$
6 दिक्ष्वहीनां अन्यूनातिरिक्तां] em. (Diwakar Acharya), दिक्ष्वहीनां न न्यूनातिरिक्तां Ni, दिक्ष्वुनन्यूनातिरिक्तां Ku, दिक्ष्वदीनां नन्दनां तिरिक्तां Gu$_1$, दिष्वदीना नन्दिनातिरिक्तां Gu$_1$
6 वेदिं सदस्यैः] NiKuGu$_1$, वेदिं भू सदस्यैः Gu$_2$
6 कारयित्वा] NiKuGu$_2$, कारियित्वा Gu$_1$
7 शिरसि] KuGu$_2$, शिर Ni, शिरशि Gu$_1$
7 °द्वितस्तिमात्रां] NiKu, °दितस्त्रिमातां Gu$_1$, °द्वितस्त्रिमात्रां Gu$_1$
7 समचतुरस्रा°] NiKuGu$_2$, सुसमचतुस्रा° Gu$_1$
10 वक्रा] NiKuGu$_1$, वक्र Gu$_2$
10 याज्ञिकं] NiKu, यज्ञिकं Gu$_1$, जाज्ञिकं Gu$_2$
10 विनाशयेत्] NiKuGu$_1$, विनासाये Gu$_2$
11 स्याद्यज°] NiKuGu$_2$, स्या यज° Gu$_1$
12 °स्तात्पृष्ठतो] NiKuGu$_1$, °स्तापृष्ठतो Gu$_2$
12 विषमा च या] Ni, विषमा तया Ku, विषमश्च जा Gu$_1$, विषमा च जा Gu$_1$
13 हिनस्ति] NiGu$_1$Gu$_2$, त्विनस्ति Ku

एषा संक्षेपतः प्रोक्ता वेदिः सामान्यलक्षणेति ॥

[Ku 18v] [Gu$_2$ 19v] [Gu$_1$ 22r] ततः कर्तोत्तरवेद्याम् ॐ पराशर ऋषिस्त्रैष्टुभं छन्द इन्द्रो देवता सीतालक्षणे विनियोग इति स्मृत्वा । इन्द्रः सीतामित्यृचमुक्त्वा सममूलकुशद्वयसहितसमिन्मूलेन च सीतालक्षणं कुर्यात् । कथम् । नैर्ऋतकोणादारभ्य प्राचीं नीत्वा पुनः प्रतीचीमानयति अपराजितां यावन्नयति अविच्छिन्नास्तिस्रो रेखाः प्रकुर्वीत । ततो वेदिभूमिपरिग्रहकुशमुष्ट्या सह सीतालक्षणकृतकुशसमिधं उत्तरवेदेः पश्चादुत्तराग्रां स्थापयित्वा ।

ॐ अङ्गिरा ऋषिरनुष्टुभं छन्दः अग्निर्देवता अग्निस्थापने विनियोग इति चिन्तयित्वा । अग्ने प्रेहीत्यृचा वेदेर्बहिरुत्तरतः स्थापितमनलं पुष्पादिनाभ्यर्च्य सीतालक्षणस्योपरि तेनैवोत्तरमार्गेण स्थापयेत् ।

विधिशौचे ।

वेदेरुत्तरतो द्वारमित्याह कल्पजा श्रुतिः ।
तस्मादुत्तरतः कुर्यात्सदा प्रवेशनिर्गमाविति ॥

---

3 इन्द्रः सीताम् PS 2.22.5   8 अग्ने प्रेहि PS 3.38.3

---

1 °लक्षणेति] Ni, °लक्षणात् Ku, °लक्षणा इति Gu$_1$, °लक्षणेंति Gu$_2$
2 ततः कर्तोत्तरवेद्याम् ॐ] NiKuGu$_2$, ततोत्तरवेद्यां ॐ Gu$_1$
2 पराशर ऋषिस्त्रैष्टुभं छन्द] Gu$_2$, पशर ऋषिस्त्रैष्टुभं छन्द Ni, पराशरस्त्रैष्टुभं छन्द Ku, पराशर ऋषि त्रिष्टुभं छन्दः Gu$_1$
3 इन्द्रः] NiKuGu$_2$, ततः Gu$_1$
3 सीतामित्यृचमुक्त्वा] Gu$_2$, सीता इत्यृचमुक्त्वा Ni, शीतामित्यृचमुक्ता Ku, सीतेति मन्त्रेण Gu$_1$
3 सममूल°] Ni, समशृमूल° Ku, समुल° Gu$_1$Gu$_2$
3 °सहितसमिन्मूलेन] NiKu, °सहितं सङ्मुलेन Gu$_1$, °सहीतसमिन्मुलेन Gu$_2$
4 कथम् ।] NiKuGu$_2$, om. Gu$_1$
4–5 प्रतीचीमानयति °°° यावन्नयति] due to eye-skip, Gu$_2$ omits what comes after the first °नयति (for which it gives °नयेत्)
4 प्रतीचीमा°] NiKuGu$_2$, पतीचीमा° Gu$_1$
5 यावन्नयति] NiKu, यावन्नयेत् Gu$_1$, lac. Gu$_2$
5 अविच्छिन्नास्तिस्रो] NiKuGu$_1$, अविच्छिन्ना तिस्रो Gu$_2$
5 वेदिभूमिपरि°] Gu$_1$, वेदिभूमिपरिपरि° Ni, वेदिर्भूमिपरि° Ku, वेदिभुपरि° Gu$_2$
5 °मुष्ट्या] NiKuGu$_1$, °मुष्टी Gu$_2$
6 °लक्षणकृतकुशसमिधं] Ni, °लक्षणसहकुशसमिधं Ku, °लक्षणं कृतकुशसमिधं Gu$_1$, °लक्षणं कृतकुशसमीध Gu$_2$
7 अङ्गिरा ऋषिरनुष्टुभं] Ku, अङ्गिरसमृषिरनुष्टुभं Ni, अङ्गिरसमृषिं अनुष्टुभं Gu$_1$, अङ्गिरस ऋषीरनुष्टुभं Gu$_2$
7 अग्निर्देवता] After this, Gu$_1$ misplaces इति स्मृत्वा
7–8 चिन्तयित्वा] NiGu$_2$, स्मृत्वा Ku, स्मृत्वा (misplaced) Gu$_1$
8 वेदेर्बहिरुत्तरतः स्थापित°] Ni, वेदेर्बर्हिऋत्तरस्थापित° KuGu$_2$, वेदेर्बरहिऋत्तरतः स्थापित° Gu$_1$
9 °पयेत्] NiGu$_2$, °पयति Ku, °पयेत Gu$_1$
11 °रमित्याह] KuGu$_1$Gu$_2$, °रमित्यादि Ni
12 °निर्गमाविति] NiGu$_1$Gu$_2$, °निर्गमादिति Ku

ततो द्रव्योपकल्पकः वेण्वादीन्वर्जयित्वाग्निं प्रज्वाल्य । वेण्वाद्या उच्यन्ते ।

वेण्वादीन् तिलकादीनि शाल्मल्यादीन् सकण्टकान् ।
वर्जयेच्चाग्निसंस्पृष्टान् तथा तृणसमुद्भवानिति ॥

आदिशब्देन तिक्तकटुकषायादीन् वर्जयेदिति ।

तत उत्तरवेदिगत उक्तकाष्ठनिविष्टं ज्वलनं ध्यायेत् । ध्यानं यथा । Gu₂ 20r

सर्वलक्षणसंपूर्णं जटामुकुटमण्डितम् । Ku 19r
चतुःश्रोत्रं द्विनासं च षण्णेत्रं द्विरास्यकम् ॥
सर्वलक्षणसंपूर्णं पीताम्बरविभूषितम् ।
सितपद्मासनं देवमजवाहनसंज्ञकम् ॥
बालार्कसमवर्णं च मधुपिङ्गललोचनम् ।
पादौ पश्चिमतः स्थाप्य पूर्वतः शिर उच्यते ।

58.6–59.6 The same *dhyāna* verses occur in the KS, with slight variants between our two sources for that text (ms. KS/Gu$_1$ and PVSP) and a small number of noteworthy variants from the version transmitted in the mss. of the KP. We cite only the (uncorrected) readings that are of text-critical importance. KS/Gu$_1$, f. 21v–22r: °°° । चतुःश्रोत्रं द्विनासश्च षड्नेत्रं द्विरास्यकं । °°° । आयुधं सप्तहस्तं स्यादुर्ध्ववक्त्राकृतिर्भवेत् । दक्षिणे चतुर्हस्तं स्याद्वामभागे त्रिहस्तकं । शक्ति चापिं गदा चैव श्रुवं शूलं च दक्षिणे । तोमरं परशुं चैव पात्रं वामकरे स्थितं । °°° । ध्यानहीनेन यः कुर्यात्सर्वं तंनिस्फलं भवेत् ।; PVSP, pp. 60–61: °°° । चतुःश्रोत्रं द्विनासश्च षण्नेत्रश्च द्विरास्यकम् ॥१ °°° ॥३ आयुधं सप्तहस्तं स्याद् ऊर्ध्वबक्ताकृतिर्भबेत्, दक्षिणे चतुर्हस्तंस्याद् बामभागे तृतीयकम् ॥४ शक्तिं चापिं गदा चैब स्रुबं स्रुचश्च दक्षिणे । तोमरं परशुश्चैब पात्रं बामकरेस्थितम् ॥५ °°° ध्यानहीन स्तु यः कुर्य्यात् सर्बंतन् निष्फलं भबेत् ॥६

---

1 वेण्वादीन्वर्ज°] NiGu$_1$, ण्योओर्दन्वर्ज° Ku, वेश्यादिन्वर्ज° Gu$_2$
1 वेण्वाद्या] NiGu$_1$, र्वेण्याद्या Ku, वेश्याद्या Ku
2 तिलकादीनि] NiGu$_1$, तिलकादीन् Ku, om. Gu$_2$
2 शाल्मल्यादीन् सकण्टकान्] KuGu$_2$, शाल्मल्यादीनसकण्टकान् Ni, शाल्मल्यादीनकण्टकान Gu$_1$
3 °ग्निसंस्पृष्टान्] Ni, °ग्निंसंस्पृष्टान् Ku, °ग्निसंसृष्टान् Gu$_1$, °ग्निसंस्पृष्वान् Gu$_2$
4 तिक्तकटुकषायादीन्] Ni, तिक्तकटुककषायादीन् Ku, तिक्तकटुकषायादीनि Gu$_1$, तिक्त्रकटुककषायादीन् Gu$_2$
4 वर्जयेदिति] NiKuGu$_2$, om. Gu$_1$
5 तत उत्तरवेदिगत] em., ततोत्तरवेदिगत NiGu$_1$, ततो वेदिगत Ku, ततो उत्तरवेदीश Gu$_2$
5 °°° ध्यायेत् । ध्यानं यथा ।] Between these two sentences, Gu$_2$'s scribe first wrote ततः आचार्य कुसुमाञ्जलिं गृहित्वा ॥ अग्निस्वऋपं हृदिं कृत्वा अमुकशर्मणि एह्येहि अमुकनामाग्ने ॐ अमुकाग्निमारोपयामात्यावाहारोपणं कुर्यात् ॥ (cf. p. 59), which he then cancelled, adding in the margin: ए दुइ सूत्र नास्ति
7 षण्णेत्रं] Ni, षडनेत्रं Ku, षड्नेत्रं Gu$_1$Gu$_2$
58.8–59.2 सर्वलक्षणसंपूर्णं °°° त्रिहस्तकम् ।] Omitted in Gu$_2$
11 पश्चिमतः स्थाप्य] Gu$_1$, पश्चिम+म+तः Ni, पश्चिमत स्थाप्य Ku, lac. Gu$_2$

Ni 17v आयुधसप्तहस्तः स्यादूर्ध्ववक्त्राकृतिर्भवेत् ॥
दक्षिणे चतुर्हस्तं स्याद्वामभागे त्रिहस्तकम् ।
Gu$_1$ 22v शक्तिं चापि गदां चैव स्रुवं स्रुचं च दक्षिणे ॥
तोमरं परशुं चैव पात्रं वामकरे युतम् ।
एवं ध्यात्वा द्विजः सम्यक् होमं च तदनन्तरम् ॥
ध्यानहीनेन यः कुर्यात्सर्वं तन्निष्फलं भवेत् ॥

तत आचार्यः कुसुमाञ्जलिं गृहीत्वाग्निस्वरूपं हृदि कृत्वा अमुककर्मणि एह्येहि अमुकनामाग्ने ॐ अमुकाग्निमारोपयामीत्यावाह्यारोपणं कुर्यात् ।

अथ हवनस्थानानि कृशानुवदनस्थायिन्यस्तत्तत्प्रयोजनदायिन्यः सप्त जिह्वाः कथ्यन्ते । काल्यादीनि । तथा च श्रुतिः ।

काली कराली च मनोजवा च सुलोहिता या च सुधूम्रवर्णा ।
स्फुलिङ्गिनी विश्वरूपी च देवी लेलायमाना इति सप्त जिह्वा इति ॥

यथाप्रदेशं यथारूपं जिह्वा वक्ष्यामः । तत्रैशान्यां कालीं हिरण्याभां शुक्लां वा
Ku 19v हिरण्यदां रुद्रदैवतां वैश्यगोत्रां हिरण्यां प्रथमां ध्यायेत् ॥ १ ॥ ऐन्द्र्यां करालीं रजताभां

11–12 MU 1.2.4 काली कराली च मनोजवा च सुलोहिता या च सुधूम्रवर्णा । स्फुलिङ्गिनी विश्वरुची (v.l. विश्वरूपा, विश्वरूपी) च देवी लेलायमाना इति सप्त जिह्वाः ॥

---

1 आयुधसप्तहस्तः] em., आयुधं सप्तहस्तं NiKuGu$_1$, lac. Gu$_2$
2 त्रिहस्तकम्] em., तृतीयकम् NiKuGu$_1$, lac. Gu$_2$
3 चापि] NiKuGu$_2$, चज Gu$_1$
3 स्रुवं स्रुचं च] NiKu, शृवशृचस्य Gu$_1$, श्रुवश्रुवश्च Gu$_2$
4 परशुं चैव] corr., परशुं हस्तं {स्या} Ni, पर्शुं चैव Ku, परसुहस्तं Gu$_1$, पऋसं चैव Gu$_2$
4 पात्रं] NiKuGu$_1$, पात्रे Gu$_2$
4 युतम्] NiGu$_1$, स्थितं KuGu$_2$
5 सम्यक् होमं] NiKuGu$_1$, स{म्यक्}मङहोमं Gu$_2$
6 तन्निष्फलं] NiKu, त निष्फलं Gu$_1$, च निष्फलं Gu$_2$
7 कुसुमाञ्जलिं] NiGu$_1$Gu$_2$, सुकुसुमाञ्जलिं Ku
7 °कर्मणि] NiKuGu$_1$, °शर्मणि Gu$_2$
8 °वाह्यारोपणं] NiKuGu$_1$, °वारोपणं Gu$_2$
9 कृशानु°] NiKuGu$_1$, कुशानु° Gu$_2$
9 °स्थायिन्यस्तत्तत्प्रयोजनदायिन्यः] NiGu$_2$, °स्थानायन्यस्तत्प्रयोजनदायितव्यः Ku, °स्थायन्यस्तत्तत्प्रयोजनदायितव्यः Gu$_1$
9 जिह्वाः] Gu$_2$, जिह्वा NiKu, यज्ञा Gu$_1$
9–10 कथ्यन्ते] NiKuGu$_1$, कथ्यते Gu$_2$
11 सुलोहिता] NiKuGu$_2$, सुलेहिता Gu$_1$
12 जिह्वा इति ॥] NiKuGu$_2$, जिह्वा ॥ Gu$_1$
13 यथाप्रदेशं यथारूपं जिह्वा] NiKu, यिह्वास्वऋपं तु यथादेशं Gu$_1$, तथाप्रदेशं यथाऋपं जिह्वा Gu$_2$
13 तत्रैशान्यां] NiKuGu$_2$, ततेशान्यां Gu$_1$
13 शुक्लां वा] KuGu$_1$Gu$_2$, शुक्लां Ni
14 वैश्यगोत्रां] NiKu, वैश्वगोत्रं Gu$_1$, वैस्वगोत्रं Gu$_2$ (emend वैण्य° or वैन्य°?)
14 प्रथमां] NiKu, प्रथमं Gu$_1$, प्रथमा Gu$_2$
14 रजताभां] NiGu$_1$Gu$_2$, रजतात्द्रां Ku

रक्तां वा आर्युदां यमदैवतां काश्यपगोत्रां कनकां द्वितीयां चिन्तयेत् ॥ २ ॥ आग्नेय्यां मनो-
जवां सिन्दुराभां हरितां वा विजयदां सोमदैवतां आङ्गिरसगोत्रां रक्तां तृतीयां जानी- Gu$_2$ 20v
यात् ॥ ३ ॥ नैर्ऋत्यां सुलोहितां कृष्णाभामाभिचारिकीं सूर्यदैवतां गौतमगोत्रां कृष्णां
चतुर्थीं विद्यात् ॥ ४ ॥ वारुण्यां धूम्रवर्णां श्वेताभां पीतां वा शान्तिदामग्निदैवतां भार्गव-
गोत्रां श्वेतां पञ्चमीं स्मरेत् ॥ ५ ॥ वायव्यां स्फुलिङ्गिनीं इन्द्रगोपकाभां श्वेतां वा शत्रु- Ni 18r
नाशिनीं विष्णुदैवतां कौशिकगोत्रां अतिरक्तां षष्ठीं ध्यायेत् ॥ ६ ॥ मध्ये विश्वरूपीं चित्र-
वर्णामतिश्वेतां सर्वकामप्रदां ब्रह्मदैवतां वसिष्ठगोत्रां बहुरूपां सप्तमीं पश्येत् ॥ ७ ॥ देवी
लेलायमाना इति पदाभ्यां सप्तजिह्वाविशेषणा देवी लेलायमाना इति जिह्वान्तरं नास्ति ।
इत्थं ध्यात्वा एतैत सप्त जिह्वा ॐ सप्त जिह्वा आरोपयामीत्यावाहनारोपणं कुर्यात् ।

अथाग्निनामानि ।

सुमन्तोऽथर्वणः पुत्रो मध्यतः पुष्करोदरे ।
बालानामवबोधाय वह्निसंज्ञाभिधीयते ॥
गर्भाधानेषु भरतः पुंसवने शुचिस्तथा ।
सीमन्ते मङ्गलो नाम प्रगल्भो जातकर्मणि । Gu$_2$ 21r

---

1 काश्यपगोत्रां] KuGu$_1$Gu$_2$, काप्यसगोत्रां Ni
1 कनकां] NiKuGu$_1$, कनकादि Gu$_2$
1 चिन्तयेत्] NiKuGu$_1$, ध्यायेत् Gu$_2$
1 आग्नेय्यां] Gu$_1$Gu$_2$, आग्नेय्यीं NiKu
2 विजयदां] NiGu$_1$Gu$_2$, विजयादां Ku
3–4 नैर्ऋत्यां ◦◦◦ विद्यात्] Before this sentence Gu$_1$ inserts नैर्ऋत्यां सुलोहितां कृष्णां चतुर्थीं विद्यात् ॥ ४ ॥
3 नैर्ऋत्यां] NiKuGu$_2$, नैर्ऋतां Gu$_1$
3 कृष्णाभामाभिचारिकीं] Ni, कृष्णप्रभामाभिचारिकीं Ku, कृष्णाभांमाभिचारिकां Gu$_1$, कृष्णाभामाभिचारिकां Gu$_2$
4 चतुर्थीं] NiKuGu$_2$, चर्थीं Gu$_1$
4 धूम्र◦] NiKu, सुम्र◦ Gu$_1$, सधूम्र◦ Gu$_2$
4 शान्तिदामग्निदैवतां] KuGu$_1$Gu$_2$, शान्तिदा यमदैवतां Ni
4–5 भार्गवगोत्रां] Gu$_1$Gu$_2$, भार्गवसगोत्रां NiKu
5 पञ्चमीं] NiGu$_1$, पञ्चमां Ku, पञ्चमि Gu$_2$
5 स्मरेत्] NiKuGu$_2$, स्मृरेत् Gu$_1$
5 ◦गोपकाभां] NiKuGu$_1$, ◦गोपकाभ्यां Gu$_2$
5–6 शत्रुनाशिनीं] NiGu$_1$Gu$_2$, शतृविनाशिनीं Ku
6 विश्वरूपीं] NiKu, विश्वरूपां Gu$_1$Gu$_2$
6–7 चित्रवर्णामति◦] NiKuGu$_1$, चित्रवर्णमति◦ Gu$_2$
7 सर्वकामप्रदां] NiKuGu$_1$, सर्वप्रकामदां Gu$_2$
8 पदाभ्यां] NiKuGu$_1$, पादाभ्यां Gu$_2$
8 सप्तजिह्वा◦] NiKuGu$_2$, सप्तयज्ञा◦ Gu$_1$
8 जिह्वान्तरं] Gu$_2$, जिह्वानन्तरं Ni, सप्तजिह्वान्तर Ku, यज्ञान्तरं Gu$_1$
8–9 ◦◦◦ नास्ति । इत्थं ◦◦◦] In between these two sentences, Gu$_2$ inserts the verse यदा लेलायाते that the other mss. only present below, at p. 62
9 एतैत सप्त] em., एतैतत्सप्त NiGu$_1$Gu$_2$, एतैतेत्सप्त Ku
9 जिह्वा] NiKuGu$_2$, यज्ञा Gu$_1$
10–11 अथाग्निनामानि ।] Between this heading and the group of verses, KuGu$_1$ insert: सुमन्तेनोक्तं ।
11–12 सुमन्तो ◦◦◦ वह्निसंज्ञाभिधीयते ॥] This verse is omitted in Gu$_1$
11 मध्यतः] NiKuGu$_1$, कथितः Gu$_2$
13 पुंसवने] NiKu, पुंसवंन Gu$_1$
14 सीमन्ते] em., सीमन्तो NiKuGu$_1$, सिमन्तो Gu$_2$

नाम निष्क्रमणे ज्योतिः प्राशने च शुचिस्तथा ॥
गोदाने सूर्यको नाम विवाहे योजकः स्मृतः ।
व्रतदाने समुद्भवः क्रव्यादो मृतभक्षणे ॥
कोष्ठाग्निर्जठरे चैव वनदाहे वृषस्तथा ।
शान्तिके तारको नाम पौष्टिके च बलप्रदः ॥
आवसथ्ये सहो नाम समुद्रे वडवानलः ।
आभिचारेषु सर्वेषु क्रोधाग्निः संप्रकीर्तितः ॥
संवर्तकोऽग्निर्नाम युगान्ते यो दहेत्सदा ।
वैश्वदेवे पावकाग्निः सुमन्तेन कृतं पुनरिति ॥

तत आचार्यः हुतभुजः स्वरूपं सनामानं हृदि कृत्वा । प्रणवेनोदपात्रं संस्कृत्य । एतत् स्नानम् ॐ अमुकनामाग्नये न मम । ॐ सप्तजिह्वाभ्यो नम इति समुदायेन मितादिवदर्चयेत् । इति पूर्वतन्त्रेऽग्निसंस्थापनविधिः ।

Ni 18v ततस्तमग्निं चतसृषु दिक्षु दर्भैः पूर्वोत्तराग्रैर्वेष्टयेन्मन्त्रवर्जितम् । ततोऽग्निं प्रज्वाल्य
Gu_1 23v तालवृन्तादिवर्जम् । तथा च परिभाषायाम् ।

धूमे दारुणि चाङ्गारे न होतव्यं कदाचन ।

11–12 समुदायेन मितादिवत् Cf. p. 44.

---

1 प्राशने च] Ni, प्राशनेषु Ku, प्राशने Gu_1, प्रासने तु Gu_2
2 गोदाने °°° स्मृतः] Before this half verse Gu_1 inserts: सीमन्तो मङ्गलो नाम
2 गोदाने] $NiKuGu_1$, गोदानो Gu_2
5 च] $KuGu_1Gu_2$, तु च Ni
6 आवसथ्ये] $NiKuGu_2$, आसथ्ये Gu_1
6 वडवानलः] Ku, वडनलः Ni, वडवानल इति Gu_1
7–9 आभिचारेषु °°° पुनरिति] This verse and a half are omitted in Gu_1
7 संप्रकीर्तितः] em., संप्रर्त्तीताः Ni, संप्रकीर्तिताः Ku, lac. Gu_1, संप्रकिर्त्तिता Gu_2
8 संवर्तको °°° सदा ।] Ni inserts before this half-verse the word क्षये
8 युगान्ते यो] $NiKuGu_1$, युगा यो Gu_2
8 दहेत्सदा] $NiKuGu_1$, दहेच्छदाः Gu_2
9 वैश्वदेवे] em., वैश्वदेवाः $NiKuGu_2$, lac. Gu_1
9 कृतं] $NiKuGu_1$, om. Gu_2
10 तत आचार्यः] $NiKuGu_1$, ततोप्याचार्यः Gu_2
10 हुतभुजः स्वरूपं सनामानं] corr., हुतभुजः स्वपसनामानं Ni, हुतभुक्तं स्वऋपसमानं Ku, हुतभुजं विरोषणं सनामानं Gu_1, दूतभुक्तं स्वऋपं सनामानं Gu_2
10–11 एतत् स्नानम् ॐ] corr., एतत्सानमोँ Ni, एतस्नानमोँ Ku, एतस्नान ॐ Gu_1, एतत्सानमो Gu_2
11 न मम] em., नमः $NiKuGu_1Gu_2$
61.12–62.10 इति पूर्वतन्त्रे °°° तदाज्यभागावन्तरेणाहुतीः प्रतिपादयेदिति ॥] These several prose sentences and verses are omitted in Gu_2
12 °संस्थापन°] Ni, °स्थापन° $KuGu_1$, lac. Gu_2
13 चतसृषु] $NiGu_1$, चतुसृषु Ku, lac. Gu_2
13 प्रज्वाल्य] $KuGu_1$, प्रजाल्य Ni, lac. Gu_2
14 तालवृन्तादि°] $KuGu_1$, तालवृत्तादि° Ni, lac. Gu_2
14 तथा च] NiKu, om. Gu_1, lac. Gu_2

प्रदीप्ते सुप्रसन्ने च जुहुयाज्जातवेदसीति ॥

सधूममथ दारुणि व्युपशान्ते च वर्जयेत् ।
समिद्धे लेलायमाने आहुतीः प्रतिपादयेदिति ॥

तथा च स्मृतिः ।

योऽनर्चिषि जुहोत्यग्नौ व्यङ्गारिणि च मानवः । Ku 20v
मन्दाग्निरामयावी च दरिद्रश्च स जायते ॥

इति वचनाल्लेलायमानेऽग्नौ सर्वदैव हुनेदिति ।
तथा च श्रुतिः ।

यदा लेलायते ह्यर्चिः समिद्धे हव्यवाहने ।
तदाज्यभागावन्तरेणाहुतीः प्रतिपादयेदिति ॥

अथ शूर्पादीनामग्निप्रज्वालने दोषमाह ।

शूर्पेण तु भवेद्रोगः पत्रेण तु धनक्षयः ।

5–6 The same verse occurs also at Chandogapariśiṣṭa 1.9.12.
9–10 MU 1.2.2 यदा लेलायते ह्यर्चिः समिद्धे हव्यवाहने । तदाज्यभागावन्तरेणाहुतीः प्रतिपादयेत् ॥

---

1 °वेदसीति] NiGu$_1$, °वेदसि Ku, lac. Gu$_2$
2 सधूममथ] NiKu, मधुममथ Gu$_1$, lac. Gu$_2$
2 दारुणि व्युपशान्ते] em., दारुणि व्युपशान्तं NiGu$_1$, वागिन्युव्युपश्यान्तिं Ku, lac. Gu$_2$
3 समिद्धे] Ni, समिधे KuGu$_1$, lac. Gu$_2$
3 लेलायमाने] KuGu$_1$, लेलामाने Ni, lac. Gu$_2$
3 आहुतीः] em., आहुतीं NiKuGu$_1$, lac. Gu$_2$
4–7 तथा °°° हुनेदिति] This passage is omitted in Gu$_1$ and falls within a larger omission in Gu$_2$. Note that the latter ms. inserts precisely this passage into a passage on p. 64 below
4 स्मृतिः] Ni, स्मृदिति Ku, lac. Gu$_1$Gu$_2$
5 योऽनर्चिषि] Ni, योऽनर्च्चिष्ठि Ku, lac. Gu$_1$Gu$_2$
5 जुहोत्यग्नौ] Ni, जुहोत्यगौ Ku, lac. Gu$_1$Gu$_2$
6 °रामयावी] Ni, °समयादी Ku, lac. Gu$_1$Gu$_2$
7 हुनेदिति] Ni, हुने इति Ku, lac. Gu$_1$Gu$_2$
8 तथा च श्रुतिः ।] This sentence is omitted in Ku (and falls within a larger omission in Gu$_2$)
9 समिद्धे] NiKu, समिधे Gu$_1$, lac. Gu$_2$
10 °भागावन्तरेणाहुतीः] corr., °भागावन्तरेणाहुतिः Ni, °भागावन्तरेणाहुतीं KuGu$_1$, lac. Gu$_2$
11 अथ °°° दोषमाह ।] This sentence is omitted in Gu$_1$
11 शूर्पादीनामग्नि°] corr., सुर्पादीनामग्नि° Ni, सूर्यादिनामग्नि° KuGu$_2$, lac. Gu$_1$
62.12–63.1 शूर्पेण °°° त्विति] After this verse Gu$_1$ inserts: वचनाद्वंशविवरेणैव फुत्कुर्यात् ।
12 शूर्पेण] corr., सूर्पेण NiKuGu$_1$, सूर्येण Gu$_2$
12 तु भवेद्रोगः] Gu$_1$Gu$_2$, तु भवेद्रोगं Ni, तुर्भवेद्रोगः Ku

पाणिनानीयते मृत्युः कर्मसिद्धिर्मुखेन त्विति ॥
तालवृन्तेन न धमेन्न शूर्पेण न वाससा ।
मुखेनैव धमेदग्निं मुखादग्निरजायत ॥

इति वचनाद्वंशविवरगतवातेन दहनसामर्थ्यं ज्वलनं प्रकाशयेत् ।

ततोऽग्नेर्नैर्ऋतकोणेऽमन्त्रकमुदकपात्रं संस्थाप्य । ततो अद्धिष्ट्वेति कल्पजर्चा तज्जलेनाग्निं त्रिः पर्युक्षेत् ।

विधिशौचे ।

Gu$_2$ 21v अपर्युक्ष्यानुपस्पृश्य यद्ददाति जुहोति च ।
निर्ऋतेर्भागधेयं तत्तस्मादुभयमाचरेदिति ॥

केषांचित् पूजनात्प्राग्दर्भकोष्ठीत्रिःपर्युक्षणं चेच्छन्ति । तथा च गोपथब्राह्मणे ।

---

5 अद्धिष्ट्वेति Unidentified. The *sakalapāṭha* is given in PVSP, p. 86: अद्धिष्ट्वा परिणयामि । माप्याशङ्कयामि । मात्रा त्वग्ने (ms. KS/Gu$_1$ त्वाग्ने) परिणयामि । स मे पद्यन्ताममृतं (ms. KS/Gu$_1$ पद्यन्त्वमृतं) त्वा अमृतेन परिणयामि । मामेष्वमृतमस्यमृतं मयि धेहि । (we are unable to make sense of the whole of this mantra and hence abstain from emending)

2–3 Viṣṇudharmottarapurāṇa 1.92.10 न धमेत्तालवृन्तेन न शूर्पेण न वाससा । मुखेनोपधमेदग्निं मुखादग्निरजायत ॥; the first half-verse occurs also at Chandogapariśiṣṭa 1.9.15, where the entire verse reads मुखेनैव धमेदग्निं मुखाद्धोषोऽध्यजायत । नाग्निं मुखेनेति च यल्लौकिके योजयन्ति तत् ॥

10 GB 1.1.14 त्रिरेवाग्नीन्त्संप्रोक्षति त्रिः पर्युक्षति

---

1 °नीयते] NiKuGu$_1$, °दियते Gu$_2$
1 त्विति] NiGu$_1$, ति Ku, च Gu$_2$
2 °वृन्तेन न] Gu$_2$, °वृन्तेन NiGu$_1$, °वृन्तेन च Ku
2 धमेन्न] Gu$_1$, धर्मेण Ni, धर्मेन KuGu$_2$
2 शूर्पेण न] corr., सूर्पेण च Ni, सूर्पेन च Ku, शूर्पे च ण Gu$_1$, सूर्पेण न Gu$_2$
3 धमेदग्निं मुखादग्निरजायत] corr., धमेदग्निमुखादरजायत Ni, धमेदग्निरन्द्रायत Ku, धमेदग्निमुखादग्निरजायत Gu$_1$, धमेधमेदग्निमुखादग्निरजायत Gu$_1$
4 °विवरगतवातेन] KuGu$_2$, °विर्वरगतवातेन Ni, °विवरगतमुखवातेन Gu$_1$
4 °सामर्थ्यं ज्वलनं] KuGu$_1$Gu$_2$, सार्थ्यंर्ज्वलनं Ni
5 ऽग्नेर्नैर्ऋतकोणे] Ku, ऽनैर्ऋतकोणे Ni, अग्ने नैर्ऋतकोणे Gu$_1$, नैर्ऋतकोणे Gu$_2$
5 ऽमन्त्रकमुदकपात्रं] NiKuGu$_1$, ऽमन्त्रकंमुदपात्रं Gu$_2$
5 अद्धिष्ट्वेति] Gu$_1$, ऽद्धिष्ट्वेति Ni, ऽद्धिष्टेति Ku, द्धिष्ट्वेति Gu$_2$
8 अपर्युक्ष्यानुप°] NiKuGu$_1$, अपर्यक्षानुप° Gu$_2$
8 यद्ददाति] NiKuGu$_1$, जद्दात्रि Gu$_2$
9 निर्ऋतेर्भागधेयं] em., नैर्ऋते भागधेयं NiKu, निर्ऋते भागधेयं Gu$_1$, निर्ऋत्ये माचारे ॥ निर्ऋत्येर्भागधेयन् Gu$_2$
9 तत्तस्मादु°] KuGu$_1$Gu$_2$, त्तस्मादु° Ni
9 °चरेदिति] NiKuGu$_1$, °चरेत् Gu$_2$
10 केषांचित्] NiKuGu$_2$, केचित् Gu$_1$
10 पूजनात्प्राग्दर्भकोष्ठीत्रिः°] Ni, पूजनात्प्राग्दभकोष्ठांत्रिः° Ku, पूजनात्प्राग्दर्भगोप्ठींत्रिः° Gu$_1$, पूजनाप्राद्दाग्दर्भगोप्ठीतिः° Gu$_2$
10 तथा च] NiKuGu$_2$, om. Gu$_1$

तस्मादेताः सर्वकर्मस्वादितो अन्तरुपरमेषु च हूयन्त इति च विधानात् । इहासूत्रितोऽपि Ni 19r
महाव्याहृत्यादिभिर्होमो युज्यत इति । ततो महाव्याहृतिभिरौँकाराद्यौँकारान्तं
सप्रणवानि स्वाहान्तानि द्वादश । तत्सवितुरित्यृचा । पृथिवी शान्तिरित्यृक् । ब्रह्म Gu$_1$ 24r
जज्ञानमित्येका । एतैः पञ्चदशभिर्मन्त्रैरुपांशुना प्रत्येकं प्रागग्राः समिधोऽभ्यादध्यात् । Ku 21r
एतैर्यथाक्रमेण त्यागः कार्यः । वक्ष्यमाणप्रकारेण । इदमात्मने । इदमग्नये । इदं वायवे । इदं सूर्याय । इदं बृहस्पतये । इदं वरुणाय । इदमिन्द्राय । इदं विश्वेभ्यो देवेभ्यः । इदं ब्रह्मणे । इदं विष्णवे । इदं रुद्राय । इदं परमात्मने । इदं सवित्रे । इदं पृथिव्यन्तरिक्षदिवेभ्यः ओषधीभ्यो वनस्पतिभ्यः । इदं ब्रह्मणे । तथा च परिभाषायाम् ।

> ॐ भूर्भुवः स्व इत्याद्या मन्त्रा व्याहृतयः स्मृताः ।
> ता एव प्रत्येकमौँपूर्वा महाव्याहृतिसंज्ञिता इति ॥ Gu$_2$ 22r

---

3 तत्सवितुः R̥V 3.62.10   3 पृथिवी शान्तिः ŚS 19.9.14   3–4 ब्रह्म जज्ञानम् PS 5.2.2 = 6.11.1

---

1 The source of this *vidhāna* is unidentified.

---

1 तस्मादेताः] NiKuGu$_2$, तस्मादेवताः Gu$_1$
1 अन्तरुपरमेषु] em., अन्तरुदयमेषु NiKu, अनन्तऋपमेषु Gu$_1$, रान्तऋपदमेषु Gu$_2$
1 हूयन्त इति च] em., हूयन्त च इति NiKuGu$_1$, दुजन्त च इति Gu$_2$
2 °मो] em., °मेन Ni, °मा न Ku, °मो न Gu$_1$Gu$_2$
2 °°° युज्यत इति । ततो °°°] A passage that fell in a lacuna in Gu$_2$ earlier on (see p. 62) and was precisely omitted there in Gu$_1$ is inserted between these two sentences here in Gu$_2$: ततो महाव्याहृतिभि तथा च स्मृतिः ॥ योनऽर्ञ्चिस जुहोत्याग्नौ व्याङ्गारिणि च मानव ॥ मन्दाग्निरामयिवा च दरिद्र स जाइत इति वचनालेलायमानेग्नौ सर्वदैव हुनेदिज ॥ (note the redundancy of ततो महाव्याहृतिभि)
2 °व्याहृतिभिरौँकाराद्यौँकारान्तं] NiGu$_2$, °व्याहृत्यादिभिरौँकारान्तं Ku, °व्याहृतिभिरोकांरद्योकांरान्तं Gu$_1$
3 तत्सवितुरित्यृचा] NiGu$_1$, ॐ तत्सवितुरित्यृचा Ku, तत्सवितुरित्यृक् Gu$_2$
3 पृथिवी] NiKuGu$_1$, पृथुवी Gu$_2$
4 °मित्येका] NiKuGu$_2$, °मित्यृक् Gu$_1$
4 प्रागग्राः] em., प्रागग्रां NiKuGu$_1$Gu$_2$
4 ऽभ्यादध्यात्] Ku, ऽभ्यादद्यात् NiGu$_1$, भ्यांदद्यात् Gu$_2$
5–8 एतैर्यथाक्रमेण °°° तथा च] This passage is not found in Gu$_1$
5 एतैर्यथाक्रमेण त्यागः कार्यः ।] Ni, एतैर्यथाक्रमणत्याचार्यः ॥ Ku, lac. Gu$_1$, एते यथाक्रमं त्यागः ॥ कार्य Gu$_2$
5–6 इदं वायवे । इदं सूर्याय ।] Ni, om. Ku, lac. Gu$_1$, इदं वायव्ये । इदं सूर्याय । Gu$_2$
6 इदं बृहस्पतये । इदं वरुणाय । इदमिन्द्राय ।] NiKu, lac. Gu$_1$, om. Gu$_2$
7 विष्णवे] NiKu, lac. Gu$_1$, विष्णुवे Gu$_2$
7 पृथिव्यन्तरिक्षदिवेभ्यः] em., पृथिव्यन्तरिक्षाय दिवेभ्यः NiKu, lac. Gu$_1$, पृथिव्यअन्तरिक्षाय दिव्येभ्यः Gu$_2$
8 ओषधीभ्यो वनस्पतिभ्यः] NiKu, lac. Gu$_1$, om. Gu$_2$
9 ॐ] NiKuGu$_2$, om. Gu$_1$
9 स्व इत्याद्या] NiKuGu$_2$, स्व इत्यादि Gu$_1$
9 स्मृताः] NiKuGu$_1$, स्मृत्वाः Gu$_2$
10 °संज्ञिता] NiGu$_1$, °संज्ञा Ku, °सज्ञिता Gu$_2$

अथ समिल्लक्षणम् । परिभाषायाम् ।

शान्ता समित्पलाशादिदशवृक्षसमुद्भवा ।
घोरा इत्युच्यते यत्र तिल्वकादीन् प्रकल्पयेदिति ॥

अत्र तिल्वकादीनां न लिखितं प्रयोजनाभावाद्ग्रन्थगौरवभयाच्च ।

शान्तिवृक्षाः समाख्याताः पर्णोऽश्वत्थ उदुम्बरः ।
कम्पिलः स्यन्दनश्चैव वरुणो बिल्व एव च ॥
जिङ्गिणी वेतसश्चैव शिरीष इति ते दश ।
पूर्वालाभे ग्रहीतव्यमुत्तरं क्रमयोगतः ॥
प्रागग्राः समिधो ग्राह्या एतेषां शान्तिकर्मसु ।
Ni 19v प्रादेशमात्राः समिधः शुचिदेशेऽथ शान्तजाः ॥
तिर्यग्यवोदराण्यष्टौ ऊर्ध्वा वा व्रीहयस्त्रयः ।
अङ्गुलस्य प्रमाणेन प्रादेशो द्वादशाङ्गुल इति ॥

11–12 AVPariś 26.1.3 तिर्यग्यवोदराण्यष्टावूर्ध्वा वा व्रीहयस्त्रयः । अङ्गुलस्य प्रमाणेन प्रादेशो द्वादशाङ्गुलः ॥

---

1 समिल्लक्षणम्] Ni, समिलक्षणं $KuGu_2$, समिलक्षणं होमलक्षणं च Gu_1
1 परिभाषायाम्] $NiKuGu_2$, परिभाषाध्याये Gu_1
2 शान्ता] Gu_2, शान्ताः $NiKuGu_1$
2 समित्पलाशादिदशवृक्षसमुद्भवा] em., समित्पलाशादि दश वृक्षाः समुद्भवाः $NiKuGu_1$, समित्पलाशादिदशवृक्षासमुद्भवाः Gu_2
3 तिल्वकादीन्] $NiGu_1Gu_2^{ac}$, विल्वकादीन् Gu_2^{pc}, चिल्वकादीन Ku
3 प्रकल्पयेदिति] NiKu, प्रकल्पये Gu_1, प्रकल्पयेत् दिति Gu_2
4 तिल्व°] $NiGu_1$, बिल्व° Gu_2, चिल्व° Ku
4 न लिखितं] Ni, च लिखितं Ku, न लिखितं नात्र लिखितं Gu_1, न लिक्षितं Gu_2
4 प्रयोजनाभावाद्ग्रन्थगौरवभयाच्च] $KuGu_2$, प्रयोजनाभावात्रन्थगौरवभयाच्चः Ni, ग्रन्थशौरभयात् Gu_1
5 शान्तिवृक्षाः] $NiKuGu_1$, शान्तिवृक्ष Gu_2
5 समाख्याताः] $NiKuGu_1$, समाक्षाताः Gu_2
6 कम्पिलः स्यन्दनश्चैव] corr., कम्पिलस्यन्दनश्चैव $NiGu_1Gu_2$, कम्पिल्लचन्दनश्चैव Ku
6 एव] $NiKuGu_1$, येव Gu_2
7 °णी वे°] NiKu, °णि वे° Gu_1, °णीर्वे° Gu_2
7 शिरीष] NiKu, शरीष Gu_1, शीरिस Gu_2
10 शुचिदेशेऽथ] $NiKuGu_1$, शुचिर्देशाऽथा Gu_2
10 शान्तजाः] $NiKuGu_1$, शान्त्यजा Gu_2
11 तिर्यग्यवोदराण्यष्टौ] em., तिर्यख्यवोदरानाष्टौ $NiGu_1$, तिर्यकयवोदरानाष्टौ Ku, तिर्यग्यवोदरानाष्टौ Gu_2
11 व्रीहयस्त्रयः] $NiKuGu_2$, व्रीहस्त्रयः Gu_1
12 अङ्गुलस्य] $NiKuGu_2$, अङ्गुस्य Gu_1

अथ विशीर्णादिलक्षणमाह । Ku 21v

विशीर्णा द्विदला ह्रस्वा वक्रा चैव द्विधाग्रजा ।
कृशातिस्थूलदीर्घा त्वार्द्रातिशुष्क-ऊषरा ॥
दग्धा च क्रिमिविद्धा च बहुग्रन्थित्वदोषभागिति ॥

अथ विशीर्णादिफलमाह । अथर्वहृदये ।

विशीर्णायुःक्षयं कुर्याद्द्विदला रोगदा भवेत् ।
आभिमुख्यगतान्मन्त्रान्सद्यो ह्रस्वा निवर्तयेत् ॥
दुर्भगं कुरुते वक्रा स्थानभङ्गं द्विधाग्रजा ।
कृशा सर्वविनाशाय दीर्घा नाशयते श्रियम् ॥

2–4 AVPariś 26.2.5, 4.4cd–5ab विशीर्णा द्विदला ह्रस्वा वक्रा चैव द्विधाग्रतः । कृशा च दीर्घा स्थूला च कर्मसिद्धिविनाशिनी ॥ नात्यार्द्रा नातिशुष्का वा नैवचोषरसंभवाः ॥ न दग्धा न कृमिदष्टाः सर्वदोषविवर्जिताः ।

66.6–67.1 AVPariś 26.2.8, 3.1–2ab विशीर्णायुःक्षयं कुर्याद्द्विदला रोगदा भवेत् । अभिमुखगतमात्रा सद्यो ह्रस्वा निवर्तयेत् ॥ दुर्भगं कुरुते वक्रा स्थानभ्रंशं द्विधाग्रतः । कृशा सर्वविनाशायविनाशाय दीर्घा नाशयते श्रियम् ॥ स्थूला तु कुरुते विघ्नं सर्वकार्ये द्विजस्य तु ।

66.1–67.11 अथ °°° प्रारम्भणा तयोरिति] Gu_1 arranges this portion of the text differently: प्रारम्भो यस्य वृक्षस्य समिद्भिः कर्मणः कृतः । समापनान्तं तस्यव समिद्भिर्नान्यदाचरेत् ॥ विशेषे ग्रहशान्त्यादौ वृक्षस्त्वर्कादिसम्भवाः । प्रधाने ताश्च जुहुयान्न तु प्रारम्भशान्तयोरिति ॥ अथ समिलक्षणं ॥ विशाल विदला ह्रस्वा वक्रा चैव द्विधाग्रजाः । कृशातिस्थूलदीर्घा च नाद्रीतिशुष्क उषरः ॥ दग्धाश्च क्रिमिविद्धाश्च बहुग्रन्थित्वदोषभागिति । दोषवर्जिता इपदार्द्राल्पग्रन्थिका प्रादेशान्तिवृक्षसम्भवा समिच्छुभदाइनी भवति । विशिर्ण्णादिफलमाह । विशीर्ण्णायुःक्षयं कुर्याद्विदला रोगदा भवेत । अभिमुख्यागतान्मन्त्रान्सद्यो ह्रस्वा निवर्त्तयेत् ॥ दुर्भङ्गं कुऋते वक्रा स्थानभङ्गं द्विधाग्रजाः । कृशा सर्वविनाशाय दीर्घा नासते श्रियं ॥ स्थूला च कुऋते विघ्नं सर्वकार्ये द्विजस्य वै इति ॥

1 विशीर्णादिलक्षणमाह ।] $NiGu_2$, om. Ku, alt. Gu_1

2 द्विदला] em., वदना Ni, दिदला Ku, विदला Gu_1Gu_2

2 द्विधाग्रजा] corr., द्विधाग्रजाः $NiKuGu_1$, द्विधग्रजाः Gu_2

3 °दीर्घा त्वार्द्रातिशुष्क-ऊषरा] em., °दीर्घत्वर्द्रातिशुष्क उषरः Ni, °दीर्घ च नार्द्रातिशुष्क उषरः Ku, °दीर्घत्वनार्द्रातिशुष्क उषरः Gu_1, °दीर्घत्वनार्द्रातिशुष्क षरः Gu_2

4 दग्धा च] em., दग्धाश्च $NiKuGu_1Gu_2$

4 °विद्धा च] em., °विद्धाश्च $NiKuGu_1Gu_2$

5 अथर्वहृदये] $NiKuGu_1$, अथर्वणहृदये Gu_2

6 कुर्याद्द्विदला] em., कुर्याद्विला $NiKuGu_1Gu_2$

6 रोगदा] $NiGu_1Gu_2$, भोगदं Ku

7 आभिमुख्यगता°] $NiGu_2$, आभिमुख्यागता° Ku, अभिमुख्यागता° Gu_1

7 निवर्तयेत्] $NiKuGu_1$, न वर्त्तयेत् Gu_2

8 दुर्भगं] $NiGu_2$, दुभगं Ku, दुर्भङ्ग Gu_1

8 द्विधाग्रजा] corr., द्विधाग्रजाः $NiGu_1Gu_2$, द्विधाप्रजाः Ku

9 सर्व°] $NiKuGu_1$, पर्व° Gu_2

9 नाशयते] Ni, नाशयुते Ku, नासते Gu_1, नाश्रयते Gu_2

Gu$_2$ 22v स्थूला च कुरुते विघ्नं सर्वकार्ये द्विजस्य वै इति ॥

दोषवर्जिता ईषदार्द्राल्पग्रन्थिका प्रादेशमात्रा शान्तिवृक्षसम्भवा समिच्छुभदायिनी भवति ।

Gu$_1$ 24v अथ यस्मिन्कर्मणि यस्य वृक्षस्य समिधारम्भस्तस्यैव समापनं नान्यस्येति द्रढयति । परिभाषायाम् ।

प्रारम्भो यस्य वृक्षस्य समिद्भिः कर्मणः कृतः ।
समापनं तु तस्यैव समिद्भिर्नान्यदाचरेत् ॥

एकस्मिन् कर्मणि ग्रहशान्त्यादौ नानादैवतानि नानावृक्षाणि समिद्भिर्भवन्ति तर्हि किं प्रमाणमित्याह । परिभाषायाम् ।

विशेषो ग्रहशान्त्यादौ वृक्षास्त्वर्कादिसम्भवाः ।
प्रधाने तांश्च जुहुयान्न तु प्रारम्भणान्तयोरिति ॥

अथ होतृलक्षणम् । परिभाषायाम् ।

नोर्ध्वजानुर्न कुटिलो नाधःकृतेन पाणिना ।
न बाह्येन न वामेन जुहुयाच्छान्तिकर्मणि ॥
Ni 20r विपरीतहुतं देवा न गृह्णन्ति यतः श्रुतिरिति ।

---

1 वै इति ॥] NiKuGu$_1$, वै ॥ Gu$_2$
2 °ग्रन्थिका] Gu$_1$Gu$_2$, °ग्रन्थका Ni, °ग्रन्थि Ku
2 समिच्छुभदायिनी] corr., समिच्छुदायिनी Ni, समिछुभदायिनी Ku, समिछुभदाइनी Gu$_1$, समिछुभदायिनि Gu$_2$
4 वृक्षस्य समिधारम्भस्तस्यैव] corr., वृक्षस्य समिदारम्भःस्तस्यैव Ni, वृक्षसमिदारम्भस्तस्यैव Ku, om. Gu$_1$, वृक्षस्य समिधारम्भस्तस्येव Gu$_2$
4 समापनं] Gu$_2$, समानं NiKu, om. Gu$_1$
4 द्रढयति] Ni, द्रुढयति Ku, om. Gu$_1$, दृढयति Gu$_2$
6 प्रारम्भो] KuGu$_1$Gu$_2$, प्रारम्भे Ni
7 समापनं तु] em., समापनान्तं NiKuGu$_1$, समापनान्त Gu$_2$
8 कर्मणि] Ku, कर्म्मणि Ni, om. Gu$_1$, कर्माणी Gu$_2$
8 नानादैवतानि] NiKuGu$_1$, वानादैवतानि Gu$_2$
9 प्रमाणमित्याह] corr., प्रमाणमि{तिहा}त्याह Ni, प्रमाणतीत्याह Ku, om. Gu$_1$, प्रमाणमितित्याह Gu$_2$
10 विशेषो] NiGu$_2$, विशेष Ku, विशेषे Gu$_1$
10 वृक्षास्त्वर्कादि°] em., वृक्षस्त्वर्कादि° NiKuGu$_1$Gu$_2$
11 प्रधाने] KuGu$_1$, प्राधाने NiGu$_2$
11 तांश्च] corr., ताश्च NiKuGu$_1$Gu$_2$
11 तु] NiKuGu$_1$, च Gu$_2$
11 प्रारम्भणान्तयोरिति] Ku, प्रारम्भणा तयोरिति Ni, प्रारम्भशान्तयोरिति Gu$_1$, प्रारम्भशान्तयो Gu$_2$
12 परिभाषायाम्] NiKuGu$_2$, om. Gu$_1$
14 वामेन] KuGu$_1$Gu$_2$, वामे Ni
15 श्रुतिरिति] NiKuGu$_2$, श्रुतिः Gu$_1$

अप्रमत्तः शुचिस्तस्माज्जुहुयाच्छ्रद्धयान्वितः ॥ Ku 22r

तथा च पैठीनसिः ।

अनूर्ध्वज्ञुर्व्यूढजानुर्जुहुयात्सर्वदा हविः ।
न हि बाह्यहुतं देवाः प्रतिगृह्णन्ति कर्हिचिदिति ॥

अथ होतृनियममाह ।

विशुद्धः सर्वदैवैतज्जुहुयात्तन्मना हविः ।
मन्त्रोक्तदेवतां ध्यायन् सत्यवाग्विजितेन्द्रियः ॥
पूरकं ग्रहणे कुर्यान्मन्त्रोच्चारे तु कुम्भकम् । Gu$_2$ 23r
रेचकं हवने चैव स्वाहान्ते हविषः सदेति ॥

अथाग्निं प्रति वेदवचः श्रूयते ।

नाश्रोत्रियं देवरथे नियुञ्ज्याद्यज्ञं परा सिञ्चति निर्मितोक्ती ।

3–4 ŚāṅkhGS 1.10.8 = KauṣGS 1.6.7 अनूर्ध्वज्ञुर्व्यूढजानुर्जुहुयात्सर्वदा हविः । न हि बाह्यहुतं देवाः प्रतिगृह्णन्ति कर्हिचित् ॥

11 MBh 3.184.14ab नाश्रोत्रियं देवहव्ये नियुञ्ज्यान्मोघं परा सिञ्चति तादृशो हि ।

---

1 शुचिस्त॰] corr., शुचिःस्त॰ NiGu$_2$, शुचिंस्त॰ Ku, शुचित॰ Gu$_1$
1 ॰ज्जुहुयाच्छ्रद्धयान्वितः] Gu$_2$, ॰ज्जुहुयाच्छ्रद्धन्वितः Ni, ॰ज्जुहुयात्श्रद्धयान्वितः Ku, ॰जुहुयाच्छ्रद्धयान्वितः Gu$_1$
2 पैठीनसिः] NiKuGu$_1$, पौठिनसि Gu$_2$
3 अनूर्ध्वज्ञुर्व्यूढजानु॰] em., अनूर्ध्वजानुर्व्यून्तजानु॰ Ni, अनूर्ध्वजानुव्युचिनानु॰ Ku, अनूर्ध्वजानुर्द्धुचजानु॰ Gu$_1$, अनूर्ध्ववाहुव्युढिजानु Gu$_2$
3 ॰त्सर्वदा] Gu$_2$, ॰त्तन्मना NiKuGu$_1$
4 बाह्यहुतं] NiKu, वाहयुहुतं Gu$_1$, वाह्यदुतं Gu$_2$
4 ॰गृह्णन्ति] Gu$_2$, ॰ग्रह्रन्ति Ni, ॰गृह्लन्ति Ku, ॰गृक्णन्ति Gu$_1$
4 कर्हिचिदिति] NiKu, कर्हिचित Gu$_1$, कर्दिचिदिति Gu$_2$
5 अथ ॰॰॰ माह ।] Gu$_1$ omits this sentence
5 होतृनियममाह] em., होतारं नियममाह NiKu, om. Gu$_1$, होतारं निअममाह Gu$_2$
6 विशुद्धः] NiKuGu$_2$, om. Gu$_1$
6 सर्वदैवैतज्जुहुयात्तन्मना] NiGu$_2$, सर्वदेवैतज्जुहुयात्तन्मना Ku, सर्वदैवतजुहुयात्तन्मना Gu$_1$
7 सत्यवाग्विजितेन्द्रियः] KuGu$_1$Gu$_2$, सत्यवादी जितेन्द्रियः Ni
8 ॰च्चारे तु कुम्भकम्] NiKuGu$_2$, ॰च्चारेण तु कुम्भकं Gu$_1$
9 रेचकं] NiKuGu$_1$, रोचकं Gu$_2$
9 स्वाहान्ते] NiKuGu$_1$, स्वाहन्ते Gu$_2$
9 सदेति] NiKu, सदा Gu$_1$Gu$_2$
10 अथाग्निं] NiKuGu$_2$, तथाचाग्निं Gu$_1$
10 वेदवचः श्रूयते] em., देवव श्रूयते Ni, देव श्रूयन्ते Ku, देववचः श्रूयते Gu$_1$, देववचः श्रूयन्ते Gu$_2$
11 सिञ्चति] NiKu, सिञ्चत Gu$_1$, सिचति Gu$_2$
11 निर्मितोक्ती] NiGu$_1$, निर्मितोक्त Ku, निर्मितोक्ति Gu$_2$

दुरधीतास्ते ?यमाजात?माहुर्दैवीं हिंसित्वामनृतीं करोति ।
परा यज्ञं सिञ्चति निर्मितोक्ती मास्मत्तेन हुतमावहाग्ने ।
यः स्ववेदातिशुचिः शुद्धकर्मा अन्यैर्मन्त्रैर्बहुभिर्वा करोति ।
न संज्ञानं स्कन्दयतेऽनसूयः क्षिप्रं नस्तेन हुतमावहाग्ने ॥

तथा च पैठीनसिः ।

न चाशुचिर्नापि च रिक्तपाणिर्नामन्त्रविज्जुहुयाद्वाविपश्चित् ।
Gu$_1$ 25r बीभत्सवः शुचिकामा हि देवाः श्रद्धया पूतं हविराप्नुवन्ति ।
ब्राह्मणेन ब्रह्मविदा तु हावयेन्न स्त्रीहुतं शूद्रहुतं तु देवगम् ॥

इति वचनात्सावधानः सन् मृगमुद्रां कुर्वन् जुहुयात् ।

6–8 KauśS 73.17cd–18 नाश्रोत्रियो नानवनिक्तपाणिर्नामन्त्रविज्जुहुयान्नाविपश्चित् ॥ बीभत्सवः शुचिकामा हि देवा नाश्रद्दधानस्य हविर्जुषन्ते । ब्राह्मणेन ब्रह्मविदा तु हावयेन्न स्त्रीहुतं शूद्रहुतं तु देवगम् ॥; MBh 3.184.13 न चाशुचिर्नाप्यनिर्णिक्तपाणिर्नाब्रह्मविज्जुहुयान्नाविपश्चित् । बुभुक्षवः शुचिकामा हि देवाः नाश्रद्दधानाद्धि हविर्जुषन्ति ॥

---

1 दुरधीतास्ते °°° दैवीं] Perhaps this may be emended to दुरधीतास्ते ये वाचमाहुर्दैवीं but the stanza remains very problematic even then
1 दुरधीतास्ते] Ni, दुरधातास्ते Ku, दुरधीतस्ते Gu$_1$, र्दुराधितास्ते Gu$_2$
1 ?यमाजात?] यमाजात NiGu$_1$, यमानात Ku, यमायाच्च Gu$_2$
1 °मनृतीं] NiKuGu$_1$, °मनृतां Gu$_2$
2 निर्मितोक्ती] NiGu$_1$, निर्मितोक्त Ku, निर्मितोक्ति Gu$_2$
2 मास्मत्तेन] em., मास्मस्तेन NiKuGu$_1$Gu$_2$
3 स्ववेदातिशुचिः] NiGu$_1$, स्ववेदोतिशुचिः Ku, स्वदेवातिन्त्रः शुचिः Gu$_2$
3 शुद्धकर्मा अन्यैर्मन्त्रैर्बहुभिर्वा] Ni, शुद्धकर्म अन्यैर्मन्त्रैर्बहुभिर्वा Ku, शुद्धकर्म्मा अन्यैर्मन्त्रैर्बहुर्वा Gu$_1$, शुद्धकर्मान्यैर्मन्त्रैबहुभिर्वा Gu$_2$
4 ऽनसूयः] em., ऽनुसूय NiKuGu$_1$, नुसुयं Gu$_2$
4 हुतमावहाग्ने] NiGu$_1$Gu$_2$, हुतयावहाग्ने Ku
5 पैठीनसिः] NiKuGu$_1$, पौठीनसि । नासा Gu$_2$
6 न चाशुचिर्नापि] em., नास्याः शुचिर्नापि Ni, नास्याशुचिर्वापि Ku, नास्याशुचिनापि Gu$_1$, नाशाशुचिर्नाप Gu$_2$
6 रिक्तपाणि°] NiKu, रक्तपाणि° Gu$_1$, रि_पाणि Gu$_2$
6 °ज्जुहुयाद्वाविपश्चित्] NiKuGu$_1$, °ज्जुहुयान्नाद्वाविपश्चित् Gu$_2$
7 शुचिकामा] NiKuGu$_1$, शुतेकामा Gu$_2$
7 श्रद्धया] Gu$_1$Gu$_2$, श्रद्धयाः NiKu
8 हावयेन्न] NiKuGu$_2$, हावयेन Gu$_1$
8 शूद्रहुतं तु] Ku, शुद्रंहुतं Ni, तु Gu$_1$, शुद्रहुतं तु Gu$_2$
8 देवगम्] corr., देवताः NiKu, देवग Gu$_1$, देवशः Gu$_2$
9 °त्सावधानः सन् हस्ते] NiKuGu$_1$, °त्सावधान Gu$_2$
9 मृगमुद्रां कुर्वन्] corr., om. Ni, मृगमृद्रां कुर्वन् Ku, मृगमुद्रां कृत्वा Gu$_1$, मृगमुद्रां कृत्वा हस्ते Gu$_2$

चित्तहस्तहोमलक्षणमाह । तथा चाथर्वहृदये ।

> कौशं मौञ्जं बाल्बजं वा कृत्वा वेष्टमनामिकाम् ।
> होमकर्माण्यतः कुर्यात्स्पृष्ट्वा वामेन दक्षिणम् ॥ Ku 22v
> न रिक्तपाणिर्जुहुयान्नातिपातितजानुकः ।
> अतिपातितजानोश्च रक्षांस्याददुराहुतीः ॥ Ni 20v
> जुहुयात्समिधोऽन्नं वा पञ्चभिर्जुहुयाद्बुध इति ।

तर्जनीकनिष्ठयोर्विना इतरैरङ्गुलिभिर्जुहुयादित्यर्थः ।

ततः कर्ता भरामेध्मेति मन्त्रस्य वसवो ऋषय अनुष्टुप्छन्द अग्निर्देवता समित्पञ्चकहोमे विनियोग इति स्मृत्वा । भरामेध्मेति तिस्रः । ॐ बृहस्पतिर्ऋषिरनुष्टुप्छन्दः विश्वे Gu$_2$ 23v

---

9 भरामेध्मम् PS 13.5.3–5

2–6 AVPariś 28.1.3–5ab कुशबल्बजमौञ्जां वा कृत्वावेष्टिमनामिकाम् । होमकर्म ततः कुर्यात्स्पृष्ट्वा वामेन दक्षिणम् ॥ न रिक्तपाणिर्जुहुयान्नानिपातितजानुकः । अनिपातितजानोश्च हरन्त्याहुती राक्षसाः ॥ उद्धृत्य समिधोऽन्नं वा पञ्चभिर्जुहुयाद्बुधः ।

1–6 चित्तहस्तहोम °°° द्बुध इति] This passage is not found in Gu$_1$, but because of the occurrence of the term चित्तहस्त on p. 110 we cannot assume the passage is unoriginal in NiKuGu$_2$, despite the fact that it seems to interrupt the flow of the text
1 चित्तहस्तहोमलक्षणमाह] Ni, चित्तहस्तदोषलक्षणमाह Ku, lac. Gu$_1$, हस्तहोमलक्षणमाह Gu$_2$
1 तथा] Ni, अथा Ku, lac. Gu$_1$, om. Gu$_2$
1 चाथर्वहृदये] NiKuGu$_1$, om. Gu$_2$
2 वेष्टमनामिकाम्] NiKu, lac. Gu$_1$, वष्टनामिकं Gu$_2$
4 रिक्तपाणिर्जु°] Gu$_2$, रिक्तपाणि जु° NiKu, lac. Gu$_1$
4 °जानुकः] NiKu, lac. Gu$_1$, °जानुकाः Gu$_2$
5 अतिपातितजानोश्च] अतिपातितजान्वोस्त Ni, अतिपातितज्वान्वोस्त Ku, lac. Gu$_1$, अतिपातितजानोस्त Gu$_2$
5 रक्षांस्याददुरा°] Ni, रक्षांस्याद्युरा° Ku, lac. Gu$_1$, रक्षास्याददुरा° Gu$_2$
6 °द्बुध इति] NiKu, lac. Gu$_1$, °द्बधेति Gu$_2$
7 तर्जनी °°° र्जुहुयादित्यर्थः] Ku, इतरैरङ्गुलिभिर्जुहुयादित्यर्थः Ni, तर्जनीकनिष्ठयोर्विना इतरैस्तिसृभिरङ्गुलिभिर्जुहुयादिति Gu$_1$, चजहस्तरितरैक्षिराङ्गुलिभिर्जुहुयादित्यर्थः Gu$_2$
70.8–71.2 ततः कर्ता °°° सकृद्धुत्वा ।] This passage is represented quite differently in Gu$_1$: ततो भरामेध्ममिति तिसृभि ऋग्भिः रेमितमिध्ममित्यृचा सुगारहपत्य इत्यृचा च एतैः मन्त्रैः भरामेध्मेति मन्त्रस्य वसवो ऋषय अनुष्टु छन्द अग्निर्देवता समित्पञ्चकहोमे विनियोगः ॥ एतमिध्मे इति मन्त्रस्य बृहस्पतिर्ऋषिरनुष्टुप्छन्दः विश्वे देवता समित्पञ्कहोमे विनियोग इति इति स्मृत्वा मन्त्रमुच्चार्य साग्रैः पञ्चसमिधः सकृधृत्वा ।
8 ततः कर्ता] NiKu, alt. Gu$_1$, कर्त्त Gu$_2$
8 ऋषय अनुष्टुप्छन्द] Ni, ऋषयः त्रिष्टुप्छन्द Ku, ऋषय अनुष्टु छन्द Gu$_1$, ऋशि{र}यनुष्टुप्छन्दः Gu$_2$
8–9 समित्पञ्चकहोमे] NiKuGu$_1$, पञ्चसमिद्धोमे Gu$_2$
9 भरामेध्मेति] NiGu$_2$, भरामेध्ममिति Ku, alt. Gu$_1$

देवा देवता पूर्ववद्विनियोग इति ध्यात्वा । एतमिध्ममित्यृचा । सुगार्हपत्य इत्यृचा च एतैः साग्रैः पञ्च समिधः सकृद्धुत्वा । समिद्धोऽग्निरित्यृचा प्रदीप्तमग्निमनुमन्त्रयेत् । एवमुपरितनेऽप्यभिमन्त्रणे स्पर्शनं स्यात् ।

ततो अग्नेर्दक्षिणतः प्रागासीनः सुसंस्कृताच्छिन्नाग्रकुशविष्टरासने इममासादमा सीदेति चतसृभिः कल्पजाभिर्यथोक्तलक्षणं यज्ञरक्षार्थं कृताकृतसाक्षिणं ब्रह्माणमुपवेशयेत् ।

अत्रादौ विष्टरलक्षणमाह ।

> ब्रह्मग्रन्थिर्द्विपञ्चाशद्द्विपञ्चाशत्परिग्रहः ।
> दक्षिणावर्तिर्ब्रह्मा च वामवर्तिश्च विष्टर इति ॥

अथ ब्रह्मालक्षणं परिभाषायाम् ।

> तथैवं ब्राह्मणं विद्यामनूचानमथापि वा ।
> ब्रह्माणं यज्ञरक्षार्थमथर्वाणं प्रकल्पयेत् ॥
> Ku 23r श्रुतिस्मृतिसदाचारैः सन्तता यस्य सन्ततिः ।

---

1 एतमिध्मम् PS 16.45.4   1 सुगार्हपत्यः PS 17.48.6   2 समिद्धोऽग्निः PS 18.17.8   4–5 इममासादमा सीद Unidentified. The *sakalapāṭha* is given in PVSP, p. 65 (corrected): इममासादमासीद रक्ष यज्ञं बृहस्पते । त्वामाहुर्ब्रह्माणमथर्वाणं विश्ववेदसम् ॥ १ ॥ ततो दक्षिणत आसीनो रक्ष रक्षांसि तेजसा । घोरं द्वारं शिवं कर्तुं न त्वदन्यो न (?) शक्नुवत् ॥ २ ॥ रक्ष दक्षिणतो यज्ञं रक्ष पश्चात् पियारव उत्तरस्मात् पूर्वस्माद्बाधा बाधयन्ति येऽध्वरम् ॥ ३ ॥ ब्रह्मासादं शिवं सौम्यं स्थापयेद्दक्षिणापरम् । अत्रासीनः सदा ब्रह्मा यज्ञं रक्षतु सर्वतः ॥ ४ ॥

---

1 सुगार्हपत्य इत्यृचा] Ni, सुगार्हपत्यमित्यृचा Ku, सुगारहपत्य इत्यृचा Gu$_1$Gu$_2$
1 च] NiKuGu$_1$, om. Gu$_2$
2 सकृद्धुत्वा] Ni, सकृद्धृत्वा Ku, सकृधृत्वा Gu$_1$, सकृजुहुत्वा Gu$_2$
2 समिद्धो] KuGu$_1$, समिधो NiGu$_2$
2 प्रदीप्त°] NiKuGu$_1$, दिप्त° Gu$_2$
3 °तनेऽप्यभि°] Ni, °तनेम्यभि° Ku, °तवेऽप्यभि° Gu$_1$, °तमेप्यभि° Gu$_2$
4 अग्नेर्दक्षिणतः] NiKuGu$_1$, अग्निर्दखिणतः Gu$_2$
4 प्रागासीनः] KuGu$_1$Gu$_2$, प्रागग्रासीनः Ni
4 सुसंस्कृता°] NiKuGu$_2$, ससंस्कृता° Gu$_1$
4–5 °कुशविष्टरासने] Gu$_1$, °कुशविष्टरासनै NiKu, °कृतविष्टरासने Gu$_2$
5 इममासादमा सीदेति] em., इम{सा}मासादमासीति Ni, इममासादमासीति KuGu$_1$, इममासादिति Gu$_2$
5 °भिर्यथोक्त°] NiKuGu$_1$, °भियथोक्त° Gu$_2$
7 यज्ञरक्षार्थं] NiGu$_1$Gu$_2$, कर्मरक्षार्थं Ku
8 अत्रादौ] NiGu$_1$Gu$_2$, तत्रादौ Ku
9 °ग्रन्थिर्द्विपञ्चाशद्द्विपञ्चाशत्परि°] corr., °ग्रन्थिर्द्विपञ्चाशत्परि° Ni, °ग्रन्थिद्विपञ्चाशद्विपञ्चाशत्परि° KuGu$_1$, °ग्रन्थिर्द्विपञ्चाशद्विपञ्चाशत्परि° Gu$_2$
9 °वर्तिर्ब्रह्मा च] em., °वर्त्ती विष्टरश्च Ni, °वर्त्ति ब्रह्माश्च KuGu$_1$, दक्षिणव्रर्त्तो ब्रह्मा च Gu$_2$
10 वामवर्तिश्च] NiKuGu$_1$, वामावर्त्तश्च Gu$_2$
11 ब्रह्मालक्षणं] NiKu, ब्रह्मालक्षणमाह Gu$_1$, ब्रह्मलक्षण Gu$_2$
11 ब्राह्मणं] NiGu$_1$, ब्रह्माणं KuGu$_2$
12 विद्याम°] em., विद्याद° NiKu, विद्वद° Gu$_1$, विद्यान° Gu$_2$
13 ब्रह्माणं] NiKu, ब्रह्माण Gu$_1$Gu$_2$
13 सन्तता] NiKuGu$_1$, सन्तत Gu$_2$

स आर्षेयो द्विजः प्रोक्तो ह्यनूचानः षडङ्गविदिति ॥

तथा च विधिशौचे ।

व्रियते यस्य सन्ततिर्बन्धुमन्त्रैश्च कर्मभिः । Gu$_1$ 25v
विद्याव्रतैरुपपन्नं सुशीलं तमार्षेयं कवयो वेदयन्ते ॥
येनाप्यार्षसंहितायां यथातथ्यमधीयते ।
आर्षज्ञानादार्षेयं तमाहुर्मन्त्रविदां वराः ॥ Gu$_2$ 24r
अभावे तस्य विप्रस्योदपात्रं प्रकल्पयेत् ।
ब्रह्माणं यज्ञरक्षार्थं वैतानकल्पदर्शनात् ॥

तथा च श्रुतिः ।

आपो भृग्वङ्गिरोरूपमापो भृग्वङ्गिरोमयम् ।
सर्वमापोमयं विश्वं सर्वं भृग्वङ्गिरोमयम् ।
अन्तरैते त्रयो वेदा भृग्वङ्गिरसमाश्रिता इति ॥

तस्मात्सर्वेषु होमेष्वापोरूपं प्रकल्पयेत् ।
ब्रह्माणं वर्तमानेऽस्मिन् काले भृग्वङ्गिरोमयम् ॥

10–12 GB 1.1.39 आपो भृग्वङ्गिरोरूपमापो भृग्वङ्गिरोमयम् । सर्वमापोमयं भूतं सर्वं भृग्वङ्गिरोमयम् । अन्तरैते त्रयो वेदा भृगूनङ्गिरसोऽनुगाः ॥

---

1 स आर्षेयो] NiGu$_1$, आर्षेयो Ku, सार्षेयो Gu$_2$
1 प्रोक्तो] NiGu$_1$, प्रोक्ता Ku, प्रोजो Gu$_2$
1 षडङ्गविदिति] NiKu, षडङ्गवित् Gu$_1$, षडङ्गवितिः ॥ दिति Gu$_2$
3 व्रियते] em., व्रियता NiKuGu$_1$Gu$_2$
4 °व्रतै°] NiGu$_1$Gu$_2$, °व्रुतै° Ku
4 तमार्षेयं] NiGu$_1$Gu$_2$, तमार्षयं Ku
4 कवयो] NiGu$_1$Gu$_2$, नवयो Ku
5 येनाप्यार्षसंहितायां] em., ये चाप्यृषिसंहितां Ni, ये चाप्यार्षसंहितायां Ku, ये चाप्यृषिसंहिताया Gu$_1$, ये चाप्यृषिसंहितायां Gu$_2$
5 यथा°] NiKuGu$_2$, यदा° Gu$_1$
5 °मधीयते] em., °मभिधीयते NiKuGu$_1$Gu$_2$
7 अभावे] NiKuGu$_2$, अभाक्षोवे Gu$_1$
8 ब्रह्माणं] NiKuGu$_2$, ब्राह्मणं Gu$_1$
8 वैतानकल्प°] NiGu$_1$Gu$_2$, वैतानकल्पे Ku
10 आपो भृग्वङ्गिरो°] NiKuGu$_2$, आषो भृङ्गिरो° Gu$_1$
10 भृग्वङ्गिरो°] KuGu$_1$Gu$_2$, भृग्वरो° Ni
11 विश्वं] KuGu$_1$, विष्णु Ni, lac. Gu$_2$
11 भृग्वङ्गिरोमयम्] Ni, भृङ्गिरोमयं Ku, भृग्वङ्गिरोमयिं Gu$_1$, lac. Gu$_2$
11 सर्वमापोमयं °°° भृग्वङ्गिरोमयम्] Due to eye-skip, this is replaced in Gu$_2$ with: आसनं चास्य कर्त्तव्यं (see just below)
12 अन्तरैते त्रयो वेदा] NiGu$_1$, अन्तरैतत्रयोर्वेदा Ku, अन्तरैस्ते त्रयो वेदा Gu$_2$
12 °माश्रिता इति] Gu$_1$, °माश्रिताः NiKu, °माश्रीताः Gu$_2$
13 तस्मात्सर्वेषु] KuGu$_1$Gu$_2$, तमात्सर्वेषु Ni
14 ब्रह्माणं] Gu$_1$, ब्राह्मणं NiKuGu$_2$
14 भृग्वङ्गिरोमयम्] KuGu$_1$Gu$_2$, भृग्वङ्गिरोयं Ni

आसनं चास्य कर्तव्यं विष्टरं शेषबर्हिषा ।
सुखोपवेशनं रम्यं यत्र न च्यवते विभुरिति ॥

वैतानकल्पे । अन्यं ब्राह्मणमनूचानमुपवेश्योदपात्रं वेति । ब्रह्मालक्षणम् ।

तत ॐ ब्रह्मणे नम इति गन्धपुष्पैरभ्यर्च्य । तं स्पृशन् संमुखो भूत्वा बृहस्पते यज्ञं पाहीत्यृचं जपेत् । यत्र यत्र जपेदिति वचनात्तत्र तत्र त्रैस्वरेण मन्त्रोच्चारणं भवति ।

Ku 23v ततः प्राञ्जलिर्होता ॐ करवाणीति मन्त्रेण शान्त्युदककर्तुं ब्रह्माणं पृच्छति । यदा
साक्षाद् ब्रह्मा न विद्यते तदोदपात्रसमीपस्थसदस्येनोक्तः ॐ बृहस्पतिप्रसूतः कुरुतां भवा-
Gu$_1$ 26r निति । ततः कर्ता कंसपात्रे जलं पूरयित्वा शान्त्युदकं करोति । अन्यपात्रे कृतमशान्त्युदकं
भवतीति वचनात् ।

कंसे शान्त्युदकं कुर्यादागमस्य निदर्शनात् ।
अशान्त्युदकं भवेत्तत्र अन्यपात्रे यदा कृतमिति ॥

4–5 बृहस्पते यज्ञं पाहि Unidentified. The *sakalapāṭha* is given in PVSP, p. 65 (corrected): बृहस्पते यज्ञं पाहि स यज्ञपतिं पाहि स मां पाहि स मां कर्मण्यं पाहि । य उद्वतो निवतश्च केतुः ।

---

3 AVPariś 37.16.1 °°° अन्यं ब्राह्मणमनूचानमुपवेश्योपात्रं चापराजितेन निष्क्रम्य °°°

---

1 शेषबर्हिषा] Gu$_1$, शेषबर्हिषाम् NiKu, सेषबर्हिषा Gu$_2$
2 विभुरिति] NiGu$_1$Gu$_2$, भुविरिति Ku
3 अन्यं ब्राह्मणमनूचानमुपवेश्योदपात्रं] Ku, अन्यब्राह्मणमनूचानमुपवेश्योदपात्रं NiGu$_2$, अन्यं ब्रह्माणमुपवेश्योदपात्रं Gu$_1$
3 ब्रह्मालक्षणम्] NiKuGu$_2$, om. Gu$_1$
4 नम इति] NiGu$_1$Gu$_2$, om. Ku
4 तं स्पृशन् संमुखो] Ni, तं स्फृशन् सम्मुखो Ku, स्फुशन तत्सम्मुखो Gu$_1$, तं स्पृश{•}न सन्मुखो Gu$_2$
4 बृहस्पते] NiKuGu$_1$, बृस्पते Gu$_2$
5 त्रैस्वरेण मन्त्रोच्चारणं] Ni, त्रैःस्वरेण मन्त्रोच्चारणं Ku, त्रैस्वर्येणोच्चारणं मन्त्रं Gu$_1$, त्रैश्वर्येण मन्त्रोच्चारणं Gu$_2$
6 शान्त्युदक°] NiKuGu$_2$, शान्तुदक° Gu$_1$
6 ब्रह्माणं] Gu$_1$Gu$_2$, ब्राह्मणं NiKu
73.6–75.7 यदा साक्षाद् ब्रमा °°° ब्रह्मपार्श्वस्थसदस्यं पृच्छति] This passage is omitted in Gu$_2$ evidently due to eye-skip
7 तदोदपात्रसमीपस्थसदस्येनोक्तः] em., तदोदपात्रसमीपस्थः सदस्येनोक्तः Ni, तद्वोदपात्रसमीपस्थं सदस्येनोक्तः Ku, तदा उदपात्रसमिपस्थः सदस्येनोक्तं Gu$_1$, lac. Gu$_2$
7 बृहस्पतिप्रसूतः कुरुतां] NiKu, बृहस्पतिः प्रसूतः कृतां Gu$_1$, lac. Gu$_2$
8–9 कृतमशान्त्युदकं भवतीति] NiGu$_1$, कृत शान्त्युदकं न भवतीति Ku, lac. Gu$_2$
9 वचनात्] NiKu, om. Gu$_1$, lac. Gu$_2$
10 निदर्शनात्] NiKu, निर्शनात Gu$_1$, lac. Gu$_2$

तदनन्तरं होता अतिसृष्ट इति कण्डिका । येऽप्स्वन्तरग्नय इति दशभिः कल्पजा- Ni 21v भिर्वेदैर्बहिर्दक्षिणस्यां दिशि कंसपात्रात्तोयमनवच्छिन्नधारया भूमौ विसृजेत् । यच्छिवं तदिहेत्येतावता मन्त्रेण धाराशेषं पुनः कंसपात्रे प्रत्यासिच्य । ॐ वरुण ऋषिरनुष्टुप्छन्द आपो देवता आपस्तुतौ विनियोग इति स्मृत्वा । हिरण्यवर्णा आपो अद्यां यददः सं को वः पश्चादित्येकैका कण्डिका । एन्द्रो बाहुभ्यामिति द्वे कण्डिके । सस्रुषीरापो हि ष्ठेति द्वे तृचे सूक्ते । अप्सु ते राजन्निति तिस्रः । मा न आप इति द्वे ऋचौ । एतेनापांस्तोत्रगणेन तज्जलं प्राञ्जलिरभिष्टूयात् ।

अधुना शान्त्योषधयो भण्यन्ते ।

वासको मालुकापत्रमपामार्गौ सितारुणौ ।
वंशपत्रतृणं शिंशपा काशमूलश्च कम्पिलः ॥ Ku 24r

---

1 अतिसृष्टः PS 18.44 1 येऽप्स्वन्तरग्नयः The parallel in the Karmasamuccaya / PVSP makes clear that this *pratīka* does not refer to PS 10.9.1–10, but rather to a series of unidentified mantras. The single ms. of the Karmasamuccaya available to us for this part of that text (KS/Gu_1) seems to give the series only incompletely, so we cite the printed Paddhati, p. 67: येऽप्स्वन्तरग्नयः प्रविष्टा आयुर्हेदं तानति सृजामि । येऽप्स्वग्नयोऽति तान् सृजामि म्रोकं खनिं तनूदूषिम् ॥ यो व आपोऽग्निराविवेश स एष यद्वो घोरं तदेतत् ॥ [येऽप्स्वन्तरग्नयः प्रविष्टा वर्चोहेदं तानति सृजामि । येऽप्स्वग्नयोऽति तान् इत्यारभ्य तनूदूषिं यावत् ॥ इत्थं तेजोहा, सहोहा, यशोहा, बलहा, प्राणहा, सर्वहा, सर्वंसर्वहा, मन्त्रे आयुर्हास्थले संयोज्य पठनीयः । अन्यत्सर्वं पूर्ववत् ।] We have made corrections for individual words, but assume that the editor of the Paddhati has been unfaithful to the structure of his manuscript source(s), and that a portion like that which we print in brackets ought to be placed between the first and second mantras (so that the second becomes the last); our ms. entirely omits the *ūha*s, giving only the first two mantras seen in the printed Paddhati, then goes on straight to यच्छिवं तदिह 2–3 यच्छिवं तदिह Unidentified. PVSP, p. 67 4 हिरण्यवर्णाः PS 1.25 4 आपो अद्यानु (!) PS 1.33 4 यददः सम् PS 3.4 4–5 को वः पश्चात् PS 6.3 5 एन्द्रो बाहुभ्याम् PS 14.1–2 5 सस्रुषीः PS 19.4.10–12 5 आपो हि ष्ठा PS 19.45.8–10 6 अप्सु ते राजन् PS 20.33.4–6 6 मा न आपः PS 20.60.3–4

---

1 होता] NiKu, om. Gu_1, lac. Gu_2
1 ऽप्स्वन्तरग्नय] NiKu, ऽप्स्वन्तरग्नःयः प्रविष्टा Gu_1, lac. Gu_2
2 °र्वेदैर्बहिर्दक्षिणस्यां] corr., °र्वेदैबर्हिर्दक्षिणस्यां Ni, °र्वेदैर्बर्हिर्दक्षिणस्यां Ku, °र्वेदैर्बहिर्दक्षिस्यां Gu_1, lac. Gu_2
2 °मनवच्छिन्न°] corr., °मनविच्छिन्न° NiKu, °मन्नवच्छिन्न° Gu_1, lac. Gu_2
3 वरुण] $KuGu_1$, वसव Ni, lac. Gu_2
4 आपस्तुतौ] NiKu, आपः स्तुतौ Gu_1, lac. Gu_2
5 एन्द्रो] NiKu, इन्द्रो Gu_1, lac. Gu_2
6 तृचे] NiKu, इत्यृचे Gu_1, lac. Gu_2
6 राजन्निति] Ku, रान्निति Ni, राजनिति Gu_1, lac. Gu_2
6 तिस्रः] $KuGu_1$, तिः Ni, lac. Gu_2
6 इति द्वे ऋचौ] Ni, इति द्वे Ku, उभे ऋचौ Gu_1, lac. Gu_2
6 एतेनापां°] Ni, एतेषां Ku, अनेनापां° Gu_1, lac. Gu_2
7 प्राञ्जलिरभिष्टूयात्] corr., प्राञ्जलिभि{•}रष्टुयात् Ni, प्राञ्जलिभिरभिष्टुयात् Ku, प्राञ्जलिरभिष्टुयात् Gu_1, lac. Gu_2
8 भण्यन्ते] $NiGu_1$, ण्यन्ते Ku, lac. Gu_2
9 मालुकापत्र] Ni, मालुंकापत्र Ku, वालुकापत्र Gu_1, lac. Gu_2

लाङ्गलादुद्धृता मृच्च वल्मीकसारमृत्तिका ।
प्रागग्रास्तिसृभिर्दूर्वा कुशः पालाशपत्रकम् ॥
धान्यं यव इमाः शान्त्योषधयो दश पञ्च च ॥

अथ द्रव्योपकल्पकः पलाशपत्रे शिवाडिपत्रे वा एता ओषधीः प्रक्षिप्य पुटिकां कृत्वा
कुशयुग्मेनाबध्नीयात् । कंसपात्रजलेन संप्रोक्ष्य हस्ते गृह्णीयात् । ततो याजको यद-
Gu$_1$ 26v हं वाजयन्नित्यृचा द्रव्योपकल्पकहस्तात्पुटिकां गृहीत्वा दक्षिणहस्ते आधाय ॐ सर्वा
इमा ओषधय इति ब्रह्मपार्श्वस्थसदस्यं पृच्छति । स ॐ सर्वा इति प्रतिवचनं ददाति ।
ॐ विश्वामित्र ऋषिर्देवी गायत्री छन्दः सविता देवता ओषध्यभिमन्त्रणे विनियोग इति
Ni 22r ध्यात्वा तत्सवितुरित्यृचा । ॐ सोम ऋषिरनुष्टुप्छन्द ओषधयो देवता अभिमन्त्रणे विनि-
योग इति ज्ञात्वा । या जाता इति द्वे कण्डिके । या बभ्रव इति तिस्रः कण्डिकाः । या
ओषधयः सोमराज्ञीरित्येकेति तृचं सूक्तम् । इत्यौषधिस्तोत्रगणेन पुटिकास्था ओषधीः
परिब्रूयात् । परिवचनमभिमन्त्रणमित्यर्थः । कंसपात्रे ता ओषधीः प्रक्षिप्य । ततः
पुनर्महाव्याहृतिसावित्रीशान्तीत्युक्त्वा ।

ॐ वरुण ऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दः सूर्यो देवता परिवचने विनियोग इति बुद्ध्वा । शं नो

5–6 यदहं वाजयन् PS 11.6.7 9 तत्सवितुः ṚV 3.62.10 10 या जाताः PS 11.6–7 10 या बभ्रवः PS 16.12–14 10–11 या ओषधयः सोमराज्ञीरित्येका PS 19.12.4–6 75.14–76.1 शं नो देवीः PS 1.1 (according to the Karmasamuccaya / PVSP, p. 76, two *kaṇḍikā*s, 1.1 and 1.2, are intended)

---

1 लाङ्गला॰] NiKu, लाङ्गिला॰ Gu$_1$, lac. Gu$_2$
1 वल्मीकसारमृत्तिका] corr., वल्मिकसामृत्तिका Ni, वल्मिकसारमृर्त्तिका Ku, वल्मिकसारमृत्तिका Gu$_1$, lac. Gu$_2$
2 पालाशपत्रकम्] NiKu, पलाशपत्रकं Gu$_1$, lac. Gu$_2$
3 धान्यं] NiKu, धन्यं Gu$_1$, lac. Gu$_2$
4 पलाशपत्रे] Ni, पालाशपत्रे Ku, पालाशंपत्रे Gu$_1$, lac. Gu$_2$
5 कंसपात्रजलेन ॰॰॰ गृह्णीयात् ।] Ku here presents a garbled text: कंसपात्रे जलेन संप्रोक्ष हस्ते गृह्णीयात् ॥ पात्रे जलेन संप्रोक्ष
5 कंसपात्रजलेन] Gu$_1$, कंसपात्रे जलेन NiKu, lac. Gu$_2$
5 संप्रोक्ष्य] Ni, संप्रोक्ष Ku, प्रोक्ष्य Gu$_1$, lac. Gu$_2$
6 द्रव्योपकल्पकहस्तात्पुटिकां गृहीत्वा] corr., द्रव्योपकहस्तात्पुटिकां गृहीत्वा Ni, द्रव्योपकल्पहस्ते पुटिकां गृहीत्वा Ku, द्रव्योपकल्पकहस्तेद्गृहीत्वा Gu$_1$, lac. Gu$_2$
7 ओषधय] NiGu$_1$, ओषधीय Ku, lac. Gu$_2$
7 सर्वा इति] em., सर्वेति NiGu$_1$Gu$_2$, सर्वे इति Ku
8 ऋषिर्देवी गायत्री] Ni, ऋषिर्देवी गात्री Ku, ऋषिर्गायत्री Gu$_1$, ऋषिर्देवि गायत्रि Gu$_2$
8 ओषध्यभिमन्त्रणे विनियोग] NiKuGu$_2$, om. Gu$_1$
9 ध्यात्वा] NiKu, ज्ञात्वा Gu$_1$, स्मृत्वा Gu$_2$
9 ओषधयो देवता] Ni, ओषधीर्देवता Ku, ओषधयो देववता Gu$_1$, ओसधयो देवता Gu$_2$
11 ॰राज्ञीरित्येकेति तृचं] Ni, ॰राज्ञीरित्येके त्यृचं KuGu$_2$, ॰राज्ञीरित्येकेतियृचं Gu$_1$
11 ॰गणेन पुटिकास्था] NiKu, ॰गणेनौषधीपुटिकास्था Gu$_1$, गणेन पुटीकास्था Gu$_2$
12 ॰वचनमभिमन्त्रणमित्यर्थः] NiKu, ॰वचनभिमन्त्रणं Gu$_1$, वचनंमभिमन्त्रणंमित्यर्थः Gu$_2$
12 ततः] NiGu$_1$Gu$_2$, om. Ku
13 पुनर्महा॰] Ku, पुनःर्म्महा॰ Ni, पुनर्मांहा॰ Gu$_1$, +पुन+र्महा॰ Gu$_2$
14 बुद्ध्वा] NiGu$_2$, ध्यात्वा Ku, बुधा Gu$_1$

देवी शं न इन्द्राग्नी इति द्वे कण्डिके । शं मा वात इत्यृक् । शान्ता द्यौरिति कल्प-
जा कण्डिका । एतैः शान्तिगणनामभिः पुनर्महाव्याहृतिसावित्रीशान्तिभिश्च पर्याह ।
तदनन्तरं सावित्रीं द्विः परिवदेत् । ततः कर्ता अग्नेरुत्तरतः प्रधानवेदिमध्ये अङ्गारमा- Ku 24v
हृत्य । तत्र सोमाय स्वाहेति मन्त्रेण शान्त्युदकं हस्तेन सकृज्जुहोति । तदङ्गारमन्यतः
क्षिप्त्वा हस्तं प्रक्षाल्य । ततः परि प्रागादिति द्वाभ्यामृग्भ्यां द्विरावृत्त्या शान्त्युदकेनाग्निं
संप्रोक्ष्य । ततो जीवा स्थेति चतस्र इन्द्र जीवेत्येका आभिजीवन्तीसंज्ञाभिर्ऋग्भिः कंस-
पात्रस्थजलं मन्त्रावृत्त्या द्विरभिमन्त्र्य । तज्जलं कियद्गृहीत्वा सकृदाचामेत् । अपरमुदकं Gu$_1$ 27r
गृहीत्वात्मानमभ्युक्ष्य । वेदिं सम्भारांश्च सिञ्चति । शान्त्युदकेनाचमनाभ्युक्षणमात्रं Gu$_2$ 25r
करोति । अन्योदकेन स्मार्तमाचमनं करोतीति सर्वत्रैवं कार्यम् । इति पूर्वतन्त्रे शान्त्युदकं
समाप्तम् ।

अथ कर्ता बर्हिश्छेदनार्थं कुशस्थानकृतगमनः । कुशदेशं प्राप्य । प्रक्षालितकरचरण- Ni 22v

---

1 शं न इन्द्राग्नी PS 12.16–17 1 शं मा वातः PS 20.34.1 1 शान्ता द्यौः ŚS 19.9 5 परि प्रागात् PS 10.1.12–13 6 जीवा स्थ PS 19.55.12–15 6 इन्द्र जीव PS 20.43.1

1–2 कल्पजा] NiGu$_1$Gu$_2$, om. Ku
2 पुनर्महा◦] NiKu, पुनर्माहा◦ Gu$_1$, पुनर्म◦ Gu$_2$
3 अग्नेरुत्तरतः] KuGu$_2$, अग्नेऋत्तरः Ni, अग्नेऋत्ततः Gu$_1$
3–4 अङ्गारमाहृत्य] NiKuGu$_2$, अङ्गारङ्कां माहत्य Gu$_1$
4 हस्तेन] NiKuGu$_2$, om. Gu$_1$
4–5 ◦मन्यतः क्षिप्त्वा] NiKu, ◦मन्यत क्षिप्य Gu$_1$, अन्यन्य क्षिप्त्या Gu$_2$
5 हस्तं प्रक्षाल्य] KuGu$_2$, हस्तं प्रिक्षाल्य Ni, om. Gu$_1$
5 परि] NiKuGu$_1$, प्ररि Gu$_2$
5 द्वाभ्यामृग्भ्यां द्विरावृत्त्या शान्त्युदकेनाग्निं] corr., द्वाभ्यामृग्भ्यां द्विरावृत्या शान्त्युदकेनाग्निं NiKu, द्वाभ्यांमृगुभ्यां अग्निं द्विरावृत्या शान्त्युदकेन Gu$_1$, द्वाभ्यामृग्भ्यां द्विरावृत्या शान्त्युदकेनाग्नि Gu$_2$
6 स्थेति] NiKuGu$_1$, स्तेति Gu$_2$
6 ◦त्येका आभिजीवन्तीसंज्ञाभिर्ऋग्भिः] corr., ◦त्ये आभिजीवन्तीसंज्ञाभिर्ऋग्भिः Ni, ◦त्येका अभिजीवन्तीसंज्ञाभिर्ऋग्भिः Ku, ◦त्यका आभिजीवन्तीसंज्ञाभिर्ऋग्भिः Gu$_1$, ◦त्येका एताभिः Gu$_2$
6–7 कंसपात्रस्थजलं] NiKuGu$_2$, कंसपात्रजलं Gu$_1$
7 कियद्गृ◦] NiKu, किंचिदगृ◦ Gu$_1$, सकृद्गृ◦ Gu$_2$
7 ◦चामेत्] Ni, ◦चामयेत् Ku, ◦चामेत Gu$_1$, ◦चमेत् Gu$_2$
8 ◦त्मानमभ्युक्ष्य] NiGu$_1$, ◦त्मानमभ्युक्ष Ku, आसनमभ्युक्ष्य Gu$_2$
8 वेदिं सम्भारांश्च सिञ्चति] corr., वेदिं सम्भारांश्च सिञ्चतिति Ni, वेदिसम्भारांश्च सिञ्चति Ku, वेदिं सम्भारांश्चासिञ्चतीति Gu$_1$, वेदिम्भारा सिञ्चति ॥ ति Gu$_2$
8 ◦चमनाभ्युक्षणमात्रं] NiKuGu$_2$, ◦चमनाभ्युक्षमात्र Gu$_1$
9 अन्योदकेन] NiKuGu$_1$, अन्योदके Gu$_2$
9 सर्वत्रैवं] NiGu$_2$, सर्वत्रैकं Ku, सर्वत्र Gu$_1$
9 पूर्वतन्त्रे] NiKuGu$_2$, तन्त्राध्याये Gu$_1$
11 कर्ता] NiKu, om. Gu$_1$, कर्त्त Gu$_2$
11 बर्हिश्छेदनार्थं] NiGu$_1$, बर्हि{श्छ}छेदनार्थं Ku, बर्हिछेदनार्थं Gu$_2$
11 ◦स्थानकृतगमनः] NiKuGu$_1$, ◦स्थानं कृतं गमनं Gu$_2$

वदनः । अव्यसश्चेत्युक्त्वा । इदं विष्णुरिति कल्पजार्धर्चेन बर्हिश्छेत्तुं गन्धपुष्पादिना संपूज्य । स्पृष्ट्वा विष्णुमनुज्ञापयेत् । ततः कुशान् तूष्णीं मूलानि छित्त्वा । भिन्नदग्धच्छिन्नशुष्कातिदीर्घातिह्रस्वातिसूक्ष्मातिस्थूलातिरिक्तान् गोकर्णप्रमाणांस्तानादाय । सोम इदं संनहतामित्यवसानेन मध्यप्रदेशे दक्षिणावर्तेन सुदृढं कुशद्वयेनान्येन वा संनह्य । दैवं बर्हिरित्यवसानेन यत्किंचिद्विरुद्धं स्तरणायोग्यं वामकरेण परिजह्यात् । तत उदकपात्राम्भः समालभ्य । सहस्रवल्शेत्यवसानेन शिरसादारभ्य पादतलावसानं आत्मानं
Ku 25r दक्षिणपाणिना स्पृशेत् । आ प्यायन्तामिति सार्धर्चेन छिन्नानि दर्भमूलानि परितो जलेन
Gu$_1$ 27v सिक्तानि प्रारोहणाय । तत्स्पृष्ट्वानुमन्त्रयेत् । यस्मात्कोशादिति कृत्वा । कुशदेशमुत्सृज्य
Gu$_2$ 25v होमालयमागच्छति । तथा च परिभाषायाम् ।

---

1 अव्यसश्च PS 19.35.2 1 इदं विष्णुः Unidentified. The *sakalapāṭha* is given at PVSP, pp. 79–80: इदं विष्णुरनुजानाद्वर्हिर्या द्विषद्विष एतः पुरस्तात् ॥ (text exactly as printed; ms. KS/Gu$_1$ reads एताः but otherwise has the same obscure text; in any case the mantra is not to be identified as ŚS 7.26.4) 3–4 सोम इदं संनहताम् Unidentified. The *sakalapāṭha* is given at PVSP, p. 80 (as printed): सोम इदं संन्नहतां ब्रतेन प्रदक्षिणं जज्ज्बनास्तत्प्रजाबत् । 4–5 दैवं बर्हिः Cf. TS 1.1.2.1i. A *sakalapāṭha* with insignificant variants is given at PVSP, p. 80. 6 सहस्रवल्शाः Cf. TS 1.1.2.1i–2. A *sakalapāṭha* with insignificant variants is given ibid. 7 आ प्यायन्ताम् Unidentified. The *sakalapāṭha* is given at PVSP, p. 80 (as printed): आ प्यायन्तामोषधयः पृथिव्या दर्भा बध्नन्तु बीरुधाम् । तेन ओषथीनां बीर्य्यं लक्ष्मीर्बलं बले । ताभि र्बोभृगबः प्राणान् परिषिञ्चन्तु तेजसा ॥ 8 यस्मात्कोशात् PS 19.35.3

---

1 कल्पजार्धर्चेन] corr., कल्पजार्द्धर्चेन Ni, कल्पजार्द्धर्च्चेन KuGu$_1$, कल्पजाधर्च्चेन Gu$_2$
1 बर्हिश्छेत्तुं] NiGu$_1$, बर्हित्शेत्तुं Ku, बर्हिश्छेदनं : तं Gu$_2$
2 स्पृष्ट्वा] NiKuGu$_1$, स्पृष्टा Gu$_2$
2 तूष्णीं] Ni, तूष्णी Ku, तूष्णा Gu$_1$, तूष्णि Gu$_2$
2–3 °च्छिन्नशुष्कातिदीर्घातिह्रस्वातिसूक्ष्मातिस्थूलातिरिक्तान्] corr., °छिन्नशुष्कातिह्रस्वातिसूक्ष्मातिस्थूलातिरिक्तान् Ni, °छिनशुष्कातिह्रस्वातस्थूसूक्ष्मस्थूलाऽतिरिक्तान् Ku, °सुष्कातीदीर्घातिह्रस्वातिसूक्ष्मातिस्थूलातिरक्त्रान् Gu$_1$, °छिन्नशुष्कातिदीर्घातिह्रस्वाति {स्म} सूक्ष्मातिस्थुलातिरिक्तन् Gu$_2$
3 °प्रमाणांस्तानादाय] NiGu$_2$, °प्रमाणं ह्वादाय Ku, °प्रमाणंस्तानादाय Gu$_1$
4 दक्षिणावर्तेन] KuGu$_1$, दक्षिणाप्रवर्त्तने Ni, दक्षिणावर्त्तन Gu$_2$
4 सुदृढं] NiKuGu$_1$, सदृढं Gu$_2$
5 यत्किंचिद्विरुद्धं] Gu$_2$, यत्किंचिद्विद्धं Ni, यत्किंचिद्विॠद्धा Ku, यत्किंचद्विॠद्धं Gu$_1$
5 परिजह्यात्] NiGu$_1$, परिकल्प्य जह्यात् Ku, परिजह्यात Gu$_2$
5–6 उदकपात्राम्भः] Ku, उकपात्राम्भः Ni, उदपात्राम्भः Gu$_1$, ॠदपाम्भः Gu$_2$
6 सहस्रवल्शे°] NiKu, सहस्रेवल्शे° Gu$_1$, सहश्रवलिशे° Gu$_2$
6 शिरसादारभ्य] KuGu$_1$Gu$_2$, शिरसारभ्य Ni
7 प्यायन्तामिति] NiGu$_1$Gu$_2$, प्ययन्तामिति Ku
7 छिन्नानि] NiKuGu$_1$, छिर्न्नानि Gu$_2$
7 परितो] NiKuGu$_2$, परितः परितः Gu$_1$
8 तत्स्पृष्ट्वा°] NiKu, तस्फष्टा° Gu$_1$, तं स्पृष्टा° Gu$_2$
8 °दिति कृत्वा] NiKuGu$_2$, °दित्यृचा Gu$_1$
8 °मुत्सृज्य] Ni, °मृत्यज्य KuGu$_1$, °मुत्सृर्य्य Gu$_2$
9 होमालयमागच्छति] corr., होमालयमागछति NiGu$_1$, °होमालयमागतिः Ku, होमालयोमा{●●}गछति Gu$_2$

छिन्नमूलाः कुशा ज्ञेयाः समूलाः कुतपाः स्मृताः ।
उपमूलास्तथा दर्भाः पुष्पिता बर्हिषः स्मृताः ॥
पूर्वानीतस्य दर्भस्य कुर्यान्मूलयुतस्य च ।
लवनादिकसंस्कारं गृहस्थितस्य मन्त्रतः ॥
पृथग्भूतेऽप्यवयवे संस्कृते मणिवृक्षवत् ।
यत्र तत्र स्थितो वापि संस्कृतोऽवयवी भवेत् ॥
तथा च श्रूयते लोके वर्धन्ते केशिनः कचाः ।
लूनानामेव केशानां विशिष्टस्थानसंश्रयादिति ॥

तथा चावयविनियुक्तानां इदं विष्णुरित्यादिमन्त्राणामवयवे विनियोगो न दुष्यति । Ni 23r
इति बर्हिश्छेदनम् ।

अथ होता वेदेः पश्चिमभागे पूर्वाभिमुख उपविश्य । तत अभिवृष्टा इत्यृचा प्रस्तरणाय शान्त्युदकेन बर्हिः संप्रोक्ष्य । विमुञ्चताद्वरुणो ग्रन्थिमित्यृचा कुशमुष्टिबन्धनरज्ज्वां ग्रन्थिं फेटयित्वा तां विमुच्य । दक्षिणहस्ते कुशान् संगृह्य । स्तृणीत बर्हिरिति चतस्र

11 अभिवृष्टाः PS 16.21.6   12 विमुञ्चताद्वरुणो ग्रन्थिम् Unidentified. The *sakalapāṭha* is given in PVSP, p. 80 (emended, all sources मुञ्चतां): वि मुञ्चताद्वरुणो ग्रन्थिमेतं सोमेन यो ग्रथित ओषधीनाम् । तमेतममृतेन सिक्तमापो मुञ्चन्तु मातरः ॥   13 स्तृणीत बर्हिः Some elements of these four stanzas are known at ŚS 7.99.1, TS 1.3.7.2c, KauśS 108.2, etc. The *sakalapāṭha* is given in PVSP, pp. 81–82 (corrected): स्तृणीत बर्हिः परि धत्त वेदिं जामिं मा हिंसीरमुया शयानाम् । दर्भैः स्तृणीतैर्हरितैः सुपर्णैर्निष्का एते यजमानस्य सन्तु ॥ १ ॥ परि स्तृणीहि परि धेहि वेदिं मा जामिं मोषीरमुया शयानाम् । होतृषदनं हरितं हिरण्ययं रुक्मा एते यजमानस्य सन्तु ॥ २ ॥ परि स्तृणीत परि धत्त वेदिं पश्चात्प्राञ्चं नि बोधत । वेत्त वेदिं तथा बर्हिर्वासो यज्ञे न उत्तमम् ॥ ३ ॥ तृणानि वेदिं बहुलां सुमध्यमां वासो ह्येतत्कवयो वेदयन्ते । तत्रा पुत्रैः पशुभिस्तनूभिरनग्नाः सन्तु यजमानस्य कामाः । मा यज्ञं हिंसिष्ट मा यज्ञपतिम् ॥ ४ ॥

2 बर्हिषः] Gu$_1$, बहिषः Ni, बहिष Ku, बर्हिषं Gu$_2$
3 पूर्वानीतस्य दर्भस्य] NiKuGu$_1$, पूर्वाणि तस्य दर्भास्य Gu$_2$
4 गृहस्थितस्य] NiGu$_1$Gu$_2$, गृहस्थितस Ku
5 पृथग्भूतेऽप्यवयवे] NiGu$_1$, पृथग्भूतेप्यवयवे Ku, पृथग्भूतेण्यवयवे Gu$_2$
5 संस्कृते मणिवृक्षवत्] NiGu$_1$, संस्कृते ण्यवक्षजत् Ku, सस्कृते मणिवृक्षवत् Gu$_2$
8 लूनानामेव] KuGu$_1$, नूनानामेव Ni, लुकानामेव Gu$_2$
8 विशिष्ट°] NiKuGu$_2$, विष्ट° Gu$_1$
9 चावयविनियुक्तानां] corr., चावयविवियुक्तानां Ni, चवयविनियुक्तानां च Ku, चावायविनियुक्ता {त्यां} नां Gu$_1$, वयवीनियुक्ताना Gu$_2$
9 न दुष्यति] NiKuGu$_1$, नुदिस्यति Gu$_2$
11 पश्चिमभागे] NiKuGu$_2$, पश्चिमे Gu$_1$
11 °मुख उपविश्य] em., °मुखोपविश्य NiKuGu$_1$Gu$_2$
11 तत] NiKu, om. Gu$_1$, ततः Gu$_2$
11 अभिवृष्टा] Ku, अभिसृष्टा Ni, अभिवृष्टा ओषधय Gu$_1$, रभिवृष्टा Gu$_2$
12 विमुञ्चताद्वरुणो] em., विमुञ्चतां वऋणो NiKu, विमुञ्चता वऋणो Gu$_1$, विमुञ्चतामित्यृचा ॥ विमुञ्चता वऋणो Gu$_2$
12 ग्रन्थिमित्यृचा] NiKu, ग्रन्थिमेतदित्यृचा Gu$_1$, ग्रन्थीमित्यृचा Gu$_2$
13 °टयित्वा] NiKuGu$_1$, °टयति ॥ त्वा ॥ Gu$_2$
13 °हस्ते कुशान्] NiKuGu$_1$, °हस्तेन कुसान Gu$_2$
13 संगृह्य] NiKuGu$_2$, संगह्य Gu$_1$
13 स्तृणीत] KuGu$_1$, स्तृणी Ni, स्तृणित Gu$_2$

ऋचः वनस्पतय इत्यवसानं बृहस्पतिर्ब्रह्मेत्यृक् । एतान् केवलोदात्तस्वरेण पठितान् सं-
Gu$_2$ 26r प्रेषणमन्त्रान् जपेदृत्विक् । मन्त्रानेकस्वरेणेति वचनात् । परिभाषायाम् ।

> मन्त्रानेकस्वरेणैव संप्रेष्याज्ञानवाचने ।
> त्रैस्वरेण प्रयुञ्जीत जपहोमादिकर्मसु ॥
> पठ्यते यत्र चैकेन स्वरेणोदात्तकेन वै ।
> तदेकश्रुतिपाठः स्याद्युज्यते वाचनादिषु ॥

यथा ।

> Gu$_1$ 28r मन्त्रो हीनः स्वरतो वर्णतो वा मिथ्या प्रयुक्तो न तमर्थमाह ।
> Ku 25v स वाग्वज्रो यजमानं हिनस्ति यथेन्द्रशत्रुः स्वरतोऽपराधादिति ॥

अत्र जपानन्तरं सदस्याः कर्तारं स्पृष्ट्वा स्तृणन्ति । सदस्याभावेऽन्ये ब्राह्मणा वा । केषांचिदभावे कर्ता स्वयमेव स्तृणाति । कथम् । ईशानकोणादारभ्य वायव्यकोणान्तं

---

1 वनस्पतयः PS 5.16.3cd 1 बृहस्पतिर्ब्रह्मा GB 2.1.1; KauśS 3.8, 137.40

---

2 मन्त्रानेकस्वरेण Cf. p. 53.

8–9 Cf. Vyākaraṇamahābhāṣya, Paspaśāhnika 4.3 (vol. I, p. 2, l. 11–12): दुष्टः शब्दः स्वरतो वर्णतो वा मिथ्या प्रयुक्तो न तमर्थमाह । स वाग्वज्रो यजमानं हिनस्ति यथेन्द्रशत्रुः स्वरतोऽपराधात् ॥

---

1 बृहस्पतिर्ब्रह्मेत्यृक्] Ku, बृहस्पतिब्रह्मेत्यृक् Ni, बृहस्पतिब्रह्मे इत्यृक् Gu$_1$, बृहस्पर्बह्मेत्यृक् Gu$_2$
1 °स्वरेण] NiKuGu$_1$, °स्वरेणे Gu$_2$
2 °स्वरेणेति] NiKuGu$_2$, °स्वरेणति Gu$_1$
2 वचनात्] KuGu$_1$Gu$_2$, वचनानात् Ni
3–4 मन्त्रा °°° कर्मसु] This verse (which occurred previously in this chapter, p. 53) is omitted here in Gu$_1$
3 °वाचने] NiKu, lac. Gu$_1$, °वाचके Gu$_2$
5–6 स्वरेणोदात्तकेन °°° श्रुतिपाठः] corr., स्वरेणोदात्तकेन वै । तेदेकश्रुतिपाठः Ni, स्वरेणोदात्तकेन वै ॥ तदेवः श्रुतिपाठ Ku, स्वरेणोपदेवश्रुतिपाठः Gu$_1$, स्वरेणोदात्तकेन वै ॥ तदेकः श्रूतिपाठ Gu$_2$
6 स्याद्युज्यते] NiGu$_1$Gu$_2$, स्याद्युज्यातो Ku
6 वाचनादिषु] NiKu, वाचनादिषुति Gu$_1$, वचनादिषु Gu$_2$
8 स्वरतो] KuGu$_1$Gu$_2$, स्वरेतो Ni
8 वर्णतो] KuGu$_1$Gu$_2$, om. Ni
8 तमर्थमाह] NiGu$_1$Gu$_2$, चमर्थमाह Ku
9 वाग्वज्रो] NiKuGu$_1$, वाग्व{तो}क्त्रो Gu$_2$
9 यजमानं] NiKu, यक्रमानं Gu$_1$, यजमान Gu$_2$
9 यथेन्द्रशत्रुः] NiKu, तथेन्द्रशत्रुः Gu$_1$, यथेन्द्रतुः Gu$_2$
10 सदस्याः कर्तारं स्पृष्ट्वा] NiKuGu$_2$, सन्दस्यास्तदन्वाल{ध्व}ब्धेन Gu$_1$
10 सदस्याभावेऽन्ये] NiGu$_2$, सदस्याभावेऽन्यत्र Ku, अन्य Gu$_1$
11 केषांचिदभावे] NiKu, अभावे Gu$_1$, केषाचिदभावेऽने ब्राह्मणा वा ॥ केषचिदभावे Gu$_2$
11 कर्ता स्वयमेव] NiKuGu$_2$, स्वयं वेदिं Gu$_1$
11 स्तृणाति] KuGu$_2$, स्तृणान्ति Ni, परिस्तृणाति Gu$_1$
11 कथम्] NiKuGu$_2$, कथं स्तृणाति Gu$_1$

पूर्वोत्तराग्राभ्यां द्वौ द्वौ कुशपत्रेणाविच्छिन्नम् । एवं त्रिः पञ्च सप्तावृतं वेति स्तृणाति । अयुग्मोपलक्षणमेतत् । यजमानस्य कामसम्पत्तयेऽग्निं परिस्तृणीयुरिति ।

तदनन्तरं बर्हिःशेषैः किंचित्कुशैः शान्त्युदकाङ्गतया ब्रह्मणि स्थापिते । इदानीं Ni 23v
तन्त्रस्य पूर्वाङ्गत्वेन पुनर्ब्रह्मपात्रस्थापितुं विष्टरासनं कल्पयित्वा । ब्रह्मपात्रं तु ताम्ब्रेणैव कार्यम् । परिभाषायाम् ।

> ब्रह्मपात्रमिति ख्यातं ताम्ब्रेण कृतमक्षयम् ।
> मूढोऽपि नान्यतः कुर्यात्सर्वं तन्निष्फलं भवेदिति ॥

वचनात्ताम्ब्रेणैव कर्तव्यमिति । पूर्ववदिममासादमित्यादि ब्रह्मजपान्तं कर्म करोति । Gu$_2$ 26v
कश्चिदेवं कर्म न स्पृहयति ।

ततः कर्ता पातं मा द्यावापृथिवी अद्याह्न इत्येतावता मन्त्रेण पृथक्पृथक् द्यावा-

---

10 पातं मा द्यावापृथिवी अद्याह्नः KauśS 137.41 (em. BLOOMFIELD 1902: 514)

---

2 यजमानस्य कामसम्पत्तये परिस्तृणीयुः Unidentified.
8 इममासादमित्यादि ब्रह्मजपान्तं कर्म Cf. pp. 71–73.

---

1 पूर्वोत्तराग्राभ्यां] NiKuGu$_1$, पूर्वोत्तराभ्यां Gu$_2$
1 °पत्रेणाविच्छिन्नम्] NiKuGu$_1$, °पत्राविछिन्न Gu$_2$
1 त्रिः पञ्च सप्तावृतं वेति] NiKu, द्विरावृतं त्रिरावृतं पञ्चावृतं सप्तविति वा Gu$_1$, त्र पञ्च सप्तावृतं वेति Gu$_2$
2 यजमानस्य] em., यजमानश्च NiKuGu$_1$Gu$_2$
2 कामसम्पत्तये] Ku, कामसम्पत्तपे Ni, कामसम्पतये Gu$_1$, कामसमपत्राये Gu$_2$
2 परिस्तृणीयुरिति] corr., परिस्तृणीपुरिति Ni, परिस्तृणीरिति Ku, परिस्तृणीयुरिति श्रुतिः Gu$_1$, परिस्तृणीयरिति Gu$_2$
3 किंचित्कुशैः] Ku, किञ्चिकुशैः NiGu$_2$, किञ्चत्कुशैः Gu$_1$
3 शान्त्युदकाङ्गतया] KuGu$_1$Gu$_2$, शान्त्युदकाङ्गतप्रा Ni
3 ब्रह्मणि] NiGu$_1$Gu$_2$, तत्पात्रब्रह्मणि Ku
4 तन्त्रस्य] Gu$_1$Gu$_2$, मन्त्रस्य NiKu
4 पुनर्ब्रह्म°] NiKuGu$_1$, र्ब्रह्म° Gu$_2$
4 °स्थापितुं] Gu$_1$Gu$_2$, °स्थापितं NiKu
4 विष्टरा°] NiKuGu$_2$, वष्टरा° Gu$_1$
4 तु] NiKuGu$_2$, om. Gu$_1$
4 ताम्ब्रेणैव] Ni, ताम्ब्रैणैव Ku, तामन्द्रेणैव Gu$_1$, ताम्रेणैव Gu$_2$
6 ब्रह्मपात्र°] KuGu$_1$Gu$_2$, ब्रह्मपत्र° Ni
6 ख्यातं] NiKuGu$_1$, ख्यान्तं Gu$_2$
6 ताम्ब्रेण] KuGu$_1$, ताम्ब्रपात्रेण Ni, ताम्रेण Gu$_2$
7 कुर्यात्सर्वं तन्निष्फलं] NiGu$_1$, कृत्वात्सर्वं तं निष्फलं Ku, कुर्यात्सर्वन्तं निस्फलं Gu$_2$
8 वचनात्ताम्ब्रेणैव कर्तव्यमिति] NiKu, वचनादवस्यं ताम्ब्रपात्रं कार्यं Gu$_1$, वचनाताम्रेणैव कर्त्तव्यमितिः Gu$_2$
9 कश्चिदेवं] NiGu$_1$Gu$_2$, कश्चिवेदं Ku
9 स्पृहयति] em., स्पृहयन्ति NiGu$_1$, स्पृहन्ति Ku, स्पृहयंति Gu$_2$
10 ततः कर्ता पातं] NiKuGu$_2$, om. Gu$_1$
10 अद्याह्न] NiKuGu$_2$, अद्यान्न Gu$_1$
10 पृथक्पृथक्] NiKuGu$_1$, पृथक् Gu$_2$

पृथिव्यौ समीक्षते । लोककृतावित्यवसानेन सभ्यावसथ्यावीक्षते । सभ्यावसथ्याविति सत्रिणां गृहेऽग्निविशेष इति । तयोरभावे मनसा ध्यायन् जपमेव कुर्यात् ।

तत ऋषीणां प्रस्तर इत्यवसानेनाग्नेः पश्चिमप्रदेशे पूर्वस्थापितपरिग्रहाभिधान-कुशमुष्टिसीतालक्षणकृतकुशसमिधोपरि प्रस्तरसंज्ञं कुशगुच्छं दक्षिणमूलकं संस्थाप्य । तस्मिन् प्रस्तरोपरि समिदाज्यादिहवींष्यासादयति । यैः कर्मणि यैः प्रयोजनमस्तीति ।

अथ हवींष्याह परिभाषायाम् ।

Ku 26r, Gu$_1$ 28v

आचार्याः प्राहुः सप्त हवींष्यत्र भवन्ति वै ।
आज्यं समित्पुरोडाशः पूर्णहोम उदौदनः ।
क्षीरौदनः पशुश्चैव हविराख्यास्तु सप्त वै इति ॥

अथ प्रस्तरस्य स्तरणमाहात्म्यं वक्ष्यति ।

हूयमानस्य हविषो यत्पतेत्प्रस्तरोपरि ।
हुतं तदपि जानीयाद्धोतव्यः प्रस्तरो यत इति ॥

---

1 लोककृतौ Unidentified (cf. TS 1.1.12.1g, VaitS 18.14 etc.). The *sakalapāṭha* is given in PVSP, p. 82 (emended): लोककृतौ लोकं मे कृणुतं मा मा हिंसिष्टं पाप्मानं पाप्मा मे शिवो भवतु मध्यमः । 3 ऋषीणां प्रस्तरः PS 18.45.1

---

1 °कृतावित्यव°] em., °कृता इत्यव° NiGu$_1$, °कृतादित्यव° Ku, °कृतेत्यव° Gu$_2$
1 सभ्यावसथ्यावीक्षते] Ku, सद्यावसथ्यावीक्षते Ni, सभ्यावसथ्यौ समीक्षते Gu$_1$, सभ्यावश{●}थ्यावीक्षते Gu$_2$
1–2 सभ्यावसथ्याविति सत्रिणां गृहेऽग्निविशेष इति] NiKuGu$_2$, सभ्यावसथ्यौ इति सत्रिणां पश्चाग्नीनां मध्येऽग्निविशेषः Gu$_1$
2 तयोरभावे] NiGu$_1$Gu$_2$, तभावे Ku
3 तत] NiKuGu$_2$, तत्र Gu$_1$
3 प्रस्तर] NiKuGu$_2$, प्रस्तत्रृषि Gu$_1$
4 °कुशमुष्टि°] em., °कुशमुष्टिः NiGu$_1$, °कुशमुष्टीः Ku, °कशमुष्टिः Gu$_2$
4 °समिधोपरि] NiGu$_1$Gu$_2$, °समिधोपरिग्रह Ku
4 प्रस्तरसंज्ञं] NiKu, प्रस्त्रसंज्ञं Gu$_1$, प्रस्तरसंज्ञक Gu$_2$
4 कुशगुच्छं] NiKu, कुशगुछिं Gu$_1$, कुशपूछं Gu$_2$
4 दक्षिणमूलकं] NiKu, दक्षिणमूलं Gu$_1$Gu$_2$
5 समिदाज्यादि°] Gu$_1$, समिदाज्याद° Ni, समिदाज्या° KuGu$_2$
5 °सादयति] NiKuGu$_1$, °सादयन्त Gu$_2$
5–9 यैः °°° सप्त वै इति] Gu$_1$ arranges this passage differently: हवींषि सप्तप्रकारा भवन्ति ॥ आचार्याः प्राहुः सप्त हवींष्यत्र भवन्ति वै ॥ आज्यं समित्पुरोडाशः पूर्णहोमे उदौदनः । क्षीरोदनः पशुश्चैव हविराख्यास्तु सप्त वै इति परिभाषायां ॥ ॥ यैः कर्मणि यैः प्रयोजनमस्ति ॥
5 प्रयोजनमस्तीति] NiGu$_1$, प्रयोनमस्तीति Ku, प्रयोजनस्त्रिति Gu$_2$
7 प्राहुः] NiKuGu$_1$, प्रादुः Gu$_2$
7 हवींष्यत्र] NiKuGu$_1$, हवींष्यत Gu$_2$
8 °त्पुरोडाशः] NiKuGu$_1$, °त्पुरोताश ॥ Gu$_2$
9 हविराख्यास्तु] NiGu$_1$, हविख्याःतु Ku, हविरा{क्षा}ख्या तु Gu$_2$
10 अथ] NiKuGu$_2$, om. Gu$_1$
10 प्रस्तरस्य] NiKuGu$_2$, प्रस्तस्य Gu$_1$
10 स्तरणमाहात्म्यं] NiGu$_1$, माहात्म्यं Ku, {त}स्तरणंमहात्म्यां Gu$_2$
11 हूयमानस्य] em., हूयमानेन NiKuGu$_1$Gu$_2$
11 यत्पतेत्प्रस्तरोपरि] Ni, यत्पतेप्रस्तरोपरि KuGu$_2$, यत्पतेप्ररस्तरोपरि Gu$_1$

ततो हावको यज्ञस्य सन्ततिरसीति दशभिः कल्पजाभिर्वेदेर्बहिरुत्तरभागे वायव्य- कोणादारभ्यापराजितां दिशं यावदविच्छिन्नेनायुग्मैः प्रागग्रैर्दर्भैः सुसंस्कृतैः सदस्यैः स्तृणाति । अन्ये श्रोत्रिया वा स्वयं वेति । तथा च पैठीनसिः । Gu₂ 27r

निधायाधः परिग्राहं हविषामुत्तरंस्ततः (?) ।
संदध्यादुत्तरं भागं सन्ततेऽथापराजित इति ॥

यन्मे छिद्रमित्यृचा ताम्रगलन्तिकानालगलिताविकलजलधारां सन्तानस्योपरि नयेत् ।

अनन्तरं प्रस्तरात्पश्चिमे वेदिसन्निधाने होतुरासनं कम्बलादिना कल्पयेत् । सर्व- सिद्धिस्तु कम्बल इति वचनात् । तदुपरि उत्तराग्रा दर्भा दातव्याः । तथा च पैठीनसिः ।

प्रस्तरात्पश्चिमेनैव कल्पयेद्धोतुरासनम् ।
तस्योपरि कुशान् दद्यात् संस्कृतान् शेषबर्हिष इति ॥

---

1 यज्ञस्य सन्ततिरसि AthPrāy 1.3:76.3–6. At PVSP, p. 83, these mantras are cited in nearly identical form. 6 यन्मे छिद्रम् PS 19.38.6

7–8 सर्वसिद्धिस्तु कम्बलः Unidentified.

---

2 °च्छिन्नेनायुग्मैः] NiGu$_2$, °छेन्नेनायुग्मैः Ku, °छन्नेनायुग्मैः Gu$_1$
2 प्रागग्रैर्दर्भैः] NiGu$_1$, प्रागग्रैर्दर्भः Ku, प्रागग्रैर्दर्भै Gu$_2$
2 सुसंस्कृतैः] NiKuGu$_1$, ससंस्कृतैः Gu$_2$
3 स्तृणाति] NiKuGu$_2$, स्तृणीत Gu$_1$
3 श्रोत्रिया] Gu$_1$, श्रोत्रियो NiKuGu$_2$
4 हविषामुत्तरंस्ततः] NiKuGu$_1$, हविस्याषुत्तरं{त}स्ततः Gu$_2$
5 संदध्यादुत्तरं] Ni, सन्दध्यादुत्तरं KuGu$_1$, सन्दधातुत्तरं Gu$_2$
5 सन्ततेऽथा°] em., सन्तिष्टेऽथा° NiKuGu$_1$, संतिष्ठेष्ठ° Gu$_2$
5 °पराजित] NiKuGu$_2$, °पराजिते Gu$_1$
6 °गलन्तिकानालगलिताविकल°] NiKuGu$_1$, °चालन्तिकानालातालिताविगल° Gu$_2$
6 सन्तान°] NiGu$_1$Gu$_2^{pc}$, सन्धान° Ku, सन्ध्यान Gu$_2^{ac}$
7 अनन्तरं] NiGu$_2$, अनन्तं Ku, ततः Gu$_1$
7 कम्बलादिना] KuGu$_1$Gu$_2$, कम्बला Ni
7–8 सर्वसिद्धि °°° वचनात्] NiKu, om. Gu$_1$, सर्वसिधिस्तु कम्बले इति वचनात् Gu$_2$
8 दर्भा] KuGu$_1$Gu$_2$, om. Ni
8 दातव्याः] NiKuGu$_2$, तादातव्याः Gu$_1$
8 पैठीनसिः] NiKuGu$_1$, पठीनसि Gu$_2$
82.9–83.1 प्रस्तरात्पश्चिमेनैव °°° चोपविश्य] This passage is not found in Ni
10 संस्कृतान्] Gu$_1$Gu$_2$, lac. Ni, संस्कृता Ku
10 °बर्हिष] KuGu$_1$, lac. Ni, °बर्हिषा Gu$_2$

तदुपरि कर्ता चोपविश्य । सव्ये पार्श्वे इति कल्पजाभ्यामृग्भ्यां कुशबन्धनरज्जुमन्यैर्बर्हिभिः पूर्वाग्रैरुत्तराग्रैर्वा प्रच्छाद्य वेदेर्दक्षिणत उत्तराग्रं निदधाति । न पितृयज्ञे । तथोदपात्रमिति कल्पजाभ्यामृग्भ्यामग्नेर्नैर्ऋतकोणे वेदेरन्तर्वर्तित्वान्नाम्नान्तरमुदपात्रं पर्युक्षणहेतुत्वात् नाम्ना पर्युक्षणं वा वेद्यामेव स्थापयति । तथा च पैठीनसिः ।

> पर्युक्ष्यन्ते च तेनैव द्रव्याणि च हवींषि च ।
> Ku 26v तद्वै पर्युक्षणं पात्रं तच्चैवान्तरमुच्यत इति ॥

---

1 सव्ये पार्श्वे Unidentified. The *sakalapāṭha* is given in PVSP, p. 84 (corrected): सव्ये पार्श्वे निदधाम्येतद्बर्हिषदः सन्नहनं पुरस्तात् । उत्तानायाः प्राङ शयानायाः सव्यं पार्श्वं दक्षिणतो नि बोधत ॥ १ ॥ तथा हि ग्रन्थिं ग्रथ्नन्तु वेधसस्तथा दृश्यन्ते प्रमदा गूहमानाः । प्रशोध्य प्राञ्चं निबध्नामि प्राञ्चं तथा विदुर्विदुषो ये मनीषिणः ॥ २ ॥ 3 तथोदपात्रम् KauśS 3.2–3; according to the *sakalapāṭha* given in PVSP, the second half of the second stanza runs differently from the reading given at KauśS 3.3 (where it starts with आपः समुद्रो). Cf. p. 84, corrected: तथोदपात्रं धारय यथाग्रे ब्रह्मणस्पतिः । सत्यधर्मा अदीधरद्देवस्य सवितुः सवे ॥ १ ॥ इहैत देवीरमृतं वसाना हिरण्यवर्णा अनवद्यरूपाः । ऋतेन पूर्णममृतस्य पात्रमास्मिन् यज्ञे ब्रह्मणा धारयामि ॥ २ ॥ See the next *pratīka*.

1–6 सव्ये पार्श्व °°° मुच्यत इति ॥] Gu$_1$ and Gu$_2$ arrange this passage differently. The Gu$_1$ reading is presented here with variants from Gu$_2$ in parentheses: ततः सव्ये पार्श्व इति द्वाभ्यामृग्भ्यां (°भ्यांमृगभ्यां) कुशबन्धनरज्जुमन्येन (°मनेन) बर्हिषा प्रागग्रेऋदगग्रैर्वानुप्रछाद्य (प्रगग्रैऋदमग्रैर्वानु°) निधातीति ॥ (निदधाति ॥ न पितृयज्ञ निदधाति ॥) तथोदपात्रमिति कल्पजाभ्यामृग्भ्यामग्ने नैर्ऋतकोणे (°भ्यांमृग्भ्यां आग्नेर्नै°) होश्चाग्नेयकोणे (होतुश्चाग्नय°) वेद्यां अन्तरोदपात्रसंज्ञंकं (वेद्यान्तारोदपात्रं सज्ञ) अग्न्यादिपर्युक्षणार्थं (°क्षणार्थ) निदधाति ॥ तथा च पैठीनसि ॥ पर्युक्षते च तेनैव द्रव्याणि च हवींसि (हविस्य) च । तद्वै (ततद्वै) पर्युक्षणं पात्रं तच्चैवान्तरमुच्यते इति ॥ (om. इति). Ni and Ku place the verse immediately before the first *pratīka*. We retain most of the wording as found in Ni and Ku, but follow Gu$_1$ and Gu$_2$ in the placement of the verse and its attribution to Paiṭhīnasi.
1 कल्पजाभ्यामृग्भ्यां] NiKu, द्वाभ्यामृग्भ्यां Gu$_1$, द्वाभ्यांमृगभ्यां Gu$_2$
1–2 कुशबन्धनरज्जुमन्यैर्बर्हिभिः] corr., कुशस्तं बन्धनरज्जुमन्यैर्बर्हिभिः Ni, कुशबन्धनरज्जुमन्यैर्बर्हिः Ku, कुशबन्धनरज्जुमन्येन बर्हिषा Gu$_1$, कुशबन्धनरज्जुमनेन बर्हिषा Gu$_2$
2 पूर्वाग्रैरुत्तराग्रैर्वा प्र°] corr., पूर्वाग्रऋत्तराग्रैर्वा प्र° Ni, पूर्वोत्तराग्रैर्वा प्र° Ku, प्रागग्रेऋदगग्रैर्वानुप्र° Gu$_1$, प्रगग्रैऋदमग्रैर्वानुप्र° Gu$_2$
2 वेदेर्दक्षिणत उत्तराग्रं] NiKu, om. Gu$_1$Gu$_2$
2 निदधाति] NiKuGu$_2$, निधातीति Gu$_1$
2 न पितृयज्ञे ।] NiKu, om. Gu$_1$, न पितृयज्ञ निदधाति ॥ Gu$_2$
3 °भ्यामृग्भ्यामग्नेर्नैर्ऋत°] Ku, °भ्यामृग्भ्यामाग्नेर्नैर्ऋत° Ni, °भ्यामृग्भ्यामग्ने नैर्ऋत° Gu$_1$, °भ्यांमृगभ्यां आग्नेर्नैर्ऋत° Gu$_2$
3 वेदेरन्तर्वर्तित्वान्नाम्नान्तरमुदपात्रं] em., वेदेरन्तर्वर्तित्वानाम्नान्तरमुदपात्रं Ni, वेदेऋत्तरर्वर्त्तित्वानाम्नान्तरोदपात्रं Ku, alt. Gu$_1$Gu$_2$
4 तथा च पैठीनसिः ।] Gu$_1$Gu$_2$, om. NiKu
5 पर्युक्ष्यन्ते] em., पर्युक्ष{•}तन्तते Ni, पयुर्क्षते KuGu$_1$Gu$_2$
5 तेनैव] KuGu$_1$Gu$_2$, नैव Ni
5 हवींषि] NiKu, हवींसि Gu$_1$, हविस्य Gu$_2$
6 तद्वै] NiKuGu$_1$, ततद्वै Gu$_2$
6 तच्चैवान्तर°] NiGu$_1$Gu$_2$, च्चैवान्तर° Ku

ततः कर्तोत्थाय वेद्यामुत्तरेण निष्क्रम्य । प्रदक्षिणं वेदेर्दक्षिणतो गत्वा वेदेर्बहिरग्नि-कोणे स्तरणकुशाभ्यन्तरे जाग्मायनमुदपात्रं समुद्र इति संज्ञं आपः समुद्र इत्यादि ब्रह्मणा स्थापयामीत्येवमन्तैरुत्तराभिमुखं पूर्वाभिमुखं वा स्थापयति । तथा च पैठीनसिः ।

होतुश्चाग्नेरुत्तरतः किंचिद्दक्षिणतो न्यसेत् ।
जाग्मायनं ततः कोणे वेदेर्दक्षिणपूर्वक इति ॥ Ni 24v

तत उत्थितवान् कर्ताहे दैधिषव्य इत्यवसानेन ब्रह्मणो हविषः स्वस्य प्रत्यासादं यथाक्रमं मन्त्रं पठित्वा ईक्षते । एवं मन्त्रस्य त्रिरावृत्तिर्भवति । केचित्सकृत्पठितेन मन्त्रेणात्मासादं पश्यतीति । आसादस्तु स्वस्मिन्नित्यात्मासाद आसनम् ।

ततो होता निरस्यामि पराग्वसुमिति त्रिभिरवसानैर्ब्रह्महविःस्वस्मादासादाद्यथा-क्रमं मन्त्रपठितैः सव्येन हस्तेन यथास्थानं कुशान्यादाय । य एनस्वीत्यृचमुक्त्वा दक्षिणा- Ku 27r

2–3 आपः समुद्रः ◦◦◦ ब्रह्मणा स्थापयामि For the *pratīka*, cf. KauśS 3.3 (and the preceding *pratīka*); but the combination with what follows is not traceable in that text. The *sakalapāṭha* is given in PVSP, pp. 84f. (corrected): आपः समुद्रो वरुणोऽस्य राजा संस्रावभागा इह मादयन्ताम् । इन्द्रप्रशिष्टा वरुणप्रसूता आपः समुद्राच्छ्रियमावहन्तु ॥ १ ॥ महोदधिं दक्षिणतः समुद्रमिमं पृथिव्यां ब्रह्मणा दधामि । तमायान्त्वापो मधुमतीः पुरस्ताच्छुद्धाः पूता यज्ञिया अध्वरं नः ॥ २ ॥ ध्रुवमसि ध्रुवं मे भूयाः । अच्युतमसि अच्युतं मे भूयाः । अक्षितमसि अक्षितं मे भूयाः । अमृतमसि अमृतं मे भूयाः । अपरिमितमसि अपरिमितं मे भूयाः । ध्रुवाच्युताक्षितामृतापरिमितानि योगक्षेमैः प्रजया पशुभिर्गृहैर्धनेन । अपां पूर्णमिदं पात्रमस्मिन् यज्ञे ब्रह्मणा स्थापयामि ॥ 6 अहे दैधिषव्य KauśS 3.5 9 निरस्यामि पराग्वसुम् Cf. KauśS 3.6. The *sakalapāṭha* is given at PVSP, pp. 85f. (corrected): निरस्यामि पराग्वसुं सह पाप्मना यो मे यज्ञे वितते निविष्टः । निरस्तः पराग्वसुः सह पाप्मना निरस्तः सोऽस्तु योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः । ब्रह्मासादान्निरस्यामि ॥ १ ॥ ◦◦◦ हविरासादान्निरस्यामि ॥ २ ॥ निरस्यामि पराग्वसुः सह पाप्मना यो मे यज्ञे वितते निविष्टः । निरस्तः पराग्वसुः सह पाप्मना निरस्तः सोऽस्तु योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः । स्वस्मादासादान्निरस्यामि ॥ ३ ॥ 10 य एनस्वी PS 7.3.6

1 कर्तोत्थाय] NiKuGu$_1$, उथाय कर्त्त Gu$_2$
1 वेद्यामुत्तरेण] NiKuGu$_1$, वेद्या उत्तरेण Gu$_2$
1 प्रदक्षिणं] NiKu, om. Gu$_1$, प्रक्षिणं Gu$_2$
2 स्तरण◦] NiKuGu$_1$, om. Gu$_2$
2 जाग्मायनमुदपात्रं] KuGu$_2$, जाॅग्मायनमुदपात्रं Ni, जाग्मायनपात्रं Gu$_1$
3 ◦मन्तैरुत्तराभिमुखं] em., ◦मन्त्रैऋत्तराभिमुखं NiKu, ◦मन्त्रैऋदपात्रं उत्तराभिमुखं Gu$_1$, ◦मन्त्रैर्मन्त्रैऋत्तराभिमुखं Gu$_2$
3 तथा च] NiKuGu$_2$, om. Gu$_1$
4 किंचिद्दक्षिणतो] NiKu, किंचिदक्षिणतो Gu$_1$, किचिदक्षिणतो Gu$_2$
5 जाग्मायनं ◦◦◦ पूर्वक इति ॥] om. Gu$_2$
5 जाग्मायनं] KuGu$_1$, जाग्मार्दयनं Ni, lac. Gu$_2$
6 ब्रह्मणो] NiGu$_1$Gu$_2$, ब्रह्मणे Ku
6 प्रत्यासादं] NiKuGu$_2$, पत्यासादं Gu$_1$
7 मन्त्रं] NiKu, मन्द्रं Gu$_1$, मन्त्र Gu$_2$
8 स्वस्मिन्नित्यात्मासाद] em., स्वस्मिन्नत्यासाद Ni, स्वसनित्यासाद्यि Ku, स्वस्मिन्नित्यासाद Gu$_1$Gu$_2$
9 ततो] NiKuGu$_1$, ततः Gu$_2$
9 ◦रवसानैर्ब्रह्महविः◦] corr., ◦रवसानैर्ब्रह्मविः◦ Ni, ◦रवसानैर्ब्रह्माहविः◦ Ku, ◦र्वसानैर्ब्रह्महवि◦ Gu$_1$, ◦रवसानैब्रह्महवि◦ Gu$_2$
9–10 स्वस्मादासादाद्यथाक्रमं] em., स्वस्मादासादैर्यथाक्रमं Ni, स्वस्मादासादैर्यथाक्रमं Ku, स्वस्मादासादैःर्यथाःक्रमं Gu$_1$, स्त्वस्मादामादैयथाक्रमं Gu$_2$
10 मन्त्रपठितैः] NiGu$_1$, मन्त्रं पठित्वा तैः Ku, मन्त्रं पठितैः Gu$_2$
10 कुशान्यादाय] NiKuGu$_2$, कुशान्नादाय Gu$_1$

भिमुखो कुशान् नैर्ऋतकोणं परिक्षिपेत् ।

ततः कर्ता हस्तौ प्रक्षाल्य । यामाहुर्नावमिति चतसृभिः कल्पजाभिर्वेद्यामुत्तरतः प्र-
Gu$_1$ 29v विश्य । तेनैवोत्तरमार्गेण हविःस्थानाद्युपमर्दनेन दक्षिणचरणादि वेदिं प्रविशेत् । यदा
Gu$_2$ 28r यदा प्रवेशनिर्गमौ भवतस्तदा तदा चोत्तरेणैव । वेदेरुत्तरतो द्वार इति श्रुतिवचनात् ।
ततो होता इदमहमर्वाग्वसोः सदने सीदामीत्यादिना अनभिशोकमित्यन्तैर्मन्त्रैर्विमृग्व-
रीमित्यृचा च पूर्वोपकल्पितासने प्राङ्मुख उपविशेत् । ततो यजमानः शुचिः शुक्लवासाः
कर्तोत्तरतः प्राङ्मुख उपविश्य । अग्नेर्दक्षिणपार्श्वे यजमान इति । तथा च श्रुतिः ।

स दक्षाणां दक्षपतिर्बभूवाञ्जन्ति यं दक्षिणतो हविर्भिरिति

मन्त्रलिङ्गात् । ततः कर्ता तं शान्त्युदकेनाचमनाभ्युक्षणं कारयित्वा । ततः कर्ता मन्त्र-

---

2 यामाहुर्नावम् Unidentified. The *sakalapāṭha* is given in PVSP, pp. 85f. (corrected): यामाहुर्नावं रजस्तरित्रीं शतारित्रां स्वस्तये । सा नो देव्युत्तरतः प्रशस्तं द्वारं दधातु सुमन्यमाना ॥ १ ॥ येषां देवानां सदनं रयीणां वेद्यामध्वरे तायमाने । ते नो देवाः पान्त्वस्मानस्मिन् यज्ञे बर्हिषा निषद्य ॥ २ ॥ वेद्या द्वारं अवापृणोत्यादित्यादित्यः सह जातवेदसा । वेदिर्लोकान् विचक्रमे वेद्यां यज्ञो वितन्वते ॥ ३ ॥ इदं द्वारं प्रविशामि वेद्या ब्रह्मणा कृतम् । आयुष्मन्तः प्रजया वर्धमानाः स्योना भवेम सुभगा सुवीराः ॥ ४ ॥ 5 इदमहमर्वाग्वसोः सदने सीदामि °°° अनभिशोकम् KauśS 3.7 (the PVSP, p. 86, and KS/Gu$_1$ give somewhat expanded and rather heavily corrupt versions of the same) 5–6 विमृग्वरीम् PS 17.3.8

---

4 वेदेरुत्तरतो द्वार Cf. the *kalpajā śruti* in a verse cited on p. 57; note divergent *pratīka*s.
8 This is PS 8.14.6cd.

---

1 °मुखो कुशान् नैर्ऋतकोणं] Ni, °मुखो न्नैर्ऋतकोणं Ku, °मुखो कुशानैर्ऋतकोणं Gu$_1$, °मुखो कुषानैऋतकोणे Gu$_2$
2 यामाहुर्नावमिति] Ku, यामाहुर्नादमिति Ni, ततो यामाहुर्नावमिति Gu$_1$, जामाहुर्नावमिति Gu$_2$
2 °मुत्तरतः] NiKuGu$_2$, °मुत्ततः Gu$_1$
3 हविःस्थानाद्युपमर्दनेन] Gu$_1$, हविःस्थानान्युपमर्दनेन NiGu$_2$, हविस्थानान्युपगमदिनेन Ku
3–4 यदा यदा] NiKuGu$_2$, यदा Gu$_1$
4 °निर्गमौ भवतस्तदा] NiKuGu$_2$, °निनिर्गमौर्भवतस्तदा Gu$_1$
4 श्रुतिवचनात्] NiKuGu$_2$, वचनात् Gu$_1$
5 ततो] NiKuGu$_1$, om. Gu$_2$
5 °शोक°] Gu$_1$, °श्लोक° NiKuGu$_2$
5–6 °र्विमृग्वरी°] Ku, °र्विमग्वरी° Ni, °विग्र्वरी° Gu$_1$, °र्विमृ{●●}ग्वरि° Gu$_2$
6 पूर्वोप°] NiKu, पूर्वो° Gu$_1$, पुर्वोपरि° Gu$_2$
6 प्राङ्मुख उपविशेत्] em., प्राङ्मुखोपविशेत् NiKuGu$_1$Gu$_2$
7 कर्तोत्तरतः] NiKuGu$_1$, कर्त्तुर्ऋत्तरतः Gu$_2$
7 °ख उपविश्य] em., °खोपविश्य NiKuGu$_1$Gu$_2$
8 दक्षाणां] em., यक्षाणं Ni, क्षक्षाणां Ku, यक्षाणा Gu$_1$, यक्षाणां Gu$_2$
8 दक्षपतिर्बभूवाञ्जन्ति] em., यक्षपतिर्वभूवानयन्ति Ni, दक्षपत्रिर्वभूवानयन्ति Ku, यक्षपतिर्वभूवान् यन्ति Gu$_1$, यक्षपतिर्बभूवान् यंन्ति Gu$_2$
8 दक्षिणतो हविर्भिरिति] NiKuGu$_1$, दक्षिणंतो हविभि इति Gu$_2$
9 °केनाचमना°] NiKuGu$_2$, °काचमन्ना° Gu$_1$

व्यतिरेकेण उत्तरवेदिपूर्वकृतदर्भकोष्ठीं प्रधानवेदेर्बहिरपनयेत् । Ni 25r

ततो हावक अद्भिष्ट्वा परि णयामीति कल्पजर्चा अन्तरोदपात्रजलेनाग्निं त्रिः पर्युक्ष्य । केचित्सकृदिति । विधिशौचोक्त-अपर्युक्ष्येति वचनादवश्यं पर्युक्ष्येति । Ku 27v, Gu$_1$ 30r

समास्त्वाग्न इति सूक्तस्य ॐ सप्तर्षयो ऋषयस्त्रैष्टुभं छन्दः अग्निर्देवता समिद्धोमे विनियोग इति स्मृत्वा । समास्त्वाग्न इति कण्डिका । त्वं नो अग्ने अग्निभिरित्यृचा । ॐ बृहस्पतिर्ऋषिस्त्रैष्टुभं छन्दः अग्निर्देवता समिद्धोमे विनियोग इति ज्ञात्वा । ममाग्ने Gu$_2$ 28v वर्च इति सूक्तं च वामभुजगृहीतकुशमुष्ट्या यजमानमन्वालभ्य पद्मासनस्थ एतैर्मन्त्रैः प्रत्यृचं समिद्धोमं कुर्यात् । एता द्वाविंशति समिदाहुतयोऽग्नये । एकां समिधमित्येके । परिभाषायाम् ।

> होमकर्मणि ये चोक्ताः प्रत्यृचं होमयेत्तु तान् ।
> विशेषं यत्र तु ब्रूयात् कुर्यात्तत्र भवन्ति वै ।
> क्रियमाणानुवादिनो यत्र तत्र भविष्यति ॥

इति वचनात्सूक्तानुवाकगणादिभिर्होमो यदा भवति तदैवं प्रत्यृचं होमं कुर्यात् । न पुनः सूक्तादिसमाप्ताविति । यत्र तु विशेषवचनं भवति द्वाभ्यामृग्भ्यां बहुभिर्ऋग्भिर्वा एकामाहुतिं जुहुयादिति तत्र तत्रैव भवति नापरे ।

---

2 अद्भिष्ट्वा परि णयामि For the identification of this *pratīka*, cf. the note on p. 63
4 समास्त्वाग्ने PS 3.33 5 त्वं नो अग्ने अग्निभिः PS 3.34.8 6–7 ममाग्ने वर्चः PS 5.4

---

3 अपर्युक्ष्य Cf. p. 63.

---

1 °कृतदर्भकोष्ठीं] Ni, °कृता दर्भकोष्ठीं Ku, °कृतदर्भकोष्ठी Gu$_1$, °कृतदर्भगोष्टि Gu$_2$
1 °वेदेर्बहिरपनयेत्] Ni, °वेदेर्बर्हिऋपनयेत् Ku, °वेदेर्बर्हिरपनयेत् Gu$_1$, °वेदिबहिरपनयेत् Gu$_2$
2 कल्पजर्चा] KuGu$_1$Gu$_2$, कर्त्ताजर्च्चा Ni
3 °कृदिति] NiGu$_2$, °कृत्विति Ku, °कृतिति Gu$_1$
3 अपर्युक्ष्येति] NiGu$_1$, अपर्युक्षेति KuGu$_2$
3 °दवश्यं] NiKuGu$_2$, °दवश्यां Gu$_1$
3 पर्युक्ष्येति] NiGu$_1$, पर्युक्षेति KuGu$_2$
4 समास्त्वाग्न इति सूक्तस्य ॐ] KuGu$_1$, ॐ Ni, श्री ॥ ॐ ॥ समास्त्वाग्न इति सूक्तस्य Gu$_2$
4 सप्तर्षयो] corr., सप्त ऋषयो NiKu, सप्तर्ऋषयो Gu$_1$, सप्त Gu$_2$
5 अग्ने अग्निभि°] NiGu$_2$, अग्नेभि° Ku, अग्नेग्निभि° Gu$_1$
7 °गृहीतकुशमुष्ट्या] KuGu$_2$, °गृहीत्वाच्च कुशमुष्ट्या Ni, °गृहीतकुशमष्ट्या Gu$_1$
7 एतैर्मन्त्रैः] NiKuGu$_1$, एतैमन्त्रैर्मन्त्रः Gu$_2$
8 एता °°° ऽग्नये ।] Gu$_1$omits this sentence
8 समिदाहुतयो] Ni, समदाज्याहुतयो Ku, lac. Gu$_1$, समिदाज्याहुतयो Gu$_2$
8 समिध°] NiKuGu$_1$, ससमिध° Gu$_2$
9 परिभाषायाम्] KuGu$_1$Gu$_2$, om. Ni
11 होमयेत्तु] NiGu$_2$, होमयन्त्यु Ku, होमयेन्तु Gu$_1$
13 कुर्यात्तत्र] KuGu$_2$, कुर्यातत्र NiGu$_1$
13 इति] NiKuGu$_2$, om. Gu$_1$
13 वचनात्सूक्तानु°] NiKuGu$_1$, वचनात् मुक्तानु° Gu$_2$
14 तदैवं] NiGu$_1$Gu$_2$, तदैव Ku
15 °माप्ताविति] NiKuGu$_1$, °माप्तविमिति Gu$_2$
15 एकामाहुतिं] NiGu$_1$Gu$_2$, कामाहुतिं Ku
15 तत्रैव भवति] NiKuGu$_2$, तत्रैर्भवति Gu$_1$

ततः कर्ता विष्णोर्योक्त्रे स्थ इति त्रिभिरवसानैः पवित्रार्थं स्थापितकुशयुगं प्रादेशमात्रं दक्षिणकरस्य तर्जन्यङ्गुष्ठाभ्यां नखवर्जिते मूले प्रच्छिद्य । तथा च विधिशौचे ।

> कुशाग्रद्वयसंयुक्तं प्रादेशं च प्रमाणतः ।
> Gu$_1$ 30v पवित्रं विहितं कार्यं घृतस्योत्पवने कृतमिति ॥

Ni 25v, Ku 28r तत आचार्यस्त्वं भूमीत्यृचा विष्णोर्मनसा पूते स्थ इति कल्पजया चान्तरोद-
Gu$_2$ 29r पात्रजलेनाविच्छिन्नधारया पवित्रं प्रक्षालयति । विष्णोर्मनसा पूतमसीत्यृचा तत्पवि-
त्रेणाज्यस्य मलान्यपकर्षयेत् । एतदेवोत्पवनमित्युच्यते । तच्च पवित्रं समिन्मध्ये कृत्वा उत्तराग्रं आज्यपात्रोपरि स्थापयित्वा तदाज्यस्थालीं प्रस्तरस्योपरि निदधाति ।

ततो हावक ॐ महर्षयो ऋषयस्त्रैष्टुभं छन्दः सूर्यो देवता आज्यस्तुतौ विनियोग इति ध्यात्वा । समुद्रादूर्मिरिति कण्डिकया व्याहृतिभिश्च उपांशुनाज्यं कृताञ्जलिपुटो भूत्वा स्तौति । अत्र व्याहृतिशब्देन महाव्याहृतयो भवन्ति । आज्यस्य लक्षणं परिभाषायाम् ।

> आज्यं पवित्राद्युत्पूतं गव्यं सुरभि सुष्टुतमिति ।

---

1 विष्णोर्योक्त्रे स्थ Unidentified. The *sakalapāṭha* is given in PVSP, p. 88: विष्णोर्योक्त्रे स्थ । तयोर्वां प्रच्छिनद्मि । प्रच्छेदा मा मार्षत । (the last sentence almost certainly needs to be emended to प्रच्छेत्ता वां मारिषम्, cf. TS 1.1.2.1 etc.) 5 त्वं भूमीम् PS 11.13.3 5 विष्णोर्मनसा पूते स्थ PS 20.45.6 6 विष्णोर्मनसा पूतमसि PS 20.45.7 10 समुद्रादूर्मिः PS 8.13

---

2 तर्जन्यङ्गुष्ठाभ्यां] em., तर्जन्याङ्गुष्ठाभ्यां NiKuGu$_1$Gu$_2$
2 °वर्जिते] NiGu$_1$Gu$_2$, °वर्जित Ku
3 प्रादेशं च प्रमाणतः] NiKu, प्रादेशप्रमाणतः Gu$_1$, प्रदेसश्च प्रमाणतः Gu$_2$
4 कृतमिति] Ku, कृत इति NiGu$_1$Gu$_2$
5 तत आचार्यस्त्वं भूमीत्यृचा] Ni, ततः आचार्यस्त्वं भुमीत्यृचा Ku, ततः आचार्यः त्वं भुमित्यृचा Gu$_1$, ततराचार्यस्त्वं भूमीरित्यृचा Gu$_2$
6 °विच्छिन्नधारया] NiKuGu$_2$, °विच्छिन्नया धारया Gu$_1$
6 पवित्रं] NiKuGu$_2$, om. Gu$_1$
6 विष्णोर्मनसा] NiKu, ततः विष्णोर्मनसा Gu$_1$, विष्णो मनसा Gu$_2$
6–7 तत्पवित्रेणा°] NiGu$_1$, पवित्रेणा° Ku, तत्पद्धित्रेणा° Gu$_2$
7 मलान्यप°] NiKuGu$_2$, मलान्युप° Gu$_1$
8 स्थापयित्वा] NiKuGu$_1$, स्थापयि Gu$_2$
8 प्रस्तरस्योपरि] NiGu$_2$, प्रस्तरोपरि Ku, प्रस्तस्योपरि Gu$_1$
10 समुद्रादूर्मिरिति] NiKuGu$_2$, समुद्रामुमिर्ममरिति Gu$_1$
10 कण्डिकया] Gu$_2$, कण्डिका NiKuGu$_1$
10 कृताञ्जलिपुटो] corr., कृताञ्जलिपुटौ NiKuGu$_1$, कृताञ्जलिः Gu$_2$
10 भूत्वा] NiKuGu$_1$, सन Gu$_2$
11 °शब्देन] NiKuGu$_1$, °शव्येन Gu$_2$
11 आज्यस्य लक्षणं परिभाषायाम्] Gu$_1$ places this sentence after the following half verse, in this form: आज्यलक्षणं परिभाषायां
11 आज्यस्य लक्षणं] Ni, आज्यस्य लक्षणस्य Ku, alt. Gu$_1$, आज्यलक्षण Gu$_2$
12 °द्युत्पूतं] NiGu$_1$Gu$_2$, °द्युत्पत्रं Ku
12 सुष्टुतमिति] NiKuGu$_2$, सुष्टुतं Gu$_1$

अथ द्रव्योपकल्पकेन स्रुवे सुप्रक्षालिते स्वहस्ते स्थापिते । होता ॐ स्रुवाय नम इति गन्धपुष्पैः संपूज्य ।

स्रुवलक्षणं यथा ।

स्रुवस्ताम्रमयः कार्यस्ताम्राभावे तु खादिरः ।
हस्तमात्रप्रमाणश्च वृत्तो द्व्यङ्गुष्ठपुष्करः ॥
गोपुच्छाग्राकृतिर्दण्डो हस्तमात्रप्रमाणतः ।
अङ्गुष्ठाग्रबिलं निम्नं कार्यं तस्य च पुष्करम् ॥
सर्वत्राङ्गुष्ठमानेनोत्तानवृत्तपुष्करम् ।
शान्तिवृक्षमयी कार्या दर्वीयं निम्नपुष्करा ॥

अन्यैरप्युक्तम् । Gu$_2$ 29v

स्रुवलक्षणिका दर्वी विशेषस्तत्र कथ्यते । Ku 28v,
ज्येष्ठाङ्गुष्ठसमो दण्डः पुष्करं हस्ततालुना ॥ Gu$_1$ 31r
अङ्गुष्ठपर्वमानेन सर्वत्र वर्तुलाकृति ।
प्रमाणमाहुतेर्ज्ञेयं तद्वद्वै स्रुवपुष्करम् ॥

गोपथब्राह्मणे ।

गोपुच्छाग्राकृतिर्दण्डो हस्तमात्रप्रमाणतः । Ni 26r
अर्धाङ्गुष्ठप्रमाणेन निम्नं शिरसि खानयेदिति ॥

तथा च विधिशौचे ।

16–17 AVPariś 27.2.4 गोपुच्छाग्राकृतिर्दण्डो मण्डलाग्रं शिरो विदुः । अङ्गुष्ठाग्रप्रमाणेन निम्नं शिरसि खानयेत् ॥

---

1 °लिते स्व°] NiGu$_1$Gu$_2$, °लितस्व° Ku
2 गन्धपुष्पैः] Gu$_1$, पुष्पैः Ni, गन्धपुष्पै KuGu$_2$
4 स्रुवस्ताम्रमयः] corr., श्रुवस्ताम्रमयः NiKu, श्रुवस्ताम्रमयं Gu$_1$, श्रुवस्ताम्रमय Gu$_2$
5 °प्रमाणश्च] NiKuGu$_2$, °प्रमाणैश्च Gu$_1$
5 वृत्तो द्व्य°] em., वृत्तोऽर्द्ध° Ni, वृत्तोर्द्ध° Ku, वृत्तोऽद्व° Gu$_1$, वृताद्धा° Gu$_2$
8 °मानेनोत्तान°] em., °मानेनौत्तान° NiKuGu$_1$Gu$_2$
9 शान्तिवृक्षमयी] NiGu$_2$, शान्तवृक्षमयी Ku, शान्तिवृक्षमया Gu$_1$
11 °स्तत्र] NiKuGu$_2$, °तस्त्र Gu$_1$
13 °कृति] corr., °कृतिः NiKuGu$_1$Gu$_2$
18 तथा च विधिशौचे ।] After this attribution, Gu$_2$ repeats the verse कुशाग्रद्वयसंयुक्तं °°° कृतमिति found with the same attribution on p. 87

> दाहदोषनिवृत्त्यर्थः स्रुव औदुम्बरः स्मृत इति ।

औदुम्बरस्ताम्ब्र इत्यर्थः ।

> अनुक्तेऽपि हि संस्कारे स्रुववत्संस्कृता भवेत् ।
> आपन्नत्वात्स्रुवस्थाने दर्वी मण्यादिकर्मसु ॥

अथ स्रुवग्रहणलक्षणं । गोपथे ।

> हीयते यजमानो वै स्रुवस्य मूलदर्शनात् ।
> पुत्रैरिष्टफलैः पूर्तैः श्रुतिरेषा पुरातनी ॥
> Gu$_2$ 30r तस्मात्संगोपयेन्मूलं होमकाले स्रुवस्य च ।
> नात्युच्छ्रितं नातिनीचं धारयेत्सुसमं दृढम् ॥

इति वचनाद्विष्णोर्हस्तोऽसीत्येवमादिना शर्मणा दैव्येनेत्येवमन्तेन मन्त्रेण कनीनिकां वर्जयन्नितराङ्गुलिभिर्मूलमदर्शयन् यथोक्तलक्षणं ताम्ब्रं खादिरं वा स्रुवमप्रमत्तो दृढतरं गृह्णीयात् ।

---

10 विष्णोर्हस्तोऽसि ◦◦◦ शर्मणा दैव्येन This is the second mantra of KauśS 3.9 in altered and expanded form. The *sakalapāṭha* is given in PVSP, p. 90 (corrected): विष्णोर्हस्तोऽसि दक्षिणः पूष्णा दत्तो बृहस्पतेः । तं त्वाहं स्रुवमाददे भूतानां हव्यवाहने ॥ भूतये पुष्टये सहस्रपोषाय मह्यमपरिमितपोषाय । मह्यं भूत्यै मह्यं पुष्ट्यै मह्यं ह्रियै मह्यं श्रियै मह्यं यशसे मह्यमायुषे मह्यं बलाय मह्यमन्नाय मह्यमन्नाद्याय मह्यं सहस्रपोषाय मह्यमपरिमितपोषाय ॥ अयं स्रुवोऽभिजिगर्ति होमान् शताक्षरछन्दसा जागतेन । सर्वा यज्ञस्य समनक्तु विष्ठा बार्हस्पत्येन शर्मणा दैव्येन ॥

---

1 ◦दोषनिवृत्त्यर्थः] corr., ◦दोषनिवृत्यर्थः Ni, ◦दोषनिवृर्त्त्यर्थः Ku, ◦दोषेनिवृत्यर्थः Gu$_1$, ◦दोसनिवृत्यर्थः Gu$_2$
1 स्रुव औदुम्बरः] corr., श्रुव औदुम्बरः NiKuGu$_1$, श्रुवमौदुम्बरः Gu$_2$
1 स्मृत] NiGu$_1$Gu$_2$, श्रुति Ku
2 ◦स्ताम्ब्र इत्यर्थः] NiKu, ◦स्ताम्र इत्यर्थः Gu$_1$, ◦स्ताम्ब्रमित्यर्थः Gu$_2$,
3 स्रुववत्सं◦] corr., श्रुववत्स◦ Ni, श्रुवत्सं◦ KuGu$_1$, श्रुववत्सं◦ Gu$_2$
3 ◦स्कृता] em., ◦स्कृतो NiKuGu$_1$Gu$_2$
4 आपन्नत्वात्स्रुवस्थाने दर्वी] em., आपन्नत्वा●वस्थानं दर्वी Ni, आपन्नत्वाच्छ्रुवस्थानदर्वी Ku, अपन्नत्वात्श्रुवस्थानं दर्वी Gu$_1$Gu$_2$
5 ◦ग्रहण◦] NiKuGu$_2$, ◦ग्रहीण◦ Gu$_1$
6 ◦मानो] NiGu$_1$, ◦माने Ku, ◦मानौ Gu$_2$
7 पुत्रै◦] NiKuGu$_2$, पुतै◦ Gu$_1$
7 पूर्तैः] NiKuGu$_1$, पुर्ण्णे Gu$_2$
7 श्रुतिरेषा] NiGu$_1$Gu$_2$, श्रुवरेषा Ku
8 ◦गोपयेन्मूलं] NiKuGu$_1$, ◦गोपयेमूलं Gu$_2$
9 नात्युच्छ्रितं] NiGu$_1$Gu$_2$, नात्युच्छ्रिष्टं Ku
10 दैव्येनेत्येवमन्तेन] Gu$_2^{ac}$, दैव्येनेत्येव NiKuGu$_2^{pc}$, दैव्येनेत्यव Gu$_1$
10 कनीनिकां] NiKuGu$_1$, कननीकां तर्जनीं चग Gu$_2$
11 वर्जयन्नितरा◦] NiKuGu$_2$, तर्जन्वीतरा◦ Gu$_1$
11 ◦र्मूलमदर्शयन्] NiGu$_2$, ◦र्मूलदर्शयन् Ku, ◦र्मूलमर्दशयन् Gu$_1$
11 यथोक्त◦] NiKuGu$_1$, यथो◦ Gu$_2$
11 ◦लक्षणं] em., ◦लक्षणां NiKuGu$_1$Gu$_2$
11 ताम्ब्रं खा◦] NiKuGu$_2$, ताम्ब्रखा◦ Gu$_1$
11 ◦मत्तो] NiKuGu$_1$, ◦मन्तो Gu$_2$

ततः कर्ता निष्टप्तं रक्ष इति चतसृभिः कल्पजाभिः प्रत्यृचं परिवृत्य परिवृत्य पृष्ठपार्श्वद्वयोदरेषु अग्नौ स्रुवं प्रताप्य । Ku 29r

ततो हावकः स्रुवस्य मूलमध्याग्रेषु क्रमाद् ब्रह्माविष्णुशिवान् चिन्तयित्वा अग्नेर्वायव्यकोणे प्रस्तरस्येशानभागे वालुकापुञ्जोपरिस्थापिताज्यस्थालीं तदुपरि उत्तराग्रं पवि- Gu₁ 31v त्रं स्थापयित्वा । ॐ भूः शं भूत्या इत्यादि चतुर्भिरवसानैः प्रत्यवसानं स्रुवेण संस्कृतं घृतं गृहीत्वाज्यस्थाल्यां पवित्रोपरि निवर्जयेत् । चतुर्गृहीतमभिधीयते । तथा च विधिशौचे ।

चतुर्गृहीत आज्यार्थं सर्वो न शक्यते यतः ।
निवर्तयितुमित्यर्थाद्यावदर्थः प्रकल्पयेत् ॥
पवित्रस्योपरिष्टाच्च गृह्णीयात्संस्कृतं घृतम् । Ni 26v
चतुर्गृहीतमध्ये तु तेन होमं समाचरेदिति ॥

एतावदाज्येन सर्वस्य होमस्य निवर्तयितुमशक्यत्वात् सपवित्रघृतपात्रोपरि स्रुवे संस्कृत- Gu₂ 30v हविःशेषं द्रव्योपकल्पक आददान आज्यपात्रं पूरयेत् । एवं संस्कृताज्यपरिसमाप्तेरन्याज्य-

---

1 निष्टप्तं रक्षः This is the first mantra of KauśS 3.9 in expanded form. The *sakalapāṭha* is given in PVSP, p. 90 (corrected): निष्टप्तं रक्षो निष्टप्तारातिः निष्टप्तः सोऽस्तु योऽस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः ॥ १ ॥ प्रत्युष्टं रक्षो प्रत्युष्टारातिः प्रत्युष्टः सोऽस्तु ◦◦◦ द्विष्मः ॥ २ ॥ निर्दग्धं रक्षो निर्दग्धारातिः निर्दग्धः सोऽस्तु ◦◦◦ द्विष्मः ॥ ३ ॥ अपहतो रक्षो अपहतारातिः अपहतः सोऽस्तु ◦◦◦ द्विष्मः ॥ ४ ॥ 5 ॐ भूः शं भूत्यै KauśS 3.10

---

1 परिवृत्य परिवृत्य] $NiGu_1$, परिवृत्य $KuGu_2$
3 क्रमाद् ब्रह्माविष्णुशिवान्] $NiGu_1$, क्रमाद् ब्रह्माविष्णुमहेश्वरान् Ku, द् ब्रह्माविष्णुशिवान् Gu_2
4 उत्तराग्रं] $NiGu_1Gu_2$, स्थापिता उत्तराग्रं Ku
5 स्थापयित्वा] $NiKuGu_2$, कृत्वा Gu_1
5 भूत्या इत्यादि] Gu_1, भूता इत्यादि Ni, भूत्यादि $KuGu_2$
5 चतुर्भिरवसानैः] $NiKuGu_1$, चतुर्भि मन्त्रैरवशानैः Gu_2
5 प्रत्यवसानं] $NiGu_1Gu_2$, प्रत्यृचं वसानं Ku
5 स्रुवेण संस्कृतं] Gu_1, स्कृतं NiKu, श्रुवेण सस्कृतं Gu_2
6 गृहीत्वाज्यस्थाल्यां] $KuGu_2$, हीत्वाज्यस्थाल्यं Ni, गृहीत्वाज्यस्थाल्यं Gu_1
6 तथा च] $KuGu_1Gu_2$, यथा Ni
7 चतुर्गृहीत आ◦] NiKu, चतुर्गृही आ◦ Gu_1, चतुर्गृहीतमा◦ Gu_2
7 यतः ।] $KuGu_2$, यत्रः । Ni, om. Gu_1
8 निवर्तयितुमित्यर्थाद्यावदर्थः] Ni, निर्वर्त्तयितुमित्यर्थाद्दृयावदर्थः Ku, त्तर्जनीवर्त्तयितमत्यर्थाद्यावदर्थः Gu_1, निवर्त्तयितुमत्यर्थात् यावदर्थं Gu_2
9 ◦च्च गृह्णीयात्सं◦] Ku, ◦च्चतुर्गृह्णीयात्सं◦ Ni, ◦च गृह्णीयात्सं◦ Gu_1, ◦च गृह्णियात्स◦ Gu_2
10 समाचरेदिति] Gu_1, समाचरेत् इति Ni, समाचरेत इति Ku, समाचरेत् Gu_2
11 एतावदाज्येन] $KuGu_1Gu_2$, एवतावदाज्येन Ni
11 होमस्य] $NiGu_1Gu_2$, होमेन Ku
11 सपवित्र◦] $NiGu_1$, सर्वत्र Ku, सपवित्रं Gu_2
11 ◦पात्रोपरि] $NiKuGu_1$, ◦पात्रेपरि Gu_2
11 स्रुवे संस्कृत◦] corr., श्रुवे संस्कृत◦ $NiKuGu_2$, श्रुवसंस्कृत◦ Gu_1
12 द्रव्योप◦] $NiKuGu_1$, द्रव्येप◦ Gu_2
12 आददान आज्यपात्रं] Ni, आददावाज्यपात्रीं Ku, आददाज्यपात्रं Gu_1, आदवान आजपात्रं Gu_2

संयोगे पूर्वसंस्कारेऽपि संस्कारः स्यात् । यथा प्रथमगर्भसंस्कृतनारीद्वितीयादिगर्भसंस्कारापत्तिः । ततो होता पर्युक्षणपात्रजलेन तदाज्यं पर्युक्ष्य संस्पृशेत् । अन्यथा हुतं दत्तं निर्ऋतेर्भागधेयं स्यात् । विधिशौचवचनात्सर्वेषु हवनद्रव्येषु एवं पर्युक्षणस्पर्शने कर्तव्ये इति
Ku 29v जानीयात् । अस्मिन्नवसरे महाव्याहृतिसावित्रीशान्तिब्रह्मजज्ञानैराज्यं जुहुयादित्येके ।

गोपथब्राह्मणे ।

अधुन्वन्वापि जुहुयात्स्रुवेणास्फुटिताहुतीः ।
धुन्वन् हिनस्ति पुत्रांश्च राक्षसा स्फुटिताहुतिः ॥
Gu$_1$ 32r नान्यत्किंचिदभिध्यायेदुद्धृत्यापतिताहुतिम् ।
तद्दैवतमभिध्यायेदाहुतिर्यस्य दीयते ॥
स्रुवे पूर्णे जपेन्मन्त्रमुत्तानं शान्तिके करम् ।

2–3 अन्यथा हुतं दत्तं निर्ऋतेर्भागधेयं स्यात् । Cf. p. 63.
4 महाव्याहृतिसावित्रीशान्तिब्रह्मजज्ञानैः Cf. p. 63.
6–7 AVPariś 27.1.4 अधुन्वंश्चैव जुहुयात्स्रुवेणास्फुटिताहुतिम् । धुन्वन् हि हन्ति पुत्रान् तु राक्षसा स्फुटिताहुतिः ॥
8–9 AVPariś 27.1.5 नान्यत्किंचिदभिध्यायेदुद्धृत्यान्यत आहुतिम् । तद्दैवतमभिध्यायेदाहुतिर्यस्य हूयते ॥
91.10–92.1 AVPariś 27.2.1 स्रुवे पूर्णे जपेन्मन्त्रमुत्तानं शान्तिके करम् । शान्तिके पौष्टिके चैव वर्जयेत्तु कनीनिकाम् ॥

---

1 पूर्वसंस्कारेऽपि संस्कारः] NiKuGu$_1$, पूर्वसंस्कारः Gu$_2$
1 यथा] NiKuGu$_2$, om. Gu$_1$
1 प्रथमगर्भसंस्कृत॰] Gu$_1$, प्रथमगर्भसंस्कृता॰ NiGu$_2$, प्रथगर्भसंस्कृता॰ Ku
1–2 ॰द्वितीयादिगर्भसंस्कारापत्तिः] em., ॰द्वितीयादिगर्भवत्संस्कारापत्ते Ni, ॰द्वितीयगर्भवत्संस्कारपत्तेः Ku, ॰द्वितीयगर्भवत्संस्कारापत्तेः Gu$_1$, ॰द्वितीयादिगर्भवत्संस्कापते Gu$_2$
2 पर्युक्ष्य] KuGu$_1$Gu$_2$, पर्युक्ष{णं} Ni
2 संस्पृशेत्] NiKuGu$_1$, स्पाशेत् Gu$_2$
2 ॰हुतं दत्तं] NiKuGu$_2$, ॰दत्तं हुतं Gu$_1$
3 एवं] NiGu$_1$Gu$_2$, तद्वत् Ku
3 ॰स्पर्शने] NiKuGu$_2$, ॰सर्शने Gu$_1$
3 कर्तव्ये] NiKuGu$_1$, कर्त्तव्य Gu$_2$
3 इति] NiKuGu$_2$, om. Gu$_1$
4 अस्मिन्नवसरे] NiKuGu$_1$, अस्मिन् वसरे Gu$_2$
6 अधुन्वन्वापि] em., धुन्वन्वापि NiKu, धुन्वन्यापि Gu$_1$, आधुन्वनापि Gu$_2$
6 ॰त्स्रुवेण स्फुटिताहुतीः] em., ॰च्छ्रुवेणोस्फुटिताहुतिः Ni, ॰च्छ्रुवेणोस्फटिताहुतिः Ku, ॰च्छ्रुवेणोस्फुटिताहुतिहुहुतिः Gu$_1$, ॰च्चृवेणास्फुटीताहुति Gu$_2$
7–8 धुन्वन् ॰॰॰ स्फुटिताहुतिः ॥] This hemistich is omitted in Gu$_2$
7 धुन्वन्] NiKu, धन्वन् Gu$_1$, lac. Gu$_2$
7 हिनस्ति] NiKu, दितिस्त्रि Gu$_1$, lac. Gu$_2$
7 राक्षसा] Ku, राक्षसां NiGu$_1$, lac. Gu$_2$
8 ॰ध्यायेदुद्धृत्यापतिताहुतिम्] em., ॰ध्याये जुहुदापतताहुतिः NiGu$_1$, ॰ध्याये जुहुयात्पत्रताहुतिं Ku, ॰ध्यायेदुद्धृतापच्चदाहुति Gu$_2$
9 ॰ध्यायेदा॰] Gu$_2$, ॰ध्याये आ॰ NiKuGu$_1$
10 ॰मुत्तानं] em., ॰मुत्तानः NiKuGu$_1$Gu$_2$

शान्तिके पौष्टिके चैव वर्जयेत्तु कनीनिकामिति ॥

अथाग्नेः कर्णादावाहुतिदाने दोषमाहागमशास्त्रे ।

आस्यान्तर्जुहुयादग्नेर्विपश्चित्सर्वकर्मसु ।
कर्णहोमे भवेद्व्याधिर्नेत्रे त्वन्ध उदीरितः ।
नासिकायामात्मपीडा मस्तके धनसंक्षयः ॥

इति वचनात्सर्वदैवास्ये होमं कुर्यात् । चाक्षुषादौ होमेन दोष इति विशेषवचनात् । Ni 27r

ॐ स्वयंभूर्ब्रह्मा ऋषिर्देवी गायत्री छन्दोऽग्निर्देवता दिव्यपुरस्ताद्धोमे विनियोग इति चिन्तितवान् । हृदा पूतमग्नावग्निर्युनज्मि त्वा युक्तो वह इति चतसृभिर्ऋग्भिर्दिव्यपुरस्ताद्धोमिकगणाभिधानाग्नेर्दक्षिणार्धे चतुरो दिव्यपुरस्ताद्धोमान् जुहुयात् । इमाश्चत्वार आज्याहुतयोऽग्नये इति त्यागः कार्यः । दक्षिणार्ध इति उत्तरभागे जुहुयादिति परिभाषायाम् ।

प्राक्शिरा यज्ञ उत्तानः स्थितो यस्मात्सनातनः । Ku 30r
तस्मादस्योत्तरं चाङ्गं याम्ये याम्यं तथोत्तरमिति ॥

---

8 हृदा पूतम् PS 20.45.8 8 अग्नावग्निः PS 12.18.1 = 15.23.3 = 20.45.9 8 युनज्मि त्वा PS 20.32.8 8 युक्तो वह PS 12.18.2

3–5 Śāradātilakatantra 5.154–156, p. 353: आस्यान्तर्जुहुयादग्नेर्विपश्चित्सर्वकर्म्मसु । सधूमोऽग्निः शिरो ज्ञेयं निर्धूमश्चक्षुरेव हि ॥ ज्वलत्कृष्णो भवेत्कर्णः काष्ठमग्नेर्नसस्तथा । प्रज्वलोऽग्निस्तथा जिह्वा एतदेवाऽग्निलक्षणम् ॥ कर्णहोमे भवेद् व्याधिर्नेत्रेऽन्धत्वमुदीरितम् । नासिकायां मनःपीडा मस्तके धनसंक्षयः ॥; Prapañcasārasaṁgraha, part I, Paṭala 7, p. 66: आस्यान्तर्जुहुयाद्वन्हेः (sic) विपश्चित्सर्वकर्मसु । कर्णहोमे भवेद्व्याधिः नेत्रेऽन्धत्वमुदीरितम् ॥ नासिकायां मनःपीडा मस्तके धनसंक्षयः । काष्ठानि कर्णं धूमस्तु नासिकाऽङ्गारका दृशः ॥ भस्म मूर्धा मुखं ज्वाला विज्ञेया यत्र यत्र च ।

---

1 चैव वर्जयेत्तु] Ku, चैवर्जयेत्तु Ni, वर्जयेतु Gu_1, चैव वर्ययेतु Gu_2
2 दोषमाहागमशास्त्रे] corr., दोषमाहागगमशास्त्रे Ni, दोषमाह Ku, दोषमाह ॥ आगमसास्त्रे Gu_1, दोसमाहागमशास्त्रे Gu_2
3 आस्यान्त°] $NiGu_1$, अस्यान्त° $KuGu_2$
4 °र्नेत्रे त्वन्ध] Ku, °नेत्रे त्वन्ध $NiGu_2$, °नेत्रे स्त्वन्ध Gu_1
6 °त्सर्वदैवास्ये होमं कुर्यात्] $NiGu_2$, °त्सर्वेदैवास्ये होमं कुर्यात् Ku, °त्सर्वथैव मुखे होतव्या Gu_1
6 चाक्षुषादौ ◦◦◦ विशेषवचनात्] Ni, चक्षुपादौ होमेन दोषमाह विशेष इति वचनात् Ku, om. Gu_1Gu_2
7 °पुरस्ताद्धोमे] $NiGu_2$, °पुरस्तादाज्यहोमे Ku, °पुरस्ताद्धोंमे Gu_1
8 °र्युनज्मि] $NiKuGu_2$, °र्जुनजिमि Gu_1
9 °द्धोमिकगणाभिधानाग्ने°] Ni, °द्धोमेकगणाभिधानाग्ने° Ku, °द्धोमिगणाभिधानाग्ने° Gu_1, °द्धोमिकगणाभिधाग्नेः° Gu_2
9–10 इमाश्चत्वार ◦◦◦ कार्यः ।] $NiKuGu_2$, om. Gu_1
10 दक्षिणार्ध] $NiKuGu_2$, दक्षिर्द्धे Gu_1
10 जुहुयादिति] $KuGu_1Gu_2$, जुहुदिति Ni
11 यस्मात्सना°] $NiKuGu_1$, ब्रह्मा सना° Gu_2
12 याम्यं] NiKu, यम्यं Gu_1, याम्ये Gu_2
12 तथोत्तरमिति] NiKu, तथोत्तरं Gu_1Gu_2

अथ होमलक्षणं व्याख्यायते । श्रोत्रियो जितेन्द्रियः हृदि वासुदेवं विचिन्त्य । दक्षिणकर्णस्पृशद्दक्षिणपाणिः वाचंयमः कर्ता कुशमुष्ट्या यजमानं स्पृष्ट्वा । ऋष्यादीन् स्मृत्वा । पद्मासनः ॐकारं कांस्यघण्टाध्वनिवत्प्लुतमुच्चार्य । स्रुवं नात्युच्छ्रितं नातिनीचं सुसमं दृढं गुप्तमूलं धृत्वा । नासापुटयुगेन वायुमापूर्य स्रुवमाज्येन पूरयित्वोद्धृत्यो- [Gu$_1$ 32v] त्तानपाणिर्न कुटिलस्त्रैस्वर्येण मन्त्रमुच्चार्य कुम्भके मन्त्रार्थमनुसंदधानः रेचके स्वाहान्ते [Gu$_2$ 31v] वायुं रेचयन् अनुश्वसन् स्रुवमकम्पयन् अनन्यमना मन्त्रोक्तदेवतां ध्यायन् देवताग्न्योरैक्यं चिन्तयन् श्रद्दधानः प्रसन्ने ज्वलिते अमुकनामाग्नौ मध्ये विश्वरूपीं जिह्वां विचित्र- [Ni 27v] वर्णामतिश्वेतां सर्वकामप्रदां अङ्गुष्ठपर्वमात्रां वर्तुलामाहुतिं जुहुयादिति । एतद्धोमलक्षणं सर्वकल्पेषु संमतमिति ।

अथ ज्वालालक्षणम् । शुभाशुभमाह । यदुवाच भगवान् बृहस्पतिः ।

हूयमानो यदा वह्निर्ऋजुज्वालः प्रदृश्यते ।

7–8 मध्ये ◦◦◦ सर्वकामप्रदां Cf. p. 60.

93.11–94.15 AVPariś 29.1.4–2.5 हूयमानो यदा वह्निर्ऋजुज्वालः प्रदृश्यते । स्निग्धश्च किंशुकाभश्च सिद्धिस्तत्र विनिर्दिशेत् ॥ यत्र बालार्कवर्णाभः कर्मण्यग्निः प्रदृश्यते । शान्तिं लभेते तत्राशु यजमानपुरोहितौ ॥ अशोककुसुमाभोऽपि काञ्चनाभस्तथैव च । शान्तिं करोत्याकालेन हूयमानो हुताशनः ॥ अधूमो ज्वलते क्षिप्रं कृत्वावर्तं प्रदक्षिणम् । तदा शान्तिं विजानीयाद्विपरीते तथा भयम् ॥ श्वसते गर्जते चैव विस्फुलिङ्गाः समन्ततः । प्रायश्चित्तिं तदा कुर्याद्यदुक्तं कौशिकेन तु ॥ अथाप्यालिङ्गते भूमिं भ्रमते च समन्ततः । अशुभं कथयेत्तत्र होत्रेऽसौ पावकः स्वयम् ॥ कपिलः पिङ्गलस्ताम्रो रक्तः काञ्चनसप्रभः (ms. B ◦संनिभः) । शुभकृत्पावको ज्ञेयो विपरीतो भयावहः ॥ यदग्नौ लक्षणं किंचिदशुभं तु प्रदृश्यते । होता क्लेशमवाप्नोति शान्तिं तत्र प्रयोजयेत् ॥

---

1 व्याख्यायते] NiKuGu$_1$, व्याक्षात्पते Gu$_2$
2 ◦कर्णस्पृशद्दक्षिणपाणिः] Ku, ◦कणस्पृशद्दक्षिणपाणिः Ni, ◦कर्ण्णस्पृशद्दक्षपाणिः Gu$_1$, ◦कर्ण्णस्फुटदक्षिणपाणि Gu$_2$
2 ◦मुष्ट्या] NiKuGu$_1$, ◦मुष्टा Gu$_2$
2 ऋष्यादीन्] corr., ऋष्यादीं NiGu$_1$Gu$_2$, ऋष्यादि Ku
3 पद्मासनः] Gu$_1$, पद्मासनं NiKuGu$_2$
3 कांस्य◦] KuGu$_1$Gu$_2$, कास्य◦ Ni
3 ◦वत्प्लुतमुच्चार्य] Ni, ◦वत्युमुच्चार्य Ku, ◦वत्प्लुतमुचार्य Gu$_1$, ◦वप्लुतमुचार्य Gu$_2$
3 नात्युच्छ्रितं] NiKu, वात्युच्छ्रितं Gu$_1$, नातिच्छ्रितं Gu$_2$
4–5 ◦द्धृत्योत्तान◦] Ni, ◦धृत्योत्तान◦ Ku, ◦धृत्योन्तान◦ Gu$_1$, ◦द्धृत्वोत्तान◦ Gu$_2$
5 ◦स्त्रैस्वर्येण] NiGu$_1$Gu$_2$, ◦स्त्रै{व}स्वरेण Ku
5 मन्त्रार्थमनुसंदधानः] corr., मन्त्रार्थसनुमन्दधानः Ni, मन्त्रार्थमनुसन्दधानः KuGu$_1$, मन्त्रार्थमनुसन्यधान Gu$_2$
6 वायुं] NiKuGu$_1$, वयु Gu$_2$
6 अनुश्वसन्] Ku, अनुत्स्म{न}सन Ni, अनुत्स्वसन् Gu$_1$, अनुस्वसन् Gu$_2$
6–7 देवताग्न्योरैक्यं] NiKuGu$_1$, देवग्न्योरैक्यं Gu$_2$
7 प्रसन्ने ज्वलिते] NiGu$_2$, प्रसन्नोज्वलिते Ku, प्रसन्ने प्रज्वलिते Gu$_1$
7 विश्वरूपीं जिह्वां] corr., विश्वरूपीजिह्वां Ni, विश्वरूपां जिह्वां Ku, विश्वरूपीं Gu$_1$, वीष्वऋपजिह्वा Gu$_2$
8 सर्वकामप्रदां] Ku, सर्वकामदां NiGu$_1$Gu$_2$
8 वर्तुलामाहुतिं] NiKuGu$_1$, वर्ततुमाहुतिं Gu$_2$
10 यदुवाच] NiKuGu$_2$, om. Gu$_1$
11 वह्निर्ऋजु◦] corr., वह्निऋजु◦ NiGu$_2$, वह्निऋ{ज्वा}जु◦ KuGu$_1$

स्निग्धस्तु किंशुकाभश्च तत्र सिद्धिं विनिर्दिशेत् ॥
यत्र बालार्कवर्णाभः कर्मण्यग्निः प्रदृश्यते ।
शान्तिं लभेते तत्राशु यजमानपुरोहितौ ॥ Ku 30v
अशोककुसुमाभश्च काञ्चनाभस्तथैव च ।
शान्तिं करोत्यकालेन हूयमानो हुताशनः ॥
अधूमो ज्वलति क्षिप्रं कृत्वावर्तं प्रदक्षिणम् ।
तदा शान्तिं विजानीयाद्विपरीते तथा भयम् ॥
श्वसते गर्जते चैव विस्फुलिङ्गाः समन्ततः ।
प्रायश्चित्तं ततः कुर्याद्यदुक्तं संहिताविधौ ॥
अथाप्यालिङ्गते भूमिं भ्रमते च समन्ततः ।
अशुभं कथयेत्तत्र होत्रेऽसौ पावकः स्वयम् ॥
कपिलः पिङ्गलस्ताम्रो रक्तकाञ्चनसंनिभः ।
शुभकृत्पावको ज्ञेयो विपरीतो भयावहः ॥
यदग्नौ लक्षणं किंचिदशुभं तु प्रदृश्यते ।
होता कृच्छ्रमवाप्नोति शान्तिं तत्र प्रयोजयेदिति ॥ Gu₁ 33r

अग्निलक्षणम् ।

यात्रोद्देशे विवाहे च चूडोपनयनेषु च । Gu₂ 32r
सर्वेषु चाग्निहोमेषु वह्नौ वर्णान् निबोधत ॥

17–18 AVPariś 24.1.3 यात्रोद्याने विवाहेषु चूडोपनयनेषु च । सर्वेषु चाग्निहोमेषु वह्निवर्णान् निबोधत ॥

---

1 सिद्धिं वि°] $NiGu_1$, सिद्धिर्वि° Ku, सि{धि}द्धिः वि° Gu_2
2 बालार्क°] $KuGu_1Gu_2$, बाजार्क° Ni
2 कर्मण्यग्निः] $NiKuGu_1$, कर्मण्यन्यग्निः Gu_2
3 लभेते] Gu_1, लभते $NiGu_2$, लभेत्र Ku
3 °पुरोहितौ] $NiKuGu_2$, °पुरहितौ Gu_1
4 °कुसुमाभश्च] Gu_1, °कुशमाभश्च Ni, °कुशुमाभश्च Ku, °कुशुमाभ्यश्च Gu_2
5 शान्तिं] $NiGu_2$, शान्ति Ku, कान्ति Gu_1
6 कृत्वावर्तं] corr., कृत्वावर्त्तं $NiKuGu_1$, कृत्ववर्त्ति Gu_2
7 °द्विपरीते] corr., °द्विपरिते Ni, °विपरीते Ku, °द्विपरीतो Gu_1, वीपरिते Gu_2
8 विस्फुलिङ्गाः] $NiKuGu_1$, विस्वस्पलिङ्गा Gu_2
9 प्रायश्चित्तं ततः] Ni, प्रायश्चित्ता तथा Ku, प्रायश्चितं ततः Gu_1, प्रायश्चतं तत्तः Gu_2
10 °लिङ्गते] $KuGu_2$, °लिङग्यते $NiGu_1$
10 भूमिं भ्रमते] $NiKuGu_2$, भुमि भ्रमन्ते भुमि भ्रमते Gu_1
11 होत्रे] $NiKuGu_2$, हौते Gu_1
13 °वको] $NiKuGu_1$, °वक Gu_2
15 कृच्छ्र°] $NiKuGu_1$, कृचछ° Gu_2
15 शान्तिं तत्र] $NiGu_1$, शान्तित्रे Ku, शान्ति तत्र Gu_2
16 अग्निलक्षणम् ।] Gu_1Gu_2, om. NiKu
17 यात्रोद्देशे] Ku, यात्रोद्देगे Ni, यात्रोज्ञेगे Gu_1, जातोद्देशे Gu_2
17 चूडोप°] Ni, व्रतोप° Ku, चुडोप° Gu_1Gu_2
18 चाग्नि°] $NiKuGu_1$, अग्नि° Gu_2
18 वर्णान्] em., वर्ण्णा $NiKuGu_1Gu_2$
18 निबोधत] $NiGu_1Gu_2$, निवेध च Ku

यथोवाच उशनाः ।

वृषवारणमेघौघनेमिदुन्दुभिनिःस्वनः ।
स्वाहाकारावसाने तु स्वयमुत्थाय पावकः ॥
प्रोत्फुल्लोत्पलकुन्देन्दुकुमुदाद्युत्पलद्युतिः ।
हुतोऽपि संज्वलत्येवं सुस्निग्धार्चिः प्रदक्षिणः ॥
लेलिहानः प्रमुदितः कृष्णवर्णोऽर्थसिद्धये ।
Ni 28r चित्स्थानमूलो ह्यमलो नीलः पृथुलमध्यमः ।
पिण्डिताग्रोऽमलतनुर्ज्वालामालानलाकुलः ॥
प्रदक्षिणः प्रसन्नार्चिरर्चिष्मानमितद्युतिः ।
Ku 31r अर्चनीयश्च नृपतेरर्चितो हव्यवाहन इति ॥

इत्यादि ग्रन्थगौरवभयान्नालं लिख्यते ।

ततः कर्ता पूर्वोक्तमृष्यादिकं मनसि कृत्वा । यज्ञस्य चक्षुरिति द्वे ऋचौ । आ वह

---

12 यज्ञस्य चक्षुः PS 1.81.1–2 95.12–96.1 आ वह देवान् Unidentified. Cf. KauṣB 3.4.4–5. The *sakalapāṭha* is given in PVSP, p. 92 (corrected): आ वह देवान् यज्ञबाहो अस्मिन् यज्ञे मा च नोऽवरात्सीः । आ च वह जातवेदो देवान् सुयुजा च यज ॥

---

2 AVPariś 24.2.4ab वृषवारणमेघौघनेमिदुन्दुभिनिःस्वनः ।
3 AVPariś 24.2.5ab स्वाहाकारावसाने तु स्वयमुत्थाय पावकः ।
4–10 AVPariś 24.3.2cd–5 प्रोत्फुल्लोत्पलकुन्देन्दुकुमुदाभोत्पलद्युतिः ॥ हुतोऽपि संज्वलत्येव स्निग्धो विप्रस्य दक्षिणः । लेलिहानः प्रमुदितः कृष्णवर्णोऽर्थसिद्धये ॥ विशालमूलो ह्यमलो नीलः पृथुलमध्यमः । प्रदीप्ताग्रोऽमलतलो ज्वालामालाकुलोऽनलः ॥ प्रदक्षिणः प्रसन्नार्चिरर्चिष्मानर्चितद्युतिः । अर्चनीयश्च नृपतेरर्चितो हव्यवाहनः ॥

---

1 यथोवाच उशनाः] NiKuGu_1, तथोवाच उशना Gu_2
2 °नेमि°] NiKuGu_1, °नेमे° Gu_2
2 °निःस्वनः] NiGu_1, °र्निःस्वनः Ku, °न्निःस्वनः Gu_2
4 प्रोत्फुल्लो°] NiGu_1, प्रोफुलो° Ku, प्रोत्फलौ° Gu_2
4 °कुमुदाद्युत्पल°] NiKu, °कुमुद्याद्युत्पल° Gu_1, °कमुद्याद्युत्पल° Gu_2
5 संज्वलत्येवं] NiKuGu_1, संजालत्येवं Gu_2
5 प्रदक्षिणः] NiKuGu_2, प्रदक्षणः Gu_1
6 °सिद्धये] NiKuGu_2, °सिधये Gu_1
7 चित्स्थान°] NiGu_1, चिस्थान° Ku, तिलस्थान° Gu_2
8 पिण्डिताग्रो] NiGu_1Gu_2, पण्डिताग्रो Ku
9 प्रदक्षिणः] NiKuGu_1, प्रदक्षिणि Gu_2
9 प्रसन्नार्चिरर्चिष्मान°] Gu_1, प्रसन्नार्च्चिरर्च्चिप्मान° Ni, प्रसन्नाऽर्चचिष्मान° Ku, प्रसन्नार्च्चिरर्चिष्मान° Gu_2
10 नृप°] NiGu_1Gu_2, लुप° Ku
10 इति] NiKuGu_2, om. Gu_1
11 ग्रन्थगौरव°] KuGu_1Gu_2, ग्रगौरव° Ni
11 °न्नालं] NiGu_1Gu_2, °न्नाकं Ku
95.12–96.1 आ वह देवानित्येका] em., आवहं देवानित्येके Ni, आवहन्देवानित्येके Ku, अवहं देवानित्येका Gu_1, आवहं वेवा{नि}मित्येका Gu_2

देवानित्येका । ये देवा यज्ञहन इति पञ्चर्चः । यस्य भूमिरिति चतस्रः । इति यज्ञस्यचक्षुर्गणेनाग्नेः पूर्वार्धे प्रत्यृचं जुहुयात् । इमा द्वादशाज्याहुतयोऽग्नये । एतैर्मन्त्रैः पुरस्ताद्धोमिकानामानन्तर्ये केचिदेकामाहुतिमिच्छन्ति । रोहितो यज्ञस्येति द्वाभ्यामृग्भ्यामग्नेर्मध्यभागे जुहुयात् । इमे आज्याहुती रोहिताय । इत्येतदन्तं दिव्यतन्त्रं भवति । ततो युक्तो युज्य इत्याद्याघारावाज्यभागौ जुहुयात् ।

तन्त्रास्तु चतुर्भेदा भवन्ति । तत्राह परिभाषायाम् । Gu_2 32v

चत्वारः कर्मणामेते भवन्त्यत्र विचारकाः । Gu_1 33v
दिव्याश्च साम्पदाश्चैव प्रायश्चित्ताभिचारिकाः ॥

एतेषां कर्मभेदमाह ।

स्वर्गादिसाधने दिव्यान् साम्पदान् काम्यसाधने ।
ऐहिकामुष्मिकच्छिद्रे प्रायश्चित्तान् प्रयोजयेत् ।

12 ये देवा यज्ञहनः Three of the five stanzas appear at TS 3.5.4.1–2 etc. The extended set of stanzas intended here is given in *sakalapāṭha* in PVSP, p. 92: ये देवा यज्ञहनो यज्ञमुषः पृथिव्यामध्यासते । अग्निर्मा तेभ्यो रक्षतु गच्छेम सुकृता वयम् ॥ ये देवा यज्ञहनो यज्ञमुषोऽन्तरिक्षमध्यासते । वायुर्मा तेभ्यो रक्षतु गच्छेम सुकृतो वयम् ॥ ये देवा यज्ञहनो यज्ञमुषो दिव्यध्यासते । सूर्यो मा तेभ्यो रक्षतु गच्छेम सुकृतो वयम् ॥ ये देवा यज्ञहनो यज्ञमुषो अप्स्वध्यासते । चन्द्रो मा तेभ्यो रक्षतु गच्छेम सुकृतो वयम् ॥ ये देवा यज्ञहनो यज्ञमुषो दिक्ष्वध्यासते । ईशानो मा तेभ्यो रक्षतु गच्छेम सुकृतो वयम् ॥ 1 यस्य भूमिः PS 17.10.3–6 3 रोहितो यज्ञस्य PS 18.16.3–4
4 युक्तो युज्ये For the indentification of this *pratīka*, see the note on p. 52.

2 पुरस्ताद्धोमिकानामानन्तर्ये Cf. p. 92

1 यज्ञहन इति] $NiGu_1Gu_2$, यज्ञहनमिति Ku
1 °चक्षुर्गणेनाग्नेः] $NiGu_2$, °चक्षुगणेनाग्नेः Ku, °चक्षुर्गणेनाग्ने Gu_1
1–2 इमा °°° ग्नये ।] om. Gu_1Gu_2. Our emendation द्वादश follows the Karmasamuccaya.
2 इमा द्वादशाज्याहुतयो] em., इमास्त्रयोदशाहुतयो Ni, इमास्त्रयोदशाज्याहुतयो Ku, lac. Gu_1Gu_2
2–3 °मिकानामानन्तर्ये] em., °मिकनामानन्तरे । Ni, °मिकनामान्तरे । $KuGu_1Gu_2$
3 °देकामा°] $NiGu_1Gu_2$, °देवामा° Ku
3 °मग्नेर्मध्य°] $KuGu_2$, °मग्नेर्मध° Ni, °मग्निर्मध्य° Gu_1
3 इमे आज्याहुती रोहिताय ।] corr., इमे आज्याहुती रोहिताया NiKu, om. Gu_1Gu_2
4 इत्येतदन्तं] Gu_1Gu_2, इत्येतदन्तरं Ni, इत्येतदनन्तं Ku
4 दिव्यतन्त्रं] $NiKuGu_1$, दिव्यमन्त्रं Gu_2
4–5 इत्याद्याघारावाज्य°] $NiGu_1$, इत्याद्धाघारावाज्य° Ku, इत्याद्वाघारावाय्य° Gu_2
6 तन्त्रास्तु °°° परिभाषायाम् ।] Gu_1 omits all but the word परिभाषायाम्
6 तन्त्रास्तु] Ni, मन्त्रस्तु Ku, lac. Gu_1, तन्त्रस्तु Gu_2
6 भवन्ति] $NiKuGu_1$, भवति Gu_2
7 चत्वारः] $NiKuGu_2$, नवातः Gu_1
7 भवन्त्यत्र] $NiKuGu_2$, भवन्त्यन्त Gu_1
8 °त्ताभिचा°] $NiKuGu_2$, °त्ताविचा° Gu_1
9 कर्मभेदमाह] $NiKuGu_2$, फलमाह Gu_1
10 दिव्यान्] Gu_2, दिव्या $NiKuGu_1$

उद्दृप्तवैरिनाशाय योजयेदाभिचारिकानिति ॥

अथ दिव्यादितन्त्राणां विचारमाह ।

तथापि द्वौ विचारौ हि भवतः शान्तिघोरकौ ।
Ku 31v आद्यैस्त्रिभिर्विचारश्च शान्तो घोरश्चतुर्थकः ॥
Ni 28v यत्र दिव्यादिभेदस्तु स्पष्ट एव निगद्यते ।
तन्त्रभेदस्तु तत्र स्यादन्यस्तन्त्रसमुच्चयः ॥
दिव्यादीनां विचाराणां त्रयाणां यत्र चैकता ।
तत्समुच्चयमित्याहुः सर्वे तन्त्रविदो द्विजाः ॥

भारक्याम् ।

महाशान्तिषु सर्वासु दीक्षायां ग्रहकर्मणि ।
तत्र स्पष्टविचारः स्यान्मणौ तन्त्रकदम्बकम् ॥
दिव्यादिष्वधिकारेषु नोक्तानां यत्र कर्मणाम् ।
निमित्तलिङ्गमुक्तानामपि तन्त्रसमुच्चयः ॥
दिव्यं वा साम्पदं वापि प्रायश्चित्तमथापि वा ।
यत्र नोक्तं विशेषेण तत्र तन्त्रसमुच्चयः ॥
सर्वे सर्वत्र वा कार्या द्विविधा वा विचारणा ।
?अर्थवान् फलभूयिष्ठान्? परिशिष्टस्य शासनादिति ॥

---

1 उद्दृप्तवैरि°] NiGu$_2$, उद्दृप्तवैरि° Ku, om. Gu$_1$
1 °चारिकानिति] NiKu, °चारिकादिति Gu$_1$, °चारिकामिति Gu$_2$
2 अथ °°° विचारमाह ।] This sentence is not found in Gu$_1$
2 अथ] KuGu$_2$, अथाथ Ni, lac. Gu$_1$
2 दिव्यादितन्त्राणां] Ni, दिव्यातन्त्राणां Ku, lac. Gu$_1$, दिव्यानितन्त्राणां Gu$_2$
4 आद्यैस्त्रिभिर्विचारश्च] corr., आद्यैस्त्रिभिर्विचारैश्च NiGu$_2$, ओषाद्यैत्रिभिर्विचारश्च Ku, आद्यैस्त्रिभिर्वचारेश्च Gu$_1$
5 दिव्यादि°] NiKuGu$_1$, दिव्याति° Gu$_2$
6 तन्त्र°] NiGu$_1$, मन्त्र° Ku, तन्त्रं Gu$_2$
6 तत्र] em., तन्त्रः NiGu$_1$, तन्त्र Ku, तन्त्रं Gu$_2$
6 °न्यस्तन्त्रसमुच्चयः] NiKuGu$_1$, °न्यतन्त्रसमुचयः Gu$_2$
8 तत्समु°] NiGu$_1$Gu$_2$, स समु° Ku
8 सर्वे तन्त्रविदो] NiKuGu$_1$, सर्वत्रविदो Gu$_2$
9 भारक्याम् ।] NiKu, om. Gu$_1$, भारक्या ॥ Gu$_2$
11 °विचारः] NiKuGu$_1$, °विचाराः Gu$_2$
11 स्यान्मणौ] NiKuGu$_1$, स्यामणौ Gu$_2$
11 तन्त्र°] NiGu$_1$Gu$_2$, तत्र Ku
12 यत्र] NiKuGu$_2$, सर्व Gu$_1$
13 तन्त्रसमुच्चयः] NiGu$_1$, तन्त्रस्य समुच्चयः Ku, तन्त्रसमुचयः Gu$_2$
14 वा] NiKuGu$_2$, om. Gu$_1$
16 सर्वे] NiKuGu$_2$, सर्व Gu$_1$
16 वा कार्या] NiKuGu$_1$, कार्या वा Gu$_2$
16 द्विविधा] NiKuGu$_2$, द्विवाधा Gu$_1$
17 ?अर्थवान् फलभूयिष्ठान्?] अर्थवान् फलभूयि{ष्ठा}ष्ठान् Ni, अर्थवान् फलभूइष्टान् Ku, अर्थवानफभूइष्ठान् Gu$_1$, अर्थवान् फलभूयिष्टान् Gu$_2$

अथ यदा साम्पदं तन्त्रं क्रियते तदा दिव्यतन्त्रानन्तरं ॐ बृहस्पतिर्ऋषिर्गायत्री छन्दोऽग्निर्देवता साम्पदपुरस्ताद्धोमे विनियोग इति विद्वान् । अग्ने गोभिरिति कण्डिकया (Gu$_2$ 33r) प्रत्यृचं साम्पदपुरस्ताद्धोमानग्नौ मध्यभागे जुहुयात् । इमाश्चतस्र आज्याहुतयोऽग्नये । इतरे सूक्तावृत्त्या वारत्रयमिति वदन्ति । एवंमन्त्रं साम्पदं तन्त्रं भवति । इहाप्याघारावाज्यभागौ भवतः ।

यर्हि कर्ता प्रायश्चित्तीयं तन्त्रं कर्तुमिच्छति तर्हि दिव्यानन्तरं ॐ अश्विना ऋषी (Gu$_1$ 34r) अनुष्टुभं छन्दः सोमो देवता प्रायश्चित्तीयपुरस्ताद्धोमे विनियोग इति स्मृतवान् । पुनः (Ku 32r) प्राणमिति सूक्तेन प्रत्यृचं प्रायश्चित्तीयपुरस्ताद्धोमान्मध्ये जुहुयात् । इमाः पञ्चाज्याहुतयः सोमाय । केचित्पूर्ववत् । अग्ने गोभिरिति साम्पदपुरस्ताद्धोमवर्जं एतदन्तं प्रायश्चित्तीयं (Ni 29r) तन्त्रं भवति ।

अग्ने गोभिरितिसहितं सर्वमेतत्समुच्चयतन्त्रमिति निर्णीयते । सर्वतन्त्राणां समुच्चयात् । अत्र च दिव्यसाम्पदप्रायश्चित्तीयविशेषविधिनाभावे सामान्येन समुच्चयतन्त्रं स्यात् । अथ यदा शान्तघोरपक्षद्वयमाश्रित्य । तदा समुच्चय एव दिव्यसाम्पदप्रायश्चित्तीयं तन्त्रं भवेत् । एतद्दिव्यतन्त्रं भवति । अथ यदा समुच्चयतन्त्रं क्रियते (Ku 32v)

---

2 अग्ने गोभिः PS 1.39 7–8 पुनः प्राणम् PS 2.80

---

1 °तन्त्रानन्तरं] NiKuGu$_1$, °तन्त्रमुत्तरं Gu$_2$
2 साम्पद°] KuGu$_1$Gu$_2$, सम्पाद° Ni
2 °योग इति विद्वान्] NiGu$_2$, °योग इति दिव्यान् Ku, °योगमिति इति विद्वान् Gu$_1$
2 कण्डिकया] Ku, कण्डिका NiGu$_1$Gu$_2$
3 प्रत्यृचं] NiKuGu$_1$, प्रतित्यृचं Gu$_2$
3 °द्धोमानग्नौ] NiKu, °द्धोमानमग्नौ Gu$_1$, °द्धोमनग्नौ Gu$_2$
3 इमाश्चतस्र आज्याहुतयोऽग्नये ।] om. Gu$_1$Gu$_2$
3 °तस्र आज्या°] corr., °तस्राज्या° NiKu, lac. Gu$_1$Gu$_2$
3–4 इतरे सूक्तावृत्त्या] NiGu$_1$, इतरे सूक्तवृत्या Ku, इतरये मुक्तावृत्या Gu$_2$
4 °त्रयमिति] NiKuGu$_1$, °त्रये Gu$_2$
4 वदन्ति] NiGu$_1$, वहन्ति Ku, वदति Gu$_2$
4 एवंमन्त्रं] Gu$_2$, एवमन्त्रं NiKuGu$_1$
4 साम्पदं तन्त्रं] NiGu$_1$, साम्पदतन्त्रं Ku, सम्पदतन्त्रं Gu$_2$
4 भवति] NiGu$_1$Gu$_2$, भवदति Ku
4–5 इहाप्याघारावाज्य°] NiGu$_1$, इहाप्यायारादाज्य° Ku, इहाप्याघा{•}रादाज्य° Gu$_2$
6 यर्हि] NiGu$_1$, यत्र हि Ku, जर्हि Gu$_2$
6 दिव्या°] NiKuGu$_1$, विद्या° Gu$_2$
6–7 ऋषी अनुष्टुभं] Ni, ऋषिरनुष्टुभं KuGu$_2$, ऋषि अनुभं Gu$_1$
8 प्रत्यृचं] NiGu$_1$Gu$_2$, om. Ku
8 प्रायश्चित्तीयपुरस्ताद्धोमान्मध्ये] NiGu$_2$, प्रायश्चित्तीयं तन्त्रं पुरस्ताद्धोमान्मध्ये Ku, प्रायश्चित्तीयान् पुरस्ताद्धोमान् र्मध्ये Gu$_1$
8–9 इमाः °°° सोमाय ।] om. Gu$_1$Gu$_2$
8 पञ्चाज्याहुतयः] corr., पञ्चाज्याहुतयो Ni, पञ्चज्याहुतयोः Ku, lac. Gu$_1$Gu$_2$
9 °वर्जं एतदन्तं] NiKuGu$_1$, °वर्जयेतदन्तं Gu$_2$
11 निर्णीयते] corr., निर्ण्णयते NiGu$_2$, निर्नयते Ku, नीर्ण्णीयते Gu$_1$
11 सर्वतन्त्राणां] NiGu$_1$, सर्वत्राणां Ku, सर्वतन्त्राणा Gu$_2$
12 च] NiGu$_1$, om. KuGu$_2$
13 अथ] NiKuGu$_2$, om. Gu$_1$
13 यदा] NiKuGu$_1$, om. Gu$_2$
13 °पक्ष°] KuGu$_1$Gu$_2$, °पय° Ni
13 समुच्चय] NiGu$_1$, समुच्चयतन्त्र Ku, समुचय Gu$_2$
14 एतद्दिव्यतन्त्रं] NiKu, एतदिव्यसाम्पदं च Gu$_1$, एतद्द्व्यतत्रं Gu$_2$
14 भवति] KuGu$_2$, भवतः Ni, om. Gu$_1$

तदा दिव्यसाम्पदप्रायश्चित्तीयान् हुत्वा युक्तो युज्य इत्येवमादीन् जुहुयात् । ततः
कर्ता युक्तो युज्य इत्यादि मा धनेनेत्यन्तं मन्त्रमुक्त्वा वायव्यकोणादारभ्याग्नेयको-
Gu$_2$ 33v णपर्यन्तमविच्छिन्नधारया एकामाहुतिमग्नौ हुत्वा । इदमग्नये । ततोऽनु मेऽद्यानु-
मतिरित्यृचा नैर्ऋतकोणादारभ्येशानकोणान्तमविच्छिन्नधारां दद्यादिति । इदं पूष्णे
सरस्वत्यै । एतावाघारसंज्ञौ भवतः । ततस्त्वमग्ने प्रमतिरित्यृचान्तेऽग्नये स्वाहेति
Gu$_1$ 34v योजयित्वाऽग्नेरुत्तरभागे उत्तानावस्थितयज्ञपुरुषस्य दक्षिणचक्षूरूपे चिन्तितेऽग्न्यात्मके
Ku 33r भाविते जुहुयात् । इदमग्नये । त्वं सोम दिव्य इत्यृचान्ते सोमाय स्वाहेति योजयि-
त्वाऽग्नेर्दक्षिणभागे वामचक्षूरूपे सोमे ध्याते हुत्वा । इदं सोमाय । अग्नीषोमाभ्यामाज्य-
भागं विभज्यतमाभ्यामित्येतयोर्होमयोराज्यभागाविति संज्ञा सिध्यति । तथा च परि-
भाषायाम् ।

---

1 युक्तो युज्ये For the identification of this *pratīka*, see the note on p. 52 2 युक्तो युज्ये ◦◦◦ मा धनेन This is the first part of the mantra identified on p. 52 3–4 अनु मेऽद्यानुमतिः This is the remaining part of the mantra identified on p. 52 5 त्वमग्ने प्रमतिः PS 1.54.1 7 त्वं सोम दिव्यः PS 1.51.3

---

1 ◦मादीन्] NiKuGu$_1$, ◦मादिना Gu$_2$
2 मा धनेनेत्यन्तं] Gu$_1$Gu$_2$, साधनेनेत्यतन्तं Ni, साधनेनेत्यन्तं Ku
2–3 ◦रभ्याग्नेयकोणपर्यन्तमविच्छिन्न◦] NiKu, ◦रभ्याग्नयकोणपर्यन्तं विच्छिन्न◦ Gu$_1$, ◦रभ्या आग्नेयकोणपर्जन्तंमविछिन्न◦ Gu$_2$
3 एकामाहुतिमग्नौ हुत्वा] NiKuGu$_2$, एकामाहुतयो भवतिरिति Gu$_1$
3 इदमग्नये ।] Gu$_1$ and Gu$_2$ omit this sentence
3 ततोऽनु] NiKuGu$_2$, अनु Gu$_1$
3–4 ऽद्यानुमति◦] Gu$_1$, दामनुमति◦ Ni, द्यामनुमिति◦ Ku, द्यानुमति◦ Gu$_2$
4 ◦कोणादारभ्येशानकोणान्तमविच्छिन्नधारां] Ni, ◦कोणादारभ्याशानकोणान्तं अविछिन्नधारान्तं Ku, ◦कोणारभ्य इशानकोणान्तं अविच्छिन्नाज्यधारां Gu$_1$, ◦कोणादारभ्येशानकोणान्तंमविछिन्नधारां Gu$_2$
4 दद्यादिति] NiKuGu$_2$, दद्यात् Gu$_1$
4–5 इदं पूष्णे सरस्वत्यै ।] Gu$_1$ and Gu$_2$ omit this sentence
5 ◦घारसंज्ञौ] em., ◦घारौ संज्ञा NiKuGu$_1$, ◦घारौ सज्ञा Gu$_2$
5 प्रमति◦] KuGu$_1$Gu$_2$, प्रति◦ Ni
5 ऽग्नये] NiKuGu$_1$, अग्ने Gu$_2$
6 ऽग्नेरुत्तरभागे उत्तानावस्थित◦] NiGu$_2$, ऽग्निऋत्तरभागेत्तानास्थित◦ Ku, ऽग्नेऋत्तरभागे उत्तानस्थित◦ Gu$_1$
6 दक्षिणचक्षूरूपे] corr., दक्षिणचक्षुऋपे NiKu, दक्षचक्षुऋपे Gu$_1$, दक्षिण{भागे}चक्षुऋपे Gu$_2$
6 ऽग्न्यात्मके] NiGu$_1$Gu$_2$, ऽग्नियात्मिके Ku
7 इदमग्नये ।] Gu$_1$ and Gu$_2$ omit this sentence
7 दिव्य] NiKuGu$_1$, om. Gu$_2$
8 ◦भागे] NiKuGu$_1$, ◦भा Gu$_2$
8 सोमे ध्याते हुत्वा] NiGu$_1$, सोमाय हुत्वा Ku, षोमे ध्यात्वे हुत्वा Gu$_2$
8 इदं सोमाय ।] Gu$_1$ and Gu$_2$ omit this sentence
8–9 अग्नीषोमाभ्यामाज्यभागं विभज्यतमाभ्यामित्येतयोर्होम◦] corr., अग्नीसोमाभ्यामाभ्यगं विभज्यत माभ्यामित्येतयोर्होम◦ Ni, अग्नीषोमाभ्यां {●●} मा विभज्यत माभ्यांमित्येतयोहोम◦ Ku, अग्नीषोमाभ्यामाज्य विभज्यत याभ्यां इत्येतयोर्होम◦ Gu$_1$, अग्निसोमाभ्यामाज्यभागं विभज्यत माभ्यामित्येतयो होम◦ Gu$_2$
9 सिध्यति] Gu$_1$Gu$_2$, सध्यति Ni, सति Ku
9 तथा च] NiKuGu$_2$, om. Gu$_1$

प्राक्शिरा यज्ञ उत्तान इति । Ni 29v

अन्यच्च ।

सूर्योऽस्य दक्षिणं चक्षुरुत्तरं सोम उच्यते ।
यदस्य दक्षिणमक्षीत्यस्य मन्त्रस्य दर्शनात् ॥

तथा च श्रुतिः । यदस्य दक्षिणमक्षि तदसावादित्यो यत्सव्यं तदसौ चन्द्रमा इति । तथा च ।

हवींषि चाग्निदेवानि तथापः सोमदेवताः ।
तस्माद्धवींष्युत्तरांशे दक्षिणे स्थापयेदपः ॥
विशेषं यत्र तु ब्रूयादुदकुम्भादिस्थापनम् ।
सम्पातार्थं हविःस्थाने तत्र कुर्याद्यथाविधीति ॥

एतदन्तमाज्यभागान्तं पाकयज्ञिकं नाम सर्वकर्मपूर्वाङ्गमवगम्यते । Gu$_2$ 34r

इति श्रीमन्नृसिंहचरणपरिचारकश्रीमन्महोपाध्यायश्रीधरविरचितायां विवाहादिकर्मपञ्जिकायां पूर्वतन्त्रं समाप्तम् ।

---

1 प्राक्शिरा यज्ञ उत्तानः Cf. p. 92.
5 यदस्य ◦◦◦ चन्द्रमाः PS 18.43.21

---

2 अन्यच्च ।] NiKu, om. Gu$_1$, अन्यच Gu$_2$
3 चक्षुरुत्तरं] NiGu$_1$, चक्षुरुत्तरः Ku, चक्षु दक्षिण Gu$_2$
3 उच्यते] NiKuGu$_1$, उच्यन्ते Gu$_2$
4 मन्त्रस्य] KuGu$_2$, om. NiGu$_1$
5 यदस्य] NiKuGu$_2$, यद Gu$_1$
5 चन्द्रमा इति] NiKuGu$_1$, चन्द्रमाः Gu$_2$
7 ◦देवानि] em., ◦देवानां NiGu$_1$Gu$_2$, ◦वेदानां Ku
8 ◦द्धवींष्युत्तरांशे] NiKuGu$_1$, ◦द्धवीस्युरांशे Gu$_2$
8 स्थापयेदपः] KuGu$_1$Gu$_2^{pc}$, स्थापयेदिति Ni, स्थापएदपः Gu$_2^{ac}$
10 तत्र कुर्याद्यथा◦] corr., तत्तत्कुर्याद्यथा◦ NiKuGu$_1$, तत्र कुर्या यथा◦ Gu$_2$
10 ◦विधीति] em., ◦विधिरिति NiKuGu$_1$, ◦विधि Gu$_2$
11 एतदन्तमाज्यभागान्तं] Gu$_2$, एतदन्तं आज्यभागान्तं NiKu, om. Gu$_1$
11 ◦यज्ञिकं] NiKuGu$_1$, ◦यज्ञकं Gu$_2$
11 ◦कर्मपूर्वाङ्गमव◦] NiKuGu$_2$, ◦पूर्वाङ्गमव◦ Gu$_1$
12 ◦न्नृसिंहचरण◦] NiKuGu$_1$, ◦नृसिंह◦ Gu$_2$
13 विवाहादि◦] NiGu$_2$, विवाह◦ KuGu$_1$

(5)

इध्महोमादिचरुपाकान्तकर्म

प्रभो लक्ष्मीपते सिंह सर्ववाञ्छाफलप्रद ।
तव प्रसादाद्वक्ष्यामि इध्महोमविधिं पुनः ॥
चरुपाकविधिं वक्ष्ये कुमार्याप्लवनादिषु ।
पाकस्य च त्यागविधिं वदिष्याम्यनुपूर्वशः ॥

आप्लवनादिष्विति । कुमारीस्नानादिषु कर्मस्वित्याह कर्तव्यम् । एतस्मादुपरि प्रधानकर्म । तत्र प्रधानकर्माङ्गत्वेनादौ इध्महोमविधिं वक्ष्यामः ।

Gu$_1$ 35r, Ku 33v

इध्मलक्षणमाह परिभाषायाम् ।

प्रादेशमात्राः समिध इध्मा निमुष्टिहस्तकाः ।
निमुष्टिरिति विज्ञेयो हस्तोऽप्रसारिताङ्गुलिः ।

---

1 प्रभो] NiKuGu$_2$, ॐ प्रभो Gu$_1$
1 लक्ष्मीपते] NiKuGu$_1$, लक्ष्मपते ॥ Gu$_2$
1 सर्ववाञ्छा°] NiKuGu$_1$, सर्वषावांछा° Gu$_2$
1 °फलप्रद] NiGu$_1$, °कामफलप्रद Ku, °फलप्रदः Gu$_2$
2 तव प्रसादाद्वक्ष्यामि] Ni, तव प्रसादा वक्ष्यामि Ku, स्ततः पाकविधिं वक्ष्ये Gu$_1$, तव प्रसादा वक्षामी Gu$_2$
5 आप्लुवनादिष्विति °°° कर्तव्यम्] These two sentences are not found in Gu$_1$; only the first is absent in Gu$_2$
5 कर्मस्वित्याह] em., कर्मणित्याह Ni^{ac}, कर्मणीत्याह Ni^{pc}, कर्मणात्याह KuGu$_2$, lac. Gu$_1$
5 एतस्मादुपरि] KuGu$_1$Gu$_2$, एतस्मादुदपरि Ni
5–6 प्रधानकर्म] NiKu, प्रधानं कर्म्म Gu$_1$, प्रधानकर्मः Gu$_2$
6 °नादौ] Gu$_1$Gu$_2$, °न आदौ NiKu
6 इध्महोमविधिं वक्ष्यामः] Gu$_2$, इध्महोमविधिं {पुनः ॥} वक्ष्यामः Ni, इध्मविधि ॥ वक्ष्यामः Ku, इध्महोम वक्ष्यामः Gu$_1$
7 इध्मलक्षणमाह परिभाषायाम्] NiGu$_1$Gu$_2$, परिभाषायां Ku
8 समिध] Gu$_1$Gu$_2$, समिधः Ni, समिधा Ku
8 इध्मा] NiKuGu$_1$, इध्मं Gu$_2$
8 निमुष्टिहस्तकाः] NiGu$_1$Gu$_2$, निर्मुष्टिहस्तका Ku
9 निमुष्टिरिति] NiGu$_1$, निर्मुष्टिरिति Ku, निमुष्टि इति Gu$_2$

कनिष्ठिकाप्रमाणेन कुर्वन्त्यन्ये मनीषिण इति ॥

अथ होता निमुष्टिहस्तपरिमितं पूर्वोक्तसमिल्लक्षणोपेतं महेध्मपञ्चकं साग्रं मूलेषु गृह्णन् ॐ अनज्मीति ब्राह्मणान् पृच्छेत् । ते ॐ राध्यतामिति वदेयुः । ततस्तं घृतेन म्रक्षयित्वा कर्मसिद्धिरस्त्विति होत्रोक्ते अस्त्विति ते ब्रह्मादय आहुः । तत ॐ वसवो [Ni 30r] ऋषय अनुष्टुप्छन्द इन्द्रो देवता इध्महोमे विनियोग इति स्मृत्वा । अयं नो अग्निरध्यक्ष इति द्वाभ्यामृग्भ्यां महेध्मपञ्चकं लेलायमाने हव्यवाहने प्रागग्रं जुहोति । तस्योपरि [Gu$_2$ 34v] पूर्ववन्महाव्याहृत्यादिभिः सावित्रीशान्तिब्रह्मजज्ञानान्तैः पञ्चदशभिर्मन्त्रैः संस्कृताज्यं होमयेत् ।

ततोऽर्धदग्धे समित्पञ्चके मध्यभागे प्रज्वलिते प्रधानाहुतयो होतव्या इति परिभाषायामाह ।

इध्मानामर्धभागं तु दग्धं ज्वलति मिश्रितम् ।
संदग्धैः काष्ठावयवैरर्धदग्धं तदुच्यते ॥
तस्मिन्काले च होतव्याः प्रधानाहुतयः सदा ।
न चैतद्विपरीते वै होतव्यं कार्यगौरवादिति ॥

एतच्च महेध्मान्तं कर्म इत्युच्यते । इतीध्महोमविधिः समाप्तः ।

---

5 अयं नो अग्निरध्यक्षः PS 20.61.5–6

---

7 महाव्याहृत्यादिभिः सावित्रीशान्तिब्रह्मजज्ञानान्तैः Cf. p. 64.

---

1 कनिष्ठिकाप्रमाणेन] Gu$_2$, कनिष्ठाग्रमानेन NiKuGu$_1$
2 अथ] NiGu$_1$Gu$_2$, अथो Ku
3 गृह्णन्] NiKu, गृकणन् Gu$_1$, गुर्ह्णन् Gu$_2$
3 अनज्मीति] NiKuGu$_1$, अनज्मी Gu$_2$
3 राध्यतामिति] NiKuGu$_1$, राध्यतां Gu$_2$
4 म्रक्षयित्वा] KuGu$_1$Gu$_2$, म्रक्षित्वा Ni
4 होत्रोक्ते अस्त्विति] NiGu$_1$, om. Ku, होतुक्ते अस्त्विति Gu$_2$
4 ब्रह्मादय आहुः] NiKuGu$_1$, ब्रह्मवदेयुः Gu$_2^{ac}$, ब्रह्मदयाहु Gu$_2^{pc}$
4 वसवो] NiGu$_1$Gu$_2$, वसव Ku
5 °य अनुष्टुप्छन्द इन्द्रो] NiKu, °य अनुष्टुभं छन्द इन्द्रो Gu$_1$, °यानुष्टुभं छन्दरिन्द्रो Gu$_2$
6 प्रागग्रं] NiKuGu$_1$, प्रागस्रं Gu$_2$
7 पूर्ववन्महाव्याहृत्यादिभिः सावित्रीशान्तिब्रह्मजज्ञानान्तैः] corr., पूर्ववन्महाव्याहृत्यादिभिः NiGu$_2$, पूर्ववन्महाव्याहृत्यादिभि सावित्रीशान्तिब्रह्मयज्ञानान्तैः Ku, माहाव्याहृतीसावित्रीशान्तीब्रह्मयज्ञानान्तैः Gu$_1$
9 समित्पञ्चके] KuGu$_1$Gu$_2$, समिपञ्चके Ni
9 प्रज्वलिते] NiKuGu$_2$, ज्वलिते Gu$_1$
9 होतव्या इति] NiGu$_1$, होतव्यामिति Ku, होतव्येति Gu$_2$
9–10 परिभाषायामाह] em., परिभाषाह NiKu, परिभाषायां Gu$_1$, परिभाषामाह Gu$_2$
12 संदग्धैः] Gu$_1$, संप्रदग्धैः NiKu, प्रदग्धैः Gu$_2$
12 तदुच्यते] NiKuGu$_1$, तद्दुच्यते Gu$_2$
14 कार्यगौरवा°] NiGu$_1$, कार्यं गौरवा° Ku, कार्यसौचवा° Gu$_2$
15 इतीध्महोमविधिः समाप्तः] corr., इतिध्महोमविधिः समाप्तः Ni, इति इध्महोमविधिः समाप्ताः Ku, इध्महोमवह समाप्तः Gu$_1$, इति इध्महोमविधि समाप्तं Gu$_2$

Ku 34r अथ चरुपाकविधिः । तच्च द्विविधम् । क्षीरौदनमुदौदनं चेति । यत्र वचनं नास्ति तत्र क्षीरौदनं भवत्येव । तथा च परिभाषायाम् ।

> वचनं नास्ति यत्रास्मिन् केन पच्यत ओदनम् ।
> तत्र क्षीरेण पाकः स्यात्स्थालीपाकादिकर्मस्विति ॥

Gu$_1$ 35v पूर्वतन्त्रमाज्यभागान्तं कृत्वा । ततो वेदेर्वायव्यकोणे उलूखलमुसलादीनि यज्ञभाण्डानि स्थापयेत् । सम्भाराण्युच्यन्ते । उलूखलमुसलौ प्रसिद्धौ । वंशमयं शूर्पम् । चरुस्थाली सापिधानीति । जीववत्साया गोर्दुग्धम् । त्रीणि प्रस्तरखण्डानि त्रीणि चुल्लि-
Ni 30v पिण्डकानि वा लोहमयी यन्त्रिका वेति । दर्वी प्रसिद्धा । चरुघण्टनार्थं हस्तमात्रप्रमाणमायवनम् । व्रीहयः । प्रसिद्धानि धान्यान्येतानि । अभावेऽस्विन्नतण्डुलानि । एतान्युपकल्प्य ।

अथ दर्वीलक्षणमाह ।

> स्रुवलक्षणिका दर्वी विशेषस्तत्र कथ्यते ।
> ज्येष्ठाङ्गुष्ठसमो दण्डः पुष्करं हस्ततालुनेति ॥

12–13 स्रुवलक्षणिका ◦◦◦ तालुनेति The same verse has already occurred in the preceding chapter. Cf. p. 88.

---

1 ◦पाकविधिः] NiKu, ◦श्रवणविधिं Gu$_1$, ◦पाकविधि Gu$_2$
2 भवत्येव] Gu$_2$, भवेत्येव NiKuGu$_1$
2 तथा च] NiKuGu$_2$, om. Gu$_1$
3 वचनं] NiKuGu$_1$, वचननं Gu$_2$
4 स्यात्स्थाली◦] em., स्यास्थाली◦ NiKuGu$_1$, स्यास्थालि◦ Gu$_2$
4 ◦कर्मस्विति] Ni, ◦कर्मस्त्विति KuGu$_1$Gu$_2$
5 ◦मुसलादीनि] Gu$_1$, ◦मुशलादीन Ni, ◦मुसलादीन् Ku, ◦मुशलादि Gu$_2$
5–6 यज्ञभाण्डानि] NiGu$_1$Gu$_2$, यज्ञभाण्डा{नि}दीनि Ku
6 ◦राण्युच्यन्ते] NiKuGu$_1$, ◦रान्युच्यते Gu$_2$
6 वंशमयं] NiKuGu$_1$, वसांमयं Gu$_2$
6 शूर्पम्] Ku inserts here कुल्लाकं, a gloss of शूर्पम् (cf. Oṛiā Bhāṣākoṣa II: 1791)
7 जीववत्साया] Ni, जीववत्सायाः Ku, जीववत्सायां Gu$_1$, जीवत्सायां Gu$_2$
7 गोर्दुग्धम्] Ni, गोदुग्धं KuGu$_1$Gu$_2$
8 लोहमयी] em., लोहमयं NiKuGu$_1$, लोहमय Gu$_2$
8 यन्त्रिका] Ku, यन्त्रिकां NiGu$_1$, यत्रिकं Gu$_2$
8 वेति] NiKuGu$_2$, वा Gu$_1$
8–9 दर्वी प्रसिद्धा । चरुघण्टनार्थं हस्तमात्रप्रमाणमायवनम् ।] NiGu$_2$, दर्वी प्रसिद्धा । सा च चरुघण्टार्थं हस्तमात्रमायवनं । Ku, दर्वी प्रसिद्धा । दर्वीमानेनायवनं । Gu$_1$
9 व्रीहयः । प्रसिद्धानि धान्यान्येतानि । अभावेऽस्विन्नतण्डुलानि] em., व्रीहयः प्रसिद्धानि । अभावेऽश्वि{•}न्यतण्डुलानि Ni, व्रीहयः प्रसिद्धानि ॥ धान्यानि एतानी अभावे स्विदं तण्डुलानि Ku, धान्यं प्रसिद्धं । तदभावे तण्डुलानि Gu$_1$, व्रीहय प्रसिद्धानि ॥ अभावे अस्मिन्यतण्डुलानि ॥ Gu$_2$
9–10 एतान्युप◦] corr., एतानुप◦ NiKuGu$_2$, एताण्युप◦ Gu$_1$
11 अथ] KuGu$_2$, अ Ni, om. Gu$_1$
12 विशेषस्तत्र कथ्यते] NiKuGu$_1$, विशेस कथ्यते Gu$_2$
13 दण्डः] NiKuGu$_1$, दण्डं Gu$_2$
13 हस्ततालुनेति] Ni, समतालुन्तनेति Ku, हस्ततालुना इति Gu$_1$, हस्ततालुका Gu$_2$

अन्यच्च ।

दर्वीमानेनायवनं घण्टनार्थं चरोः सदा ।
शान्तिवृक्षमयं कार्यं सवित्राकारपुष्करमिति ॥

अथ चरुश्रपणम् । ततः कर्ता यद्यत्कृष्ण इत्यृचा शान्त्युदकेन यज्ञभाण्डादीनि संशोधयितुं संप्रोक्ष्य । ततोऽनामिकाङ्गुलिप्रतिमुक्तदर्भमयाङ्गुरीयकः । Ku 34v

ततो हावकः देवस्य त्वेति क्षौद्रस्य तृतीयखण्डपठितेनार्धर्चेन ब्राह्मणेभ्य इति पदमुद्धृत्य तत्स्थाने देवतानाम निक्षिप्य चतुर्थ्यन्तेन व्रीहीनिति पदान्ते निर्वपामीत्यन्तिमं पदं संयोज्य मन्त्रावृत्तिभिस्त्रिभिर्देवतास्वरूपमनुस्मरन् अधोमुखमुष्टिना पूर्वाग्रस्थापितशूर्पगतानि धान्यानि तण्डुलानि वा निरुप्य । एवमनुमतये निर्वपति ।

यत्र यत्रास्त्यनुमतिस्तत्र तत्र प्रजापतिरिति

न्यायात् प्रजापतये निर्वपति । ततः काम्यदेवतायै निर्वपति । तदनन्तरमिष्टदेवतायै निर्वपति । तथा च परिभाषायाम् । Gu₂ 35v

काम्याः कामनिमित्ताः स्युर्भवन्ति देवता इह ।
इष्टा वा देवता काम्या इति ब्रूयुर्मनीषिण इति ॥

---

4 यद्यत्कृष्णः PS 17.51.3 6 देवस्य त्वा PS 16.70.1b

---

1 अन्यच्च] Gu_1, अथ दर्वीमानमाह $NiGu_2$, अथ Ku
2 घण्टनार्थं] $NiGu_1$, घण्टानार्थं हस्तमात्रप्रमाणमायवनं Ku, घण्टनर्थं Gu_2
3 °वृक्षमयं] em., °वृक्षमयी Ni, °वृक्षमया Ku, °वृक्षमयि Gu_1Gu_2
3 कार्यं] em., कार्या $NiKuGu_1Gu_2$
3 सवित्राकार°] $KuGu_1$, सरित्राकार° Ni, सवीत्राकार° Gu_2
4 °श्रपणम्] $NiKuGu_2$, °श्रवणं Gu_1
5 °याङ्गुरीय°] $NiKuGu_2$, °याङ्गुलिय° Gu_1
6 त्वेति] $NiKuGu_2$, त्वे Gu_1
6 तृतीय°] $NiKuGu_2$, तृती° Gu_1
6 ब्राह्मणेभ्य] $NiKuGu_2$, ब्रह्मभ्य Gu_1
6–7 पदमुद्धृत्य] $NiKuGu_2$, उद्धत्य Gu_1
7 तत्स्थाने] Ni, तस्थाने $KuGu_1Gu_2$
7 चतुर्थ्यन्तेन] $NiKuGu_2$, चतुर्थ्यन्ते Gu_1
7 व्रीहीनिति पदान्ते] $NiKuGu_2$, om. Gu_1
7–8 °त्यन्तिमं पदं] $NiKuGu_1$, °त्यन्तपदं Gu_2
8 मन्त्रावृत्तिभिस्त्रिभिर्देव°] em., मन्त्रावृत्तिस्त्रिर्देव° $NiGu_1$, मन्त्रावृत्तिस्त्रिभिर्देव° Ku, मन्त्रावृत्तिंस्त्रिदेव° Gu_2
8 °रूपमनु°] $NiKuGu_1$, °ऋपनु° Gu_2
8 पूर्वाग्र°] $NiGu_1Gu_2$, पूर्वोग्र° Ku
9 °शूर्पगतानि] corr., °सूर्पगतानि $NiKuGu_1$, °सुर्पेतानि Gu_2
9 निरुप्य] em., निरूप्य $NiKuGu_1Gu_2$
9 एवमनुमतये निर्वपति ।] $NiKuGu_2$, om. Gu_1
10 °पतिरिति] $KuGu_1Gu_2$, °पतिरि Ni
11 ततः] $KuGu_1Gu_2$, तत्र Ni
11–12 तदनन्तर °°° निर्वपति ।] $NiKuGu_2$, om. Gu_1
12 तथा च] $NiKuGu_2$, om. Gu_1
13 काम°] $NiGu_1$, काम्य° $KuGu_2$
13 °र्भवन्ति] $NiGu_2$, °र्भवति Ku, °र्भन्ति Gu_1
14 ब्रूयुर्मनीषिण इति] $KuGu_1$, ब्रूयुर्म्मनषिण इति Ni, कुर्युर्मनिशिणरिति Gu_2

ननु देवस्य त्वेत्यर्धर्चे मन्त्र ऊहे कृते मन्त्रो नश्यतीति चेत् । नश्यतीति परिभाषायाम् ।

Gu$_1$36r, Ni 31r

अथ केचिद्वदन्त्यूहादार्षबाधो महान्भवेत् ।
तस्मादूहो न कर्तव्यो यतो मन्त्रो विनश्यतीति ॥

मा नश्यतीति प्रत्याह ।

यद्यप्युक्तो भवेद्वापि आर्षस्योहो न सूरिभिः ।
तथाप्याम्नाय उक्तत्वात्कुर्यादूहमतन्द्रितः ॥
तथा हि ब्राह्मणस्थाने यथादैवतं प्रयुज्यते ।
देवस्य त्वेत्यवसाने मन्त्रमुल्लङ्घ्य चैव हि ॥
उक्तो येन प्रकारेण मन्त्रो याति स्वकर्मणः ।
अङ्गीभावं तथा कुर्यादुदर्कान्नात्र संशयः ॥
कल्पे यथार्थं मोदर्कान् योजयेति न पठ्यते ।
उदर्को मन्त्रो भवतीति निरुक्तेषु निगद्यते ॥
Ku 35r
अपनीय यथायातं मन्त्रस्यावयवं यथा ।

---

1 देवस्य त्वा PS 16.70.1b

---

12 Cf. KauśS 8.22 यथार्थमुदर्कान् योजयेत् ।

---

1 ननु] NiGu$_2$, तत्र Ku, नन Gu$_1$
1 देवस्य त्वेत्यर्धर्चे मन्त्र] Ku, देवस्य त्वेत्यर्धर्चमन्त्र Ni, देवस्य त्वेत्यर्धर्चे न्त इति मन्त्रो Gu$_1$, देंवस्य त्वेत्यर्द्धर्च्चमन्त्रं Gu$_2$
1 ऊहे] NiKuGu$_1$, उह्ये Gu$_2$
1 मन्त्रो] NiKuGu$_1$, मन्त्रे Gu$_2$
1 नश्यतीति] corr., न पश्यतिती Ni, नश्यति Ku, नश्यतिति Gu$_1$, नश्यतीत Gu$_2$
1 नश्यतीति] corr., इति NiKuGu$_2$, नश्यतिति Gu$_1$
3 केचिद्वद॰] NiKuGu$_1$, केचिवद॰ Gu$_2$
4 विनश्यतीति] NiKu, विनिश्यति Gu$_1$, विनस्यतिति Gu$_2$
5 मा नश्यतीति प्रत्याह ।] Ni, मा नज्ञतीप्रती प्रत्याह । Ku, om. Gu$_1$, ------ Gu$_2$
6 यद्यप्युक्तो] em., यद्यप्युक्तं NiKuGu$_1$Gu$_2$
6 आर्षस्योहो न सूरिभिः] em., आर्षस्युहेरिभिः NiKu, आहर्षस्युहेन सुरिभिः Gu$_1$, आर्षास्युहेन सुरिभिः Gu$_2$
7 उक्तत्वात्कुर्यादूहमतन्द्रितः] em., उक्तत्वात्कृत्वादुहमतन्द्रितः NiGu$_1$, उक्तत्वात्कृत्वादुहमतन्त्रतः Ku, उक्तत्वादुहिमतन्त्रितः Gu$_2$
8 यथादैवतं] NiGu$_1$Gu$_2$, यथादैवं Ku
9 ॰साने] em., ॰सानेन NiKuGu$_1$, ॰शानेन Gu$_2$
9 ॰मुल्लङ्घ्य] KuGu$_1$, ॰मुल्लिङ्घ्य Ni, ॰मुल्लघ्य Gu$_2$
11 कुर्यादुदर्कान्नात्र] Ku, कुर्यादुदक्रान्नात्र Ni, कुर्यादुदकार्न्नात्र Gu$_1$, कुर्यादुदकान्नात्र Gu$_2$
12 यथार्थं] em., यथार्थ NiKuGu$_1$Gu$_2$
12 मोदर्कान्] corr., मौदर्कान् NiGu$_1$Gu$_2$, मोदकान् Ku
12 योजयेति] NiGu$_1$Gu$_2$, योजयति Ku
13 भवतीति निरुक्तेषु] NiGu$_1$, भवती निऋक्तेषु Ku, भवतिनितिऋक्तेषु Gu$_2$
13 निगद्यते] NiKuGu$_2$, नगद्यते Gu$_1$
14 ॰वयवं] NiKuGu$_1$, ॰वयतं Gu$_2$

पठ्यते चार्थवांश्चान्य उदर्कः स प्रकीर्तित इति ॥

ततः कर्ता कृष्णमृगचर्मोपरिस्थापिते उलूखले धान्यानि निधाय । मुसलेनावहत्यावहत्य त्रिः सुकण्डितानि कृत्वा । शूर्पेण प्रस्फोट्य तण्डुलान् कृत्वा त्रीन् वारान् प्रक्षाल्य श्रपयितुं स्थापयेत् । लोकस्तु तण्डुलानेव संस्कारार्थमवहननादिकं कुर्वन्तीति । Gu$_2$ 36r

ततः कर्ता होमाग्नौ प्रस्तरखण्डानि चुल्लिपिण्डकानि वा यन्त्रिकां वा स्थापयित्वा । तदुपरि अग्ने चरुरित्यृचा चरुस्थालीं स्थापयति । यद्यपि नानादैवतं चरुस्थालीभेद उत्पद्यते तथाप्येकस्यामेव स्थाल्यां चरुं श्रपयन्ति । ततो हावक अग्नी रक्ष इत्यृचा ज्वलितेनार्धदग्धकाष्ठेन चरुस्थालीगर्भमवज्वालयति । Gu$_1$ 36v, Ni 31v

यदोदौदने करिष्यमाणे देवीरापः शुद्धा आप इति द्वाभ्यामृग्भ्यां चरुस्थालीमध्येऽद्भिरासिञ्चति । यदा कर्ता क्षीरौदनं कर्तुमिच्छति तदा मन्त्राभावात्सूत्रकारेणैवोक्तं तूष्णीं क्षीरं चरुस्थाल्यामापूरयति । अनादेशे क्षीरौदनो भवतीति परिभाषायाम् । कथितं यत्र पूर्वोक्तम् । केचित्क्षीरस्याष्टुमभिप्रेत्याहुः । पूर्वोक्ताभ्यां विलिङ्गाभ्यां मन्त्राभ्यां

---

6 अग्ने चरुः PS 16.90.6 7 अग्नी रक्षः PS 17.54.3 9 देवीरापः PS 16.70.11 9 शुद्धा आपः PS 16.90.7

11–12 अनादेशे ◦◦◦ पूर्वोक्तम् । Cf. p. 103.

---

1 स] NiKuGu$_1$, om. Gu$_2$
2 ◦स्थापिते उलूखले] NiKu, ◦थापिते उडुखलले Gu$_1$, ◦स्थापिते उलुखलमुशले Gu$_2$
2–3 ◦नावहत्या◦] NiKuGu$_1$, ◦वदत्या◦ Gu$_2$
3 सुकण्डितानि] KuGu$_1$Gu$_2$, सुकण्डिकानि Ni
3 प्रस्फोट्य तण्डुलान्] NiKuGu$_2$, प्रस्योपततुमन् Gu$_1$
4 स्थापयेत्] NiKuGu$_2$, स्थापयति Gu$_1$
4 तण्डुलानेव] NiKu, तण्डुलान् Gu$_1$, तण्डुलानीमेव Gu$_2$
4 संस्कारार्थमवहन◦] Ni, संस्कारार्मेवहन◦ Ku, संस्कारालमवहन◦ Gu$_1$, सस्कारार्थमवहन◦ Gu$_2$
4 कुर्वन्तीति] NiKuGu$_2$, कुर्वन्ति Gu$_1$
5 कर्ता] NiKuGu$_2$, om. Gu$_1$
6 चरुस्थालीभेद] KuGu$_1$Gu$_2$, चरूं स्थालीभेव Ni
6–7 उत्पद्यते] Gu$_1$Gu$_2$, उपाद्यते Ni, उत्पाद्यते Ku
7 श्रपयन्ति] NiKuGu$_1$, श्रपयति Gu$_2$
8 ◦गर्भमव◦] Gu$_1$, ◦गर्भमिव◦ NiKuGu$_2$
9 यदोदौदने] NiGu$_1$, यदौदने KuGu$_2$
9–10 ◦मध्येऽद्भिरा◦] NiKuGu$_2$, ◦मध्यमद्भिरा◦ Gu$_1$
10 कर्ता] NiKuGu$_2$, om. Gu$_1$
10 ◦त्सूत्रकारेणैवोक्तं] NiGu$_2$, ◦स्तत्रकारेणैवोक्तं Ku, ◦त्सूत्रकारेणनैवोक्तं Gu$_1$
11 क्षीरं] Gu$_1$Gu$_2$, क्षीर Ni, क्षीरञ्च Ku
11 अनादेशे] NiGu$_1$, अनिर्देशे Ku, अनदेशे Gu$_2$
11 क्षीरौदनो] em., क्षीरौ NiKuGu$_2$, क्षीरोदनं Gu$_1$
11–12 परिभाषायाम् । कथितं यत्र पूर्वोक्तम् ।] NiKu, परिभाषापूर्वोक्तं ॥ Gu$_1$, परिभाषायां ॥ कथं य पूर्वोक्तं ॥ Gu$_2$
12 केचित्क्षीर◦] NiKu, केचिक्षीर◦ Gu$_1$Gu$_2$
12 ◦ष्टुमभिप्रेत्याहुः] Ku, ◦त्ष्टुमभिप्रेत्याहुः Ni, ◦प्टुमभिप्रेत्याहुः Gu$_1$, ◦प्टुमभिप्रत्याहुतिः Gu$_2$
12 पूर्वोक्ताभ्यां विलिङ्गाभ्यां] corr., पूर्वोक्ताल्लिङ्गाभ्यां Ni, पूर्वोक्तां विलिङ्गाभ्यां Ku, पूर्वोक्ताविलिङ्गाभ्यां Gu$_1$, पुर्वोक्ताभ्यां लिङ्गाभ्या Gu$_2$

Gu$_2$ 36v स्थाल्यां क्षीरमासिञ्चतीति । तदसत् । क्षीरस्य पार्थिवत्वात्तत्र जलासेचनविनियुक्तमन्त्रस्यासामर्थ्यात् ।

Ku 35v ततः कर्ता क्षीरस्यावर्तमाने फेनायमान इत्यर्थः । ब्रह्मणा शुद्धा उद्योधयन्तीत्यृग्भ्यां पूर्वस्थापिततण्डुलान् यजमानस्य पत्न्या द्रव्योपकल्पकेन वा आवापयति । तत्र उत्थापय सीदत इत्यृचा घण्ट्यमानं हविर्यथाग्नौ न पतेत्तथा आयवनेन तण्डुलान् घण्टयति ।

ततः कर्ता अक्रव्यादेत्यृचा पठित्वा अग्नौ काष्ठप्रक्षेपणादिना श्रपयेत् । अथ वा अनयर्चा श्रप्यमाणं हविरनुमन्त्रयेत् । अग्ने प्राश्नाहीति कल्पजर्चा चरुस्थाल्या उत्पतन्निचालद्वाग्नौ यदा हविः स्रवेत्तदानुमन्त्रयेत् । इतीयं मन्त्रप्रायश्चित्तिः । तस्मात्तं चरुं न स्रावयेत् । यदि स्रावयेत्तदा यज्ञस्य पयः सिञ्चति । तथा च देवतोद्देशेन त्यागार्हस्य चरोर्यज्ञत्वान्निष्पयस्को यज्ञो यजमानस्य निष्फलो भवतीति ।

Gu$_1$ 37r यदि दैवाज्जलेन क्षीरेण वाल्पेन शुष्केण वा न सिध्यति तदान्येन क्षीरेण जलेन
Ni 32r वामन्त्रकेण परिषिञ्चन्नैष दोषः । चरुसिद्धेरवश्यमिति न्यायात् । अत्र प्रशंसासूत्रम् । यत्परिषिञ्चति यज्ञस्य पयः परिषिञ्चतीति । तथा च पयःसिक्तो यज्ञो वृक्ष इव यजमानाय

---

3 ब्रह्मणा शुद्धाः PS 16.90.8 3 उद्योधयन्ति PS 17.52.8 4–5 उत्थापय सीदतः PS 17.52.10
6 अक्रव्यादा PS 16.71.1 7 अग्ने प्राश्नाहि AthPrāy 2.4:82.3–4

---

1 °सिञ्चतीति] NiKuGu$_2$, °सिञ्चति Gu$_1$
1 तदसत् ।] KuGu$_1$Gu$_2$, om. Ni
1 पार्थिवत्वात्तत्र] Gu$_2$, पार्थिवत्वातत्र NiKuGu$_1$
3 क्षीरस्यावर्तमाने] NiGu$_1$Gu$_2$, क्षीरस्य वर्तमाने Ku
3 फेनायमान इत्यर्थः] em., फेनायमानेत्यर्थः NiKuGu$_2$, फेनायमाने वा Gu$_1$
3 शुद्धा] NiGu$_1$Gu$_2$, om. Ku
4 पत्न्या] NiKuGu$_1$, पून्या Gu$_2$
4 तत्र] NiKu, तत Gu$_1$, ततो Gu$_2$
5 सीदत इत्यृचा] NiGu$_1$, सीतत इत्यृचा Ku, सिदतित्यृचा Gu$_2$
5 घण्ट्यमानं] NiGu$_1$Gu$_2$, घण्ट्यमावं Ku
5 पतेत्तथा] NiGu$_2$, पतेत् ॥ तत Ku, पतेत तथा Gu$_1$
5 आयवनेन] KuGu$_2$, आयमनेन NiGu$_1$
6 अक्रव्यादेत्यृचा] NiKuGu$_2$, अक्रव्याद्येत्यृचा Gu$_1$
6 श्रपयेत्] Ku inserts here the sentence यदि श्रावयेत्तदा यज्ञस्य पयो सिञ्चति that recurs in Ku after 4 sentences and is found in that context also in the other mss.
7 °रनुमन्त्रयेत्] NiKuGu$_1$, °रनुमभिमन्त्रयेत Gu$_2$
7 प्राश्नाहीति] NiKuGu$_1$, प्राश्नादिति Gu$_2$
8 यदा] NiKuGu$_2$, यदि Gu$_1$
8 स्रवेत्तदानुमन्त्रयेत्] corr., श्रवेत्तदानुमन्त्रयेत् Ni, श्रवेत्तदनुमन्त्रयेत् Ku, श्रवेत्तदाभिमन्त्रयेत् Gu$_1$, श्रवेत्तदानुमन्त्रयेत Gu$_2$
8 इतीयं] corr., इतीय NiKuGu$_1$Gu$_2$
9 यदि] NiKuGu$_2$, यदि वा Gu$_1$
9 स्रावयेत्तदा] corr., श्रावयेत्तदा NiKuGu$_2$, श्रावये तदा Gu$_1$
9 पयः] em., पयो NiKuGu$_2$, पयप Gu$_1$
9 त्यागार्हस्य] NiGu$_1$Gu$_2$, त्याबार्हपत्य Ku
10 °त्वान्निष्पयस्को] KuGu$_1$, °त्वा निष्पयस्को NiGu$_2$
10 यज्ञो] NiGu$_1$Gu$_2$, om. Ku
10 निष्फलो] NiKuGu$_1$, निस्फ Gu$_2$
11 दैवाज्ज°] NiKuGu$_1$, दौवज्ज° Gu$_2$
11 वाल्पेन] NiGu$_1$, वान्येन Ku, वाल्पे Gu$_2$
11 वा] NiGu$_1$Gu$_2$, ना Ku
11 क्षीरेण] NiKuGu$_1$, खिरेण Gu$_2$
12 °न्नैष] NiGu$_1$, °न्नैव KuGu$_2$
12 न्यायात्] NiGu$_1$Gu$_2$, न्यात् Ku
107.12–108.2 अत्र ◦◦◦ ब्रुवन्नपः सिञ्चेत्] This passage is omitted in Gu$_1$

फलं ददाति । यदि च विधिवशाज्जलबाहुल्यात्क्षीरस्य बहुलत्वाद्वा स्रावमन्तरेण चरुं न
निर्वहेत् तदा मयि वर्च इत्यर्धर्चं ब्रुवन्नपः सिञ्चेत् । प्रायश्चित्तं चैतत् । Ku 36r

ततोऽनुद्धरन्नायवनमस्कन्दयन् चरुं श्रपयित्वा । निवृत्ते चरौ । आर्द्रः पृथुस्नुराज्येन त्वाभिघारयामीति द्वाभ्यामृग्भ्यामग्नय इति स्थाने यथादैवतं पदस्योहं कृत्वाज्येन तं चरुमभिघार्य । तत आचार्य उद्वासयाग्नेरित्यृचा हविःस्थानं वेद्या उत्तरतश्चरुमवतार्य । केशकीटादिनिवृत्तये पिधान्या पिधाय । तेजः पय इत्यृचा कर्ता वह्नौ स्थापितचरुस्थालीस्थानं घृतेनाभिघारयति । अग्ने चरुरित्यादीनां तेजः पय इत्यन्तानां मन्त्राणां हविःसंस्कारकत्वेन यजुष्ट्वादुपांशुना वक्तव्यमिति अवगम्यते ।

तथा च परिभाषायां यजुर्मन्त्रलक्षणमाह ।

वेदः प्रमाणं कल्पानां त्रिविधो वेद उच्यते । Gu$_2$ 37v

---

2 मयि वर्चः PS 5.29.8ab = 20.17.4ab   3 आर्द्रः पृथुस्नुः Unidentified. The *sakalapāṭha* is given in PVSP, p. 97 (corrected): आर्द्रः पृथुस्नुः भुवनस्य गोपाः शृत उत्स्नातु जनिता पशूनाम् । सरूपं त्वा वसुविदं मतीनाम् अग्नये जुष्टं हविः शृतमभि घारयामि ॥ The two halves of the mantra find parallels at TB 3.7.5.2–3 (etc.)   3–4 आज्येन त्वाभिघारयामि Unidentified. The *sakalapāṭha* is given in PVSP, p. 98 (corrected): आज्येन त्वामभिघारयामि सर्वाशिषो यजमानाय राधयन् । ऊर्जा देवा जुषतामियं मा रधाम द्विषते वयम् ॥ Note the difference आज्येन त्वामभिघारयामि and not आज्येन त्वाभिघारयामि   5 उद्वासयाग्नेः PS 5.16.3   6 तेजः पयः Unidentified. The *sakalapāṭha* is given in PVSP, p. 98: तेजः पयो यशो रसः पृथिव्यामाक्रमीत् । हरस्तुभ्यमरुक्षद्रुद्रस्ते अंशुमाभरत् ॥

---

1 °ज्जलबाहुल्यात्क्षीरस्य] Ni, °ज्जलवशाबाहुत्ल्यात्क्षीरस्य Ku, lac. Gu$_1$, °जलबहुल्याक्षीरस्य Gu$_2$
1 स्रावमन्तरेण] corr., श्रावमन्तरेण Ni, श्रावन्तरेण Ku, lac. Gu$_1$, श्रवमन्तरेण Gu$_2$
1 चरुं न] em., चरूं न NiKu, lac. Gu$_1$, चरूं{•}र्न Gu$_2$
2 ब्रुवन्नपः] NiGu$_2$, बृवन्नापः Ku, lac. Gu$_1$
2 चैतत्] Ku, नैतत् Ni, चैतत Gu$_1$, चैत्तत् Gu$_2$
3 °स्कन्दयन्] Ku, °स्कन्धयन् Ni, °ष्कन्दयन् Gu$_1$, °स्कन्दन Gu$_2$
3 निवृत्ते] corr., निर्वृर्त्ते NiKu, निवृते Gu$_1$Gu$_2$
3 आर्द्रः] em., आर्द्रा NiKuGu$_1$Gu$_2$
4 °मग्नय इति] NiKuGu$_1$, °मग्नयेति Gu$_2$
4 कृत्वाज्येन] NiGu$_1$, कृत्वान्येन Ku, कृत्वाजेन Gu$_2$
5 °घार्य] NiKuGu$_1$, °घार्यमभिषिञ्चेत् Gu$_2$
5 उद्वासयाग्नेरित्यृचा] em., उद्वाशयाग्न इत्यृचा NiKuGu$_2$, उद्वाशयाग्ने इत्यृचा Gu$_1$
5 हविःस्थानं वेद्या] NiGu$_2$, हविस्थानवेद्या Ku, हविःस्थानाद्वेद्या Gu$_1$
5 उत्तरतश्चरु°] KuGu$_2$, उत्तरश्चरू° Ni, उत्तरत चरू° Gu$_1$
6 केश°] NiKuGu$_1$, केश्ठः° Gu$_2$
6 तेजः पय] Before this, Gu$_1$ inserts: ततः कर्त्ता
6 कर्ता] NiKuGu$_2$, alt. Gu$_1$
7 इत्यन्तानां] NiKuGu$_1$, इत्यन्तादिनां Gu$_2$
8 यजुष्ट्वादुपांशुना] corr., यजष्ट्वा उपांशुना Ni, नाजुषा उपांशुना Ku, यजुष्ट्वात् उपांशुना Gu$_1$, यजुष्ट्वादुपासुना Gu$_2$
8 वक्तव्यमिति] KuGu$_1$Gu$_2$, वक्तव्य इति Ni
9 तथा] NiKuGu$_2$, ततथा Gu$_1$
9 यजुर्मन्त्रलक्षण°] NiKu, यजुन्त्रन्क्षण° Gu$_1$, यजु•मन्त्रलक्षण° Gu$_2$
10 वेदः] corr., वेद NiKuGu$_1$Gu$_2$
10 कल्पानां] NiGu$_2$, कल्पाणं Ku, कल्पाना Gu$_1$
10 उच्यते] NiKu, उच्यन्तमनुमन्त्रयेत् Gu$_1$, उच्यन्तें Gu$_2$

मन्त्रः कल्पो ब्राह्मणं च मन्त्रस्तु द्विविधः स्मृतः ॥
ऋक्संज्ञितो यजुश्चैव जानीयान्मन्त्रभेदतः ।
विधानं कल्पमित्याहुः प्रशंसा चास्य ब्राह्मणम् ॥
यः कश्चित्समपादस्तु छन्दसान्येन वान्वितः ।
तामृचं प्रतिजानीयादतोऽन्यद्यजुरुच्यते ॥

तथा च पुराणे पठ्यते ।

यः कश्चित्पादवान्मन्त्रो युक्तश्चाक्षरसम्पदा ।
Gu_1 37v विनियुक्तविधानश्च तामृचं प्रतिजानते ॥
Ni 32v यस्त्वन्यछन्दसा युक्तो न च पादाक्षरैर्युतः ।
Ku 36v अर्थकर्मावसानश्च तद्यजुः प्रतिजानत इति ॥

उपांशुलक्षणं उपविष्टो न शृणोतीति पूर्वं लिखितम् । तथा च गोपथब्राह्मणे ।

क्रियाप्रशंसा ब्राह्मणं हविःसंस्कारकं यजुः ।
स्तुतिप्रदानं मन्त्रो वै विधानं कल्प उच्यत इति ॥

इति चरुपाकविधिः समाप्तः ।

7–10 Kātyāyanīyapariśiṣṭa 8.7–8 (p. 93) यः कश्चित्पादवान्मन्त्रो युक्तश्चाक्षरसंख्यया । सुनियुक्तावसानश्च तामृचं परिचक्षते ॥ यः कश्चित्करणो मन्त्रो न च पादाक्षरैर्युतः । अनियुक्तावसानश्च तद्यजुः परिकल्पयेत् ॥
11 उपविष्टो न शृणोति Cf. p. 27.

---

1 मन्त्रः कल्पो ब्राह्मणं] em., मन्त्रः कल्पो ब्राणं Ni, मन्त्रकर्मणि ब्रह्मा Ku, ततः ब्रह्माण Gu_1, मन्त्रकल्पो ब्रह्मणं Gu_2
1 स्मृतः] NiKuGu_1, स्मृतिः Gu_2
2 ऋक्संज्ञितो] NiKu, ऋक्संज्ञतो Gu_1Gu_2
2 जानीयान्मन्त्र°] KuGu_1Gu_2, नानीयामन्त्र° Ni
3 °मित्याहुः] NiGu_1, °यित्याहुः Ku, °मित्याहु Gu_2
3 चास्य] Gu_2, चाशस्य Ni, चासि Ku, चाम्य Gu_1
3 ब्राह्मणम्] NiKuGu_2, ब्राह्मणः Gu_1
4 छन्दसान्येन] KuGu_2, छन्दस्यन्येन Ni, छन्दसान्वन Gu_1
4 वान्वितः] NiGu_1Gu_2, वादतः Ku
5 ऽन्यद्यजु°] Ni, ऽन्यद्यदु° Ku, ऽन्यदजु° Gu_1, न्यदकु° Gu_2
7 युक्त°] NiKuGu_1, युक° Gu_2
8 विनियुक्तविधानश्च] Gu_1, विनियुजविधानश्च Ni, विनियुक्तविधान्यशृ Ku, विनियुक्तं विधानश्च Gu_2
9 यस्त्वन्यछन्दसा] NiGu_1, यत्स्वन्दत्सन्दसा Ku, यस्त्वन्यश्छन्दसा Gu_2
10 तद्यजुः] NiKuGu_1, तर्जु Gu_2
11 उपांशुलक्षणं] NiGu_2, उपांशुलक्षणं यः पार्श्व Ku, om. Gu_1
11 पूर्वं लिखितम्] Gu_1, पूर्वल्लिखितं Ni, पूर्वलिखितं Ku, पूर्वलखितं Gu_2
14 °पाककविधिः] NiKu, °श्रवणविधिः Gu_1, °पाकविधि Gu_2
14 समाप्तः] NiKu, समाप्ता Gu_1, समाप्त Gu_2

ततो विक्षिप्ताङ्गारानेकीकृत्य उत्तरस्थितं यजमानं शान्त्युदकेनाचामयेदभ्युक्षये-च्च । ततस्तमन्वालभ्य पूर्ववन्महेध्मपञ्चकं हुत्वा । महाव्याहृत्यादिभिः पञ्चदशभिर्मन्त्रैः पूर्ववदाज्यहोमं कुर्यात् । तत इध्ममर्धदग्धं ज्ञात्वा प्रधानाहुतयो होतव्या इति ।

अथ चरुहोमविधिः । ततः कर्ता वेद्युत्तरतः स्थापितचरुं प्रस्तरे स्थापयित्वा । उपरि-कृतपिधानीं भूमौ निधाय । अन्तरोदपात्रजलेन चरुं संप्रोक्ष्य संस्पृश्य च । वामहस्त- [Gu$_2$ 38r] स्थिते स्रुवे समिधोद्धृतं घृतमुपस्तीर्य । नासिकया वायुं पूरयन् चरोर्मध्यभागात्तदेक-चित्तो दक्षिणहस्तेनावदानं गृहीत्वा स्रुवे कृत्वा पुनश्चरोः पूर्वभागाद्दक्षिणभुजेनैवावदाय तथैव स्रुवे संस्थाप्याक्षतचरुस्थानद्वयं समिधाज्येन सिक्त्वा स्रुवगृहीतहविरुपरि समिधा घृतं दत्त्वा चरुपूर्णस्रुवं दक्षिणहस्ते गृहीत्वा कुम्भके प्रकृतदेवतामन्त्रं सार्थज्ञानमुच्चा- [Ku 37r] यार्धदग्धैर्महेध्ममिश्रिते कृष्णवर्त्मनि आत्मानं ध्यायन् अग्निमध्योत्तानशायिना अमुक-नामाग्निनाभेदं चिन्तयन् रेचके स्वाहाकारेण चिन्तितज्वलनस्य वदनकुहरे मध्यदेशवर्ति- [Ni 33r] न्यां विश्वरूप्यभिधानजिह्वायां जाज्वल्यमानायां सावधानश्चित्तहस्तेन हुत्वा । देवता-

---

1–2 °चामयेदभ्युक्षयेच्च] Ni, °चमयेदभ्युक्षेच्च Ku, °चमयेदभ्युक्षयेच Gu$_1$, °चमयेदभ्युक्षयेत Gu$_2$
2 ततस्तमन्वालभ्य] corr., ततस्तन्वालभ्य Ni, ततस्तमन्वालभ Ku, ततस्त्रमन्वालभ्यः Gu$_1$, ततस्तमन्वाल{●}व्यः Gu$_2$
2–3 पूर्ववन्महेध्मपञ्चकं °°° कुर्यात्] Gu$_1$ presents this differently: महेध्मपञ्चकं माहाव्याहृतीसावीत्रीशान्तिब्रह्मयज्ञानान्तैः पूर्ववदिध्महोमादिकं कुर्यात्
2 पूर्ववन्महेध्मपञ्चकं] NiKu, alt. Gu$_1$, पुर्ववमहेध्मं पञ्च Gu$_2$
3 तत इध्ममर्धदग्धं] NiKu, ततोऽर्द्धदग्धं Gu$_1$, तत रिध्ममर्दधदग्धं Gu$_2$
3 ज्ञात्वा] NiGu$_1$Gu$_2$, ज्ञानात्वा Ku
3 होतव्या इति] NiKu, होतव्याः Gu$_1$, हुतव्येति Gu$_2$
4 वेद्युत्तरतः] NiGu$_1$Gu$_2$, वेदेऋत्तरत Ku
5 चरुं] NiKuGu$_1$, om. Gu$_2$
5 संप्रोक्ष्य संस्पृश्य च] NiGu$_1$Gu$_2$, संप्रोक्षस्य च Ku
6 समिधोद्धृतं] Ni, समिधोधृतं KuGu$_1$, समिद्धोद्धृतं Gu$_2$
6 नासिकया] NiKuGu$_2$, नास्तिकाया Gu$_1$
6 पूरयन्] NiKuGu$_1$, रेचयनं Gu$_2$
6–7 चरोर्मध्यभागात्तदेकचित्तो] Ni, चऋर्मध्यभागात्तदेकचित्तो Ku, चरोर्मध्यभागरतदेकचित्तो Gu$_1$, चरोमध्यभागादेकचत्तो Gu$_2$
7 °भागाद्दक्षिण°] Ni, °भागादक्षिण° KuGu$_1$Gu$_2$
7 °वावदाय] NiGu$_1$Gu$_2$, °वादाय Ku
8 संस्थाप्याक्षत°] em., संस्थाप्य । क्षत° NiGu$_1$, संस्थाप्य ॥ यत्रं° Ku, संस्थाप्य क्षत° Gu$_2$
8 समिधा°] Gu$_1$, समिदा° NiKuGu$_2$
8 स्रुव°] corr., श्रुव° NiGu$_1$Gu$_2$, श्रुवे Ku
9 °हस्ते] NiKuGu$_2$, °करे Gu$_1$
9 कुम्भके] NiKuGu$_1$, कुम्भकेन Gu$_2$
9 °ज्ञान°] NiKuGu$_1$, °ग्यान° Gu$_2$
10 °र्महेध्ममिश्रिते] Gu$_1$, °र्महेध्म{सि}मिश्रिते Ni, °र्महेध्मानमिश्रिते Ku, मत्वेध्मं मिश्रिते Gu$_2$
11 °नामाग्निनाभेदं] NiGu$_2$Ku, नामाऽभेदं Gu$_1$
11 चिन्तित°] NiKuGu$_1$, विचिन्तित° Gu$_2$
11 °कुहरे] NiGu$_1$Gu$_2$, °वुदरे Ku
12 °जिह्वायां] NiKu, °जिव्का{नां}यां Gu$_1$, जिह्वाया Gu$_2$
12 °धानश्चित्त°] NiKuGu$_1$, °धानचित्त° Gu$_2$
110.12–111.1 देवतासत्तामापाद्य] Ku, देवतासन्तामापाद्य Ni, देवतासत्तामापाद Gu$_1$, देवतासंतापादि Gu$_2$

सत्तामापाद्य स्वसत्त्वपरित्यागाय अमुकाय इदं न मम इति नीचैर्ब्रूयात् । चतुरवत्तधर्मोऽयं चरुहोमविधिः ।

तथा च परिभाषायाम् ।

उपस्तीर्य स्रुवे चाज्यं द्विरादाय ततो हविः ।
अभिघार्य घृतेनैव सकृत्क्षीरौदनादिकम् ॥
चतुरवत्तधर्मेण यत्राह जुहुयादिति ।
तत्र चायं विधिः कार्यः पूर्णहोमेन चाप्यथेति ॥

Gu$_2$ 38v एवं यथामन्त्रावर्तनेन प्रधानदेवतायै शतमष्टाविंशति त्रिः सकृद्वा वचनानुसारेण जुहुयात् । यदा त्रिर्जुहोति तदानुमतिर्विश्वमिति द्वाभ्यामनुमतये चतुर्थीमाहुतिं जुहुयात् । यदा प्रधानदेवतायै सकृज्जुहोति तदानुमतये द्वितीयामाहुतिं जुहोति । यत्रानुमतिस्तत्र प्रजापतिरिति शिष्टाचारपरम्पराप्रमाणमुररीकृत्य प्रजापते न हि त्वदन्य इत्यृचा मनसा Ku 37v प्रजापतये प्रतिदैवतं होमं कुर्यात् । यदि कर्ता स्वकामनासिद्धये काम्याभ्योऽहं जुहवानीति कामयते । यदा चरुविधानसंभूताभ्यः कामनिमित्ताभ्यः काम्यनामप्रख्याताभ्यो देव-

---

9 अनुमतिर्विश्वम् PS 20.5.4–5 11 प्रजापते न हि त्वदन्यः PS 20.32.10

---

1 °सत्त्व°] NiGu$_1$, °सह्य° Ku, °सत्व° Gu$_2$
1 न मम इति] Gu$_1$, नम इ{●}ति Ni, नम इति KuGu$_2$
1 नीचैर्ब्रूयात्] NiKuGu$_1$, नाचैब्रूयात Gu$_2$
1 चतुरवत्तधर्मो] em., चतुरवद्धर्मो NiKuGu$_1$, चतुरवधर्मो Gu$_2$
2 चरुहोमविधिः] NiKuGu$_1$, चऋहोमः Gu$_2$
4 उपस्तीर्य] NiKuGu$_2$, उपस्त्रिज्य Gu$_1$
5 अभिघार्य] NiKuGu$_1$, अभिघारघ ॥ अभिघार्य Gu$_2$
5 सकृत्क्षीरौदनादिकम्] em., सकृक्षीरौदनादिकं Ni, सकृक्षीरोदनादिकं Ku, सकृक्षीरोदनादकं Gu$_1$, सत्कृत्यारौदनादिके Gu$_2$
6 चतुरवत्तधर्मेण] em., चतुरवधर्मेण NiGu$_2$, चतुरवद्धर्मेण Ku, चतुरवर्त्तधर्मेण Gu$_1$
6 यत्राह जुहुयादिति] NiGu$_1$, यत्राह्यविर्जुहुयादिति Ku, यत्रहयुहुयादिति Gu$_2$
7 तत्र] NiKuGu$_2$, ततः Gu$_1$
7 चाप्यथेति] NiGu$_2$, वाप्यथेति Ku, वाप्यथ इति Gu$_1$
8 प्रधानदेवतायै] NiKuGu$_1$, प्रकनदेवतायैः Gu$_2$
8 सकृद्वा वचना°] Gu$_1$Gu$_2$, सकृद्वाचना° Ni, सकृद्धाचना° Ku
9 यदा] NiKuGu$_1$, तदा Gu$_2$
9 द्वाभ्यामनुमतये] Gu$_2$, द्वाभ्यां अनुमतये NiKu, द्वाभ्यां अनुमते Gu$_1$
10 सकृज्जुहोति] corr., सकृजुहोति Ni, सकृर्ज्जुहोति Ku, सकृहोति Gu$_1$, सक्तज्जुहोति Gu$_2$
10 तदानुमतये द्वितीयामाहुतिं] NiKuGu$_1$, त्तदा अनुमतये द्वितीयाहुति Gu$_2$
10 जुहोति] Ni, हुत्वा KuGu$_1$, युहोति Gu$_2$
11 शिष्टाचार°] NiKuGu$_2$, शिष्टाचा° Gu$_1$
11 °प्रमाणमुररीकृत्य] NiGu$_1$Gu$_2$, °प्रमाणमुरीकृत्य Ku
11 मनसा] NiKuGu$_1$, om. Gu$_2$
12 प्रजापतये प्रतिदैवतं] NiKuGu$_2$, प्रजापते प्रतिदैतं Gu$_1$
12 काम्याभ्योऽहं] NiKuGu$_1$, कामाभ्योहं Gu$_2$
12 जुहवानीति] corr., जुहु{वा}वनति Ni, हवानीति Ku, जुहानीति Gu$_1$, युहवानिति Gu$_2$
13 कामयते] NiKuGu$_2$, कामयेते Gu$_1$
13 कामनिमित्ताभ्यः] NiKu, om. Gu$_1$, कामनीमित्ताभ्य Gu$_2$

ताभ्यः कृतनिर्वपणः तदा यत्काम कामयमाना इत्यृचा काम्यदेवतामन्त्ररूपया एकामा-
हुतिं पुरावत्प्रददीत । अथ वा काम्यशब्देन इष्टदेवता यथासम्भवं रुद्रादयः प्रकीर्त्यन्ते । Gu₁ 38v
यो रुद्रोऽग्नावित्यादि यथादैवतमिष्टमन्त्रेण देवताभ्यः पूर्वमेव सकृत्संप्रददेत् । अत्रापि Ni 33v
प्रथमदैवतमनु अनुमतये प्रयच्छेत् । आचारात्प्रजापतयेऽपि प्रतिपादयेत् । ततो यथात्यागं
परिसमाप्य ।

इति श्रीमन्नृसिंहचरणपरिचारकश्रीमन्महोपाध्यायश्रीधरविरचितायां Gu₂ 39r
विवाहादिकर्मपञ्जिकायां इध्महोमादिचरुपाकहोमान्तं कर्म समाप्तम् ।

---

1 यत्काम कामयमानाः PS 1.30.5 3 यो रुद्रोऽग्नौ PS 20.33.7

---

1 कृतनिर्वपणः] NiKuGu$_2$, सकृतनिर्वपणः Gu$_1$
1 काम्यदेवतामन्त्ररूपया] NiKuGu$_1$, कम्यदेवतामन्त्रःरपया Gu$_2$
2 °त्प्रददीत] NiKuGu$_1$, °त्प्रतिदद्यात् Gu$_2$
2 वा] NiKuGu$_1$, om. Gu$_2$
2 रुद्रादयः] NiKuGu$_1$, ऋद्राय Gu$_2$
2 प्रकीर्त्यन्ते] NiKuGu$_1$, प्रकीत्तन्ते Gu$_2$
3 यो] NiKuGu$_1$, य Gu$_2$
3 सकृत्सं°] NiKuGu$_1$, कृत्सं° Gu$_2$
4 °मनु अनुमतये] em., °मनुमतये NiKu, °मनुमन्त्रेण Gu$_1$, °मनुमतयो Gu$_2$
4 प्रयच्छेत् । आचारात्प्रजापतयेऽपि] NiKuGu$_2$, पजापतये अपि Gu$_1$ (eye-skip)
4 °त्यागं] NiKuGu$_1$, °भागं Gu$_2$
6 श्रीमन्नृ°] NiKu, श्रीमनृ° Gu$_1$Gu$_2$
6 °चरण°] NiKuGu$_1$, °पचरण° Gu$_2$
6 °चितायां] NiKuGu$_2$, om. Gu$_1$
7 विवाहादि°] NiGu$_1$Gu$_2$, विवाह° Ku
7 कर्म] Gu$_2$, कर्मं NiKu, om. Gu$_1$

(6)

उत्तरतन्त्रम्

श्रीनृसिंहं प्रणम्याहं भक्ताभीष्टफलप्रदम् ।
कर्मणामुत्तरं भागं वक्ष्याम्यनिष्टवारय ॥

अथ सर्वपाकयज्ञिककर्मोदीच्याङ्गमुत्तरतन्त्रं नाम कर्मोच्यते । ततः कर्ता ये देवा इति तिसृभिर्ऋग्भिराज्यं जुहुयात् । इदं पृथिवीस्थैकादशदेवेभ्यः प्रथमस्य । द्वितीयस्येद-
Ku 38r मन्तरिक्षस्थैकादशदेवेभ्यः । तृतीयस्येदं दिविष्ठैकादशदेवेभ्यः ।

ततः स्रुवे घृतोपस्तारं कृत्वा सर्वेभ्योऽक्षतचरुस्थानेभ्योऽल्पमल्पं गृहीत्वा यत्र कुत्रचिदेकीकुर्यात् । यावदङ्गुष्ठपर्वमात्री भवत्याहुतिः । तां च स्रुवे निधाय । तदुपरि घृतेन द्विरभिघारं दत्त्वाक्षतचरुस्थानान्यभिघार्य चरुपूर्णस्रुवमादायाग्निं स्विष्टकृतमिति कल्पज-

3 ये देवाः PS 10.8.1–3   8 अग्निं स्विष्टकृतम् Unidentified. The *sakalapāṭha* is given in PVSP, p. 101 (corrected): अग्निं स्विष्टकृतं यदृषभं भूरिरेतसम् । स नो गृहेषु रारणत् सहस्रेण शतेन च ॥

1 प्रणम्याहं] NiGu$_2$, प्रणम्योऽहं Ku, प्र{क्ष}णम्याहं Gu$_1$
2 °निष्टवारय] NiGu$_1$, °निष्टं वारय KuGu$_2$
3 °ङ्गमुत्तरतन्त्रं] NiGu$_1$, °ङ्गामुत्तरतन्त्रो Ku, °ङ्ग । मुत्तरतन्त्रं Gu$_2$
4–5 इदं पृथिवीस्थैकादशदेवेभ्यः °°° दिविष्ठैकादशदेवेभ्यः ।] Gu$_1$ omits these three sentences. After these three sentences Gu$_2$ inserts: इति त्याग कार्यः ।
4 इदं पृथिवीस्थैकादशदेवेभ्यः प्रथमस्य] NiKu, lac. Gu$_1$, प्रथमस्येदं पृथिवीस्थेकादशदेवेभ्यः Gu$_2$
4–5 द्वितीयस्येदमन्तरिक्षस्थैकादशदेवेभ्यः] em., द्वितीयस्य इदमन्तरिक्ष एकादशदेवेभ्यः NiKu, lac. Gu$_1$, दितीयस्येवमन्त्र{●}रित्यैकादशदेवेभ्यः Gu$_2$
5 तृतीयस्येदं] corr., तृतीयस्य इदं NiKu, lac. Gu$_1$, तृतियस्यैदं Gu$_2$
6 घृतोपस्तारं] NiKuGu$_1$, घृतपस्तारं Gu$_2$
6 सर्वेभ्योऽक्षत°] corr., सर्वेभ्योक्षत° NiGu$_2$, सर्वेभ्यः क्षत° Gu$_1$, सर्वेभ्यो यत्र Ku
7 °चिदेकी°] NiGu$_1$, °चिदेवकी° Ku, °च्चिदेकी° Gu$_2$
7 °पर्वमात्री] NiGu$_1$Gu$_2$, °पर्वमात्रं Ku
8 द्वि°] NiKuGu$_1$, द्व° Gu$_2$
8 दत्त्वाक्षत°] NiGu$_1$Gu$_2$, दत्वायत्र° Ku
8 °स्थानान्यभिघार्य] NiKu, °स्थान्यान्यभिघार्य Gu$_1$, °स्थानान्यभिघा{रं}र्य Gu$_2$

र्चा स्विष्टकृतमग्निं ध्यायन् स्विष्टकृताहुतिमपराजिते भागेऽग्नौ जुहुयात् । अग्नये स्विष्टकृते इदं न ममेति ब्रवीति । स्रुवे घृतं दत्त्वा हविष उत्तरार्धादङ्गुष्ठपर्वपरिमितं हविः सकृद्गृही- [Gu_2 39v] त्वा तत्र द्विर्घृतं दत्त्वाप्यायनमकृत्वाग्नेरीशानभागेऽग्निं स्विष्टकृतमित्यृचा जुहुयादितीतरे प्राहुः ।

तथा च परिभाषायाम् । [Ni 34r]

> स्रुवे घृतमुपस्तीर्य गृह्णीयाद्धविषः सकृत् । [Gu_1 39r]
> अभिघारद्वयं पश्चाद्द्यात्स्विष्टकृताहुतौ ॥

तथा च पैठीनसिः ।

> पञ्चोन्नीतिनो भृगवश्चतुरुन्नीतिरङ्गिराः ।
> एतामङ्गिरसो वृत्तिं भृगवोऽप्यनुमन्यते ।
> सैषा भृग्वङ्गिरोवृत्तिः सर्वयज्ञेषु वर्तत इति ॥

ततः कर्ता सदस्यान् दीर्घमायुरस्त्वित्यादि उच्चैर्वाचयेत् । एतच्च शान्तिवाचनं स्वस्तिवाचनमृद्धिवाचनं पुण्याहवाचनमिति चोच्यते । अथ होता दीर्घमायुरस्त्वित्यु- [Ku 38v] च्चार्य दक्षिणहस्तेनान्तरोदपात्राज्जलधारामुत्तरे क्षिप्त्वा । अस्त्विति सदस्याः सावधानाः

---

3 अग्निं स्विष्टकृतम् Unidentified. For the *sakalapāṭha*, see the preceding page.

---

1 भागेऽग्नौ जुहुयात्] $NiGu_1Gu_2$, भागे हुत्वा Ku
1 अग्नये] $NiGu_1Gu_2$, अग्ने Ku
2 ममेति] $NiGu_1$, मेति $KuGu_2$
2 ब्रवीति] $KuGu_2$, ब्रुवीति Ni, ब्रुवीत Gu_1
2 उत्तरार्धादङ्गुष्ठ°] $NiGu_1$, उत्तरार्धान्यङ्गुष्ठ° Ku, ऋत्तरार्द्धादङ्गुष्ट° Gu_2
2 °परिमितं] $NiKuGu_1$, °मात्रापरिमितं Gu_2
2 हविः] $NiKuGu_1$, हविषः Gu_2
3 तत्र] $KuGu_1Gu_2$, यत्र Ni
3 द्विर्घृतं] Ni, द्विघृतं Ku, रघृतं Gu_1, दि{घृ}घृतं Gu_2
3 °यनमकृत्वागग्नेरीशानभागे] $NiKuGu_1$, °यनमस्कृत्वा ईशानभागे Gu_2
3 जुहुयादितीतरे] $NiGu_1$, जुहुयाद्वीतरे Ku, जुहुयादिततरे Gu_2
5 तथा च] $NiKuGu_2$, om. Gu_1
6 सकृत्] $NiKuGu_1$, सकृतः Gu_2
9 पञ्चोन्नीतिनो] $NiGu_1$, पञ्चोन्नीतिको Ku, पञ्चोन्नितिर्नो Gu_2
9 भृगवश्चतुरुन्नीति°] em., भृगवश्चतुरन्नीति° $NiGu_1$, भृगवश्चतुरनीति° Ku, भृगवश्चतुरनिति° Gu_2
10 एतामङ्गि°] $NiGu_1Gu_2$, एतावङ्गि° Ku
10 वृत्तिं भृगवो] em., वृत्तिर्भृगवो $NiKuGu_1$, वृतिभृगवो Gu_2
10 ऽप्यनुमन्यते] $NiGu_1Gu_2^{pc}$, ऽप्यानुमन्यत Ku, प्यनुमन्यन्ते Gu_2^{ac}
11 भृग्वङ्गिरो°] $NiKuGu_1$, भृगवङ्गिरो° Gu_2
11 सर्वयज्ञेषु वर्तत] $NiGu_2$, स{र्शे}रवयज्ञेशु वर्त्तुत Ku, सर्वयज्ञेषूर्त्त Gu_1
13 °मृद्धिवाचनं] Gu_1Gu_2, om. NiKu
13 चोच्यते] $NiGu_1$, चोच्यन्ते $KuGu_2$
13–14 °त्युच्चार्य] corr., °त्यृचार्य Ni, °त्यृच्चार्य Ku, °ति उच्चार्य्यं Gu_1, °त्यंचार्य Gu_2
14 °पात्राज्जल°] $NiKuGu_1$, °पात्रजले Gu_2
14 क्षिप्त्वा । अस्त्विति] $NiKuGu_1$, क्षिप्त्याय्वस्त्विति Gu_2

प्रतिवदेयुः । ॐ शिवा आपः सन्त्विति वेदेर्वायव्यकोणे प्रागास्यमुपविष्टानां सदस्यानां
Gu_2 40r दक्षिणहस्तेषूदपात्रोदकं निक्षिपेत् । ते सन्त्विति प्रतिवदेयुः । तथा ॐ सौमनस्यमस्त्विति
पुष्पाणि । ते अस्त्वित्याहुः । ॐ अक्षतं चारिष्टं चास्त्विति यवान् धान्यानि वा । अक्षत-
तण्डुलान्वा । अस्त्विति ते । यदुद्दिष्टदक्षिणाः पान्त्विति फलानि । पान्त्विति ते ।
एवं ॐ शान्तिरस्तु । ॐ पुष्टिरस्तु । ॐ वृद्धिरस्तु । ॐ यच्छ्रेयं तदस्तु । ॐ आरो-
ग्यमस्तु । ॐ आयुष्यमस्तु । ॐ तिथिकरणमुहूर्तनक्षत्रलग्नसम्पदस्तु । ॐ तिथिकरण-
मुहूर्तनक्षत्रलग्नदिग्देवताः प्रीयन्ताम् । ॐ आदित्यादयो ग्रहाः प्रीयन्ताम् । ॐ ऋष-
Gu_1 39v यश्छन्दांस्याचार्याश्च प्रीयन्ताम् । ॐ अङ्गिरसश्चाङ्गिरसाश्च प्रीयन्ताम् । ॐ अथर्वाण-
श्चाथर्वणाश्च प्रीयन्ताम् । ॐ स्विष्टं सुहुतमस्तु । ॐ मन्त्राणां साफल्यमस्तु । ॐ उत्तरे
Ni 34v कर्मण्यविघ्नमस्तु । ॐ बहुधेयं चास्तु । ॐ यजमानस्याभिलषितहोमकर्म सुहुतमस्त्वि-
Gu_2 40v ति । एवमृत्विजोक्ताः सप्तदशाशंसाः सदस्याः प्रतिवदेयुः । ततो होता ॐ स्वस्तिं भवन्तो
ब्रुवन्त्विति वदेत् । ते ॐ स्वस्तीति त्रिर्वदन्ति । एवम् ॐ ऋद्धिं भवन्तो ब्रुवन्त्विति

---

1 प्रतिवदेयुः] $NiKuGu_2$, प्रतिपदेइत्युः Gu_1
1 शिवा आपः] $NiGu_1Gu_2$, शिवापः Ku
1 °कोणे] $KuGu_1$, °कोणो Ni, °केणे Gu_2
1 °मुपविष्टानां] Gu_1Gu_2, °मुपतिष्टानां Ni, °सुतिष्ठानां Ku
1 सदस्यानां] $NiGu_1Gu_2$, om. Ku
2 ते] $KuGu_1Gu_2$, तत्र Ni
2 °वदेयुः] $NiKuGu_2$, °वदेइत्युः Gu_1
2 तथा] $NiGu_1Gu_2$, तथा च Ku
2 सौमनस्यमस्त्विति] $NiGu_1$, सौमनस्यस्त्विति Ku, सौमनस्यमस्तु इति Gu_2
3 अस्त्वित्याहुः] Ni, चास्त्वीत्याहुः Ku, अस्त्वात्याहु Gu_1, +चा+स्त्वित्याहु Gu_2
3 अक्षतं] $NiKuGu_2$, अयतं Gu_1
3 धान्यानि] Gu_1, धान्यांनि Ni, धान्यं $KuGu_2$
3–4 अक्षत°] em., अक्षते $NiGu_1$, अक्षतं Ku, अयते Gu_2
4 अस्त्विति] $NiGu_1Gu_2$, अक्षतं Ku
4 यदुद्दिष्टदक्षिणाः] $NiKuGu_1$, यदुद्दिष्ट Gu_2
4 पान्त्विति ते] $NiGu_1$, पान्त्विते $KuGu_2$
5–6 एवं ॐ ◦◦◦ सम्पदस्तु] Ku presents this passage in abbreviated form: एवं शान्तिरस्तु ॥ इत्यादि वदेत् ॥
5 पुष्टिरस्तु] $NiKuGu_1$, पुष्टरस्तु Gu_2
5 यच्छ्रेयं] corr., यच्छ्रेय $NiGu_1$, alt. Ku, यच्छ्रे Gu_2
6 ॐ तिथिकरणमुहूर्तनक्षत्रलग्नसम्पदस्तु ।] Gu_1 repeats all but ॐ
6 °लग्न°] $NiGu_1$, alt. Ku, om. Gu_2
6 ॐ] $NiKuGu_2$, om. Gu_1
7 ॐ] $NiGu_1Gu_2$, om. Ku
8 अङ्गिरसश्चाङ्गिरसाश्च] Ni, अङ्गिरसाश्चाङ्गिरसाश्च Ku, अग्निरसश्चाङ्गिरसाश्च Gu_1, अङ्गिरसाश्चाङ्गिरसा Gu_2
8–9 अथर्वाणश्चा°] Gu_1, अथर्वणाश्चा° $NiGu_2$, अथर्वणश्चा° Ku
9 स्विष्टं] Gu_1Gu_2, स्विष्ट Ni, स्वष्टिं Ku
9–10 ॐ मन्त्राणां ◦◦◦ चास्तु ।] Ku every time omits ॐ here
10 °विघ्नमस्तु] $NiKuGu_1$, °विघ्नदस्तु Gu_2
10–11 °सुहुतमस्त्विति] $NiKuGu_1$, °सुहुर्त्तमस्तु Gu_2
11 सप्तदशाशंसाः] $NiGu_1Gu_2$, सप्तदशासिंशाः Ku
12 वदेत्] Ni, प्रतिवदेत् $KuGu_2$, प्रतिवदे{युः ॥}त् Gu_1
115.12–116.4 ते ॐ ◦◦◦ दक्षिणां दद्यात् ।] This passage is omitted in Gu_2
12 ते ॐ] Ni, ते $KuGu_1$, lac. Gu_2
12 स्वस्तीति] $NiGu_1$, स्वस्ति Ku, lac. Gu_2
12 ब्रुवन्त्विति] $NiGu_1$, बृन्त्विति Ku, lac. Gu_2

ब्रवीति । सदस्या ॐ ऋध्यतामिति त्रिर्वदन्ति । तथा ॐ पुण्याहं भवन्तो ब्रुवन्त्विति Ku 39r
प्रतिपादयेत् । ते चोँ पुण्याहमिति त्रिर्वदन्ति । ततो यजमानस्याभिलषितहोमकर्म सुहुतमस्तु । एतच्छान्तिवाचनं सर्वकर्मेषु भवति ।

ततो यजमानो होतादिभ्यो यथाशक्तिसाहणं दक्षिणां दद्यात् । तथा च पैठीनसिः ।

ऋत्विक्तुष्टिकरीं सम्यग्दक्षिणां प्रतिपादयेत् ।
यथोक्तं च सदस्येभ्यः कृते वै स्वस्तिवाचन इति ॥

अथ दक्षिणावाक्यम् । ॐ अद्यामुकसगोत्रायाथर्ववेदपिप्पलादशाखाध्यायिने अमुकदेवशर्मणे तुभ्यं अमुकसगोत्रः श्रीमान् अमुकदेवशर्माहं मम अमुककर्मणि कृत एतद्धोतृकर्मप्रतिष्ठार्थं एतत्काञ्चनं दक्षिणां ददानि । ततोऽर्चितं प्रतिगृह्य । स्वस्तीति त्रिरुक्तम् । सावित्रीं पठित्वा । क इदं कस्मा इत्यृचा धारयन् । एवं ब्रह्मादिभ्योऽपि दक्षिणां वितरेत् ।

दक्षिणाप्रमाणमाह । पैठीनसिः ।

प्रमाणं दक्षिणायास्तु द्रव्यं वा यत्र कथ्यते । Gu$_1$ 40r
तत्तथैव प्रदातव्यं अनादेशे तु गौः स्मृता ॥

---

10 क इदं कस्मै PS 1.30.6

---

2 °पादयेत्] NiGu$_1$, °पादये Ku, lac. Gu$_2$
2 ते चोँ] Ni, ततः ॐ Ku, ते चँ Gu$_1$, lac. Gu$_2$
3 °कर्मेषु भवति] em., °कर्म्मेषु भवन्ति NiGu$_1$, °क{र्मे}र्मेसु भवतु Ku, lac. Gu$_2$
4 ततो °°° दद्यात् ।] Gu$_1$ places this after the following quote of Paiṭhīnasi
4 होतादिभ्यो] NiKu, होत्रादिभ्योः Gu$_1$, lac. Gu$_2$
4 यथाशक्तिसाहणं] Gu$_1$, यथाशान्तिसाहणं Ni, यथाशक्ति Ku, lac. Gu$_2$
4 तथा च] NiKuGu$_2$, om. Gu$_1$
4 पैठीनसिः] NiKuGu$_1$, पैठी{व}त् Gu$_2$
5 ऋत्विक्तुष्टिकरीं] Ku, ऋत्विक्कुष्टिकरिं Ni, ऋत्विकुष्टिकरीं Gu$_1$, ऋत्विक्तुष्टरीं Gu$_2$
6 कृते] Gu$_1$Gu$_2$, कृतो Ni, कृत Ku
7 अथ दक्षिणावाक्यम्] NiKuGu$_2$, वाक्यं Gu$_1$
7 ॐ] NiKu, om. Gu$_1$Gu$_2$
7 °पिप्पलाद°] NiKuGu$_1$, °पिपलाद° Gu$_2$
8 अमुकदेवशर्माहं] NiGu$_2$, अमुकशर्माहं Ku, मुकदेवशर्माहं Gu$_1$
8–9 कृत एतद्धोतृ°] em., कृतैतत् होतृ° NiKu, कृतैतद्धौतृ° Gu$_1$, कृतैतद्धोतृ° Gu$_2$
9 एतत्काञ्चनं दक्षिणां] corr., एतत्काचनं दक्षिणां Ni, एतत्काञ्चनदक्षिणां KuGu$_2$, एत{त्}त्काञ्चनं Gu$_1$
9 ददानि] NiKuGu$_1$, द{●}दाति Gu$_2$
9 स्वस्तीति] NiKuGu$_1$, स्वस्त्रि Gu$_2$
10 पठित्वा] NiKuGu$_2$, त्रिः पठित्वा Gu$_1$
10 क इदं] NiGu$_1$Gu$_2$, क इदं क इदं Ku
10 कस्मा इत्यृचा धारयन्] em., कस्मादित्यृचाऽधारयन् Ni, कस्मादित्यृचा Ku, कस्मादित्यधीत्यारन् Gu$_1$, कस्मादित्यृचाधीयात् Gu$_2$
10 ब्रह्मादिभ्योऽपि] em., ब्रह्मादयोऽपि NiKuGu$_2$, ब्रह्मादयो Gu$_1$
10 वितरेत्] NiGu$_2$, विचरेत् Ku, वितरे Gu$_1$
11 दक्षिणाप्रमाणमाह ।] NiKu, om. Gu$_1$, दक्षिणां प्रमाणमाह Gu$_2$
12 द्रव्यं] NiKuGu$_1$, हव्यं Gu$_2$
12 वा यत्र] NiKuGu$_1$, वादित्र Gu$_2$
13 तत्तथैव] KuGu$_1$Gu$_2$, एतत्तथैव वा Ni
13 प्रदातव्यं] em., प्रदातव्य NiKu, प्रदातव्या Gu$_1$Gu$_2$
13 स्मृता] corr., स्मृताः NiGu$_1$Gu$_2$, स्मृतः Ku

स्वशक्त्या वा धनं दद्याद्वित्तशाठ्यविवर्जितः ।
Gu$_2$ 41r दत्त्वा प्रसादयेद्विप्रान् वचनैर्नतिपूर्वकैरिति ॥

Ni 35r तथा च विधिशौचे ।

सर्वत्रैवं प्रदद्यात्तु काकणीं दक्षिणाधमाम् ।
Ku 39v भूयो भूयोऽथ वृद्धिः स्याद्यथात्यागस्तथा फलम् ॥
काकणीत्युच्यते गुञ्जा स्वर्णस्य विधिदर्शनात् ।
सर्वकर्मसु तां दद्यादधनो दक्षिणाधमामिति ॥

ऋत्विक् पुनः स्वस्तिं सदस्यान्वाचयेत् । ततस्ते यजमानायाशिषं ददति । कारयिता च तदभिमन्त्रितं दूर्वाक्षतं मस्तकेऽप्रमत्तः करोति । मितादीनग्निं ब्राह्मणांश्च नमस्करोति । ततो होता ॐ प्रजापतिर्ऋषिस्त्रिष्टुप्छन्द इन्द्रो देवता कामसूक्तेनाज्यहोमे विनियोग इति स्मृत्वा । कामसूक्तेनाज्यं प्रत्यृचं जुहुयात् । इमाः पञ्चाज्याहुतयः कामाय । क इदं कस्मा इत्यृचा प्रधानहवींषि सम्पातं कृत्वा । यस्मिन् सम्पातो दत्तस्तत्प्राशित्रं भवति । सूर्यस्य त्वेत्यवसानेनावेक्षते । अयुतोऽहमित्यवसानेन गात्राणि मन्त्रोक्तान्यालभते । देवस्य त्वेति

---

11 क इदं कस्मै PS 1.30.6 12–13 सूर्यस्य त्वा PS 20.57.10 13 अयुतोऽहम् PS 20.57.11 117.13–118.1 देवस्य त्वा ◦◦◦ आ रभे PS 20.57.12

---

1 ◦शक्त्या] NiKuGu$_1$, ◦शक्या Gu$_2$
1 ◦द्वित्तशाठ्य◦] NiKu, ◦द्वित्तश्राथ◦ Gu$_1$, ◦वितसठ्य◦ Gu$_2$
3 तथा च] NiKuGu$_2$, om. Gu$_1$
4 काकणीं] Gu$_1$, काकिणीं NiKu, काकण Gu$_2$
5 भूयोऽथ वृद्धिः] Ni, भूयोऽथवृर्द्धि Ku, भूयो अथ वृद्धिः Gu$_1$, भूयोथवुद्धिः Gu$_2$
5 त्यागस्तथा] NiKuGu$_1$, त्यागं तथा Gu$_2$
6 गुञ्जा] NiKuGu$_2$, मुञ्जा Gu$_1$
7 सर्वकर्मसु] NiGu$_2$, सर्वर्मसु Ku, सर्वकर्म्मसु Gu$_1$
7 दद्यादधनो] NiKuGu$_1$, दद्यधनोद Gu$_2$
8 ऋत्विक्] KuGu$_1$, ऋत्विजः Ni, ऋत्वित्क Gu$_2$
8 °न्वाचयेत्] NiKuGu$_1$, °न्याचरेत्त Gu$_2$
8 ददति] em., ददाति NiKuGu$_1$Gu$_2$
8–9 कारयिता च तदभिमन्त्रितं] NiGu$_1$Gu$_2$, कारयिताच्च्र्यतवभिमन्त्रितं Ku
9 ऽप्रमत्तः] NiGu$_1$, ऽप्रमत्तं Ku, ऽप्रमत्त Gu$_2$
9 नमस्करोति] NiKuGu$_1$, नमस्कारयति Gu$_2$
10 प्रजापतिर्ऋषिस्त्रिष्टुप्छन्द इन्द्रो] corr., प्रजापति ऋषि त्रिष्टुप्छन्द इन्द्रो NiKu, प्रजापति ऋषिः त्रिष्टुप छन्द इन्द्रो Gu$_1$, प्रजापति ऋषिस्त्रिष्टुप छन्दरिन्द्रो Gu$_2$
10 काम◦] NiGu$_1$Gu$_2$, काम्य◦ Ku
11 स्मृत्वा] NiKuGu$_2$, ध्यात्वा Gu$_1$
11 इमाः ◦◦◦ कामाय ।] Gu$_1$ and Gu$_2$ omit this sentence
11 पञ्चाज्याहुतयः] em., पञ्चाज्याहुतयो Ni, पञ्चाज्याहुतयोः Ku, lac. Gu$_1$Gu$_2$
12 इत्यृचा] NiKuGu$_2$, इत्यान्तमर्च्चा Gu$_1$
12 कृत्वा] NiKuGu$_2$, कत्वा Gu$_1$
12 दत्तस्तत्प्राशित्रं] em., दत्तस्तत्प्राशितं NiKuGu$_1$, दंत्तत्प्राशितं Gu$_2$
12–13 सूर्यस्य त्वे◦] NiKu, सूर्य्यस्ये त्वे◦ Gu$_1$, सूर्यस्ये◦ Gu$_2$
13 ◦नावेक्षते] NiGu$_1$Gu$_2$, ◦नावेक्षयेत् Ku
13 ◦मित्यवसानेन] NiGu$_1$, +◦मित्यवसाने+ Ku, ◦मित्यवशानेना Gu$_2$
13 मन्त्रोक्तान्यालभते] Ni, मन्त्रोक्तान्यालभ्यते Ku, मन्त्रोक्तान्वालभेत् Gu$_1$, मन्त्रोक्तान्यालभ्येत् Gu$_2$
117.13–118.1 त्वेति खिलावसानेना रभ] Gu$_1$,

खिलावसानेना रभ इत्यन्तेन प्राशित्रं गृह्णाति । अङ्गुष्ठानामिकाभ्याम् । अग्नेष्ट्वेत्यवसानाभ्यां प्राश्य । दन्तैरसंस्पृश्याद्भिरवगारयेत् । तत आचम्य । शान्त्युदकेन पर्युक्षणपात्रजलेन चात्मानमभ्युक्ष्य । ततो योऽग्निर्नृमणा नामेत्यवसानाभ्यामात्मानमनुमन्त्रयेत् । Gu$_1$ 40v
यत्र चरुस्तत्रायं समस्तो विधिर्भवति । यज्ञभाण्डानि स्थापयित्वेत्येवमादि योऽग्निर्नृमणा नामेत्यात्मानुमन्त्रणान्तं संपूर्णो विधिः प्रवर्तते ।

तथा च परिभाषायाम् ।

कामसूक्तस्योत्तमया सम्पातो यत्र पातितः । Ni 35v
तत्प्राशित्रं हविर्ज्ञेयमुदकेनावगारयेत् ॥ Ku 40r

पैठीनसिः ।

अनुमध्यमया चाहुरङ्गुष्ठेन च ब्राह्मणाः ।
ब्रह्मातिपातयेद्दन्तान् प्राशित्रस्य यथा विधिः ॥
ब्रह्मन्नप आचम्य तालुनि प्राशित्रमाजहि ।
दन्तांस्ते मा परायासीद्यथा पूर्णं परापतेदिति ॥

1–2 अग्नेष्ट्वा PS 20.57.13–14   3 योऽग्निर्नृमणा नाम PS 20.57.15–16

---

4 यज्ञभाण्डानि स्थापयित्वा Cf. p. 103.

त्वेति खिलावसानेना वभ Ni, त्वेति +खिलावसानेन ३+ Ku, त्वेत्यखिलावसानेना रभ Gu$_2$
1 प्राशित्रं] em., प्राशितं NiKuGu$_1$, प्रासितं Gu$_2$
1–2 अग्नेष्ट्वेत्यवसानाभ्यां] NiKuGu$_1$, अङ्गुष्ठे इत्यवसानेनाभ्यां Gu$_2$
2 प्राश्य] NiGu$_1$Gu$_2$, प्राश्ना Ku
2 दन्तैरसंस्पृश्याद्भिरवगारयेत्] KuGu$_2$, दन्तैरसंस्पृश्याद्भिवगाहरयेत् Ni, दतैरसंस्पृश्याद्भिरवगारयेत् Gu$_1$
2 आचम्य] NiKuGu$_1$, राचम्य Gu$_2$
2–3 पर्युक्षणपात्रजलेन] KuGu$_1$Gu$_2$, पर्युक्षणपात्रजलजलेन Ni
3 ऽग्निर्नृमणा] NiGu$_1$, अग्नेर्नृमणा Ku, ग्निनुरमणा Gu$_2$
3 नामेत्यवसानाभ्यां आत्मानमनुमन्त्रयेत्] Ni, नामेत्यवसाननाभ्यां आत्मानमनुमन्त्रयेत् Ku, नामेति अवसानाभ्यां मात्मानुमनुमन्त्रयेत् Gu$_1$, नामे इत्यवशानेनाभ्यां आत्मानंमनुमन्त्रयेत् Gu$_2$
4 चरुस्तत्रायं] NiKu, चरु तत्रायं Gu$_1$Gu$_2$
4 ऽग्निर्नृमणा] NiKuGu$_1$, ऽग्निनृर्मणा Gu$_2$
5 °त्मानुमन्त्रणान्तं] Gu$_1$, °त्मानमनुमन्त्रणान्तं NiGu$_2$, °त्मानमनुमन्त्रान्तं Ku
6 तथा च] NiKuGu$_2$, om. Gu$_1$
7 कामसूक्तस्योत्तमया] NiKuGu$_2$, कामसुक्तस्योत्तमायो Gu$_1$
8 तत्प्राशित्रं] em., तत्प्राशितं NiKuGu$_2$, तत्प्राषितं Gu$_1$
8 °नावगार°] NiGu$_1$Gu$_2$, °नावपार° Ku
11 °पातयेद्दन्तान् प्राशित्रस्य] em., °पातयेद्दन्तान् प्राशितस्य NiGu$_2$, °पान्तयेदन्तान् प्राशितस्य Ku, °पातयेदन्तान् प्राशितंस्य Gu$_1$
12 आचम्य] Gu$_1$Gu$_2$, {●}ाचम्य Ni, ताचम्य Ku
12 तालुनि] NiKuGu$_1$, तालुर्मि Gu$_2$
12 प्राशित्रमाजहि] Ni, प्राशितमजहि Ku, प्राशितमाजहि Gu$_1$Gu$_2$
13 °पतेदिति] em., °पतदिति NiKuGu$_1$, परापतदितिः Gu$_2$

अथ चरुहोमादन्यत्राज्यभागान्तं तन्त्रं कृत्वा महेध्मानाधाय प्रधानाहुतिं निर्वाह्य । ये देवा इति तिसृभिराज्यं हुत्वा । अग्निं स्विष्टकृतमित्यृचाज्यं प्रदाय । शान्तिवाचनं कृत्वा । कारयितुर्दक्षिणां प्रतिगृह्य । कामसूक्तेनाज्याहुतिं विधाय ।

अथानन्तरमुत्तराङ्गावसानं कथ्यते । ततः कर्ता संसमिदिति त्यृचेन सूक्तेन प्रत्यृचं समिधोऽभ्यादध्यात् । इमास्तिस्रः समिदाज्याहुतयोऽग्नये । समा चिनुष्वेत्यृचा समित्परिग्रहकुशमुष्टिसहितं प्रस्तरं गृहीत्वा । पृथिव्यामङ्क्ष्वेत्येतावता मन्त्रेण तस्य समित्परिग्रह- [Gu$_2$ 42r] सहितस्य मूलानि स्रुवे दत्त्वा । अन्तरिक्षेऽङ्क्ष्वेत्येतावता मन्त्रेण तस्यैव मध्यानि क्षीरौद- [Gu$_1$ 41r] नादौ समित्सु चादद्यात् । दिव्यङ्क्ष्वेत्येतावता मन्त्रेण तस्यैवाग्राणि आज्यस्थालीस्थिताज्येनाञ्जयेत् । एवं त्रिः प्रयोगो मन्त्रावृत्त्या । तदनु घृतेन भूयो मूलादारभ्याग्रं याव- [Ku 40v] द्बर्हिरञ्जयित्वा सं बर्हिरक्तमित्यृचाग्नौ जुहुयात् । इदमग्नये ।

ततो होता वि मुञ्चामीत्यृक् । इदमग्नये । ये ते शतमिति चतस्रः । इमाश्चतस्र आ-

---

2 ये देवाः PS 10.8.1–3 2 अग्निं स्विष्टकृतम् Unidentified. For the *sakalapāṭha*, see p. 113 4 संसमित् PS 19.7.1–3 5 समा चिनुष्व PS 16.92.6 6 पृथिव्यामङ्क्ष्व ĀpŚS 3.6.2 etc. No Paippalāda mantra collection seems to contain this and the following two mantras, found in PVSP, p. 105 7 अन्तरिक्षेऽङ्क्ष्व ĀpŚS 3.6.2 etc. 8 दिव्यङ्क्ष्व ĀpŚS 3.6.2 etc. 10 सं बर्हिरक्तम् PS 20.35.9 11 वि मुञ्चामि PS 12.19.9 11 ये ते शतम् PS 18.82.7–10

---

1 चरुहोमाद॰] KuGu$_1$, चऋमाद॰ Ni, चऋहो{ता}माद॰ Gu$_2$
1 ॰भागान्तं] NiKuGu$_1$, ॰भान्तं Gu$_2$
1 तन्त्रं] NiGu$_1$Gu$_2$, तत्र Ku
2 देवा] NiKuGu$_2$, द्येवा Gu$_1$
2 तिसृभिराज्यं] Ni, तिसृभिऋग्भिराज्यं Ku, तिसृभि Gu$_1$, तिसृभिराज्य Gu$_2$
2 स्विष्टकृतमित्यृचाज्यं] Ni, स्विष्टकृमित्यृचाज्यं Ku, सिष्टकृतमित्यृज्यं Gu$_1$, स्विष्टकृतं राज्यं Gu$_2$
2 प्रदाय] NiKuGu$_1$, हुत्वा Gu$_2$
3 कारयितुर्दक्षिणां] KuGu$_1$, कारयितु दक्षिणां Ni, कारयितुं दक्षिणा Gu$_2$
3 कामसूक्तेनाज्याहुतिं] NiKuGu$_1$, om. Gu$_2$
4 अथानन्तरमुत्तराङ्गावसानं] KuGu$_2$, अथानन्तरमुत्तराङ्गादिवसानं Ni, अनन्तरं उत्तराङ्गावसानं Gu$_1$
4 त्यृचेन] KuGu$_1$Gu$_2$, त्र्यृचेन Ni
4 प्रत्यृचं] NiKuGu$_2$, प्रतित्यृचं Gu$_1$
5 ॰दध्यात्] NiKu, ॰दद्यात् Gu$_1$Gu$_2$
5 इमा ॰॰॰ ऽग्नये ।] This sentence is omitted in Gu$_1$ and Gu$_2$
5 चिनुष्वेत्यृचा] NiKuGu$_1$, चनिष्वेत्यृचा Gu$_2$
5–6 समित्परिग्रह॰] NiKuGu$_1$, समित्पारिग्रह॰ Gu$_2$
6 प्रस्तरं] Gu$_1$Gu$_2$, सप्रस्तरं NiKu
6 पृथिव्यामङ्क्ष्वे॰] corr., पृथिव्यामंक्ष्वे॰ NiKu, पृथिव्याक्ष्वे॰ Gu$_1$, पृथिव्यामंक्ष्वे इ॰ Gu$_2$
6 मन्त्रेण] NiKuGu$_2$, मन्त्रे Gu$_1$
7 अन्तरिक्षेऽङ्क्ष्वे॰] em., अन्तरिक्ष अंक्ष्वे॰ Ni, अन्तरिक्षं क्ष्वे॰ KuGu$_2$, अन्तरिक्षं अंक्ष्वे॰ Gu$_1$
8 दिव्यङ्क्ष्वेत्येतावता] corr., दिव्यंक्ष्वेतावता Ni, दिव्यंक्ष्वेत्येतावता KuGu$_1$, दिव्यंक्ष्वे इत्येतावता Gu$_2$
9–10 यावद्बर्हि॰] NiKuGu$_2$, यावर्हि॰ Gu$_1$
10 इदमग्नये ।] NiKuGu$_2$, om. Gu$_1$
11 मुञ्चामीत्यृक्] NiGu$_2$, मुञ्चामीत्यृचा Ku, मुञ्चामित्यृक् Gu$_1$
11 इदमग्नये ।] This sentence is omitted in Gu$_1$, while in Gu$_2$ it is misplaced just below, after वरुणाय
119.11–120.1 इमा ॰॰॰ वरुणाय ।] Gu$_1$ omits this sentence. After it, Gu$_2$ inserts: इदमग्नये ॥ which is correctly place, just above, in Ni and Ku
119.11–120.1 इमाश्चतस्र आज्याहुतयो] em.,

ज्याहुतयो वरुणाय । वि ते मुञ्चामीत्येकैकर्चिकी । इदमग्नये । एताः षडृचो विमोचनी- Ni 36r
संज्ञा । एतैर्वरुणपाशविमोचनसाधनत्वादेताभिः । प्रत्यृचमाज्यं जुहुयात् । ऋक्षट्कान्ते सकृदित्यपरे । एतेषु षट्सु मन्त्रेष्वहुतेषु पूर्वविस्मृतं कर्म यदा स्मरेत् तदा यदस्मृतीत्यृचाज्यहोमेन तत्प्रायश्चित्तं कृत्वा विस्मृतं कर्म कुर्यात् । यर्हि हुतेष्वेतेषु मन्त्रेषु विस्मृतं कर्म यदि स्मरेत्तर्हीदं प्रायश्चित्तं त्यक्त्वा समस्तस्य कर्मणः पुनरावृत्तिर्भवति । कृतस्य कर्मणो निष्फलत्वात् । इति विमोचनीसंज्ञायाः फलम् । तथा च पैठीनसिः ।

कुर्याद्वा विस्मृतं कर्म हुत्वा यदस्मृतीत्यृचम् ।
विमुञ्चामीत्येवमादिष्वहुतेषु यदा स्मरेत् ॥
हुतेष्वेतेषु मन्त्रेषु न कुर्यात्कर्म विस्मृतम् । Gu$_2$ 42v
क्रियते पुनरावृत्तिः समस्तस्य च कर्मण इति ॥

ततः कर्ताग्नेरुत्तरार्धे संस्थितहोमान् जुहुयात् । प्र वह देवानित्येका । यदद्य त्वेति

---

1 वि ते मुञ्चामि PS 20.32.9 3–4 यदस्मृति PS 20.8.9 11 प्र वह देवान् This is a variation upon the also unidentified mantra whose *pratīka* figured on p. 95. The *sakalapāṭha* is given in PVSP, p. 106 (corrected): प्र वह देवान् यज्ञबाहो अस्मिन् यज्ञे मा च नोऽवरात्सीः । प्र च वह जातवेदो देवान् सुवहा च वह ॥ 11 यदद्य त्वा PS 20.34.9–10 & 20.35.1

इमाश्चतस्राज्याहुतयो NiKu, lac. Gu$_1$, इमाश्चतश्राणि हुतयो Gu$_2$
1 °त्येकैकर्चिकी] corr., °त्येकैकार्च्चिकी NiKuGu$_2$, °त्येकैकर्च्चिकी Gu$_1$
1 इदमग्नये ।] NiKu, om. Gu$_1$Gu$_2$
2 °विमोचन°] NiKuGu$_2$, °विमोचनी° Gu$_1$
2 ऋक्षट्कान्ते] NiGu$_1$Gu$_2$, ऋत्विकषट्कान्ते Ku
3 एतेषु] NiKuGu$_1$, एते Gu$_2$
3 षट्सु] NiKuGu$_2$, षट्ठु Gu$_1$
3 मन्त्रेष्वहुतेषु] em., मन्त्रेषु हुतेषु NiKuGu$_2$, मन्त्रेषु Gu$_1$
3 पूर्वविस्मृतं] NiKuGu$_2$, विष्मृतं Gu$_1$
3 तदा] NiGu$_1$Gu$_2$, यदा Ku
4 °यश्चित्तं°] NiKuGu$_2$, °यश्चिश्चित्तं Gu$_1$
4 यर्हि] NiGu$_2$, यदा Ku, यह Gu$_1$
5 स्मरेत्तर्हीदं] NiKu, स्मरेत्तहीदं Gu$_1$, स्मरेत्तर्हितं Gu$_2$
5 त्यक्त्वा] NiKuGu$_2$, त्येक्त्वा Gu$_1$
5 पुनरावृत्ति°] NiKuGu$_1$, पुनरावर्त्ति° Gu$_2$
6 °संज्ञायाः] NiKuGu$_2$, °संज्ञायां Gu$_1$
6 फलम्] Gu$_1$Gu$_2$, फलः NiKu
6 तथा च] NiKuGu$_2$, om. Gu$_1$
7 कुर्याद्वा] NiKuGu$_1$, कृत्वाद्वा Gu$_2$
8 विमुञ्चामीत्येव°] NiKuGu$_1$, विमुञ्चामिवित्येव° Gu$_2$
9 मन्त्रेषु] NiKuGu$_2$, मन्त्रे Gu$_1$
10 पुनरावृत्तिः] NiKuGu$_1$, पुनरावर्त्तिः Gu$_2$
10 च] KuGu$_1$Gu$_2$, om. Ni
11 ततः °°° जुहुयात् ।] After this sentence the scribe of Gu$_2$ inserts तत दिव्यसाम्पदप्रायश्चित्तियैरेतत्रयें कुर्यादिति प्रत्येकं विशेषवने दृस्यते ॥ due to eye-skip (cf. p. 122), after which he must have realised his error, and returns to the present passage
11 जुहुयात्] NiKuGu$_2$, जुयात् Gu$_1$
11 वह देवानित्येका] em., वहं देवानित्येका Ni, वहन्देवानित्येका KuGu$_1$, वहं देवामित्येका Gu$_2$
11 यदद्य] NiKuGu$_2$, यददे Gu$_1$

तिस्रः । संस्रावभागा इति सप्त । इत्येकादशभिर्ऋग्भिर्दिव्यसंस्थितहोमान् जुहुयात् । उत्त- [Ku 41r] रार्ध इमा एकादशाज्याहुतयोऽग्नये । एतेषां मध्ये संस्रावभागा इति सप्तर्चः जाग्मायनोद- [Gu$_1$ 41v] पात्रे वेदेरग्निकोणे सम्पातानानयेत् । एतदन्तं दिव्यमुत्तरतन्त्रं भवति । ततोऽन्तरग्नावि- त्यादिभिर्जुहुयात् ।

अथ यदा साम्पदं तन्त्रं चेच्चिकीर्षति तत ॐ प्रजापतिर्ऋषिरनुष्टुप्छन्द इन्द्रो देवता [Ni 36v] साम्पदसंस्थितहोमे विनियोग इति ज्ञात्वा । अग्नेऽभ्यावर्तिन्निति कण्डिका । अग्नेर्मध्य- भागे साम्पदान् संस्थितहोमान् प्रत्यृचं जुहुयात् । इमाश्चतस्र आज्याहुतयोऽग्नये । के- चिन्मन्त्रावृत्त्या वारत्रयमिति । एतावत्पर्यन्तं साम्पदमुत्तरतन्त्रं भवति । पूर्ववदन्तरग्ना- वित्यादिभिर्जुहुयात् ।

[Gu$_2$ 43r] अथ यर्हि प्रायश्चित्तीयं तन्त्रं कर्तुमिच्छति तर्हि दिव्यानन्तरमायुरग्न इति तृचेन सूक्तेन प्रत्यृचं प्रायश्चित्तीयान् संस्थितहोमान् जुहुयात् । इमास्तिस्र आज्याहुतयोऽग्नये । मन्त्रावृत्त्या वारत्रयमपरे । अग्नेऽभ्यावर्तिन्निति कण्डिकावर्जं एतदवसानं प्रायश्चित्तीय- मुत्तरतन्त्रं भवति । ततोऽन्तरग्नावित्येवमादीन् जुहुयात् ।

---

1 संस्रावभागाः PS 20.35.2–8 3–4 अन्तरग्नौ This is a *pratīka* for the *ācāryagaṇa*, whose definition appears below, p. 122 6 अग्नेऽभ्यावर्तिन् PS 1.41 10 आयुरग्ने PS 19.28.4–6 12 अग्नेऽभ्यावर्तिन् PS 1.41

---

1 इत्येकादशभिर्ऋग्भिर्दिव्य°] Gu$_2$, इत्येदशभि ऋग्भिर्दिव्य° Ni, इत्येकादशभि ऋग्भिर्दिव्य° Ku, इत्येका ॥ दशभिर्ऋग्भिर्दिव्य° Gu$_1$
1 जुहुयात्] NiKuGu$_2$, जुहुत Gu$_1$
1–2 उत्तरार्ध °°° ऽग्नये ।] om. Gu$_1$
1–2 उत्तरार्ध] Ni, उत्तरार्द्धे KuGu$_2$, lac. Gu$_1$
2 संस्रावभागा इति] em., संस्रावभागेति NiKu, संस्रावभागा Gu$_1$, षंस्रावभागेति Gu$_2$
2 सप्तर्चः] NiKuGu$_1$, सप्तर्च्चिः Gu$_2$
2–3 जाग्मायनोद°] NiGu$_1$, वजाग्मायनोद° Ku, °र्जाग्मायनोद° Gu$_2$
3–4 ततोऽन्तरग्नावि°] NiGu$_1$, ततोऽन्तरग्नादि° KuGu$_2$
5 चेच्चिकीर्षति] NiKu, चेच्चिर्षति Gu$_1$, च्चे_कीर्षति Gu$_2$
5 तत ॐ] NiKuGu$_2$, ततः Gu$_1$
7 इमाश्चतस्र °°° ऽग्नये ।] om. Gu$_1$Gu$_2$
7 इमाश्चतस्र आज्या°] em., इमाश्चतस्राज्या° NiKu, lac. Gu$_1$Gu$_2$
7–8 केचिन्मन्त्रावृत्त्या] corr., केचिन्मन्त्रावृत्या NiKu, मन्त्रावृत्या केचिन्मन्तावृत्या Gu$_1$, केचिन्मन्त्रमुक्त्वा Gu$_2$
8 वारत्रयमिति] NiKu, वारत्रयं Gu$_1$, वारत्रयेमिति Gu$_2$
8 एतावत्पर्यन्तं] NiKuGu$_1$, एतावभार्यन्तं Gu$_2$
8–9 °न्तरग्नावित्यादि°] em., °न्तरग्नादि° NiKuGu$_1$Gu$_2$
10 यर्हि] Gu$_2$, बर्हि NiKu, om. Gu$_1$
10 कर्तुमिच्छति तर्हि] NiKuGu$_2$, तर्हि कन्तुमिच्छति । तर्हि Gu$_1$
10 °नन्तरमायुरग्न इति] Ku, °नन्तरमायुरग्नमिति Ni, °नन्तरं अयुरग्न इति Gu$_1$, °नन्तरंमायुरग्नमि Gu$_2$
10 तृचेन] Ni, त्र्युचेन Ku, त्यृचेन Gu$_1$Gu$_2$
11 प्रत्यृचं] NiKuGu$_1$, प्रतिऋचेन Gu$_2$
11 संस्थितहोमान्] NiKuGu$_1$, om. Gu$_2$
11 इमास्तिस्र आज्याहुतयोऽग्नये ।] em., इमास्तिस्राज्याहुतयोऽग्नये । NiKu, om. Gu$_1$, इमातिस्राय्याहुतयोग्नये । Gu$_2$
12 अग्नेऽभ्यावर्तिन्निति] NiKuGu$_1$, अग्नेवर्त्तिन्निति Gu$_2$
12 एतदवसानं] NiKu, एतदशावसानं Gu$_1$, येतदवशानं Gu$_2$
13 ततोऽन्तरग्नावित्येवमादीन्] NiKu, ततोः अन्तरग्नावित्येवमादीन Gu$_1$, ततो अन्तराग्निवित्येवमादिना Gu$_2$

यत्र दिव्यसाम्पदप्रायश्चित्तीयैरेतत्त्रितयं कुर्यादिति प्रत्येकं विशेषवचनं दृश्यते तत्रायं तन्त्रभेदो व्यवहर्तव्य इति । यत्र तु विशेषवचनं नास्ति तत्रैषां त्रयाणां समुच्चयो [Ku 41v, Gu$_1$ 42r] भवति । यदा चेदं समुच्चयतन्त्रं कुर्वन्ति तदा पूर्वतन्त्रे दिव्यसाम्पदपुरस्ताद्धोमानन्तरं युक्तो युज्य इत्यादि कुर्वते । उत्तरतन्त्रे च दिव्यसाम्पदप्रायश्चित्तीयहोमानन्तरमन्तरग्नावित्यादिकं जुहुयादिति । चतुर्विचारपक्षे एष क्रमो भवति । द्विविचारपक्षे एतद्भेदो नास्तीति ।

ततोऽन्तरग्नावित्याचार्यगणेन प्रत्यृचमाज्यं जुहुयात् । आज्याभावे समिधोऽभ्यादध्यात् । एकामाहुतिमित्येके । ॐ ब्रह्मा ऋषिस्त्रैष्टुभं छन्दः परमात्मा देवता आचार्यगणहोमे विनियोग इति स्मृत्वा । अन्तरग्नावित्येका । यदस्मृतीति तिस्रः । अग्नौ पचत इति चतस्रः कल्पजाः । विश्वे देवा इदं हविर्यन्मे छिद्रं पुनर्मैत्विन्द्रियं यो देवानां यस्मात्कोशा- [Gu$_2$ 43v] दित्येकैका ऋक् । इति त्रयोदशानामृचामाचार्यगण इति नाम । इमास्त्रयोदशाज्याहुतयोऽग्नये ।

---

4 युक्तो युज्ये For the identification of this *pratīka*, cf. the note on p. 52   9 अन्तरग्नौ PS 19.44.3   9 यदस्मृति PS 20.8.9–10 & 20.9.1   9 अग्नौ पचते Unidentified. The *sakalapāṭha* is given in PVSP, p. 108 (corrected): अग्नौ पचते नमश्च ते वषट् ते । अग्ने यत्ते न्यूनं तस्मै ते नमः तस्मै ते स्वाहा ॥ अग्नौ पचते नमश्च ते वषट् ते । अग्ने यत्तेऽतिरिक्तं तस्मै ते नमः तस्मै ते स्वाहा ॥ अग्नौ पचते नमश्च ते वषट् ते । अग्ने यत्ते विरिष्टं तस्मै ते नमः तस्मै ते स्वाहा ॥ अग्नौ पचते नमश्च ते वषट् ते । अग्ने यत्ते समृद्धं तस्मै ते नमः तस्मै ते स्वाहा ॥   10 विश्वे देवा इदं हविः PS 19.35.1   10 यन्मे छिद्रम् PS 19.38.6   10 पुनर्मैत्विन्द्रियम् PS 3.13.6   10 यो देवानाम् PS 5.16.7   10–11 यस्मात्कोशात् PS 19.35.3

---

1 यत्र] NiKuGu$_1$, तत्र Gu$_2$
1 °त्तीयैरेतत्त्रितयं] NiGu$_2$, °त्तीयेरेतत्त्रयं Ku, °त्तीयानेतत्तन्त्रं त्रितयं Gu$_1$
2 व्यवहर्तव्य इति] em., व्यवहर्त्तत्वेति Ni, व्यवहकर्त्तव्येति Ku, व्यवहतव्येति Gu$_1$, व्यवहर्त्तव्येति Gu$_2$
2 तु] NiKuGu$_2$, om. Gu$_1$
3 पूर्वतन्त्रे] KuGu$_1$Gu$_2$, दिव्यतन्त्रे Ni
5 द्विविचारपक्षे] NiGu$_1$Gu$_2$, द्विवारपक्षे Ku
5–6 एतद्भेदो नास्तीति] NiGu$_2$, एतद्भेदो नास्ति Ku, एतदो नास्तितिति Gu$_1$
8 °दध्यात्] NiKuGu$_1$, °दद्यात् Gu$_2$
8 °माहुतिमि°] NiKuGu$_2$, °माहुतमि° Gu$_1$
8 ऋषिस्त्रैष्टुभं] NiKuGu$_2$, ऋषि त्रिष्टुभं Gu$_1$
9 विनियोग इति स्मृत्वा] NiKuGu$_2$, विनियोगः Gu$_1$
9 यदस्मृतीति] NiKuGu$_1$, यदस्मृति Gu$_2$
9 अग्नौ पचत] Ku, अग्नउ पच{•}त Ni, उग्नउ पर Gu$_1$, अग्ने उपचत Gu$_2$
10 चतस्रः] NiKuGu$_1$, तिस्रः Gu$_2$
11 °दित्येकैका] NiKu, °दितैकैका Gu$_1$, °दित्येकैकी Gu$_2$
11 °माचार्यगण] KuGu$_1$, °माचार्य Ni, °साचार्य Gu$_2$
11–12 इमास्त्रयोदशाज्याहुतयोऽग्नये ।] This sentence is omitted in Gu$_1$

ततो होता हुतं ते वाचीत्येका । यन्मे अग्न इति पञ्च कल्पजाः । इमाः पञ्चाज्या-
Gu$_1$ 42v हुतयोऽग्नये । अग्नये स्वाहा । यज्ञाय स्वाहा । ब्रह्मणे स्वाहा । विष्णवे स्वाहा । प्रजापतये
Ku 42r स्वाहा । एतैर्यथाक्रमेण चतुर्थ्यन्तेन त्यागः कार्यः । आज्यं जुहुयात् । एतन्मन्त्रमध्ये
मनसैव प्रजापतये जुहोति । ततस्त्रातारमिन्द्रमित्येका । इदमिन्द्राय । ययोरोजसेति तिस्र
इति प्रत्यृचमाज्यं जुहुयात् । इमास्तिस्र आज्याहुतयो विष्णवे वरुणाय । अन्ये चैकामा-
हुतिमिच्छन्ति ।

ततः कर्ता पूर्ववन्महाव्याहृत्यादिभिः पञ्चदशाहुतीर्होमयेत् । पूर्ववत्त्यागः । एकां वेति केचित् । एतत्सर्वमृत्विक्कर्मप्रायश्चित्तार्थं वदन्तीति ।

तत एतास्ते अग्न इत्यृचा समिच्छेषमग्नौ जुहुयात् । इदमात्मने ।

---

1 हुतं ते वाचि PS 16.72.8   1 यन्मे अग्ने The *sakalapāṭha* for this group of mantras is given in PVSP, p. 109 (we have corrected the readings by comparing attestations of the same or comparable mantras at TS 1.6.2.1–2; AthPrāy 2.6:85.6–9, 1.3:74.8–10, 4.1:105.6–10; KauśS 6.1; etc.): यन्मे अग्ने अस्य यज्ञस्य रिष्याद्यद्वास्कन्दाद्यदि वा विनश्येत् । सर्वं तदग्ने सुहुतमस्तु भागशः शिवान् वयमुत्तरेमाभि वाजान् ॥ यन्मे स्कन्नं मनसो जातवेदो यद्वास्कन्दद्धविषो यत्रयत्र । उत्प्रुषो विप्रुषः संजुहोमि सत्याः सन्तु यजमानस्य कामाः ॥ त्वं नो अग्ने वरुणस्य विद्वान् देवस्य हेडोऽवयासिसीष्ठाः । यजिष्ठो वह्नितमः शोशुचानो विश्वा द्वेषांसि प्रमुमुग्ध्यस्मत् ॥ स त्वं नो अग्नेऽवमो भवोती नेदिष्ठोऽस्या उषसो व्युष्टौ । अव यक्ष्व नो वरुणं रराणो वीहि मृडीकं सुहवो न एधि स्वाहा ॥ यत्किञ्चिद्व्यतिक्रान्तमाचार्यवचनमस्मृतम् । आचार्या माभिरक्षतु वाग्देवी सरस्वती स्वाहा ॥ 4 त्रातारमिन्द्रम् PS 5.4.11   4 ययोरोजसा PS 20.15.10 & 20.16.1–2   9 एतास्ते अग्ने According to PVSP, p. 110, this *pratīka* denotes a variant upon ŚS 19.64.4: एतास्ते अग्ने समिधस्ताभिष्ट्वं सुसमिद्धव । आयुरस्मासु धेह्यमृतत्वमाचार्याय स्वाहा ॥

---

1 होता] KuGu$_1$Gu$_2$, om. Ni
1 यन्मे अग्न] NiKuGu$_1$, यग्मे यने ॥ ॥ यन्मे अग्ने Gu$_2$
1 कल्पजाः] corr., कल्पजा NiKuGu$_1$Gu$_2$
1–2 इमाः पञ्चाज्याहुतयोऽग्नये ।] This sentence is omitted in Gu$_1$
2 विष्णवे] NiKuGu$_1$, विष्णुवे Gu$_2$
3 एतैर्यथाक्रमेण ◦◦◦ जुहुयात्] NiKu, एतैराज्यं जुहुयात् Gu$_1$Gu$_2$
3 एतन्मन्त्रमध्ये] NiKu, एतन्मध्ये Gu$_1$, एतै मन्त्रमध्ये Gu$_2$
4 मनसैव] NiKu, मनस्यैव Gu$_1$, मनस्यै Gu$_2$
4 जुहोति] NiKu, जुहुयात् Gu$_1$, युहुया ॥ ॥ युहोति Gu$_2$
4 तत◦] NiKuGu$_1$, त◦ Gu$_2$
4 इदमिन्द्राय ।] Gu$_1$ and Gu$_2$ omit this sentence
5 इमास्तिस्र आज्याहुतयो विष्णवे वरुणाय ।] Gu$_1$ omits this sentence
5 इमास्तिस्र आज्याहुतयो] em., इमास्तिस्राज्याहुतयो NiKu, lac. Gu$_1$, इमास्त्रिश्राज्याहुतयो Gu$_2$
5 विष्णवे वरुणाय] NiKu, lac. Gu$_1$, विष्णव इति Gu$_2$
5 अन्ये] NiKuGu$_2$, तन्वे Gu$_1$
7 पूर्ववन्महाव्याहृत्यादिभिः पञ्च◦] NiKu, माहाव्याहृतिसावित्रिशान्तिब्रह्मयज्ञानैः पूर्वत्पञ्च◦ Gu$_1$, पूर्वमहाव्याहृत्यादिभिः पञ्च◦ Gu$_2$
8 पूर्ववत्त्यागः ।] Gu$_1$ and Gu$_2$ omit this sentence
8 वेति] NiKuGu$_2$, वा Gu$_1$
8 एतत्सर्वमृत्विक्कर्म◦] NiKu, एतत्सर्वं Gu$_1$, एतत्सर्वं कर्म◦ Gu$_2$
8 ◦प्रायश्चित्तार्थं] Ni, प्रायश्चित्तीयार्थं Ku, प्रायश्चितार्थं Gu$_1$, प्रायश्चित्ता{●}र्थ Gu$_2$
9 वदन्तीति] NiKuGu$_2$, वदन्ति Gu$_1$
9 इत्यृचा] NiKuGu$_1$, त्यृचा Gu$_2$
9 इदमात्मने ।] Gu$_1$ omits this sentence

अथाज्यस्थालीस्थितसंस्कृताज्यं स्रुवं पूरयित्वा तस्योपरि दूर्वाक्षतं नारिकेलफलं च दत्त्वा । ॐ विश्वकर्मा ऋषिरनुष्टुप्छन्दः सूर्यो देवता पूर्णाहुतौ विनियोग इति ध्यात्वा । सहस्रशृङ्ग इत्यृचं पठित्वा यथाविधिवत्कृशानुं ध्यात्वैव चतुरवत्तधर्मेण जुहुयात् । इदं सूर्याय । चतुरवत्तधर्मस्थान उक्तम् । Gu$_2$ 44r

तत्र चायं विधिः कार्यः पूर्णहोमेन चाप्यथ । Ku 42v, Ni 37v

इति वचनाच्चतुरवत्तधर्मेणैव होतव्येति । एषा पूर्णाहुतिरित्युच्यते ।

पवित्रं शतधारमिति कल्पजर्चा समित्कं पवित्रं प्रागग्रमग्नौ जुहुयात् । इमं च पवित्रहोमं केचिन्न स्वीकुर्वन्ति । उत्सूत्रत्वात् । यजमानपत्न्यञ्जलिस्थजलेन पत्नीस्नपने Gu$_1$ 43r

---

3 सहस्रशृङ्गः PS 18.16.2   7 पवित्रं शतधारम् Unidentified. The *sakalapāṭha* is given in PVSP, p. 111 (emended): पवित्रं शतधारं दर्भं सत्यजितं शुभम् । अस्मै यज्ञाय जुहूमस्तेन पुष्यतु नो रयिः ॥

---

5 Cf. p. 111.

---

1 अथाज्यस्थालीस्थितसंस्कृताज्यं] Ku, अथाज्यस्थालीस्थितसंस्कृतसंस्कृताज्यं Ni, अथज्यस्थालीस्थितं संस्कृताज्यं Gu$_1$, अथाज्यस्थालीस्थितं संस्कृताताज्यं Gu$_2$
1 नारिकेलफलं] NiKu, नारिकेलादिफलं Gu$_1$, नरिकेलफलं Gu$_2$
2 ऋषिरनुष्टुप्छन्दः] Ku, ऋषि अनुष्टुभं छन्दः NiGu$_1$, ऋषिरनुष्टुभं छन्दः Gu$_2$
2 पूर्णाहुतौ] NiKuGu$_1$, पुर्ण्णहोमे Gu$_2$
2 ध्यात्वा] NiKuGu$_1$, स्मृत्व Gu$_2$
3 सहस्रशृङ्ग] em., सहस्रशृङ्गा NiKuGu$_1$, सहश्रशृगं Gu$_2$
3 इत्यृचं] NiKuGu$_2$, इति त्यृचं Gu$_1$
3 °वत्कृशानुं] Ni, °वत्कृशानु Ku, °वकृशानं Gu$_1$, °वत्कृत्वानु° Gu$_2$
3 चतुरवत्तधर्मेण] em., चतुरवद्धर्म्मेण NiKuGu$_1$, चतुरवधर्मेण Gu$_2$
3–4 इदं सूर्याय ।] NiKuGu$_2$, om. Gu$_1$
4 चतुरवत्तधर्मस्थान उक्तम्] corr., चतुरवत्तद्धर्मस्थाने उक्तं Ni, चतुरवद्धर्मस्थाने उक्तं Ku, om. Gu$_1$, चतुरवधर्मस्थान उक्तंः Gu$_2$
5–6 पूर्णहोमेन चाप्यथ ॥ इति वचनातच्च°] corr., पूर्णहोमेनावाप्यथेतिवचनात् च° Ni, पूर्णहोमेनाप्यथेत्रिवचनात् ॥ च° Ku, पूर्णहोमेन चाप्यथ इतिवचनात् ॥ Gu$_1$, पूर्ण्णहोमेन वाप्थेतिवचनाच्च° Gu$_2$
6 चतुरवत्तधर्मेणैव होतव्येति ।] This part of the sentence is omitted in Gu$_1$
6 °रवत्तधर्मेणैव] Ni, °रवदधर्मेणैव Ku, lac. Gu$_1$, °रवधर्मेणैव Gu$_2$
6 होतव्येति] NiKuGu$_2$, lac. Gu$_1$
6 एषा] Gu$_1$, एषां NiKu, एषं Gu$_2$
7 समित्कं] NiKuGu$_1$, समिकं Gu$_2$
7 प्रागग्रमग्नौ] em., प्राच्यश्रमग्नौ Ni, प्राच्यमग्नौ Ku, प्राच्यग्रमग्नौ Gu$_1$, प्राग्रमग्नौ Gu$_2$
7 इमं] NiKuGu$_1$, एम Gu$_2$
7 च] NiGu$_1$Gu$_2$, om. Ku
8 स्वीकुर्वन्ति] NiKuGu$_1$, स्वीकरोति Gu$_2$
8 उत्सूत्रत्वात्] NiKuGu$_1$, उत्सूतत्वात् Gu$_2$
8 यजमानपत्न्यञ्जलिस्थजलेन] Ni, यजमानस्य पत्न्यञ्जलिस्थजलेन Ku, यजमानपत्न्यञ्जलिस्थजले{●} Gu$_1$, यजमानपत्न्याञ्जलीस्थजलेन Gu$_2$
124.8–125.1 °स्नपने प°] NiKuGu$_1$, °स्नपनेनाप° Gu$_2$

पवित्रस्य विनियोगाच्च । ततः कर्ता आयुर्मा विशत्विति पञ्चदशभिर्मन्त्रैर्धूमं हस्तेनाकर्षयन्निव प्रदक्षिणमेव स्वीकरोति ।

ततो यदा यजमानस्य पत्नी विद्यते वेदेः पश्चिमोत्तरस्थितायास्तस्या हस्तौ
प्रक्षाल्य । स्रुवसमौ दर्भौ स्रुवं च यजमानस्य पत्न्यञ्जलौ निधाय । इन्द्रस्य वचसेति
कल्पजाभ्यां जाग्मायनमुदपात्रमुत्थाप्यापो हि ष्ठेति त्र्यृचेन सूक्तेन पत्न्यञ्जलौ निवर्जयेत् ।
[Gu$_2$ 44v] इह वर्च इत्यृचा ताभ्यां दर्भाभ्यां तस्या एवाञ्जलिस्थाभिरद्भिः स्वात्मीयेन दक्षिणहस्तेन
तस्या मूर्धन्यभिषिञ्चेत् । इह केचिदाज्यस्थितपवित्रेण तदभिषेचनं कामयन्ते । ततो
यजमानस्य पत्नी यदप्सु ते सरस्वतीत्यृचं कर्ता पठति । स्वयं पाणिभ्यां भूमिमापीड्य
[Ku 43r] स्वमुखं स्पृशति । ततोऽदब्धं म इत्यादिकं कुर्यात् ।

---

1 आयुर्मा विशतु Unidentified. The *sakalapāṭha* is given in PVSP, p. 111 (corrected): आयुर्मा विशतु । वर्चो मा विशतु । तेजो मा विशतु । सहो मा विशतु । श्रद्धा मा विशतु । मेधा मा विशतु । दीक्षा मा विशतु । धृतिर्मा विशतु । स्मृतिर्मा विशतु । पुष्टिर्मा विशतु । बलं मा विशतु । व्रतं मा विशतु । व्रतपतिर्मा विशतु । सर्वं मा विशतु । सर्वमायुरशीय । 4 इन्द्रस्य वचसा This *pratīka* does not denote PS 19.6.2–3, but a pair of mantras of which the first is attested at KauśS 6.17, and the second, with minor variants, in the प्रायश्चित्तमन्त्र from AVPariś 37.19.4–5 used below, on p. 138, as is clear from the *sakalapāṭha* in PVSP, p. 111 (corrected): इन्द्रस्य वचसा वयं मित्रस्य वरुणस्य च । ब्रह्मणा स्थापितं पात्रं पुनरुत्थापयामसि । विश्वैर्देवैरभिष्टुतमूर्जं पुष्टिं दधातु मे । रायस्पोषं ध्रुवां श्रियं मयि कर्म च सिध्यतु ॥ 5 आपो हि ष्ठा PS 19.45.8–10 6 इह वर्चः PS 20.23.10 8 यदप्सु ते सरस्वति PS 20.28.1 9 अदब्धं मे See the next entry

---

1 कर्ता] NiKuGu$_2$, om. Gu$_1$
1 विशत्विति] NiKuGu$_1$, विशविति Gu$_2$
1 पञ्चदशभिर्मन्त्रैर्धूमं] NiGu$_2$, पञ्चदशभिर्द्धूम Ku, पञ्चदशभिमन्त्रैर्दधूमं Gu$_1$
1–2 हस्तेनाकर्ष°] NiKuGu$_2$, हस्तेन कर्ष° Gu$_1$
2 प्रदक्षिणमेव] NiGu$_2$, om. Ku, प्रदक्षिणमिव Gu$_1$
2 स्वीकरोति] NiKuGu$_1$, स्मीकरोति Gu$_2$
3 यदा] NiGu$_1$Gu$_2$, om. Ku
3 विद्यते] KuGu$_1$Gu$_2$, न विद्यते Ni
3 पश्चिमोत्तरस्थितायास्तस्या] corr., पश्चिमोरस्थितायाः तस्या Ni, पश्चिमोत्तरदेशे स्थितायाः तस्या Ku, पश्चिमोत्तरस्थितायास्तस्य Gu$_1$, पश्चिमोत्तरोस्थितायाः तस्या Gu$_2$
4 °समौ] NiGu$_1$Gu$_2$, °सस्थौ Ku
4 पत्न्यञ्जलौ] Ku, पत्न्याञ्जलौ NiGu$_1$Gu$_2$
5 जाग्मायन°] NiKuGu$_1$, जग्मायन° Gu$_2$
5 त्र्यृचेन] NiKu, त्यृचेन Gu$_1$, तृचेन Gu$_2$
5 पत्न्यञ्जलौ] NiGu$_1$, पत्न्याञ्जलौ Ku, पूत्न्याञ्जलौ Gu$_2$
6 इत्यृचा ताभ्यां] NiGu$_1$Gu$_2$, इत्यृचाभ्यां Ku
6 दर्भाभ्यां] NiGu$_1$, om. Ku, दर्भाभ्यांः Gu$_2$
6 °त्मीयेन] em., °त्मायेन NiKu, °त्मायन Gu$_1$, °त्माएन Gu$_2$
7 तस्या] NiKuGu$_1$, तस्य Gu$_2$
7 मूर्धन्यभि°] NiGu$_1$, मूर्द्धिन्याभि° Ku, मूर्ध्निन्यभि° Gu$_2$
7 इह केचिदाज्यस्थितपवित्रेण तद°] corr., इह केचिदाज्यस्थितपवित्रेणेतद° NiGu$_2$, इह केचिदाज्यस्थितपवित्रेणद° Ku, इहेकचिदाज्यस्थितपवित्रेण तद° Gu$_1$
7 कामयन्ते] NiGu$_1$Gu$_2$, कारयन्ते Ku
8 पठति ।] NiGu$_1$Gu$_2$, om. Ku
8 भूमिमापीड्य] NiKuGu$_2$, र्भुमिमीपीड्य Gu$_1$
125.9–126.3 ततोऽदब्धं म इत्यादिकं कुर्यात् । °°° विसृजेत् । ततोऽदब्धं म इत्यादिं समानानां] Ni and Gu$_1$ show omission, possibly due to eye-skip, of three sentences up to विसृजेत्

ततो यदा गोदानादिषु यजमानस्य पत्नी न विद्यते तदायुर्मा विशत्विति धूमस्वीकरणं कुर्यात् । इन्द्रस्य वचसेति द्वाभ्यामृग्भ्यां जाग्मायनोदपात्रजले स्रुवं प्रक्षाल्य विसृजेत् । ततोऽदब्धं म इत्यादि समानानां भूयासमित्यन्तैर्मन्त्रैर्मन्त्रोक्तानि गात्राण्यालभते ।

ततः कर्ता अन्तरोदपात्रोदकं हस्तेनालभ्य । त्र्यायुषमित्यृचा यद्देवानां त्र्यायुषं तन्मे Gu$_1$ 43v अस्तु शतायुषमिति एतावत् पुरोवर्तिवह्निभस्मना ललाटे ग्रीवायां च तिलकं कुर्यात् । Ni 38r, Gu$_2$ 45r तदनन्तरं वाङ्म आसन्नसोरित्यादि सर्वमायुरशीयेति प्रान्तैर्मन्त्रैः पूर्ववन्मन्त्रोक्तान्यङ्गानि प्रतिमन्त्रयेत् ।

ततः स्योनं मे सीदेति द्वाभ्यामृग्भ्यां वेदिबाह्ये हविःस्थानादुत्तरतः स्रुवं प्राग्दण्डं

---

3 अदब्धं मे ◦◦◦ समानानां भूयासम् A clumsy or corrupt compilation of PS 10.9.3 and PS 18.45+46. The *sakalapāṭha* is given in PVSP, p. 112 (partly emended): अदब्धं मे चक्षुः सुश्रुतौ ?मे कर्णौ भद्रः सुश्रुतौ? मे कर्णावक्षितौ मे प्राणापानौ हृदया जरसं मा मा हासीः । असन्तापं मे हृदयमस्तु । उर्वी गव्यूतिः समुद्रोऽस्मि विधर्मणा नाभिरहं रयीणां नाभिरहं समानानां भूयासम् ॥ 5–6 त्र्यायुषम् ◦◦◦ यद्देवानां त्र्यायुषं तन्मे अस्तु शतायुषम् Unidentified (cf. PS 2.59.5, from which the unusual mode of reference means to distinguish this mantra). The *sakalapāṭha* is given in PVSP, p. 112: त्र्यायुषं जमदग्नेः कश्यपस्य त्र्यायुषम् । यद्देवानां त्र्यायुषं तन्मे अस्तु शतायुषम् ॥ 7 वाङ्म आसन्नसोः ◦◦◦ सर्वमायुरशीय Cf. the partly corrupt mantras at ŚS 19.60.1–2 & 19.61.1b. A *sakalapāṭha* showing some variants from the ŚS reading is given in PVSP, p. 112, and is confirmed by our ms. KS/Gu$_1$. Comparing the various sources we restore the mantra as follows: वाङ्म आसन्नसोः प्राणः चक्षुरक्ष्णोः श्रोत्रं कर्णयोः । अपलिताः केशा अशोणा दन्ता ओजो दोष्णोरंसयोर्वीर्यं बाह्वोर्बलम् । तेजश्च मेधा हृदयेऽविरिष्टं मध्यमात्मन्यात्मानन्दमुपस्थे बलमुर्वोरोजो जानुनोर्जङ्घयोर्जवः गुल्फयोः पादयोः प्रतिष्ठारिष्टानि मे विश्वान्यङ्गानि सन्तु । तनूस्तन्वा मे सहेदं सर्वमायुरशीय ॥ 9 स्योनं मे सीद The *sakalapāṭha* for this collage of mantras or elements thereof known in Vedic literature (the most significant parallels being ŚS 19.61.1c, KauśS 6.10, TB 3.7.6.8–9) is given in PVSP, p. 112 (emended): स्योनं मे सीद पुरुः पृणस्व सुषदः पृथिव्यामुरुः पृथुः स्वर्गे । स्रुवोऽसि घृतादनिशितः । सपत्नक्षयणो दिवि सीद । अन्तरिक्षे सीद पृथिव्यां सीदोत्तरोऽहं भूयासमधरे मत्सपत्नाः । आ रोह पथो दिवि देवयानान् यत्र ऋषयः प्रथमजाः पुराणाः । हिरण्याङ्गा अजराः संभृतश्रीर्वहसि मां सुकृतां यत्र लोकः । तत्रेमं यज्ञं यजमानं च वर्धय ॥

---

1 तदायुर्मा] Ku, lac. NiGu$_1$, तदी आयुर्मा Gu$_2$
2 वचसेति] Gu$_2$, lac. NiGu$_1$, वचसीति Ku
2 द्वाभ्यामृग्भ्यां] corr., lac. NiGu$_1$, द्वाभ्यां Ku, द्वाभ्यामृग्भ्या Gu$_2$
2 ◦यनोदपात्रजले] em., lac. NiGu$_1$, ◦यनमुदपात्रजलं Ku, जाग्मायनमुदपात्रजले Gu$_2$
3 विसृजेत्] Ku, lac. NiGu$_1$, विस्मृजेत Gu$_2$
3 ततोऽदब्धं म इत्यादि] NiGu$_1$Gu$_2$, ततोऽदब्ध म Ku
3 समानानां] Gu$_1$, समानां NiKu, समानाना Gu$_2$
3 भूयासमित्यन्तैर्मन्त्रै◦] NiGu$_1$, भूयासमित्येतैमन्त्रै◦ Ku, भूयासमित्येन्तैर्मन्त्रै◦ Gu$_2$
3–4 गात्राण्यालभते] Ni, गात्राण्यालभ्यते Ku, गात्रान्यालभते Gu$_1$, गान्यालभ्यते Gu$_2$
5 यद्देवानां] NiKuGu$_1$, यदेवानां Gu$_2$
6 ◦भस्मना] NiGu$_1$Gu$_2$, ◦भस्म Ku
6 च] KuGu$_1$, om. NiGu$_2$
7 वाङ्म] NiKuGu$_2$, वाङमु Gu$_1$
7 आसन्नसोरित्यादि] em., आस्यं नस इत्यादि NiGu$_1$, आस्यन्नस इत्यादि KuGu$_2$
7 परान्तै◦] NiKuGu$_1$, पात्रै◦ Gu$_2$
8 प्रतिमन्त्रयेत्] NiGu$_1$Gu$_2$, मन्त्रयेत् Ku
9 ततः] NiKuGu$_2$, om. Gu$_1$
9 हविःस्थानादुत्तरतः] Ni, हविस्थानानतरतः

संस्थाप्य । ॐ स्रुवाय नम इति गन्धपुष्पादिनाभ्यर्च्य ।

ॐ मेधातिथिर्ऋषिस्त्रिष्टुपछन्दः पृथिवी देवता वेद्या बहिर्निष्क्रमणे विनियोग इति ध्यात्वा । उदीराणा इत्यृचमुक्त्वोत्थाय वेद्या उत्तरेण निष्क्रम्य । दक्षिणतो गत्वा । दक्षिणहस्तेन त्रिषु क्रमणस्थानेषु दर्भान्निरन्तरं निपात्य । विष्णोः क्रमोऽसीति त्रिभिः प्र- Ku 43v पाठकैः स्तृतदर्भस्थानैः पृथिव्यन्तरिक्षदिव्यानि ध्यात्वा यथासंख्यं दक्षपादादिक्रमेण त्रीन् विष्णुक्रमान् क्रमते ।

ततः सुभूरसीति कण्डिका यद्राजानमिति चतुष्केण सूक्तेनादित्यं पश्यन्नुपतिष्ठेत् । Gu$_1$ 44r रात्रावग्निमुपतिष्ठेत् । अथ वा मेघच्छन्नेऽह्नि अग्निमुपतिष्ठेत् । तत ॐ प्रजापतिर्ऋषिर्मुक्तकं छन्दः विष्णुर्देवता परिभ्रमणे विनियोग इति स्मृत्वा । सूर्यस्यावृतमिति त्रिभिरवसानैः क्षुद्रपठितैर्दक्षिणाङ्गुष्ठं दक्षिणस्कन्धे निधाय प्रदक्षिणमावर्त्य । उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पत इति Gu$_2$ 45v कल्पजर्चाभ्यर्चनपूर्वकं करस्पर्शेन ब्रह्माणं विसृज्य । ॐ ब्रह्मानुष्टुप्परमात्मेति परिशिष्टवचनाद्यस्मात्कोशादित्यृचमुक्त्वा स्वहृदयमभिमन्त्रयेत् ।

---

3 उदीराणाः PS 17.3.7 4 विष्णोः क्रमोऽसि PS 16.131.1–3 7 सुभूरसि PS 18.48 7 यद्राजानम् PS 19.24.17–20 9 सूर्यस्यावृतम् PS 16.132.2 10 उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते Unidentified. The *sakalapāṭha* is given in PVSP, p. 114: उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते देवान् यज्ञेन बोधय । आयुः कीर्तिं यशः पुष्टिं यजमानस्य वर्धय ॥ 12 यस्मात्कोशात् PS 19.35.3

Ku, हविःस्थानादुत्ततः Gu$_1$, हविस्थानादुत्तरतः Gu$_2$
1 संस्थाप्य] NiKuGu$_2$, स्थाप्य Gu$_1$
1 इति] NiKuGu$_1$, om. Gu$_2$
2 मेधातिथिर्ऋषिस्त्रिष्टुपछन्दः] corr., मेधातिथि ऋषिस्त्रिष्टुभं छन्दः NiKu, मेधातिथि ऋषि त्रिष्टुभं छन्दः Gu$_1$, मेधा ऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दः Gu$_2$
2 वेद्या] Gu$_2$, वेद्यां NiGu$_1$, पृथिव्यां Ku
3 उदीराणा] KuGu$_1$Gu$_2$, उदीराराणा Ni
3 इत्यृचमुक्त्वोत्थाय] NiKuGu$_1$, त्यृचमुक्त्वा उत्थाय Gu$_2$
3 दक्षिणतो] NiKuGu$_2$, दक्षितो Gu$_1$
4 °हस्तेन त्रिषु] NiKuGu$_1$, हस्तेसु Gu$_2$
5 स्तृत°] NiGu$_1$, स्तृणीत° Ku, स्तृणित° Gu$_2$
5 °दिव्यानि] NiKuGu$_2$, °दिव्यादि Gu$_1$
5 दक्ष°] NiKuGu$_1$, दक्षिण° Gu$_2$
6 क्रमते] NiKuGu$_1$, क्रमयेत् Gu$_2$
8 रात्रावग्नि °°° मेघच्छन्नेऽह्नि अग्निमुपतिष्ठेत् ।] Gu$_2$ interchanges the order of these two sentences
8 रात्रावग्नि°] NiKuGu$_1$, रात्रावह्नि° Gu$_2$
8 °तिष्ठेत्] NiKuGu$_1$, °तिष्ठे Gu$_2$
8 मेघच्छन्ने] Ni, मेघाछन्ने Ku, मेपछन्ने Gu$_1$, मेघछन्ने Gu$_2$
8–9 प्रजापतिर्ऋषिर्मुक्तकं] corr., प्रजापति ऋषिर्मुक्तं NiKu, प्रजापति ऋषिर्मुक्तकं Gu$_1$Gu$_2$
9 विनियोग इति स्मृत्वा ।] NiKuGu$_2$, विनियोगः । Gu$_1$
9 सूर्यस्यावृतमिति] NiKuGu$_2$, सूर्यस्यावृत Gu$_1$
10 °र्दक्षिणाङ्गुष्ठं] Ni, °र्दक्षिणाङ्गुष्टं Ku, °दक्षिणाङ्गुष्ठाग्रं Gu$_1$, °र्दक्षिणाङ्गुष्ठ Gu$_2$
11 ब्रह्मानुष्टुप्परमात्मेति] em., ब्रह्मा ऋषिऽनुष्टुप्छन्दः परमात्मेति Ni, ब्रह्मा ऋषिरनुष्टुप्छन्दः परमात्मेति Ku, ब्रह्म ऋषिं अनुष्टुप्छन्दः परमात्मा देवता हृदयाभिमन्त्रणे विनियोग इति Gu$_1$, ब्रह्मानुष्टु{●}प्पमात्मा देवताति Gu$_2$
12 स्वहृदयमभिमन्त्रयेत्] Ni, स्वहृदयमभिमभिमन्त्रयेत् Ku, स्वाहृदयभिमन्त्रयेत् Gu$_1$, स्वहृदयाभिमन्त्रये Gu$_2$

ततो यथार्थं कुर्वीरन्निति सूत्रकारवचनात्प्राशनादि यत्किंचित्तदत्र भवति। वचना- Ni 38v
भावादन्यत्र न भवति।

क्षमस्वाग्न इत्युक्त्वा हुतभुङ्मन्त्रेणाग्निं विसर्जयेत्। मन्त्रो यथा।

हुतभुक्त्वं वरेण्यस्त्वं प्रणतार्तिहर प्रभो।
व्रजस्व पूजामादाय पुनरागमनाय च॥

ततः कर्ता सदस्यैः सहितो यजमानस्य कल्याणमस्त्वित्यवधार्य स्वैरीभवेदिति।
तन्त्रलिङ्गविदोऽपि केचिदाहुः।

इध्मा बर्हिरुदपात्रं सम्पाता आज्यमेव च। Ku 44r
पुरस्तात्संस्थितहोमाश्च षड्विधा तन्त्रचोदनेति॥

इति श्रीमन्नृसिंहचरणपरिचारकश्रीमन्महोपाध्यायश्रीधरविरचितायां विवाहादिकर्मपञ्जिकायां पाकयज्ञिकं नामोत्तरतन्त्रं समाप्तम्। Gu_1 44v

---

1 यथार्थं कुर्वीरन् Cf. AthPrāy 2.9:94.9 एतां जप्त्वा यथार्थं कुर्यात् and Kauśikapaddhati on 28.10 अन्यत्सर्वं यथार्थं कुर्यात्

---

1 सूत्रकारवचनात्प्राशनादि] Ku, सूत्रकारवचनाप्राशनादि Ni, सूत्रकारवचनात्। प्राश्नादि Gu_1, सूत्रकारवचनात्प्रासनदि Gu_2
1 यत्किंचित्तदत्र] Ni, त्किंचित्तदत्र Ku, यत्किंचितदत्र Gu_1, यत्किञ्चत्तत्र Gu_2
1–2 वचनाभावादन्यत्र न भवति] em., वचनादन्यत्र न भवति Ni, वचनादन्यत्र भवति $KuGu_1Gu_2$
3 क्षमस्वाग्न] $NiKuGu_1$, क्षमत्स्वग्न Gu_2
3 हुतभुङ्मन्त्रेणाग्निं] NiKu, हुतभुङ्मन्तेग्निं Gu_1, हुतभुन्मन्त्रेसाग्नि Gu_2
4 हुतभुक्त्वं] $KuGu_1$, हुतभुक्तं Ni, हुतभुक्त Gu_2
4 वरेण्यस्त्वं] $NiKuGu_2$, वरेन्यं त्वं Gu_1
4 प्रणतार्तिहर] $KuGu_1$, प्रणदार्त्तिहर Ni, प्रणतर्त्ति हरे Gu_2
4 प्रभो] $NiKuGu_1$, प्रभू Gu_2
5 °रागमनाय] $KuGu_1Gu_2$, °रायगमनाय Ni
6 सदस्यैः] $NiKuGu_2$, सदस्यः Gu_1
6 यजमानस्य कल्याणमस्त्वित्यवधार्य] Gu_1, यजमानकल्याणमस्त्वित्यवधार्य Ni, यजमानस्य कल्याणमस्त्विति अवधार्य Ku, यजमानस्य कल्याणमस्त्विति वधार्य Gu_2
6 °भवेदिति।] Gu_1, °भवेत् इति॥ Ni, °भवेत्॥ इति॥ Ku, °भवेत्। Gu_2
7–8 तन्त्रलिङ्गविदोऽपि °°° तन्त्रचोदनेति] Gu_1 inserts this sentence and the following verse after the chapter colophon
7 तन्त्र°] Ni, मन्त्र° Ku, तत्र° Gu_1, तत° Gu_2
7 केचिदाहुः] $NiKuGu_1$, केचिदाहु॥ कं शक्ते॥ Gu_2
9 °होमाश्च] $NiGu_1$, °होमश्च Ku, °होमा Gu_2
9 षड्विधा] $NiKuGu_1$, शड्वधा Gu_2
9 तन्त्रचोदनेति] $NiKuGu_1$, तन्त्रश्चेदनेति Gu_2
10 °नृसिंह°] $NiKuGu_1$, श्रीनु{●}सिंह° Gu_2
11 विवाहादिकर्मपञ्जिकायां] Ni, विवाहकर्मपञ्जिकायां $KuGu_1$, om. Gu_2
11 पाकयज्ञिकं नामोत्तरतन्त्रं] $NiKuGu_2$, पाकयज्ञकमुत्तरतन्त्रं Gu_1

(7)

द्विविधस्थण्डिलविधानम्

शरच्चन्द्रनिभं देवं नृसिंहं पीतवाससम् ।
चक्रं पिनाकमभयं वरं शेषाङ्कगोऽवतु ॥
स्थण्डिलं स्थण्डिले चाज्यहवनं कथ्यतेऽधुना ।
अष्टौ शान्त्युदका यस्मिन् सिध्यन्ति कर्मभेदतः ॥

Gu_2 46r अथ स्थण्डिलविधानमुच्यते । अव्यसश्चेत्यृचमुक्त्वा । आप्लुत्य हिरण्यवर्णाभिरित्यादि वेद्यर्थं भूपरिग्रहान्तं पूर्ववत्कर्म कुर्यात् । तत उत्तरवेदिवद्वेदिं कारयित्वा । इन्द्रः सीतेत्यादिसमिद्धोऽग्निरित्यनुमन्त्रणान्तं पूर्ववत् । तत आपोमयं ब्रह्माणं पूर्ववन्मन्त्रेण स्थापयित्वा । ब्रह्मजपानन्तरं प्रधानं कर्म कुर्यात् ।

---

5 अव्यसश्च PS 19.35.2

5–6 आप्लुत्य हिरण्यवर्णाभिरित्यादि °°° भूमिपरिग्रहान्तं पूर्ववत्कर्म कुर्यात् Cf. pp. 50–54.

6 उत्तरवेदिवत् Cf. the *vedilakṣaṇa*, p. 56.

7 इन्द्रः सीतेत्यादि समिद्धोऽग्निरित्यनुमन्त्रणान्तं पूर्ववत् Cf. pp. 57–71.

7–8 आपोमयं ब्रह्माणं °°° ब्रह्मजपानन्तरं Cf. pp. 71–73.

---

2 शेषाङ्क°] $NiKuGu_1$, श्येपाङ्क° Gu_2
3 स्थण्डिले चाज्य°] $KuGu_1$, स्थण्डिलेनाज्य° $NiGu_2$
4 सिध्यन्ति] $NiKuGu_1$, सिध्यनि Gu_2
5 °चेत्यृचमुक्त्वा] $NiKuGu_2$, °चेत्युक्त्वा Gu_1
5–6 °वर्णाभिरित्यादि] $NiKuGu_1$, °वण्र्णारित्यादि Gu_2
6 वेद्यर्थं] $NiKuGu_2$, वेदिकरणार्थं Gu_1
6 भूपरिग्रहान्तं] Ni, परिग्रहान्तं Ku, भूमिपरिग्रहान्तं Gu_1, भूमीपरिग्रहान्तं Gu_2
6 पूर्ववत्कर्म कुर्यात्] NiKu, कर्म्म पूर्ववत्कुर्यात् Gu_1, पूर्ववत्कर्म कुर्या Gu_2
6 तत] $NiKuGu_2$, om. Gu_1
6 उत्तरवेदिवद्वेदिं] $NiKuGu_2$, उत्तरवेदिंवद्विं Gu_1
7 समिद्धोऽग्नि°] Gu_2, समिधोऽग्नि° $NiKuGu_1$
7 °रित्यनुमन्त्रणान्तं पूर्ववत्] $NiKuGu_2$, °रित्यन्तं पूर्ववत्कर्म्म कुर्यात् Gu_1
7 तत] $NiKuGu_2$, तत्र Gu_1
7 ब्रह्माणं] $KuGu_1Gu_2$, ब्राह्मणं Ni

अथोत्तरतन्त्रम् । ये देवा इति तिसृभिरग्निं स्विष्टकृतमित्यृचाच समिधो हुत्वा । [Gu_1 45r] स्वस्तिवाचनं कृत्वा । दक्षिणादानं च । ततः कर्ता यत्किञ्चिदित्यृचा समिधं हुत्वा । [Ni 39r] पूर्ववदायुर्मा विशत्विति कर्म कृत्वा । अदब्धं म इत्यादि भस्मवन्दनान्तं पूर्ववत् । उदीराणा इत्युत्थाय । सूर्यस्यावृतमिति परिभ्रमणं करोति । उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पत इति ब्रह्म- [Ku 44v] विसर्जनं करोति । यस्मात्कोशादिति हृदयाभिमन्त्रणम् । यः शतौदनामिति मितादीनां विसर्जनम् । हुतभुङ्मन्त्रेणाग्निं क्षमापयेद्विसर्जनं च । शान्त्युदकादावेवं विधिः । इति कर्मपञ्जिकायां सामान्यकर्मस्थण्डिलविधानं समाप्तम् ।

अथ पृथगर्थादिषु कर्मसु स्थण्डिलेनाज्यहोमविधिं वक्ष्यामः । अव्यसश्चेत्यादि ब्रह्म- [Gu_2 46v] स्थापनान्तं पूर्ववत् । ततोऽमन्त्रकमुदपात्रं स्थापयति । ततोऽप्रच्छिन्नाग्रौ दर्भावित्याद्युत्पवनान्तं पूर्ववत्कर्म करोति । ततो विष्णोर्हस्तोऽसीत्याद्याज्यग्रहणान्तं पूर्ववत्

---

2 यत्किञ्चित् This is the last in a sequence of five mantras whose *sakalapāṭha* has been cited under the *pratīka* यन्मे अग्ने on p. 123.

---

1 उत्तरतन्त्रम् For most of the mantras and topics figuring in this paragraph and the next, cf. chapter 6.

5–6 यः शतौदनामिति मितादीनां विसर्जनम् Cf. p. 48.

9–10 अप्रच्छिन्नाग्रौ दर्भावित्याद्युत्पवनान्तं पूर्ववत्कर्म Cf. pp. 79–87.

130.10–131.1 विष्णोर्हस्तोऽसीत्याद्याज्यग्रहणान्तं पूर्ववत् Cf. pp. 89–90.

---

1 अथोत्तर॰] Ni Ku Gu_1, तथोत्तर॰ Gu_2
1 तिसृभिरग्निं] em., तिस्नरग्निं Ni Gu_1, तिस्रः अग्निं Ku, तिस्नरग्नि Gu_2
2 कृत्वा] Ni Ku Gu_2, om. Gu_1
3 पूर्ववदायुर्मा ॰॰॰ ।] Before this sentence Ku inserts: पूर्ववत्किञ्चिदित्यृचा समिधं हुत्वा । and Gu_1 inserts: एतास्त इति समिच्छेषं हुत्वा ।
3 ॰युर्मा विशत्विति] Ni Ku Gu_2, ॰युर्म आविशत्विति Gu_1
3 कर्म] Ni, कर्मं Ku Gu_2, om. Gu_1
3 ॰वन्दनान्तं] Ni Ku Gu_2, ॰बन्धनान्तं Gu_1
4 करोति] Ni Ku Gu_2, om. Gu_1
4 उत्तिष्ठ] Ni Ku Gu_1, उतिष्ठ Gu_2
4 ब्रह्मणस्पत इति] Ni Ku Gu_1, ब्रह्मणस्वते Gu_2
5 करोति] Ni Ku Gu_2, om. Gu_1
5–6 मितादीनां विसर्जनम्] Ni Gu_1, मितादिविसर्जनं Ku, मीतादिनां विसर्जयेत् Gu_2
6 क्षमापयेद्विसर्जनं च] corr., क्ष्स{स}मापयेद्विसर्जनं च Ni, क्षमयेद्विसर्जनं च Ku Gu_2, क्षमापयेदिति विसर्जनं Gu_1
6 ॰दकादावेवं] Ku, ॰दकावेविं Ni, ॰दकादो एवं Gu_1, ॰दकावेवं Gu_2
6–7 इति कर्मपञ्जिकायां सामान्यकर्म॰] Ni Ku Gu_2, इति सामान्यकर्म॰ Gu_1
8 अथ] Ni Ku, om. Gu_1, ॥ अथगर्था ॥ अथ Gu_2
8 स्थण्डिलेनाज्यहोमविधिं] Ni Gu_2, स्थण्डिले चाज्यहोमविधिं Ku, स्थण्डिले आज्यहोमो Gu_1
8 वक्ष्यामः] Ni, वक्षामः Ku Gu_2, वक्ष्यते Gu_1
8–9 अव्यस ॰॰॰ पूर्ववत् ।] Instead of this sentence, Gu_1 reads: तत्र विधिं वक्षामः । पूर्ववद्ब्रह्मस्थापनान्तं कर्म्म करोति ।
9 स्थापयति] Ni Ku Gu_2, स्थापयित्वा Gu_1
9–10 दर्भावित्याद्युत्पवनान्तं] Ku, दर्भावित्याद्युत्पनान्तं Ni, दर्भोग्रहाणाद्युत्पवनान्तं Gu_1, दर्भाविधायादुत्पवनान्तं Gu_2
10 पूर्ववत्कर्म करोति] Ni Ku Gu_2, कर्म Gu_1
10 ॰त्याद्याज्य॰] Ni Ku, ॰त्यादाज्य॰ Gu_1, ॰त्याज्य॰ Gu_2
130.10–131.1 पूर्ववत् कुर्यात्] Ni Ku Gu_2, कुर्यात् Gu_1

Gu$_1$ 45v कुर्यात् । प्रधानमन्त्रेणाज्यं जुहुयात् । ततो ये देवा अग्निं स्विष्टकृतमित्यृचाज्यं जुहुयात् । शान्तिवाचनं दक्षिणादानं च । ततो यत्किञ्चिदित्यृचाज्यं हुत्वा । एतास्त इति समिच्छेषहोमः । सहस्रशृङ्ग इत्याज्यशेषं हुत्वा । पवित्रं शतधारमिति पवित्रहोमः । तत आयुर्मा इत्यादि भस्मवन्दनान्तं कर्म कुर्यात् । स्योनं मे सीदेति स्रुवविसर्जनं कृत्वा । तत उदीराणादिकं पूर्ववत्समापयेत् ।

तथा च परिभाषायाम् ।

हिरण्यवर्णा इत्यादि कृत्वा आप्लवनादिकम् ।
Ku 45r भूमावुल्लेखनं कुर्यादग्निं तत्रोपवेशयेत् ॥
Gu$_2$ 47r, अमन्त्रकमुदपात्रं पर्युक्षणमिति स्मृतम् ।
Ni 39v असंस्कृतैर्वेष्टयेच्च कुशैरग्निं तथैकवृत् ॥
अद्भिष्ट्वापरिहीनं तज्जुहुयात्संस्कृतं घृतम् ।
स्रुवेण संस्कृतेनैव स्थण्डिले नात्र संशयः ॥
आज्यं समिध इत्यादि लिङगं समासवर्जितम् ।
दृश्यन्ते यत्र शास्त्रेऽस्मिन् तत्र तन्त्रं न कारयेदिति ॥

इति श्रीमन्नृसिंहचरणपरिचारकश्रीमन्महोपाध्यायश्रीधरविरचितायां विवाहादिकर्मपञ्जिकायां द्विविधस्थण्डिलविधानं समाप्तम् ।

---

1 ये देवा अग्निं] NiKuGu$_2$, ये देवाग्निं Gu$_1$
1 स्विष्टकृतमित्यृचाज्यं] Ku, स्विष्टमित्यृचाज्यं Ni, स्विष्टकृतमित्याज्यं Gu$_1$, स्वष्टकृतमित्यृचाज्यं Gu$_2$
2 यत्किञ्चिदि°] NiKuGu$_1$, यत्किश्चदि° Gu$_2$
3–7 सहस्रशृङ्ग °°° इत्यादि कृत्वा आप्लवनादिकम्] Due to eye-skip (from इत्याज्यशेषं to इत्यादि) Gu$_1$ omits all elements indicated by the ellipsis
3–4 आयुर्मा इत्यादि] Ni, आयुर्मा विशत्वित्यादि Ku, lac. Gu$_1$, आयुर्मा विश इत्यादि Gu$_2$
4 °वन्दनान्तं] NiKu, lac. Gu$_1$, °बन्धनान्तं Gu$_2$
4 कृत्वा] NiGu$_2$, करोति Ku, lac. Gu$_1$
5 °त्समापयेत्] NiGu$_2$, °त्समापयेदिति Ku, lac. Gu$_1$
7 हिरण्यवर्णा] NiKuGu$_1$, हीरण्णा Gu$_2$
8 भूमावुल्लेखनं] NiKu, भुमावुलेखनं Gu$_1$Gu$_2$
8 तत्रोप°] KuGu$_1$Gu$_2$, ततोप° Ni
10 असंस्कृतैर्वेष्ट°] Gu$_1$Gu$_2$, असंस्कृतौ वेष्ट° NiKu
11 अद्भिष्ट्वापरिहीनं तज्जुहु°] Gu$_2$, अभिष्टपरिहीनं तज्जुहु° NiGu$_1$, अद्भिष्टपरिहीनन्तंज्जुहु° Ku
13 आज्यं] NiKuGu$_1$, आज्य Gu$_2$
13 लिङगं] NiKuGu$_1$, लिङ्ग Gu$_2$
14 दृश्यन्ते] NiKuGu$_1$, तश्यन्ते Gu$_2$
14 कारयेदिति] NiGu$_1$Gu$_2$, कारयेत् दिति Ku
15–16 इति °°° समाप्तम् ।] Rather than the regular colophon, Gu$_2$ here gives it in abridged form: द्विविधस्थण्डिलविधानं समाप्तं ॥
15 श्रीमन्नृसिंह°] NiKu, श्रीमर्नृसिंह° Gu$_1$, alt. Gu$_2$
16 विवाहादि°] Ni, विवाह° Ku, om. Gu$_1$, alt. Gu$_2$

(8)

नक्षत्रकल्पोक्ततन्त्रम्

क्षीराब्धौ शयने देवं नृसिंहं श्रीनिकेतनम् ।
नत्वा वेदव्रतादीनि वक्ष्ये नक्षत्रतन्त्रकम् ॥

अथाथर्वणां पञ्चकल्पानि भवन्ति ।

नक्षत्रकल्पो वैतानकल्पस्तृतीयः संहिताविधिः ।
चतुर्थोऽङ्गिरसां कल्पः शान्तिकल्पश्च पञ्चम इति ॥

तत्र नक्षत्रकल्पोक्तं तन्त्रं निगद्यते । अव्यसश्चेत्युक्त्वा । आप्लुत्य हिरण्यवर्णाभिरि-
Gu_1 46r त्याद्यव्यसश्चान्तं कर्म कृत्वा । विशेषः पुरुषसंस्कारे धूपो देय इति । ततस्तूष्णीं ब्रह्माञ्जलिं

---

6 अव्यसश्च PS 19.35.2

4–5 AVPariś 49.4.7 नक्षत्रकल्पो वैतानस्तृतीयः संहिताविधिः । चतुर्थोऽङ्गिरसां कल्पः शान्तिकल्पस्तु पञ्चमः ॥ which corresponds to CVU 4.7 नक्षत्रकल्पो वैतानकल्पस्तृतीयः संहिताविधिः । चतुर्थोऽङ्गिरसां कल्पः शान्तिकल्पश्च पञ्चमः ॥, etc.
6–7 आप्लुत्य हिरण्यवर्णाभिरित्याद्यव्यसश्चान्तं कर्म Cf. pp. 50–51.

---

1 क्षीराब्धौ] Ni, क्षीरोद्धौ Gu_1, क्षीरादौ Ku, क्षीराब्धै Gu_2
1 शयने] $NiKuGu_1$, शयनं Gu_2
2 वेद°] $NiKuGu_1$, देव° Gu_2
2 नक्षत्रतन्त्रकम्] $NiKuGu_2$, तत्र तन्तकं Gu_1
3 भवन्ति] $NiKuGu_2$, भवन्त Gu_1
5 चतुर्थोऽङ्गिरसां कल्पः] Gu_1, चतुर्थो आङ्गिरसकल्पः Ni, चतुर्थोऽङ्गिरसं कल्पः Ku, चतुर्थोङ्गेरसां कल्पः Gu_2
5 शान्तिकल्पश्च] $NiGu_1$, शान्तिकल्पस्तु Ku
5 पञ्चम इति ॥] $NiGu_1$, पञ्चमः ॥ Ku, पञ्चमेति ॥ Gu_2
6–7 °रित्याद्य°] NiKu, °रित्याद° Gu_1Gu_2
7 देय इति] $NiGu_1$, देय ति Ku, वेयेति Gu_2
7 ततस्तूष्णीं] $NiKuGu_1$, तत तूष्णीं Gu_2

करोति पूर्ववत् । सह नाववत्वित्यृग्भ्यां देवानुपतिष्ठते । मन्त्रो यथा ।

सह नाववतु । सह नौ भुनक्तु । सह नौ वीर्यं तदस्तु ब्रह्म । Gu₂ 47v
इन्द्रोऽपि तद्वेद मा विद्विषावहै । ब्रह्मापि तद्वेद मा विद्विषावहै । Ku 45v
सत्यं वदामि । सत्यं वदिष्यामि ।
तन्मावतु । तद्वक्तारमवतु ।
तन्मामवतु । तद्वक्तारमवतु ।
अवतु मामवतु वक्तारम् ।

ततः प्रादेशमात्रा वेद्यामिन्द्रः सीतेत्याद्यद्भिष्ट्वान्तं कर्म कृत्वा महाव्याहृत्यादिभिः समिधो हुत्वा । सुगार्हपत्य इत्यादि पञ्च समिधः सकृदग्नौ हुत्वा । समिद्धोऽग्निरित्यृचा सु- Ni 40r
प्रसन्नाग्निमनुमन्त्रयेत् । ततोऽग्नेर्दक्षिणभागे पर्युक्षणार्थममन्त्रकमुदपात्रं स्थापयति । ततो वेदेर्दक्षिणभागे पूर्ववदापोमयं ब्रह्माणमुपवेश्य । ततोऽप्रच्छिन्नाग्रावित्याद्युत्पवनान्तं

---

9 सुगार्हपत्यः PS 17.48.6–10?

2–3 TĀ 8.1.1 सह नाववतु । सह नौ भुनक्तु । सह वीर्यं करवावहै । तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहै ।
4–7 TĀ 7.1.1 ऋतं वदिष्यामि । सत्यं वदिष्यामि । तन्मामवतु । तद्वक्तारमवतु । अवतु माम् । अवतु वक्तारम् ।

---

1 पूर्ववत्] $NiKuGu_1$, पूर्वत् Gu_2
1 नाववत्वित्यृग्भ्यां देवानुपतिष्ठते] corr., नाववतु इत्यृग्भ्यां तदवानुपतिष्ठते Ni, नाववक्तु इत्यृग्भ्यां देवानुपतिष्ठते Ku, नाववत्वित्यृग्भ्यामुपतिष्ठते देवान Gu_1, सह नोवावृतु सह नो भुनक्तुत्यृग्भ्यां देवानुपतिष्ठते Gu_2
2 सह] $NiKuGu_1$, ॐ सह Gu_2
2 नाववतु] $NiGu_2$, नाववक्तु Ku, नाववत Gu_1
2 नौ] $NiGu_1$, नो $KuGu_2$
2 तदस्तु] Ku, वदस्तु $NiGu_1Gu_2$
3 तद्वेद] $NiGu_1Gu_2$, तवेद Ku
3 विद्विषावहै] $NiGu_1Gu_2$, द्युषावहै Ku
3 विद्विषावहै] $NiGu_2$, विद्युषावहै Ku, विदिषावहै Gu_1
6 तन्मामवतु] Ni, अवतुमवतु $KuGu_2$, तन्मावतु Gu_1
6 तद्वक्तारमवतु] $NiGu_1$, वक्तारमवतु $KuGu_2$
7 अवतु] Gu_1, om. $NiKuGu_2$
7 मामवतु वक्तारम्] $NiGu_1$, माववितुर्वक्तारं Ku, वक्तुर्वक्तारं Gu_2
8 प्रादेशमात्रा] em., प्रादेशमात्रां $NiKuGu_2$, प्रादेशमात्रं Gu_1
8 वेद्यामिन्द्रः सीतेत्याद्यद्भिष्ट्वान्तं] corr., वेद्यामिन्द्रः सीतेद्यद्भिष्ट्वान्तं Ni, वेद्यामिन्द्रः शीतेत्याद्यद्भिष्ट्वान्तं Ku, वेद्यामिन्द्रः शीतेत्याद्यत्याद्यभिष्ट्वान्तं Gu_1, वेद्यमिन्द्रः सितेइत्याष्ट्वान्त Gu_2
9 समिद्धो] $KuGu_2$, समिधो $NiGu_1$
10 °ग्नेर्दक्षिणभागे] $NiKuGu_2$, °ग्निर्दक्षणभागे Gu_1
10 स्थापयति] $NiGu_1Gu_2$, स्थापयित्वा Ku
11 °वेश्य] $NiKuGu_2$, °विश्य Gu_1
11 ऽप्रच्छिन्नाग्रावित्याद्युत्पवनान्तं] corr., प्रच्छिन्नाग्रावित्याद्युत्पवनान्तं Ni, ऽप्रच्छिन्नाग्राद्युत्पवनान्तं कृत्वा Ku, ऽप्रछिन्नाग्राद्वित्याद्युत्पवनान्तं Gu_1, ऽप्रछिन्नाग्रावित्यादुत्पवनान्तं Gu_2

पूर्ववन्मन्त्रेण करोति । धामन्ते विश्वमित्यृचाज्यमुपांशुना स्तौति । अमन्त्रकं स्रुवग्रहणम् ।
Gu$_1$ 46v निष्टप्तं रक्ष इति चतसृभिः पूर्ववत्स्रुवमग्नौ प्रताप्य । ॐ भूः शं भूत्या इत्यादि चतुर्गृही-
त्वा । हृदापूतगणेनाग्नेर्दक्षिणभागे जुहुयात् । यज्ञस्य चक्षुरित्यृग्भ्यामग्नौ पूर्वभागे हुत्वा ।
Gu$_2$ 48r रोहितो यज्ञस्येति द्वाभ्यां मध्ये जुहुयात् । प्राणाय स्वाहा । अपानाय स्वाहेति पूर्ववदा-
घारौ हुत्वा । ततस्त्वमग्ने त्वं सोमेति द्वे ऋचौ पठित्वा । अग्नीषोमौ चाक्षुषाहुती पूर्व-
वद्दद्यात् । एतावत्पूर्वतन्त्रमिति ।

Ku 46r ततः कर्ता यजमानं स्पृष्ट्वा अयं नोऽग्निरिति द्वाभ्यां महेध्मान् सकृद्धुत्वा । पूर्ववन्महाव्याहृत्यादिभिर्हुत्वा । ततः प्रधानहोमः ।

अथोत्तरतन्त्रमुच्यते । ततः कर्ता ये देवा इति तिसृभिरग्निं स्विष्टकृतमित्यृचाज्यं हुत्वा । शान्तिवाचनम् । ततो यजमानो दक्षिणां दत्त्वा स्वैरीभवेत् । ततः कर्ता वि मुञ्चामीत्येका ये ते शतमिति चतस्रः वि ते मुञ्चामीत्येकैकर्चिकी । एतैराज्यं जुहु-

---

1 धामन्ते विश्वम् PS 8.13.11   7 अयं नो अग्निः PS 20.61.5–6

---

6 पूर्वतन्त्रम् For most of the mantras and topics figuring in the preceding paragraph, cf. chapters 4 and 7.

9 उत्तरतन्त्रम् For the mantras and topics figuring in this paragraph, cf. chapters 6 and 7.

---

1 °त्यृचाज्यमुपांशुना] NiGu$_1$Gu$_2$, °त्यृचामुपांशुना Ku
2 °वत्स्रुव°] corr., °वछ्रुव° NiGu$_1$, °वच्छ्रुव° Ku, °वश्रुव° Gu$_2$
2 भूत्या इत्यादि] Ni, भूत्यादि KuGu$_1$Gu$_2$
2–3 चतुर्गृहीत्वा] NiKu, चतुगृहीतमाज्यं गृहीत्वा Gu$_1$, चतुर्गृहितमाज्यं गृहीत्वा Gu$_2$
3 हृदापूतगणेना°] NiKuGu$_1$, हृदापूतमिति गणेना° Gu$_2$
3 °र्दक्षिणभागे] NiKuGu$_1$, °र्दखिणभागे Gu$_2$
3 चक्षुरित्यृग्भ्या°] NiKuGu$_1$, तन्तिरत्यृग्भ्यां° Gu$_2$
3 हुत्वा] NiKuGu$_1$, जुहुत्वा Gu$_2$
4 स्वाहेति] NiKu, स्वाहा इति {nearly one whole line of text marked for deletion} मन्त्रेण Gu$_1$, स्वहाहेति Gu$_2$
4–5 पूर्ववदाघारौ] KuGu$_1$, पूर्ववघारौ Ni, पूर्ववद्वाघारौ Gu$_2$
5 हुत्वा] NiKuGu$_1$, भवति Gu$_2$
5–6 पूर्ववद्दद्यात्] Ku, पूर्ववदद्यात् NiGu$_1$Gu$_2$
6 एतावत्पूर्व°] NiKu, एतापूर्व° Gu$_1$, एतावपूर्व° Gu$_2$
7 ततः कर्ता] NiKu, ततो Gu$_1$, तत कर्त्ता Gu$_2$
7 सकृद्धुत्वा] NiGu$_2$, सकृद्धृत्वा Ku, सकृधृत्वा Gu$_1$
8 प्रधानहोमः] NiKuGu$_2$, प्रधानाहोहोमः Gu$_1$
9 अथोत्तरतन्त्रमुच्यते] KuGu$_2$, अथोत्तरतन्त्रमुच्यं{•}ते Ni, तदनन्तरमुत्तरतन्त्रमुच्यते Gu$_1$
9 देवा] NiKuGu$_2$, द्येवा Gu$_1$
9 °मित्यृचाज्यं] NiKuGu$_1$, °मित्याचार्य्यं Gu$_2$
10 शान्तिवाचनम्] NiKuGu$_2$, शान्तिवाचनं करोति Gu$_1$
10 यजमानो] NiKuGu$_1$, यजमानं Gu$_2$
11 चतस्रः] NiKuGu$_2$, तिस्रः Gu$_1$
11 °त्येकैकर्चिकी] corr., °त्येकैकार्चिकी Ni, °त्येकैकर्च्चकी Ku, °त्येकैकर्च्चिकीं Gu$_1$, °त्येकैकार्च्चकी Gu$_2$

यात् । ततः प्र वह देवानिति कल्पजा । यदद्य त्वेति तिस्रः । एतैरुत्तरार्धेऽग्नौ जुहु- Ni 40v
यात् । हुतं ते वाचीत्येका । यन्मे अग्न इति पञ्च कल्पजाः । अग्नये स्वाहा । यज्ञाय Gu$_1$ 47r
स्वाहा । ब्रह्मणे स्वाहा । विष्णवे स्वाहा । प्रजापतये स्वाहा । एतैराज्यं जुहुयात् । Gu$_2$ 48v
एतेषां प्रजापतये मनसैव जुहुयात् । त्रातारमिन्द्रमित्येका । ययोरोजसेति तिस्रः । महा-
व्याहृत्यादिभिः पञ्चदशभिरेतैराज्यहोम एव च । एतास्त इति समिच्छेषं जुहुयात् ।
सहस्रशृङ्ग इत्याज्यशेषं पूर्ववद्धोमं कुर्यात् । पवित्रं शतधारमित्यृचा पवित्रं हुत्वा ।
आयुर्मेति पञ्चदशभिर्धूमं हस्तेनाकर्षयन्निव स्वीकरोति । ततोऽदब्धं म इत्यादिभिर्मन्त्रै-
र्भस्मवन्दनान्तं करोति । ततो अमन्त्रकं स्रुवं स्थाप्य । उदीराणा इत्यृचमुक्त्वा आसना- Ku 46v
दुत्थाय । उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पत इति ब्रह्माणं विसृजेत् । यस्मात्कोशादित्यात्मनो हृदयाभि-
मन्त्रणं कुर्यात् । यत्र यत्र नक्षत्रकल्पोक्तं तन्त्रमिति ब्रवीति तत्र तत्रैतत्कुर्यादिति ।

इति श्रीमन्नृसिंहचरणपरिचारकश्रीमन्महोपाध्यायश्रीधरविरचितायां विवाहादिकर्मपञ्जिकायां नक्षत्रकल्पोक्तं तन्त्रं समाप्तम् ।

---

1 वह दे°] em., वहं दे° NiGu$_1$Gu$_2$, वहन्दे° Ku
1 यदद्य] NiGu$_2$, यदद Ku, यद्यद्य Gu$_1$
1–2 जुहुयात्] NiKuGu$_1$, युहुया Gu$_2$
2 वाचीत्येका] Ku, वागत्ये Ni, वाचित्येका Gu$_1$, वाचि इत्येका Gu$_2$
4 प्रजापतये] NiKuGu$_2$, प्रजापतये स्वाहेति Gu$_1$
4 मनसैव] NiGu$_2$, मानसैव Ku, मनस्यैव Gu$_1$
5 पञ्चदशभिरेतैराज्यहोम एव च] Ni, पञ्चदशभिर्मन्त्रैराज्यहोम एव Ku, पञ्चदशभिर्ब्रह्मयज्ञानान्तैरेतैराज्यहोम एव Gu$_1$, पञ्चदसभिरेतैराज्यं होमयेत् Gu$_2$
5 एतास्त] NiGu$_1$, एतास्ते अग्न Ku, एतास्ते Gu$_2$
6 कुर्यात्] NiKuGu$_2$, कृत्वा Gu$_1$
6 °मित्यृचा] NiGu$_1$Gu$_2$, °मिति Ku
7 आयुर्मेति] em., आयुर्म्म इति NiGu$_1$, आयुर्मा विशत्विति Ku, आयुर्मा वि{स}श इति Gu$_2$
7 पञ्चदशभिर्धूमं] NiKuGu$_2$, पञ्चदशभि मन्त्रै द्धूमं Gu$_1$
8 °वन्दनान्तं] NiGu$_2$, °वन्दनं Ku, °वन्दनार्थं तिलकं Gu$_1$
8 स्थाप्य] NiKuGu$_2$, प्रतिष्ठाप्य Gu$_1$
8–9 आसनादुत्थाय] NiKuGu$_1$, चासनाद्युत्थाय Gu$_2$
9 उत्तिष्ठ] NiKu, उतिष्ठ Gu$_1$, उतीष्ठ Gu$_2$
9–10 °भिमन्त्रणं] NiKuGu$_2$, °भिन्त्रण Gu$_1$
10 तत्र तत्रैतत्कुर्यादिति] corr., ततत्रैतदेतत्कुर्यादिति Ni, तत्र तत्रैतदेवं कुर्यादिति Ku, तत्र तत्रैतत्कर्म कुर्यादिति Gu$_1$, तत्र तत्रैतदेवतां त्कुर्यात् Gu$_2$
11–12 इति °°° समाप्तम् ।] Rather than the regular colophon, Gu$_2$ here gives it in abridged form: इति नक्षत्रकल्पोक्तं तन्त्रं समाप्तं ॥ ॥ श्री ॥ श्री ॥ श्री ॥
11 श्रीमन्नृसिंहचरणपरि°] Ku, श्रीमनृसिंहचरणा{●}परि° Ni, श्रीमनृसिंहचरणपरि° Gu$_1$, alt. Gu$_2$
11 °न्महोपाध्याय°] NiKu, °न्महोउपाध्याय° Gu$_1$, alt. Gu$_2$
12 विवाहादिकर्मपञ्जिकायां] Ni, विवाहकर्मपञ्जकायां° Ku, om. Gu$_1$, alt. Gu$_2$

(9)

तन्त्रप्रायश्चित्तानि

Gu_1 47v महाचक्रस्य नाभिस्थः शेषच्छत्रसुभूषणः ।
Gu_2 49r वरारिधनुषोऽभीतिः सश्रीकोऽवतु सिंहराट् ॥

अथ संहिताविधिकल्पोक्ता ब्रह्मपात्रादिचलने निर्दहने वा तस्य प्रायश्चित्तमन्त्रा उच्यन्ते । यदा दैवाद् ब्रह्मपात्रं प्रचलेन्निर्दहेद्वा तदा पुनः पूर्णमिति कल्पजाभ्यामृग्भ्यां Ni 41r पुनरपः पूरयित्वा विष्टरासने पूर्ववत्स्थापयेत् । कल्पमन्त्रा यथा ।

---

5 विष्टरासने पूर्ववत्स्थापयेत् Cf. p. 71.

---

1 °स्थः] em., °स्थं NiKu$Gu_1$$Gu_2$
1 शेषच्छत्रसुभूषणः] em., शेषछत्रं सुभूषितं NiKu, शेषक्षत्रं सुभूषणं Gu_1, शेषछत्रसुभूषणं Gu_2
2 °धनुषोऽभीतिः] Gu_1, °धनुषोऽभितिः Ni, °धनुषोऽतिः Ku, °धनुसोभितिः Gu_2
2 सश्रीको] NiGu_1, सश्रको° Ku, सश्राको° Gu_2
3–4 अथ °°° उच्यन्ते ।] After this sentence, Gu_2 inserts: सुबोधार्थं कल्पजा उच्यन्ते ॥ This is found with some variants in Gu_1 after the next sentence
3 संहिताविधिकल्पोक्ता] em., संहिताविधिकल्पोक्त NiKuGu_1, संहिताया विधिकल्पोक्तं Gu_2
3 निर्दहने वा] em., निर्दहेद्वा NiKuGu_1, तनिर्दहेद्वा Gu_2
3 प्रायश्चित्तमन्त्रा] NiGu_2, प्रायश्चित्तीयमन्त्रा Ku, प्रायश्चित् मन्त्रा Gu_1
4 यदा] Gu_2, तत Ni, तत्र Ku, अथ Gu_1
4 दैवाद् ब्रह्मपात्रं] NiGu_2, वोदब्रह्मपात्रं Ku, दैवाब्रह्मपात्र Gu_1
4 प्रचलेन्निर्दहेद्वा] Ku, प्रचलनेन्निर्दहेद्वा Ni, चलने निर्दहेद्वा Gu_1, प्रचलेनिर्दहे वा Gu_2
4 तदा] Gu_2, त{स्य}दा Ni, om. KuGu_1
4 कल्पजाभ्या°] NiKuGu_2, कल्पजाजाभ्या° Gu_1
5 पुनरपः] Ni, पुनरपिः Ku, आपः Gu_1, पुनरापः Gu_2
5 विष्टरासने पूर्ववत्स्थापयेत्] NiKu, पुनर्विष्टरासने स्थापयित्वा Gu_1, विष्टरासने पूर्वव स्थापयेत् Gu_2
5 कल्पमन्त्रा यथा ।] Ku, om. NiGu_2, सुबोधात्रं कल्पमन्त्रा उच्यन्ते ॥ Gu_1

पुनः पूर्णमिदं पात्रं ब्रह्मणा स्थापितं महत् ।
स्थानाच्च्युतं प्रवर्तितं तन्मे वहतु दुष्कृतं ॥
प्राञ्चं वा दक्षिणाञ्चं वा प्रत्यञ्चं यत्प्रवर्तसे ।
अपाञ्चमुत्तराञ्चं वा द्विषतो मेऽधरान् कृधीति ॥

अथोदपात्रचलने प्रायश्चित्तमाह ।

यदुदपात्रे स्थापितः प्रस्कन्दसि बृहस्पते ।
यजमानस्य पत्नीं च पुत्रान् भ्रातॄंश्च वर्धय ।
पुनः पूर्णमिदं पात्रमस्मिन् यज्ञे ब्रह्मणा स्थापयामि ॥ Ku 47r

इति प्रायश्चित्तमन्त्रः ।

अथाग्नौ राक्षसादिप्रवेशे स्फुटति गर्जतीत्यादि प्रायश्चित्तमाह । ? वैश्वानरो रश्मिभिरुदेनमनुयामि ? । वैश्वानरो रश्मिभिर्न इति द्वे । एतैर्वैश्वानरमुदपात्रादुदकं संप्रोक्ष्य ।

---

11 वैश्वानरो रश्मिभिर्नः PS 10.9.5–6 or PS 19.30.4–5?

1–2 AVPariś 37.19.2–4 यदुदपात्रं प्रवर्तते ब्रह्मणा स्थापितं महत् । स्थानाच्च्युतं प्रवर्तितं तन्मे वहतु किल्बिषम् ॥ इत्यास्थापयति ॥ पूरणेन पूरयित्वा पुनः पूर्णमित्येतया ॥ पुनः पूर्णमिदं पात्रं ब्रह्मणा स्थापयामसि । विश्वैस्तद्देवैरभिष्टुतम् ॥

8 AVPariś 37.19.3–5 पूर्णेन पूरयित्वा पुनः पूर्णमित्येतया ॥ पुनः पूर्णमिदं पात्रं ब्रह्मणास्थापयामसि । विश्वैस्तद्देवैरभिष्टुतम् ॥ उर्जं पुष्टं दधातु नो रायस्पोषं श्रियमायुः । मयि कर्म समृद्ध्यताम् ॥

138.11–139.1 AVPariś 37.20.1 अथ चेत् प्रभज्येत भूमिर्भूमिमगादित्यनुमन्त्र्यान्यतरमाहृत्य यद्यन्तरिक्षे पुनर्मैत्विन्द्रियमित्यनुमन्त्र्य वैश्वानरो न ऊतय उदेनं वैश्वानरो रश्मिभिरिति जुहुयात् सा तत्र प्रायश्चित्तिः । The same *pratīka*s are presumably intended in Śrīdhara's text.

---

1 ब्रह्मणा स्थापितं] $KuGu_1Gu_2$, ब्रह्मणस्थापितं Ni
2 स्थानाच्च्युतं] $NiGu_1$, स्थानाच्युतं $KuGu_2$
2 प्रवर्तितं] em., प्रवर्त्तन्तं $NiKuGu_1Gu_2$
2 तन्मे] em., ता मे $NiKuGu_1$, ता नो Gu_2
2 दुष्कृतं] Gu_1Gu_2, निष्कृतम् NiKu
3 दक्षिणाञ्चं] $NiKuGu_1$, दक्षिञ्च Gu_2
4 मेऽधरान् कृधीति] corr., मे अधरान् कृधीति $NiGu_1$, मेधरान् कृधाति Ku, मे अधरान् कृधाति Gu_2
5 अथोदपात्रचलने प्रायश्चित्तमाह] $NiKuGu_2$, अथ यदोदपात्रं प्रचलेतदायां प्रायश्चित्तमन्त्रः Gu_1
6 यदुद°] $NiGu_1Gu_2$, चादुद° Ku
6 स्थापितः] $KuGu_1Gu_2$, स्थापितं Ni
7 पत्नीं] em., पत्नी $NiKuGu_1$, पत्नि Gu_2
9 इति] $NiKuGu_1$, om. Gu_2
9 प्रायश्चित्तमन्त्रः] $NiKuGu_2$, om. Gu_1
10 अथाग्नौ °°° प्रायश्चित्तमाह] NiKu, अथ दैवाद्यदा वैश्वानरः स्फुटति गर्ज्जति वा ददा प्रायश्चितमन्त्रा उच्यन्ते Gu_1, अथाग्नौ राक्षसादिप्रवेशे स्फुटति गर्जति यदि प्रायश्चित्तमाहा Gu_2
11 °मनुयामि] $NiKuGu_2$, °नुयाजमि Gu_1
11 °भिर्न इति द्वे] NiKu, रश्मिभि+रिति+ द्वे ऋचौ Gu_1, रश्मिभिर्ण्ण इ द्वे Gu_2
11 एतैर्वैश्वानरमुदपात्रादुदकं] Ni, एतैर्वैश्वानर उदपात्रादुदकं Ku, एतै+वै+श्वस्वानरं उदपात्रादुदकं Gu_1, एतैवैश्वानरं उदपात्रादुदकं Gu_2
11 संप्रोक्ष्य] NiKu, संप्रोक्ष्यानुमन्त्रयेत् Gu_1, संप्रोक्ष Gu_2

अग्नी रक्षांसीत्यृचानुमन्त्रयेदिति प्रायश्चित्तिः ।
अथ जाग्मायनपात्रचलने प्रायश्चित्तमन्त्रमाह ।

Gu$_1$ 48r माहं प्रजां प्रजावतं पानस्य यावती स्तनः ।
Gu$_2$ 49v समुद्रं वोऽपि सृजामि स्वां योनि मयि श्रित इति ॥

मन्त्रेण पुनर्जलं पूरयेत्तदनुमन्त्रयेदिति ।
अथ यदा बर्हिर्दग्धं स्यात्तदा प्रायश्चित्तमाह ।

यदग्निर्बर्हिरदहद्वेद्या वासो अपां ततः ।
तन्मे मनो जातवेदो दुरितात्पात्वस्मात् ॥
निर्दग्धा नो अमित्राश्च यथेदं बर्हिस्तथा ॥
अमित्राणां श्रियं भूतिं त्वमेषां परिनिर्जहि ॥
यत्कामास्ते जुहुमस्तन्नो अस्तु विशाम्पते ।
ये देवा यज्ञमागच्छन्तु ते नो रक्षन्तु सर्वतः ॥

---

1 अग्नी रक्षांसि PS 16.8.4

---

3 For this uninterpretable half-mantra, cf. ĀśvŚS 1.11.8, 6.12.1: माहं प्रजां परासिचम्
4 For this corrupt half-mantra, cf. PS 16.130.3ab: समुद्रं वो अप सृजामि स्वां योनिमपीतन
7–12 AVPariś 37.5.2–4 यदग्निर्बर्हिरदहद्वेद्या वासो अपां ततः । त्वमेव नो जातवेदो दुरितात्पाहि तस्मात् ॥ निर्दग्धा नो अमित्रास्तु यथेदं बर्हिस्तथा । अमित्राणां श्रियं भूतिं तामेषां परिनिर्जहि ॥ यत्कामास्ते जुहुमस्तन्नो अस्तु विशांपते । ये देवा यज्ञमायान्ति ते नो रक्षन्तु सर्वतः ॥; AthPrāy 2.5:84.2–8 यदग्निर्बर्हिरदहद्वेद्या वासो अपों भत । त्वमेव नो जातवेदो दुरितात्पाहि तस्मात् ॥ निर्दग्धा नो अमित्रा यथेदं बर्हिस्तथा । अमित्राणां श्रियं भूतिं तामेषां परिनिर्जहि ॥ यत्कामास्ते जुहुमस्तन्नो अस्तु विशांपते । ये देवा यज्ञमायान्ति ते नो रक्षन्तु सर्वतः ॥

---

1 अग्नी ◦◦◦ प्रायश्चित्तिः] At the beginning of this sentence, Gu$_1$ reads: यदा राक्षसादि प्रविशेत्तदा
2 अथ ◦◦◦ प्रायश्चित्तमन्त्रमाह ।] NiKu, अथ यदा जाग्मायनं प्रचलेतदायं त्तदग्निं रक्षा प्रायश्चितमन्त्रः । {अथ च ॥} Gu$_1$, अथ जाग्मायनपात्रचलने प्रायश्चितमाह । Gu$_2$
3 माहं ◦◦◦ स्तनः ।] Gu$_2$ repeats this hemistich with some variants
4 स्वां] NiKuGu$_1$, स्वं Gu$_2$
4 श्रित] NiKuGu$_1$, श्रुत Gu$_2$
5 पूरयेत्तदनुमन्त्रयेदिति] NiGu$_2$, पूरयेत्तदनुमन्त्रयेत् Ku, पूरयेतदनुमन्त्रयेदिति Gu$_1$
6 स्यात्तदा] NiKuGu$_1$, स्यास्तदा Gu$_2$
6 प्रायश्चित्तमाह] NiKuGu$_2$, पुनः परिस्तृणितानेन मन्त्रेण Gu$_1$
7 यदग्निर्बर्हिरदहद्वेद्या] em., यदग्निर्बर्हिर्वेद्या NiKuGu$_1$Gu$_2$
7 अपां ततः] em., अपोस्ततः NiKuGu$_1$Gu$_2$
8 मनो] KuGu$_1$Gu$_2$, om. Ni
8 दुरितात्पात्वस्मात्] corr., दुरितात्पात्वस्मत् Ni, दुरितात्पात्वस्मान् Ku, दुरितात्पान्त्वस्मात Gu$_1$, दुरीतात्पात्वस्मान् Gu$_2$
9 निर्दग्धा नो अमित्राश्च] em., निर्दग्धमानौ मित्राश्च NiGu$_2$, निर्दग्धमानौ मिताश्च Ku, निर्दग्धमानो मित्राश्च Gu$_1$
10 भूतिं] NiKuGu$_2$, भूतं Gu$_1$
11 जुहुम◦] NiKu, जुहोम◦ Gu$_1$Gu$_2$
11 विशाम्पते] NiGu$_1$Gu$_2$, विविशामपते Ku

अपदग्धमिति द्वे ।

इदं बर्हिरमृतेनेह सिक्तं हिरण्मयं हरितं स्तृणामि । Ni 41v
तत्ते पुराणमभिनवं स्तृणीयुर्वासः प्रशस्तं प्रति मे गृहाणेति ॥

एतैर्मन्त्रैः पूर्ववत्संस्कृतकुशान् पुनः स्तृणीत । इति प्रायश्चित्तमन्त्राः ।

बहिःशालादिकं कर्म तन्त्रं प्राच्याङ्गमुत्तरम् ।
इध्महोमं च देवेष्टिस्ततस्त्यागविधिः पुनः ॥
संहिताविधिकल्पोक्तप्रायश्चित्तविधिः क्रमात् । Ku 47v
कथितं सर्वमेतेषां क्रमो हरिहरात्मजः ॥

इति श्रीमन्नृसिंहचरणपरिचारकश्रीमन्महोपाध्यायश्रीधरविरचितायां विवाहादिकर्मपञ्जिकायां तन्त्रप्रायश्चित्तानि समाप्तानि ।

---

1 अपदग्धम् PS 7.7.9–10 (also AVPariś 37.5.5, AthPrāy 2.5:84.8–9)

2–3 AVPariś 37.5.8 इदं बर्हिरमृतेनेह सिक्तं हिरण्मयं हरितं ते स्तृणामि । तद्वै पुराणमभिनवं स्तृणीष्व वासः प्रशस्तं प्रति मे गृहाण ॥; AthPrāy 2.5:84.12–15 इदं बर्हिरमृतेनेह सिक्तं हिरण्मयं हरितं तत्स्तृतं नः । तद्वै पुराणमभिनवं स्तृणीष्व वासः प्रशस्तं प्रति मे गृहाण ॥

---

1 अपदग्धमिति] em., अपदस्कमिति NiGu$_1$, अपदस्वामिति Ku, अपस्कन्दमिति द्वे Gu$_2$
3 तत्ते] em., तं ते NiGu$_1$Gu$_2$, तन्ते Ku
3 पुराणमभिनवं] em., पुराणमभवं NiKuGu$_1$, पुणमभवं Gu$_2$
3 स्तृणीयुर्वासः] corr., स्तृणीर्यु वासः NiKu, स्तृणीर्युर्वासः Gu$_1$, स्तृणायुर्वासः Gu$_2$
3 प्रति मे] em., प्रतमे NiKuGu$_1$, om. Gu$_2$
3 गृहाणेति] em., गृहाणामिति NiKuGu$_1$Gu$_2$
4 °कुशान् पुनः] NiKuGu$_2$, °कुशानः पुनः Gu$_1$
4 स्तृणीत] Ni, स्तृणाति Ku, पूर्ववत्स्तृणीत Gu$_1$, स्तृणात Gu$_2$
4 इति प्रायश्चित्तमन्त्राः] NiKu, इति प्रायश्चितः Gu$_1$, om. Gu$_2$
6 देवेष्टिस्ततस्त्यागविधिः] em., देवेष्टि ततस्मागविधिः Ni, देवेष्टिततस्त्यागविधिः KuGu$_2$, देवेष्टततस्त्यासविधिः Gu$_1$
7–8 संहिताविधि °°° हरिहरात्मजः ॥] Before this verse, Gu$_2$ inserts: तथा च स्मृतिः ॥ मध्ये जदि विवाहादौ पित्रादीनं मृतं भवेत ॥ कृत्वा तु शेसहोमान्तं सद्यः पैतृकमाचरेत् ॥
9 श्रीमन्नृसिंह°] Ku, श्रीममिन्नृसिंह° Ni, श्रीमनृसिंह° Gu$_1$Gu$_2$
10 विवाहादि°] NiGu$_1$Gu$_2$, विवाह° Ku
10 तन्त्रप्रायश्चित्तानि] KuGu$_2$, तन्त्रप्रायश्चिनि Ni, तन्त्रप्रायश्चित्तं Gu$_1$
10 समाप्तानि] NiKuGu$_2$, समाप्तं Gu$_1$

References

Abbreviatons for dictionaries

MW	See Monier-Williams 1899.
Oṛiā Bhāṣākoṣa	See Praharaj 1931–40.
TAK	Tāntrikābhidhānakośa, see Brunner *et al.* 2004, 2004; Goodall & Rastelli 2013.

Abbreviations for Sanskrit texts

ĀpŚS	Āpastambaśrautasūtra
ĀśvŚS	Āśvalāyanaśrautasūtra
AthPrāy	Atharvaprāyaścittas
AVPariś	Atharvavedapariśiṣṭas
CVU	Caraṇavyūhopaniṣad
GB	Gopathabrāhmaṇa
HirŚS	Hiraṇyakeśiśrautasūtra
KātyŚS	Kātyāyanaśrautasūtra
KauṣB	Kauṣītakibrāhmaṇa
KauṣGS	Kauṣītakigr̥hyasūtra
KauśS	Kauśikasūtra
MBh	Mahābhārata
MU	Muṇḍakopaniṣad
PS	Paippalādasaṁhitā of the Atharvaveda
PVSP	Paippalādavivāhādisaṁskārapaddhati
R̥V	R̥gvedasaṁhitā
R̥VKh	R̥gvedakhilas

ŚāṅkhGS	Śāṅkhāyanagr̥hyasūtra
ŚāṅkhŚS	Śāṅkhāyanaśrautasūtra
ŚS	Śaunakasaṁhitā of the Atharvaveda
TĀ	Taittirīyāraṇyaka
TB	Taittirīyabrāhmaṇa
TS	Taittirīyasaṁhitā
VādhŚS	Vādhūlaśrautasūtra
VaitS	Vaitānasūtra

Editions consulted

Arranged by titles in Indian alphabetical order.

Agnipurāṇa

Agnipurāṇa of Maharṣi Vedavyāsa, edited by Āchārya Baladeva Upādhyāya. Varanasi, 1966.

Atharvaprāyaścittas

Julius von Negelein, "Atharvaprāyaścittāni: Text mit Anmerkungen; Sachindex, Register der Vers- und Yajus-Anfänge, Wortindex, Berichtigungen; Vorwort und Einleitung". *Journal of the American Oriental Society* 33 (1913), 71–144 and 217–253; 34 (1914), 229–277.

Atharvavidhāna

See D.M. Bhattacharyya 1955.

Atharvavedapariśiṣṭas

The Pariśiṣṭas of the Atharvaveda, edited by George Melville Bolling & Julius von Negelein. Volume 1 [all published], in 3 parts: Text and Critical Apparatus, Indices. Leipzig, 1909–10.

Aparārka

Aparārkābhidhāparādityaviracitaṭīkāsametā Yājñavalkyasmr̥tiḥ, edited by Hari Narayan Apte. Pune, 1900.

Ātharvaṇīyapūjāpaddhati

Ātharvaṇīya Pūjā Paddhati, edited by Beṇudhara Paṇḍā. Kendujhara, 2004.

Āpastambaśrautasūtra

The Śrauta Sútra of Ápastamba belonging to the Taittiríya Sam̱hitá, edited by Richard Garbe. 3 vols. Calcutta, 1882–1902.

Āśvalāyanaśrautasūtra

The Śrauta Sūtra of Áśvaláyana with the commentary of Gárgya Náráyan̲a, edited by Rāmanārāyaṇa Vidyāratna. Calcutta, 1864–74.

Īśānaśivagurudevapaddhati

Īśānaśivagurudevapaddhatiḥ śrīmad-Īśānaśivagurudevamiśra-viracitā, edited by T. Gaṇapati Śāstrī. 4 vols. Trivandrum, 1920–1925.

R̥gvedakhilas

See Scheftelowitz 1906.

R̥gvedasaṁhitā

Die Hymnen des Ṛigveda, edited by Theodor Aufrecht. 2 parts. Zweite Auflage. Bonn, 1877.

Karmapradīpa

See Chandogapariśiṣṭa.

Karmasamuccaya

Edited on the basis of a single manuscript by Umākānta Paṇḍā 2000 under the title PVSP. For the manuscripts at our disposal, see Sumant 2016.

Kātyāyanaśrautasūtra

The Çrautasûtra of Kâtyâyana with Extracts from the Commentaries of Karka and Yâjnikadeva, edited by Albrecht Weber. Berlin & London, 1859.

Kātyāyanīyapariśiṣṭa

Kātyāyanīyapariśiṣṭaśatakam (viṣayapadālaṅkriyāvyākhyayā sametam), edited by Śrīdharaśāstrī Vāre. Pune, no date.

Kūrmapurāṇa

Śrī-Kūrmapurāṇam (pāṭhasamīkṣātmakasaṁskaraṇam), critically edited by Anand Swarup Gupta. Varanasi, 1971.

Kauśikapaddhati

See Limaye *et al.* 1982.

Kauśikasūtra

See Bloomfield 1890.

Kauṣītakigṛhyasūtra

The Kauṣītaka Gṛhyasūtras with the Commentary of Bhavatrāta, edited by T.R. Chintamani. Madras, 1944.

Kauṣītakibrāhmaṇa

Kauṣītaki-Brāhmaṇa, vol. 1: Text, edited by E.R. Sreekrishna Sarma. Wiesbaden, 1968.

Garuḍapurāṇa

The Garuḍapurāṇam, edited with an Introduction by Rājendranātha Śarman together with a Ślokānukramaṇī by Nāgaśaraṇa Siṁha. Delhi, 1984. [Reprint of the 1906 Venkatesvara Steam Press edition.]

Gopathabrāhmaṇa

Das Gopatha Brāhmaṇa, edited by Dieuke Gaastra. Leiden, 1919.

Caturvargacintāmaṇi

Chaturvarga Chintamāṇi by Hemádri, edited by Bhāratacandra Śiromaṇi, Yogeśvara Bhaṭṭācārya, Yajñeśvara Smṛtiratna, Kāmākhyanātha Tarkaratna & Pramathanātha Tarkabhūṣaṇa. 4 vols. Calcutta, 1873–1911.

Caraṇavyūhopaniṣad

See Griffiths 2007.

Chandogapariśiṣṭa

Karmapradīpa or Chandoga-pariśiṣṭa with the commentary called Pariśiṣṭa Prakāśa of Mahāmahopādhyāya Nārāyaṇopādhyāya, edited by Mahāmahopādhyāya Candrakānta Tarkālaṅkāra. Calcutta, 1909–1923.

Jayākhyasaṁhitā

Jayākhyasaṁhitā of Pāñcarātra Āgama, critically edited with an Introduction in Sanskrit, indices, etc., by Ember Krishnamacharya. Baroda, 1967.

Tantrasāra

The Tantrasāra of Abhinavagupta, edited with notes by Mahāmahopādhyāya Paṇḍit Mukund Rām Shāstrī. Srinagar, 1918.

Taittirīyabrāhmaṇa

Taittirīyabrāhmaṇam, edited by V.S.R. Nārāyaṇa Śāstrī Goḍbole, 3 vols. Poona, 1898.

Taittirīyasaṁhitā

Die Taittirîya-Saṃhitâ, edited by Albrecht Weber. 2 vols. Indische Studien 11 (1871) & 12 (1872).

Taittirīyāraṇyaka

Taittirīyāraṇyakam, edited by V.S.R.R. Bābāśāstrī Phaḍake, 2 vols. Poona, 1897–98.

Dārilabhāṣya

See Diwekar *et al.* 1972.

Nāradapurāṇa

Nāradīyapurāṇam, edited with an introduction by Carudeva Śāstrin and a Ślokānukramaṇī by Nāgaśaraṇa Siṁha. Delhi, 1995. [Reprint of the 1905 Venkatesvara Steam Press edition.]

Nityācārapradīpa

Nityācārapradīpaḥ by Narasiṁha Vājapeyī, fascicule I, edited by Vinoda Vihārī Bhaṭṭācāryya. Calcutta, 1903.

Nyāyamañjarī

The Nyāyamañjari of Jayantabhaṭṭa, edited by Sūrya Nārāyaṇa Śukla. Benares, 1936.

Pārameśvarasaṁhitā

Śrī-Pāñcarātrāntargatā Śrīpārameśvarasaṁhitā, edited by Śrīgovindācārya. Srirangam, 1953.

Paippalādavaśādiṣaṭkarmapaddhati

See U. PAṆḌĀ [2003].

Paippalādavivāhādisaṁskārapaddhati

See U. PAṆḌĀ 2000.

Paippalādasaṁhitā

See D. BHATTACHARYA 1997–2016.

Prapañcasāra

Prapañcasāratantra of Śaṅkarācārya, with the commentary Vivaraṇa by Padmapādācārya and Prayogakramadīpikā, a Vṛtti on the Vivaraṇa, revised and documented by A. Avalon and edited by A. Sarasvatī. Calcutta, 1935. [Reprinted Delhi, 1989.]

Prapañcasārasaṁgraha

Śrīmat-Prapañcasārasārasaṅgrahe Gīrvāṇendrasarasvatīpādaviracite Pūrvo Bhāgaḥ, edited by Kṣe. Śaṁ. Subrahmaṇyaśāstrī. Thanjavur, 1976.

Bālakrīḍā

The Yājñavalkyasmṛti with the Commentary Bālakrīḍā of Viśvarūpācārya, parts 1 and 2, edited by T. Gaṇapati Shāstrī. Trivandrum, 1922.

Bṛhatsarvānukramaṇikā = Atharvavedīyabṛhatsarvānukramaṇikā

Atharvavedīya-Bṛhatsarvānukramaṇikā, edited by Vishva Bandhu. Hoshiarpur, 1966.

Baudhāyanapitṛmedhasūtra

Included in *Bodhāyana Gṛhyasūtra of Bodhāyana Maharṣi*, edited by H.P. Malladevaru. Mysore, 1983.

Brahmāṇḍapurāṇa

Śrī-Vyāsa-maharṣiproktaṃ Brahmāṇḍapurāṇam, with Introduction in Sanskrit and English and an Alphabetical Index of Verses, edited by J.L. Shastri. Delhi, 1973. [Reprint of the 1912 Venkatesvara Steam Press edition.]

Matsyapurāṇa

Śrīmad-Dvaipāyanamuni-praṇītaṁ Matsyapurāṇam, edited by the pandits at the Ananda Ashram. Poona, 1981. [Reprint of the 1907 edition attributed to H.N. Apte.]

Manusmṛti

See Olivelle 2005.

Mahābhārata

The Mahābhārata: for the first time critically edited by V.S. Sukthankar and others. 19 vols. Poona, 1927–59.

Mahābhāṣya

The Vyākaraṇa Mahābhāṣya of Patañjali, edited by Franz Kielhorn, 1880–85. 3 vols. Third edition (revised and furnished with additional readings, references, and select critical notes) by K.V. Abhyankar. Poona, 1962–72.

Mānavagṛhyasūtra

Das Mānava-gṛhya-sūtra, edited by Friedrich Knauer. St. Petersburg, 1897.

Muṇḍakopaniṣad

See Olivelle 1998.

Yajñapārśva

Yajñapārśvam pariśiṣṭam śuklayajurvedānusāri kātyāyanīyam, edited by C.G. Kashikar. Pune, 1998.

Yājñavalkyasmṛti

Yājñavalkyasmṛti of Yogīśvara Yājñavalkya, edited by Narayan Ram Acharya. Bombay, 1949.

Rasaratnākara

Rasaratnākara, part 1, edited by Vaidya Jadavji Tricumji Acarya. Benaras, 1939.

Vādhūlaśrautasūtra

Vādhūla-Śrautasūtram, critically edited with introduction and indices by Braj Bihari Chaubey. Hoshiarpur, 1993.

Viṣṇudharmottarapurāṇa

Viṣṇudhamottarapurāṇa, edited by Khemarāja Śrīkṛṣṇadāsa. Bombay, 1912.

Viṣṇupurāṇa

The Viṣṇupurāṇam, critically edited by M.M. Pathak; Pāda-Index by Peter Schreiner, 2 vols. Vadodara, 1997–99.

Vaikhānasāgama

The Vaikhānasāgama of Marīci, edited by K. Sāmbasadāśiva Śāstrī. Trivandrum, 1935.

Vaitānasūtra

Vaitāna-Śrauta-Sūtra with the Commentary called Ākṣepānuvidhi *by Somāditya*, edited by Vishva Bandhu. Hoshiarpur, 1967.

Śāṅkhāyanagṛhyasūtra

Śāṅkhāyana Gṛhya Sūtram (Belonging to the Rgveda), edited S.R. Sehgal. Delhi 1960; second revised edition 1987.

Śāṅkhāyanaśrautasūtra

The Śāṅkhāyana Śrauta Sūtra together with the commentary of Varadattasuta Ānarttīya, edited by Alfred Hillebrandt. Vol. I: Text of the Sūtra, Critical notes, Indices. Calcutta, 1888.

Śāntikalpa

George Melville Bolling, "The Çāntikalpa of the Atharva-Veda",

Transactions and Proceedings of the American Philological Association 35 (1904), 77–127; *Journal of the American Oriental Society* 33 (1913), 265–277.

Śāradātilakatantra

Śāradātilaka Tantram Text with Introduction, edited by Arthur Avalon. Calcutta, 1933. [Reprint Delhi, 1996.]

Śivapurāṇa

Śrī-Śivapurāṇam, edited by Khemarāja Śrīkr̥ṣṇadasa. Bombay, 1954.

Śaunakasaṁhitā

Atharvaveda Samhita with the Commentary of Sayanacharya, edited by Shankar Pandurang Pandit. 4 vols. Bombay, 1894–98 [Reprint Varanasi, 1989.]

Śrītattvacintāmaṇi

Paramahaṁsa Pūrṇānanda's Śrītattvacintāmaṇi (chapters I–XIX) Critically Edited from Original Manuscripts with Notes and Commentaries by Buvanmohan Sankhyatirtha & Cintamani Bhattacharya. Calcutta, 1936.

Skandapurāṇa

Śrī-Skandamahāpurāṇam, edited by Khemarāja Śrīkr̥ṣṇadāsa. Bombay, 1908–11.

Smr̥ticandrikā

Smr̥ticandrikā, edited by L. Śrīnivāsācārya. Mysore, 1914–21.

Hiraṇyakeśiśrautasūtra

Satyāṣāḍhaviracitaṃ Śrautasūtram, edited by Kāśīnāthaśāstrī Āgāśe & Śaṅkaraśāstrī Mārūlakara. 10 vols. Poona, 1907–32.

Bibliography

Aklujkar, Ashok

2010 "Vṛtti and Vṛttikāra in Rāmānuja's Śrī-bhāṣya". *Studia Orientalia* 108, 3–20.

Bahulkar, S.S.

1978 "The *Prayoga-Dīpa* of Devabhadra: A Brief Survey". *Journal of the University of Poona* (Humanities) 43, 31–35.

2002 "AtharvaVeda-PrayogaBhānu (Dharmaśāstra of the AtharvaVedins)". In: Ghosh 2002, 146–154.

2003 "Saṁskāraratnamālā: An Ātharvaṇic Prayoga". In: Kalyan Kale, N.B. Marathe & Shreenand L. Bapat (eds.), *Pramodasindhu: Professor Pramod Ganesh Lalye's 75th Birthday Felicitation Volume*, Pune, 28–35.

Banerji, S.C.

1961 "Reconstruction of Dharmasūtras". *Journal of Oriental Institute* (Baroda) 11, 35–50.

Bhattacharya, Dipak

1997–2016 *The Paippalāda-Saṁhitā of the Atharvaveda: critically edited from palmleaf manuscripts in the Oriya script discovered by Durgamohan Bhattacharyya and one Śāradā manuscript.* 4 vols. Calcutta.

Bhattacharyya, Durgamohan

1955 "Lights on the Paippalāda Recension of the Atharvaveda". *Our Heritage* 3, 1–14.

1968 *The Fundamental Themes of the Atharvaveda (with special reference to its Paippalāda-saṃhitā).* Poona.

Bisschop, Peter & Arlo Griffiths

2003 "The Pāśupata Observance (*Atharvavedapariśiṣṭa* 40)". *Indo-Iranian Journal* 46, 315–348.

2007 "The Practice Involving the Ucchuṣmas

(Atharvavedapariśiṣṭa 36)". *Studien zur Indologie und Iranistik* 24, 1–46.

Bloomfield, Maurice

1890 *The Kāuçika-Sūtra of the Atharva Veda. With Extracts from the Commentaries of Dārila and Keçava.* New Haven [= *Journal of the American Oriental Society* 14 (1889)].

1902 Review of CALAND 1902. *Göttingesche Gelehrte Anzeige* 164, 489–514.

Brunner, Hélène, Gerhard Oberhammer & André Padoux

2000 *Tāntrikābhidhānakośa: dictionnaire des termes techniques de la littérature hindoue tantrique.* Vol. 1. Wien.

2004 *Tāntrikābhidhānakośa: dictionnaire (...).* Vol. 2. Wien.

Bühnemann, Gudrun

1988 *Pūjā: A Study in Smārta Ritual.* Vienna.

1989 *Forms of Gaṇeśa: A Study Based on the Vidyārṇavatantra.* Wichtrach.

2011 "The Śāradātilakatantra on yoga: A new edition and translation of chapter 25". *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 74, 205–235.

Caland, Willem

1893 *Altindischer Ahnencult: das Śrāddha nach den verschiedenen Schulen mit Benutzung handschriftlicher Quellen dargestellt.* Leiden.

1900 *Altindisches Zauberritual: Probe einer Uebersetzung der wichtigsten Theile des Kauśika Sūtra.* Amsterdam.

Caturvedī, Vāsudev Kr̥ṣṇa

1976–77 *Śrīmadbhāgavat ke Ṭīkākār.* Mathurā.

Chintamani, T.R.

1934 "Sumantu Dharmasūtra". *Journal of Oriental Research* (Madras) 8, 75–88.

1939 "Fragments of Paiṭhīnasi Dharmasūtra". *Annals of Oriental Research of the University of Madras* 4, no. 1, 1–40 (separately paginated).

Das, Bhagabat Prasad (ed.)

2002 *Viśva prasiddha ṭīkākāra Paṇḍita Śrīdhara Svāmī.* Mayurgram, Badapal, Remuna, Balasore.

Dāśa, Kailāsa Candra

1992 "Vaiṣṇava Līḷāmr̥ta: eka dr̥ṣṭipāta". *Jhaṅkāra* 44, no. 9 (Ḍisembara), 815–825.

De, Sushil Kumar

1942 *Early History of the Vaisnava Faith and Movement in Bengal: from Sanskrit and Bengali Sources.* Calcutta. Reprinted 1961.

Desai, Kalpana

1973 *Iconography of Viṣṇu.* New Delhi.

Deshpande, Madhav M.

1996 "Contextualizing the Eternal Language: Features of Priestly Sanskrit". In: J.E.M. Houben (ed.), *Ideology & Status of Sanskrit: Contributions to the History of the Sanskrit Language*, Leiden, 401–436.

Devī, Manasūẏā

2002 "Bhakta Bhāgavata Śrīpāda Śrīdhara Svāmī". In: DAS 2002, 85–93.

Diwekar, H.R., V.P. Limaye, R.N. Dandekar, C.G. Kashikar & V.V. Bhide

1972 *Kauśikasūtra-Dārilabhāṣya.* Poona.

Donaldson, Thomas Eugene

2001 *The Iconography of Vaiṣṇava Images in Orissa.* New Delhi.

Dresden, M.J.

1941 *Mānavagṛhyasūtra: A Vedic Manual of Domestic Rites. Translation, Commentary and Preface.* Groningen.

Eschmann, Anncharlott, Hermann Kulke & Gaya Charan Tripathi (eds.)

1978 *The Cult of Jagannath and the Regional Tradition of Orissa.* Reprint 2005, Delhi.

Getty, Alice

1936 *Gaṇeśa: A Monograph on the Elephant-Faced God.* Oxford.

Ghosh, Abhijit (ed.)

2002 *Ātharvaṇá (a collection of essays on the AtharvaVeda with special reference to its Paippalāda tradition).* Kolkata.

Gode, P.K.

1949 "Date of Śrīdharasvāmin, Author of the Commentaries on the Bhāgavata Purāṇa and other Works". *Annals of the Bhandarkar Oriental Research Institute* 30, 277–283.

Gonda, Jan

1977a *The Ritual Sūtras.* A History of Indian Literature, I.2. Wiesbaden.

1977b *Medieval Religious Literature.* A History of Indian Literature, II.1. Wiesbaden.

Goodall, Dominic

2004 *The Parākhyatantra: A Scripture of the Śaivasiddhānta.* Collection Indologie, 98. Pondicherry.

2015 *The Niśvāsatattvasaṃhitā: The Earliest Surviving Śaiva Tantra.* Volume 1. Collection Indologie, 128. Pondicherry & Hamburg.

Goodall, Dominic & Harunaga Isaacson

2003 *The Raghupañcikā of Vallabhadeva being the earliest commentary on the Raghuvaṃśa of Kālidāsa.* Volume 1. Critical Edition with Introduction and Notes. Groningen.

Goodall, Dominic & Marion Rastelli

2013 *Tāntrikābhidhānakośa: dictionnaire des termes techniques de la littérature hindoue tantrique.* Vol. 3. Wien.

Goodall, Dominic, Nibedita Rout, R. Sathyanarayanan, S.A.S. Sarma, T. Ganesan & S. Sambandhasivacarya

2005 *The Pañcāvaraṇastava of Aghoraśivācārya: A Twelfth-Century South Indian Prescription for the Visualisation of Sadāśiva and His Retinue.* Collection Indologie, 102. Pondicherry.

Goudriaan, Teun & Sanjukta Gupta

1981 *Hindu Tantric and Śākta Literature.* A History of Indian Literature, II.2. Wiesbaden.

Goudriaan, Teun & Jan A. Schoterman

1988 *The Kubjikāmatatantra: Kulālikāmnāya version.* Critical edition. Leiden.

Griffiths, Arlo

2002 "Aspects of the Study of the Paippalāda AtharvaVedic Tradition". In: Ghosh 2002, 35–54.

2003a "The Orissa Manuscripts of the Paippalāda Saṃhitā". *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 153, 333–370.

2003b "The Textual Divisions of the Paippalāda Saṃhitā". *Wiener Zeitschrift für die Kunde Südasiens* 47, 5–35.

2004 "Paippalāda Mantras in the Kauśikasūtra". In: A. Griffiths & J.E.M. Houben (eds.), *The Vedas: Texts, Language and Ritual. Proceedings of the 3rd International Vedic Workshop*, Groningen, 49–99.

2004–05 “Tumburu: A Deified Tree”. *Bulletin d’études indiennes* 22–23, 249–264.

2007 “The Ancillary Literature of the Paippalāda School: a Preliminary Survey with an Edition of the *Caraṇavyūhopaniṣad*”. In: Griffiths & Schmiedchen 2007, 141–193.

2009 *The Paippalādasaṃhitā of the Atharvaveda: Kāṇḍas 6 and 7. A New Edition with Translation and Commentary.* Groningen.

Griffiths, Arlo & Annette Schmiedchen (eds.)

2007 *The Atharvaveda and its Paippalādaśākhā: Historical and Philological Papers on a Vedic tradition.* Aachen.

Houben, Jan E.M., Julieta Rotaru & Michael Witzel (eds.)

2016 *Vedic Śākhās: Past, Present, Future.* Proceedings of the Fifth International Vedic Workshop, Bucharest 2011. Cambridge (Mass.).

Jog, K.P.

1974 *The Vimalodayamālā of Jayantasvāmin.* (A Gṛhya-Prayoga Text of the Āśvalāyana Tradition). Poona.

Kane, P.V.

1941 *History of Dharmaśāstra (Ancient and Mediaeval Religious Rites and Civil Law).* Vol. II, part I. Pune.

1953 *History of Dharmaśāstra (Ancient and Mediaeval Religious Rites and Civil Law).* Vol. IV. Pune.

1965 *The Harṣacarita of Bāṇabhaṭṭa with Exhaustive Notes.* Ucchvāsas I–VIII. Second Edition. Delhi etc.

1968 *History of Dharmaśāstra (Ancient and Mediaeval Religious Rites and Civil Law).* Vol. I, part I. Second revised and enlarged edition. Pune.

Karttunen, Klaus

1989–90 "Medieval Texts on the Gṛhya Ritual of the Jaiminīya Śākhā". *Bulletin d'études indiennes* 7–8, 141–56.

1998 "Orality vs. Written Text: Mediaeval Developments in Vedic Ritual Literature". *Electronic Journal of Folklore* 8, 114–26.

2001 "Studies in the Gṛhya Prayogas of the Jaiminīya Sāmaveda: 2. Sthālīpāka". In: Klaus Karttunen & Petteri Koskikallio (eds.), *Vidyārṇavavandanam: Essays in Honour of Asko Parpola*, Helsinki, 317–341.

Kataoka, Kei

2007 "Was Bhaṭṭa Jayanta a Paippalādin?" In: GRIFFITHS & SCHMIEDCHEN 2007, 313–327.

Keith, Arthur Berriedale

1909 *The Aitareya Āraṇyaka.* Oxford.

Lalye, P.G.

2002 *Mallināṭha.* New Delhi.

Liebert, Gösta

1976 *Iconographic Dictionary of the Indian Religions: Hinduism-Buddhism-Jainism.* Leiden.

Limaye, V.P., R.N. Dandekar, C.G. Kashikar,
V.V. Bhide & S.S. Bahulkar

1982 *Keśava's Kauśikapaddhati on the Kauśikasūtra of the Atharvaveda.* Pune.

de Mallmann, Marie-Thérèse

1963 *Les enseignements iconographiques de l'Agni-Purana.* Paris.

McDaniel, June

2002 *Making Virtuous Daughters and Wives: An Introduction to Women's Brata Rituals in Bengal Folk Religion.* New York.

Miśra, Saccidānanda

2000 "Vaiṣṇava Līḷāmṛta: aitihāsika mūlya nirddhāraṇa". In: *Prajñāloka (Praphesara Vāsudeva Sāhu Abhinandana Grantha)*, Kaṭaka, 168–174.

Monier-Williams, Monier

1899 *A Sanskrit-English Dictionary Etymologically and Philologically Arranged with Special Reference to Cognate Indo-European Languages.* Oxford.

Mylius, Klaus

1995 *Wörterbuch des altindischen Rituals.* Wichtrach.

Narain, A.K.

1991 "Gaṇeśa: The Idea and the Icon". In: Robert L. Brown (ed.), *Ganesh: Studies of an Asian God*, Albany, 19–48.

Oberlies, Thomas

2003 *A Grammar of Epic Sanskrit.* Berlin / New York.

Olivelle, J. Patrick

1998 *The Early Upaniṣads: Annotated Text and Translation.* New York.

2005 *Manu's Code of Law: A Critical Edition and Translation of the Mānava-Dharmáśāstra.* New York.

Paṇḍā, Umākānta

2000 *Paippalada Bibahadi Samskara Paddhati (*Paippalādavivāhādisaṃskārapaddhatiḥ*).* Private publication of the author, printed at Raghunath Press, Balasore, Orissa.

2002 "Maẏūra grāma o Śrīdhara Svāmī". In: Das 2002, 149–150.

[2003] *Paippalada Vashadisatkarma Paddhatih (*Paippalādavaśādiṣaṭkarmapaddhatiḥ*).* Private publication of the author, printed at Khirachora Offset, Balasore, Orissa [no date indicated, but printed and

despatched in 2003].

Paṇḍā, Umākānta & M. Bala Krishna Reddy

2012 *Paippalādabahiḥśālādikaṁ jātasaṁsthādikāḥ kriyāḥ (The ritual text for Atharva Vedins of Paippalada Sakha).* Printed and published by M. Sumana Kumari, Puttaparthy, Anantapur Dist., A.P. 515134

Parashar, Sharada

2000 *Kāvyamīmāṁsā of Rājaśekhara: Original Text in Sanskrit and Translation with Explanatory Notes.* New Delhi.

Pingree, David

1981 *Jyotiḥśāstra: Astral and Mathematical Literature.* A History of Indian Literature, VI.4. Wiesbaden.

Praharaj, G.C.

1931–40 *Pūrṇṇacandra Oṛiā Bhāṣākoṣa (Purnnachandra Ordia bhashakosha).* 7 vols. Cuttack.

Ramachandra Rao, S.K.

1990 *Pratimā-Kosha: Encyclopaedia of Indian Iconography.* Vol. 3. New Delhi.

Ratha, Ghanaśyāma & Vr̥ndāvana Candra Ācāryya

[1986] *Vaiṣṇava Līḷāmr̥ta: Kavi Mādhava Paṭṭanāẏaka viracita (prācīna tāḷapatra pothiru saṁpādita).* Sambalapura.

Rotaru, Julieta

2008 "The Domestic Ritual of the Atharvavedins according to Saṃskāraratnamālā, together with the critical edition and translation with commentaries and notes". Unpublished dissertation, Bucharest University and Freie Universität Berlin.

2009 "The *Śāntyudakavidhi* in the Atharvavedic Tradition". In: Shripad G. Bhat, Shilpa Sumant & Ambarish Vasant Khare (eds.), *Śrīnidhiḥ: Prof. Shrikant Shankar Bahulkar's Gratitude Volume*, Pune, 162–204.

2016 “Paiṭhīnasi: A Critical Essay and Fragments Collected from Various Sources”. In: HOUBEN, ROTARU & WITZEL 2016, 797–882.

Sanderson, Alexis

2007 “Atharvavedins in Tantric Territory: The *Āṅgirasakalpa* Texts of the Oriya Paippalādins and their Connection with the Trika and the Kālīkula. With critical editions of the *Parājapavidhi*, the *Parāmantravidhi*, and the **Bhadrakālīmantravidhiprakaraṇa*”. In: GRIFFITHS & SCHMIEDCHEN 2007, 195–311.

Scheftelowitz, Isidor

1906 *Die Apokryphen des Ṛgveda.* Breslau.

Schrader, Friedrich

1889 *Der Karmapradīpa. I. Prapāṭhaka mit Auszügen aus dem Kommentare des Āçārka.* Herausgegeben und übersetzt. Dissertation, Halle.

Shastri, Ajay Mitra

1995 *Inscriptions of the Śarabhapurīyas, Pāṇḍuvaṁśins, and Somavaṁśins.* 2 vols. New Delhi / Delhi.

Sheth, Hargovind Das T.

1963 *Pāia-sadda-mahāṇṇavo: A comprehensive Prakrit-Hindi dictionary.* 2nd edition. Varanasi.

Smith, Daniel H.

1969 *A Sourcebook of Vaiṣṇava Iconography according to Pāñcarātrāgama Texts.* Sanskrit Texts Compiled and Arranged with Commentary in English. Madras.

Smith, David James

2009 *Princess Kādambarī by Bāṇa.* New York.

Śrautakośa

Śrautakośa Volume I, Sanskrit Section. Based on the Saṃhitās, the Brāhmaṇas, the Āraṇyakas and the

Baudhyāyanaśrautasūtra. The Seven Havis-sacrifices together with the relevant Optional and Expiatory Rites and the Pitṛmedha, ed. C.G. Kashikar, Poona, 1958.

Śrautakośa Volume I, English Section, Part II. Based on the Kalpasūtras belonging to the various Vedic schools. The Seven Havis-sacrifices together with the relevant Optional Sacrifices and Expiation-Rites and the Pitṛmedha, ed. C.G. Kashikar and R.N. Dandekar, Poona, 1962.

Staal, Frits

1983 "Vedic Mudras". In: *idem* (ed.), *AGNI: The Vedic Ritual of the Fire Altar*, Berkeley, vol. II, 359–379.

von Stietencron, H.

1978 "The Advent of Viṣṇuism in Orissa: an Outline of its History According to Archaeological and Epigraphical Sources from the Gupta period up to 1135 A.D.". In: ESCHMANN, KULKE & TRIPATHI 1978, 1–30.

Sumant, Shilpa

2010 "Iconography of Nṛsiṃha Represented in the Karmapañjikā of the Paippalādins" [Typographical errors corrected]. *Journal of the Oriental Institute* (Vadodara) 60, nos. 1–2 (September–December 2010), 57–66.

2013 "Paippalādin Tantras". *Annals of the Bhandarkar Oriental Research Institute* 92, 44–51.

2016 "Karmasamuccaya: A Paippalādin Corpus of Domestic Rituals". In: HOUBEN, ROTARU & WITZEL 2016, 883–903.

2017 "Ritual Setting of Paippalāda Mantras: Gaṇas in the Karmapañjikā". *Annals of the Bhandarkar Oriental Research Institute* 94, 124–146.

Tachikawa, Musashi, Shoun Hino & Lalita Deodhar

2001 *Pūjā and Saṃskāra*. Delhi.

Tanemura, Ryugen

2004 *Kuladatta's Kriyāsaṃgrahapañjikā: A Critical Edition and Annotated Translation of Selected Sections.* Groningen.

Tripathi, Gaya Charan

1978 "On the Concept of 'Puruṣottama' in Āgamas". In: Eschmann, Kulke & Tripathi 1978, 31–59.

2004 *Communication with God: The Daily Pūjā Ceremony in the Jagannātha Temple.* New Delhi.

Vasudeva, Somadeva

2006 *The Recognition of Shakúntala by Kalidasa.* New York.

Whitney, William Dwight & Charles Rockwell Lanman

1905 *Atharva-Veda Saṃhitā.* Translated with a critical and exegetical Commentary by William Dwight Whitney. Revised and brought nearer to completion and edited by Charles Rockwell Lanman. 2 vols. Cambridge (Mass.).

Witzel, Michael

1985 "Die Atharvaveda-Tradition und die Paippalāda-Saṃhitā". *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, Supplement VI, 256–271.

Witzel, Michael & Arlo Griffiths

2002 "A List of Paippalāda-AtharvaVedin Settlements". In: Ghosh 2002, 167–179.

Table of contents of Karmapañjikā chapters 1–9

The section titles and other elements of contents indicated below are as much as possible based on Śrīdhara's own usage. But we have in quite numerous cases had to formulate our own designation. We have also applied a degree of normalization to Śrīdhara's usage: e.g. his *ājyasya lakṣaṇaṁ* here become Ājyalakṣaṇam. However, very basic features of his usage, such as those listed in our Introduction (§6), are left unnormalized: e.g. Hotādiniyamaḥ and not Hotrādiniyamaḥ.

1 Bahiḥśālāśubhavidhiḥ

Maṅgalācaraṇam 1

Bahiḥśālāropaṇavidhiḥ 2

Pañcopacārapūjāvidhiḥ 3

Śālāpramāṇam 9

2 Kumārīdarśanādikarmatrayam

Kanyādarśanavidhiḥ 11

Varaṇavidhiḥ 13

Saṅkalpaḥ 14

Vāgdānavidhiḥ 16

3 Adhivāsavidhi
Kartr̥nāmani 19
Mantrādividhiviniścayaḥ 20
Svasūtralaṅghanakarmāphalam 21
Sadasyalakṣaṇāni 22
Hotr̥lakṣaṇam 22
Hotādiniyamaḥ 23
Akṣāralakṣaṇāni 23
Hotādivaraṇam 24
Saṅkalpavidhiḥ 24
Svastivācanam 25
Upāṁśulakṣaṇam 27
Adhivāsakarma 29
Puruṣasaṁskāravidhiḥ 29
Pavitralakṣaṇam 29
Pavitragaṇaḥ 30
Ahatavāsalakṣaṇam 30
Mitādipūjāvidhiḥ 31
Bhūsaṁskāraḥ 31
Mitādigaṇanā 32
Mitādipūjāsthānāni 34
Mukhyapakṣaḥ 34
Gauṇapakṣaḥ / Aṣṭadalapūjā 35
Dhyānāropaṇāvahanāni 36
Mitaḥ 36
Pramitaḥ 37
Śālakataṁkaṭaḥ 37
Kūṣmāṇḍarājaputraḥ 37
Bhr̥guḥ 37
Aṅgirāḥ 37
Pippalādaḥ 37

Mahākālaḥ . . . 38
Caṇḍikā . . . 38
Kṣetrapālaḥ . . . 38
Bhṛgvaṅgirarasau . . . 39
Gaṇapatiśivau . . . 39
Grahāḥ . . . 40
Dikpālāḥ . . . 42
Mātṛkāḥ . . . 43
Brahmā . . . 43
Mitādisnānam . . . 44
Acchidrāvadhāraṇam . . . 44
Gaṇeśārghyopasthānam . . . 45
Rātryarghyopasthānam . . . 45
Rātryarghyamantrāḥ . . . 45
Haridrādhivāsanam . . . 45
Gandhādhivāsanam . . . 45
Maṅgalāropaṇam . . . 46
Vandāpanāvidhiḥ . . . 47
Rakṣāmantrāḥ . . . 48
Mitādivisarjanam . . . 48
4 Pūrvatantram
Pākayajñikalakṣaṇam . . . 49
Ādisūtravivaraṇam . . . 50
Japabrahmāñjalilakṣaṇam . . . 53
Devapurāgaṇaḥ . . . 53
Vedibhūmyākramaṇam . . . 54
Vedibhūmiparigrahaḥ . . . 54
Vedikaraṇam . . . 54
Dviprakārā Vediḥ . . . 55
Vedilakṣaṇam . . . 56
Vedidoṣaḥ . . . 56

Sītālakṣaṇam 57
Agnisaṁsthāpanavidhiḥ 57
Veṇvādivarjanam 58
Jvalanadhyānam[1] 58
Agnyāvāhanāropaṇe 59
Saptajihvāḥ 59
Saptajihvādhyānāvāhanāropaṇāni 59
Agnināmāni[2] 60
Agniprajvālanam 61
Āhutipratipādananiyamaḥ 61
Agniprajvālanadoṣaḥ 62
Agniparyukṣaṇam 63
Mahāvyāhṛtihomaḥ 64
Samillakṣaṇam[3] 65
Viśīrnādilakṣaṇam 66
Viśīrṇādiphalam 66
Saminniyamaḥ 67
Hotṛlakṣaṇam 67
Hotṛniyamaḥ 68
Agnyarthavedavacaḥ 68
Cittahastahomalakṣaṇam 70
Samitpañcakahomaḥ 70
Viṣṭaralakṣaṇam 71
Brahmālakṣaṇam 71
Śāntyudakam 73

[1] Cf. the significant but imprecise parallel in Nāradapurāṇa 1.51.47–51.
[2] Cf. KANE 1941: 212.
[3] This section shows only very partial overlap with the text of same title that is Atharvavedapariśiṣṭa 26.

- Apāṁstotragaṇaḥ ... 74
- Śāntyoṣadhayaḥ ... 74
- Auṣadhistotragaṇaḥ ... 75
- Śāntigaṇaḥ ... 75

Barhiśchedanam ... 76

Saṁpreṣaṇamantrāḥ ... 78

Barhistaraṇam ... 79

Brahmapātram ... 80

Dyāvāpr̥thivīsabhyāvasathyekṣaṇam ... 81

Havirāsādanam ... 81
- Saptahavīṁṣi ... 81
- Prastarastaraṇamāhātmyam ... 81

Antarodapātrasthāpanam ... 83

Jāgmāyanodapātrasthāpanam ... 84

Brahmahavirātmāsādekṣaṇam ... 84

Kuśaparikṣepaṇam ... 84

Vedipraveśanam ... 85

Upaveśanam ... 85

Śāntyudakācamanābhyukṣaṇe ... 85

Darbhakoṣṭhībahirapanayanam ... 85

Agniparyukṣaṇam ... 86

Samiddhomaḥ ... 86

Ājyotpavanam ... 87

Ājyastutiḥ ... 87

Ājyalakṣaṇam ... 87

Sruvapūjanam ... 88

Sruvalakṣaṇam ... 88

Sruvagrahaṇalakṣaṇam ... 89

Sruvapratāpanam ... 90

Ājyasaṁskāraḥ ... 90
Caturgr̥hītam ... 90
Āhutidānaniyamaḥ ... 91
Āhutidānadoṣaḥ ... 92
Divyatantram ... 92
Divyapurastāddhomaḥ ... 92
Divyapurastāddhomikagaṇaḥ / Hr̥dāpūtagaṇaḥ 92
Homalakṣaṇam ... 93
Jvālālakṣaṇam ... 93
Agnilakṣaṇam ... 94
Yajñasyacakṣurgaṇaḥ ... 95
Ājyāhutayaḥ ... 96
Āghārāu ... 96
Ājyabhāgau ... 96
Tantrabhedāḥ ... 96
Sāmpadatantram ... 98
Prāyaścittīyatantram ... 98
Samuccayatantram ... 98
Āghārau ... 99
Ājyabhāgau ... 99
5 Idhmahomādicarupākāntakarma
Idhmahomavidhiḥ ... 101
Idhmalakṣaṇam ... 101
Mahedhmāntakarma ... 102
Carupākavidhiḥ ... 103
Yajñabhāṇḍasthāpanam ... 103
Sambhārāṇi ... 103
Darvīlakṣaṇam ... 103
Caruśrapaṇam ... 104
Nirvapaṇam ... 104

Mantrauhaparibhāṣā ... 105
Taṇḍulāvahananam ... 106
Sthālīgarbhāvajvālanam ... 106
Taṇḍulaghaṇṭanam ... 107
Mantraprāyaścittiḥ ... 107
Carvanirvahaṇaprāyaścittam ... 107
Carvabhighāraṇam ... 108
Yajurmantralakṣaṇam ... 108
Mahedhmapañcakahomaḥ ... 110
Mahāvyāhṛtihomaḥ ... 110
Caturavattadharmacaruhomavidhiḥ ... 110
6 Uttaratantram
Ājyahomaḥ ... 113
Sviṣṭakṛdāhutiḥ ... 114
Śāntisvastyṛddhipuṇyāhavācanāni ... 114
Dakṣiṇādānam ... 116
Dakṣiṇāvākyam ... 116
Dakṣiṇāpramāṇam ... 116
Svastivācanam ... 117
Yajamānāśiṣadāna ... 117
Mitādibrāhmaṇanamanam ... 117
Kāmasūktājyahomaḥ ... 117
Prāśitragrahaṇam ... 117
Uttarāṅgāvasānam ... 119
Samidājyāhutayaḥ ... 119
Samitparigrahakuśamuṣṭisahitaprastarahomaḥ ... 119
Vismṛtakarmaprāyaścittam ... 119
Saṁsthitahomāḥ ... 120
Divyasaṁsthitahomāḥ ... 120
Sāmpadasaṁsthitahomāḥ ... 121

Prāyaścittīyasaṁsthitahomāḥ ... 121
Tantrabhedāḥ ... 122
Ācāryagaṇahomaḥ ... 122
Ācāryagaṇaḥ ... 122
Prāyaścittārthartvikkarma ... 123
Samiccheṣahomaḥ ... 123
Pūrṇāhutiḥ ... 124
Pavitrahomaḥ ... 124
Visarjanam ... 124
Yajamānapatnīkarma ... 125
Yajamānapatnyabhāvakarma ... 126
Yajamānagātrālambhanam ... 126
Sruvābhyarcanam ... 126
Bahirniṣkramaṇam ... 127
Ādityāgnyupasthānam ... 127
Paribhramaṇam ... 127
Brahmāvisarjanam ... 127
Svahṛdayābhimantraṇam ... 127
Agnivisarjanam ... 128
Hutabhuṅmantraḥ ... 128
7 Dvividhasthaṇḍilavidhāna
Sāmānyakarmasthaṇḍilavidhānam ... 129
Pūrvatantram ... 129
Pradhānakarma ... 129
Uttaratantram ... 130
Pṛthagarthādikarmasthaṇḍilājyahomavidhiḥ ... 130
Pūrvatantram ... 130
Pradhānamantrājyahomaḥ ... 131
Uttaratantram ... 131
Śāntivācanadakṣiṇādāne ... 131
Samiccheṣahomaḥ ... 131
Ājyaśeṣahomaḥ ... 131

Pavitrahomaḥ 131
Visarjanam 131
8 Nakṣatrakalpoktatantram
Pūrvatantram 133
Puruṣasaṁskāraviśeṣaḥ 133
Devopasthānamantraḥ 134
Pañcasamiddhomaḥ 134
Udapātrasthāpanam 134
Brahmopaveśanam 134
Utpavanam 134
Ājyastutiḥ 134
Sruvagrahaṇam 134
Sruvatāpanam 135
Āghārau 135
Ājyabhāgau 135
Mahāvyāhr̥tihomaḥ 135
Pradhānahomaḥ 135
Uttaratantram 135
Śāntivācanadakṣiṇādāne 135
Samiccheṣahomaḥ 136
Ājyaśeṣahomaḥ 136
Pavitrahomaḥ 136
Brahmāvisarjanam 136
9 Tantraprāyaścittāni[4]
Brahmapātrādicalananirdahanaprāyaścittamantrāḥ 137
Kalpamantrāḥ 137

[4] The topics in this chapter are parallel to AVPariś 37. But we do not find any parallel for them in the KS or PVSP.

Udapātracalanaprāyaścittam 138
Prāyaścittamantraḥ 138
Agnisphuṭanagarjanaprāyaścittam 138
Jāgmāyanapātracalanaprāyaścittamantraḥ 139
Dagdhabarhiḥprāyaścittam 139
Prāyaścittamantrāḥ 140